

‘સસ્તુ’ સાહિત્ય’ એટલે ‘જિંયામાં જિંયું’ સાહિત્ય’

અખાની વાણી

(અર્થો તથા સનજૂતી સાથે)

મિત્રો અખાની વાણી પસાન્દી
અસ્તું આહિત્ત વર્ધત અર્વાલવ
હે ભાઈ પાસે અખાની અને કાલબાદેલી સેડ મુજબ-૨

ત્રણ રૂપિયા

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૫૭૭ કિંમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ શેખાની વાણી

વર્ગિક ટ- : ૪

‘સસ્તુ’ સાહિત્ય’ એટલે ‘જિંયામાં જિયું’ સાહિત્ય’

અખાની વાણી

(અર્થો તથા સમજૂતી સાથે)

ભિક્ષુ અર્જુનજીવનિ પ્રસાદી
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક અર્વાવર
ઠે.ભદ્રપાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી સીડ મુંબઈ-૨

ત્રણ રૂપિયા

સં. : ૨૦૦૦

: :

પ્રત : ૧૮૦૦

આવૃત્તિ ૩ જી

ગુજરાત વિધાયોગ પ્રશાસન
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૬-૧૪ ૨૪૫૭૭

સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન છે. .

મુદ્રક અને પ્રકાશક :
ત્રિભુવનદાસ ક. ઠક્કર,
સરવં સહિત્ય મુદ્રણાલય,
કે. રાજપુડ :: અમદાવાદ.

નિવેદન

પ્રજ્ઞના અનેક વર્ગોની સતત માગણી છતાં અને અખાના અભ્યાસમાં આવી પડતી મુશ્કેલીઓ જાણવા છતાં અમારે ‘અખાની વાણી’ની આ ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પાડતાં લગભગ વીસ વરસનો માળો ખમી લેવો પડ્યો છે. આ વિલંબ અનિવાર્ય હતો. છતાં આ ત્રીજી આવૃત્તિ એ વિલંબનું વળતર પૂરું આપશે, એમ અમે માનીએ છીએ.

આ સંસ્થાએ ‘અખાની વાણી’ની પહેલી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૧માં બહાર પાડી હતી. તે સમયે સહગત સ્વામી શ્રી અખંડાનંદજીએ પોતાના નિવેદનમાં લખ્યું હતું: ‘મહાત્માઓ પોતાની વાણી સર્વ લોકોના કલ્યાણ અર્થે જ રચતા હોવાથી તેના અધિક પ્રચાર થાય એમાં જ તેમના હેતુની સફળતા હોય છે. વળી પાછળથી તેમની વાણી જેના પણ હાથમાં ગઈ છે, તેને પણ તે વાણી તે મહાત્માના અનુગ્રહથી અથવા કોઈ અન્યની ઉદારતાથી જ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. આમ છતાં પોતાની માલિકીની વસ્તુ માની લઈને તેને વધુ ફેલાતી અટકાવનાર તરફ તે મહાત્માઓ કેટલી બધી કૃપાદષ્ટિ (!)થી જોતા હશે, તે તો તેવા મનુષ્યોએ જ પોતાના ભક્તને માટે વિચારી લેવું જોઈએ. આવી ઉત્તમ વાણીને એકાદ મજબૂત દોરી કપડામાં તાણી બાંધીને અંધારા ઓરડામાંના એક જૂના પટારામાં ગોંધી રાખનારા મનુષ્યોની મૂર્ખતા પર વર્ષોનાં વર્ષ નિઃશ્વાસ નાખ્યા પછી એ ઉત્તમ વાણીને આખરે જ્યારે ઉંદર-ગિધઈના જહરાગ્નિની આહુતિરૂપે હોમાવું પડવું પડશે, ત્યારે એ મહા-હાપણુભરેલા (!) મહાયજ્ઞ બદલ તેના માલિકોને કેટલું બધું પુણ્ય પ્રાપ્ત થતું હશે? જેમને ત્યાંની વાણી હજી આવી મોક્ષાવસ્થા (!)એ ન પહોંચી હોય, તેઓ હજી પણ સમજે તો આ મહાપાતકમાંથી બચી શકે એમ છે; અને અનેક પ્રકારની ઉત્તમ વાણી જનસમાજમાં પ્રચલિત થઈ શકે તેમ છે. જેમનાથી આવા ખાતાને તે પૂર્ણ નિષ્કામતાથી આપવાનું ન બને તેમ હોય, તેઓ નક્કીથી કાર્ય કરનાર

અન્ય બુકસેલરોને તે વેચે તોપણ સારું ! જોકે કન્યાવિક્રય કરતાં પણ આવે વાણીવિક્રય અધિક નિષિદ્ધ તો છે જ; પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ તેને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી અંધારપટારામાં કેદ કરી જનસમાજના ઉપયોગમાં જ ન આવવા દેવાય, તેમ જ આખરે ઊધર્મ-ઉદ્ધરના ઉદ્ધરમાં જ તે જઈ પડે, તે કરતાં તો એવો વિક્રય પણ ઠીક જ માનવો જોઈએ.’

ત્રીસ વર્ષ ઉપરના ઉપલા ઉદ્ધારો આજે અકાળે છે એમ કોઈ કહેશે નહિ. આજે સદ્ભાગ્યે આવી ઉત્તમ વાણીની અનેક હાથપ્રતો હાથ લાગતી જાય છે અને હજી એ દિશામાંના પ્રયત્નોની અવધિ આવી ચૂકી છે એમ પણ કહેવાય એમ નથી. જેમ જેમ નવી નવી સામગ્રીઓ મળતી જાય છે, તેમ તેમ આપણી દષ્ટિ આગળનું ચિત્રપટ નવાનવા રંગો ધારણ કરે છે. એ સામગ્રીઓ વર્તમાન જીવનમાં કેવાં વિધાયક બળો આપે છે, એ આપણે સહેજે અનુભવી શકીએ છીએ.

આથી જ સદ્ગત સ્વામીજીએ સંતોની વાણી કાઢવાની એક સળંગ યોજના આદરી હતી. આ યોજનામાં અખો સ્વાભાવિક રીતે પ્રથમ સ્થાને રહ્યો છે. અખા પછી સ્વામીજીએ અત્યંત સંશોધન કરાવી ‘પ્રીતમની વાણી’ આપી છે એ ગુજરાતને સુવિદિત છે. આટલે વર્ષે પણ એ સંતોની વાણીનું આકર્ષણ ઓછું થયું નથી. આજે તો પ્રજા પોતાનું સંભાળવાને જાગ્રત થઈ છે.

આપણી સંસ્કૃતિમાં ‘સંતધર્મ’ એ ચોથો તબક્કો છે, અને તેનો પ્રભાવ આપણી સમસ્ત પ્રજા ઉપર અવિચલ છે. એ સંતમંડળે સમન્વયનો જે સંદેશો જીવનમાં જીવી બતાવ્યો, તે જ આ વાણીમાં બુલંદ અવાજે આપણને હાકલ આપી રહ્યો છે. અખો કવિ હતો, જ્ઞાની હતો, કે ભક્ત હતો એ ચર્ચાને આપણે બાજુએ મૂકીએ, તોપણ એનો જીવનસંદેશ એ આર્ય સંસ્કૃતિના સનાતન પ્રાણથી જળકી રહ્યો છે એ કદી વીસરાય એમ નથી. વૃષણવ સંપ્રદાયમાં ઊછર્યા છતાં, એ પોતાના જીવનશોધનમાં અમુકતમુક સીમા બાંધીને ખેસી ગયો નથી. એ તો અનુભવી જીવ છે. સહસ્રદલ કમળની જેમ એની સૂઝ અનેક પાંખડીઓમાં વિકસે છે અને એક

સમગ્ર જીવનનું સૌન્દર્ય રજૂ કરે છે. જીવન્મુક્તિનો એ અનુભવ વર્ણવતાં એ કેવલાદ્વૈતી પરિભાષા વાપરે છે, તેની સાથે સાથે શુદ્ધાદ્વૈતી પરિભાષાનો પણ છૂટથી ઉપયોગ કરે છે. સાચા અનુભવીને આ વસ્તુ સહજસિદ્ધ છે; તેથી જ તે હરિમાં હસતો રમતો રહે છે.

અખાના વાંચનારાને એક વસ્તુ સ્પષ્ટ સમજાઈ જવી જોઈએ. અખો જાગતા નરને સેવનારો છે. આથી પોતાની આસપાસની પરિસ્થિતિ ઉપર કટાક્ષો કરીને તે અટકી જતો નથી. તેને તો સાચા ‘નિરંજન નાથ’ મેળવવાની અને મેળવી આપવાની તાલાવેલી છે. એ તાલાવેલી એને ભક્તિ અને વૈરાગ્યની પાંખો આપે છે, અને એ જ્ઞાનગગનમાં અક્ષિંગી થઈને ‘નિરભે’ ઊડે છે. અખાના સણસણતા આખખા ખાધા પછી જ્ઞાનામૃતની જે વર્ષા આપણે ભાગ્યે આવે છે, તે ખરેખર આપણું અહોભાગ્ય સૂચવે છે.

અખો મૂળ જોતલપુર ગામનો હતો, અને અમદાવાદના ખાડિયા લતામાં દેસાઈની પોળમાં આવીને રહ્યો હતો. હજી આજે પણ એ પોળમાં ‘અખાનો ઓરડો’ બતાવવામાં આવે છે. અખાએ સોનીનું કામ કર્યું છે, એ તો એની અનેક તૂંકો બતાવી આપે છે. તે ટંકશાળમાં હતો, તેના ઉપર આક્ષેપો આવ્યા, અને તેને વૈરાગ્ય આવ્યો, એવી એવી વાતો આપણામાં કંઈ વર્ષોથી વહેતી રહી છે. વળી, તેને એક ધરમની બહેન હતી, અને તેણે અખાની પ્રામાણિકતા ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખી, એવી પણ વાત ચાલુ રહી છે. ગોકુળનાથજીને ગુરુ કર્યા, એ ગુરુએ અખાને સંતોષ ન આપ્યો અને ઠેક કાશી જઈ બ્રહ્માનંદ પાસે એ સાચું સમાધાન મેળવી શક્યો, એમ અત્યાર સુધીના ગ્રંથોમાં નોંધાતું આવ્યું છે. આ બધી વાતો પાછળ કેટલું ઐતિહાસિક સત્ય છે, એ તારવવું મુશ્કેલ છે. શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ એમના ‘અખો: એક અધ્યયન’ એ નામના સુંદર ને અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથમાં આ વાતોની ચાળણી કરી છે. વાચકો એ વસ્તુ ત્યાં જ જોઈ લે, એ વધુ છાટ છે એમ અમે માનીએ છીએ. અહીં તો માત્ર એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે અખો ઈ. સ. ૧૫૯૧ થી ઈ. સ. ૧૬૫૬ સુધી આ સંસારમાં રહ્યો હતો,

અને તે કાળના તથા તે પછીના જમાનાઓ ઉપર એણે વિચારની અવિચલ મહોર લગાવી છે. એને કવિ તરીકે જુઓ, યાની તરીકે જુઓ, કે ભક્ત તરીકે જુઓ: સર્વ સંજોગમાં એની ઉત્કૃષ્ટ માનવતા જ તરી આવે છે. બુદ્ધિની એરણુ ઉપર એ જે ઘાટો ઘડે છે, તે એનાં ચિરંજીવ તત્ત્વોને લીધે માનવને આકર્ષણ કર્યાં જ કરે છે.

આ ગ્રંથમાં અખાની શબ્દરેખાઓથી એની જે અનુપમ માનવમૂર્તિ ખડી થાય છે, તે જોવાનો અને જીવનમાં એનો પ્રસાદ પામવાના સૌને લહાવો મળે!

આ આવૃત્તિ વિશે થોડોક ખુલાસો અસ્થાને નહિ ગણાય. આ વખતે અમે આગલી આવૃત્તિમાં સાથે આપેલાં ‘મનહરપદ’ આ ગ્રંથમાં જોડ્યાં નથી, અને એકલી ‘અખાની વાણી’નો જ આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે. આગલી આવૃત્તિમાં ‘અખેગીતા’માંનાં દશ પદો ‘પદ’ ભેગાં નાખવામાં આવ્યાં હતાં, તે આ આવૃત્તિમાં ‘અખેગીતા’માંનાં એમનાં મૂળ સ્થાને મૂક્યાં છે. આથી, પદોની સંખ્યામાં જે ઘટ દેખાય છે, તે ખરી રીતે ઘટ છે જ નહિ. આ વખતે અખાના છાપાઓ ફરીવાર મૂળ ગ્રંથો સાથે મેળવીને શુદ્ધ કર્યાં છે, એ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવું આવશ્યક છે. જૂના ગ્રંથોમાં કેટલાક પાઠો અશુદ્ધ હતા, એટલું જ નહિ પણ એમના અર્થો પણ સંગતિમાં આવતા નહોતા. આ આવૃત્તિમાં અર્થસંગતિને લક્ષ્યમાં રાખીને અનેક પાઠો શુદ્ધ કર્યાં છે. આથી, અખાના વક્તવ્યનો ભોધ થવામાં સરળતા થશે, એમ અમે માનીએ છીએ. અમને લાગ્યું છે કે, પાઠોની શુદ્ધિનો આગ્રહ રાખવામાં આવે, અને અર્થસંગતિને લક્ષ્યમાં રાખી નિર્ણય કરવામાં આવે, તો અખો ઓછા આયાસે સમજાય એમ છે. જેમ છાપા વિશે સંશોધન કર્યું છે, તેમ સોરઠા વિશે પણ છે. સદ્ભાગ્યે ‘અખેગીતા’ની બાબતમાં અમારે આ સંબંધમાં ઓછું કરવાનું આવ્યું છે. કારણ કે, સ્વ. દી. બ. નર્મદાશંકરે મહેતાએ આપણને એની શુદ્ધ આવૃત્તિ આપી છે. અખાના હિન્દી ગ્રંથો તથા પદો સંબંધમાં શક્ય સાધનોથી સંશોધન કર્યું છે. આમ છતાં, અમે માનીએ છીએ કે આ કામ પૂરું થયું નથી. એમાં અનેક જિજ્ઞાસુઓ ને વિદ્વાનો રસપૂર્વક કામ કરે, એટલું વિશાળ એ ક્ષેત્ર છે.

અર્થો તો અમારી આગલી આવૃત્તિઓમાં પણ હતા. પરંતુ આ વખતે અમે અર્થોને વિસ્તાર્યા છે અને અનેક સ્થળે વિવરણ પણ આપ્યું છે. આ કરવામાં અમે સ્વ. દી. બ. નર્મદાશંકર મહેતાના ગ્રંથનો આધાર મેળવી શક્યા છીએ, એ અમારે મન સંતોષની વાત છે. સંશોધનમાં તેમ જ આ અર્થવિવરણમાં અમે કદપનાને સ્થાન આપ્યું નથી. આધાર વિના કશું જ ન લખવું જોઈએ, એ નિયમનું અમે પ્રયત્નપૂર્વક અનુસર્યા છીએ.

આમ છતાં, આમાં કાણુપો છે તેની અમને ખબર છે. અમને અનેક મર્યાદાઓ છે. એ મર્યાદાઓમાં રહીને અમે આ જે કરી શક્યા છીએ, તે ભવિષ્યના કાર્યકર્તાઓને માટે ભૂમિકારૂપ થશે એટલો સંતોષ અમે લઈ શકીએ છીએ. વિદ્યાર્થીઓ, જિજ્ઞાસુઓ અને મુમુક્ષુઓ સૌ કોઈને ‘અખાની વાણી’ની આ આવૃત્તિ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે, એવી અમારી ધારણા છે.

આ સાથે સ્વામી સ્વયંન્વ્યાતિનો ‘અખાનો પરિચય’ એ નિબંધ આપ્યો છે. આ આવૃત્તિના સંશોધન તથા સંપાદનના કાર્યમાં અધ્યાપક શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીએ અમને જે હૃદયપૂર્વકનો સહકાર આપ્યો છે, તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ. અધ્યાપક શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ આ ગ્રંથને આમુખ લખી આપી આ આવૃત્તિની ઉપયોગિતાને કળશ ચડાવ્યો છે, એમ અમે માનીએ છીએ. આ સહકાર માટે અમે એમના ઋણી છીએ.

શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ પોતાના આમુખને અંતે અખાના અભ્યાસમાં મદદરૂપ થાય તેવા લેખો તથા ગ્રંથોની જે વિસ્તૃત યાદી આપી છે, તે તરફ વાચકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. જિજ્ઞાસુઓ તે તે ગ્રંથસાહિત્યમાંથી ઘણું મેળવી શકશે, એ નિઃસંશય છે.

અહીં સદ્ગત સ્વામી શ્રી અખંડાનંદજીએ ખીજી આવૃત્તિના નિવેદનમાં કહેલાં આ વચનો ઉતારી અમે સમાપના કર્યું: “ધૃશ્વર-કૃપાથી ગુજરાતને જે અનેક મહાન સંતભક્તોની વાણી વારસામાં મળી છે, તેમાં ‘અખાની વાણી’ એક અનૂહી જ વસ્તુ છે.”

મુંબઈ,
તા. ૫-૩-૪૪

}

સરવં સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
મનુ સૂએદાર (પ્રમુખ)

‘ગરવો જ્ઞાનનો વડલો’

૧

હિંદની ભક્તિધારામાં અખાનો ફાળો

અખો એક આપણો એવો મધ્યકાલીન કવિ છે, જે ગુજરાતી સાહિત્યમાં જ નહિ પણ આખા દેશની સાહિત્યપરંપરામાં મહત્વના સ્થાનનો અધિકારી છે.

મધ્યકાલમાં આપણી વિવિધ ભાષાઓમાં જે સાહિત્ય પ્રસર્યું, તે બધાની પાછળ એક જ જાતની પ્રેરણા કામ કરી રહી હતી એમ કહીએ તો ખોટું નથી. દેશની સંસ્કૃતિ આત્મધારણા માટે-પોતાની જાતને ટકાવી રાખવા માટે-મથતી હતી. તેમાં એને તત્ત્વના ઊંડા અવલોકનનો કાંઈક કદાચ માર્ગ લેવાનું ભાગ્યે જ પોસાય. ભક્તિનો એણે આશ્રય લીધો. જનસમાજની મનનશક્તિ કરતાં હૃદયશક્તિને સ્પર્શવું એ કદાચ વધારે સુકર છે. અને એ કામ પુરાણોએ-ખાસ કરીને ભાગવતે કર્યું. ભાગવતે જનતાના હૃદયમાં રસસિંચન કર્યું અને તેને ચેતના અપી. અનેક સંતો, ભજનિકો, કીર્તનકારો એ ભક્તિધારાને વેગ આપી રહ્યા. તેમાં શ્રીમદ્ વલ્લભ અને શ્રીચૈતન્ય ગૌરાંગની ભક્તિચર્યાએ તો દેશના હૃદયને હેલે ચડાવ્યું. સર્વનાશને આરે આવી પહોંચેલી સંસ્કૃતિ આમ બચી ગઈ અને પગભર બની એટલું જ નહિ, પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાની આત્મસ્થાપના કરી શકી. અંગ્રેજોના આગમન સુધીનું આપણા દેશનું મધ્યકાલીન સાહિત્ય આ ભક્તિના પ્રભાવ નીચે પ્રગટ્યું છે. ચારો તરફ નજર નાખીએ છીએ તો સમગ્ર મધ્યકાલમાં એક જ સંસ્કૃતિઆત્મા હિંદીમાં કબીર,

સૂર અને તુલસીદાસ તો મરાઠીમાં જ્ઞાનેશ્વર, નામદેવ અને તુકારામ, બંગાળીમાં વિદ્યાપતિ, ચંડીદાસ ને ચૈતન્ય તો ગુજરાતીમાં નરસિંહ, મીરાં ને અખો-એમ અનેક કંઠે ગાઈ રહેલો જોવા મળે છે.

એ બધામાં અખાનો અવાજ અનોખો જ છે. જો કોઈની સાથે ક્યારેક પણ એનો અવાજ મળતો આવતો હોય તો તે કખીરના બ્રહ્મલલકાર સાથે. મધ્યકાલમાં આ કખીર અને અખાની જોડી તરત ધ્યાન ખેંચે એવી છે. આ બે જણા, સદ્ગત મહાદેવભાઈના શબ્દમાં કહીએ તો ‘સેમિનત્ર પોએટ’-વીર્યવંત કવિ છે. બંનેએ કવનમાં જ્ઞાનને અધિકાંશે વધાવ્યું છે એ રીતે પણ બંને જુદા તરી આવે છે. અલ્પજ્ઞ, બેમાં કખીરની અસર, એની અસામાન્ય પ્રતિભાને કારણે લોકમાનસ ઉપર વધુ વ્યાપક નીવડી છે. અખો સમયની દૃષ્ટિએ પાછળથી આવે છે. કખીરને મળતું જ કાંઈક એને કહેવાનું હતું તેના વ્યક્ત સમયમાં જાગેલાં બળો સાથે સમન્વય સાધવાનો-સમાધાન યોજવાનો એને પ્રસંગ આવે છે. એ પ્રસંગનો લાભ લેવામાં અખાએ જે પુરુષાર્થ દાખવ્યો છે, તે હિંદની મધ્યકાલીન સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું એક અગત્યનું પૃષ્ઠ છે.

અખો સમન્વયદર્શી કવિ છે, એ એને વિશેની પ્રથમ નોંધપાત્ર વસ્તુ છે. એક રીતે કહીએ તો હરેક સંતકવિ સમન્વય માટે જ મથી ગયો છે. વાદાવાદીમાં પડેલાઓને જે ભેદો દેખાય, પોતપોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવા નીકળેલાને જે વિરોધો જણાય, તે બધા જ સત્ય ઉપર જેણે આંખ ઠેરવેલી છે એવા અનુભવીની દૃષ્ટિ આગળ શમી જાય એ સ્વાભાવિક છે. મધ્યકાલમાં એકદરે ઉપર જોયું તેમ ભક્તિને પ્રાધાન્ય મળ્યું છે. પણ અખો પટ અવલોકવામાં આવે તો અનેક સમન્વયોની પરંપરા દેખાશે. એ સમન્વયપ્રવૃત્તિની જાંખીપાંખી રૂપરેખા આંકી તેમાં અખાનું સ્થાન તપાસવા પ્રયત્ન કરીએ.

મધ્યકાલના પ્રથમ બાહોશ સમન્વયકાર તે કખીર છે. પુરાણોનાં અગણ્ય દેવદેવીઓના જટિલ જંગલમાં ગોઠવાઈને હિંદુ સમાજ ઊભો હતો. સામે, એ દશ્યને સમજી શકવા માટે ખિલકુલ અસમર્થ એવો, નવો જ ઊભો થયેલો, ઇસ્લામી વર્ગ ખડો હતો. કખીર આવ્યા

અને એમણે અહીંની સહસ્રવિધ ઉપાસનાઓના મર્મમાંથી નિર્ગુણ ઉપાસના નિષ્કર્ષ રૂપે કાઢી આપી, અને એ વસ્તુમાં જ'ને પક્ષને રોચક થવાની શક્યતા હતી. આમ, કબીરે રામ અને રહેમાનનો ભેદ ટાળી આપ્યો. નાનક, દાદુ અને સુંદરદાસે પણ એ ઝઘડો કાઢવામાં જ કાળો આપ્યો.

પણ આ અનુભવ વિશેષે જ્ઞાનમૂલક અને પરોક્ષ હતો. આશ્ચર્ય અને આનંદની વાત તો એ છે કે ઇસ્લામી કવિઓએ એને પ્રત્યક્ષ કરી આપવાનું, જ્ઞાનથી સમન્વવવાને બદલે હૃદય ઉપર છાપી આપવાનું ખીડું ઝડપ્યું. કુતબન, મલિક જયસી અને કાસિમશાહ જેવા સૂફી કવિઓએ હિંદની આખ્યાયિકાઓ લઈ રસભરી રીતે તેમાં રૂપકથી આધ્યાત્મિક અર્થની સ્થાપના કરી. (જેવું સિંધમાં શાહ લતીફ વગેરેએ 'સુહિણીમેહાર' આદિ કથાનકો દ્વારા કર્યું છે.) આ પ્રેમમાર્ગી સૂફીઓની નિર્ગુણ ઉપાસના પ્રમાણમાં વધુ આકર્ષક, વધુ આહ્વાદક હતી. જ્ઞાનાશ્રયી નિર્ગુણોપાસના અને પ્રજ્ઞમાં પ્રચલિત સગુણ ઉપાસના એ જ'ને વચ્ચે બહુ રસિક રીતે માંડવાળ કરવાનો એ પ્રયત્ન થયો.

પણ તેમાં જ એના વિલોપનું પણ કારણ હતું. સ્વાભાવિક હતું કે સગુણોપાસનાની ગંધ પણ આવતાં ઇસ્લામીને એની પ્રત્યે તીવ્ર અરુચિ ઊપજે અને ખીજ બાજુ હડે એક સગુણભક્તિમાં જે સરળતા અને ઉદ્ધ્વાસઉદ્વેગ તેની હિંદુને પણ એમાં ઊણપ લાગે. આમ, સગુણોપાસનાને જ પાછા પ્રતિષ્ઠિત થવાની તક મળી. તેમ છતાં પહેલાં હતી તે સગુણોપાસના અને આ તે એકજ ન હતી. વચગાળામાં એને પ્રેમમાર્ગી સૂફીવાદનો પાસ અવરથ લાગ્યો હશે. સૂફી પરમાત્મતત્ત્વને પ્રિયતમારૂપે જોઈ પોતે પ્રિયતમ બનીને ઉપાસે છે. આ ઉત્કટ પ્રેમોપાસના પરમાત્મતત્ત્વને કૃષ્ણ ગણી આત્માએ તેને રાધિકાભાવે બજવો એમ બેધનારી વલ્લભમતની શૃંગારલક્ષી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાં પણ પૂર્ણપણે ખીલી ઊઠેલી જેવા મળે છે. સૂફી નિર્ગુણોપાસનાનું ઉત્તમોત્તમ તત્ત્વ-આત્માની આરત-ભક્તિમાર્ગમાં પણ છે. માત્ર તેનો અહીં સગુણની ઉપાસનામાં વિનિયોગ થયો છે.

અહીં, કમભાગ્યે, કપીર આદિ મહાત્માઓએ બંને ધર્મોના ભેદ નાખૂદ કરવા, અથવા છેવટ કાંઈ નહિ તો તેમને એકમેકની વધુમાં વધુ નજીક લાવવા, ભિન્નભિન્ન ધર્મોથી પર એવો બૃહત્ માનવ-ધર્મ સ્થાપવા આદરેલો ભગીરથ પ્રયત્ન (જેમ ગઈ સદીમાં ખ્રિસ્તી-ધર્મ સાથે સમાધાન કરવાનો બ્રહ્મો અને પ્રાર્થના સમાજોનો પ્રયત્ન) છિન્નભિન્ન જેવો થઈ ગયો. સગુણ ઉપાસના વગર હિંદુઓને ચાહ્યું નહિ. અને સગુણને તો ઇસ્લામી શી રીતે સાંખી શકે? ખેર. આ સગુણોપાસનાએ, પરંતુ, હિંદુધર્મને તો ધણું જ પોપણ આપ્યું. ઇસ્લામ આવ્યો ત્યારે હિંદુધર્મનાં હાડ ખખડી ઊઠેલાં હતાં. પ્રગ્નનું સત્ત્વ ઓસરી ચાહ્યું હતું. પણ યૌવનભર્યા ઇસ્લામ સાથે સંપર્કમાં આવતાં હિંદુધર્મ હારી ખાવાને બદલે તેની સાથે એકતાના પ્રયત્નોમાં પરાવાયેલો રહ્યો તેમાં ભલે એને સફળતા ન મળી પણ એમાંથી એ પોતે તો નવું બળ—નવી તાજગી પામીને બહાર નીકળ્યો. ભાગવત સંપ્રદાયની કે ભક્તિની આમ તો આ દેશમાં ક્યારેય નવાઈ ન હતી. પણ આ સમયની ભક્તિની વાત જ થાય એવી નથી. ઇસ્લામ સાથેના અનિવાર્ય ભેદનું ભાન હિંદુધર્મને હૃદયનું પાતાળઝરણ ફેડવામાં પ્રેરક બન્યું હોય, પ્રેમમાર્ગી સૂફીઓની અસરે એમાં ઊભરો આવ્યો હોય, એ અસંભવિત નથી. હિંદુ સંસ્કૃતિમાં જાણે કે ઘોડા-પૂર આવ્યા જેવું થયું. દેશના ખૂણેખૂણાને પ્લાવિત કરતું એ વહી રહ્યું. આ બનાવથી સંસ્કૃતિ ઉપરનું જોખમ ટળ્યું. હિંદુ સંસ્કૃતિ જીવી ગઈ.

પણ થોડા સમયમાં એ પૂર ઓસરતાં પ્રેમલક્ષણાને ઠેકાણે કામુકતાના કીચડ અને ભક્તિના આકાશનિર્મલ કાવ્યસ્રોતને ઠેકાણે લાગણીના રગડા દેખાવા મંજ્યા. ત્યાં આવ્યો અખો. એણે ભક્તિ અને વેવલાઈ વચ્ચેનું અંતર લુપ્ત થયેલું જોયું. કહેવાતા ભક્તોને—વૈષ્ણવનામધારીઓને નાહીઘોષીને ફૂટડા થઈ ફરતા ને ખાઈપીને ‘ખુટડા’ થયેલા જોયા. પોતે પણ ગોકુળ જઈ શ્રીગોકુળનાથજીને ગુરુ કરી આવ્યો હતો. પણ પરિસ્થિતિએ અને આત્માનુભૂતિએ એને અંતે નિર્ગુણ ઉપાસનામાં દૃઢ કર્યો. પણ અખાની નિર્ગુણોપાસના મૂળ

તેના પ્રવર્તક શંકરાચાર્યની કે કબીરની નિર્ગુણોપાસના કરતાં કાંઈક જુદી જણાય છે. કબીરની નિર્ગુણોપાસના ઇસ્લામીઓને બ્રાહ્મ થાય એવા સ્વરૂપની થવા જાય છે. ખીજું; તેમાં કબીરપૂર્વેના નાથપંથી-ઓની ધ્યાનયોગની અસરને પરિણામે રહસ્યવાદની છાંટ છે. અખામાં એવું ઓછું છે. શંકરાચાર્યે કહેવાય છે કે, અંતઃકર્મથી શિષ્યોને નિર્ગુણમાં ચિત્ત ન ઠરે તો સગુણને સેવવાની સલાહ આપી હતી. અખાનું એમ કહેવું છે કે ચિત્ત સ્થિર કરવું તો નિર્ગુણમાં જ, પણ પછીથી સગુણને પણ સેવવો. દૂધમાં કુદરતી ખાંડ-મીઠાશ તો છે જ, પણ એમાં સાકર ઉમેરીએ તો વળી વધુ મીઠાશ આવે:

નિર્ગુણ થઈને સગુણમાં ભજે,
તો અખા દૂધમાં સાકર મજે.

સંતો, ભક્તો અને ભાષાકવિઓને બાદ રાખીએ તો પંડિત-સમુદાયમાં પણ શ્રી મધુસૂદન સરસ્વતી (જે શ્રીગોકુલનાથના પિતાના અધ્યાપક હતા) જેવા શાંકરવેદાન્તીના હૃદયમાં પણ **કૃષ્ણાત્પરં કિમપિ તત્ત્વમહં ન જાને**—એમ સગુણનું મહત્ત્વ જ વસે છે. એવા સહૃદય વિદ્વાનો શંકરાચાર્ય પછી ધર્મચર્યામાં થયેલાં પરિવર્તનો-ને ઝીલવાને બદલે જડતાથી શાંકરમતને જ વળગી રહે તો એની જ નવાઈ તો થવી જોઈએ. પણ શ્રી મધુસૂદન સરસ્વતીની જેમ અખો, સગુણનું મહત્ત્વ સમજતાં, છેક પાણીમાં ખેસી જતો નથી. શ્રી મધુસૂદન તો શ્રી વલ્લભાચાર્યના સમકાલીન, ભક્તિની છોજો ચારો-મેર ઊડતી હતી તેથી ભિંજવા ભાગ્યશાળી થનારા, ભક્તિના પૂર્ણ પ્રભાવ નીચે આવનારા. અખો આવ્યો ત્યારે સાંપ્રદાયિકતાનો પ્રભાવ વિશેષે તો હતો. એણે મહત્ત્વ નિર્ગુણનું કર્યું. પણ તેમ છતાં આ વચગાળાની ભક્તિચર્યામાં પ્રેમલક્ષણાનું તત્ત્વ પ્રકાશ્યું હતું તેને એ જાતું કરવા તૈયાર નથી. તેથી એ દૂધ મીઠું છે તો પણ તેમાં સાકર મેળવવાને લોભે નિર્ગુણોપાસનામાં આ પ્રેમલક્ષણાવાળી સગુણોપાસના મેળવવા માગે છે. અખો, આમ, નિર્ગુણ ઉપર આવીને ઊભો રહે છે. તેમ છતાં પુરોગામી ધર્મચર્યામાંથી મહત્ત્વનાં તત્ત્વો ઉપાડી લઈ તેનો સમન્વય યોજે છે. આ તત્ત્વોમાં પ્રેમલક્ષણાની

તો હમણું જ વાત કરી. ખીજું તત્ત્વ તે પુષ્ટિ. વલ્લભમાર્ગ પુષ્ટિ-
માર્ગ કહેવાય છે એ પરથી જ પુષ્ટિનું મહત્ત્વ સમજાશે. પુષ્ટિ એટલે
પોષણ, પરમાત્માનો અનુગ્રહ-પોષણ તદ્દનુગ્રહઃ । પરમાત્મા ઇચ્છે
એને તે પ્રાપ્ત થાય. **યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યઃ** । અખો પોતાની
પરિણત પ્રજ્ઞાની રચના ‘અખેગીતા’માં અંતે પોતે તેમાં કયા કયા
વિષય ચર્ચ્યા છે તે ગણાવતાં જ્ઞાનથી આરંભ કરી ‘ને વળી પુષ્ટિ’
(કડવું ૪૦) એમ ગણાવે છે. ને અંદર પણ શબ્દો છે કે: ‘કહે અખો
હરિકૃપા હોયે તો સમું પડે તે જતને.’ (કડવું ૩૩.) છપ્પામાં પણ
કહે છે કે, ‘આવી અચાનક હરિ પરગટ થયો.’ એ પ્રગટ થવું તે
હરિની ઇચ્છાની-કૃપાની વાત છે. આમ અખાએ નિર્ગુણોપાસના
અને તત્કાલીન સગુણોપાસનાનો ઝગડો શમાવ્યો છે.

મધ્યકાલના ઉપરના ચિત્રમાં પ્રધાનતાને ધ્યાનમાં રાખી તે તે
બળોની રેખાઓ ઉપસાવી છે. ગૌણ લક્ષણોની નોંધ લેવાઈ શકી
નથી. દા. ત. કબીર પ્રધાનપણે નિર્ગુણમાર્ગી હોવા છતાં ક્યારેક
સગુણોપાસનામાં પણ સરી પડે છે અને ત્યારે તેમાં પણ એમની
વાણી તો એ જ અપૂર્વ હૃદયવેધકતાવાળી હોય છે: ‘વૈ દિન કબ
આવેંગે ભાઈ, જા કારનિ હમ દેહ ધરી હૈ મિલિયૌ અંગ લગાઈ.’

ઉપરના ચિત્ર પ્રમાણે મધ્યકાલમાં કબીરની જ્ઞાનાશ્રયી
નિર્ગુણધારા, સૂરીઓની પ્રેમાશ્રયી નિર્ગુણધારા, વૈષ્ણવો(સૂરદાસ,
નરસિંહ, મીરાં)ની પ્રેમલક્ષણાશ્રયી સગુણધારા ઉપરાંત તુલસીદાસજી
વગેરેની રામાશ્રયી સગુણધારા અને અખા જેવાની સગુણ સ્વીકારતી
નિર્ગુણધારા-એમ સંતવાણીના પ્રવાહો જોવા મળે છે. કહેવાની
ભાગ્યે જ જરૂર હોય કે અખાની વાણીમાં રજૂ થયેલું સમન્વય-
દર્શન કાલક્રમમાં પાછળનું હોઈ વધારે સમાસશીલ થવાનો એને
અવકાશ છે.

મધ્યકાલમાં અખાનું સમન્વયદર્શન છેવટનું જ છે. તે પછી
કોઈ પ્રતિભાશાળી કવિનો એ દિશામાં પુરુષાર્થ નજરે પડતો નથી.
એટલું જ નહિ, આગળના સમન્વયદર્શનોની ઉપેક્ષા કરી સાંપ્રદાયિક
જડ ચીલાઓને અનુસરવાનું જ ધણુંખરું તો કવિતાએ પસંદ કર્યું છે.

જીવનકવનના કેટલાક પ્રશ્નો

અખાના જીવનકવન વિશે અહીં વિસ્તાર કરીશું નહિ. એમ. એ.માં ગુજરાતીના વિદ્યાર્થીઓને અખાનો વીગતવાર અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. એમની સાથે અખો વાંચવાને પરિણામે જે વરસ ઉપર ‘અખો: એક અધ્યયન’ નામે પ્રયત્ન મારા તરફથી બહાર પડેલ છે. તેમાં અખાના જીવન વિશે પ્રચલિત કિંવદન્તીઓમાંથી શાસ્ત્રીય ઇતિહાસદષ્ટિએ હકીકતો કેટલી તે પ્રશ્નનો ગિહાપોહ કર્યો છે. એની કૃતિઓ કોનીકોની અસર તળે, ક્યારે અને ક્યા ક્રમમાં રચાઈ તેની ચર્ચા કરી છે અને કાવ્યદષ્ટિએ એ કેટલી હદે આસ્વાદ્ય છે, એના કવનમાં ‘અક્ષયરસ’ની કેવી તો દિવ્ય ઝલક છે, એનું પણ કાંઈક વિવરણ કર્યું છે. અખા વિશેના બ્રમોનું નિરસન થાય એ દષ્ટિએ અનિવાર્ય એટલી વાતો અહીં નોંધીશું. વિશેષ માટે જિજ્ઞાસુ આ સાથે આપેલી ગ્રંથસૂચિમાંથી યથારુચિ પસંદગી કરી અભ્યાસ વધારશે.

અખા સિવાય એક અખૈયો કરીને પણ કવિ થઈ ગયો છે. તેનાં પદો હસ્તપ્રતોમાં મળે છે. અખો પોતાને ‘સોનારા’ તરીકે પણ ઓળખાવે છે. અખા વિશે તે સોની હતો (૧) તે ઉપરાંત નિર્વિવાહ રીતે કાંઈ જાણુવા મળતું હોય તો તે એ કે—તે ગોકુલ જઈ આવ્યો છે (૨), શ્રી ગોકુલનાથજી પાસેથી તેણે દીક્ષા લીધી છે (૩), અને શ્રી ગોકુલનાથજીનો દેહવિલય સં. ૧૬૯૭માં ને અખાના કાવ્યગ્રંથોમાં છેલ્લી રચનાસાક્ષ ‘અખેગીતા’ની સં. ૧૭૦૫ મળે છે એ જોતાં તે સં. ૧૬૯૭ અને સં. ૧૭૦૫ વચ્ચેનાં વર્ષોમાં વિદ્યમાન હતો (૪).

રચનાસાક્ષ બીજી એક કૃતિ ‘ગુરુશિષ્ય સંવાદ’ની પણ મળે છે: સં. ૧૭૦૧. ‘પંચીકરણ’ અખાની પ્રથમ કૃતિ લાગે છે. તે પહેલાં થોડા છપ્પા ખાસ કરીને સામાજિક અને ધાર્મિક કટાક્ષના રચાયા હોય તો બલે. ‘ગુરુ કરવા હું ગોકુળ ગયો’ પછી ‘ત્યાર પછી ઉઘડી

મુજ વાણુ' એમ એ કહે છે, એટલે અખાનો કવનકાળ મોડામાં મોડો સં. ૧૬૬૭ અને સં. ૧૭૦૧ વચ્ચે શરૂ થયો માની શકાય અને વહેલામાં વહેલો સં. ૧૭૦૫ માં તે પૂરો થયો ગણી શકાય. એટલા ટૂંકા ગાળામાં પણ એની કવનશક્તિનું પ્રસરણ ઘણું વેગમયું અને વિકાસ આશ્ચર્યકારક છે. સં. ૧૭૦૫માં 'અખેગીતા' રચાયા પછી છૂટક પદો સાખી સોરઠા થયાં હોય તો બલે, તે પછી કોઈ પ્રબંધરચના એણે કરી લાગતી નથી. પંચીકરણ, ગુરુશિષ્ય-સંવાદ, ચિત્તવિચારસંવાદ, સંતપ્રિયા, બ્રહ્મલીલા, અનુભવચિંદુ, અખેગીતા, એ રીતે કૃતિઓ રચાયોનો ક્રમ વરતાય છે. છપ્પા અને પદો એ આખા કવનકાળમાં રફતે રફતે રચાયાં હોવાનો સંભવ છે.

અખા વિશેની કિંવદન્તીઓમાં તેને બ્રહ્માનંદ કરીને ગુરુ હતા તે ચિંત્ય કેટિની લાગે છે. બ્રહ્માનંદ શબ્દ ન્યાં ન્યાં અખાની કવિતામાં આવે છે ત્યાં બ્રહ્મનો આનંદ એટલો અર્થ પર્યાપ્ત છે. બ્રહ્માનંદને અખા ઉપરાંત ગુજરાતી કવિશિષ્યો હતા એવું નીચેના દ્રશ્ય ઉપરથી મનાયું છે:

અખે કયો ડખો, ગોપાળે કરી ઘેંશ,
બૂટિયે કયો કૂટો, નરહરને કહે શિરાવા ખેશ.

પણ આમાં તો સરખી રીતે ગાતા સમકાલીન કવિઓનું ભેગું સ્મરણ કરી રમૂજ કરવાનો જ લોકોનો પ્રયત્ન છે. તેઓ ગુરુભાષ્યો હતા એવું સૂચન એમાં શોધવું એ વધારે પડતું છે. બ્રહ્માનંદના આ ચારે જણા શિષ્યો હતા એ વાત ગોપાલ અનેક દેકાણે ગુરુનું નામ સ્પષ્ટ 'સોમરાજ' આપે છે એથી પણ શંકાપાત્ર હરે છે. આ ચારે કવિઓ વત્તેઓછે અંશે જ્ઞાનના ઉપાસકો દેખાય છે. ગોપાળની 'ગોપાલગીતા' અને અખાની 'અખેગીતા' એક જ વરસમાં-સં. ૧૭૦૫માં બહાર આવે છે. એ બંનેને નરહરિની 'જ્ઞાનગીતા' (સં. ૧૬૭૨), 'વસિષ્ઠસારગીતા' (સં. ૧૬૭૪) અને 'ભગવદ્ગીતા' (સં. ૧૬૭૭) પ્રેરણારૂપ નીવડી હોય એ પૂરું સંભવિત છે. નરહરિની 'સંતનાં લક્ષણ', 'પ્રબોધમંજરી' અને 'ગીતા'ઓની અખાની કૃતિઓના છંદ, ભાષાશૈલી, વિચારજઠણ વગેરે ઉપર સારી એવી

અસર વરતાય છે. પણ અખા ઉપર સૌથી પ્રબળ અસર તો દોઢસો વરસ ઉપર થયેલા એક બંધારા કવિ માંડણની પડી છે. માંડણની ‘પ્રબોધબત્રીશી’માં અખાએ જેને આટલો લોકપ્રિય કર્યો છે, તે ‘છાપો’ મળે છે એટલું જ નહિ, પણ અખાના કહેવતપ્રેમનું અને એની ધાર્મિક અને સામાજિક કટાક્ષધારાનું મૂળ પણ તેમાં જોઈ શકાય છે.

અખો વૈષ્ણવવિરોધી છે એવો ભ્રમમૂલક અભિપ્રાય એને વિશે વરસોથી પ્રચલિત છે. એના મૂળમાં ‘ગુરુ કીધા મેં ગોકુળનાથ, ઘરડા બળદને ધાલી નાથ’ એ છાપાની પંક્તિઓ છે. કાણુ જાણે શી રીતે પણ નર્મદ જેવાએ તો ઠીક પણ ગોવર્ધનરામ જેવા ચિંતકે પણ કવિએ ગોકુળનાથને ઘરડા બળદ સાથે સરખાવ્યા છે એમ આ પંક્તિઓને ઘટાવી. ખુલ્લું જ છે કે કવિ તો પોતાના મનને ઘરડા બળદ સાથે સરખાવે છે. ઘરડા બળદ જેવા મનને નાથ ધણાવી (એટલે કે ગુરુ કર્યા) તો યે ઓછું એ એક ડગલું પણ પરમાત્માની દિશામાં આગળ વધવાનું છે? આપણી જૂની કવિતામાં ગુરુ કરવા એને નાથ ધણાવવાની ક્રિયા સાથે સરખાવવાની પ્રણાલિકા પણ છે. આમ કવિએ કરી હોય તો, શ્રી ગોકુળનાથજી જેવા ‘મહાપુરુષ’ની નહિ, પણ પોતાની જાતની વગોવણા કરી છે. વળી, આ પંક્તિઓ જેમાં આવે છે તે ‘પ્રપંચઅંગ’ પણ ગુરુઓના પ્રપંચનું છે એમ ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિએ જોતાં લાગે છે, પણ વસ્તુતઃ તે વાક્યપ્રપંચ અંગેનું છે. (આ પંક્તિઓ વૈષ્ણવાચાર્યની નિંદા અર્થે નથી એ દષ્ટિબિંદુ પહેલી વાર અને તેથી જરૂરી વિસ્તાર સાથે ‘અખો: એક અધ્યયન’ પૃ. ૨૨-૪૦માં રજૂ થયેલું મળશે.) આશા છે કે હવે એ પંક્તિઓનો વાસ્તવિક અર્થ ધ્યાનમાં આવતાં ‘ઘરડા બળદને’-ને ઠેકાણે ‘ગુરુએ મુજને’ (સત્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયની આ અગાઉની આવૃત્તિનો પાડ) કે ‘નગુરા મનને’ (ખ. સ. ૧૮૫૨ની શિક્ષાપ્રેસની નકલ પરથી સદ્ગત સાક્ષરશ્રી ન. દે. મહેતાએ સ્વીકારેલ તેમજ આ આવૃત્તિમાં મૂકેલ) એવા પાઠની તરખડમાં પણ ચિતરવાની જરૂર રહેશે નહિ.

તો, 'ગુરુકીધા મેં' વાળા છાપાને કારણે જ વૈષ્ણવોએ અખાથી વિમુખતા સેવવાનું કારણ નથી. અખો 'ગુરુ થા તારો તું જ,' 'જે જનને આત્મા ગુરુ થશે,' 'ત્રણ મહાપુરુષ ને ચોથો આપ' એ ઉદ્દગારો દ્વારા આત્માની જ ગુરુપદે સ્થાપના આદેશે છે. તેથી ગોકુળનાથને ગુરુ કર્યા છતાં પોતાની આરત ન શમી એવું સૂચવવામાં પણ ભાગ્યે જ એ ગોકુળનાથની નિંદા કરી રહ્યો છે એમ કહેવાય. ઊલટું આત્માને ગુરુ માનનારો અને લેભાગુ ગુરુઓની ખખર લેનારો હોવા છતાં 'ગુરુગોવિંદ, ગોવિંદગુરુ', 'ગુરુ તે બ્રહ્મ' એમ ગુરુમહિમા સમજનારો પણ છે. અખેગીતામાં તો ઘણુંખરું કડવાંને અંતે 'સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને' એ શબ્દો અચૂક મૂકે છે. 'સાત વાર' કાંમ છે ત્યારે પણ ગુરુવારથી શરૂઆત કરે છે.

અખામાં વૈષ્ણવનામધારીઓની ચિકિત્સા છે. 'વૈષ્ણવ નામ ધર્યે શું વળે? પરસાદ ટાણે પત્રાવળાં ભરે!'—એવી સ્પષ્ટ ટીકા પણ છે. પણ એવાઓની તો આત્મશોધનની જોને કિંમત છે એવો સાંપ્રદાયિક પણ જાટકણી કાઢ્યા વગર રહી શકે નહિ.

અક્ષયત્ત, અખો નિર્ગુણોપાસક છે અને એનો વિચારપિંડ મુખ્યત્વે શાંકરમતથી અંધાયેલો છે. તેમ છતાં ઉપર જોયું તેમ, એક સમન્વયદર્શી તરીકે તેણે પ્રેમલક્ષણા અને પુષ્ટિ માટે ભારે પક્ષપાત દર્શાવ્યો છે. જેનાં 'ગદ્ગદ કંઠ ગાતે થકે રોમાંચિત હોય ગાત્ર,' એવા ભક્તનું અપૂર્વ વર્ણન અખાની કલમમાંથી ટપક્યું છે. (અખેગીતા-કડવું ૧૧.) નિર્ગુણમાર્ગી હોઈને પણ અખો પરમ ભાગવત છે. વૈષ્ણવો સાંપ્રદાયિક રીતે અખાને અપનાવી ન શકે તો પણ તેમને માટે અખા પાસે ઘણું છે. અખાની વાણીનું મહત્ત્વ શ્રી સહેજ્યનંદ સ્વામીના મનમાં પૂરું વસ્યું દેખાય છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના-ઓને સં. ૧૮૬૬, ભાદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષ એકાદશી ગુરુવારના 'પ્રકરણ'-(પત્ર)માં તેઓશ્રી આદેશ આપે છે કે જો કોઈ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાનું હોય તો તે શ્રીમદ્ ભાગવતનું અને કવિ અખાના કોઈ પણ ગ્રંથનું.

અખો પોતે તો કોઈ સંપ્રદાયનો નથી (અને તેથી જ સૌ સંપ્ર-

દાયનો છે.) સંપ્રદાયોના દાવાઓ માટે એને ભારે નફરત છે: ‘દરશન-ભેદ દાવા મત ધણા, ગઠ બાંધી રહ્યા આપઆપણા; એકએકપે હૂંકી રયા, અમે પામ્યા બીજા વહેતા ગયા.’ (છપ્પા-૧૫૬). સત્યનો જે રીતે સંપ્રદાયો ઈજારો લઈ બેસે છે તે હમેશાં અનુભવીઓને હાંસી-પાત્ર લાગ્યું છે. અખાના હૃદયનો રંગ ભગવો છે, પણ નિઃદગીમાં કદી એણે ગેરુઓ રંગ ઓઢ્યો હશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. એ પરમ ભક્ત છે, પણ ભગતાઈનો ઠાઠ એણે રાખ્યો હશે એ કલ્પી શકાતું નથી. આ દેશના મહાત્માઓ વેશ કાઢ્યા વગર જ જીવ્યા છે. સામાન્યતા એ જ એમની અસામાન્યતા છે. અખાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ઉપરથી ખરછટ અને ખોથડ જેવા લાગતા પણ ‘નિત્ય રાસ નારાયણનો’ દેખતા એક અહ્મનિષ્ઠ પુરુષની મૂર્તિ આંખ આગળ ખડી થાય છે. ‘એમ જાણી અખો આજરયો:’—નિરાંતે એ એને આખો વિશ્વક્રમ, સારોય સૃષ્ટિનો ચરખો, એની ભીતર રહ્યો રહ્યો જોયા કરે છે. વિશ્વને રુવેરુવે રમમાણ રહેવાની આલસ્યકક્ષા એને વરી છે. પણ કાળભગવાનને લીલા ખતાવ્યા વગર એન પડતું નથી. અખાનો પણ સંપ્રદાય નીકળ્યો! હાલમાં ભરૂચ પ્રાંતે કહાનવા(ખંમલા)માં શ્રી ભગવાનજી મહારાજ બિરાજે છે, જેમની અખાજી વિશે સારી ભક્તિ છે. આ ગાદી અંગેના અનુયાયીમંડળ ઉપરાંત તો ઘણુંખરું શાંકરવેદાન્તીઓમાં અખાની વાણી લોકપ્રિય છે. શાંકરવેદાન્ત, સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે કે, પેન્શન ઉપર ચઢેલાઓનો લાડીલો વિષય હોય છે. પણ પેન્શન ઉપર ઊતરવાની વાર હોય અને માયાની ઉપાસના હજી ચાલુ હોય ત્યારે પણ શાંકર વેદાન્તના પક્ષપાતીઓ માટે—અને હમણાં જ કહ્યું તેમ વૈષ્ણવોને પણ—અખાની વાણી જરૂર માનસિક ‘ટોનિક’ની ગરજ સારે એવી છે.

અખો અનુભવાર્થી છે. કાંઈ પણ એક સંપ્રદાય, વાદ કે દર્શનને બાપનો કૂવો ગણી ડૂબી મરવા એ તૈયાર નથી. એને આ કે તે મત સાચો ઠેરવવો નથી. (‘મત ન હોય મહંતને’) ન્યાંથી મળે ત્યાંથી એણે સાર મેલ્યો છે. શાંકર વેદાન્તના ચોકઠામાં પણ

એ ભરાઈ બેઠો નથી. ખરું કહીએ તો અખો સૌ વાદોથી 'ગિફરા' ચાલ્યો ગયો છે.

તે માટે તત્ત્વદર્શી ખરો,

અખા જેહ સર્વે ગિફરા. (છપ્પા ૩૩૪)

આવો સ્વતંત્ર, નિર્ભીક આત્માથી હોવાને કારણે તો અખો આપણી કાવ્યવાટિકામાં 'ગરવો જ્ઞાનનો વડલો' છે.

અખો 'બલબેદુ ભગવંતનો' છે. ગમે તેમ કરીને આત્મતત્ત્વની ખોજ કરી લેવી એટલી જ એની વાત છે. કહે છે: 'હરિના છો ને હરિના થાઓ.' શી રીતે, તો ઉત્તરમાં એ કીર્તન, તીર્થાટન અને ખટદર્શનની ખટપટથી દૂર રહેવાનું જ સૂચવે છે. એના હાથમાં નાની અમથી પણ મુદ્દાની વાત આવી ગઈ છે. પંખીની છાયા જાળમાં પડે એથી કાંઈ પંખી ફસાતું નથી, તેવું જ સંસારમાં પડેલા જીવાત્મા વિશે છે એમ એ કહે છે:

પંખી ઓછાએ પડિયો જાળ, પણ પોતે જીડે નિલમનિરાળ;

અખા જ્ઞાનીની એવી કળા, વર્ત્યા જાય તે ઉપરછલા. (છપ્પા ૭૪૭)

તો દરેક આત્માથીને અખો કાંઈ બેદ બતાવતો હોય તો ને પણ 'ગિફરા'—'ઉપરછલા' વર્તીને રહેવું એવો છે.

એમ કરતાં, જપતપ કે કીર્તનતીર્થાટનનો કાયકલેશ કરવો મટી જશે. પણ તે ઉપરછલા વર્તવાની સૂઝ આવી ગઈ હશે તો જ : 'કાયકલેશ કરવો નવ પડે, સૂઝ સમજમાં સર્વે જડે.'

એક જ શબ્દમાં કહેવું હોય તો કહી શકાય કે અખો એટલે સૂઝ. સૂઝને પ્રતાપે વાત કેવી રમત જેવી થઈ જાય છે તે તો જુઓ!—

મારે મોટો હું—નર જાઓ, જે ધશ્વિરરૂપી જહાજે ચાઓ;

પંચસહિત ગિતરિયો પાર, પગ નહિ ખોળું જળસંસાર

હું હસતો રમતો હરિમાં બળ્યો, અખા જાણે તે વળણે વળ્યો.

(છપ્પા ૨૪૩)

સંસારની ને પોતાની વચ્ચે ધશ્વિરને રાખતાં, પોતે સંસારથી નિરાળો પણ રહી શકશે અને ધશ્વિરની કલ્પના સંતત (ડાઇનેમિક)

હશે તો સંસારને પાર પણ કરી જશે. ઊફરા-ઉપરછલા-વર્તાવાની સૂઝ કેળવતી એ અખાએ ખતાવેલો, જો આવી ખાખતમાં ખીજનો ખતાવેલો કામ આવતો હોય તો, કીમિયો છે. અખાને તો વાત આવી સૂતર સમજાઈ ગઈ છે એટલે એની ખુમારીનો પાર નથી. ‘એને સ્કંધ લઈ ઉતારું સખા’, ‘એમ કહી અખે જાટક્યા લાય,’ ‘બાકી અખા હોંકારા કરે,’ આદિ ઉદ્દગારો અખાની ‘બ્રહ્મખુમારી’-ના જ સૂચક છે.

૩

અખાનો સંદેશ

અખાનો સંદેશ તે ‘મૃત્યુસંદેશ’ છે (અખાઝ ગોસ્વેદ ઓફ ડેથ) એવું ‘ગુજરાત એન્ડ ઇટ્સ લિટરેચર’(૫૦ ૨૪૫)માં કહેવાયું છે. આ લોકને બદલે પરલોકની ચિંતા કરવી એટલે જ મૃત્યુ એવા ખ્યાલ પર આ દષ્ટિખિંદુ બંધાયું છે. અને અખો આમુષ્મિક જીવનની જ પ્રત્યેક શ્વાસે વાત કરી રહ્યો છે એ વાતની ના પણ પડાય એમ નથી. તો ત્યારે અખાનો સંદેશ તે મૃત્યુસંદેશ છે એ પણ સ્વીકાર્યો જ આરો છે. સ્વીકારીશું. પણ આપણે પૃથ્વીશું કે તમામ તત્ત્વજ્ઞાન તે એક જાતનો મૃત્યુસંદેશ જ નથી ?

નચિકેતાની જ વાત લો. એને પ્રેયશ્રેયવિવેક શીખવનાર યમદેવ છે, મૃત્યુએ આપેલો એ સંદેશ છે, એ અર્થમાં જ એ મૃત્યુસંદેશ નથી. ખીજા અર્થમાં પણ છે. એ મૃત્યુનો-મરવાનો-સંદેશ છે. કોપનિષતકારે યાજુર્વલ્ક્ય જેવા કોઈ બ્રહ્મર્ષિ નચિકેતા જેવા ગભરુ ઋષિકુમારને ઉપદેશ આપતા હોય એ રીતે આખી વસ્તુ શા માટે ન મૂકી ? મૃત્યુને વચ્ચે લાવવાની શી જરૂર હતી ? પોતાને મૃત્યુના સ્પર્શ જેવો અનુભવ થતાં (શ્રીરમણ મહર્ષિની જેમ) અથવા અન્યનું મૃત્યુ જોઈ (શ્રી યુદ્ધ કે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની જેમ) મનુષ્યને ઘણીવાર પડળ ખૂલી જાય છે અને આત્મલાભ થાય છે. નચિકેતાની ખાખતમાં એવું પણ નથી. એ તો પિતાની આગળ કાંઈક

ડહાપણ કરવા ગયો (આવા ‘પંડિત’મન્યમાન’ દીકરાઓ ઉપનિષત્સૃષ્ટિમાં પણ ઠીકઠીક છે, દા. ત. શ્વેતકેતુ) અને એનામાં તત્ત્વભાવ પ્રગટે એ આશાએ પિતાશ્રુએ કહી દીધું હશે કે, ‘જ તને હું મૃત્યુને દઈ દઈ છું.’ હવે મૃત્યુ પાસે જવું શી રીતે? શરીરથી છૂટવું એનું નામ જ મૃત્યુ. નચિકેતાએ શરીરથી ખસવા અનશન આદ્યું. શરીરભાવથી એનો આત્મા દૂર થતો જાય છે અને પોતામાં સ્થિર થવા મથે છે. એમ કરતાં ત્રણ દિવસ થયા અને મૃત્યુ પ્રત્યક્ષ થયું. મૃત્યુએ એને શરીરભાવથી વર્તવા ઘણું સમજાવ્યો. ગાડી, ઘોડા, સ્ત્રીઓ, વાઘો એની આગળ ધર્યાં, પણ નચિકેતા એકનો જ ન થયો; આત્મભાવથી વર્તવા ઉપર જ એણે લક્ષ્ય રાખ્યું. આમ શરીરભાવથી જેમ એ દૂર ને દૂર જતો ગયો તેમ મૃત્યુની ને એની સોખત વધતી ચાલી, કેમકે શરીરભાવ છૂટવો એનું નામ જ મૃત્યુ. શરીરભાવ ઓસરવાની સાથે એને પોપનારા પદાર્થો—ગાડીઘોડા, સ્ત્રીઓ, નૃત્યગીત વગેરે પ્રેયો—ઉપરથી પણ મન ઊઠતું ગયું અને આત્મભાવમાં—શ્રેયમાં સ્થિર થતું ગયું. આમ નચિકેતા પ્રેય અને શ્રેયનો ભેદ પામ્યો. અને તે મૃત્યુની મદદથી. કેમકે હરપણે જેમ જેમ શરીરભાવથી દૂર વર્તવા પોતે પ્રયત્ન કરતો હતો તેમ તેમ એ ક્રિયાથી જ પોતે મૃત્યુના વધુ ને વધુ ગાઢ પરિચયમાં મુકાતો જતો હતો. આત્મભાવ, તત્ત્વભાવ, પામવો હોય તો મૃત્યુનો આવો અનુભવ, મૃત્યુનો આવો સ્વીકાર, મૃત્યુનું આવું સેવન અનિવાર્ય છે એવો ઉપનિષત્કારનો આશય હોઈ ઋષિઆલકને મૃત્યુ-મુખે બોધ મળે છે એમ રૂપક ગોઠવ્યું છે. પણ મૃત્યુના આવો સતત સેવનથીજ અમૃતત્વ મળે છે, ‘વિમૃત્યુ’ થવાય છે. **અથ મર્ત્યોઽમૃતો ભવતિ । મૃત્યુમુખાત્પ્રમુચ્યતે । આનન્ત્યાય કલ્પતે ।**—મર્ત્ય અમર્ત્ય અને છે. મૃત્યુમુખથી છૂટે છે. અનંતતાને પામે છે.

એટલે કે તત્ત્વજ્ઞાન તે મૃત્યુનો—મરવાનો—સંદેશ છે. પણ સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે અમૃતત્વ પણ એ રસ્તે જ મળે છે.

ત્રીક દ્વિત્વસૂત્રીમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન તે મરવાની કળા છે એવું કહેવાયું છે. સોફિસ્ટિક કારાવાસમાં મૃત્યુથી વેંત છેટે બેઠા બેઠા (ઘડી

પછી ઝેરનો ખાલો પીવાનો છે) શેઠાકુલ શિષ્યવૃંદને આશ્વાસન આપતાં જીવન એ સતત મૃત્યુક્રિયા છે, એ વાત જ એમને સમજાવે છે. આત્મા વિનશ્વર છે, આત્માનું મૃત્યુ નથી, એ સત્ય એમની આગળ રજૂ કરતાં કહે છે કે “જે આત્મા જાણીખૂઝીને સ્વેચ્છાથી કદી પણ શરીર સાથે સંપર્કમાં રહ્યો નથી અને પોતામાં જ નિર્ભર રહ્યો છે, આવી રીતે અલગ રહેવું (એપ્રેક્શન) એ જ જેનું સતત પરિશીલન રહ્યું છે, બીજા શબ્દોમાં જે દ્વિલસૂક્ષ્મનો સાચો ઉપાસક બન્યો છે અને તેથી મરવાની પ્રક્રિયામાં જ દિનરાત લાગેલો રહ્યો છે—કેમકે દ્વિલસૂક્ષ્મ એ મૃત્યુનું જ શું પરિશીલન નથી?—તે આત્મા અમૃતતત્વને પામે છે.”

પ્લેટોના આ શબ્દો જાણે અખો વાંચી ન આવ્યો હોય એવા એના ઉદ્દગારો છે. કહે છે: ‘મરતાં પહેલાં જાને મરી, અણહાલ્યું જળ રહે નીતરી.’ પ્લેટોના ‘એપ્રેક્શન’ નો જ આ શબ્દોમાં અનુવાદ મળી રહે છે. અને હરહમેશની મરણપ્રક્રિયા અંગેના વિચારનો પણ અખામાં કેવા સુંદર રૂપમાં ભેટો થાય છે?—

પરમ પીથૂપ જને પાન કરવું,

ક્ષણક્ષણે જન્મ ટળે એવું મરવું.

ક્ષણક્ષણે મરવાનું છે, પણ એવું મરવાનું છે કે જેને અંતે આ જન્મ ટળે, અમૃતત્વ મળે. અને જન્મ ટાળવાની આરત જીવાત્મા, પછી તે ગમે તે હોય, ટાળી શકતો નથી. મને આને અંગે સૌથી નોંધપાત્ર દાખલો કાલિદાસનો લાગ્યો છે. એ રસિકશિરોમણિ કવિ કયાંય નહિ અને શાકુંતલ જેવી રસભર કૃતિને અંતે માગણી મૂક્યા વગર રહી શક્યા નથી કે હે મહાદેવ! મારા પુનર્ભવનો નાશ કરો, ફરી જનમવાનું ટાળો.

તો, અખાનો સંદેશ તે મૃત્યુસંદેશ છે એમ કાઈ કહે તો એનો અર્થ એટલો જ કરીશું કે અખો તત્ત્વજ્ઞાનનો રસિયો છે, અમૃતત્વનો તરસ્યો છે, શરીરભાવ કરતાં આત્મભાવનો ઉપાસક છે. પણ એ રીતે જ, અખાના અનુપમ શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘મૃત્યુ નામ પરપોટો મરે.’

ઉપરની રીતે જોતાં, અખાનો ‘મૃત્યુસંદેશ’ તે અમૃતત્વનો સંદેશ હરે છે.

અખો એ ગુજરાતીનો એકનો એક તત્ત્વજ્ઞ કવિ છે. આખા હિંદમાં પણ તેની ખરેખરીનો તત્ત્વજ્ઞ કવિ વારંવાર કે ઠેરઠેર જોવા મળતો નથી. અલખત્ત એક કખીરની વાત જુદી છે. પણ કખીર જોવા તો આપણા દેશમાં જ શા માટે-આખી દુનિયામાં પણ-કેટલા થયા હશે એ કહી શકાતું નથી.

અખો જ્ઞાની છે, એવું લેખક એને એક વાર લગાડી દીધું એટલે પછી એની વાણી રક્ષા છે, રસવિહોણી છે, બાપાની ભાંગફોડ કરતાં એ અચકાતો નથી, એવા એવા વહોમે પણ સહેજે ડોકિયું કરવા માંડે. આપણે ઉપર જોયું છે કે અખાનું હૃદય ભક્તિથી ભીંજાયેલું છે. ‘સૂકું જ્ઞાન ને વ્યંડળમૂછ’ એ શબ્દોમાં એણે રક્ષા જ્ઞાનની ઠેકડી પણ ઉડાવી છે. એનાં પ્રેમલક્ષણાનાં પદો કમ-નસીબે હજી અપ્રસિદ્ધ છે. અખાને નરસિંહની સાથે સ્થાન અપાવી શકે એવાં મોહક અને રસભર એ પદો છે. (અખો: એક અધ્યયન પૃ. ૨૫૪ ઉપર નમૂના દાખલ ‘લાજૂ લાજ ન રહીએ’ જુઓ.) એની કવિતામાં મુખ્ય રસ તો તત્ત્વજ્ઞાનનો-શાન્ત-રસ છે. પણ અખામાં હાસ્યરસની છોળો ઊડે છે એ ભાગ્યે જ કોઈને સ્પર્શ્યા વગર રહી શકશે. કટાક્ષનો ફારડો વીંઝવામાં અખો એકો છે. કઠંગાપણા- (ધિ દ્યુડીકસ)માંથી હાસ્ય ઉપજાવવાની અપૂર્વ આવડત ગુજરાતીમાં અખામાં જ એક જોવા મળે છે એમ કહી શકાય. (‘કહે અખો એ ખે ન ખને, સેં થો કે તાલ.’ ‘હાથથી નાખીને દૂર, લેવા ગયો, જાણે શું વસ્તુ નવ હોય આઘી!’) અને અખાનું અદ્દહાસ્ય એ તો ગુજરાતીમાં જ નહિ કદાચ સારા દેશની સાહિત્યપરંપરામાં એક નોંધપાત્ર ઘટના છે.

કાવ્યરચના અંગે અખાની ખેદરકારી વર્ણવવામાં આવે છે એવી નથી. સદ્ગત સાક્ષરશ્રી નરસિંહરાવે હાથમાં હથોડો લઈને જીભેલી અખાની રૂઢ મૂર્તિ આગળ ગુજરાતી-કવિતા-દેવીને ચરધર કાંપતી ચીતરી છે, મને એમ થાય છે કે જેણે પૂર્વાશ્રમમાં રાજ-

નગરની રમણીઓનાં આભૂષણો ઘડેલાં તે ગિરા ગુર્જરીને જ આભૂષણવિહોણી શા માટે રાખે ? ને છે પણ તેમજ. અખા જેવી ઉપમાઓ કેટલા કવિઓએ યોજી છે ? અને ઉપમા એ તો કવિત્વની મુખ્ય નિશાની. આ ઉપમાની સિદ્ધિ અખાને ન હોત તો એના અધ્યાત્મલક્ષી છાપા લોકો આટલા લાડથી ભાગ્યે જ વાંચતા હોત. અખેગીતા (કડવું ૧૯)માં માયાને કાચના મંદિરની આપેલી ઉપમાનું અંગ્રેજકવિ શેલીની એવી જ એક ઉપમા સાથે સરખાપણું જોઈ નરસિંહરાવભાઈ પોતે જ ક્યાં ઓછા મુગ્ધ બન્યા હતા ?

અખો સોની છે એટલે એની ભાષા અણુઘડ, ગામડી, અસંસ્કારી હોવી જ જોઈએ એવી અપેક્ષા સેવવામાં આવે છે. હા, અખો ભાષાવિલાસી નથી. એને તો કામથી કામ છે. ‘ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર’ એમ સ્પષ્ટ કહે પણ છે. વળી એને જે ગાવું છે તે તો એ જાણે છે કે ‘શબ્દાતીત’, ‘બાવન બાહેર’ છે. તેમ છતાં તળપદી ભાષાની શક્તિ અખા જેટલી બહુ ઓછા કવિઓએ સ્ફુટ કરી આપી છે. બેલચાલની છટા પણ એની કવિતામાં ખીલી ઊઠે છે. સંસ્કૃત શાસ્ત્રો એ પંડિતોની રીતે બલે નહિ ભણ્યે! હોય પણ શ્રવણથી એણે આપણા બધા જ મુખ્ય મુખ્ય ગ્રંથોને પરિચય મેળવ્યો લાગે છે. આપણે ત્યાં વિદ્વાન માટે ‘બહુશ્રુત’ શબ્દ છે. એ અર્થમાં બેશક અખો વિદ્વાન છે. આપણી સંસ્કૃતિની બલિહારી છે કે એના ઊંડામાં ઊંડા મર્મ જિગ્ઞાસુને ઓછામાં ઓછી અગવડે, અરે ઘેર બેઠાં, જાણવા મળે એ રીતે એ બજનો, દષ્ટાંતો, કહેતીઓ, કીર્તનો, વ્યાખ્યાનો દ્વારા વાતાવરણમાં સતત તરતા રહેતા હોય છે. અખામાં ક્યાંક ‘ગીતાને અધ્યાય સાતમે’, ‘કાંડ ચૌદમે’ એમ વીગતવારના શાસ્ત્રપરિચયના પૂરાવા પણ મળે છે. સતત એ શીખતો રહ્યો લાગે છે. પંચીકરણમાં તત્ત્વ-જણના છે તેથી જુદી—ભાગવતને અનુસરતી—‘અખેગીતા’માં મળે છે. ‘અનુભવભિંદુ’ જેવું નામ એ શ્રી મધુસૂદન સરસ્વતીના ‘સિદ્ધાન્તભિંદુ’ જેવા ગ્રંથના અનુકરણમાં યોજે છે. પણ અખાની આગવી સિદ્ધિ તો એ છે કે એનો અનુભવરસ સંસ્કૃત પરિભાષાના

કે તળપદી વાણીના ગમે તે ઢાળામાં ઢબ્યો હોય, એ શબ્દના જડ ખોખા જેવો નથી લાગતો, વાસી નથી લાગતો. એમાં ચેતનનો ધ્વજકારો વરતાય છે. એક વાર સાંભળ્યા પછી મનમાંથી ખસે જ નહિ એવી અનેક પંક્તિઓ, આંખ ઉઘાડી દે એવી અનેક ઉક્તિઓ (જેમકે ‘ચિત્ત ચમક્યું, હું તું તે ટલ્યું’) અખામાં મળે છે. તે એટલા સુધી કે તેમાંનાં ઘણાં વચનો આજે ગુજરાતીમાં કહેવત જેવાં ચલણી થઈ પડ્યાં છે. ગુજરાતી ભાષાની ગુંજશ સમજવા માંગનારને માટે અખાના ‘છાપા’નો અભ્યાસ સર્વથા અનિવાર્ય રહેશે.

આ આવૃત્તિના પ્રકાશનથી ‘અખાની વાણી’ અપ્રાપ્ય હતી તે સુલભ કરી આપીને સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે ગુજરાતને ઋણી બનાવ્યું છે. હજી પણ અખાની ઘણી કૃતિઓ અપ્રગટ છે. હરત-પ્રતોમાં અખાની ૧૭૨૬ સાખીઓ પડી રહેલી મારા જોવામાં આવી છે. ગુજરાતીમાંથી મેળવેલી એક પ્રતમાં પ્રેમલક્ષણાનાં અનેક રસિક પદો પણ મળ્યાં છે. ‘સંતનાં લક્ષણુ’ તો ‘અખો: એક અધ્યયન’માં પૃ. ૧૭૮ ઉપર મેં આખું ઉતાર્યું છે.

આ ‘ખંડુ’ શાસ્ત્રીય રીતે સંશોધિત કરી પ્રગટ કરવા માટે તો અનેક વિદ્વાનો અને અનેક વરસો જોઈએ. દરમ્યાન બની શકે એટલી શુદ્ધ વાચના સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી આપણને મળી છે એ પણ ઓછું નથી. આ આવૃત્તિનું ખાસ લક્ષણુ તો એ છે કે એમાં ટીકા આપવામાં આવી છે. વિદ્યાપીઠના ‘જોડણીકોશ’ના એક કાર્યકર અને અધ્યાત્મ વિષયમાં રસ લેનારા શ્રી. શંકરદત્ત શાસ્ત્રીએ એ તૈયાર કરી છે. એટલે એમાં અભ્યાસ માટે ઘણી સામગ્રી છે.

અખો કૂટ છે, સમજવો મુશ્કેલ છે, એ વહેમ આ ટીકા જરૂર દૂર કરશે. ટીકાકારે સદ્ગત સાક્ષર શ્રી. નર્મદાશંકર દે. મહેતાની ટીકાઓમાંથી પણ યથાપ્રસંગ હોદન આપ્યું છે. તેમ છતાં આ ટીકાને પણ અભ્યાસીઓ છેવટની ન ગણી લે, માત્ર ભૂમિકારૂપે જ વાપરે એ ઇષ્ટ છે. અખાની વાણી સોએ સો ટકા સમજવા માટે તો, સદ્ગત મહાદેવભાઈએ ડોકોર-ઉમરેહમાં એક ‘અખામંડળી’ જોઈ હતી, તેવી-અત્યારના જમાનાને અનુરૂપ-કોઈ ‘અખામંડળી’ યોજવી

ખોઈએ. એક બે જણનું એ કામ નથી. હિંદી ભાષાના ‘ ભાક્સી ’ જેવા શબ્દોના અર્થ ટીકાકાર ઉકેલી શક્યા છે, પણ ૨૫ મા છપ્પામાં ‘ પર કે પાગ ’માં પરને સંસ્કૃત શબ્દ ગણી ‘ બેપણું ’ અર્થ આપ્યો છે ત્યાં પર સંસ્કૃત નહિ પણ ફારસી શબ્દ છે. પર એટલે પાંખ લેતાં અર્થ ચોખ્ખો થઈ જાય છે. એકંદરે આ ટીકા એમ. એ. ની પરીક્ષામાંથી તેમ જ સંસારબંધનમાંથી મોક્ષ ઇચ્છતા સર્વ કોઈને, વિદ્યાર્થીઓ તેમ જ તત્ત્વપ્રેમીઓને, અભ્યાસની ભૂમિકા જરૂર પૂરી પાડશે.

આ રીતે ‘ અખાની વાણી ’ સુલભ કરી આપવા માટે ‘ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ’ના તંત્રને અભિનંદન ઘટે છે.

ગુ. વ. સો.
અમદાવાદ
૨૯ : ૨ : ૧૯૪૪

ઉમાશંકર જોષી

અખા વિષે અભ્યાસસામગ્રી

જૂનું નર્મગદ્ય (‘ કવિજીવન ’ જુઓ)	શ્રી. નર્મદાશંકર કવિ
કવિચરિત્ર	શ્રી. ડાહ્યાભાઈ ધે. પંડિત
ક્લાસિકલ પોએટ્સ ઓફ ગુજરાત	શ્રી. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૩ જાની પ્રસ્તાવના	શ્રી. ઇચ્છારામ સૂ. દેસાઈ
ત્રીજી સાહિત્યપરિષદના રિપોર્ટમાં	
‘ અખાભક્ત અને તેમની કવિતા ’	શ્રી. અખાલાલ યુ. જાની
‘ અખો, એનો ઉપદેશ તથા એનો સમય ’	
(વસન્ત, વર્ષ ૩, અંક ૬, ૮, ૧૦)	શ્રી. શંભુપ્રસાદ મહેતા
ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો	
— ભાગ ૧	દી. બ. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી
‘ અખાનો પરિચય ’ (આ ગ્રંથમાં જ)	સ્વામી સ્વયંજ્યોતિ
અનુભવખિંદુ (પ્રસ્તાવના)	દી. બ. કેશવલાલ હં. ધ્રુવ

‘અખો અને તેનું કાવ્ય’ (જયન્તી
વ્યાખ્યાનો ૫૦ ૩૦-૫૧)

દી. ખ. નર્મદાશંકર દે. મહેતા

અખો (રા. ખા. કમળાશંકર સ્મારક
વ્યાખ્યાનમાળા ૧૯૨૭)

”

અખાકૃત કાવ્યો-ભાગ ૧

”

અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી-(અખાકૃત
કાવ્યો-ભાગ ૨)

”

ગુજરાતી લેંગ્વેજ એન્ડ લિટરેચર
(૬૬૨ વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનો)

શ્રી. ‘સાગર’

શ્રી. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
દિવેટિયા

માંડણ અંધારાની ‘પ્રભોધ ખત્રીશી’

સંપાદક શ્રી. શંકરપ્રસાદ
જી. રાવળ

ગુજરાત એન્ડ ઇટ્સ લિટરેચર

શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી

ફિલોસોફી ઓફ અખાજી (એમ. એ. માં
ફિલસૂફી વિષયમાં અપાયેલો ‘થિસીસ’-
‘મૂહનિઅંધ’, ૧૯૩૫. પ્રસિદ્ધ થયાની
ખબર નથી.)

શ્રી. કેશવલાલ અંબાલાલ ઠાકર

‘વેદાન્તી કવિ અખો’ (માનસી:
ડિસેં ૧૯૩૮, ડિસેં ’૩૯)

પ્રો. ભાઈલાલ પ્ર. કોઠારી

કવિચરિત-ભાગ ૨

પં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

અખો : એક અધ્યયન

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી

‘અખાના સમકાલીન સમાજનું
રેખાદર્શન’ (ગુજ૦ સંશોધન મંડળ
ત્રિમાસિક-એપ્રિલ, ’૪૨)

પ્રો. કાન્તિલાલ ખી. વ્યાસ

‘અખો-પ્રશ્નોત્તરી’ (ગુજ૦ સાહિત્ય-
સભાની કાર્યવહી વર્ષ ૧૯૪૨-૪૩)

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી

ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા

(‘આતમની સૂઝ’ પ્રકરણ)

પ્રો. વિજયરાય ક. વૈદ્ય

અખાનો પરિચય

વેદાન્તકવિશિરોમણિ અખો જ્ઞાતિએ પરજિયો સોની હતો. એનો જન્મકાળ જે મુદ્દાઓ ઉપરથી ઉપજાવી શકાય તેમ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

આત્મસાક્ષાત્કાર થયા પછીથી જ તેમની વાણી ઊઘડી—અર્થાત્ તેમની કાવ્યરચના શરૂ થઈ; એ વાત તેમણે છપ્પાઓના ‘પ્રપંચ અંગ’માં નીચેની લીટીઓમાં કવી છે:—

‘બહુ કાલ હું રોતો રહ્યો, આવી અચાનક હરિ પ્રગટ થયો;

‘ત્રણ મહાપુરુષ ને ચોથો આપ, જેનો ન વેદે થાય ઉથાપ.

‘અખે ઉર અંતર લીધો જાણુ, ત્યાર પછી ઊઘડી મુજ વાણુ.’

એ પછી ‘પ્રાપ્તિ અંગ’ માંનું નીચલું કવન દર્શાવે છે કે આવન વર્ષની વયે તેને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો હતો.

‘છીંડું’ શોધતાં લાધી પોણ, હવે અખા કર ઝાકમઝોળ.

‘બાવનેથી ખુધ આઘી વટી, બણ્યા ગણ્યાથી રહી ગિલટી.’

હવે ‘અખેગીતા’ એ અખાનો પહેલો ગ્રંથ છે એમ માનીએ તેમાં તેની રચનાની સાત્ર સંવત ૧૭૦૫ આપેલી છે તેની સાથે ઉપસા બન્ને મુદ્દાઓ ઘટાવીએ, તો સમજાય છે કે અખાનો જન્મ સંવત ૧૬૫૩ માં હોવો જોઈએ; અને આ પ્રમાણે અખાનો જન્મ-સમય નક્કી થતાં પ્રેમાનંદ અને શામળ એ બન્ને કવિઓ કરતાં અખો વધારે જૂનો ફરે છે.

જેતલપુરથી પંદર સોળ વર્ષની વયે અમદાવાદમાં આવીને એણે નિવાસ કર્યો હતો. એનો પિતા એને અને એની બહેનને લઈને રાજગાર માટે અમદાવાદમાં દેસાઈની પોળમાં રહ્યો હતો.+ એની વીશ વર્ષની

+ અમદાવાદમાં દેસાઈની પોળમાં આવેલા એક ઘરને હજી પણ ‘અખાનો ઓરડો’ કહે છે.

ધય પહેલાં એના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો; અને એ પછી થોડા જ સમયમાં એની એકની એક બહેન કે જોના પર એનો ગાઢ સ્નેહ હતો તેણે દેવવાસ કર્યો. બાળલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રી પણ એ જ સમયમાં મૃત્યુ પામી. એણે બીજી વાર પણ લક્ષ્મ કરેલું કહેવાય છે; કિંતુ એ લક્ષ્મી પણ એને કશી સંતતિ આપી નહિ અને એ પત્નીનો પણ મૃત્યુએ સત્વર વિયોગ કરાવ્યો. આમ નજીકના સંબંધીઓને ઉપરા-ઉપરી ગુમાવવાથી વિરાગનું બીજ એના અંતઃકરણમાં રોપાઈ ચૂક્યું.

દંતકથા છે કે, એને એક ધર્મભગિની હતી. પોતાની સગી બહેનના સ્વર્ગવાસ પછી એ બહેન ઉપર એને ગાઢ સ્નેહ બંધાયો હતો. એ બહેને અખાને ત્યાં સુમારે ત્રણસો રૂપિયાની થાપણ મૂકી રાખેલી હતી. એ રૂપિયા ઉપાડી લેવાની ઇચ્છાથી એ સ્ત્રીએ પોતાની મૂડી-માંથી સોનાની એક કંડી કરી આપવાને અખાને કહ્યું. સરળ હૃદય-ના અખાએ પોતાના પદરના રૂપિયા સો એમાં ઉમેરી ચારસો રૂપિયાની કંડી કરી આપી. “સોની તો સગી માનું પણ ચેરે” એમ કહેવાય છે. અખો પણ સોની જ હોવાથી એના પર પેલી બાઈને અવિશ્વાસ આવ્યો. જેથી તેણે કંડીમાંનો એક મણકો કપાવી જોયો. કાપ મૂકી જોઈને ચોકસીએ કંડીની કિંમત રૂપિયા ચારસોની આંકી. બહેનને પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ કાપેલો મણકો પાછો તપાવી લેવા સારુ તે અખા પાસે ગઈ. તેણે કહ્યું કે કંડી ઉંદરે કાપી નાખી છે, માટે ફરી જોડી આપો. કાપ જોતાં જ અખાને લાગ્યું કે ઉંદરનો એ કાપ નથી. અખાએ તેને પટાવીને પૂછતાં બાઈએ સાચી હકીકત કહી દીધી. સંસારીઓના જૂઠા સંબંધની અને તેમના સ્નેહમાં રહેલા અવિશ્વાસ અને સ્વાર્થની અખાને આથી વિશેષ ખાતરી ધર્મ. એ સમયની ટંકશાળમાં એ અમલદાર હતો એવી પણ એક કથા છે. એ સત્યનિષ્ઠવાળો છતાં એના હાથ નીચેના નોકરોએ બાદશાહને તેના સંબંધમાં સાચું ખોટું સમજાવ્યું. સોનાચાંદીના સિક્કાઓમાં હલકી ધાતુનો ભેગ કરી એ નિમકહરામી કરે છે, એવી વાત કાંઈએ બાદશાહને કાને પહોંચાડી. બાદશાહે એની તપાસ ચલાવી. અખો એ પરીક્ષામાં નિમકહલાત્ત ર્યો; પણ એ પ્રસંગથી એના ચિત્ત પર

વિરાગની એવી તો સજ્જ છાપ પડી કે એણે નોકરી મૂકી દીધી, પોતાના ધંધાનાં સર્વ હથિયાર કૂવામાં ફેંકી દઇને જગતના અવિશ્વાસને પાત્ર એવો સોનીનો ધંધો છોડી દઇને તે એકલો સંત-મહાત્માએના સત્સંગમાં-સત્પદાર્થની શોધમાં નીકળી પડ્યો. અત્યારથી એના આત્મમંથનનો કાળ શરૂ થયો. જગતનાં સંબંધીઓનો વિયોગ, પોતાનાં પ્રેમપાત્રોનો અવિશ્વાસ અને પ્રાપ્તિયુક્ત જગતના કાવાદાવાએ એના ચિત્તમાં વિરાગનું સિંચન કર્યું. અમદાવાદમાં પણ એ વખતો વખત સંતસમાગમ સેવી સત્ય સુખની પ્રાપ્તિનાં સાધનોની ચર્ચા કર્યા કરતો હતો; પણ ભારતભૂમિનાં તીર્થોમાં અનેક અસાધારણ મહાત્માઓ હોઇને ત્યાં પરમ સત્યનાં દર્શન સહજ થઈ શકશે; એવી શ્રદ્ધાના અંગે તેણે તીર્થપર્યટન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. ધરની માલમિલકત વેચી દઈ, સંસારવ્યવહારને સંકેતી લઈ પ્રથમ તે પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને જયપુર ગયો. દ્રવ્યવાન યાત્રાળુ હોવાથી ત્યાંના વૈષ્ણવ મંદિરમાં એને બહુ સારો સત્કાર મળ્યો. એ સત્કારથી ભોળવાઇને ત્યાં જ તેણે ગુરુદીક્ષા લીધી. “ગુરુ કીધા મેં ગોકુલનાથ” છત્યાદિ વાક્ય પરથી એ વાત સમજાય છે. વધુ અનુભવ તેમજ ચર્ચાને અર્થે એ ત્યાં થોડો સમય રહ્યો; પણ એની સત્ય જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય એવી આશા ન બંધાઈ. આથી પછી તે કાશી તરફ નીકળી પડ્યો. સત્યનો જે આવેશ અખાતી કવિતામાં પ્રતીત થાય છે એ જ બળ તેના એ સમયના જિજ્ઞાસુ હૃદયમાં પણ સતેજ જણાઈ આવે છે. “કંચન અને કામિનીની મોહમળમાં ન ફસાય અને માયાથી નિર્લિપ્ત રહી કેવળ જ્ઞાનચક્ષુએ જ લોકહિતમાં નિરત રહે, એ જ જીવન્મુક્ત સાચા સંત કહેવાય.” એવું સત્ય એના હૃદયમાં સંપૂર્ણ ઠસી ગયું હતું. ગોકુલનાથના થયેલા અનુભવ પરથી સ્થળે સ્થળે મળી આવતા મહાત્માઓની એ પરીક્ષા કરતો હતો. સાધુસંતોનાં દર્શન કરી જ્ઞાનચર્ચાનો પ્રસંગ કાઢી એમની સત્યનિષ્ઠા તે તપાસતો; દ્રવ્યાદિ ભેટની લાલચો આપી એમનું તપોબળ અજમાવતો; સમાગમ સેવી એમની સ્વાભાવિક જીવનલીલા નિહાળતો; અને એની કસોટીમાં ઉત્તીર્ણ થાય તેમનો જ ઉપદેશ સાંભળતો.

આવી ઉગ્ર તૃપાના તરફડાટમાં એને એક સમર્થ જ્ઞાનીનાં દર્શન થયાં.

“ચરણ ચિંતવી સ્તુતિ કરું, ચિદ્રશ્મિતિ બ્રહ્માનંદની”

અક્ષયગીતાના મંગલાચરણમાં એની ગુરુમૂર્તિના નામનો આમ એ ઉલ્લેખ કરે છે. કાશીમાં ફરતાં ફરતાં એક દહાડો એણે જોયું કે એક મઠમાં એ જીવન્મુક્ત મહાત્મા કોઈ સંન્યાસી અધિકારીને વેદાન્તશ્રવણ કરાવતા હતા. એ મહાત્માનો ઉપદેશ સાંભળવાની એને ઇચ્છા થઈ; તેઓ મુમુક્ષુએને રાત્રિએ ઉપદેશ આપતા હતા. તેથી એવા એકાન્ત સમાગમનો લાભ લેવાનો પોતાને એ સ્થળે અધિકાર મળશે કે કેમ, એ શંકા ઉત્પન્ન થવાથી અખાએ એ ઉપદેશનો ગુપ્ત રીતે લાભ લેવાનો વિચાર કર્યો. મહાત્માઓની કસોટી અજમાવવાની તેની ટેવ હજી ગર્ભ નહોતી. બ્રહ્માનંદજીની પાસે અનેકવાર દિવસે જઈ દ્રવ્યાદિનાં પ્રલોભનો તેણે આપી જોયાં; પણ તે વૃથા ગયાં. એ મહાત્માના ઉપદેશમાં હવે એને ખડું રસ પડવા લાગ્યો. અંતઃકરણથી એમને તેણે સદ્ગુરુ ધારણ કરી લીધા અને રોજ રાત્રિએ મકાન બહાર બેસીને ગુપ્ત રીતે કથા શ્રવણ કરવા માંડી. એકાદ વર્ષ સુધી એમ બહાર બેસીને જ તેણે એ લાભ લીધો. આખરે એ ગુરુશિષ્યના પ્રત્યક્ષ સંમેલનનો એક દિવસે કથાસમયે સુયોગ મળ્યો. નિત્ય રાત્રિએ કથા શ્રવણ કરનાર સંન્યાસી શિષ્યને એક દહાડો નિદ્રા આવી જવાથી રોજની પેઠે તે હોંકારો ન આપી શક્યો. જિજ્ઞાસુ નિદ્રાને લીધે હોંકારો ન આપી શકવાથી બ્રહ્માનંદજી ઉપદેશ આપતા અટકી પડશે, એમ સમજી મુમુક્ષુ અખાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું અને તેણે પોતે જ બહાર બેઠાં બેઠાં હોંકારો આપી દીધો.

રાત્રિના સમયે કોઈએ બહારથી હોંકારો આપવાથી મહાત્મા બ્રહ્માનંદજીને આશ્ચર્ય થયું અને તે કોઈ સુપાત્ર સાધક હોવો જોઈએ, અથવા તો કંઈ અન્ય ચમત્કાર છે, માટે તેની શોધ કરવી જોઈ એ એવી જિજ્ઞાસા થવાથી પોતે જ બહાર આવીને આસપાસ જોયું એટલે ત્યાં અખાને બેઠેલો જોયો. મકાનની બહાર લપાઈને બેઠેલા તે પુરુષને જોઈને એણે જ હોંકારો દીધો હશે એમ માની લઈને તેને નામદામ

વગેરે પૂછતાં અખાએ સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. અહ્માનંદજીએ તેની પરીક્ષા કરવા માટે તેને કેટલાએક જ્ઞાનવિષયક પ્રશ્નો પૂછ્યા. અખાએ એના બહુ સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યા અને એ બધા એમની કથા સાંભળેલી તેને અનુસરતા જ હતા. એટલે અહ્માનંદજીને અખો ઉત્તમ અધિકારી છે, એમ ખાતરી થઈ.

હવે તો એને નિત્ય નિયમિત રીતે એમના સત્સંગનો લાભ મળવા માંજો. એ જ સદ્ગુરુના પ્રતાપે એને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો. પંચદશી, ઉપનિષદ્, યોગવાસિષ્ઠ, અધ્યાત્મરામાયણ અને ભગવદ્ગીતા, આદિ વેદાન્તના ગ્રંથોનો પણ એણે એમની પાસે અભ્યાસ કર્યો હોવો જોઈએ; કારણ કે તે સર્વ ગ્રંથોની છાયા એની કવિતામાં સ્થળે સ્થળે દષ્ટિગોચર થાય છે.

થોડાં વર્ષો ત્યાં ગાળીને એ પાછો ગુજરાતમાં આવી રહ્યો હતો. પાછા આવતાં પુનઃ જ્યપુરના ગોકુલનાથનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી તે ત્યાં ગયો; પણ આ વખતે તે પ્રથમનો દ્રવ્યવાન અખો નહોતો. જ્ઞાનમાં ગળી ગયેલો છતાં ઉન્મત્ત, એવા એ અખામાં હવે બહારનો કશોયે આડંબર રહ્યો નહોતો. જ્યાં દ્રવ્યનો જ સત્કાર થતો હતો એવા એ મંદિરમાં ‘અખો શેઠ આવો નહોતો,’ એવા શબ્દો જ દારપાળના મુખથી સાંભળ્યા, એટલે એને બહુ માહું લાગ્યું. મંદિરના મહારાજ સુધી પોતાનું નામ પહોંચાડવાની એણે દારપાળ વગેરેને સૂચના કરી પણ મહારાજે દૂરથી જ એને નિર્ધન જોઈને એની જરાયે પરવા ન કરી. એ વાતને અખે પોતાના કાવ્યમાં બહુ સારી રીતે ઉતારી છે. એ કહે છે કે:—

“ઘણાં કૃત્ય કર્યાં મેં બાલ્ય, તોય ન ભાગી મનની દાઝ;
“દરશન વેપ જોઈ બૌ રહ્યો, પછી ગુરુ કરવાને ગોકુલ ગયો.
“ગુરુ કર્યાં મેં ગોકુલનાથ, ગુરુએ મુજને ઘાલી નાથ;

x   x   x   x

“ગુરુ કીધા મેં ગોકુલનાથ, ઘરડા બળદને ઘાલી નાથ;
“ધન હરે ધાખો નવ હરે, એ ગુરુ કલ્યાણ શું કરે ?”

એને ત્યાં આવો અનુભવ થયો એમ એ સ્પષ્ટ કહે છે. અખા-
ના બાહ્યજીવનના એટલે કે આચારના પ્રસંગો તો અત્યંત વિશેષ
આપણને ઉપલબ્ધ નથી; પણ એની કવિતા પરથી જણાઈ આવે
છે કે એણે ત્યાગીનો વેષ પહેર્યો નહોતો. વર્ણુ કે આશ્રમના પ્રાસ-
ંગિક ફેરફારોને પણ એ અનુભોદન નથી આપતો એ એનાં નીચેનાં
વાક્યો પરથી સમજાય છે.

“સૂતર આવે તેમ તું રહે, જ્યમ ત્યમ કરીને હરિને લહે;

“વેપ ટેક છે આડી ગલી, પેડો તે ન શકે નીકળી;

“અખા કૃત્યનો ચડશે કપાપ, રખે તું કાંઈ કરવા જાય.”

અને તેણે તેમ જ કયું છે. એના એ જ બાહ્ય વેષમાં એ મસ્ત
ક્યાં કરતો હતો. એક ભજનમાં એણે લખ્યું છે કે:—

“દેશ ન છોડ્યા વેષ ન છોડ્યા, નાહિ છોડ્યા સંસારા.”

સાંસારિક સંબંધોએના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ વિરાગ, જગત-
ના પ્રપંચી મનુષ્યોનો સહવાસ, પેલી ધર્મભગિની પર વિશુદ્ધ પ્રેમ
છતાં તેનો અવિશ્વાસ અને ટંકશાળમાં મુકાયેલો આરોપ, એવાં એવાં
અનેક કારણોને લીધે એણે જગતના આડંબરભર્યા લોકો પર સખ્ત
પ્રહાર કર્યા છે. એમના એ આડંબર પર જેવી રીતે એને ધિક્કાર
હતો એવો જ અભાવ એને વેપધારી સાધુસંત પર પણ થઈ ગયો
હતો. જેમ ત્યાગીઓમાં એને નિંદ્રા વ્યક્તિઓનો પરિચય થયો હશે
તેવો જ ગૃહસ્થાશ્રમી વ્યક્તિઓનો પણ થયો હતો; છતાં ભેખધારી
પ્રતિ વિશેષ અભાવ ઊપજવાનું માત્ર એક જ પ્રયત્ન કારણ આપણે
કદ્દી શકીએ તેમ છીએ કે:—

એ આશ્રમના લોકો વ્યવહારની ઉપાધિઓ લઈ દઈ સહોમોક્ષ
માટે રણસંગ્રામમાં ઝૂકી પડેલા કેસરિયાં કરેલા વીરનરો ગણાય છે.
અને સંન્યાસયજ્ઞના અગ્નિમાં બહિરંગ સાધનો, જગતનાં સંબંધી
જનો છત્યાદિ પ્રત્યેના સંબંધો અને આસક્તિનો હોમ કરી, એ
જ્વાલાના રંગનાં બાહ્ય વસ્ત્રો પહેરે છે. આવા—

सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

એ વાક્યાનુસાર ભગવદ્દશરણ થયેલા ચતુર્થ આશ્રમીએને અન્ય અનુચિત વ્યવહારમાં રત રહેતા જુએ ત્યારે અખા જેવા વિરાગની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલા વીરને તેમના પ્રતિ અભાવ ઉત્પન્ન થાય અને એ અભાવ સત્યના આવેશમાં ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી કદિન શબ્દોમાં એની કવિતામાં ઊતરે એ સ્વાભાવિક જ લાગે છે. સાચા સંતો તરફ તો એનો સંપૂર્ણ સદ્ભાવ જ હતો. સંતનો મહિમા એણે સ્થળે સ્થળે ગાયો છે, અખેગીતાના પ્રત્યેક કડવાની અંતે “સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને” એ વાક્ય એણે મૂક્યું છે. અન્ય સ્થળે પણ એણે ગાયું છે કે:—

“ઝીલ રે ઝીલ તું સંતસંગરૂપી જ્ઞાનવી, માનવી માન મૂકા દે મનનું,
“સંતસંગત વિના નર નથી કોઈનીપન્યા.....

અને

“સંતગંગા તારું કલ છે અતિ ઘણું, કહે અખો શું આપવીતી.”

આવી રીતે પોતાની “આપવીતી”ની રેખા દોરી જનસમાજને સંતસમાગમની તે ભલામણ કરે છે.

અખાની વાણીમાં રહેલા સત્ય જ્ઞાનનો તેના અધિકારી હૃદયો-માં અધિકાધિક સંચાર પામે એવી શુભેચ્છા સાથે ॐ તત્સત્

સં. ૧૯૮૧

સ્વામી સ્વયંજ્યોતિ

ઉત્તમ ગ્રંથો

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો—

	પૃષ્ઠ	મૂલ્ય
સંપૂર્ણ મહાભારત-ભાષાંતર-સાત ભાગમાં ...	૫૨૦૮	૪૫-૦-૦
ઉપનિષદો-૧૧૨-સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર બે ગ્રંથમાં	૫૫૨	૪-૦-૦
માનસ રામાયણ-બે ભાગમાં, ૩૦ ચિત્રો સાથે ...	૧૪૦૦	૭-૦-૦
×ગુલસીકૃત રામાયણ-બે ભાગમાં, ૩૬ ચિત્રો સાથે	૧૪૩૨	૭-૮-૦
વાલ્મીકિ રામાયણ-૩૭ ચિત્રો સાથે ...	૧૫૨૮	૬-૮-૦
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-ચાર દળદાર ગ્રંથોમાં...	૧૬૦૮	૧૨-૦-૦
દત્ત-પરશુરામ-કૃષ્ણાત્મજકૃત ...	૩૪૪	૨-૦-૦
×શ્રીમદ્ ભાગવત-બે ગ્રંથમાં-આવૃત્તિ ૧૦મી, ૨૭ ચિત્રો	૧૩૪૪	૮-૦-૦
ભગવતી(દેવી)ભાગવત- ...	૬૨૮	૬-૦-૦
મનુસ્મૃતિ-સરળ ભાષાંતર મૂળ શ્લોકોસહિત ...	૬૪૦	૩-૦-૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર-સ્વામી વિવેકાનંદની ટીકા સાથે...	૧૬૨	૧-૦-૦
જ્ઞાનયોગ-(સ્વામી વિવેકાનંદકૃત) ...	૨૩૬	૦-૧૨-૦
આખ્યાનમાળા-ગ્રંથ ૧ થી તથા ૨ જો ...	૧૪૨૮	૬-૦-૦
વૈદિક વિનય-૩૬૦ વેદમંત્રો પ્રાર્થનાઓ રૂપે ...	૮૪૦	૩-૧૨-૦
×મહાભારત મંજરી-મહાભારત વિષે ઉત્તમ ગ્રંથ ...	૭૪૪	૩-૦-૦
તુકામહાજન-પસંદ કરેલા અભંગોનો સંગ્રહ-મરાઠીમાં	૧૨૦	૦-૫-૦
સંસારમાં સુખ કયાં છે ? (વા. મો. શાહ કૃત)...	૧૮૦	૧-૦-૦
તું કેણું ? લેખક સ્વામી માધવતીર્થ ...	૩૮૪	૨-૦-૦
આર્યોના સંસ્કાર ,, ,, ...	૩૨૪	૨-૦-૦
×મામડિયા નરદેવો-પદ્યચરિત્ર ...	૪૦૮	૧-૬-૦
ઉપદેશસારસંગ્રહ-તામિલ વેદનો અનુવાદ ...	૩૮૪	૧-૮-૦
સુબોધરત્નાકર-ધર્મનીતિનાં ૧૦૫ દષ્ટાંતો ...	૩૦૦	૧-૮-૦
×હૃદયતરંગ અને પ્રાણજ્ઞની ગૌ ...	૩૨૪	૧-૦-૦
આર્યધર્મનીતિ ને આજુકાલનીતિસાર- ...	૨૦૮	૦-૮-૦
વિભુની વાટે ને રામાયણની રત્નપ્રભા- ...	૧૬૪	૦-૪-૦
વિષ્ણુસહસ્ર નામાવલિ દર્શન (અર્થ-વિવરણ સાથે)	૨૨૦	૦-૬-૦

ગ્રા. ૨૫) કે તે ઉપરાંતનાં પુસ્તકો ખરીદવાથી ફા ટકા વળતર મળશે.

× આવી નિશાનીવાળાં પુસ્તકોમાં કમીશન અપાતું નથી.

વિષ્ણુસહસ્રનામ-સરળ અર્થસહિત	૧૨૮	૦-૨-૦
અષ્ટાવક્રગીતા-સરળ અર્થ સાથે	૭૨	૦-૮-૦
આત્મરામાયણ-અધ્યાત્મ વિષયનું સરળ પુસ્તક	૧૪૦	૦-૧૨-૦
જીવન્મુક્તિવિવેક (સ્વામી વિદ્યારણ્યકૃત)	૨૨૦	૧-૪-૦
પરમાનંદની પ્રાપ્તિ-વૈષ્ણવો માટે ખાસ ઉપયોગી	૨૭૨	૧-૮-૦
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-આવૃત્તિ ૭મી	૮૮૮	૪-૦-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરલાર્થ તથા પંડિત નીલકંઠની વિસ્તૃત ટીકા સાથે. કદ ૫x૭ા, પૃષ્ઠ ૬૭૬, મૂલ્ય રૂપિયા ૧-૧૦-૦		
શ્રીભગવદ્ગીતા-એકોબાબુ શ્લોક ને બીજી બાબતો ભાષાંતરવાળી પૃષ્ઠ ૪૮૦, બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં, મૂલ્ય રૂપિયા ૦-૮-૦		
શ્રીભગવદ્ગીતા-શ્લોક તથા તેની નીચે ભાષાંતરવાળી-કદ ૩x૫, પૃષ્ઠ ૪૪૮, બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં, મૂલ્ય રૂપિયા ૦-૭-૦		
શ્રીભગવદ્ગીતા-માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર-બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં, પૃષ્ઠ ૨૮૮, કદ ૩x૫, મૂલ્ય રૂપિયા ૦-૪-૦		
xશ્રીપંચરત્નગીતા-મોટા અક્ષરોમાં, પાકાં પૃષ્ઠાં, કદ ૬x૯, પૃષ્ઠ ૬૦૦, બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં, મૂલ્ય રૂપિયા ૧-૧૦-૦		

સંતવાણી તથા ઉપદેશો—

પ્રીતમદાસની વાણી-આવૃત્તિ ૨ જી	૫૬૦	૨-૮-૦
ભજનસાગર-૯૩૧ ભજનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ	૬૮૮	૨-૮-૦
અખાની વાણી-સુધારાવધારા સાથે-ત્રીજી આવૃત્તિ	૫૦૪	૩-૦-૦
સંત કબીર-આધ્યાત્મિક પદો-વા. મો. શાહ	૧૬૮	૧-૦-૦
ગુજરાતની ગઝલો (દી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી)	૧૮૦	૧-૦-૦
xદાસબોધ-(સમર્થ રામદાસ સ્વામીકૃત)	૬૪૮	૨-૮-૦
સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-અંથ ૧ લો	૫૬૪	૨-૮-૦
,, ,, સદુપદેશો-(અંથ ૩જી રૂપે)... ..	૫૨૦	૨-૮-૦
xસ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો-(ભાગ ૪-૫)	૬૦૦	૨-૪-૦
,, ,, ભક્તિયોગ-આવૃત્તિ ૨ જી (ભાગ ૮મા રૂપે) ૩૮૪		૧-૮-૦
,, ,, પાતંજલ ને જ્ઞાનયોગ (ભાગ ૧૦, ૧૧) ૫૬૦		૨-૦-૦
તુકારામ ગાથા-અંથ ૧ લો તથા ૨ જો-સરળ ભાષાંતર ૧૮૪૦		૬-૦-૦

સંતો તથા વીરપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો—

જીવનચરિત્ર તથા અન્ય સંતપુરુષો-	૪૬૬	૨-૦-૦
રામકૃષ્ણ પરમહંસ-ચરિત્ર-	૬૦૮	૨-૮-૦

સ્વામી વિવેકાનંદ-ચરિત્ર-ભાગ ૬ મો-	...	...	૭૮૪	૩-૦-૦
સ્વામી રામતીર્થ-ચરિત્ર-અંથ ૪ થો-	...	...	૬૭૨	૩-૦-૦
સંત તુકારામ-વિસ્તૃત ચરિત્ર	...	...	૬૪૮	૨-૮-૦
ઐતન્ય મહાપ્રભુ-ખંડ ૧ થી ૫-ત્રણ અંથો (સચિત્ર)	૧૫૬૬			૬-૮-૦
જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ને મહાત્મા એકનાથ	...	...	૫૦૪	૨-૮-૦
સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજી ને શિવાનંદજીનાં ચરિત્રો	૪૨૪			૧-૬-૦
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત ને નાગમહાશયનાં ચરિત્રો	...	૩૩૬		૧-૦-૦
મહાત્મા સરયુદાસજી, ભૂધરભક્ત ને	}	...	૨૫૬	૦-૧૦-૦
મહાત્મા જાનકીદાસજીનાં ચરિત્રો				
ભક્તચરિત્ર-૨૯ ભક્તોનાં ચરિત્રો-	...	...	૫૨૮	૨-૮-૦
x આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો-૫૨ ચરિત્રો	...	૬૩૬		૧-૧૨-૦
” ” -ભાગ ૨ જો-૭૦ ચરિત્રો	...	૬૨૪		૨-૮-૦
સુન્દરમ મહાત્માઓ-(૬૬ ચરિત્રો, ઉપદેશોસહિત)	૭૫૬			૨-૪-૦
<u>ઐતિહાસિક જીવનચરિત્રો તથા અન્ય અંથો-</u>				
ભારતના વીરપુરુષો-ઐતિહાસિક ચરિત્રો	...	...	૩૩૬	૧-૪-૦
વીર દુર્ગાદાસ અથવા મારુ સરદારો-	...	...	૩૦૪	૧-૦-૦
કચ્છની લોકવાર્તા-(શ્રી. હુંગરશી ધરમશી સંપટ)	૩૫૪			૨-૦-૦
સાહિત્ય પ્રારંભિકા-લે. હિંમતલાલ ગો અંનરિયા	૧૫૨			૧-૦-૦

<u>ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી અંથો-</u>				
ભારતની દેવીઓ-અંથ ૧ લો-પ્રાચીન ૧૧૩ ચરિત્રો	૭૩૨			૩-૦-૦
” અંથ ૨ જો-પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક ૨૨૪ ચરિત્રો	૭૩૨			૩-૦-૦
” અંથ ૩ જો-પ્રાચીન અને અર્વાચીન ૧૬૬ ચરિત્રો	૮૦૪			૩-૦-૦
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી-(આવૃત્તિ ૫ મી)	૧૬૦			૦-૮-૦
કલ્યાણમયી-(શ્રી. હુંગરશી સંપટ)	...	...	૨૧૨	૧-૦-૦
હુંકી વાતો અંથ ૧ લો-સામાજિક નિર્દોષ ૬૬ વાર્તાઓ	૫૮૮			૨-૮-૦
” ” ૨ જો-કુટુંબ માટે ઉપયોગી ૫૭ વાર્તાઓ	૫૭૬			૨-૮-૦
x ” ” ૩ જો-બોધપ્રદ ૮૦ વાર્તાઓ	...	૪૬૨		૧-૮-૦
” ” ૪ મો-સ્ત્રીપુરુષને ઉપયોગી ૫૬ વાર્તાઓ	૪૦૮			૨-૮-૦
” ” ૬ જો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાર્તાઓ	૩૨૦			૨-૮-૦

સ્વર્ગનું વિમાન-	૩૭૨ ૨-૦-૦	સ્વર્ગનો ખજાનો-	૩૧૨ ૨-૦-૦
સ્વર્ગની દેવી-	૩૭૨ ૨-૦-૦	સ્વર્ગનો પ્રકાશ-	૨૩૬ ૨-૦-૦
સાચું સ્વર્ગ-	૪૬૨ ૨-૦-૦	સ્વર્ગની નિંદગી-	૩૦૦ ૨-૦-૦

સંસારમાં સ્વર્ગ- ૩૪૮ ૨-૦-૦
સ્વર્ગની આનંદ- ૩૬૦ ૨-૦-૦

સ્વર્ગની સીડી- ૩૬૦ ૨-૦-૦
સ્વર્ગની સડક- ૪૬૮ ૨-૦-૦

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક ગ્રંથો—

સુબોધપુષ્પવાટિકા-શેષ સાદીકૃત શુભિસ્તાનો અનુવાદ	૧૩૬	૦-૫-૦
સુબોધ કથાસાગર-બોધદાયક દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ ...	૪૬૪	૨-૦-૦
આગળ ધસો-ચેતનાપ્રેરક મહાન ગ્રંથ	૪૬૮	૨-૮-૦
*ભાગ્યના સ્પષ્ટાઓ-સંશોધિત બીજી આવૃત્તિ ...	૫૬૪	૨-૮-૦
સુખી જીવનનાં સાધન-ઉત્સાહપ્રેરક પુસ્તક...	૩૧૨	૧-૮-૦
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-બે ભાગમાં	૬૨૮	૪-૦-૦
કર્તાભાનું-સામ્યવાદી અષ્ટન સીંકલેરકૃત	૬૬૬	૩-૦-૦
શુભસંગ્રહ-(ભાગ ૧, ૨, તથા ૬)	૧૪૭૨	૫-૪-૦
*સોનેરી સૂચનો ને સુવિચાર સામગ્રી	૨૦૮	૦-૪-૦

વૈદક તથા વિજ્ઞાનના ગ્રંથો—

વૈદક સંખ્યા વિકાસ-ભાગ ૧ લો-	૬૮૪	૨-૦-૦
” ” ભાગ ૨ નો	૪૩૨	૧-૧૨-૦
આયુર્વેદ નિબંધમાળા-ભાગ ૧ લો } વૈદ્ય તિલકચંદ	૭૩૬	૨-૮-૦
” ” -ભાગ ૨ નો } તારાચંદ્રકૃત	૪૧૬	૧-૧૨-૦
*આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત	૧૪૮	૦-૪-૦
આરોગ્ય ને ખોરાક-(પોપટલાલ ગો. શાહ) ...	૧૭૬	૧-૦-૦
હિંદના આર્થિક વિકાસની યોજના- (શ્રી. મનુ સુબેદારના આમુખ સાથે)	૧૦૮	૦-૮-૦

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો—

ભારતીય નીતિકથાઓ-મહાભારતમાંની ૫૨ વાતો	૧૬૨	૦-૮-૦
સુબોધક નીતિકથા-૧૫૨ બોધપ્રદ વાતો	૨૩૨	૦-૮-૦
સદ્ગુણી બાળકો-૬૬ ખરા બનાવોનો સંગ્રહ ...	૧૩૬	૦-૪-૦
બાળસદ્બોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ	૧૨૦	૦-૪-૦
બાળકોની વાતો-૨૬૬ વાતચીતરૂપે ૨૧ પાઠો ...	૮૮	૦-૩-૦
” ” -ભાગ ૨ નો-બોધપ્રદ ૬૧ પાઠો	૨૬૪	૦-૮-૦

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય } અમદાવાદ
અને મુંબઈ-૨

અનુક્રમણિકા

છાંપા

વિષય	પૃષ્ઠાંક
ત્રેશનિંદા અંગ ...	૧૭
આસડછેટ અંગ...	૧૮
ગુરુ અંગ ...	૧૯
સહજ અંગ ...	૨૦
કવિ અંગ ...	૨૦
વૈરાગ્ય અંગ ...	૨૧
વિચાર અંગ ...	૨૩
દોષ અંગ ...	૨૪
માયા અંગ ...	૨૬
ક્ષમા અંગ ...	૨૮
તીર્થ અંગ ...	૩૦
સ્વાતીત અંગ ...	૩૨
ચેતના અંગ ...	૩૩
કૃપા અંગ ...	૩૪
ધીરજ અંગ ...	૩૫
સૂઝ અંગ ...	૩૫
મહાલક્ષ અંગ ...	૩૮

વિશ્વરૂપ અંગ ...	...	...	...	૩૯
સ્વભાવ અંગ ...	...	...	...	૪૦
પ્રપંચ અંગ ...	...	...	...	૪૧
જ્ઞાની અંગ ...	...	...	...	૪૨
જીવ-ઇશ્વર અંગ...	...	...	...	૪૩
ચાનક અંગ ...	...	...	...	૪૯
ભક્તિ અંગ ...	...	...	...	૪૯
દ્વેષ અંગ ...	...	...	...	૫૦
ચાણાક અંગ ...	...	...	...	૫૧
પ્રાપ્તિ અંગ ...	...	...	...	૫૨
ભાષા અંગ ...	...	...	...	૫૪
પ્રતીતિ અંગ ...	...	...	...	૫૫
ખળજ્ઞાની અંગ ...	...	...	...	૫૬
જડભક્તિ અંગ ...	...	...	...	૫૯
સગુણભક્તિ અંગ ...	...	...	...	૬૨
દંભભક્તિ અંગ ...	...	...	...	૬૩
આત્મલક્ષ અંગ ..	...	...	...	૬૬
જ્ઞાનદગ્ધ અંગ ...	...	...	...	૭૦
વિભ્રમ અંગ ...	...	...	...	૭૧
આત્મા અંગ ...	...	...	...	૭૬
વેધવિચાર અંગ...	...	...	...	૮૦
જીવ અંગ ...	...	...	...	૮૪
દશવિધજ્ઞાની અંગ ...	...	...	...	૮૯
વેદ અંગ ...	...	...	...	૯૧
અજ્ઞાન અંગ ...	...	...	...	૧૦૫
મુક્તિ અંગ ...	...	...	...	૧૦૮
કુટકળ અંગ ...	...	...	...	૧૧૦

પદો

૧	બ્રહ્મરસ તે પિયે રે	...	...	...	૧૩૨
૨	તે ગુરુ સેવીએ રે	...	...	...	૧૩૩
૩	ગરવા ગુરુ મળ્યા રે	...	...	...	૧૩૪
૪	વચન વહાલાતણું રે	...	...	...	૧૩૪
૫	સ્વે સતગુરુ મળ્યા રે	...	...	...	૧૩૫
૬	સમસ્યા સંતની રે	...	...	...	૧૩૬
૭	આપે આપ તું રે	...	...	...	૧૩૭
૮	ઉગ્ર બુદ્ધિએ સમજે રે	...	...	...	૧૩૮
૯	તે હું જાણિયો રે...	...	...	...	૧૩૯
૧૦	પ્રીછે પાવનું રે...	...	...	...	૧૪૦
૧૧	પ્રાણી પ્રીછજે રે...	...	...	...	૧૪૧
૧૨	પ્રભુ છે પ્રીછમાં રે	...	...	...	૧૪૨
૧૩	રમત રામની રે...	...	...	...	૧૪૩
૧૪	પ્રભુ કેમ પૂજીએ રે	...	...	...	૧૪૪
૧૫	ભાકસી બ્રમની રે	...	...	...	૧૪૫
૧૬	સંગત શું કરે રે ભાઈ	...	...	...	૧૪૬
૧૭	જીવશિવ એક છે રે	...	...	...	૧૪૭
૧૮	સહેજે સમી ગયા રે	...	...	...	૧૪૭
૧૯	બાવન બાહરે રે	...	...	...	૧૪૮
૨૦	નથી તેને શું નિંદીએ રે	...	...	...	૧૪૯
૨૧	પાંડિતો પ્રીછજે રે	...	...	...	૧૫૦
૨૨	સોહં મને સાંભર્યો રે	...	...	...	૧૫૧
૨૩	એહેવું પ્રીછિયા રે	...	...	...	૧૫૩
૨૪	તેમનું તેમ છે રે	...	...	...	૧૫૩
૨૫	હું એ હું જાણિયું રે	...	...	...	૧૫૪

૨૬	બ્રહ્મરસ તે પિયેરે,	...	...	...	૧૫૫
૨૭	અનુભવી ઓળખેરે,	...	...	...	૧૫૬
૨૮	અધર રામ ઓળખોરે	...	...	...	૧૫૮
૨૯	ચિદ્ધન માંહેલી ચેતના રે...	...	...	...	૧૫૮
૩૦	આપ સહેજે સાંભર્યું રે	...	...	...	૧૫૯
૩૧	ફકચો રામ કયાં રહે રે	...	...	...	૧૫૯
૩૨	સદ્ગુરુ શું કરે રે	...	...	...	૧૬૦
૩૩	આત્મા એક છે રે	...	...	...	૧૬૧
૩૪	જાતું તે સદ્ગુરુને શરણે	...	...	...	૧૬૨
૩૫	સંતો રે અચળ્યો રસ ચાખો	...	...	...	૧૬૩
૩૬	સંતો રે વનસ્પતિ ફૂલી	...	...	...	૧૬૩
૩૭	સંતો રે વહેતે નવ વહીએ	...	...	...	૧૬૪
૩૮	સંતો રે સચ્ચિદાનંદ સ્વામી	...	...	...	૧૬૬
૩૯	સંતો રે સોઈ બ્રહ્મ સાચું...	...	...	...	૧૬૭
૪૦	ભાઈ રે બ્રહ્મભાવ તે આણો	...	...	...	૧૬૮
૪૧	દેવે ડંકા દીધા...	...	...	...	૧૬૯
૪૨	વસ્તુ લ્યો ને વિચારી	...	...	...	૧૬૯
૪૩	હું એ હું કાઢ્યો ખોળી	...	...	...	૧૭૦
૪૪	જ્યમ છે ત્યમ દીકું	...	...	...	૧૭૧
૪૫	જેને રે જેવા ગુરુ મળિયા...	...	...	...	૧૭૨
૪૬	મોહસરપે જુગ ડસિયા	...	...	...	૧૭૩
૪૭	ભાઈ રે વેહેતામાં નવ વહિયે	...	...	...	૧૭૩
૪૮	લેજો વસ્તુ વિચારી	...	...	...	૧૭૪
૪૯	સોઈ પદ કોન ખતાવે ગુરુ ખિના...	...	...	...	૧૭૫
૫૦	જ્ઞાનકલા અતિ ન્યારી	...	...	...	૧૭૬
૫૧	મન સમાગમ કીજે	...	...	...	૧૭૬
૫૨	રામ રમે જુગ સારા	...	...	...	૧૭૭

૫૩	શાં શાં રૂપ વખાણું	૧૭૮
૫૪	ઝીલ તું ઝીલ સતસંગરૂપી જનવી...	૧૭૯
૫૫	હરિ હરિજન અલગા કરી રખે ગણો	૧૮૦
૫૬	જગતની જુક્તિ તે જીવ નવ લહીશ	૧૮૦
૫૭	અવિધાનું મૂળ તે તંન ત્રિયાતણું ...	૧૮૧
૫૮	રામ માયા બલવંત અતિ તાહરી...	૧૮૨
૫૯	આ અવસર લલો જે તું ચેતે હૃદે...	૧૮૩
૬૦	આપે આનંદધન	૧૮૪
૬૧	આતમા જાણુ રે આજ આનંદથી...	૧૮૫
૬૨	દેહ દેહી તણો પારજે જીવડા ...	૧૮૬
૬૩	સંતસું માહરે હેત નારદ બહુ ...	૧૮૭
૬૪	સંતનો મહિમા શ્રીમુખ કહે છે હરિ...	૧૮૮
૬૫	કહે પરમાત્મા સુણુ તું આત્મા ...	૧૮૯
૬૬	સ્વયં શ્રીનાથજી વ્યાપી વિલસી રહ્યો	૧૮૯
૬૭	આતમા પામવા કોઈ ઇચ્છા કરે...	૧૯૦
૬૮	આ અવસર તારો નહિ રે આને ફરી	૧૯૧
૬૯	સ્વામી સ્વભાવ તે અભિનવો અટપટો	૧૯૨
૭૦	આજ આનંદ મારા અંગમાં કોપન્યો	૧૯૩
૭૧	દેહના કૃત્યમાં સર્વ ભૂલા પડ્યા ...	૧૯૪
૭૨	વાણું વાયું નર ત્યારે તું જાણુજે ...	૧૯૪
૭૩	ચેતીને જે ચિદાનંદ વિલસી રહ્યો ..	૧૯૫
૭૪	આપને દીસે પ્રતિબિંબ તે આપનું...	૧૯૬
૭૫	પીયૂષ પાન કીજે આવો મહાજનો...	૧૯૬
૭૬	આજ આનંદના ઓઘ વરત્યા ખરા	૧૯૭
૭૭	આનંદના ઓઘ તે આજ ઉદે થયા	૧૯૮
૭૮	નર નિદ્રાળુ જ્યાં લગી હોય રે ...	૧૯૮
૭૯	શું રે નિદ્રાળુ થઈ રહ્યા નાથજી ...	૧૯૯

૮૦	રામ તું રામ તું નામ જેહનું જયે	...	૧૯૯
૮૧	આપે રમે ને રમાડે આપે હરિ ...	...	૨૦૦
૮૨	શીશ સ્વામીના ઉછરંગ ઉપર ધરી...	...	૨૦૧
૮૩	સમજી સિદ્ધાંતને સાર ગ્રહી થા સુખી	...	૨૦૧
૮૪	તે જ અવની પર વીર કહીએ ખરા...	...	૨૦૨
૮૫	વાતો કરો કિરતારની ...	...	૨૦૩
૮૬	રહેવું મેશને ઓરડે ...	...	૨૦૩
૮૭	મૂળ વિચારો રે પંડિતો...	...	૨૦૪
૮૮	ધન્ય રે વહાલા તારે ઘૂંઘટે	..	૨૦૫
૮૯	ઊલટ ફીરે સોઈ નિજ ઘર પાવે ...	...	૨૦૬
૯૦	રામ રસાયન જન જીનહીં પિયો હે	...	૨૦૭
૯૧	શબ્દાતીત નિગમ મુખ ગાવે ...	...	૨૦૭
૯૨	નાવે ગુણે નિરગુનકી ખાતે	...	૨૦૮
૯૩	મહામત્તવાળા શ્રીરામજના	...	૨૦૮
૯૪	નિરગુન રામ ગુનનકે વિખે	...	૨૦૯
૯૫	મહાપદ મધ્ય મહાજનવાસી	...	૨૧૦
૯૬	પરમ પીયૂષ જને પાન કરવું	...	૨૧૧
૯૭	અદ્ભુત રસના કોઈ જન રસિયા...	...	૨૧૨
૯૮	અતિ ઉત્તમ આલય રહે હરિને ...	...	૨૧૩
૯૯	આ પ્રભુ પૂર્ણ સદ્ગોષ્ઠિત સ્વામી	...	૨૧૪
૧૦૦	પૂરણુ બ્રહ્મ પૂરી રહ્યો પોતે...	...	૨૧૪
૧૦૧	આતમરામ નહિ નર આવે	...	૨૧૫
૧૦૨	હરિરસ ભોગી રે સહેજ ખેલારા	...	૨૧૬
૧૦૩	અખ ગયા જનમમરનકા સાંસા	...	૨૧૭
૧૦૪	તખ વે પદ કૈવલ્યકું રે પાઈએ	...	૨૧૭
૧૦૫	હાર્યા મન, હાર્યા અહંકારા	...	૨૧૮
૧૦૬	ઘર ન અલે ઘરવાસા ભાગા	...	૨૧૮

૧૦૭	નામેં ઘટ, ખીના ઘટ નાહીં	...	...	૨૧૬
૧૦૮	ઓપે અનુભવ એવો રે જગમાં	...	...	૨૧૬
૧૦૯	જ્ઞાનઘટા ચડ આઈ	...	...	૨૨૦
૧૧૦	બ્રહ્મ મહેલ સુખ કીનો	...	...	૨૨૦
૧૧૧	આનંદ અદ્ભુત આયા	...	...	૨૨૧
૧૧૨	તુજ મરતે ખની આવે	...	...	૨૨૧
૧૧૩	સદ્ગુરુ સંગે લાવો રે લીજે	...	...	૨૨૨
૧૧૪	સદ્ગુરુજીની સંગત કરિયે...	...	...	૨૨૩
૧૧૫	વિષયોમાં મન જતું રે વારો	...	...	૨૨૩
૧૧૬	આશ મૂકી દેને અહંમમ કેરી	...	...	૨૨૪
૧૧૭	હરિ ભજ હેતે રે અંધ અભાગિયા રે	...	...	૨૨૫
૧૧૮	આવો રૂઠો અવસર રે પ્રાણી તુંને નહિ મળે રે	...	...	૨૨૬
૧૧૯	સાંભળ શીખ પ્રાણી જો	...	...	૨૨૭
૧૨૦	મનુષાદેહનો આરો જો	...	...	૨૨૮
૧૨૧	અવતાર ઢશ કેં ચોવીસ સ્વામી તણા	...	...	૨૨૯
૧૨૨	સમજણુ વિના રે સુખ નહિ જંતને રે	...	...	૨૩૦
૧૨૩	સંતો રે પ્રેમ ભક્ત કે લડિયે રે	...	...	૨૩૨
૧૨૪	સંતો સમજીને રહિયેજી...	...	...	૨૩૩
૧૨૫	નૂરત સૂરત ચાલી શન્યમાં	...	...	૨૩૩
૧૨૬	કાગળ સદ્ગુરુ લખે	...	...	૨૩૪
૧૨૭	જીરે આજ આનંદ મારે અતિ ઘણો	...	...	૨૩૫
૧૨૮	જીરે આજ આતમ ઓળખાવિયો...	...	...	૨૩૬
૧૨૯	હું તો લળી લળી લાગું રે પાય	...	...	૨૩૬
૧૩૦	આરતી કરું મારા હરિ-ગુરુ-સંત	...	...	૨૩૭
૧૩૧	વારી જાઉં રંગ ખજણિયા	...	...	૨૩૮
૧૩૨	ભૂલ્યો ભમે તું તો રામ જ પાખે	...	...	૨૩૯
૧૩૩	અવસર જાય છે રે મનુષાદેહનો મોંઘો	...	...	૨૪૦

૧૩૪	સખી કહું સાંભળ મારી વાત રે ...	...	૨૪૧
૧૩૫	આનંદ વાધ્યો ને રંગ ઊલટ્યો રે...	...	૨૪૧
૧૩૬	સતગુરુ સંતે લીધી મારી સાર રે ...	...	૨૪૨
૧૩૭	સંત સેવો રે ...	...	૨૪૨
૧૩૮	સંત વહાલા રે મુને સંત વહાલા...	...	૨૪૩
૧૩૯	તું તારી જાત જાણે તો વારુ ...	...	૨૪૪
૧૪૦	હરિકું હેરતાં રે... ...	...	૨૪૫
૧૪૧	સાંતીકું જોડીને સમજાવિયે ...	...	૨૪૫
૧૪૨	સતગુરુ ચરણે જઈ નમું ...	...	૨૪૬
સોરઠા	...	...	૨૪૮
કૈવલ્યગીતા	...	...	૨૭૯
સંતપ્રિયા	...	...	૨૮૨
બ્રહ્મલીલા	...	...	૩૦૮
અનુભવખિંદુ...	...	...	૩૧૪
ચિત્ત-વિચાર-સંવાદ	...	...	૩૨૮

ગુરુ-શિષ્ય-સંવાદ

પ્રથમ ખંડ-સ્મૃતના ભેદ...	...	...	૩૭૦
દ્વિતીય ખંડ-જ્ઞાનનિર્વેદયોગ	...	...	૩૭૭
તૃતીય ખંડ-મુક્ત મુમુક્ષુનાં લક્ષણ	...	...	૩૯૦
ચતુર્થ ખંડ-તત્ત્વજ્ઞાનનિરૂપણ	...	...	૪૦૫
પંચીકરણ	...	...	૪૧૬

શ્રી અખેગીતા

કડવું	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	હરિગુરુ સંતની સ્તુતિ ...	૪૩૪
૨	વેદાંતી કવિઓની સ્તુતિ...	૪૩૬

૩	વેદાંતના પ્રાચીન ઓતાવજ્ઞાનાં નામ	...	૪૩૭
૪	અજ્ઞાની જીવની દુઃખદશા	...	૪૩૯
	પદ ૧-અજ્ઞાનથી જીવદશાની પ્રાપ્તિ...	...	૪૪૧
૫	જીવ ઉપર માયાનો દગો	...	૪૪૨
૬	માયાથી જીવને સંસારબંધન	...	૪૪૪
૭	માયાથી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ	...	૪૪૫
૮	માયાથી ઉત્પત્તિ ને નાશ	...	૪૪૮
	પદ ૨-બંધનથી છૂટવા સારુ સદ્ગુરુનું ઉપાસન		૪૫૦
૯	વૈરાગ્યાર્તિ તીવ્રતાનું રૂપ	...	૪૫૧
૧૦	ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યનું માહાત્મ્ય...	...	૪૫૨
૧૧	સર્વાત્મભાવ તે જ પ્રેમલક્ષણુ ભક્તિ	...	૪૫૪
૧૨	સર્વાત્મભાવ જ્ઞાનતુર્ય પદ	...	૪૫૫
	પદ ૩-સદ્ગુરુની કૃપાથી જ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય		૪૫૭
૧૩	જીવન્મુક્તની દશા-૧	...	૪૫૭
૧૪	જીવન્મુક્તની દશા-૨	...	૪૫૯
૧૫	જીવન્મુક્તનો મહિમા-૧...	...	૪૬૧
૧૬	જીવન્મુક્તનો મહિમા-૨...	...	૪૬૨
	પદ ૪-તત્ત્વદર્શીનો મહિમા	...	૪૬૩
૧૭	બ્રહ્મવસ્તુનિરૂપણ-૧	...	૪૬૪
૧૮	બ્રહ્મવસ્તુનિરૂપણ-૨	...	૪૬૬
૧૯	સ્તુતિ કરતા જીવની બ્રહ્મ સાથે એકતા	...	૪૬૭
૨૦	શિવમાં જીવનું તત્ત્વારોપણ	...	૪૬૯
	પદ ૫-જીવ અને મનનું સ્વરૂપ	...	૪૭૦
૨૧	બ્રહ્મ-ઈશ્વર અને જીવની એકતા...	...	૪૭૧
૨૨	બ્રહ્મ અને માયાની એકતાથી જીવ અને ઈશ્વરનું		
	સ્વરૂપ—સદૃશાંત	...	૪૭૨

૨૩	બ્રહ્મવસ્તુનિરૂપણ	૪૭૪
૨૪	જીવને અહંકાર સ્વરૂપની ઉત્પત્તિ ...	૪૭૫
	પદ ૬-જ્ઞાતાજ્ઞેયની જ્ઞાનથી એકતા...	૪૭૬
૨૫	પરબ્રહ્મનો ભેદ... ..	૪૭૭
૨૬	શૂન્યવાદીનો વિતંડાવાદ... ..	૪૭૯
૨૭	જ્ઞાનીના અનુભવનો લક્ષ	૪૮૧
૨૮	વિદેહીનાં ચિહ્ન	૪૮૨
	પદ ૭-મહાપદવર્ણન	૪૮૩
૨૯	પટ્શાસ્ત્ર, પટ્કિપશાસ્ત્ર અને પટ્દર્શનનું વર્ણન	૪૮૪
૩૦	શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણ-શાસ્ત્રના મત... ..	૪૮૫
૩૧	શાસ્ત્રોના મતો... ..	૪૮૭
૩૨	મુમુક્ષુને સત્સંગની તૃષ્ણા	૪૮૮
	પદ ૮-હરિ-ગુરુ-સંતનું માહાત્મ્ય... ..	૪૮૯
૩૩	સત્સંગનું માહાત્મ્ય અને દુર્જનનું દુર્ભાગ્ય	૪૯૦
૩૪	સત્સંગની આર્તિ અને સંતના શુભ ...	૪૯૧
૩૫	સત્સંગના ફળનું વર્ણન... ..	૪૯૨
૩૬	અદ્વૈતપદની દૃઢતા	૪૯૪
	પદ ૯-અદ્વૈતપદનું વર્ણન... ..	૪૯૫
૩૭	વસ્તુનું માહાત્મ્ય	૪૯૬
૩૮	વસ્તુની અદ્વૈતતા	૪૯૭
૩૯	સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય	૪૯૮
૪૦	આ ગીતાનું ફળ	૫૦૦
	પદ ૧૦-પરમાનંદનું વર્ણન	૫૦૧
	પ્રણવ-આઘળીજ-નો કોઠો	૫૦૩

અખાની વાણી

છપ્પા

વેશનિંદા અંગ

સુતર આવે તેમ તું રહે, જ્યમ ત્યમ કરીને હરિને લહે;
વેશ ટેક છે આડી ગલી, માંહી પેઠા તે ન શકે નીકળી;
અખા કૃત્યનો ચઢશે કપાય, રખે તું કાંઈ કરવા જાય. ૧
રંગ ચઢે તે જાણે મેલ, પોત રહે તે સામું સહેલ;
આપે આતમ સ્વયંપ્રકાશ, કર્મધર્મનો કાઠી પાસ;
અખા એવી સદ્ગુરુની કલા, સમજે નહિ તો વાધે બલા. ૨
ખટદર્શનના જૂજવા મતા, માંહોમાંહીં ખાધા ખતા;
એકનું થાપ્યું બીજે હણે, અન્યથી આપને અધિકો ગણે;
અખા એ જ અંધારો કૂવો, ઝગડો ભાંગી ઠેા નવ મૂવો. ૩

(આ અર્થોમાં જે આંકડા છે, તે છપ્પાના આંક સમજવા.)

૧. સુતર...લહે=તને જેમ સુતર આવે, સુતરું-સહેલું પડે, તેમ તું રહે. શરત માત્ર એટલી કે, તું ભગવાનને લહે-ઓળખ.

વેશ...નીકળી=વેશ અને ટેક—ટીકાંટપકાં તો આડી ગલી—આડો માર્ગ છે. એ રસ્તે એકવાર પણ ચઢ્યા, તો પછી બહાર નીકળી શકાશે નહિ. કપાય=મેલ, રંગ. ૨. વાધે બલા=પીડા વધે.

૩. ખટદર્શન=છ દર્શનો (સાંખ્ય, યોગ, ગૌતમ ને કણ્વદના

સમજી રહે તો સઘળો લાભ, કાયકલેશે વાધે ગાભ;
 હું-માનીનતા હોયે સંતાન, આતમતાનું થાયે જનન;
 અખા હરિ જાણી હું ટાળ, જન્મ કોટિની ઊતરે ગાળ. ૪
 માનીનતા માયાનો ભાગ, માને માયા પામે લાગ;
 કેવળમાં જે ખીજું ભળે, કલ્પિત ભ્રમ ટાળ્યો નવ ટળે;
 અખા નિજ આતમને સાધ્ય, ઔષધવોણી જાયે વ્યાધ્ય. ૫
 હું ટાળી અછતો થૈ રહે, હરિપ્રવાહમાંહે થૈ વહે;
 પોતાપણેથી જે નર ટળે, અણુઆયાસે હરિમાં ભળે;
 અખા વાત સમજી લે વિધે, જાંડાં છે ત્યાં આકાશ જ મધે. ૬
 પડે નહીં જે પૃથ્વી સૂવે, કને નહીં તે કો' શું ખૂવે?
 ટાડું ઊનું નોહે આકાશ, પાણીમાં નોહે માખણ છાશ;
 પ્રજ્ઞજ્ઞાન એવું છે અખા, જ્યાં નૈ સ્વામી સેવક ને સખા. ૭
 એક નહીં તાં ખીજું કશું, જાણું નૈ શું વાસો વસું?
 પંચ નહીં ત્યાં કેની સાખ? વણુ રસના અચળ્યો રસ ચાખ;
 અખા સમજે તો સમજી જીએ, ખાપના ખાપને ઘેલા રુએ. ૮

આભડછેટ અંગ

આભડછેટ અંત્યજની જણી, પ્રાણજીવ વૈષ્ણવ કીધા ધણી;
 ખારે માસ લોગવે એ જો, સૌને ઘેર આવી ગઈ રે';
 અખા હરિ જાણે જડ જાય, નૈ તો મનસા વાચા પેશી રે' કાય. ૬
 પોતાનાં પડખાં નવ જીએ, હાડ ચામડાં મૂરખ ધૂએ;
 શુદ્ધ કેમ થાય જો ચામડું, મોટું માંહે એ વાંકડું;

જે ન્યાય, પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા.) એ હએ જૂજવા—
 જીદાજીદા મતો આપે છે. ખાધા ખતા=ખાધો માર; અધિકો=અધિક.
 ૪. ગાભ=ગભ. જન=જાણ. હું-માનીનતા=હું પાળું. ઊતરે ગાળ=
 કસંક ટળે. ૮. સાખ=સાક્ષી. રસના=જીભ. અચળ્યો=ન ચાવેલો.

હરિ જાણ્યા વિના જૂલ્યા જામે, અખા પાર ન પામે ક્યમ. ૧૦
 ઈશ્વર જાણ્યો તે આચાર, પણ એ તો છે ઉપલો ઉપચાર;
 મીઠાં મહુડાં માન્યાં દ્રાક્ષ, અજ નોય અજ્ઞમાંની રાખ;
 સોનામખી સોનું નવ થાય, અખા આંધળીને પાથરતાં વા'ણું વાય.

ગુરુ અંગ

ગુરુ થૈ જોઠા હોંશે કરી, કંઠે પા'ણુ શકે ક્યમ તરી ?
 જ્યમ નાર નાનડી હવું પ્રસૂત, વળતી વાધે નેં અદ્ભુત;
 શિષ્યને ભારે ભારે વહો, અખા તે મૂલગેથો ગયો. ૧૨
 પોતે હરિને નેં જાણે લેશ, કાઠી જોઠા ગુરુનો વેશ;
 સાપને ઘેર પરોણો સાપ, મુખ ચાટી ચાલ્યો ઘેર આપ;
 એવા ગુરુ ઘણા સંસાર, તે અખા શું મૂકે ભવપાર ? ૧૩
 તું તારું સમજીને જોશ, કાં ચોળે ડિલ પ્યારી મેશ ?
 તૂમડું જ્યમ માંહેથું મરે, જે લૈ પેસે તે સૌ તરે;
 તરુવર ફળ દેવા નવ જાય, અખા આવી જાયે તે ખાય. ૧૪
 પે'લો તું પરમારથ પ્રીછ, પછે ગુરુ થાવાને ઈછ;
 પારો મૂવો તે રોગ નિગમે, પછે ભોજન જો'ણું તે જમે;
 ત્યમ નિરાશે મલે નારાણુ, અખા તું પહેલે એવું જાણુ. ૧૫

૧૦. વાંકડું=વાંકું—વાંકું વળી ગયેલું—આંકું.

૧૨. પા'ણુ=પહાણુ; પથ્થર. જ્યમ નાર.....અદ્ભુત=કોઈ નાની ઉંમરની સ્ત્રી સગર્ભા થાય, અને તે વધે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. મૂલગેથો=મૂળથી. તે જ પ્રમાણે શિષ્યને ભારે પોતે ભારવાહી થયો છે.

૧૪. માંહેથું મરે=અંદરથી સુકાઈ જાય, ખાલી થઈ જાય. એ પોતા તુંબડાને લઈને જે પાણીમાં પેસે છે, તે પાર કરી જાય છે. તરુવર=ઝાડ. જાયે=ચાલના કરે, વિનાંતિ કરે.

૧૫. પારો મૂવો=મારેલો. પારો રોગ નિગમે છે—દૂર કરે છે. જો'ણું=મહોણું. ત્યમ નિરાશે મલે નારાણુ=તુંબડું, ઝાડ, મારેલો પારો

તું તારા મનમાંથી પ્રીછ, શાને મોટપ લે છે શીશ ?
 ઝીણું મળીને મોટું થાય, મોટું કણ્ઠ્યકા થૈને જાય;
 અખા વાત વિચારે વિધ્યે, રિધ્ય ઘણી તો રે' સંનિધ્યે. ૧૬
 આપે આપ પૂરણ પ્રહ્લહરિ, પોત પસાર્યું રચના કરી;
 ચૈતન્ય પ્રહ્લશલાનું ચિત્ર, ઋષિ જક્ષ માનવ પશુ પિત્ર;
 થાય જાય એ માયાલેહ, અખા ચૈતન્યનો નોહો ઉચ્છેદ. ૧૭

સહજ અંગ

ધર્મ સતવાદી લીમ બળવંત, સેદેવ જોશી જાણે તંત;
 અર્જુન બાણાવળી નકુળ ચતુર, સાથ જેને શ્રીકૃષ્ણ હજૂર;
 વન ભોગવતા દુખિયા થયા, પામી રાજ્ય અધૂરા ગયા. ૧૮
 સહેજે જે થાયે તે થાય, કર્તવ્યનું બળ અખો ન ગાય.
 સૂધું સમજ સુખિયો થા, મૂકી આપ ઈશ્વરમાં જ;
 ધરમ અરથ મોક્ષ ને કામ, એ માયા પગ મૂક્યાં ઠામ;
 નિઃસ્પૃહી તે નિરાળો રહે, અખા લાલચિયો લીધે વહે. ૧૯
 સમજે તો અવળું છે તાન, બીજું ઇચ્છે એહ જ જનન;
 સોનામાંહે બીજું લગે, મૂળ રૂપ તેનું જયમ ટળે;
 જેમ છે તેમ એ છે આત્મા, અખા કેની એવી છે ક્ષમા ? ૨૦

કવિ અંગ

કવિતા ઘણા કવિ કવી ગયા, અઘાપિ કવે પ્રત્યક્ષ રહ્યા;
 વળી આગળ કવશે બહુ કવિ, મનની વૃત્ત્ય જોજો અનુભવી;

એ બધામાં નિરાશ થવાપાણું રહેલું છે—આશારહિત થવાનું છે. જે આશાથી મુક્ત થાય છે, તે જ નારાયણને પામે છે. ૧૬. કણ્ઠ્યકા=કણિકા. વિધ્યે=રીતે. રિધ્ય=રિદ્ધિ. સંનિધ્યે=પાસે. ૧૭. પ્રહ્લશલા=પ્રહ્લશિલા. પિત્ર=પિતૃ. ઉચ્છેદ=નાશ. ૧૮. તંત=તંતુએ તંતુ. ૧૯. સૂધું=અધું, સીધું. લાલચિયો=સ્પૃહાવાળો. તે ધર્મ આદિ લક્ષને તણાઈ જાય છે. ૨૦. જનન=હાણુ.

અખા મનાતીત ત્યમનું ત્યમ, મનની વૃત્યમાં મનની ગમ. ૨૧
 જ્ઞાનીની કવિતા ન ગણીશ, કિરણ સૂર્યનાં કેમ વરણીશ ?
 શબ્દતણા છેડા કેમ થાય, આકાશને કેમ તોળ્યું જાય ?
 એવું વચન અલિંગીતાણું, અખા નહિ કોય પર આપણું. ૨૨
 સ્થિતિ નહીં આપાપરતણી, પંડ્ય પ્રહ્લાંડનો થાયે ધણી;
 અચળ્યું સરખું દીસે આપ, ભૂત લવિષ્યનો નોહે થાય;
 અખા જોતાં ચિદ્રૂઆકાશ, આવિર્ભાવ વિના શો નાશ ? ૨૩

વૈરાગ્ય અંગ

જો ઊપજે તો ખરો વૈરાગ, ખીજા કૃત્યનો ન છોડે પાગ;
 હેલામાં હરિ પામે વેદ, જો ઊપજે સાચો નિરવેદ.
 જ્યમ કૂલ પાછળથું કળ નિદાન, અખા વૈરાગ્ય તે પરમનિધાન. ૨૪
 વૈરાગ વિના તે ઊપજે ખેદ, મારું તારું લેદાલેદ;
 સત્ય વૈરાગ ગોળીની ચોટ, લાગે તો તે થાયે લોટપોટ;
 જો લાગે અખા પર કે પાગ, તોય ટળે તે ઊડવા લાગ. ૨૫
 સત્ય વૈરાગ સ્વામીનું રહે, મહાપુરુષ સર્વે એમ વહે;
 જો વૈરાગ દેખાડે કરી, એ તો મનકેરી મશ્કરી;
 પલકે પલકે પલકે ઢંગ, એ તો અખા માયાના રંગ. ૨૬
 સૂરજ તેમ સાચો વૈરાગ, તપતે ન જીએ જાન્ય કુળગ્ય;

૨૧. મનાતીત=મનથી અતીત, મનથી દૂર એવું પ્રભુ ગમ=ગતિ; સૂઝ. ૨૨. અલિંગી=નિરંજન નિરાકાર. ૨૩. આપાપર-તણી=આપ+અપરતણી. આવિર્ભાવ=પ્રકટીકરણ; પ્રકટ થવું તે. ૨૪. છોડે પાગ=પગ પહોંચે. હેલા=રમત. વેદ=ચોક્કસ. નિર્વેદ=ખેદ; વૈરાગ્ય. નિદાન=નક્કી. નિધાન=આશ્રય. ૨૫. જો...લાગ=એ ગોળીથી કાં પર (એપણું) ટળે કે પાગ (પગ) ભાગે—દૂર થાય. એટલે કરી ઊડવાનું જન્મવાનું અંધ થાય.

સહુને તેજ કરે તે સહી, પરછાયો પોતામાં નહીં;
જ્યાં ઊપજે સાચો નિર્વેદ, નોહો અખા ત્યાં લેહાલેહ. ૨૭
સત્ય વૈરાગ સ્વે જાણો હરિ, ત્યાં માયાને શું ગ્રહિયે આહરી?
જેમ નવ ગ્રહનાં રત્ન મુલવાય, પણ પારસનું મૂલ કોયે ન થાય;
અખા તે વૈરાગ વિચાર, વેશ તુને નેં મૂકે પાર. ૨૮

પતિ કહાવે તો મનને જીત, બાકી જે કરશે તે રીત;
ચાર વર્ષ ને આશ્રમ ચાર, જ્યાં અવતરે ત્યાં વેશ વે'વાર;
અખા વાત પામ્યો શી નવી, જે લાગ્યું તે છૂટ્યો ભોગવી. ૨૯
એમ સમજે નર પામે પાર, જે મુજ પહેલો હતો કતાર;
મુજ જાતે રે' છે હરિ, વચ્ચે હું રહ્યો માથે કરી;
અખા એમ વિચારી રહે, શીશ પોટલો નાખી વહે. ૩૦

ગોળે મરે કાં શોધે વખ, તપી લમી કાં પામે દખ ?
ફરતા ફરતા દીસે ઘણા, જેમ તાતી વેળુ માંહે ચણા—
અખા ઊડી જો અળગો પડે, વસ્તુવિચાર સદ્ગુરુથી જડે. ૩૧

હૈત વિના પ્રવૃત્તિ વધે, હોંશે કુબુદ્ધિ ખેસે ગધે;
દેખાદેખી સહુ કો કરે, પણ કો ન જુએ, જે શું છે સરે;
અખા જો વિચારી જુએ, રોતાં દેખી સૌ કોઈ રુએ. ૩૨

ઘરમાં ધાયલ મનઃકામના, કર્મ મોહ્યા દામચામના;
કૂલે શેકે કેમ હોય નિર્વાણ, જો નેં ઊપજે આતમજાણ ?
સૌનામાં સૌ ઊપજે મરે, અખા સમજ તે મોટી સરે. ૩૩

૨૭. જગ્ય કુજગ્ય=જગાકજગા. ૩૦. શીશ પોટલો=માથે
ભારનું પોટલું લઈને શીદને ફરે છે ? ૩૧. ગોળે-વખ=ગોળે મરે એમ
છે, તો પછી વિષ શોધવા શા માટે કાંકાં મારે છે ? તાતી...
ચણા=ગરમ રેતીમાં ચણા ફડફડ ઊડે છે. તેમાંથી કોઈ ચણો અળગો
થઈને પડે છે. તેમ જે માણસ માયાથી અળગો થાય છે, તેને સદ્-
ગુરુદ્વારા પ્રભુને સાચો વિચાર સાંપડે છે. ૩૨. ખેસે ગધે=ગધેડે
ખેસે. ૩૩. સરે=છેવટ. દામચામ=દામ-પૈસો, ચામ-ચામડી, શરીર;

જૂનાં ભાંડ એક જોતાં સચું, લાગ્યો અમ્મિ કહાળ્યું ઠીકરું;
 તેમ જીવશિવ વસ્તુગત એક, અહંતાકેરી લાગી ટેક;
 અખા જીવ અહંતાભાગ, ઉજ્જવળમાં જેમ કાળો દાગ. ૩૪
 અગમપંથમાં મોટો ભદ્દ, ચાલી શકે કે એકલમદ્દ;
 સામો મળે ન વાંકો જાય, નિજબળ બળિયો ત્યાં ઠેરાય;
 બાકી અખા હોંકારા કરે, ભૂમિ વિના પગ કોઈક ધરે. ૩૫
 વણુ ખાંડે જગતીમાં જીત, એ કોઈ સમજે આતમરીત;
 જાઈશ માં જોવા પામવા; ઇચ્છીશ માં ટળવા ને થવા;
 પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ દાસી છે જો, જો ? અખા તો એ ઘેર રહે. ૩૬

વિચાર અંગ

આપવિચારે મળશે રામ, વણુસમજ્યો લે કોનું નામ ?
 જોલે ચાલે જે વડે સુણે, તેને જીવ લેજો નવ ગણે;
 કેમ અખા હરિ મળશે તને, કંઠે હાર, પાછળ પડ્યો કને ? ૩૭
 પૂરો તે જે પૂરણ લહે, બીજા વે'તા કેડે વહે;
 જે નર દેખે સઘળે હરિ, પૂર્ણ ભક્તિ તો તેણે કરી;
 જ્યાં જેવો ત્યાં તેવો રામ, અખા સઘળાં એનાં નામ. ૩૮
 ધીર ધીર મન ધસતું રાખ્ય, કર્મશાસ્ત્રની ન પૂછે સાખ્ય;
 આગળ મન વિષયે લાલચી, તેને પ્રહ્લ દેખાડે રચી;
 અખા મોઢું છે એ વાંકડું, જેમ કરડયું વીંછીએ માંકડું. ૩૯

સ્ત્રી. કૂલે શેકે...જાણુ=કૂણાં શેકવાથી-પંચામિ તપવાથી કંઈ નિર્વાણુ-
 મોક્ષ સાંપડશે નહિ. આતમજાણુ=આત્મજ્ઞાન હશે તો જ તે સાંપડશે.
 ૩૪. જૂનાં ભાંડ=જૂ એટલે પૃથ્વી, માટી. ભાંડ એટલે વાસણ. એ
 માટીનાં વાસણમાંથી એક જોતજોતામાં સરી પડે છે ને તેને દેવતા
 લાગે છે, ત્યારે તે ઠીકરું થઈ જાય છે. ટેક=ટક્કર. દાગ=ડાઘો.
 ૩૫. ભદ્દ=ભદ્દુક, રીંછ; એકલમદ્દ=એકમદ્દ; જગરદસ્ત મદ્દ. ૩૬.
 ઠેરાય=સ્થિર થાય. ખાંડે=તણવારે. જગતી=જગત. ૩૭. કને=કોને.

સાચું કે'તાં જૂઠું શમે, પણ સૂધી વાત સૌને નવ ગમે;
 જેમ દીવે અંધારું ટળે, તેમ બ્રહ્મજ્ઞાને પરપંચ પળે;
 જગતતણી જુગતીશું પ્રીત, અખા ન સમજે આતમરીત. ૪૦
 ત્રણ ગુણનો સઘળો સંસાર, ગુણવડે ચાલે દેહવ્યાપાર;
 કળ ભરાવ્યે ચાલે ગાંઠ, મન આદિ સઘળો આ ઠાઠ;
 અખા વસ્તુની ચૈતન્યશક્તિ, જે સમજ્યા તે પામ્યા મુક્તિ. ૪૧
 હું નહીં ગુણ ઈંદ્રિય દેહવાન, પ્રકૃતિ પુરુષનું નહિ મુજ માન;
 મુજમાં સહુ હું સર્વાતીત, હું છું ત્યાંહાં નેં દ્વૈતાદ્વૈત;
 અખા એમ સમજી રહે જેહ, જીવન્મુક્ત યોગેશ્વર તેહ. ૪૨
 પ્રીછે તો ગુણપારે રહે, ગુણમાં આવે તેને ઢહે;
 જે ઊઝ્યો જાયે આકાશ, તેને નોય પૃથ્વીનો પાશ;
 અખા એમ સમજ્યો તે હરિ, તેને સરખી દરી-સુંદરી. ૪૩
 અહંબ્રહ્મ જાણીને રહે, શબ્દપ્રવાહમાં શેને વહે ?
 વસ્તુવિચાર વિના અન્ય અભ્યસે, જેમ કંચન તે કથીરે ઘસે;
 અખા સમજી રે'તું મનમાંહ, ખીજની નવ ઝાલીશ ખાંહ. ૪૪
 દોષ અંગ

દોષ ન જોઈય કેના ભૂર, તો હરિ દેખીશ ખૌ ભરપૂર;
 મેલી આંખે ક્યમ દીસે વસ્ત, જેણે જ્યાં આમિષ ને અસ્ત ?
 અખા તો જ દીસે આતમા, જો નાવે રસના તાસમાં. ૪૫
 હરિજન રવે હરિ-નહિ માનવી, જેમ સરિતા જળી જ્યાં જાડૂનવી;
 તેની નિંદા કરતાં કૂર, નિજ આતમથી પડશે દૂર;

૪૧. કળ=ચાંપ. ગાંઠ=ગટ્ટો ૪૨. માન=માપ. ૪૩. દરી...
 સુંદરી=દરી એટલે ગુફા. સરખાવો ભર્તૃહરિનું ચરણ 'एका भार्या
 सुंदरी वा दरी वा.' જેણે હરિને વિશે ઉપર મુજબની સમજણ
 મેળવી લીધી છે, તેને યોગસાધન માટેની ગુફા અને કામસાધન માટેની
 સુંદરી એ બંને સરખાં જ છે. ૪૪. અભ્યસે=અભ્યાસ કરે. ખાંહ=હાથ.
 ૪૫. ભૂર=ભૂરિ; વધારે. આમિષ=માંસ. તાસ=વાસણ, તાસક.

હરિજન સર્વાંગે હરિ વડે, અખા વેલો તાણ્યો આવે થડે. ૪૬
 પુરુષાકારે પૂરણપ્રદ, જેણે સમજ્યો મૂળગો મર્મ;
 કર્મવાક્ય જીવબુદ્ધિ ગાય, સ્વયંવિના સિદ્ધાંત ન થાય;
 નિજનું જ્ઞાન નિજરૂપે હોય, પાલો જ અખા જેમ થાયે તોય. ૪૭
 પૂરણુતામાં સર્વ સમાય, નદી વડે સાગર ન ભરાય;
 જેમ દાવાનળ બાળે સર્વ, તેમ જ્ઞાન દોષ દહે સર્વ;
 દેહવિકાર હરિજનને કશા! અખા જેહની મોટી દશા. ૪૮
 અણુલિંગી હરિજનની કળા, કર્મ ન બાંધે આધી બલા;
 અહંતાપોત વિના નોહે ભાત, દિવસવિના તે શેની રાત?
 લૌકિક લેખું રહે લોકમાં, અખા જીત નહિ ફેકફેકમાં. ૪૯
 ફૂડું જાણી નથી રાખવા, ફૂડું જાણી નથી તાગવા;
 તન તપાસી તુજને શોધ, બાહ્ય ઉપચાર મૂકી બુદ્ધ બોધ;
 તજ્યા ભજ્યા વણુ તે યોગેશ, અખા જો માને ઉપદેશ. ૫૦
 તજતાં ભજતાં નહિ પૂરવે, જૂનું તજે મન લાગે નવે;
 જ્યાં જેવો જીવ કાઢે વેશ, તે સાથે મન કરે પ્રવેશ;
 મનની રીત જે ચૂંથે જાળ, કાઢ અખા આતમની ભાળ. ૫૧
 હરિ જાણીને સૂવે નચંત, સુલભ મારગ સમજ્યા સંત;
 સનકાદિકે ન ભજ્યો પ્રપંચ, જનકાદિકે ન તજ્યો રંચ;
 તજવું ભજવું તે સંસાર, અખા સમજતાં આવે પાર. ૫૨

૪૬. હરિજન...જાણવી=હરિજન—હરિનો માણસ સ્વયં હરિ જ છે, તે માનવી નથી. એ તો જેમ કોઈ નદી ગંગાજીમાં મળી જાય છે તેમ છે. એ હરિજન તો હરિ વડે જ સર્વાંગે ચાલે છે. જેમ થડ વેંચાને તાણું છે તેમ એ હોય છે. જે ફૂર એની નિન્દા કરે છે, તે આત્માથી વેગળો જાય છે. ૪૭. તોય=પાણી. પાલો=વરસાદનો કરો. ૪૮. અહંતાપોત...ભાત=અહંતારૂપી પોત (લૂગડું) હોય, તો જ તેમાં ભાત હોય. અહંતા ન હોય, તો ભાત પણ ન હોય. ૫૦. બુદ્ધ=બુદ્ધિ. બોધ=જાણ. ૫૧. પૂરવે=પૂરું થાય, પાર નાવે, ભાળ=તપાસ. ૫૨. રંચ=જરા. પણ.

સર્વાતીત શ્રુતિ કે'તા હવા, માયારંગ ખીજ નવનવા;
 મનને જોડ માયાશું ઘણો, કરે ઉપાય તે બજવાતણો;
 વસ્તુ વિષે છે મનનો અંત, તેહ અખા લેહ વિરલા સંત; ૫૩
 હું નહીં તું નહીં તે નં કે'વાય, જે જોતાં જોનારો જાય;
 ત્રણ પ્રકાર વિના જેમ તેમ, તેથી હેઠો મનનો વે'મ;
 નહીં પદાર્થ જોવા જાણવા, અખા સરખું છે નહિ પ્રીછવા. ૫૪
 વસ્તુ અનુપમ છે તે માંય, તો તે કહિયે કેમ ઉપાય;
 ઉપમા સર્વ છે માયા વડે, તે તો કેવલ્યને નેં અડે;
 અખા વસ્તુ ગૂંગાનો ગોળ, ત્યાં ઉપમા તે માયાની ટોળ. ૫૫
 ક્ષગુણને ઉપમા સર્વે ઘટે, જે ઉપમા ને ગુણ ખા'ને વટે;
 જ્યાં થાવા ને જાવા નથી, ત્યાં વાણી શું કાઢે કથી ?
 અખા તે વડે સર્વ જાણુ, તો તેને કથી શકે કચમ વાણુ ? ૫૬

માયા અંગ

માયાના ગુણ કમ' રૂપ નામ; માયાના ગુણ પ્રવેત ને સ્થામ;
 માયાને મારા પારકા, દેવ દાનવ જે માયાથકા;
 માયાના ગુણ જ્યાં નવ છળે, તેને અખા તે કોણ આલ'જે ? ૫૭
 વસ્તુ નથી ઇન્દ્રિને ગ્રાહ્ય, શાથી જંત ટળે, શું ખાહ્ય ?
 ખાહ્ય મધ્ય અંતરપટ વડે, અંતરપટ માયા રહી ઘડે;
 માયાનાં કૃત્ય માયા લગે, અખા વિચારે પડશે વગે. ૫૮
 ક્ષર પિંડ ને અક્ષર આત્મા, જે સમર્થો સરજ્યો વાતમાં;

૫૩. જોડ=જોડાણ. ૫૫. અખા...ટોળ=અખો કહે છે કે, જે
 બ્રહ્મ છે તેનો રસ કેવી રીતે વર્ણવી શકાય ? એ તો ગૂંગાએ ગોળ
 ખાધો હોય, અને તે તેના સ્વાદનું વર્ણન ન કરી શકે, તેના જેવું છે.
 એને કંઈ ઉપમા આપીએ, તોપણ તે માયાની ટોળ-રમત જેવું છે.
 ૫૬. વટે=વટી જાય; પાર જાય. વાણુ=વાણી. ૫૭. આલ'જે=વળગે.
 ૫૮. અંતરપટ=પડદો. પડશે વગે=કેકાણે પડશે.

તત્ત્વ ચૌવીશતણેા સમુદાય, મુજ વડે સહુ આવે જાય;
 હું પૂરણ ચૈતન્યધન એક, નામ રૂપ ગુણ કર્મ અનેક;
 અખા સમજ્યો તે અણુચળ્યો, જેણે એ માર્ગ અનુભવ્યો. ૫૬
 મનશું વાત વિચારી અખે, જ્ઞાની તે જે માયા ભખે;
 નાઠો છૂટે ને એ થકી, અલગી ને છાયા દેહથકી;
 જે આશ્રમ દરશનને શ્રદ્ધે, રસબસ થૈ માયા ત્યાં રહે. ૬૦
 ભેદુ માયા સમૂળી ગણે, સામું ટળે ને આપે ટળે;
 આપાપર ટળતે ઊગરે, સેજ લક્ષ તેમાં સ્થિત કરે;
 અખા જીત્યાનું ન ધરે માન, જીત્યો હારે ગાલે કાન. ૬૧
 મહા વલ્લગણી માયા પાપણી, જેમ સેવતાં ડસે સાપણી;
 સિદ્ધિકાજે યોગીજન, થાવા અજરામર કરે જતન;
 મંત્ર અધાર ખવારે નકં, અખા ન દેખાડે આતમઅર્ક. ૬૨
 દેહ ઇંદ્રિ ગુણનાં સર્વ કર્ત, હીસે માયા કરતી તર્ત;
 તે કાં શિર તાણી લે અખા? માન વિના પણ રે'શે કખા;
 સર્વે જાણે ભૂતવિકાર, સમજે સે'જે પામે પાર. ૬૩
 અખા જીવતાણી એ વજ્ર, અજને ઠામે પૂજે અજ;
 ઇંદ્રિયત્રાહ્ય નહિ હરિલિંગ, જીવને જોઇએ નાના રંગ;
 રંગદંગ માયામાં ઘણા, સૌ કેા સેવક માયાતણા. ૬૪
 સૌ કોની માયા છે માત, મળવા ન હિયે કેને તાત;
 પિતાતણું વદન જે જીવે, માતાને ખોળે નવ સૂએ;
 તાત ભજંતાં આડી થાય, અખા સહુ માયાગુણ ગાય. ૬૫

૫૬. સમર્થો=રમરણ કરતાં સૃષ્ટિ પામ્યો. તત્ત્વ ચૌવીશ-
 તણેા=આ વિશે 'પંચીકરણ'માં જીએ. સમુદાય=સમૂહ. ૬૧. ભેદુ=જ્ઞાની.

૬૨. વલ્લગણી=વળગી પડનારી. અજરામર=અજરા-વૃદ્ધાવસ્થા-
 વિનાનો અને અમર-મૃત્યુ વિનાનો. આતમઅર્ક=આત્મારૂપી સૂર્ય.

૬૩. કર્ત=કૃત્ય. કખા=કપાય. ૬૪. વજ્ર=રીત. અજ=અનજ-
 અજન્મા શ્રદ્ધા. અગત=અનગ-અણુજન્મી માયા. નાના=જાતજાતના.

મુક્તિ વાંછવી એજ બંધન નામ, જેમ ઘડી માપતાં પ્રગલ્ભો જામ;
 વસ્તુ અમેઘ ઇંદ્રિય ગુણુત્પત્ય, માયાની જાણેા સંસ્રત્ય;
 અખા વિચારે ત્યમનું ત્યમ, તો સમજે જો હોય ગુરુગમ. ૬૬
 જ્યમ સંરૂપે નર સમણે ડસ્યો, તે દેખે વેખે મરતક જસો;
 મણિ મંત્ર મેલી ઔષધિ, મૃત્યુ પામ્યો કરતાં વિધિ;
 સર્પ મંત્ર ઔષધ ઉપચાર, જાગે અખા ટળ્યો સંસાર. ૬૭
 અખા સર્વ માનીનતાને લેહ, માનીનતાને વિધિનિષેધ;
 બંધમોક્ષ ચૈતન્યને કશા ? જોતાં જડની જડશે હશા;
 એ તો વિચારવિના અઘેર, દીસે ફરતું ફરતાં ફેર. ૬૮
 માનણુહાર શોધ્યે નવ જડે, વણુશોધ્યે ભવ ભમવું પડે;
 પડછંદો નર માન્યો નરે, જેમ ખોલે તેમ ઉત્તર કરે;
 મૂળ તપાસી જોયું અખે, મારો ભ્રમ પૂર્યો મુજ વિખે. ૬૯
 અણુલિંગી કરતાની કથી, માંઈ ખાર ચસમાને નથી;
 તો તેજબળ પોખે આંખ્યને, જોજો લેહ યોગસાંખ્યને;
 કહેતામાં તે સમજી જશે, અખા ગુરુનો કર શિર હશે. ૭૦

ક્ષમા અંગ

કિલ્લિવપ જન્મકાલનાં જાય, જેના નામતણો મહિમાય;
 એવા નામતણો જે ધણી, તેની મોટમ જોતાં ધણી;
 તેની ભક્તિ કરે ઓળખી, એ સમરેથી અખા નર સુખી. ૭૧
 જે ખોલે ચાલે સાંભળે, કરતાથકો કેમાં નવ ભળે;
 નર નારી ને નપુંસક લિંગ, જળચર થળચર ખેચર અંગ;
 કર્તા ભર્તા હર્તા જેહ, અખા ભક્ત જે જાણે એહ. ૭૨

૬૬. જામ=પામ; સમય. ગુણુત્પત્ય=ગુણુત્પત્તિ; સંસ્રત્ય=સંસૃતિ;
 સંસાર. ૬૭. વેખે=તપાસે; ચકિત થાય. મરતક=મૃત્યુ. ૭૭. કર
 શિર હશે=માથે આશીર્વાદ હશે. ૭૧. કિલ્લિવપ=પાપ; ડાઘ.
 ૭૨. ખેચર=ખે-આકાશ-માં ચરનાર-ફરનાર પક્ષી. ભર્તા=ભરણુપોષણુ
 કરનાર. હર્તા=હરનાર.

પૂજ્ય તેને સમજી ઝાળખી, જે વચને વચને ટાળે કુઃખી;
 નરવેષે હરિ પૂરણપ્રદ, જે જુકતે કરી સમજાવે મર્મ;
 ગુણાતીત ગુણ અંગીકરી, આપે આપ સમજાવે હરિ. ૭૩
 પૂજતાં પ્રતિમા ગુણ સેજ, પણ બોલતી મૂર્તિમાં હરિ છે જ.
 જડમૂર્તિ મુખ બોલે નહીં, ચેતન કે' તુજ સેવા સહી;
 પિંડ ન ભેદશ ભેજે વસ્ત, અખા મળે હરિ હસ્તેહસ્ત. ૭૪
 અખિલ જગત મૂર્તિ રામની, મહાજ્ઞાનીની મૂરત છે કામની;
 જડથી ચેતન મૂરત બહી, જ્ઞાનીમૂરત સર્વોપરિ;
 કારણ તેનું એક વિશેષ, અખા હું ન મળે જ્યાંહાં શેષ. ૭૫
 કોટિ વર્ષ પ્રતિમા પૂજાએ, પણ જ્ઞાની મૂરત પામી સેવીએ;
 પોતાસરખો હરિજન કરે, મોહું મા'તમ જ્ઞાતા ધરે;
 જડચેતન ગમે તે પૂજ, અખા સેવન તેની સૂઝ. ૭૬
 પૂજનો એ ભાળે ભેવ, જે પૂજ નીપના શુકદેવ;
 જનકવિદેહી સેવ્યા દ્વિજે, તે બેઠા જ્ઞાનીને ધ્વજે;
 અખા જ્ઞાનીનો મહિમા ઘણો, ઈશે ઈશ રખે કોઈ ગણો. ૭૭
 દીસે સૌ સરખાં વરતાંત, ખાતાં પીતાં મરતાં જંત;
 એક અધિકતા જ્ઞાની ધરે, હરિશું વૃત્ત સ્વતંત્ર જ કરે;
 અખા તે વૃત્તમાં બહુ ભાવ, જ્યમ જળને ભારે તથું બાથ નાવ. ૭૮
 ભક્તિ એકાસી પૂરી થઈ, ખ્યાસીમે બુદ્ધ આવી રહી;
 તેવો ભક્ત જ્ઞાનીને ભજે, નવની સકલ્ય નહીં રહે રજે;
 પંચ કરે તે સૌકે કરે, અખા એહું વિરલા મન ધરે. ૭૯

૭૩. જુકતે=યુક્તિથી. અંગીકરી=અંગીકારી. ગુણાતીત=ગુણથી
 પાર. ૭૪. હસ્તેહસ્ત=હાથોહાથ. ૭૫. મૂરત કામની=મહત્ત્વની મૂર્તિ.
 શેષ=માફી. ૭૬. જ્ઞાતા=જાણનાર. ૭૭. ભેવ=ભેદ; મર્મ.
 ધ્વજે=મોખરે. ૭૮. ભક્તિ એકાસી=આ એકાસી પ્રકારની ભક્તિ
 માટે 'જુઓ ચિત્ત-વિચારસંવાદ'માં કડી ૩૯૦. ખ્યાસીમી ભક્તિ
 નિર્ગુણ પરમેશ્વરની છે. બુદ્ધ...રહી=નિર્ગુણ પરમેશ્વરમાં બુદ્ધિ વિરામ

સોળે અંશે હરિ બાણી રહે, જેની વાણી બીજું નવ વહે;
જેમ અગ્નિથી દીવો થયો, દીવામાં દાવાનલ રયો;
તે માટે હરિજન રવે હરિ, અખા રખે કેા પૂછો ફરી. ૮૦

તીર્થ અંગ

તીરથ કોટિ હરિજનને ચરણ, કૃપા હશે તે બશે ચરણ;
ખારે કાળ હરિજનને રહે, હરિ બોલાવે તે જન વહે;
મહા મોટા જનનો પરતાપ, અખા ગાય હરિ આપે આપ. ૮૧
જે મુક્તિ વાંચે માનવી, તો એ કાશી ને એ બહુનવી;
પ્રગટ મુક્તિ આપે હરિદાસ, હરિ દેખાડે સર્વાવાસ;
અખા નહિ ઉધારે પડી, હરિજન મુક્તિ આપે રોકડી. ૮૨
રામ રડવડતાં કેને મળ્યો? થેલો તે ધરસુખથી ટળ્યો;
હું મારું બોચાશું કામ, મળે અખા ધરખેડા રામ;
હરિવણ બાણે ક્ષેપણ કાળ, ધોયે હીર ન થાયે વાળ. ૮૩
છળનિંદા જો ને વીસરે, ખડિયો કાંધે શું નીસરે?
મન બાણે હું પાવન થયો, પણ રેખ દોષ પેલો નવ ગયો;
અખા પડી એ સઘળી વેઠ, જો ને લાધી હરિની પેઠ. ૮૪
હેતેશું હરિજનને મળે, મૂકી માન મારગમાં બળે;
હરિની તું પ્રીછી લે પેર, પછે ફરવા હાલ કે ખેસી રે' ઘેર;

પામી છે. નવની સકલ્ય...રજ્જે=નવ પ્રકારની ભક્તિ (શ્રવણ, વંદન, કીર્તન, પાદસેવન, અર્ચન, સ્મરણ, દાસત્વ, સખ્યત્વ, અને આત્મ-નિવેદન)ની સકલ્ય-સિક્કા-જરાય રહેતી નથી. ૮૨. સર્વાવાસ=વટ-વટમાં. ૮૩. હું...રામ=કામ માત્ર મારું તારું છોડવાનું છે. એટલું ક્યેં રામ ધરખેડાં મળે છે. ક્ષેપણ કાળ=નકામો કાઢેલો વખત. ધોયે...વાળ=હીર-રેશમને ધોયા કરવાથી વાળ થતા નથી-દોરા જ નીકળે છે. તેમ હરિ વિના મળેલો વખત નકામો જ બને છે. ૮૪. ખડિયો=ઝોળો; થેલો. પાવન=પવિત્ર. રેખ=રેખા જેટલોય; થોડો પણ. પેઠ=રીત.

અખા આ પાંત ન જોઈએ હાડ, હહીં મથી ઘી અળગું કાઢ. ૮૫
 એમ સમજે તે પામે પાર, હરિથી ખીજે તે સંસાર;
 તપ ત્યાગ કરી તીરથ ફેર, વને તપે બેસી રે' ઘેર;
 કાળા ધોળા સઘળા કેશ, અખા હરિ જાણીને બેસ. ૮૬
 લોભે લોક બડાઈતણે, બિંદર કાળે ડુંગર ખણે;
 આગળ એક રીઝવવું મન, તેને કાળે બહુ જતન;
 અખા શું છે કીધે થવા, વ્યસની ચાલ્યો ખાવા હવા. ૮૭
 જે કરતવ્ય મોટા આદરે, કરતાં દેખી સૌકો કરે;
 માયા મન નિરંતર સાવ, સૌ બેઠા પણ એકજ નાવ;
 અખો તેહને મોટો વદે, જેને રામ રમે છે રદે. ૮૮
 ધને તને કોઈ મોટો કુળે, કોઈ વિદ્યા કોઈ ખાંડાબળે;
 એ મોટમ સઘળી જાય ટળી આતસબાજી પલકે બળી;
 અખા કારણ વિના વડપણ વડું, જેમ સ્વદપમૂલ્ય તારે તુંબડું. ૮૯
 કૃત્યે ન મળે વસ્તુ અમૂલ, મટે જાય તો ભાગે ભૂલ;
 કોઈ શૂરા કોઈ દાતા હયા, કોઈ તપસી સતવાદી થયા;
 કોને જોય અધિક થૈ મળે, અખા વસ્તુથી સૌકો ટળે. ૯૦
 સાચી વાત ન માને રજ્યે, સૌ લાખ્યા માયાની ઠગ્યે;
 પ્રત્યક્ષ દેવ પોતામાં વસે, મૂખ સામે જાણી ધસે;
 જેમ છે તેમ ન શકે જોળખી, અખા શી પેરે થાશે મુખી? ૯૧
 મૂસે અસ્થિ શ્વાન મહા હુઃખે, નીસરે રુધિર પોતાને મુખે;
 માતો રંગ દેખી મલકાય, પણ કારણ પડયું પોતામાંય;
 ક્ષણે રચાણું તારું મન, અખા ગમે તેમ કરે જતન. ૯૨
 જાળદતણી માંડી છે જાળ, ચાળા કરે છે માયાકાળ;
 પણ મૂકે માંહી કળકામના, મોદ્યા પણ પડે હામચામના;

૮૫. પાંત=હાર. હાડ=છેલ્લી હદ. ૮૮. નાવ=હોડી. ૮૯. તને=ચરી-
 રથી. ખાંડાબળે=તક્ષવારના બળે. સ્વદપમૂલ્ય=સસ્તું દર. રજ્યે=રમમાં.
 ઠગ્યે=ઠગાવણીમાં. ૯૨. અસ્થિ=હાડકાં. શ્વાન=કૂતરો. રુધિર=રોહી.

ત્રણ ભુવનમાં એક પારધી, અખા કોક ઊગરે સારધી. ૯૩
 જ્યારે ઊપની મનઃકામના, ત્યારે ફેર પડ્યા ગામના;
 સે'જે નર થાયે નિષ્કામ, તો નથી લેવા જવો રામ;
 જેમ સૂર ઊગેથી વાદળ ટળ્યું, અખા ધામ દીસે નિર્મળું. ૯૪
 અર્થ સમજે છૂટે અનર્થ, જ્યમ અળગો છોડી નાખ્યો રથ;
 કટકે નામ જૂજવાં સહી, પણ વૈ'લ વચ્ચેથી દીસે નહિ;
 અખા ફેડ ગુણના વ્યાપાર, વાસ્તે તું રાખે નિર્ધાર. ૯૫
 સ્વામીનું પદ સર્વાતીત, જે કોઈ સમજે આતમરીત;
 ચુંબક ફેળી લોહ ચેતન થાય, ચુંબક તેમનો તેમ છે પ્રાય;
 ત્રણ ગુણ તેમ છે ફેડવ્યાપાર, અખા આત્મા આપ વિચાર. ૯૬

સ્વાતીત અંગ

દેશકાળનો મહિમાક્રમ, ભાવલેહ નહિ પદ પર્મ;
 સત્યજુગ ત્રેતા દ્વાપર કળિ, લઘુ દીરઘ હસ્તે આંગળી;
 અખા હાથ ચેતન્ય તેમ એક, એમ સમજવો વસ્તુવિવેક. ૯૭
 હીસે મન જુગમહિમા સુણી, અદકે એછે નેં કોય ધણી;
 જુગજુગના જૂજવા વર્તમાન, ક્યારે જપ તપ યજ્ઞ ને ધ્યાન;
 અખા એ માયાવિસ્તાર, ચારેના ઉદરમાં ચાર. ૯૮
 મુક્ટિખંધ નહિ જુગ માટ, એ તો અણુજણ્યા જીવ ખાંધે ઘાટ;
 સાઠ સહસ્ર સગરના તન, થયા અવગતિયા પામ્યા પતન;
 ત્યારે અખા કલિજુગ ક્યાં હતો? એ ખારે કાળ માયાનો મતો. ૯૯
 અચ્ચાનકે જ્ઞાન ઊપજે એમ જાણ, કાંઈ દેશકાલનું નેં પરમાણુ;
 જેમ અકસ્માત્ પડે પર્જન્ય, ઋત કુઋત નહિ મેઘને મન;

૯૩. ત્રણ=ચારો; ખાવાનું. સારધી=સાર એટલે ઉત્તમ; ધિ
 એટલે બુદ્ધિ—ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો. ૯૪. સૂર=સૂર્ય. ૯૬. પ્રાય=મોટે ભાગે;
 ઘણું કરીને. ૯૮. સગરના તન=સગર રાગના સાઠ હજાર છોકરાઓ
 અવગતિને પામ્યા હતા. ભગીરથે ગંગાજીને ઉતારી તેમને તાર્યા હતા.

વય વણું દેશ કાળ જ કશા ? અખા જ્ઞાનની મોટી દશા. ૧૦૦
 ધરા અવતાર એવીશે વિષ્ણુ, તેમાં પૂરણપ્રજ્ઞ કા'વ્યા કૃષ્ણ;
 તેથી બળિયા બીજા હતા, માનવ દાનવ બૌ દેવતા;
 છતે પિંડ કેવલ્ય કૃષ્ણ રહ્યા, અખા અધિક તે તેણે કહ્યા. ૧૦૧
 કેવલ્યને આધારે સહુ, પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ મહેશ જ બહુ;
 સહુ તેમાં થઈ રહે ને બય, અધકી ઓછી વસ્તુ ન થાય;
 તું તદ્રૂપ વિચારે અખા, બાકી શબ્દ સઘળા મોંરખા. ૧૦૨

ચેતના અંગ

વારંવાર માનવદેહ નથી, પામ્યો તો ચેતે ધરથી;
 ન્યારે જર્જર થાશે અંગ, ઇન્દ્રિય મૂકી બશે સંગ;
 ત્યારે અખા જપમાલા ગ્રહે, ભાંગે ઘડે પાણી કેમ રહે ? ૧૦૩
 તા મેલે જેમ લોઢાતણો, વાયે અગ્નિ કાંઈ થોડો ઘણો;
 તકેતક થઈ આવે કાજ, હાજર રાખે સઘળો સાજ;
 એમ અખા પરમેશ્વર ભજે, પડયે મને કાંઈ નહિ નીપજે. ૧૦૪
 અવસર ચેતે તે નર ભલો, શૂરો જેમ ઝૂઝે એકલો;
 મહારથી તેમ સાચા હરિજન, મનમાં નાણે તન ને ધન;
 જેમ તેમ ઠરી સારે નિજકાજ, અખા ભલ્યો કે રે'જો લાજ. ૧૦૫
 વૃદ્ધ થયો વંઠયું મન તન, ઉપાય ટળ્યો ને ખૂટયું ધન;
 ત્યારે ધર્મ સાધવા બય, કોણું કાપડ સોઢો થાય ?
 અખા ભજી નૈં ભણ્યો નાથ, ભોંયે પડિયા ચારે હાથ. ૧૦૬
 હરિ ભજતાં બેઠંએ હેતપ્રીત, માંહે આતુરતા સંતની રીત;
 સદ્ગુરુનું શરણુ ગ્રહેવું બપે, હરિને કાજે મન બૌ તપે;
 તે નર હરિને પામે વેદ, અખા એ જ ભજવાનો ભેદ. ૧૦૭

૧૦૦. પર્જન્ય=વરસાદ. ૧૦૧. ધરા=ધર્મા. ૧૦૨. મોંરખા=
 પક્ષપાતી. ૧૦૩. ધરથી=મૂળથી. જર્જર=ગજજરું. ૧૦૪. તા=તાપ
 ૧૦૭. ગ્રહેવું=લેવું. બપે=બેઠંએ.

આરતવિના ભજે શું થશે, પીતળ સોનામાં કેમ જશે ?
 દુખિયો દુઃખ નિગમવા કાજ, નવરો રૂડી ચલાવા બાજ;
 કથા કીર્તન જો કરતા ફરે, અખા હરિ પ્રાપ્ત લેખે સરે. ૧૦૮
 આતુરતા આણી આરાધ, સંમુખ થૈ સદ્ગુરુને સાધ;
 સદ્ગુરુ મળે તો સે'જે તરે, સમજ વિના સૌ ફેરા ફરે;
 હરિ વિના ફાગટ ફાંફાં બાણ, અખા રામ નોહે પાણીપાણ. ૧૦૯

કૃપા અંગ

પૂરણુશ્રદ્ધ પ્રીછવા કાજ, નવધા ભક્તિ વૈષ્ણવ સાજ;
 જેમ કશી વસ્ત કનેથી પડી, આદર કરતાં પાછી જડી;
 અદ્વ આદરે જે આવે હાથ, તો અખા કાજ શું શોધ્યા સાથ? ૧૧૦
 હરિમણિકંઠો પોતાને અમૂલ, તે પડ્યો બાણી બાર ખોળે ધૂળ;
 ત્યાં કર્મકાયની ક્ષણિકા જડી, તેણે વ્યસને લાગ્યો કાઢે હડી;
 અદ્વ પ્રાપ્ત ને અતિઆયાસ, અખા ન બાણે આતમ પાસ. ૧૧૧
 હરિની ઇચ્છાએ હરિ મળે, તે તો અખા અંતરમાં ગળે;
 જનક ખટ્વાંગે ક્યાં નવધા કરી? વિચાર કરતાં પામ્યા હરિ;
 કૃપાહરિ હસ્તણીશું કાજ, ઢાળે કળશ તો પામે રાજ. ૧૧૨
 સાત દિને પરિક્ષત રાબન, ભ્રમ ગયો લેટયા ભગવાન;
 બીજા જો ત્યાં બેઠા હતા, શુકના મુખની મુણતા કથા;
 તે તેવાના તેવા રયા, અખા હરિની જોઈએ મયા. ૧૧૩
 અખા કામ છે સમજ્યા સાથ, પણ કૃપારૂપણી જોઈએ આથ;
 બીજે સઘળો દેહવ્યાપાર, જન્મમરણ ન ટળે સંસાર;
 કૃપા સમજને અર્થે સર્વે કર્તા, જે જીવજે તો પામે તર્ત. ૧૧૪

૧૦૮. બાજ=પાણ. ૧૦૯. પાણીપાણ=રામ કોઈ પાણી કે પહાણ નથી. ૧૧૦. આદર=પ્રયતન. ૧૧૧. અદ્વ...આયાસ=મળતર આછી ને મહેનત ભારી. ૧૧૨. ખટ્વાંગ=શિવનું એક શસ્ત્ર. હસ્તણી=હાથણી. ૧૧૩. મયા=માયા, કૃપા. ૧૧૪. આથ=મૂડી થાપણ.

વાણુસમજે સખળો સંસાર, સમજે જાયે સમૂળો ભાર;
 જેમ જેમ સાચું માને જન, તેમ તેમ વાધે દંને દન;
 અખા પ્રેત ખીનાને ખાય, પણ ધીરજવાન તે કુશળો જાય. ૧૧૫
 એક અફીણ ખીજે સંસારી રસ, અધિક કરે તેમ આપે કસ;
 જેમ જેમ અધકું ખાતો જાય, અંગે અકલે હીણો થાય;
 જો મૂકે તો મૂવે સરે, ને તો અખા તે ખાતો મરે. ૧૧૬
 ત્યમ એ લોગતણે સંસાર, જીર્ણ થયો પડિયો આહાર;
 નવો નીપજે તેમ લાગે સ્વાદ, તો કેમ જાયે ભવની વ્યાધ;
 અખા ખસ જેમ સંસારજે થાય, ઘસી ફેડી તો સમૂળી જાય. ૧૧૭
 જાય સમૂળો તેમ સંસાર, કરતાં આતમતત્ત્વવિચાર;
 અન્ય ઉપાયે નથી એ જવા, સામા ખંધ ખંધાયે નવા;
 કર્મ કરતાં નાવે છેક, અખા વિચારે ન મળે શેષ. ૧૧૮

ધીરજ અંગ

બ્રહ્માદિક નવ પામ્યા પાર, એમ જાણીને ખાશે માર;
 અગમ અગોચર સૌને હરિ, બ્રહ્માકીટ લગી માયા આવરી;
 અખા હરિ જો મળનારા થાય, તો ન ગણે ઊંચનીચ રંકરાય. ૧૧૯
 કુળ અધિકાર અધ્યયન ચાતુરી, પાપીમૂર્ખ ત્યાં ન જુએ હરિ;
 જેમ વાયની વળણે લાગે લાય, પણ ડાળું જમણું ન ગણે વાય;
 ત્યમ ઊંચનીચ ન ગણે નારાણ, અખા એમ ખરાખરી જાણ. ૧૨૦

સૂઝ અંગ

સમી સૂઝ સૂઝે તે પામ, સૂઝ વિના સૌ ચાંખ્યાં ચામ;
 સૂઝે દુઃખ તે સુખ નીવડે, સૂઝ વિના જ્યાંત્યાં આથડે;
 અખા સુઝાળો તે નર હરિ, અણલિંગી સૂઝ આવી ખરી. ૧૨૧

૧૧૫. પ્રેત...ખાય=મૃત ખીંધલાને જ ભરખે છે. ૧૧૭. સંસાર-
 જ્યે=સંસારવાથી, ખંજવાળવાથી. ૧૨૦. અધ્યયન=મજાતર.

સૂઝે ભજવા તજવા નથી, રાજ કરે કે ભીખે ઘેરથી;
 હુઃખસુખ કાળે આવે જાય, પણ સુખાળો તે ધણી ન થાય;
 અખા સૂઝવહોણી તે હાણ, રાજે ભીખે ન ટળે તાણ. ૧૨૨
 સુખાળાને સરખું સદા, કારણવિના તે પામ્યો મુદા;
 ચારે ભુગ સૂઝ આગળ ફરે, પણ ભુગમળ તેને નવ આવરે;
 સૂઝે વસ્તુ નિરંતર ભજે, અખા અચાનક જો ઊપજે. ૧૨૩
 જ્યારે હવી અણલિંગી સૂઝ, આપાપરવિનાની જે ખૂઝ;
 એકલમલ અણલિંગી ઓજ, ચિદ અચાનક પામી ઓજ;
 તે સ્થળને સાક્ષી ત્યાં તેજ, અખા જેનું ગુણપારે હેજ. ૧૨૪
 નિર્ગુણમાં ગુણની ઉપાધ, જીવપણાની લાગી ખાધ;
 ગુણી જીવ નિર્ગુણી સાચા રહે, તે ધ્યેધ્યાતા સત્ય જાણી વહે;
 દ્વૈતરોગ લાગ્યો મનવિખે, અખા અદ્વૈતપણું સમજ્યા પખે. ૧૨૫
 સાધન લખિયે વેદ પુરાણ, અદ્વૈતની ઊપજવા જાણ;
 ધ્યેધ્યાતા જાણવા એક, નવધા ભક્તિનો કીધો વિવેક;
 સાખુખારે પટ ઊજળું થાય, અખા ભક્તિવૈરાગ્યે દ્વૈત પળાય. ૧૨૬
 ચૈતન્ય પ્રદ્ધ સદોદિત સદા, સે'જ કલ્લોલ કરે છે ચિદા;
 નાટક ચાલ્યું જાય સદાય, કો કહે કર્મ ને કો કહે માય;
 પણ એવાનું એવું અખા, વચે અણછતી કરે પક્ષપખા. ૧૨૭
 અંત્ય ભુખો જેની નહિ આધ, પણ કોયે કાળ પડે નહિ ખાધ;
 નિત નિત થાતું જાયે નવું, પણ કો ન કહે મુજ આગળ હવું;
 અખા વિચારી જો એહને, પણ વળગીશ નહિ તું દેહને. ૧૨૮
 જ્યારે જગત વિચાર્યું જને, તે ઊઠ હાથને ન રહે તને;

૧૨૨. રાજે-રાજ્ય કરવાથી. ૧૨૩. મુદા=આનંદ. આવરે=હાંકે.

૧૨૪. ઓજ=ઓજસ. ઓજ=સૂક્ષ્મ ચાતુરી. હેજ=કેત, આદ્રતા.

૧૨૫. ખાધ=ખાધા. ૧૨૬. પળાય=ફર થાય. ૧૨૭. પક્ષપખા=

પક્ષાપક્ષી. ૧૨૮. ખાધ=ખાધ.

દીસે સ્વતંત્ર ભૂતમાં ભૂત, અદકું ઓણું ને અદ્ભુત;
 અખા વિચારવિના સંસાર, જો સમજે તો ઘરમાં પાર. ૧૨૬
 જન કાઈ ભૂખ્યો ઊંઘી ગયો, કરે આહાર સ્વમવશ થયો;
 ભક્ષ કરે પશુ માંહે ભૂખ, ઠાલીની ઠાલી રહે કૂખ;
 તેમ અખા સઘળો સંસાર, ત્રિગુણ ભોગનો કરતો આહાર. ૧૩૦
 અત્યક્ષ મૂકી જુઓ પરાક્ષ, કર્તાવ્યને શિર મૂકે દોષ;
 સભર ભરાઈ રહ્યો છે નાથ, હીંડતાં વાળે હરિને હાથ;
 અખો કહે ફેરવવું મન, જો જાણો તો જાણો જન. ૧૩૧
 એમ જાણે તે હરિનો જન, મારે પોતે ક્યાંથું મન;
 દેહ હરિ ઇચ્છાએ થયો, અણુછતો હું તે આવી ગયો;
 તારું ક્યું ને તું છે નાથ, એમ જાણી અખે જાટકયા હાથ. ૧૩૨
 અહંકાર વિચારે કયો નિરધાર, હરિસાગરનો જોઈએ પાર;
 અહંકાર પાર કાઢવા ગયો, વિચાર વિચારી ખેસી રયો;
 પાર કાઢતાં અહંકાર ટળ્યો, વિચાર અખા વત્યો હરિ ભલો. ૧૩૩
 મળે વિચારે હરિ તે ખરો, ખીજાં સરોડાં કાં સાંભરો ?
 કૃષ્ણ ઉદ્ધવનો એ નિરધાર, સ્વરૂપ મારું લહે સદ્વિચાર;
 ગુણ ગુણને કાળે અવતરે, અખા દ્વૈત નોહે માહરે. ૧૩૪
 જેને જગત માને હરિ કરી, તે કૃષ્ણે ગીતા ઉચ્ચરી;
 અર્જુન મારે નેં અવતાર, ગુણ ગુણશું વરતે નિરધાર;
 મારું ને હું જો જ્યાં નહિ, તેજ શકે અખા મુજ લહી. ૧૩૫
 હરિના હોય તે હરિને લહે, ખીજા હરિની મોટમ કહે;
 સાગર-ઉદર માંહેલો મર્મ, માલમ જાણે જે કુળધર્મ;
 ખીજા જળવડે કરે વ્યાપાર, અખા જ્ઞાનીજન લે નિરધાર. ૧૩૬

૧૨૯. ઊઠ=સાડાત્રણ. ૧૩૨. જાટકયા હાથ=હાથ ખંખેરી
 નાંખ્યા; સ્પૃહાથી મુક્ત થયો. ૧૩૬. સાગર-ઉદર=સાગરનું પેટ,
 મર્મ=ગિડી વાત. માલમ=વહાણુનો હિસાબનીશ.

હરિસેવક ને કેા હરિપુત્ર, કુંવરનું આંધ્યું ધરસૂત્ર;
 સેવક તે જાણે નિજ દાસ, આપ અન્ય ને રાખે પાસ;
 આત્મજ તો છે એક આતમા, ત્યાં અખા કેની શી તમા ? ૧૩૭
 તાત્પર્યમાં તાણાતાણ, સેજમાં નહિ વૃદ્ધ ને હાણ;
 સેજ તેજ સ્વે હરિનું રૂપ, તાત્પર્ય તે જીવસ્વરૂપ;
 અખા તે માટે સેજ જ સાર, ચૈતન્ય પરમેશ્વર નિરધાર. ૧૩૮
 માયા મૂકીશ મા તું અખા, નવરો થઈને સૂઈ જા;
 મરતાં પહેલો જાને મરી, અણહાલ્યું જળ રહે નીતરી;
 ત્યાં કર્મરૂપિયાં ઘાલ્યાં ઢોર, મેલું મન અંધારું ઘોર;
 અખા જીવનો અવળો ન્યાય, મેલું વે'લું ફાટી જાય. ૧૩૯
 ઉન્નત મનને યોગ સાધવો, જો કર્મ ઓધ કરે ને નવો;
 જેમ છૂટી ધેનુ મારતી ફરે, અંધારે આંધે ટેવ વીસરે;
 અખા તે જાણી કર્યો ઉપાય, ત્યાં સિદ્ધિરૂપી લાગી બગાય. ૧૪૦
 એક જ્ઞાની ખીજ સાધનવંત, બેનો લક્ષ મળે ને તંત;
 સ્થિતિ આંધી સૌ સાધન કરે, અચળ્યું આપ તજજ જ ઉચ્ચરે;
 જેમ અનલ અવનિ પર નાવે ક્યમે, અખા ભૂચર તે ભૂ પર શમે. ૧૪૧

મહાલક્ષ અંગ

તત્ત્વમસિ પદ કહાવે તણ, વેદે જેનું કયું વિવર્ણ;
 કૈવલ્ય ઈશ્વર ત્રીજો જાત, તેને જાણે પડિત સંત;
 જુક્ત ભટ્ટી સમજવા મન, એ જ અખા અધ્યારોપ અન્ય. ૧૪૨

૧૩૭. ધરસૂત્ર=કુટુંબજાળ. આત્મજ=પુત્ર. ૧૩૮. વૃદ્ધ=વૃદ્ધિ.
 ૧૩૯. મરતાં...મરી=દેહ પડે તે પહેલાં તું તારો અલંભાવ મારી
 નાખ-તું જીવન્મુક્ત થઈ જા. ૧૪૦. ઓધ=સમૂહ. ધેનુ=ગાય. બગાય=
 બગાડ. ૧૪૧. તજજ=તે જાણનાર, નિજ્ઞાત. અનલ=અગ્નિ. અવનિ=
 પૃથ્વી. ભૂચર=ભૂ એટલે પૃથ્વી; એ પૃથ્વી ઉપર ચરનાર-ફરનાર.
 ૧૪૨. વિવર્ણ=વિવરણ, વર્ણન, સમજૂતી. જુક્ત=યુક્ત. અધ્યારોપ=
 ને વિશે ખીજું માનવું તે.

જેમ છે તેમ રૈ શકતો નથી, જીવને ટેવ પડી ધરથી;
 અંતરજૂતને પ્રેરે માય, સંકલ્પવિકલ્પ મન કરતું બાય;
 અખા એ ખીજે અહંકાર, આપ નહિ તો નૈં સંસાર. ૧૪૩
 થયું નોતું હમણું નથી થવા, રહ્યા સંકલ્પ ઊપજતા નવા;
 નિયંતા ઇશ્વર હું નિમિત્ત જીવ, મારે પુરાતન કર્મ સદૈવ;
 એક કહેવાને કો નવ રહ્યો, જ્યારે અખા ભ્રમ મૂળગો ગયો. ૧૪૪
 અંતર ઊપજી મોટી બલા, હું જૂડો ને હરિ તે બલા;
 એ આરોપણુ બેને વિષે, એને વેદ માયા કરી લખે;
 અખા ઊપજતું રહે જો એહ, પ્રાયે બાણે કૈવલ્ય તેહ. ૧૪૫
 અદબદબમાં ઊપજે તે જીવ, જીવના કલ્પ્યા ઇશ્વર શિવ;
 જ્યારે જતે તપાસ્યું આપ, રજ્જુ નહિ તો શેનો સાપ ?
 અખા તેમનું તેમ સદાય, બંધમોક્ષ વણુ સમજ્યા ગાય. ૧૪૬
 વાત અલૌકિક અનુભવ તણી, પ્રપંચપારે રહેણુ આપણી
 પંખી ઓછાંયો પડિયો બળ, પણુ પોતે જીડે નિલગ નિરાળ;
 અખા જ્ઞાનીની એવી કળા, વત્યાં બાય તે ઉપરછલા. ૧૪૭
 અખા સમજ તે સાધન રાજ, બેઠાં બેસાર્યાં સીએ કાજ;
 નર નૌકામાં આસન કરે, બેઠો બાધી પૃથ્વી ફરે;
 કાયકલેશ કરવો નવ પડે, સૂઝ સમજમાં સવે જડે. ૧૪૮
 સૂઝ વિના સઘળાં સાધન, વાધે અધકા દંનેદન;
 ઘાણીનો બળદ ઘરમાં ફરે, હશ ડગમાંહે થાકી મરે;
 એમ અખા સઘળો સંસાર, સમજવિના નૈં પાવે પાર. ૧૪૯

વિશ્વરૂપ અંગ

આળા ચર્મકેરાં બૌ રૂપ, નટ દેખાડે બાત્ય અનુપ;

૧૪૪. નિયંતા=નિયમમાં રાખનાર. પુરાતન=પ્રાચીન.

૧૪૬. જતે=માણસે. અદબદબ=અદ્ભુત. રજ્જુ=દોરડી. ૧૪૭. નિલગ=અલગ; લાગ્યા વિના. ૧૪૮. સીએ=સિદ્ધ થાય.

આમખેડામાં બેઠો છપી, રમી રૂપ છપાવી લે ખપી;
 ખેલ ચાલે જે દીપક વડે, તેને અખા કાંચે નવ નડે. ૧૫૦
 લક્ષ ચોરાશી ખાણે જંત, પડતાં ન મળે ઇશ્વર અંત;
 દીપક તે પર્મ ચૈતન્ય પ્રદા, જે વડે ચાલે ઇશ્વર કર્મ;
 અખા એમ સમજી રહે જેહ, તેને નથી કોઈ કાળે દેહ. ૧૫૧
 પ્રભુ પામવા મારગ એક, સદ્ગુરુશરણે જ્ઞાન વિવેક;
 ખીજા મારગ કોટાકોટ, રહે આવયાં ગુણની ઓટ;
 અખા નૌકાના મૂષક જથા, તે વાર પાર ન જાણે કથા. ૧૫૨
 વસ્તુ જાણવા સાધન કાજ, આરોપી બોલ્યા કવિરાજ;
 ફળ તેનું તે જ્ઞાન વિવેક, જ્યમ ત્યમ કરી હરિ જાણે એક;
 સમજી અખા સર્વ ધોઈકાઠ, નેતો હરિમાર્ગમાં થાશે આડ. ૧૫૩

સ્વભાવ અંગ

સ્વયંભાવે નજા બિલસે સદા, જેમ હેમપર્વત અદ્વજદા;
 ઘનઘટા વિના થાએ વૃષ્ટ, એમ જ્ઞાનીને હોયે પુષ્ટ;
 ગળી પાલો ગંગા થઈ વહે, ત્યાં અખો શું સાધન કહે? ૧૫૪
 નિરાધાર નાટક અટપડું, સ્વતઃસિદ્ધ દીસે સામડું;
 ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય સેજે થાય, પ્રવાહતણી પેરે ચાલ્યું જાય;
 તેમાં આચાર્યે કીધી ભુક્તિ, કલ્પ્યો ખંધ ને માની મુક્તિ. ૧૫૫
 દર્શનલેહ દાવા મત ઘણા, ગઠ ખાંધી રહ્યા આપ આપણા;
 એક એકપેં હૂંકી રયા, અમે પામ્યા ખીજા વે'તા ગયા;
 અખા નાટકની એવી રીત, મન લાગે છે દ્વૈતાદ્વૈત. ૧૫૬
 જે છે તે ત્યાં આપોઆપ, ખીજો તે નારાયણ થાપ;

૧૫૦. નટ=નાચનાર, નાટક ભજવનાર. અનુપ=ઉત્તમ. ચામ-
 ખેડું=મદારીની ઝોળી. ૧૫૨. નૌકા=ડોડી. મૂષક=ઉંદર. વાર પાર=
 પાણી અને પાર. ૧૫૪. બિલસે=ઉલ્લાસ પામે, ઉદય પામે.
 હેમપર્વત=સોનાનો પર્વત; મેરુપર્વત. પાલો=વાદળમાંથી વરસતો
 કરો. વૃષ્ટ=વૃષ્ટિ. પુષ્ટ=પુષ્ટિ.

સમી સમજ સમજ્યા વિના સૌ, આપાપણા મત તાણે જો;
 અખા આદ્યો મત માયાતણો, દ્વૈતઅધ્યાસ સૌને છે ઘણો. ૧૫૭
 પંડિત ડાહ્યા વિચારે સાત, પણ સાત વાતેની એક જ વાત;
 જો પ્રગટ હરિ વસનારા થાય, ત્યાં સાધન ધર્મ ન જુએ કાંઈ;
 અખા સાધન ખીજાં જે જો, કાળકર્મકર સોંપ્યાં સૌ. ૧૫૮
 ભણેગણે હરિ નાવે હાથ, દાન તપસ્યા કાળને સાથ;
 વ્યાકરણ વેદ સમાધિ અભંગ, જોતાં સર્વ માયાનું અંગ;
 અખા અણુલિંગી પદ અનુપ, જ્યાં ધ્યેધ્યાતા ન રહે રૂપ. ૧૫૯
 પૂર્વજન્મ કર્મ અનુસાર, ઉત્તમ મધ્યમ ભોગ સંસાર;
 જેણે હું મમતા સત્ય માન્યો દેહ, ત્રિવિધ કર્મ કલ્પે છે તેહ,
 પ્રાય અખા જ્યાંહાં દ્વૈત અભાવ, ત્યાં પૂર્વજન્મનો શો ઠરાવ? ૧૬૦
 મહાવિચાર વિચાર્યો અખે, જે ગગનચંદ્ર નાવે જલ વિષે;
 વચે લહરી તરંગ બુદ્ધબુદ્ધા, બિંદુવિકાર ઈંદુને નહિ કદા;
 એમ પરમાત્મા જાણે પિંડ, તે મહાત્મા તારક જૂમંડ. ૧૬૧

પ્રપંચ અંગ

પ્રાય પ્રપંચ આળપંપાળ, પંડિતે તેનાં ગૂંથ્યાં જાળ;
 શ્લોક સુભાષિત મીઠી વાણી, તેણે મોહ્યા કવિ અજાણ,
 કહે અખો મર્મ સમજ્યા પખે, સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત કરી લખે. ૧૬૨
 કવિએ શક્ય જણાવા કાજ, ગાજે જેમ રોહણીનો ગાજ;
 વૃષ્ટિ થવાને નવ ગડગડે, સામો અવધ્યથો પાછો પડે;
 મિથ્યા સંસાર સાચો કવિ કવે, રખે અખા તું એવું લવે. ૧૬૩
 પૂજાવા મનમાં જો કોડ, શબ્દતણા જોડે છે જોડ;

૧૬૧. ગગનચંદ્ર=આકાશમાંનો ચંદ્ર. બુદ્ધબુદ્ધા=પરપોટા. બિંદુ-
 વિકાર=ટપકારૂપ થવાનો ફેરફાર. ઈન્દુ=ચંદ્ર. કદા=ક્યારે પણ.
 તારક=તારનાર. જૂમંડ=જૂમંડળ. ૧૬૩. રોહણીનો ગાજ=રોહણી
 નક્ષત્રમાંનો કડાકો. અવધ્ય=અવધિ

ભૂખ્યો નર બહુ તક જ પિયે, જાણે ઉઠર ભરીને પુષ્ટિ પામિયે;
 તેણે પ્રાય નહિ ને વાધે રોગ, એમ અખા નોહે આતમભોગ. ૧૬૪
 ફવિ થૈને અધિકું શું કબ્યું? જોતાં નહીં પ્રહ્લ અણુચબ્યું;
 રાગદ્રેષની પૂંજ કરી, કવી વ્યાપાર બેઠો આહરી;
 તેમાં અખા શું પામે લાભ? વાચે ગયો જેમ સ્ત્રીનો ગાભ. ૧૬૫
 કહે અખો હું ઘણુંયે રહ્યો, હરિને કાજે મન આવડ્યો;
 ઘણાં કૃત્ય કર્યાં મેં ખાદ્ય, તોયે ન ભાગી મનની દાઝ;
 દરશન વેશ જોઈ ખો રયો, પછે ગુરુ કરવાને ગોકુળ ગયો. ૧૬૬
 ગુરુ કર્યાં મેં ગોકુળનાથ, નગુરા મનને ઘાલી નાથ;
 મન મનાવી સગુરુ થયો, પણ વિચાર નગુરાનો નગુરો રયો;
 વિચાર કહે, પામ્યો શું અખા, જન્મજન્મનો કર્યાં છે સખા? ૧૬૭
 બહુ કાળ હું રોતો રયો, આવી અચાનક હરિ પ્રગટ થયો;
 ત્રણ મહાપુરુષ ને ચોથો આપ, જેનો ન થાયે વેદે ઉથાપ:
 અખે ઉર અંતર લીધો જાણ, ત્યાર પછી ઊઘડી મુજ વાણ. ૧૬૮
 પરાતપરપ્રહ્લ પરગટ થયા, ગુણદોષો તે દિનના ગયા;
 અચ્યુત આવ્યાનું એ એંધાણ, ચબ્યું ન ચાવે અખો અજાણ;
 જે નરને આત્મા ગુરુ થશે, કહ્યું અખાનું તે પ્રીછશે. ૧૬૯

જ્ઞાની અંગ

સકળ લોક ત્યમ જ્ઞાતા પૂર્ણ, એમ જાણે તે નર છે મૂર્ખ;
 દેહ વિષે સૌ સરખા ગણે, જેમ કંચનતાર ત્રાપડમાં વણે.
 અખા અમૃત તે પાણી નોય, રસ જાણી ગણશે મા તોય. ૧૭૦

૧૬૪. તક=છાશ; પ્રાય=ધરાય. ૧૬૬. આવડ્યો=ફેરા ખાધા.
 ૧૬૭. નગુરો=ગુરુ વિનાનો. 'નગુરા મનને' બદલે 'ગુરુએ મુજને'
 એવો પણ પાડ છે. ૧૬૮. ત્રણ મહાપુરુષ=શ્રીવલ્લભાચાર્ય, શ્રીવિક્ર્મ-
 નાથ, અને શ્રીગોકુલનાથ. અથવા ગુરુ, પરમગુરુ, અને પરાતપર-
 ગુરુ. ૧૭૦. પૂર્ણ=પુરુષ. કંચનતાર=સોનાનો તાર. ત્રાપડ=કાપડ.
 તોય=પાણી.

જ્ઞાનીનો લક્ષ પરપંચપાર, જેમ નાવ ચાલે ધ્રુને આધાર;
 વણવાળી જેમ વહે છે નદી, આવી મેલાણ કરે ઉદ્ધિ:
 જેમ દીપક કેરી ગત્ય ગગન, એમ પરબ્રહ્મમાં અખા તું ગણ. ૧૭૧
 સ્નેહ સ્વભાવે સર્વાતીત, દ્વૈત તેજ ભાસ્યું અદ્વૈત;
 જેમ દુમાસ વિષે બૌ દીસે ભાત્ય, પણ પોતથકી નેં અળગી ભાત્ય;
 અખા જ્ઞાતા જેમે અશું, અદ્વિભુત કારણ ન્યાં ઊલસ્યું. ૧૭૨
 સમજ્યો સમજ્યાની ગત લહે, જેમ સ્વપ્નસાખ્ય બીજે નવ કહે;
 નિજ પિંડ આદે ચૌદે લોક, વસતાં રહે તે જેમે ફોક;
 સમજણહાર વિના સમજવું, કહે અખો હું એવું કવું. ૧૭૩
 ભવન ત્રણ સ્કુરણ મનતાણું, જેમ સૂર્ય કારણ રેણીદિનતાણું;
 સૂર વિના નોહે દિનરાત, ત્યમ મન વિના કોણ જેમે ભાત ?
 અખા ત્યમ જે મનને લહે, ત્યારે સેજે પરમકારણ રહે. ૧૭૪
 પરાપાર પરમેશ્વર વસે, સે'જે સે'જ ત્યાંથો ઊલસે;
 આપે આપની પામે ભાળ, ત્યારે જાય જગતજંભળ;
 અખા વાત એ સાચી ભણ, તેહ વિના મનરખતી વાણ. ૧૭૫

જીવ-ઈશ્વર અંગ

કામ સકળ હરિથી નીપજે, પણ હરિ શિર પોતે નવ લે રજે;
 જીવથકી કાંઈ નવ થાય, હું હું થઈ ફોગટ બંધાય;
 શકટતળે જેમ ચાલે શ્વાન, એમ અખા ધરવું સૌ માન. ૧૭૬
 ભણું ભણે તો હરિમાં ભળ, વાંકો ભતો વાટે વળ.
 કર્મ કરે ને ફળની આશ, એ તો હરિમાર્ગમાં મેવાસ;
 લોભે લાગો ચાલે ગામ, અખા સૂવાનું નાવે ઠામ. ૧૭૭

૧૭૨. દુમાસ=એક જાતનું કપડું. અશું=એવું. ૧૭૩. કવું=કવિતામાં કહું. ૧૭૪. સૂર=સૂર્ય. રેણીદિનતાણું=રાતદિવસ તાણું. ૧૭૬. શકટ=ગાડું. ૧૭૭. વાંકો..વળ=વાંકે રસ્તે જવાનું છોડી સીધે રસ્તે વળ. મેવાસ=ઘૂંટારુનો પ્રદેશ.

ખરા વગૂતા પાંડિત જાણુ, કર્મ તણું ખાંધ્યું ખંધાણુ;
 ભણી ગણી થઈ બેઠા પૂજ, પણ અળગું રહ્યું આત્માનું ગુજ;
 ભેદ ન લહો વાંચ્યાં કાંકડાં, કાળે અખા ફેરવ્યાં માંકડાં. ૧૭૮
 હરિજન તો હરિલક્ષણે રહે, ખાદ્ય ઇન્દ્રિય વિષે સર્વ ગ્રહે;
 અંતર રહે અકરતા થઈ, ત્યારે કર્મ કરતા લાગે નઈ;
 તેમ ભાળે ઘડે સે'જે સંસાર, પણ અકરતા રહે કિરતાર. ૧૭૯
 દેહદમન મૂડાનું કર્મ, મૂરખ જાણે માંડ્યો ધર્મ;
 પીડે પિંડને પેટને કાજ, કાયા કસી જાયે મહારાજ;
 વિષે વલૂધ્યો વ્યસની થયો, અખા આત્મપરિચે ગયો. ૧૮૦
 ભક્તજાને વેર સદાય, હરિજન આપ્યું હરિનું ખાય;
 દ્રવ્ય હરિ ને હરિ દાતાર, વચ્ચે વતાગરો જીવ વહે ઉપકાર;
 એ તો હરિનો શત્રુકાર, સ્થાવર જંગમ પામે આહાર;
 એમ જાણી દીધે હરિ કૃપે, અખા અહંકારે આણું વળે. ૧૮૧
 આપોપું ગાળ્યે અર્થ સરે, મન મૂઢી અણુછતું ઊભું કરે;
 મિથ્યા હુંપણું માને સત્ય, કર્મસંઘાથે તેને રત્ય;
 પચ્યા વિના ખો કાચા મરે, અખા સદ્ગુરુ ન મળ્યા શું સરે? ૧૮૨
 શિર=ફેરે શિવ જાણ્યા માટ, જીવતે મૃત બેઠું જેને ઘાટ;
 કાળ કર્મ ને પિતૃ ગ્રહ દેવ, કેડે થઈ વહેતો અહમેવ;
 હરિ અણુજાણ્યે સર્વે ખરું, અખા પ્રભુ પ્રીછે પાધરું. ૧૮૩
 હરિજન હોય તો હીંમી બોલ, રાજપુત્રને શેની દોલ ?
 ચાલ મલપતો ને આસંધ, ભ્રમકર્મના ભાગ્યા ખંધ;
 અર્કથકો નાસે અંધકાર, અખા હરિજનને શો સંસાર ? ૧૮૪

૧૭૮. વગૂતા=વગોવતા; પૂજ=પૂજ્ય; ગુજ=રહસ્ય. કાંકડાં=કાંગડાં,
 પ્રપંચ. ૧૮૦. મૂડો=સંન્યાસી. વિષે વલૂધ્યો=વિષયમાં વળગ્યો.
 પરિચે=પરિચય. ૧૮૧. વતાગરો=પૈતરો. શત્રુકાર=શત્રુ કરનાર.
 આણું વળે=ધેર આવી રહે. ૧૮૨. રત=પ્રીતિ. ૧૮૩. જાણ્યા=
 જાણવા. અહમેવ=હું જ કરતો. ૧૮૪. દોલ=તંગી. આસંધ=અહેરમાં,

હરિજન જક્તની અળગી કશા, જળચર સ્થળચર એકઠા વશા;
અવની ઉપર લાગી લાય, જળચર હોય તે જળમાં ભય;
ભૂચરની કાંઈ ખીજી પેર, એમ જાણી અખા આદેર. ૧૮૫

હરિના હો તો હરિ જોળખો, વણચાવ્યું ખીડું કાં ભખો ?
સ્વાદ ન આવે રંગ ન થાય, તેમ ભક્ત ભક્ત કહી લોકો ગાય;
જ્યાં હું હુવો ત્યાં હરિ તો ખરો, વંદો તેની નિંદા કાં કરો ? ૧૮૬
જેમ મછપ્રત્યે માછી દે દાન, તેમ દંભભક્ત દુહુવે ભગવાન;
લોક લોભ ઉપાય ખો કરે, જેમ જમતાં રમતાં સુખ ને સરે;
તે દેખી ન શકે સંસાર, કરે નિંદા અખા લે શિર ભાર. ૧૮૭

ભક્ત તો તે જે પ્રીછી ભજે, નહિ તો ફેતરાં ફાકે-તાંદુળ તજે;
સર્વાવાસ લહે હરિ મજે, નહિ તો ખેડો કંકોડી દજે;
એક સ્વામી સઘળે વિસ્તર્યો, એમ છે અખા જાણો તે કરો. ૧૮૮

ખટપટને ખટપટવા દે, તું અળગો આવી પ્રીછી લે;
જંગી ઢોલ ઘણા ગડગડે, ત્યાં ઝીણી વાત કાને નવ પડે;
નિરદાવાના જનને જોળ, તે અખા બેસારે બોલેબોલ. ૧૮૯

પાને પોથે લખિયા હરિ, જેમ વેળુમાં ખાંડ વીખરી;
સંતે ખાધી કીડી થઇ, અને વંચકે તો સખૂધી વહી;
તે માટે તે તેવા રહ્યા, અખા સંત પારંગત થયા. ૧૯૦

ભણ્યુંગણ્યું તે એટલું કરે, જેમ બેસે વાસુ સુકઝ વૈતરે;
તેણે ફળે કરી પંડિત પૂજ્ય, સંતને સુકઝની પડે સૂઝ્ય;
સંત તે હરિધનના ધણી, અખા ગત્ય આપે આપણી. ૧૯૧

૧૮૫. વશા=વસ્યા. આદેર=પ્રયત્ન કર. ૧૮૭. દુહુવે=દૂભવે.
૧૮૮. તાંદુળ=ચોખા. કંકોડી દજે=ફૂસકાં ખાંડે. ૧૮૯. નિરદા-
વાના=ચોક્કસ; બ્રહ્મને બરાબર જાણનાર. ૧૯૦. વેળુ=રેતી. વંચક=
હુચ્ચો. સખૂધી=સઘળી. ૧૯૧. સુકઝ વૈતરે=સુખડને કામે.

પાંડિત તો છે વિદ્યા-કરસણી, સંત તો છે તે કૃણના ધણી;
 બી પાણી હરિનું નિરધાર, ઉપાય કરાવી આપે આહાર;
 અખા લોગ લોગીને કાજ, વઢે સેવક રાજને રાજ. ૧૯૨
 રૂઢીશ મા નામ વૈષ્ણવ ધરે; શુ' થયું ઘેરઘેર ખાતો ફેરે ?
 કાંઈ રાજ નામ ધર્યે નોય રાજ, નરપતિ થયે નરપતિનું કાજ;
 અખા અર્થ ઇચ્છીશ મા કશા, અખા તે જ મોટાની દશા. ૧૯૩
 કોઈ આગસ કોઈ કોઢે થયો, વાટે વેષ પેરીને ગયો;
 નહિ મહેનત વેઠે નહિ સાય, વંદે વિશ્વ એ કૃણમહિમાય.
 હરિને અર્થે અખા એક વિચાર, પછે સમું પડે તેમ રહે સંસાર. ૧૯૪
 વિશ્વ વિચારે કાંઈ નવ લહે, વહેતા સાથે સૌ કો વહે;
 આડંબર કરે મોહે કરી, જે જ્યાં તે ત્યાં બેઠા ઠરી;
 અખા પશુ જેમ જવનને હળે, તો મહાજન મૂકી તે સંગે પળે. ૧૯૫
 અણુસમજ્યો જીવ ને બીજું આંખરું, જ્યાં દેખે ત્યાં વળગે ખરું;
 પ્રકૃતિ મળે તો ત્યાં તે અડે, ને તો પાછું વાટે પડે;
 એમ અખા સઘળો સંસાર, ઝામરઝોલે કરે વ્યાપાર. ૧૯૬
 ભલું જાણે તો પાછો ભાજ, પય ટળે જેમ પ્રગટે આજ;
 દૂધ રહે તો થાય નહિ નવું, ઘૂતસહિત પડે ડાટલું;
 એમ અખા વિશ્વ કાયું શમે, જામણુ વિના ખૌ ઘૂત નિગમે. ૧૯૭
 વિશ્વ વસ્તુમાં શાનો ફેર ? જે મણુ એક ને આળીશ શેર;
 નાનાં કાટલે સઘળા પિંડ, મણુ કહિયે વૈરાટ પ્રદ્ધાંડ;
 હરિમાં વિશ્વ ને વિશ્વમાં હરિ, એમ અખા સૌ ધરનું ધર કરી. ૧૯૮
 વિશ્વ ભજતાં વસ્તુ ભજાય, નીર નદીનાં સાગરે ભાય;
 લોક સકળ હરિ વેદ જ વદે, પ્રાદ્ધાણુ મુખ ને સંત તે રુદે;

૧૯૨. વિદ્યા-કરસણી=વિદ્યાની ખેતી. ૧૯૫. જવન=યવન; અહીં
 ખાટકી. ૧૯૭. ભાજ=ભાગ. પય=દૂધ. આજ=આજ્ય, ઘી. ઘૂત=ઘી.

મુખ જમે વાણી ઉચ્ચરે, પણ હરિ હૈયામાં હોય તે કરે;
 તે માટે હરિ ભજવા સંત, અખા ભવનો આણે અંત. ૧૯૬
 મોટમ દીધી હરિજન ખમે, હરિશું બોલે હરિશું રમે;
 જનને દીઠે હરિ સાંભરે, તે જો હરિજન સાથે કરે;
 જેમ દીવે સમરસ ઉજાસ, એમ અખા હરિ ને હરિદાસ. ૨૦૦
 હરિજનને ગ્રહે કહેા શું કરે? જો ગ્રહે બાપડા પરવશ કરે;
 રવિ ભમંતો શશીનો ખે, રાહુ તો ધડવોણો વહે;
 કાણો શુક ને લૂલો શનિ, બૃહસ્પતે સ્ત્રી ખોઈ આપણી;
 ગ્રહનો ગ્રહ હરિ તે મુજ રહે, તો અખા દીન વચન કોણુ વહે? ૨૦૧
 એક પરમેશ્વર ને સઘળા પંથ, એ તો આગળું ચાલ્યું ઠંથ;
 જેમ અગ્નિ અગ્નિને સ્થાનક રયો, અને ધુંવાડો આકાશે ગયો;
 અળગો ચાલ્યો તે ક્યમ મળે, એમ અખા સૌ અવળા વળે. ૨૦૨
 જાજરો જીવ જુગતું શું કરે? પ્રકૃતિ પાપણી પૂઠે કરે;
 જે જે સાધન સાધે સહાય, તે જ વાતના મળ બંધાય;
 અખા અમળ થયાનું કામ, રાખવા હીંડે સૌ કો નામ. ૨૦૩
 કીધું સર્વ હરિનું થાય, મૂરખ કર્મતણા ગુણ ગાય;
 નૃગ રાજ કાકિડો કર્યો, વિલીપણને શિર કર ધર્યો;
 સત્ય પાળતો હરિચંદ્ર હુઃખી થયો, જરાસુત વેરી તે વૈકુંઠ ગયો;
 એવો અસંભાવ્ય હરિ મન વસ્યો, એમ જાણી અખો આગસ્યો. ૨૦૪
 કથ-વિકથ બાબત શોભવા, સ્વામી સેવક રંગ નવનવા;
 વચે લોભની વીટણ કરી, રસથી જીવ કરે આદરી;
 આપે લે નિશ્ચે નારાણ, અખા તું તે એવું જાણ. ૨૦૫

૨૦૧. શશીનો ખે=ચંદ્રનો ક્ષય. બૃહસ્પતિએ...આપણી=ચંદ્ર
 બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાને હરી ગયો હતો. ૨૦૨. ઠંથ=તૂટ ૨૦૩.
 અમળ=મળરહિત, નિર્મળ. જુગતું=ચોગ્ય. હીંડે=ચાહે. ૨૦૪. જરા-
 સુત=જરાસંધ. અસંભાવ્ય=અકલ્પિત. ૨૦૫. કથવિકથ=ખરીદીવેચાણ.

કર્મ નામ તે હરિનાં વતાં, મસ ઘાલ્યું જે'લાં ક્યાં હતાં ?
 મનુ ઊપજતાં ક્ષત્રી થયા, સનકાદિક તે યોગી રયા;
 જગત નો'તું ત્યાં ક્યાંથાં કર્મ, અખા હરિનો મોટો મર્મ. ૨૦૬
 જીવ ભક્તિ કરે શા વડે, સામગ્રી હરિની નીવડે;
 તેનું લાવી તેને સજે, પોતાને તો મળે નહિ રજે;
 જાણ્યું આપ સમર્પું હસ્ત, તે તો નીવડી તેની વસ્ત;
 અખો જે જે કરવા ગયો, ત્યાં એમ અણુખોલ્યો રયો. ૨૦૭
 સમજી રહિયે તો સમું પડે, નહિ તો કાંઈનું કાંઈ નીવડે;
 જે જે કરવું તે અહંકાર, તે ત્યાં હરિને લાગે ભાર;
 ભાર ચઢ્યો નિશ્ચે ઊતરે, એમ જાણી અખો શું કરે ! ૨૦૮
 ધામધૂમ તે ધનનો ધગા, મોહ અહંકાર મેલીને ગા;
 માવડે મે વરસે ગડગડે, ફળ ન ઊમટે ને લાગ્યાં પડે;
 રત વિના કર્ષણ ક્યાંથી ફળે, એમ અખા હરિ ક્યાંથી મળે ? ૨૦૯
 મર્મ ન સમજે ભર્મે પડ્યા, કરે અહંકાર હી'ડે ઊથડ્યા;
 ટીલાં ટપકાં કાઢે ખાસ, જાણ્યો મારગ પણ છે મેવાસ;
 વંદે ચરણ ને નિંદે પંડ, ભક્તિ નોય અખા પાખંડ. ૨૧૦
 પોતે પરતક્ષ દેવ ઉપાસ, અન્ય ઉપાસન માયાહાસ;
 જેમ જેમ મેલ ચઢે લૂગડે, તેટલું ધોયે પોત ઊઘડે;
 આદરવો આતમ અભ્યાસ, અખા સંભાળો આપણુ પાસ. ૨૧૧
 કુચ્છિ જીવ અને કપાસ, તે પીલ્યાવોણા ના'વે રાસ;
 તે માટે કે' છે ભગવાન, જાણે દેહદમે ને આવે સાન;
 ધેન ઊછળતીને ડેહરો ગળે, અખા જો હરિ વળણે વળે. ૨૧૨

૨૦૬. વતાં=વતું, હનમત. મસ=મહાનું; મિય. ૨૦૬. ધગા=
 ખરમી. ઊમટે=આવે. કર્ષણ=ખેતી. ૨૧૦. ઊથડ્યા=આડે માર્ગ.
 પંડ=પિંડ ૨૧૧. પરતક્ષ=પ્રત્યક્ષ. ઉપાસ=ઉપાસના કર. માયાહાસ=
 માયાનું હાસ્ય. ૨૧૨. ના'વે રાસ=ખરાખર સરખા ન થાય. ડેહરો=
 ડેરો, તોફાની ઢોરને ખાંધવામાં આવતું લાકડું.

આનક અંગ

હઠ કરીને ઝોળખ્યા હરિ, નહિ તો કાચો જીવ જાશે નીસરી;
જેમ નિંભાડે ભાજન કાચું રચું, ન સચું કામ માટીયું ગચું;
છતી બુદ્ધિએ હરિ નં અભ્યસો, તો કાઢ્યા થતાં ઠેકાણે થશે. ૨૧૩

ભણ્યાગણ્યા ભલ પાકે પંચ, ન્યાય ઉકેલે જાણે સંચ;
સભાપતિ થઈ બેસે મધ્ય, આતમની નવ જાણે વધ્ય;
અખા કયાં જાન કુંવારી ગાય? ઠાલા આવ્યા ને ભૂલા જાય. ૨૧૪

મૂક મછર ને પરહર માન, ચતુરાઈએ સામું છે જાન;
કરકરો થયે કાળ નવ બિયે, જોરે જમ જીત્યો છે કિયે?
ગણિત થયે ઊતરશે ગાલ, અખા હરિ મળવાનો એ કાલ. ૨૧૫

નિત્ય નિમિત્ત તો માથે પડ્યાં, જેમ બાળક હીંડે કાંધે ચડ્યાં;
પુણ્ય ન લાગે પાડ નવ થાય, પેટે પડ્યાં કેમ નાખ્યાં જાય?
નિષ્કર્મ થઈ નરહરિને જાણુ, તો જ અખા ટળશે તુજ તાણુ. ૨૧૬

ભક્તિ અંગ

ભલું ભૂંડું કહે પૂરવતું નથી, પેરે પેરે મેં જોયું કથી;
એક પિંડ, અવેવ તાં બહુ, નામ રૂપ ગુણ કર્મ ત્યમ સહુ;
એક શરીર અવેવ તાં ઘણું, ત્યમ ઉત્તમ મધ્યમ ઇંદ્રિ હરિ તણુ. ૨૧૭

જે ઇંદ્રિયે જે કરવા કર્યું, તેથી કામ ત્યાં તેવું સચું;
મુખે બોલ બોલે છે બહુ, અને ગુહે બોલે તો નિંદે સહુ;
કુબુદ્ધિ એ જીવ છે, હરિ વડે અખા એ ઠામે જોડ નવ પડે. ૨૧૮

સત્યવાદી ને સૂર્ય એ બે, બોધ પ્રકાશ સૌ કોને હે;

૨૧૩. ભાજન=વાસણ. ૨૧૪. સંચ=કરામત. વધ્ય=વિધિ, રીત.
૨૧૫. મછર=મત્સર. જાન=જાનિ. ૨૧૬. નિત્ય નિમિત્ત=નિત્ય અને
નૈમિત્તિક કારણો. ૨૧૭. પૂરવતું=પરવડતું. અવેવ=અવયવ.

જેમ અર્કઉદે ઉલ્કખળ શમે, તેમ કુબુદ્ધિને સાચું નવ ગમે;
 અખા અદ્રોહી બુદ્ધ્યે બોલે સમ, રવિની રીત જે ટાળે તમ. ૨૧૬
 જ્ઞાની થૈ કો મારે ગાલ, મુક્ત થઈ વઢવાનો ખ્યાલ;
 ભક્તિ જ્ઞાન ત્યાં ઠામે હશે, એ તો ખેડ વઢે છે રસે;
 અખાએ જ નિષ્કારણ વેર, જેમ ચૌટે ભેંશ ને વઢવાડ ઘેર. ૨૨૦
 ભક્ત દેખે સઘળે ભગવંત, તેને હુહુવે તો શાના સંત ?
 જ્ઞાનીને નિર્દોષો ઘટે, તે નિત્યે બેશીને આછટે;
 ભક્તિ જ્ઞાન નોહિ એ ખેદ, વંઠ્યા જીવ અખો કહે વેદ. ૨૨૧

દ્વાપ અંગ

નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવંત, એકલમલ તે સાચા સંત,
 કાળચક્ર સ્વભાવે ફરે, સેજે ઊપજે સેજે મરે;
 એમ જાણીને અખા જા ભળી, એ પુનરપિની કચકચગે ટળી ! ૨૨૨
 અંથમાં જ્યમ હો ત્યમ હો, પણ તરી નીસરે તેને શેનો ધ્રો ?
 તું તાં તાહારે જીવે મેર, પછી દેણુંદેણું રહેશે ઘેર;
 તાણો જીવ અખા ગયો ટળી, હવે શાંશું વાણો રે'શે મળી ? ૨૨૩
 સદ્ગુરુ મારગ સદા અલંગ, જેમ પંખીને ગત્ય સળંગ;
 પગ નહિ દીસે પંથ કપાય, ત્યમ સદ્ગુરુ મારગ ઉપર જાય;
 ઉપાય અખા નહિ લક્ષ શું કામ, કર્મધર્મ તો જ્યાં રૂપનામ. ૨૨૪

૨૧૯. અર્કઉદે=સૂર્યનો ઉદય થતાં. ઉલ્કખળ=ઉલ્ક એટલે ધ્રુવડ,
 તેનું ખળ. અદ્રોહી બુદ્ધ્યે=દ્રોહ વિનાની બુદ્ધિવાળો. સમ=સરખું, સત્ય.
 રવિ=સૂર્ય. તમ=અધારું. ૨૨૦. મારે ગાલ=મડાશ હાકે. વઢે=વઢે.
 નિષ્કારણ=નગર કારણે. ૨૨૧ આછટે=નિંદા કરે. ૨૨૨. પુનર-
 પિની=ફરીફરી જન્મવાની. ૨૨૩ ધ્રો=દ્રોહ, ધરો. તું...મેર=તું
 તારી જાતે જીવતો મર. ૨૨૪. અલંગ=દૂર.

આણાક અંગ

ટેલી પાઘ ઠાકરને ઠામ, જો નૈં જાણો આતમરામ;
 મરડી મૂછ ને મુખ વાંકા બોલ, કાલ વાગશે ઢીલા ઢોલ;
 અખા વરણાગી વણસી જશે, ભૂડાં ભગળ ઉઘાડાં થશે. ૨૨૫
 ખાટા થયે ખટી નહિ વળો, કાં ઘાટા થૈ ગોવિંદથા ટળો ?
 એક મેલો મંત્ર ખીજો કુતકં, એ સાધકને મુખે મૂકે નકં;
 અખા ઇશ્વરને નૈં છેતરે, લાંબો દાંતો વહેલો ખરે. ૨૨૬
 કળવકળ કાળ મન કરી, શું ખાળક છે જે છેતરશે હરી ?
 હિરણ્યકશ્યપે અત મેટયું છળે, હરિએ તે ઘાટ ઘાડ્યું કળે;
 તો અખા હરિશું શી હોડ, હથેળીથી ઊજળો તે કોડ. ૨૨૭
 આણુછતો જીવ તું કાં થાય છતો ? જોને વિચારી પહેલો ક્યાં હતો;
 જે કાળથા નિરમ્યા જીવ, ત્યાર પેલો ત્યાં હતો શિવ;
 વચ્ચે ખીનું ક્યાંથી વળી, એમ જાણી અખા જા ટળી. ૨૨૮
 વાપાણી સઘળો સંસાર, તેનો શું આણે ઇતખાર ?
 મારુત માટીને લઈ ચઢે, તેનું નામ તે પિંડ જ પડે;
 વંટોળે તે વપુ વાવડે, અખા આતમને કાંઈ નવ અડે. ૨૨૯
 વડપણુ મેલી વસ્તુ વિચાર, તન તપાસી રહે સંસાર;
 કોઈ વર્ણુ વેષ અહંકારે મરે, વા'ણુ સોનાનું તે નવ તરે;
 એક મિશાલે પ્રહ્લા કીટ, જોઈ વિચારી અખા ગુરુ મીટ. ૨૩૦
 ભૂત પંચનો આ સંસાર, મૂરખ વહે તે વર્ણુ અહંકાર;

૨૨૫. ટેલી=વાંકી. ઢીલા ઢોલ=મેતનાં ઢોલ. ભગળ=પોકળ.
 ૨૨૭. અત=મરણ. મેટયું=મિટાવ્યું, દૂર ક્યું એવું. હિરણ્યકશિપુએ
 વરદાન માગ્યું હતું. હથેળીથી...કોડ=ગમે તેવા રંગનો માણસ હોય.
 તોપણ તેની હથેળી ઊજળી જ હોય છે. એ હથેળી કરતાં ય કોઠ તો
 હમેશાં ઊજળો જ છે. ૨૨૯. ઇતખાર=વિશ્વાસ. મારુત=પવન.
 વાવડો=પવન, તે વપુને-શરીરને વંટોળે-વંટોળમાં ચડાવે છે.
 ૨૩૦. મિશાલે=રીતે. ગુરુ મીટ=ગુરુ તરીકેનું અભિમાન મિટાવી દે.

ભાત ચલાવા વર્ણાવર્ણ, કોઈ મસ્તક હસ્ત કટિ ચર્ણ;
 પ્રાક્ષણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય ને શૂદ્ર, હરિનો પિંડ અખા કોણ ક્ષુદ્ર? ૨૩૧
 જાણપણું મેલીને જાણ, આશ્લિયે રહેશે નિરવાણ;
 જાણ થયે જાણ્યું નહિ જાણ, જાણણહારે પ્રીતે થાય;
 ઓછાએ નરને શું કળે, સ્વે થાય અખા જે પોતે ટળે. ૨૩૨
 પિંડ પ્રહ્લાંડ ને પ્રહ્લાંડે પિંડ, વસ્તુવિચારે જોને અખંડ;
 શું શાથી કહો અળગું પડે, જે સમરસ પિંડ પ્રહ્લાંડ જ વડે.
 જેમ વૃક્ષને પત્ર આવે ને ખરે, તો સ્વર્ગ નર્ક અખા શું કરે? ૨૩૩
 જીમે ભાવના ખીજ થઈ, જેમ જાગ્રત અવસ્થા સ્વપ્ને ગઈ;
 તે જ મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર, સ્થૂલ થઈ પસર્યો સંસાર;
 સ્વપ્નસંસાર જાગ્રતમાં ટળે, એમ અખા વિશ્વ પ્રહ્લામાં લળે. ૨૩૪
 ચારે આશ્રમે મન જે તણું, તેને નિદ્રા ઘેરે ઘણું;
 નિજરૂપે ત્યાં રહી નવ શકે, નાના કર્મ ધર્મ બહુ બકે;
 મધ્યે વ્યસન લાગે કરી જીવ, અખા આદિ અંત્યે તે શિવ. ૨૩૫
 કોઈ એક ઉત્તમ વ્યસની થયા, કોઈ એક મધ્યમ વ્યસનમાં વહ્યા;
 ઉત્તમ મધ્યમ બેયે વ્યસન, જેમ મધ કપૂર બે ઘેરે તન;
 સત્કર્મ વિકર્મ બેય વિકાર, અખા નિજરૂપે રહે નિરધાર. ૨૩૬

પ્રાપ્તિ અંગ

ખાધું ખાલે આબ્યું રાજ, બેઠા બેસાર્યા સીધ્યું કાજ;
 વણકીધે હરિ દેખે રહ્યો, પ્રીતે કરી પારંગત થયો;
 હવે મારે સઘળે સુખરાસ, અખા સ્વતંતર દીઠો વાસ. ૨૩૭
 કામ સકળ મુજ પૂરણ થયાં, પ્રહ્લાસાગરમાંડે ગળી ગયાં;
 બોલ્યું ચાલ્યું હરિની સાથ, અતિ પોતે એ રહી આથ;
 હું હરિમાં અને મુજમાં હરિ, એમ અખા નખશિખ રહેા ભરી. ૨૩૮

૨૩૧. મસ્તક અને પ્રાક્ષણ વગેરે માટે જુઓ પુરુષસૂક્ત.

૨૩૨. આશ્લિયે=આપમેળે. ૨૩૬. ઘેરે=ઘેનમાં નાંખે. ૨૩૭. સુખ-
 રાસ=સુખનો રાશિ-ભંડાર.

આવું જાઉં જો અગગો હોઈ, જેમ વેંઝુમાયું ન ભૂલે ભોઈ;
 વ્યાપકની વ્યક્તિ કેમ થાય, કહો આકાશ કેમ વહેયું જાય ?
 સલંગ જાણ્યું, તું અલંગ, પાંખ આવી, પડતું રહ્યું ખંગ. ૨૩૬
 મારે એમ પડ્યું પાધરું, હુંપણું મટ્યું એ જ આદરું;
 કર્મ અહંકારતણું ગયું મૂળ, જ્યમ અર્કનાં ઊડે તૂલ;
 ન લહ્યા સરખું મેં ત્યાં લહ્યું, એમ અખા જથારથ થયું. ૨૪૦
 વાંકું સમું જાણે ત્યાં હરિ, હું તો મારે બેઠો ઠરી;
 ભલા ગૃહસ્થને વાડે ગાય, એમ આપ સોંપ્યું હરિમાંય;
 છીંડું ખોળતાં લાધી પોળ, હવે અખા કર ઝાકમઝોળ. ૨૪૧
 ખાવનથી બુદ્ધ આધી વટી, લણ્યાગણ્યાથી રહી ઝિગટી;
 ઉધડ ભાજ્યું ટાળ્યું આપ, સેજે ટળિયો આ દ્વૈતનો થાપ;
 હવે રહ્યો તે હું કે હરિ, વિગત કરે અખો શે કરી ? ૨૪૨
 મારે મોટો હુંનર જડ્યો, જે ઈશ્વરરૂપી જહાજે ચડ્યો;
 પંચસહિત ઊતરિયો પાર, પગ નહિ બોળું જળસંસાર;
 હું હસતો રમતો હરિમાં ભળ્યો, અખા જાણે તે વળણે વળ્યો. ૨૪૩
 એ સુખમારગ મેલીને શઠ, કાંઈ કલેશ કરે કાં હઠ ?
 ગીતામાં ગોવિંદ મુખ કહે, જે મારું શરણુ ગ્રહીને રહે;
 મુજ વાયકજે માંને અખા, તેને રકંધ વહી ઉતારું જેમ સખા. ૨૪૪
 પરમ ગુહ્ય હરિનું એ રહે, મહાપુરુષ મુનિ એમ વહે;
 જે અહંબ્રહ્મ જાણીને રહે, શરણુ જાવું શિવ એને કહે;

૨૩૬. વેંઝું=નિશાન. ભોઈ=પારથી. પારથી મારેણુ નિશાન ભૂલનો નથી. ખંગ=પંખી. વ્યક્તિ=વર્ણન. અલંગ=અલિંગને પહેલાં સલંગ-સલિંગ જાણ્યું હતું. પણ જ્ઞાન આવ્યું એટલે પંખી પડતું બચી ગયું. પાંખ આવી=જ્ઞાન આવ્યું. ૨૪૦. અર્કનાં=આકાશનાં. ૨૪૨. ખાવનથી=વર્ણુમાજ્ઞાના ખાવન અક્ષરથી. બુદ્ધ શબ્દથી પાર ગઈ, બ્રહ્મમાં વિરામ પામી. ઝિગટી=ઝિગટવાળી. ઉધડ=ઉધ્ધડ. ૨૪૩. જહાજ-જ=વહાણ. ૨૪૪. શઠ=હુડ્યો. રકંધ=ખાંધ.

અળગું નથી અખા શું કળો, આકાશને કેમ લાગે સળો ? ૨૪૫

ભાષા અંગ

ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર;
સંસ્કૃત ખોલે તે શું થયું ? કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાસી ગયું ?
ખાવનનો સઘળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમો જાણે પાર. ૨૪૬
સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે ભણે, જ્યમ કાષ્ટવિશેષ રહે ભારતણે;
તે છોડ્યા વા'ણો નાવે અર્થ, ત્યમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે વ્યર્થ;
ખાધા દામ વેપારી લખે, અખા વ્યાજ નોય છૂટા પખે. ૨૪૭
હરખે કરખે અનુભવમાં કશા, આકાશઉદરમાં વરતે દશે દિશા;
જ્યારે જેનું રાજ જ જાણુ, ત્યારે માનવી તેની આણુ;
જ્ઞાનગગનમાં નોહે દેશકાળ, એ તો અખા અણુજાણ્યા ખોલે આળ.
જ્ઞાન અધકું નોહે સિધ્ધ વડે, સુ-સતી નામ શણુગારે પડે;
એકમની કહાવે સાધવી, ત્યમ સેજ ન ઇચ્છે સિધ્ધ વાધવી;
અખા અણુલિંગી નાવે સંસાર, એતો ફેગટ માયા ઉડાવે વાર. ૨૪૮
અષ્ટ મહાસિધ્ધ ઇશ્વરને વિષે, તેને વેદ માયા કરી લખે;
તેની કણ્યકા તે આ જીવ, તો સિધ્ધસહિત કેમ થાયે શિવ ?
લોક પતીજે તે સિધ્ધ વડે, પણ અખા અનુભવને કંઈ નવ અડે. ૨૪૯
મૂળગો અહંરોગ નથી ટળ્યો, તેમાં સિધ્ધરૂપી ભ્રમ જ ભળ્યો;
જેમ પહેલો ઘેલો હોય પુધ્ધ વિષે, વળી વ્યસને લાગ્યો માદક ભખે;
અખા અહંકારને ટાળી જો, પછે તું રહે તો સિધ્ધ સાથે મો'.

૨૪૫. સળો=સડો. ૨૪૬. ત્રેપનમો=ખાવન અક્ષરથી-વાણીથી પાર રહેલું બ્રહ્મ. ૨૪૭. કાષ્ટવિશેષ=કાષ્ટકાલી ગત. અહીં સંસ્કૃત તે કાષ્ટવિશેષ છે, અને પ્રાકૃત તે ભારો છે. ભારો છોડ્યા વિના કાષ્ટકાલીનો અર્થ નથી. પખે=વિના. ૨૪૮. સિધ્ધ=સિદ્ધિ. શણુગાર=લાવકાત. વાર=પાણી. ૨૪૯. પતીજે=ખાતરી કરે. ૨૫૧. અહંરોગ=હુંપણરૂપી રોગ. મો'=મોહ રાખ.

પોત ન લઈ પછે પોતે થયા, પછે ઉત્તમ મધ્યમ વ્યસને વહ્યા;
 માયાકૃતનો નાવે અંત, માને નહિ તો જો વેઠાંત;
 અખા ઊપનું માન્યે આધ, કેવ્યકે વિના શી પ્રધખાધ? ર૫૨
 પ્રપંચ પ્રીછી જોયો ખરો, નહિ ઊપજ, ને નહિ તો વરો;
 જ્યાંથું ઊપનું ત્યાં નવ ઘટે, અને શઠ ન વળે જ્યાં જઈ આવટે;
 જાતું મરતું દીસે ખરું, અંતે અખા લયોનું લયું. ર૫૩
 જેમ દૂધે કીણકિસોટા થાય, તેણે તોલ ન વધે, આકાશ રૂંધાય;
 જેમ અગ્નિજેગે જળ ઊભરે, તેમ તત્ત્વે તત્ત્વ જગત અવંતરે;
 વકર્યાં તત્ત્વ ધરે રૂપ નામ, અખા ઉત્પત્ય લે ઠામનું ઠામ. ર૫૪
 પંચતાણાં પચવીશે તત્ત્વ, વાસનાલિંગ તે તેનું સત્ત્વ;
 ભૂત ભૂત પ્રત્યે વિચરે, અને મૃત્યુ નામ પંપોટો મરે;
 ભૂતકલ્લોલ સદા સર્વદા, ચિદ્વિલાસ અખા મન મુદા. ર૫૫
 ચલનવલન તે ચેતનતાણી, પંચરૂપે આપે થયો ધણી;
 આપ આપમાંહે વિસ્તર્યું, ન કર્યાં સરખું તે ત્યાં કર્યું;
 જ્યમ છે ત્યમનું ત્યમ છે જાણુ, સમજે સાન અખા નિર્વાણુ. ર૫૬

પ્રતીતિ અંગ

હરિ પામવા સહુ તપ કરે, અખો હરિમાં મહાલે ફરે;
 મારે સમરસ સેજ સંજોગ, સાવ સ્વતંતર પામ્યો લોગ;
 જેમ ભરસાગર તિમિંગલ રમે, હું હરિમાં તો દેહ કોણુ દમે? ર૫૭
 પેરે પેરે મેં જોયું મથી, જે હરિવિના પઢારથ નથી;

ર૫૨. કેવ્યકે=કવચિકય, ખરીદી વેચાણ. પ્રધખાધ=વૃદ્ધિ અને
 ખોટ. આધ=અવધિ. ર૫૩. આવટે=ફેરા ફરે. ર૫૪. વકર્યાં=વિકાર
 પામેલાં. ઉત્પત્ય લે=ઉત્પત્તિ અને લય. ર૫૫. મૃત્યુ...મુદા=મૃત્યુ તો
 પંપોટા(પરપોટા) જેવું છે. મૃત્યુનું નામ જ રહેતું નથી. એક સચ્ચિદા-
 નંદ જ સર્વદા વિવરણી રહ્યો છે. ર૫૭. તિમિંગલ=મગરમચ્છ.

તો ઊઠ હાથનો હું જે ઘડ્યો, તે તે ક્યાં અળગો જઈ પડ્યો ?
 એમ જોતાં હરિ લાગ્યો હાથ, ટળ્યો અખો ને એ રહી આથ. ૨૫૮
 ઉમેરણુ ને ઉસરણુ કર્મ, એ હરિમારગમાં જાણે શ્રમ;
 શાશુ' લેને શામાં ભરું, કયમ અખંડ પ્રહાની ખંડણુ કરું ?
 અખા એ ત્યાં છે અદબદ, અહંપણુની ચૂકી હદ. ૨૫૯
 અનુભવી જ્ઞાન ત્યાં એવું કથે, કર્મ ધર્મ ભાજી કરે જથે;
 આતમતત્ત્વ માંહેથી ધરે, નામરૂપ કૃત્યા શું કરે ?
 એમ અખા ત્યાં કીધી આથ, હવે કામ શું ઝાલે હાથ ? ૨૬૦
 છાંછળમાંછળની નોડે વાત, એ તો રમવી ઘાત અઘાત;
 ખોલું મન ને લેવી વસ્ત, નાખ્ય નસંક જ્યમ લાઘે નહિ-અસ્ત;
 કે તૂટે કે અડે ન વાડ, અખા હરિ અર્થે હડિયું કાઠ. ૨૬૧
 ક્યાંહા અવસર પામ્યો વળી, મોતીવેહે પરોવી વીજળી;
 મરતે ત્યાંહાં સૌ કેા મરે, પણ સૂરતેજે સ્વામી અર્થ કરે;
 અખા પામું હરિ કે ખોઉં સંસાર, સર્વ નિગમું કે પાડું ખાર. ૨૬૨
 તપ તીરથ શાં વહે હથિયાર ? પુરુષ ચીથરાનો એ સંસાર;
 તે ઉપર આયુધ શાં વહે, મારીશ કેને, તે તું કહે;
 પેસ ખેતરમાં ઘાલી હામ, ભ્રમ કશે અખા રૂપ નામ ? ૨૬૩

ખાજાની અંગ -

જ્ઞાન કથી શું સાધું ઘાડ, જે અંતરે અવિદ્યાએ વેધ્યાં હાડ ?
 અનુભવ કરે ત્યારે એક આતમા, મુખ નિંદા દીસે નહિ ક્ષમા;
 અખા કથ્યું પણ ન લઈું જ્ઞાન, શું ગુરુ આગળ માંડ્યા'તા કાન ? ૨૬૪

૨૫૮. ઉસરણુ=ઘટાડો. ૨૬૧. છાંછળમાંછળની=ઉપલક્ષની.
 અઘાત=અગાધ. નાખ્ય નસંક=તું નિશંકે પડતું મેલ, એટલે તને
 નહિ-અસ્ત (અનસ્ત-અભ) મળે. ૨૬૨. મોતી...વીજળી=મોતીના
 વેહમાં સૂરજના તેજમાં વીજળી પરોવી છે. સૂરતેજે=સૂર્યના તેજમાં.
 અદ્ભુત આ યોગ છે ! પાડું ખાર=ખાજામાં જીવું.

ભલો કહાવ્યો પણ ભલપણ કયંહાં ? જેમ ગોખર હિંડે ગોધણમહાં;
 વેષ પેથેં વિટલતા વધી, વંઠયું દૂધ થયું નહિ દધિ;
 કવિતા થયે ન કાઠયું કર્મ, અખા ન સમજે મૂળગો મર્મ. ૨૬૫
 મહાપુરુષ કહાવે ને માંહે મા બળી, વેષ પહેયોં પણ ટેવ ન ટળી;
 સ્તુતિનિંદા અદેખાઈ આધ્ય, પે'રે સાંગ પણ વાધી વ્યાધ્ય;
 અખા કૃપાવિના જીવકબુધી, જ્યમ પાકયું ઈન્દ્રવારણું ને કદુતા વધી.
 કથા સુણી શ્રોતા શું ખચ્યો, જો ગુણ ગાઈને ગાનારો વચ્યો ?
 થયા ગયા તે પોથે લખ્યા, પણ વણ થયાની લહો પરખ્યા;
 વણ થયો વ્યગત સર્વે કરે, તેને લહે અખા અર્થ સરે. ૨૬૭
 બાણવેંજાને સૌ કોં મુહે, પણ બાણાવળીને કોઈક જીએ;
 શ્રોતા વક્તા વેજું બાણ, ટળે જો ને રહે નિરવાણ;
 નામ રૂપ વંચક ને સલા, અખા સહુ વહે કાળની પ્રલા. ૨૬૮
 સાચો જૂઠાના ગુણ ગાય, પણ જૂઠે સાચો નવ લે'વાય;
 દર્પણ તો મુખસુખને ગ્રહે, પ્રતિબિંબ તે કેમ બિંબને લહે ?
 આદર્શસ્થાની જે નામરૂપ, અખા તે શું લહે સત્ય હરિભૂપ ? ૨૬૯
 અખે વિચાર વિચાર્યો ખરો, જે વાંક સર્વ આપણમાં ભર્યો;
 બુદ્ધિવોણો જીવ લહી નવ શકે, પછી જક્તા દોષ કાઢી મુખ બકે;
 સદ્ગુરુ જો ઉઘાડે બાર, તો અખા હરિ દીસે સંસાર. ૨૭૦
 કામ ક્રોધ ત્યાંહાં જક્તા આચરે, તે દેખી જીવનિંદા કરે;
 એ તો પાંચે રૂપે માયા રમે, કળ ભરાવી ભવમાં ભમે;
 વિચાર વિચારી હરિને જાણ, નિંદા કર્યે અખા છે હાણ. ૨૭૧

૨૬૫. ગોખર=રોઝડી. વિટલતા=મૂર્ખતા. ૨૬૬. સાંગ=સ્વાંગ,
 કદુતા=વેશ. કડવાશ. ૨૬૭. ખટયો=ખાટયો. પરખ્યા=પરીક્ષા.
 વ્યગત=અકત ૨૬૮. બાણવેંજાને=બાણ અને નિશાનથી. મુહે=મોહ
 પાગો. ૨૬૯. આદર્શ=અરીસો. ૨૭૧. ભવ=સંસાર.

ઊંચ નીચ દેખે તે ભર્મ, ભરમે થાખ્યા કર્તા કર્મ;
 વળી ડાહ્યો ભ્રમ કહે કર્તા રહી, પણ વસ્તુવિચાર ગયો વીસરી;
 ભરમ કરમ નહિ કરતા કેા, અખા પોત વિચારી જો. ૨૭૨
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ, વ્યસને જીવ પમાડ્યો ધંધ;
 ત્યારે લોભ મોહ પાંચે થયા છતા, પ્રાચે પ્રકૃતિ ઉદરમાં હતા;
 તેણે મોહ્યો જીવ રોગીલો થયો, ત્યારે અખા વસ્તુવિચાર જ ગયો. ૨૭૩
 વર્ણધર્મ તું રહે મૂળગે, જેણે સર્વ પડે ત્યાંહાં વગે;
 જાત વિચારે તે આતમા, અને આશ્રમ તો તારો તુજમાં;
 તે જાણ્યો છે તે નોહો ધર્મ, અખા કુસકા કૂટચે શર્મ. ૨૭૪
 ધરે પિંડ કાંઈ એકતા કરે, તેમાં જીવ આપોપું ધરે;
 જડ દેહ સંગે જડતા ગ્રે, અને ચૈતન્યનો પક્ષ મૂકી દે,
 અખા કબુદ્ધપરિચે પિંડ, પણ આતમપરિચે છે અખંડ. ૨૭૫
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ, પંચભૂતનો એ સંબંધ;
 પ્રાચે પ્રકૃતિનો છે સંસાર, વિચરે ભૂત ધરે અવતાર;
 અખા તન તપાસી જીએ, કાં જીવપણે જનમારો ખુએ? ૨૭૬
 જ્ઞાની સુર સૌ કેા થઈ ફરે, પણ સુભટ તે જે અવસરે મરે;
 સુખે ઘેર બેઠા સૌ જાણુ, પણ વીર તે જે થોભે ધમસાણુ;
 અખા કથણીથી અનુભવ તે અલગ, જ્યમ ઊંચા ચડે આકાશે જ સલગ. ૨૭૭
 પ્રપંચ આધારે પરબ્રહ્મને કથે; મહીવિના પાણી જેમ મથે;
 શ્રમ કરે પણ ન આવે સાર, જેમ નપુંસક વહે હથિયાર,
 એમ અખા નોહો સદ્જ્ઞાન, માદક કેમ કરે જળપાન? ૨૭૮
 કર્મ ધર્મ એ ભર્મને ભલાં, એકે ન રહે એકએકલાં;

૨૭૩. ધંધ=ત્રપ ધમાત્ત. ૨૭૪. કુસકા કૂટવાથી ખાલી
 શર્મ=શ્રમ જ પડે=મળતું કંઈ નથી. ૨૭૫. ગ્રે=ગ્રેડે. પરિચે=પરિચય.
 ૨૭૭. સુર=દેવ. સુભટ=સારો લડવૈયો. થોભે=ઝિભો રહે. સલગ=સીધા.

કર્મ ત્યાં ભર્મ, ભર્મ ત્યાં કર્મ, જ્યમ બુધ્ધવોણી ઘેનુ ચાટે ચર્મ;
 વસ્તુવિચાર પશુને કર્યો, અખા ભર્મે ભર્મ અભ્યસ્યો. ૨૭૬
 મરતું હીસે તે નોડે મર્ત્ય, ચાલે સચરાચર કાળનું કૃત્ય;
 જેમ વેતું કરવત કાટે ગાર, તેમ શનૈઃ શનૈઃ મરે સંસાર;
 તો અખા પરને ક્યાં રુએ, આપ વિચારી શે નવ જુએ? ૨૮૦
 નહિ ઊપજ ને નહિ ત્યાં વરો, ક્યાં આકાશને ભેળું કરો?
 એ ભર્મે ભ્રમ માન્યો ઊપન્યો, પ્રાયઃ સુવર્ણ ને ક્યાંથો વનો?
 અખો નહિ તો કેને કવે, નહિ માપ માપણહાર મુવે. ૨૮૧

જડભક્તિ અંગ

પંડ પખાળે પૂજે પાણુ, મનમાં જાણે હું તે જાણુ;
 આપે આતમ બહારે ભમે, મૂરખ સામું માંડી નમે;
 ડાહ્યો પંડિત ધઈ જે આદરે, તે અખા ધાર્યું કેમ કરે? ૨૮૨
 ગુણુ જોઈએ તો ગુરુને શોધ, જે ગુરુ આપે તત્ત્વનો ખોધ;
 પરને વળગ્યો હીંડે અંધ, આંખ્યાળો નવ વળગે ખંધ,
 સદ્ગુરુ વિના ગળે ખાંધી શલા, એમ અખા ભમ્યાં ભલભલા. ૨૮૩
 હરિ કહે છે તે ક્યાંહાં વસે, તેને જાણુ, કાયા કાં કરે?
 પ્રહ્લજ્ઞાનમાં સર્વે વળે, જેમ બહુ મહોર સોને એકલે;
 તૃણ માર્યે કેમ પાડો મરે? એમ અખા સૌ સાધન કરે. ૨૮૪
 ગુણુ ગાવા તે ગુણીનું કર્મ, ધારણા ધ્યાન યોગીનો ધર્મ;
 ભક્તિ વૈરાગ્ય વૈષ્ણવ કહે કથી, પણ વસ્તુપણામાં કર્ત્તવ્ય નથી;
 અખા પરપંથ હોય વિધવિધે, જ્ઞાનપીઠું સાધકે જે હીધું સિદ્ધે. ૨૮૫
 સૂઝમાંહી સાધન તે કશું? તેજમાં રૂપ કાંઈ વાસો વશું;
 જેમ મીનને તરવું તે સહેજ, પંખી જેમ આકાશે રહે જ;

૨૮૦. ગાર=ગચિયું. શનૈઃ શનૈઃ=ધીરે ધીરે. ૨૮૧. વનો=વર્ણ.

૨૮૨. જાણુ=જાણુકાર.

૨૮૩. ખંધ=ખાંધ. શલા=શિલા.

૨૮૪. તૃણુ=તણુખણું.

તેમ જ્ઞાતાને સાધન તે સૂઝ, એમ અખા સાને કરી ખૂઝ. ૨૮૬
 બોલે ચાલે તે હરિ વડે, પશુ પથ્થરને લાગી પડે;
 કોઈ પત્ર સેવે, કોને વસ્ત્ર પૂજ્ય, એમ ગઈ આતમની સૂઝઞ;
 મોડલયાં માને નહિ વાત, અખા અણુબણે આતમઘાત. ૨૮૭
 હરિમાં રહે તે શુણુ શું ગાય? પાપી પાવન થાવા બન્ય;
 કુંવારી લે વરનું નામ, પણુ સદા સોહાગણુસંગે સ્વામ;
 પોતે પોતાનો કરવો સાદ, એ તો અખા ઘેલાનો વાદ. ૨૮૮
 હરિ મળે જન રસબસ થાય, જે અળગો તે લેવા બન્ય;
 કાં ઇતરશું કહેતો ફરે, કહેાને, વ્યંડળ કેને વરે?
 દ્વૈત નહિ ત્યાં રીત જ કરી, એમ અખા ભેભે અભ્યસી. ૨૮૯
 કરતા કોણુ ને સાધન કશું, સુણી માની મન કરવા ધશું;
 વાતે વાત વાધ્યો વિસ્તાર, જેમ ધુંવાડો થયો નવસાર;
 અખા વિચારી ભેતાં ફેાક, જેમ ઊંડો ફૂવો ને ફાટી બોખ. ૨૯૦
 ઊંધ્યો કહે ઊંધ્યો સાંભળે, તેણે જડપણું બેનું નવ ટળે;
 જેમ ચિત્રામણુના દીવાવડે, ક્યમ રાતી અંધાની દષ્ટે પડે;
 શું સાંભળે ને અખો શું કહે? ભે માયા લાલચથી ખીલે. ૨૯૧
 પ્રપંચપારે રહે છે રામ, સદા સર્વદા ન્યારું ધામ;
 તે વડે ચાલે આ સંસાર, આગમાપાઈ તે નિરધાર;
 અખે સમ ઓળખિયો તેહ, ઉદર આભ્યંતર નાવે જેહ. ૨૯૨
 શખદબળ કરમના ગ્રંથ, એમાં સાર ન લાધે અંત્ય;
 સાચું સાધન જે કો કરો, વાગવિલાસ સકળ પરહરો.
 શખદાતીતને બણે જેહ, અખા સાચું સાધન એહ. ૨૯૩

૨૮૭. મોડ=નિદ; ટેક. ૨૮૭. નવસાર=એક જાતનો ક્ષાર. નવ-
 સારનો ધુમાડો ખૂબ જલદ હોય છે. ૨૮૧. રાતી=રાત. ૨૮૨. આગમા-
 પાઈ=આવતોજતો. આભ્યંતર=અંદર, બીતર. ૨૮૩. અંત્ય=અંતે.
 વાગવિલાસ=વાણીનો વિલાસ.

સાચું સાધન શુદ્ધ વિચાર, જે હું-મારાનો કાઠે પાર;
 એ મૂકી અન્ય સાધન કરે, જેમ ભ્રમરોગી વિજયા વાવરે;
 નિજ આતમ જાણ્યા વિના ભર્મ, અખા નહિ છૂટે કરતા કર્મ. ૨૯૪
 શાશ્વત્ત્વ માયાનું કૂડ, ત્યાં નરપશુ પડે મતિમૂઠ;
 શણગારી વાણી સૌ ગાય, ત્યાં મોહ્યા જીવ સાંભળવા ભય;
 અખા શું વાંચ્યું સમજ્યો કશું? જેમ આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું.
 અજ્ઞાનીને ઊંટ બચકયું, ઝાલ્યું મૂકે નહિ મુખચકું;
 અખા અણબાણે પેહું કાન, ચાલ્યો પંથ દરશનને માન;
 કેને કર્તા ન જાણ્યો જડે, વઢે ઢીકે ને કટારી કડે. ૨૯૬
 બાણે ગણે શી સાધી વાત, અવળાં પડ વળ્યાં વળી સાત;
 જાંચ નીચ રૂસલમાં હતાં, અખા થાપીને કીધાં છતાં;
 પાંડિત્ય કરતાં લાગ્યું પાપ, પાઈ દૂધ ઉછેર્યો સાપ. ૨૯૭
 શું સમજ્યો ગુરુશરણે જઈ, જે બ્રાંત્ય છોત્ય ઘર વાંસે રહી ?
 અજ્ઞાન તો રંચે નવ ગયું, વાધ્યો ભર્મ એ અદકું થયું;
 અખા હલાવ્યો કાલો હલ્યો, એ સગુરાથી નગુરો ભલો. ૨૯૮
 પ્રાપ્ત્ય રામ કહે તે ગુરુ, ખીજ ગુરુ તે લાગ્યાં વરુ;
 ધન હરે પણ ધોખો નહિ હરે, સંબંધ સંસારી સાચો કરે;
 અખા શું સમજ્યો ગુરુ કરી, સચરાચર દીઠા નહિ હરિ ? ૨૯૯
 કર્મ કરી શું હરખે હળ્યા, એ તો દામ લેખે ઉપલ્યા.
 જેને લેખે જીવ જ ટળે, તે સમજતાં નામું વળે;
 તત્ત્વજ્ઞાન વિણ ખીજું જે અખા, તે રમવું જ્યમ કાચ કાંચકા. ૩૦૦

૨૯૪. ભ્રમ...વાવરે=ભ્રમના રોગવાળો વિજયા એટલે ભાંગ
 વાવરે છે-વાપરે છે. ૨૯૫. કૂડ=કપટ. આંખનું...ઘસ્યું=આંખમાંની
 મેસ ગાલ ઉપર લપેડી. જાતે જ ફજેત થયો. ૨૯૬. કાન=છિદ્ર;
 નાકું. છીંકું જડી આવ્યું ને દર્શન તથા માનને રસ્તે હાંસવા લાગ્યો!
 કડે=કમરે. ૨૯૭. રૂસલ=સ્વપ્ન (?) ૨૯૮. બ્રાંત્ય=બ્રાંતિ, ભ્રમ. છોત્ય=
 છોત, છૂત. ૨૯૯. પ્રાપ્ત્ય=પ્રાપ્તિ. ધોખો=ચિન્તા. ૩૦૦. કાચકા=પાંચીકા.

કહે અખો મુજ આવે હસું, એ ક્યાંથું ટીખળ મનમાં વશું ?
 હિરણ્યગર્ભ હરિ આપોઆપ, ત્યાં દ્વૈત અચાનક લાગ્યું પાપ;
 કોણ સુણે ને અખા કોણ કહે, હરિની વાત તો એહ જ લહે. ૩૦૧
 હું તું થઈ બોલ્યા એ ખરું, તે હું જ નહિ તો શું બિચરું ?
 જેમ મૌચરમાં વાળે સાદ, એકલો ગારુડી પૂરે નાદ;
 એહ અખા એવો શો લેહ, તો હું શો ને શો વિધિનિષેધ ? ૩૦૨
 આપેઆપમાં બિઠી બલા, એક કે' રામ ને એક કે' અદ્વા;
 અદ્વા રામ તે કેનું નામ, કોણ સંભાળે તે નિજધામ ?
 કહે અખો ઉપભવ્યો કલો, કળકળે બાળ રમે એકલો. ૩૦૩

સગુણભક્તિ અંગ

સગુણભક્તિ મોતી ધૂધરી, મનમોહન દીસે તે ખરી;
 અંતરતાપ ક્ષુધા નવ શમે, સામા મનોરથ પેરે દમે;
 અખા સમજ એ દેહવહેવાર, જન્મમરણ ન ટળે સંસાર. ૩૦૪
 પડતું સુવર્ણ ને બીજું મન, તેનું ધોવુંધાવું તે નોહે જતન;
 બે મર્મખાર અગ્નિને મળે, તો થાય ચૌધું મન પાછું વળે;
 મનની કીધી સર્વ ઉપાધ, મનાતીત અખા આરાધ. ૩૦૫
 આણુબાણુએ બ્યાં ગુરુ કરી પડે, લાત્ય પટોળેથી કેમ ખડે ?
 અવળા શબ્દ પેઠા કાનમાં, વાધ્યો રોગ નાવે માનમાં;
 અખા આતમવિણુ અવળી વળ, ફરે કાળ, પણ ન ફરે કળ. ૩૦૬
 બહુવિધ છે શાસ્ત્રનું જાળ, બિણુંનાભ મૂકે નિજ લાળ;
 ભવબુધ્ધે કરી ગૂંથ્યા ગ્રંથ, મમતે સહુ વધારે પંથ;
 પણ જ્ઞાન તો છે આતમસૂઝ, અખા અનુભવ હોય તો ખૂઝ. ૩૦૭

૩૦૧. હિરણ્યગર્ભ.=બ્રહ્મા. ૩૦૨. બિચરું=ખોણું. મૌચર=મદારીની વાંસળી. ગારુડી=મદારી. ૩૦૩. કલો=કસલ, કળિયો.

૩૦૫. ચૌધું=ચોખ્ખું. ૩૦૬. ખડે=ખરે, દૂર થાય. વળ=સમજ. કળ=કળિયો. ૩૦૭. બિણુંનાભ=કરોળિયો. મમત=નિદ.

સુક્રિ ભક્તિ એ વાંછે ભર્મ, પણ બેઉથી અળગો આત્મધર્મ;
જીવ થઈ થાપે ભક્તિ ભગવંત, જીવ થઈ સુક્રિ મન માને જંત;
એ તો તેમનું તેમ છે અખા, દ્વૈત વિના નોહો પખપખા. ૩૦૮
આત્મલક્ષ્માં નહિ પર આપ, વણસંતાને કેનો ખાપ ?
વણુનેનારે દર્પણ જથા, જિંબપ્રતિજિંબની કોણુ કહે કથા ?
અખા દ્વૈત થયે ઉપાધ, તન મન વિના એ સાધન સાધ. ૩૦૯

દંભભક્તિ અંગ

જો હરિભાગે આલે જંત, વેશ અભિમાન શું કાલ્યા હંત ?
જેમતેમ પંથ કાખ્યાશું કામ, તો આવે હરિરૂપી ગામ;
અખા મોહો પંથે ભમ્યો, વાદ કરતાં આયુ નિર્ગમ્યો. ૩૧૦
કાં વેશતાણું રાખે અભિમાન ? સાચું તેણે થાયે જાન;
સંસારી મળ ધોવા કાજ, સાણુ મેલને દીજે વાજ;
અખા તેહ મલ જો નવ નીકળે, તો મેલું તે કયી પેરે ટળે ? ૩૧૧
નિવૃત્ય પ્રવૃત્ય સમણાનું ધન, ઊંઘ્યો નર તેનું કરે જતન;
જાગ્યે રૂડું ફૂડું ટળે, જ્ઞાની તે જો પાછો વળે;
અખા પ્રપંચ નહિ પરમાણુ, કાલો શું થઈ બેસે જાણુ ? ૩૧૨
તપતીરથ દેહ દમવા કાંજ, જાણી ઉન્મત્ત આવે વાજ;
ફળ સંભળાવી કીધું ખરું, પણ હરિ મળવાનું કારણ પહરું;
અખા એ સર્વ મનનો તોર, કોડી વટાવ્યે નાવે મહોર. ૩૧૩
હરિ જાણીજે તે હરિ વડે, ત્યાં મન જ નથી જે આગળ પડે;
ખીજાં કર્મ મનથી નીપજે, મનસૂધો તેનો જે વિજે;
અખા તે માટે રહી ચેત, જ્યાં રહીને નિગમ કહે નેત. ૩૧૪

૩૦૯. વણસંતાનો=સંતાન વિનાનો. ૩૧૧. વાજ=ખૂબ.

૩૧૨. નિવૃત્ય, પ્રવૃત્ય=નિવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ. ૩૧૩. આવે વાજ=થાકી
જાય. પહરું=પરું, દૂર. ૩૧૪. વિજે=વિજય. નેત=નેતિ.

અખા તે જ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથાઝિકરો;
 ઊઠ હાથમાં સૌ કેા રમે, જગજોગ એટલામાં ભમે;
 મુક્તિ ચતુર્ધા એટલા લગે, પણ પદ રહી જેતાં પડશે વગે. ૩૧૫
 અણુલિંગી મોટો ઉપદેશ, જે ઇચ્છે અજ વિષ્ણુ મહેશ;
 લિંગચતુષ્ટયથી પર યથા, જ્યાં ન મળે જક્ત સંખંધી કથા;
 અખા એ ત્યાંહાં ચિદ્રઆકાશ, પણ પ્રાચે શબ્દે નોહે સમાસ. ૩૧૬
 ભક્તિ કરતાં ભરમે ખૌ, પણ ભજનભેદ ન જાણે સૌ;
 જ્યાં સૂચિઅગ્ર રહેવા નહિ ઠામ, એમ ભરી પૂરણુ રહ્યા રામ;
 ત્યાં તેા કરતા દીએ ઘાત, તેા એમ અખા કેમ ઘાતે વાત? ૩૧૭
 પહેલે ઓળખ્ય હરિ, પછે ભજે, કાં વડોરે જોયા વિના વજે?
 ચૈતન્યબ્રહ્મ કહે વેદવાણુ, તું તેા માને પીતળ પા'ણુ;
 આતમની અવગણના કરે, અખા ભક્તિ કેમ પડશે વરે? ૩૧૮
 જ્ઞાન વિના ભક્તિ તે અશી, ભસતે શ્વાને જેમ ઊઠે ભશી;
 લહારે લહાર જેમ ચાલ્યે શોર, ત્યાં કેાણુ દીઠો'તો ચોર?
 જે જેણુ દીઠું સાંભળ્યું, અખા તે તે વળણુ વળ્યું. ૩૧૯
 જેવી શાસ્ત્ર સંત વાણી વહે, તેવું નરને આવે હુદ્દે;
 હું-મમતા દેહ જે ઓળખાય, સર્વાવાસ હરિ ત્યારે જણાય;
 સચરાચર જાણ્યા વિણુ હરિ, અખા દ્રોહબુદ્ધિ જ્યાંત્યાં કરી. ૩૨૦
 જ્ઞાન વિના ભક્તિ નવ થાય, જેમ ચક્ષુહીણુ જ્યાંત્યાં અથડાય;
 તે માટે જ્ઞાની ગુરુ કરો, હરિ દેખાડે સભરો ભર્યો;

૩૧૫. માથા ઝિકરો=ઉપરવટ. જગજોગ=યજ્ઞયોગ. મુક્તિ
 ચતુર્ધા=ચાર જાતની મુક્તિ (સાષ્ટિ, સાયુજ્ય, સામ્ય, અને
 સામીપ્ય.) ૩૧૬. અજ=બ્રહ્મા. લિંગચતુષ્ટય=ચાર પ્રકારના લિંગ દેહ.
 ૩૧૭. સૂચિઅગ્ર=સોયની અણી. રામ અણુઅણુમાં વ્યાપેલો છે.
 સોયની અણી જેટલો ભાગ પણ તેના વિનાનો નથી. ૩૧૮. વજે=
 દાણુ. વડોરે=એ, ખરીદે. ૩૧૯. લહારે લહાર=એક સાથે, હારખંધ.

ગુરુજ અખા નવ જાણે રામ, તે શિષ્યને શું આપે નામ ? ૩૨૧
 જોતાં વિચારી સ્વે નિજધામ, ઉપાધ્ય આવવા નોતું કામ;
 આવી અચાનક ઊઠી બહા, સુખી દુઃખી નર ભૂંડા ભલા;
 પંડિત-જાણુ થાપે જીવ કર્મ, અખે માયાનો પ્રીછયો મર્મ. ૩૨૨
 નિજ શક્તિએ કર્યું આકાશ, તત્ત્વેતત્ત્વ હવે પરકાશ;
 અંશે અંશ ભૂતિક પિંડ થયા, સત્તાબળ વડે ચાલી ગયા;
 જેમ ખડક્યાં પાત્ર અગ્નિથી ઉજા, એમ અખા બળ બ્યાયું વિષજા. ૩૨૩
 પાત્ર માત્રમાં હોય વરાળ, પિંડ સાથે હોય મનની જાળ;
 મનને જોઈએ સર્વે વિષે, પણ મૂળ અગ્નિને નવ તે લખે;
 વિષે મન તે આ સંસાર, અખે એ વિધે કાઢયો પાર. ૩૨૪
 મુજ જોતાં એ મન સુખી દુઃખી, પણ મનાતીત ન શકે પારખી;
 મનના માર્યા જાયે એહ, એમ સમજણ નહિ સમજે તેહ;
 ચૌદ લોકરૂપે મન થયું, અખા મનાતીત જેમનું તેમ રહ્યું. ૩૨૫
 પ્રપંચપાર પરમેશ્વર રહે, કાં ગુણનાં કૃતને સાચાં કહે?
 ગુણ તે જાય રહે, મરે અવતરે, તેને સત્ય જાણે તે ફેરા ફરે;
 ગુણપારે જેનો અધ્યાસ, અખા તે નોહે સ્વામી દાસ. ૩૨૬
 અખે જગતથી અવગું કર્યું, જીવત મૂકી મૃત્યક આદ્યું;
 મૃત્યક સમું મીઠું કાંઈ નથી, સારમાંથી સાર કાઢ્યું મથી;
 પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ જીવતાને લે, પણ અખા મૂવો તે નિરભય રે. ૩૨૭

૩૨૧. ચક્ષુ=આંખ. ૩૨૨. પંડિત-જાણુ=પંડિત અને જાણુકાર.
 ૩૨૩. ભૂતિક=ભૌતિક, પૃથ્વી સંબંધી. ૩૨૪. જાળ=જાલ. વિષે=
 વિષય. ૩૨૬. કૃત=કૃત્ય. ૩૨૭. મૃત્યક=મૃત્યુ. જીવતા સંસારને મૂકી
 દો, અને મરેલા સંસારને મેળવો. સંસારના સરવામાં જ મીઠાશ
 છે; આ સર્વ સારોનો સાર છે. જેનો સંસાર જીવતો છે, તેને આ
 ને પેલું હોય છે, પણ જેનો સંસાર ભગવાનમાં લય પામ્યો છે,
 તેને કશો જ ભય નથી.

રામનામ પ્રીછે ગુણ ઘણો, જેમ અમૃતમાં ગુણ પીધાતણો;
વણુસમજ્યો સૂડો નિત્ય કહે, સામું કઠપંજરમાં રહે;
ક્યાં પૂજ્યો ગાયો પરિક્ષતે, અખા મુક્તિ પામ્યો પ્રીછતે. ૩૨૮

આત્મલક્ષ અંગ

આકાશ આઘેરી જાણો વસ્ત, ત્યાં નહિ મળે ઉદય ને અસ્ત;
ઉદય અસ્ત તો જ્યાં આકાર, તે જાણો સઘળો સંસાર;
તે સંસારસ્થાને છે શૂન્ય, આંહીં અખા રાખીજો મુન્ય. ૩૨૯
જે આકારને માને સત્ય, તે શૂન્યવાદી તેમાં નહિ વ્યત્ત;
આકાર નિરાકારને જે કહે નથી, મિથ્યાવાદ કરતા મરે જે મથી;
શૂન્યવાદી એ જેનું નામ, અખા જેથી પર હરિનું ધામ. ૩૩૦
ગુણવાદી ગુણને કહે હરિ, તે માયારચિત જાણે ઊસરી;
તે માટે ગુણ ને સ્થળ શૂન્ય, ખટદર્શન મત પાપ ને પુણ્ય;
કૂટશાની કહે સત્ય આકાશ, અખા એહ મિથ્યા અધ્યાસ. ૩૩૧
વસ્તુને ઉપમા છે શૂન્યતણી, તે માટે વસ્તુ તે શૂન્ય જ ગણી;
તે માટે શૂન્યવાદી નામ, તેણે સમ્યક્ ન લલ્યું મૂળગું ધામ;
તે માટે તે તેવા અખા, પ્રપંચપાર નવ ગયા લખા. ૩૩૨
અત્ય ઘણો આવો પરમેશ, મનતણો ત્યાં નોહો પરવેશ,
અમન તે નર આઘેરો જાય, ત્યાંહાં શબ્દ પહોંચે નહિ કાંચ;
સહુ ઉપાસે મનની વૃત્ત, અખા ન લાધે હરિની નર્ત્ય. ૩૩૩.
શૂન્યવાદી શૂન્ય કૂચા લખે, પણ શૂન્યતત્ત્વને નવ ઓળખે;

૩૨૮. મુંડો એટલે પોપટ, વગર સમજે નિત્ય 'રામ રામ'
કરે છે, પણ તે તો સામે કઠપંજરમાં (લાકડાના પિંજરામાં) જ રહ્યો
છે ! પરીક્ષિતે સમજીને પૂજ્યો ને તે મુક્તિ પામ્યા. ૩૨૯. મુન્ય=મૌન.
૩૩૦. વ્યત્ત=વિત્ત, સાધ. ૩૩૧. ઊસરી=ઓસરી. ૩૩૩. અમન=
મનરહિત.

સાકારી આકારને ગાય, તે ત્યાં કાળે ફીટી જાય;
 તે માટે તત્ત્વદર્શી ખરો, અખા જેહ સર્વ ઊકરો. ૩૩૪
 સાચો અંતર્યામી ગોર, ખીજે ગુરુ બાજીગર મો'ર;
 તેનો અર્થ કહેવા શોભવા, સંસારીનું મન લોભવા;
 ષણુ રીઘ આવે જેમ રૂપા વડે, તેમ અખા આતમથી આતમ જડે.
 શી પેર પરપંચ બેસે ઘાટ, જેતું મૂળ મિથ્યા છે નાટ;
 જગત થયું તે ત્રણ ગુણ વડે, ત્રણ ગુણને તે માયા ઘડે;
 તે માયા તો નહીં પરમાણુ, તો અખા શું થાયે જાણુ? ૩૩૬
 ઊંઘ્યા બરલે પંડિત કવિ, જે મનની વૃત્ત રહ્યા અનુભવી;
 એક એકનું બોલ્યું નવ મળે, ખટદર્શન જૂજવાં આકળે;
 સૌને હું-મારાનો થાય, અખા ન સમજે આપે આપ. ૩૩૭
 દૃષ્ટ પદારથ થાયે ફેક, ચર અચર ને ચૌદે લોક;
 ગૂંથે ગ્રંથ વાંચે સાંભળે, તે ત્યાં કાળે સઘળા ટળે;
 અખો શો રાખે નિરધાર, જે બોલું તે થાય સંસાર. ૩૩૮
 મનવા કરતાં મન શું અખે, પ્રપંચ દીઠો ચૈતન્ય વિષે;
 નિર્મળ દર્પણ હોય અતિસાર, તેમાં ભાસે બહુ આકાર;
 જ્યમ તે ત્યમ જાણે આતમા, તે નર કહીએ સર્વોત્તમા. ૩૩૯
 આતમ સમજ્યો તે નર જતિ, શું થયું ઘોળાં લગુવાં વતી?
 બોડે, તોડે, જોડે વાળ, એ તો સર્વ ઉપદ્યો જંજળ;
 પ્રીછીને સંકોડે વ્યાપ, તો અખા રહે આપે આપ. ૩૪૦
 વણસમજે દાવાગીર ઘણા, વેશ વખાણે આપઆપણા;
 ટળવું ઘટે ત્યાં સામે થાય, વણસમજે એમ વાંકો જાય;
 પહેર્યો વેશ ને વાધી ટેક, એમ અખા ક્યમ થાયે એક? ૩૪૧

૩૩૫. ગોર-ગુરુ. મો'ર=મહોરું, સોગહું. અર્થ=હેતુ. ૩૩૬. નાટ=નક્કી. ૩૩૭. બરલે-અપડે. ૩૩૮. મનવા=મનન. અતિસાર=અતિ ઉત્તમ. ૩૪૦. ઉપદ્યો=ઉપરઉપરનો. સંકોડે વ્યાપ=ફેલાવ સમેટે. ૩૪૧. દાવાગીર=દાવો કરનારા.

અખો શું કવિતાપણું કરે, જે વાત કશી ન પહોંચે શરે ?
 કે લેવું કે મૂકવું કહે, તે તો ત્યાંહાં અહરેરું રહે;
 એવું કવતાં આવે લાજ, સમજ્યા સરખો છે મહારાજ. ૩૪૨
 ઉકેલ પડે તે નેડયું ખરું, જેણે જીવપણું જાયે હરું;
 બાકી સઘળો મોહ નેડાય, મનનું ગમતું સૌ કો ગાય;
 અખા અર્થ સહિત કહે જે સાત, નાચે પૂત તવ લાજે માત. ૩૪૩
 આપ ઇચ્છાએ સગુણ જ થયો, ત્યાં કોણુ શિખામણુ દેવા ગયો ?
 પસરું પોતે તે અકસ્માત, પછી કાળકર્મ શિર મૂકી વાત;
 અખા તે ઇચ્છા છે સદા, પણ જગત સત્ય માનીજે જદા. ૩૪૪
 જગતભાવ નહિ જ્યાં લેશ, ત્યાં સત્ય મિથ્યાનો શો ઉપદેશ ?
 કેનાં જન્મ કર્મ રૂપ નામ, સ્ત્રીમ કશી જ્યાં ન મળે ગામ ?
 અખા નહિ જ્યાં પ્રાપ્તે પિંડ, એ તો જેમનું તેમ અખંડ. ૩૪૫
 કેવલ્યને કો કેમ કરી કવે, પોતે પોતાને શું સૂચવે ?
 દ્વૈત વિના નહિ ખેસે ઘાટ, એકલો ત્યાં નવ ખોલે નાટ;
 અખા લક્ષસહિત જે દ્વૈત, તે કહેતે કવતે છે અદ્વૈત. ૩૪૬
 કો એક સત્ય થાપે સંસાર, કો એક સત્ય કહે નિરાકાર;
 ખેના થાપણુદારા ટળે, જ્યમ છે ત્યમ તાં કો નવ કળે;
 અખે મૂળ વિચારું આપ, થાપણુદારનો રાખ્યો થાપ. ૩૪૭
 સગુણ નિર્ગુણ કથવો રહ્યો, બાંધ્યોરૂંધ્યો સ્વામી લલ્યો;
 સદા હરિ બોલતો ચાલતો, ખાતો ખીતો ને મહાલતો;
 અખો કહે વેદાંતનો સાર, કેવલ્ય બ્રહ્મ પ્રભાઆકાર. ૩૪૮
 જોગ ધ્યાન તપ તીરથ ત્યાગ, ભક્તિ કર્મ ને વૃક્ષ વૈરાગ;

૩૪૨. શરે=છંદ કવતાં=કવિતામાં કહેતાં. અહરેરું=રોજનું.

૩૪૩. સાત=સત્ય. પૂત=છાકરો. તવ=ત્યારે. ૩૪૪. જદા=જ્યારે.

૩૪૭. નિરાકાર=આકાર વિનાનો. ૩૪૮. પ્રભાઆકાર=પ્રકાશ-સ્વરૂપ.

વિષે વર્ત્ય નાનાવિધ લોગ, ચાલ્યો જાય છે ચેતનજોગ;
 અખા સર્વ સ્વામીના રંગ, સદા સર્વદા આપ અભંગ. ૩૪૯
 અખા જોતાં ત્યાં વસ્તુ વડે, ખીજું આપોપું નવ જડે;
 એમ જોતાં કોણ કેને ભજે, ત્યાં પામણહાર ન લાધે રજે;
 અદબદ સ્વામી અટલ અનાદ, એ સમજ્યા વિના સઘળો વાદ. ૩૫૦
 હાથપગાળો સુંદરશ્યામ, એવો અટકળ્યો લોકે રામ;
 એવા પ્રભુતણા અમે દાસ, જેનો હશે વૈકુંઠમાં વાસ;
 ક્યારેક તે લે અવતાર, તો એમ અખા કેમ પામે પાર? ૩૫૧
 સકળ ચરણ શિર કર અવેવ, સકળ શબ્દ જોલે જે દેવ;
 તેમાં ઊગી નીકળ્યું સૌ, નિત્ય ક્ષરે નિત્ય વાધે ખૌ;
 કેમ કહું કે કાળે અવતાર, જો તે વડે ચાલે સંસાર? ૩૫૨
 કદળીસ્તંભ ઘણું પડ વળે, વચમાંથી લુંખો નીકળે;
 જક્ત કાતરો કેળ મહાભૂત, જે વડે રંભા તે અદ્રભુત;
 અખા અરૂપી ઊગ્યો જોઈ, પૂર્વપક્ષ ન કરશે કોઈ. ૩૫૩
 એમ અખાને હરિ ત્યાં જડ્યો, કાંઈ કલેશ કરવો નવ પડ્યો;
 ત્યાં લગે ધૂપ, પૂજ, પખાલ, જ્યાં નહિ લાધી હરિની ભાળ;
 અજ્ઞાન હુસને રસલમાંય, અળગા અળગા સૌ કેા ધાય. ૩૫૪
 તરણા આથે ડુંગર રહં, એવો ઉખાણો સરવે કહં;
 તરણું તે જીવનો અહંકાર, તે પાછળ રહ્યો કરતાર;
 અખા અહંકાર વધાર્યો ગમે, તે માટે જીવ ભવમાં ભમે. ૩૫૫
 કર્મ ઘેન એવું શું સદા, સુખમાંથી આવે આપદા;

૩૫૦. અનાદ=અનાદિ

૩૫૧. અટકળ્યો-અટકળ કરી.

૩૫૨. અવેવ=અવયવ. ૩૫૩. કદળીસ્તંભ=કેળનો થાંભલો. કેળ=કેળું.

રંભા=કેળ. પૂર્વપક્ષ=વાદમાં સામેની વાત. ૩૫૪. જ્યાં સુધી હરિની

ભાળ મળી હોતી નથી, ત્યાં સુધી ધૂપ, પૂજ, અને પખાલ (પ્રક્ષાલન)હોય

છં. હુસને રસલ=સ્વાનાની તેજી (?) ૩૫૫. કરતાર=કરિતાર, સર્જનહાર.

જેમ વગડામાં કીજે તાપણું, તેણે સૂઝે ન સૂઝે થોડુંઘણું;
કમેતણી એવી ચકચૂંધ, અખા ન ભાગે મનની રૂંધ. ૩૫૬

જ્ઞાનદગ્ધ અંગ

જ્ઞાનદગ્ધ તે બળ્યા ઓગણા, કથતા વધતા હીસે ઘણા;
વાવ્યા ન ઊગે અન્ન ન થાય, તેમ બ્રહ્મ કર્મ ખેડેલા બય;
કહે અખો નર વંઝ્યા શરે, નરનારીની નિંદા કરે. ૩૫૭
બ્રહ્મ કર્મ ઉભેલા બ્રહ્મ, જેમ અધછેદ્યા કુકકુટને કષ્ટ;
સંપરદા શુદ્ધ ન આવ્યું જ્ઞાન, મનમાં તે જ્ઞાનીનું માન;
કહે અખો નર મુક્તો કરે, નગર છૂટી ઘેતુ ઓખર કરે ૩૫૮
દોષદષ્ટ હુમત નવ ટળી, તો શું સાધ્યું કથા સાંભળી ?
શુરવચન પાળે તે સંત, ઘાટ ઘણેરા કાઢે દંત;
કહે અખો હરિની નહિ મયા, સાંભળીને સામા શઠ થયા. ૩૫૯
એક સૂકું જ્ઞાન કથે દામણા, તે હરિ ફળ પામે વામણા;
કહે પાપપુણ્યના ભેદ અખો લહ્યા, જે હું, તું, તે સમજી રહ્યા;
કહે, આખ્યે મૂક્યે વાધે માન, અખા એક તે સૂકું જ્ઞાન ૩૬૦
સૂકું જ્ઞાન ને વ્યંડળમૂછ, કરપીધન કૂતરાનું પૂછ;
એ ચારેથી અર્થ ન થાય, સાચું એળ ઉઘાડે કાય;
અખા અમલ વિન હાકમ જશો, કથ્યું જ્ઞાન પણ હરિ નવ વસ્યો. ૩૬૧
જ્ઞાનીનાં નોહે ટોળાંટોળ, મુક્તા નોહે સર્વ ગજકપોલ;
શબ્દવેધ બેધ્યા કે તંત, શંખ સકલ નોહે દક્ષણાવંત;
ખહુમાં નીપજે કે એક જન, બાકી અખા રમાડે મન. ૩૬૨

૩૫૬. ચકચૂંધ=ચૂંથાગૂંથ. રૂંધ=ગૂંગળામણ. ૩૫૭. ઓગણા=
શેકતાં કે દળતાં રહી ગયેલા દાણા. શરે=આખરે ૩૫૮. ઉભેલા=ખેડે
રીતે. કુકકુટ=કૂકડો. સંપરદા=સંપ્રદાય. મુક્તો=છૂટો. ઓખર કરે=ગંદવાડ
કરે. ૩૬૦. દામણા=ઓશિયાળા. વામણા=વર્ડેતિયા. ૩૬૧. વ્યંડળ=
નપુંસક. કરપી=કંજૂસ. હાકમ=હાકેમ. ૩૬૨. ગજકપોલ-દાથીના
લમણામાં. મુક્તા=મેતી,

વિભ્રમ અંગ

કહોને ક્યાંહાં થઈ બેસે જત, જોતાં સૌનો આવે અંત;
 જેનું જેનું વાંચે શર્ણુ, તે ત્યાં સઘળા પામે મર્ણુ;
 જેમ નાળગોળે તુંબડીની આડ્ય, અખા એમન લાગે મનની જાડ્ય.
 ત્યારે મન પામ્યું નિજ ધ્યાન, જ્યારે થઈ રહ્યું સર્વ સમાન;
 સત્યપુરીમધ્ય મારું આડ્ય, સર્વ સરખું જ્યારે લાગી જાડ્ય;
 જ્યમ કરી ક્વાથ રોગીને વિષે, અખા અરોગી સર્વે લખે. ૩૬૪
 હુંશે જીવ કર્મોધીન થાય, જ્યમ વ્યસને વ્યસની માદક ખાય;
 પોતે જોતાં પૂરણપ્રહ્લ, લાતે જોતાં સર્વે ચર્મ;
 ગૌદે લોક અખા એક ઠાઠ, ત્યાં ઊંચનીચ તે મનનો ઘાટ. ૩૬૫
 અખા શોધી સળ બેસાર, સદ્ગુરુસંગે જાઈશ પાર;
 ઇંદ્રિયાહ પરમેશ્વર નથી, ભર્મે કોઈ ન મરશે મથી;
 દષ્ટ પદારથ માન્યે સિધે, તારો સંકલ્પ જાણુ તે વિધે. ૩૬૬
 સ્વે પરમેશ્વર વ્યાપી રહ્યો, અનંત કોટિરૂપે એક થયો;
 જ્યમ જર હોડ સહિત પાનોઠ, ત્યમ એક પ્રહ્લ સઘળે આઠોઠ;
 એમ જોતાં તું ખીજે નથી, ફાકટ અખા તું ન મરીશ મથી. ૩૬૭
 મૂળ ડાળ પત્ર ફળ ફૂલ, સુવર્ણ ઝાડ જેમ એક જ મૂલ;
 રૂપ રંગ શોભા એકાંત, તેમાં ખીજું દેખે તે ભ્રાંત;
 અન્ય નથી અખા કો ડાળ, આપ આઘે ઢઈ એવું લાળ. ૩૬૮
 શ્યાન શ્વપચ ગોપ્રાહ્મણુ જોય, રામથક્રી અળગો નહિ કોય;
 તત્ત્વ એક ને ત્રૈતન્ય એક, નામ રૂપ ગુણ કર્મ અનેક;

તંત=થોડા. દક્ષણાવંત શંખ=જમણી બાજુ વળેલો શંખ. આવો
 શંખ લાગ્યે જ મળે છે. ૩૬૪. નાળગોળે=ચાંદુકને ગોળે. જાડ્ય=
 જડતા. કરી=પરેજી. ક્વાથ=ઉકાળો. ૩૬૫. હુંશે=હર્ષ, ચડસ.
 ૩૬૭. પાનોઠ=જીવારનું લાંબું પાંદડું. આઠોઠ=જીવાર; અહીં આતપ્રેત.

આપે અખા ચલાવે ખેલ, એમ સમજે-તો પડે ઉકેલ. ૩૬૯
 ઊંચ ખરા તે ઊંચ ન જાણુ, નીચ તે નોહો નીચ નિર્વાણુ;
 ઊંચમાં રામ જમણો નથી લયો, અને નીચ પિંડ ઠાલો નથી કર્યો;
 કહે અખો રૂસલમાં બંધે, જેમ છે તેમ જોઈ નવ શકે. ૩૭૦

મૂલ સૂઝ જેને ઊપજે, તે નર કંઈ લજે નવ તજે;
 માલ જોઈને વહોરે ઘાટ, અઘકું ન ગણે નખશિખના માટ;
 અખા સઘળો મોહવ્યાપાર, જોતાં વસ્તુ વિચારે પાર. ૩૭૧
 એક જ્ઞાની ને જીભું નાવ, તયાં તાર્યાનો જોઈને ભાવ;
 ભૂપત લિખારી ગર્દભ ગાય, ચૈતન્ય જાણી તાર્યે જાય;
 આઘે અંત ન ગણે જોડ , અખા વસ્તુવિચારે રેડ. ૩૭૨

સર્વાતીત સર્વરૂપે સદા, એવું ચૈતન્ય સમજો જદા;
 તેમાં આવ્યાં ચૌદે લોક, અઘકું ઝોણું થઈ ગયું ફેક;
 અખા મોટા તે અનુભવવડે, હૈયે ઉપાધ કરવી નવ પડે. ૩૭૩
 કાં પરોક્ષ જુએ પરમેશ, તે રહેશે આપોપું શેષ;
 ભાવાંતરનો પડિયો ફેર, અહંભાવ મોટું અધેર;
 અહંબ્રહ્મ સત્ય માન્યો ભાવ, ત્યારે અખા સ્વતંત્ર સાવ. ૩૭૪
 અહંબ્રહ્મ રોપી રહે થંભ, એ પ્રાયે પરમેશ્વર ઊગ્યો શંભ;
 સદા સર્વદા ચાલ્યું જાય, તું અણુછતો ઊલો શાને થાય?
 અખા તપાસી જો તું તુંને, ન જડે બા'ર જે ભૂલ્યો કને. ૩૭૫
 વેદવચન માને સત્ય કરી, તો આપોપું સંભાળે ફરી;
 એ મૂકીને થઈશ મા લલો, તો વલોણો પડશે વલો;
 નહિ પામો આતમનવનીત, અખા આણ્ય તું નિજ પરતીત. ૩૭૬

૩૬૯. શ્રવણ=ચંડાળ. ૩૭૦. રૂસલ=સ્વાનું. ૩૭૨. ગર્દભ=ગર્ધડો.

૩૭૪. ભાવાંતર=બીજો ભાવ. અહંબ્રહ્મ...ભાવ=હું બ્રહ્મ છું એવો
 સત્ય ભાવ માન્યો. ૩૭૫. શંભ=શંભુ, શિવ. ૩૭૬. વલો=અવળો,
 ઊલટો. નવનીત=માખણ. પરતીત=પ્રતીતિ, ખાતરી.

પુણ્ય રાખ્યે નવ જાયે પાપ, અગ્નિ રાખ્યો તો રાખ્યો તાપ;
જોત કરે પણ લાગે ઝાળ, શોભે ત્યમ વધતી જ'નળ;
અખા તે માટે વસ્તુ વિચાર, જે હસતો રમતો પામે પાર. ૩૭૭
વસ્તુ વિચારે એટલો લાલ, જ્યમ નિર્વિકાર સદા રહે આલ;
કોટિ બ્રહ્માંડ ઉદરમાં રમે, આપ આયાસ નહિ કેા સમે;
અચળ્યે લક્ષ એવો છે સદા, અખા નોહો દ્વૈત આપદા. ૩૭૮
સર્વે સુખની સીમા છે જ્ઞાન, જે સકલ તેજનું આલે ભાન;
રવિરથ બેઠો જે નર ફરે, તેને તિમિર કેમ આવરે?

લક્ષાલક્ષ વિના જે લક્ષ, અખા ન મળે પક્ષાપક્ષ. ૩૭૯

જ્યાં પ્રાણી ત્યાં છે પ્રાણેશ, અને તું જોતો હિંડે પરદેશ;
પે'લું ત્યાં એ વાંકું થયું, જે અખા આપોયું વીસરી ગયું;
વીસયું તો સંતને જઈ પૂછ, તોડે જોડે કાં કાઢી મૂછ? ૩૮૦

જીવતણી છે અવળી સૂજ, ધાયે, ધૂપે કે પાટલ પૂજ:

બાહ્યકર્મ કરી ધૂંચાય, મતદર્શનના મળ બંધાય;

અખા ધોવો છે અહંતા કાટ, તે ત્યાં ભીડ્યાં કર્મકપાટ. ૩૮૧

ખટદર્શન કરતા વિખવાદ, મધ્યે માયા પોષે સ્વાદ;

દાન દયા શીલ કહેતા જાય, કેા મંત્ર, જાપ, તીરથમહિમાય;

અખા બાળકની પેરે થયું, બોર સાટે ઘરાણું ગયું. ૩૮૨

ખરાબ થયો જીવ વ્યસને કરી, કર્મ વહોર્યાં ને જોયા હરિ;

આગણ્યા ભવ નિઃશ્રમ કરે, ધન તન મન ત્યાંહાં વાવરે;

મન જાણે એ હરિભજન, પણ વાધે વેળ અખા આવરતન. ૩૮૩

૩૭૮. આયાસ=મહેનત, શ્રમ. ૩૭૯. રવિરથ=સૂર્યેષી રથ.

તિમિર=અંધારું. આવરે=અટકાવે, આવરણ કરે. ૩૮૦. પ્રાણેશ=પ્રાણનો ઈશ્વર. પ્રાણીમાં જ પ્રાણનાથ છે, અને તું તેને પરદેશમાં જોવા ફરે છે! ૩૮૧. ધાયે...પૂજ=ધ્યાન ધરે, ધૂપ કરે કે પાટલે બેસાડી પૂજે.

૩૮૩. નિઃશ્રમ=મહેનત વિનાનો વેળ=વેળા. આવરતન=આવર્તન, ફેરા.

અત્ય જૂની મહામોહની જાળ, કંઠે પડ્યા થયા ખડું કાળ;
 અળગાં ઉપાસન, અળગા દેવ, કરે હેમાત ખાંધે અહમેવ;
 અખા એહ મોટો ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? ૩૮૪
 સાર હતું તે ક્યાંયે રહ્યું, વ્યસની મન કહીં વહી ગયું;
 ચોર ખોલાવ્યા સાથે ઘણા, તે ઠગતા જાય થઈ આપણા;
 પારબ્રહ્મ મૂળયું ધર અખા, તે કેમ પામે જેને એવા સખા? ૩૮૫
 કેા કહે મોટો શિવદેવ, કેા કહે વિષ્ણુ મોટો અવશ્યમેવ;
 કેા કહે આદ્ય ભવાની સદા, બુધ કલ્કના કરે વાયદા;
 જૈન કર્મની સદા દે શીખ, યવન માને કલમે શરીર;
 અખા સૌ ખાંધે ખાકરી, કેા ન જુએ હરિ પાછો ફરી. ૩૮૬
 ઘણા શબ્દ પડ્યા જે કાન, તેને તેનું લાગ્યું ધ્યાન;
 કેા રસલમાં પરવાહે વહ્યા, કેાઈ શબ્દને ગ્રાહે ગ્રહ્યા;
 એમ ગોથાં ખાયે સંસાર, અખા વિના વસ્તુવિચાર. ૩૮૭
 લોક ચૌદ ચૈતન્યનો ઠાઠ, નીપજતા જાયે ઘાટે ઘાટ;
 સુર અસુર પશુ નર નાગ, સે'જે પડતા જાયે ભાગ;
 પિંડ પે'લો ત્યાં નોતો જીવ, અખા પ્રવાહ છે એમ સદૈવ. ૩૮૮
 પ્રવાહ પુરાતન ચાલ્યો જાય, આગળ ન દીસે ને પાછળ ભૂંસાય;
 મોઢે ફૂલ ને પાછળ ડીંટ, ખપે ખરું ને રહે અનીટ;
 અખા જો જોસે એ ઘાટ, એ સમજ્યા વિણ સર્વ અટાટ. ૩૮૯
 પોતામાંહે વિચ્ચે વીંચણું, તે ન સંભાળે ધર આપણું;
 થઈ ગયું કે વળી આગળ થશે, તેની વાત કરે સૌ રસે;
 એમ ચાલ્યો અવળો સંસાર, અખા ઘરમાં ખોયો સાર. ૩૯૦

૩૮૪. ઉપાસન=ઉપાસના. હેમાત=હંપણું. અહમેવ=હું જ-અહંકાર.
 ૩૮૬. અવશ્યમેવ=ચોક્કસ. બુધકલ્ક=બુદ્ધ અને કલ્ક અવતાર.
 ખાંધે ખાકરી=મમતભયુ' વેર ખાંધે. ૩૮૯. પુરાતન=પ્રાચીન. અનીટ=
 અખટ. અટાટ=નકામું. ૩૯૦. વિચ્ચે વીંચણું=વહેંચે વહેંચણું.

વેલ ન દીસે દીસે પાન, દીસે કિણું ન દીસે ભાન;
 પ્રવાહ ન દીસે દીસે તરંગ, તેમ ચિહ્ન ન દીસે દીસે અંગ;
 અખા દેખણુહારે દ્વૈત, ટળતે રહે તેં સર્વાતીત. ૩૬૧
 સર્વાતીતમાં ઉત્પત્તિ અંત, શેષ નાગ વૈકુંઠ પર્યંત;
 ચૈતન્ય કારણ કાર્ય ભૂત, જ્યમ પટ કાર્ય ને કારણ સૂત;
 અખા જાણુ અરૂપીવડે, તે જોતાં અનુભવ નીવડે. ૩૬૨
 એમ જાણ્યા વિના ઠાલા સૌ, ઘણા આચર્યું આચરે ખૌ;
 સર્વે સ્વપ્નાંતરના ભોગ, જપ તપ સંયમ સાધન ભોગ;
 કહે અખો જે ખરો જાગશે, તેને એવો અનુભવ હશે. ૩૬૩
 લોહનો કીલ ને રૂપાના દેવ, એક દેરાસરમાં થાતી સેવ;
 તેમાં આવી પારસ રહ્યો, ત્યારે સર્વ સાજ સોનાનો થયો;
 ઉત્તમ મધ્યમ કર્મ જ્ઞાન જ વડે, અખા સર્વે હરિ નીવડે. ૩૬૪
 અખા સમસ્યા સરખી ખરી, જે સમજે તો નીપજે હરિ;
 ઊંડા જળમાં રતન જ પડ્યું, કેમ ડબકી ખાય કને તુંબડું ?
 છોડ તુંખીફળ જડશે રતન, અખા સમજ તે મોટું જતન. ૩૬૫
 હહાપણુ ભોળાપણુ છાંડી રહે, આડ કરે હરિમારગ બે;
 ભોળાંને અસૂજની આડ, વિચક્ષણ પડ્યો ચતુરાઈની ખાડ;
 અખા તરવું તેને માથે ભાર, હીરા છાર બે નાખે પાર. ૩૬૬
 ઘણું પંડિત ડાહ્યા ગુણવાન, ન્યાયે પારખું સંગીત ગાન;
 અષ્ટાવધાની પિંગળ કવિ, મંત્રભેદ ઔષધ અનુભવી;
 અખા એટલે જે હરિ નવ ખટ્યો, તો ભોળાપણુથો આથો શું વચ્યો ?
 જ્યમ શિક્ષા એક ટાંકી ચીતરી, અણુઘડી ખીજ મેલે ભરી;
 બેચે નાખી ઊંડા જળવિષે, પણ સરખી બેઠ તરવા વિષે;
 ત્યમ પંડિત મૂરખ સરખા નીવડે, અખા દ્વૈતને રૂપક ચડે. ૩૬૮

૩૬૧. બાન=બાનુ, સૂર્ય. ૩૬૨. સૂત=સૂતર. ૩૬૪. કીલ=ખીલો.

૩૬૫. સમસ્યા=કેાપડો. ૩૬૬. વિચક્ષણ=ચતુર. છાર=ખાર, ખારો.

ચતુર તે જે ચતુરાઈ વમે, વર્તનમાત્ર જગતમાં રમે;
 લક્ષ સદા રહે ત્રિગુણાતીત, વર્જિને લાગે નહિ શીત;
 ભવજળથી કોરો નીસરે, અખા એવો ચતુર તે તરે. ૩૯૯
 અખા રામ સતંતર ભાળ્ય, જેણે જા્ય સર્વ જંજળ;
 જિંઠ હાથનું ગણતાં આપ, તે નર જાણે નહિ અમાપ,
 ઉત્પત્તિ ને લય કહેવા માત્ર, રામરસે ભરવાતું પાત્ર. ૪૦૦
 તે તારાની વિદ્યા સરે, સામે પ્રવાહે જે કોઈ તરે;
 કર્મધર્મનો વહે છે પ્રવાહ, તેમાં તણાતા ઠોકે સૌ ખભા;
 અખા જે બ્રહ્મ સામે જા્ય, તે ભક્તને ગીતા ગાય. ૪૦૧
 પરબ્રહ્મ પ્રાપ્ત, પોતામાં વસે; સદ્ગુરુગમે તે જો અભ્યસે;
 જ્યમ ત્રાંખા પિત્તળ નીપજે ધાત, તે પ્રાપ્ત છે સુવર્ણની જાત;
 કાષ્ટ પાપાણુ ન થાયે હેમ, અખા જ્ઞાનવિના બીજું તે એમ.
 તું તીરથ કાં સામું જુએ, કાં પોતાને પ્રતિબિંબે મુહે?
 એવી બુદ્ધ જેણે આદરી, તેણે આપથી બીજે કીધો હરિ;
 તું કટ્પદ્રુમ કાં કટ્પી રમે? અખા એમ પ્રીછે અર્થ શમે. ૪૦૩

આત્મા અંગ

તન તીરથ તું આતમ દેવ, સદા સનાતન જાણો ભેવ;
 અડસઠનું અધિદેવત સદા, તે જાણે ટળે કોટિ આપદા;
 તીરથ માર્ગન કીધું અખે, જન્મમરણ નહિ તેને વિષે. ૪૦૪
 જમલો છે જોજે જગદીશ, તું પડછંદો ને તે ઈશ;
 જિલ્લટ ભેદે પામેય રામ, જો તારું મૂળગું નિજધામ;
 અખા અક્ષર તું ક્ષર વસ્તુ નોય, પ્રતીત તુંને જો તારી હોય. ૪૦૫

૩૯૯. વમે=દૂર કરે; ખહાર કાઢે. ૪૦૦. સતંતર=સ્વતંત્ર.

૪૦૧. તારાની=તરનારાની. ૪૦૨. ધાત=ધાતુ. હેમ=સોનું. કાષ્ટ=કાઠડું.

૪૦૪. અધિદેવત=એટ દેવપણું. માર્ગન=દૂર કરવું, સાફ કરવું.

૪૦૫. જમલો=સાથે. પડછંદો=પડથો. અક્ષર=નાશ ન પામનારું.

ક્ષર=નાશ પામનારું, પ્રતીત=પ્રતીતિ.

સૂક્ષ્મું કહેતાં ન માનો હુઃખ, પણ વહેતે જળે ન હીસે મુખ;
 ઠેરાણે ભાસે જેવું યથા, વણુઠેરાણે પામ્યો વ્યથા;
 જ્ઞાન એક સઘળે પિંડ વસે, અખા કૃત્યની પૂજા હશે. ૪૦૬
 અહંમાયા બહુ રૂપે કરી, આપોપે સહુએ આદરી;
 કેા કહે હું દેખું પંચરંગ, કેા શેષશાયી દેખે સુચંગ,
 કેાને મુક્તાક્ષણ દષ્ટે પડે, કેા કહે મારે જ્યોતિ ઝળહળે;
 એ મનના મતા સઘળે આદર્યા, અખેપદમાં સઘળા ખર્યા. ૪૦૭
 દીકાને કાં વળગે ભૂર, વણુદીકું વેધે તે શૂર;
 દષ્ટ પદારથ જૂઠો થશે, વૈકુંઠાદિ સર્વે જશે;
 ધ્યાન ધરે હીસે જંજાળ, અખા નોહે એ હરિની ભાળ. ૪૦૮
 ધ્યાને હીસે તે જાગ્યે જાય, તો ખોટાનો શો કરો ઉપાય ?
 ઇન્દ્રજાળની વિદ્યા કાં મુહો, એ કર્તવ્ય છોકરાં જુએ;
 ભરમીશ મા એ દેખી ભાત, અખા કૃત્યરહિત છે વાત. ૪૦૯
 કર્તવ્ય સઘળું મનનું જાણુ, મન જિભ્યે ટળે નહિ તાણુ;
 મન જિભ્યે જિભો સંસાર, ફેાકટ કેમ વહે છે ભાર ?
 અર્થ અખા તો થાયે ખરો, જો ઉપાય મન અમનનો કરો. ૪૧૦
 કલ્પે જલ્પે કથે જ્ઞાન, વળી નવરો થઈને ખેસે ધ્યાન;
 મર્કટ રાજ્ય ખેસાર્યું જેમ, ફળ દીઠે વળી હૂ-તૂ તેમ;
 અખા એમ નહિ રીઝે રામ, એ તો અંતરના સાક્ષીશું કામ. ૪૧૧
 નિગમે ગાયો સમ્યક્ નવ લલ્હો, નવ આબ્યો ને નવ તે ગયો;
 સદા સનાતન છે અવિકાર, છતે અહંકારે ન લહે પાર;

૪૦૭. શેષશાયી=વિષ્ણુ. મુક્તાક્ષણ=મુક્તિ. સુચંગ=સારી રીતે.
 મુક્તાક્ષણ=મેાતી. અખેપદ=અક્ષયપદ. ૪૦૮. ભૂર=મૂરખ. ૪૧૦. મન
 અમનનો ઉપાય=મનનો નાશ કરવાનો ઉપાય. ૪૧૧. કલ્પે=કલ્પના
 કરે. જલ્પે=મડામડ કરે. મર્કટ=વાંદરું.

અખા વસ્તુસરીખો થાય, તો હીરે હીરો વેધાય. ૪૧૨
 વણાશ્રમે શું વળગે અંધ, જાણે એ માયાનો કંદ;
 લહેરે વળગ્યો કે નવ તર્યો, નિજબળ આબુ' તે ભગ્યો;
 હાડચર્મ કાં દેખે ભૂર, અખા પ્રહ્લ રહ્યો ભરપૂર. ૪૧૩
 અણુછતો બોલ સૌ કોને ચડ્યો, પણ કોણ કહાંથો અળગો પડ્યો?
 પાંચતણી સઘળી માંડણી, આપે બોલે માંહે ઘણી;
 આપોપાથી બુદ્ધ જ પડી, ત્યારે અખા દૈતની કાલક ચડી. ૪૧૪
 બે પ્રીતીને હરિભક્તિ આદરે, તો અંતે પડે સહુ વરે;
 હું તે કોણ હરિ શી વસ્ત, જે જાણી અહું જઈ હસ્ત;
 એમ જાણી જપે મળે ભગવાન, નહિ તો અખા વરવિહોણી જાન.
 સદ્વિચાર તે સાચી ભક્તિ, જેણે જીવ શિવની લહિયે વક્તિ;
 જીવશિવ તણું લહું હેત, તે પહોંચ્યો જ્યાં વેદ કહે નેત;
 એમ ભક્તિ આવે કણ સડે, નહિ તો અખા ભુગભુગ રડવડે. ૪૧૬
 એક મૂળ મંત્ર સાંભળજે સત્ય, જેણે પદાર્થ લહિયે નિત્ય;
 જીવતણું જે જીવ જ પાણું, અને ઐશ્વર્ય જે ઈશ્વરતણું;
 એ બેના બે વિકાર બે તજે, તો શેષભાગ અખા નીપજે. ૪૧૭
 જીવપણું વિચાર જ લગે, સદ્ગુરુવચને પડશે વગે;
 રત્નભુજંગ જેમ હીપવડે ટળે, વણવિચારે ભર્મ જ ફળે;
 ભર્મકર્મનો વ્યસની થયો, ત્યારે અખા ઈશ્વર સાક્ષી રહ્યો. ૪૧૮
 જીવ ટળવા સૌ જાત જ કરે, તેમ તેમ તે બહોળો વિસ્તરે;
 જેમ મૂર્ખ ખસ ખણી નિગમે, તેમ તેમ તે ઘણું ઘણું દમે;
 ઔષધે કંડુ થાયે શાંત, તેમ સદ્વિચારે અખા જીવ શાંત. ૪૧૯

૪૧૨. નિગમ=વેદ. સમ્યક્=સારી રીતે. ૪૧૩. લહેરે=લહેરીએ.
 હાડચર્મ=હાડકાં ને ચામડું. ૪૧૪. માંડણી=ગોડવણ. કાલક=કાળાશ.
 ૪૧૬. વક્તિ=વ્યક્તિ-સ્પષ્ટ સ્વરૂપ. કણ સડે=કણ સડવાથી-જીવની
 મમતા મરવાથી નવો અંકુર ફૂટે છે. ૪૧૮. ભુજંગ=સાપ. ૪૧૯.
 દમે=દુઃખ દે. કંડુ=ખંજરાળ.

ભક્તિ જ્ઞાન કથે વૈરાગ્ય, અને દેહદર્શન તે ન કરે ત્યાગ;
 ત્યાં લગે એકે નવ દુખે, જેમ શુદ્ધ સુરો ઉપરથો બળે;
 તેને અંતર અગ્નિ ન લાગે ક્યમે, ફેકટ દિન અખા નિગમે. ૪૨૦
 વિચારે ભક્તિ થાય વણુ કરી, જ્ઞાન કથ્યા વિણુ પામે હરિ;
 વણુત્યાગે જ દુખે વૈરાગ્ય, સદ્વિચાર જ્યારે આવ્યો ભાગ્ય;
 હરિ જાણ્યા વિણુ જે જે કરે, તેને અખા કલેશ ઊગરે. ૪૨૧
 તપ તીર્થ દાન વ્રત નેમ, ઘરખેઠાં તે પામે ખેમ;
 સદ્વિચાર થક જેણે ગ્રહ્યું, તેને શાખાપત્ર ખારું નવ રહ્યું;
 સદ્વિચારવિણુ કરે જે ઘણું, તે ધૂળ ઉપર અખા લીપણું. ૪૨૨
 રહેણીવિના કહેણી જે કથે, મહીવિના પાણી જ્યમ મથે;
 જેમ કોયલસુતને પાળે કાગ, વસંતઋતુએ ઊડી જાયે જાગ;
 લક્ષવિના કહેણી જોઈ અખે, ભક્તિ દંભ કુતર્ક જ્ઞાન લખે. ૪૨૩
 જ્ઞાન છે હરિનું નિજરૂપ, ચિત્ત વિના કેમ કહિયે ભૂપ;
 રાજપુત્ર દળણું નવ દળે, કાળ માયા જેને દ્વારે રળે;
 શેષ શંકરનું જીવન જ્ઞાન, એવી નિધ ખોઈ અખા વિણુજ્ઞાન. ૪૨૪
 કુબુદ્ધિ કુતર્કને જ્ઞાન જ કહે, વિષયદંભને ભક્તિ કરી ગહે;
 કોપી કોપને કહે વૈરાગ્ય, હંસઆસને ખેસાર્યો કાગ;
 તણેને નાવ્યો અખા હરિ હાથ, જ્યમ રૂપાલરોસે શીપની આથ. ૪૨૫
 જ્ઞાનતણે મહિમા અતિ ઘણે, તે જાણે જે વિરલો જણ્યો;
 ધ્યેય ધ્યાતા તેણે પદ નથી, નિરાલંબ પદ એટલા વતી;

૪૨૦. સુરો=સુરોખ્યાર. ૪૨૨. નેમ=નિયમ. ખેમ=ક્ષેમ, કલ્યાણ.
 શાખા=કાળી. પત્ર=પાંદડું. ખારું=અહાનું. ધૂળ ઉપર લીપણું=નકામી
 મહેનત. ૪૨૩. કોયલસુત=કોયલનું જન્મ્યું. એવી માન્યતા છે કે,
 કોયલના જન્મ્યાને કાગડી ઉછેરે છે, અને ગોટું થતાં તે ઊડી જાય
 છે. લખે=લેખે, માને.

કથ્યા ભણ્યાનું નહિ ત્યાં કામ, જો પ્રીછે અખા નિજધામ. ૪૨૬
 જિંઠ હાથ તરુ ચંદનતણે, જિગે વણુ વાળ્યે હોય નહિ ઘણે;
 પ્રહ્લવેતાનું એ દષ્ટાંત, કૃત્યરહિત જો હોયે મહાંત;
 એકે ચિહ્ન ન હોય તે વિષે, તે સરખો અખા તેને લખે. ૪૨૭
 છાયા તરુએ તરુ નવ ફરે, તેમ પ્રહ્લવેતા કાંઈએ નવ કરે;
 કૃત્ય એક નોહે તે વિષે, અચિંત્ય તરુકેરાં ફળ લખે;
 નિજપદ જોડો રહે તે વીર, નિત્યાનંદ અખા છે ધીર. ૪૨૮
 જેમ કલ્પદ્રુમથી રધ્ય નીપજે, પોતે કાંઈ લજે નવ તજે;
 સામાનો સંકલ્પ જ ફળે, પોતાનો અનુભવ નવ ચળે;
 વિદેહીતણી હોય એવી રીત, ગ્રહે અખા જો ઇચ્છે જીત. ૪૨૯
 પ્રહ્લરક્ષ જેને ઘટ ઠરે, તે ત્રિલોકની સ્થિતિ નવ કરે; *
 નવ દીસે તેને પદ રે', દીસે તેનો આણે ખે;
 થાતાં પે'લો જેવો હતો, તે એવો અખા છે છતો. ૪૩૦
 ધ્યાતા ને ધ્યે જો જો રે', તો કૃત્ય ન ખૂટે, ન ટળે ભે;
 ધ્યાતા ધ્યેમય જ્યારે થાય, તો દ્વૈત ઉપાધ્ય સર્વે રહી જાય;
 કથે રહે સ્વસ્વરૂપ જ વખે, તેને જ્ઞાનવંત અખા વેદ લખે. ૪૩૧

વેષવિચાર અંગ

દર્શનવેષતણી કહું વાત, પંથ પુરાતન સમ્રાજી ઘાત;
 સ્વ ઇચ્છાએ અવધૂત જ રહ્યા, પછે ચાલ્યા અવાવા તેના ગ્રહ્યા;
 શિવે વેષ ધર્યો અભિનવો, તે પે'લો અખા કેણે અનુભવ્યો? ૪૩૨
 જેમ રાજવેષ ધરે નોહે રાજ, પંથ રહે કાંઈ ન સરે કાજ;
 અંત કારણ એનું કાંઈ નથી, નિરદાવે વતે તે જતિ;
 સેજમાંડા મહાપુરુષ જ રહે, બાહ્યદષ્ટિ અખા વેષને ગ્રહે. ૪૩૩

૪૨૬. નિરાલંગ=જેને કોઈ આશ્રય નથી તેવું પ્રહ્લપદ. ૪૨૮.
 અચિન્ત્ય=ચિંતની-વિચારી ન શકાય એવું. ૪૩૧. વખે=વિષે.
 ૪૩૨. અવાવા=અવયવ. અવધૂત-નિરાકાર હતો, તેણે સગુણ થઈ
 અવયવ-આકાર લીધા. અભિનવો=તદ્દન નવો.

શેષ શંકર મુનિ જે પદ રમે, તે પદ પ્રીછ અખા કાં ભમે ?
 શુક મોટા કહાવ્યા જે વડે, રખે કબુધ તુંને આશા નડે !
 જ્ઞાનબ્રહ્મ તે આશા કરે, જેમ કણુક સત્ત્વ અખા હિંગ રહે. ૪૩૪
 જીવ કલાંક અખા ટાળ્યે ટળે, આશાએ જીવ ભ્રમમાં ભળે;
 આશાવાનતાણું નામ જીવ, પદ નૈરાશ ખેઠો ને શિવ;
 મરકટ મન તે આશા લગે, જો એ વિચારે અખા તું વગે. ૪૩૫
 જગતનામ જગદીશ જ તાણું, જોયામાં કારણ છે ઘણું;
 ચિત્તસહિત જોતાં તો જગત, ચિત્તરહિત હરિ છે અવ્યક્ત;
 જ્યમ શાર્દૂલસુત માતાને મળે, અન્ય અખા રિપુ જાણી પળે. ૪૩૬
 મોટું વૈગુણ્ય ચિત્તનું પડયું, વસ્તુવિષે દ્વૈત પડ ચડયું;
 તેણે પડે ભાત નાનાવિધતણી, ચિત્ત ઉપાધ્ય વાધી અંત્ય ઘણી;
 માદક પુરુષને ઘેલો કરે, સ્વસ્વરૂપ અખા તેને વીસરે. ૪૩૭
 ચિત્તશમ તે નિશ્ચળ મન થાય, નિશ્ચળ મન તે શિવ સદાય;
 શિવતણે પદ દ્વૈત જ નથી, એ ચિત્ત ઉપાધ વાધી અણુછતી;
 ચિત્તકલ્પિત અખા અવતાર, એ સદ્ગુણો જાણો નિરધાર. ૪૩૮
 વિષય માદક પુરુષે ભક્ષ કર્યો, ત્યારે બુદ્ધ્યનેત્રે ભર્મ જ રુક્યો;
 ભ્રમ પડતે હરિદષ્ટિ ગઈ, ત્યારે નેત્રે માયા આવી રઈ;
 માયાબળ છે અખા પ્રચંડ, તેનાં દર્શન છનું પાખંડ. ૪૩૯
 સર્વ વિકાર એ મનનો જાણુ, ચોરાશી લક્ષ ને ચારે ખાણુ;
 દષ્ટ પદારથ ચિત્તનો ઘડ્યો, ચિત્તવત્ એને ચિત્તશું જડ્યો;

૪૩૫. નૈરાશ=નિરાશ, આશારહિત. ૪૩૬. અવ્યક્ત=સ્પષ્ટ નહિ એવું; નામરૂપ વિનાનું. શાર્દૂલસુત=સિંહ અથવા વાઘનું બચ્ચું. રિપુ=શત્રુ. ૪૩૭. વૈગુણ્ય=દોષ. ૪૩૮. નિશ્ચળ=ચંચળતારહિત. ચિત્તશમ=ચિત્તની શાંતિ. ચિત્તકલ્પિત=ચિત્તે કલ્પેલું. સદ્ગુણો=સાચું શાસ્ત્ર. નિરધાર=કરાવ. ૪૩૯. બુદ્ધ્યનેત્રે=બુદ્ધિરૂપી આંખમાં. દર્શન છનું=પડ્દર્શનનું.

ચિત્તરૂપી રોગ મનનો થયો, અખા આપોપું ભૂલી ગયો. ૪૪૦
 મેલું મન તે સામું ધસ્યું, જઈ માયાકેરે ચિત્તે વસ્યું,
 માયાતણે ત્યાં બહુ વિસ્તાર, હરિને પરધ્યા દશ અવતાર;
 ચિત્ત અંગીકરતે બ્રહ્મ થયો, અખા દોષ હરિનો ગ્રહ્યો. ૪૪૧
 અખિલ પ્રદાનો શો અવતાર, એ ચિત્તઉપાધ્યતણો વિસ્તાર;
 જો કહી જાય તો ફરી અવતરે, વણ સમજે દોષ સ્થાપન કરે;
 ચિદ્અરણ્ય સદા ભરપૂર, અખા ઉત્પત્ય લય લહરીપૂર. ૪૪૨
 ચિદાનંદ કેરાં સર્વ રૂપ, દષ્ટ પદારથ આપે ભૂપ;
 અખિલ ભુવનમાં રહ્યો પરવરી, નિત્યાનંદ આપે કરે હરિ;
 સદા સર્વદા છે અવિનાશ, અખા નિરંતર સર્વાવાસ. ૪૪૩
 વણુવિચારે વિશ્વનું ભાન, જ્યાંહાં લગે નવ કાઠયું માન;
 વસ્તુવિચારે વિશ્વ જ નથી, તો હરિને કતાં કહું શા વતી?
 હરિ કતાં ને કહો શા તણો, જો કલ્પિત ભર્મ અખા આપણો? ૪૪૪
 ગુરુ મહારે એ જ પ્રીછવ્યો, હરિ દેખાડ્યો તે અણુચવ્યો;
 વિશ્વ-નિયંતા જો જો કહેવાય, તો અખંડ પ્રદાની ખંડણા થાય;
 ગુરુ-ગોવિંદ જેને ત્યાં હશે, અખા આપોપું દેખાડશે. ૪૪૫
 સાચો ગુરુ કેને નવ ભજે, અને જૂઠે તો કોઈ નવ નીપજે;
 જેમ રસાયન કેને નવ મજે, અને ધૂર્ત વિત્ત લઈને પજે;
 એ જો યેની સદાચે ખોટ, અખા નહિ મજે કોટાનકોટ. ૪૪૬
 સાચો ગુરુ જાણીજે જુક્ત, જે કનકકામની નોહે આસક્ત;
 બીજા સઘળા આળપંપાળ, જે ધનને અર્થે માંડે જાળ;
 તેથી કહો શું નીપજે, અખા અંતર માયાને ભજે? ૪૪૭

૪૪૦. ખાણ=જરાયુજ, ઉદ્ધિલિજ, અંડજ, અને સ્વેદજ એ
 સૃષ્ટિની ચાર ખાણ—જીવની ચાર યોનિ છે. ૪૪૧. પરધ્યા=કબૂલ્યા.
 ૪૪૨. ચિદ્અરણ્ય=ચિત્તરૂપી સમુદ્ર. ઉત્પત્ય=ઉત્પત્તિ. ૪૪૫. ખંડણા=
 તૂટ, ખંડના. ૪૪૬. રસાયન=સંજીવની. ધૂર્ત=ધુતારો. વિત્ત=ધન.
 કોટાનકોટ=કરોડો. ૪૪૭. જુક્ત=જુક્તિ, યુક્તિ.

ગુરુશિષ્યની ત્યાં એવી વાત, શુદ્ધ પારસ ને સઘળી ધ્રાત; શુદ્ધ પારસને જે જે અડે, તે તે કંચન થઈ નીવડે; તે આદર કેનો નવ કરે, સહજ ઐશ્વર્ય અખા તે ધરે. ૪૪૮ સદ્ગુરુ શિષ્યને વચન જ કહે, અને જિજ્ઞાસુ શિષ્ય તત્ક્ષણે અહે; જ્યમ મોરપત્ની પડતું બિંદુ ધરે, તેનો તદ્વત્ બરહી થઈ પરવરે; પડતું અહે તેની થાયે ઢેલ, ગુરુશિષ્યનો અખા આ ખેલ. ૪૪૯ ગુરુશિષ્યકેરી સાંભળ જુક્ત, સ્વાંતણુંદે જેમ જામે શુક્ત; જેવે આદરે કરીને અહે, તેવું શુક્તા જામી રહે; આદરવંતને વચન જ ઠરે, જો અખા સદ્ગુરુ આદરે. ૪૫૦ વળી ગુરુશિષ્યનો સાંભળ તંત્ર, જ્યમ એકે પહોરે મુદ્રા-જંત્ર; કર્તા ધર્તા હોય સાવધાન, ઊઠે મુદ્રા સઘળી સમાન; ચિત્ત ચળે જો એકે તણું, મિથ્યા કાર્ય હોય અખા ઘણું. ૪૫૧

૪૪૮. ધાત=ધાતુ. કંચન=સોનું. સહજ ઐશ્વર્ય=સ્વાભાવિક શક્તિ-સમૃદ્ધિ. ૪૪૯. મોરપત્ની...ખેલ=સ્વાતિનક્ષત્રમાં વાદળાં ગર્જવા માંડે, ત્યારે મોર કળા કરી નૃત્ય કરે છે. તે વખતે તેને આંખમાંથી આંસુનાં બિન્દુ પડે છે. મોરપત્ની (ઢેલ) તે બિન્દુને પડતાં પડતાં જ ઝીંકી લે છે, તો તેથી તેને બહી (મોર) અવતરે છે. પણ પજાં પછી તેને વીણે છે, તો તેથી તેને ઢેલ જન્મે છે. આવો જ ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચેનો ખેલ છે. તદ્વત્=તેના જેવો. તત્ક્ષણુ=તે જ ક્ષણે. ૪૫૦. સ્વાંતણુંદે=સ્વાતિનક્ષત્રમાં પડેલા જલબિન્દુથી. શુક્ત=છીપ. અહીં છીપમાં મોતી બંધાવાની વાત છે. આદરવંતને=આદરવાળાને. આદરે=આદર આપે. સ્વાતિનક્ષત્રમાં મેઘનાં બિન્દુ પડે, ત્યારે છીપ જેટલા આદરથી તેને ઝીંકે છે, તેટલા આદરવાળું (કિંમતવાળું) મોતી તે છીપમાં બંધાય છે. ૪૫૧. ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચેનો તંત્ર (વ્યવસ્થા) એકે પહોરે (એકીસમયે) મુદ્રા-યંત્ર જેવો છે. જો કરનાર (કર્તા) અને ધારણ કરનાર (ધર્તા) બન્ને સાવધાન હોય છે, તો સઘળી મુદ્રા (છાપ) ઊઠે છે. પણ જો ગુરુ અને શિષ્ય એ બેમાંથી એકનું ચિત્ત ચલિત થાય છે, તો કાર્ય નકામું જાય છે.

ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, પદાર્થ એક ત્રણ નામવિભાગ;
 તેને આણુબણુઓ કહે જૂજુવા, પણ સમજ્યાને તે એક જ હુવા;
 અનુભવતાં બાણીને લેઈ, ભક્તિ જ્ઞાન અખા નિર્વેદ. ૪૫૨
 જક્તાભાવ હૃદયેથી ગયો, ત્યારે ત્યાં વૈરાગ્ય જ થયો;
 બ્યાંડાં જુએ હરિ દષ્ટે પડે, ત્યારે ભક્તિ સરાડે ચડે;
 દ્વૈતભાવ અખા બ્યારે ગયું, એ ત્રણ પ્રકારે જ્ઞાન જ થયું. ૪૫૩
 કે ભક્તિ કરે ને નિંદે જ્ઞાન, કે ભક્તિ નિંદી આણે અભિમાન;
 વૈરાગી કહે જુઠ્ઠા બેડ, સાચો સંસાર મૂકી રેડ;
 એ દ્વેષે હરિ કહીંચે રહી ગયો, અખા અહંકાર આગળ થયો. ૪૫૪
 હરિમય સર્વ દેખે તે ભક્ત, જ્ઞાની આપે છે અવ્યક્ત;
 એમ અહર્નિશ મન બે વેંધ્યું રહે, તો કોણ નિંદે ને કોને કહે ?
 વણ પામ્યે બકવાદ જ કરે, ગળે ગર્જના અખા ઊગરે. ૪૫૫
 કુળવધૂ તે પરને નવ ભજે, ત્યમ સાધવી તે ત્યાંડાં નીપજે;
 આપ છુપાડે પોતાતણું, ત્યમ કંથમાન હોયે ત્યાં ઘણું;
 સુભક્તની ત્યાં એવી રીત, નમ્રપણે અખા છે જીત. ૪૫૬
 જ્ઞાનીને પર કોઈએ નથી, મન અમન થયું તે વતી;
 ઉત્તમ મધ્યમ સઘળું ગયું, મન બાતે સર્વે લીન થયું;
 ગત દિવસનું સ્વપ્ન જ જેમ, ‘હું-તું’ ભાવ અખા થયો તેમ. ૪૫૭

જીવ અંગ

સ્થાવરજંગમ કેરી વાત, નિકટ દેખાડયું છે સાક્ષાત્;
 પંચમહાભૂત તે સ્થાવર બાણ, જંગમ ચૈતન્ય એ વેદવાણ;
 એક પિંડમાં વરતે બે, ઉગ્ર બુદ્ધિ અખા બેઈ લે. ૪૫૮

૪૫૨. નિર્વેદ=વૈરાગ્ય. ૪૫૩. સરાડે ચડે=સીધે રસ્તે ચડે.
 ૪૫૫. અહર્નિશ=રાતદિવસ. ૪૫૬. કંથમાન=સ્વામીનું માન.
 ૪૫૭. પર=પરાયું, પારકું. અમન=મનરહિત. ‘હું-તું’ભાવ=મારા-
 તારાનો ભાવ. ૪૫૮. વેદવાણુ=વેદની વાણી. ઉગ્ર બુદ્ધિ=ગંભીર બુદ્ધિ.

સ્થાવરજંગમકેરો લેહ, બુધ્યમાને કહ્યું માને વેહ;
 બહાર જોતાં નાવે પાર, પંચભૂતમાંહે વિસ્તાર;
 જંગમ પવન નીરને તેજ, સ્થાવર અખા આકાશ મહી એ જ. ૪૫૬
 પિંડને લેખે છે પ્રહ્લાંડ, પ્રહ્લા આદ્યે કીટપતંગ;
 પ્રાક્રમવિષે અધિકું ન્યૂન હોય, કારણપ્રત્યે સમતા સોય;
 અખા એ અનુભવ હ્રદે રાખ, જેની ભાગવત ગીતા પૂરે સાખ. ૪૬૦
 એમ જોતાં ભાસે નહિ ભિન્ન, માયાચિત્રથી ઊતરે મન;
 કારણ વેધી બુધ્ય જ રહે, કાર્ય કેરું ચિત્ત ન લહે;
 ચિત્ત વિચિત્ર દષ્ટેથું ગયું, ત્યારે અખા ધામ મૂળગું રહ્યું. ૪૬૧
 મૂળગે પદ તો દ્વેત જ નથી, સ્વમ ઉપાધ્ય જાત્રત નહિ રતી;
 ઉત્તમ મધ્યમ કર્મકાંડ જોગ, નિદ્રાવાનને સઘળો ભોગ;
 જાગ્યાને સ્વપ્નાનાં કૃત્ય, મૂળગી વૃત્યે અખા છે વૃત્ય. ૪૬૨
 આપ થાતે વ્યાપે સત્ય થયો, પછી વ્યાપે આપોપુ ભૂલી ગયો;
 ચતુર પુરુષ જેમ અથલ થયો, સ્વસ્વરૂપ તેને વીસરી ગયો;
 અખા નિજ બુધ્યે અંગીકરે, તો અથલપણું સમ્યક વીસરે. ૪૬૩
 ચિદ્ અર્ણવકેરા બુદ્ધબુદ્ધા, ઊપજે ખપે સ્વભાવે સદા;
 આસત્ય-નાસત્ય એની ન કહેવાય, નરછાયા જેમ સાથે થાય;
 સૂરજ-ધામ કેવાને ખે, એમ જીવ-શિવ અખા જોઈ લે. ૪૬૪
 નવ દીસે તેને સત્ય જાણુ, દીસે તેને નાશ પ્રમાણુ;
 દષ્ટે પદારથ જૂઠો થાય, ઘાટદષ્ટ હેમે ઠેરાય;
 પસચું આપ સચરાચર વખે, એમ જોતાં પદ પામ્યું અખે. ૪૬૫
 અણુછતે છતાનો ભ્રમ, પણ પ્રહ્લવેત્તા જાણે એ મર્મ;
 વાગ્વિદ્વાસ તે સાચો થયો, પછે જૂઠે સાચું ભૂલી ગયો;

૪૬૦. પતંગ=પતંગિયું. ન્યૂન=ઓછું. સમતા=સરખાપણું.

૪૬૩. અથલ=જડ. અથલપણું=જડતા. ૪૬૪. આસત્ય-નાસત્ય= આસત્તિનાસત્તિ; વ્યાપકતા અને અવ્યાપકતા.

માયા ઇચ્છા નારદને થઈ, ત્યારે પુરુષબુદ્ધ અખા ભૂતી ગઈ. ૪૬૬
 અણુરૂપીનો પંચ અભાસ, પંચે પસર્યો સર્વાવાસ;
 ઇંદ્રજાળ વિદ્યાનું જાળ, હીસે સત્ય ને આળપંપાળ;
 અણુચવિયું આપોપું લખો, એટલા ઊકરું શું કહે અખો ? ૪૬૭
 દશરથ પેલો હતો જે રામ, નંદ વસુદેવ પેલું કૃષ્ણનામ;
 ચોવીશે તેમાંથી થાય, પણ તે કહીંચે આવે નવ જાય;
 અવિનાશી લેહે તે સંત, ત્યાં કારણ નહિ દર્શન ને પંથ. ૪૬૮
 દ્વૈતાભાસી તે નોહે સંત, જ્યમ જે ખાનીના હસ્તીદંત;
 મનમાં આશા માયાતણી, કિરત બહાર ચલાવે ઘણી;
 પ્રહ્મલરોસે આવ્યો પ્રહ્મ, અખા સરાડે ઊગર્યો શ્રમ. ૪૬૯
 અગમપંથને તે જઈ નવ શકે, જૂઠું અન્ન નિહારે ભખે;
 પરાધીન રહે દેહવાન, બુદ્ધવોણાને નહિ ત્યાં સાન;
 અખા અણુબણું રહું આપ, જન્મ ધરે સાથે પુણ્યપાપ. ૪૭૦
 જો ભૂંડા ! તું છે ચિદ્અંશ, જોને વિચારી તારો વંશ;
 તું રાજપુત્ર કાં દીનમાં ભખે, કાં વિચારવોણો ધરધર ફરે ?
 નિજપદ ખેડે ટળી જા જંત, એમ અખા પદ પામ્યા સંત. ૪૭૧
 પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ આકાશ, એ જાણજો પોતે અવિનાશ;
 હંસ ભખે કમળના તંત, તેમ આપ વિચાર કરે માહંત;
 કલણારહિત કોઈ નિર્બંધ, નર આકારે અખા ગોવિંદ. ૪૭૨
 નિર્દંદ્રી અંતર્ગત મુદ્દા, કૃપાવાન ધીરજવંત સદા;

૪૬૬. માયા ઇચ્છા=નારદને એક વાર માયાને જોવાની ઇચ્છા થઈ હતી. જુઓ ભાગવત. પુરુષબુદ્ધ...ગઈ=સારે આત્મબુદ્ધિ ભુલાર્થ ગઈ. ૪૬૭. અભાસ=ભાસ. ૪૬૮. ખાનીના હસ્તીદંત=મતાવવાના હાથીદંત. સરાડે=સીધો. ૪૭૦. નિહારે ભખે=મોરીમાં ખાય. ૪૭૧. દીન=ગરીબ, ભિખારી. ૪૭૨. અપ=પાણી, તંત=તંતુ. માહંત=મહંત, મહાપુરુષ. કલણા=કલના, કલ્પના. નિર્બંધ=અંધ વિનાનો.

રાગ વિરાગ નહિ તે વિષે, અહંકાર નિરહંકાર કેા નવ લખે;
 નિરાધાર અખેા કે' વીર, જેને જગત તૃણવત્ સહિત શરીર. ૪૭૩
 બ્રહ્મવેત્તા રહે તુર્યાપાર, તેા બાહ્યદષ્ટિ શેા કરે નિર્ધાર ?
 ત્રણ અવસ્થા સૌને વિષે, તુર્યા ઉદ્ધવધીને કોણુ લખે ?
 જેહ લખે તેવો તે થાય, જથારથ અખા રહીને જાય. ૪૭૪
 બ્રહ્મવેત્તાને જીવ નવ કળે, જ્યમ રાતદિવસ એકઠાં નવ મળે;
 ત્યાં કલણુ નહિ અને જીવ અચેત, શિવપદ ખેઠાં સર્વ લે' હેત;
 જિંચે આસન ખેસે જે કોચ, નીચી ભૂમિકા દેખે સોચ. ૪૭૫
 જગત દષ્ટિ તે ચમને વિષે, બોલનારાને કેા નવ લખે;
 પાંચ તત્ત્વની ઓથે રહે, હાથોહાથ અખા બોલ દે;
 દશ્યો હોય તે કહેજો હા, વણુદશ્યાં મન વાયો વા. ૪૭૬
 સુવર્ણાગર સોનીને લોગ, ખીજ લોકને ન મળે જોગ;
 તે સઘળા જાણી મૂકી જાય, અનુભવી હોય તે કરે ઉપાય;
 અણુઆયાસે થાય એકલવી, રિદ્ધિ પામે અખા અવનવી. ૪૭૭
 અણુપામી રિધ્યનું ઘર લણું, ચિત્રવિચિત્ર જેને વિષે રહ્યું;
 શુદ્ધબુદ્ધે વિચાર જ કર્યો, ખીજે ઉપાય નથી એ ઊદ્ધરે;
 ઉત્તમ મધ્યમ સ્વપ્નનાં કૃત્ય, જાગ્યે અખા થાય સર્વે વ્યર્થ. ૪૭૮
 દેહ સૌ એની દષ્ટે પડે, દેહી કોઈ ન મીટે ચડે;

૪૭૩. નિર્હંકારી=સુખદુઃખ વગેરે દંડ (જોડકાં)થી મુક્ત. અંતર્ગત=અંતરમાં રહેલ. લખે=લક્ષે. નિરાધાર=નિરાલંબ, આધાર વિનાના. તૃણવત્=તૃણખડાતોડ. ૪૭૪. તુર્યાપાર=ચોથી અવસ્થાની પાર. જાત્રત, સ્વાન, અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ પદ્ધતિની અવસ્થા તે તુર્યાવસ્થા. બાહ્યદષ્ટિ=જગતની દષ્ટિ. નિર્ધાર=સ્વાર. ઉદ્ધવધીને=ઓળંગીને. જથારથ=જે છે તેમ. ૪૭૫. કળે=કલે, કલ્પના કરે. કલણુ=કલના, કલ્પના. ૪૭૬. દશ્યો=જોયો. ૪૭૭. સુવર્ણાગર=સોનાની ખાણ (સુવર્ણ+આકર). એકલવી=આ જ જગમે.

ભાત પડે છે જે પોત વખે, વચન ઘાટ ઘાલે પારખે;
 કહેતામાં પ્રીછે જે સાન, અખા અગમનું આવે માન. ૪૭૬
 ખીજે ઉપાયે હરિ નવ મળે, જો કોટી જન્મ લગે આફળે;
 જ્યમ કમળ ઉપર જળઝાકળ પડે, ત્યમ ત્યમ તે સૂકે કે સડે;
 જેથી ઊપન્યો તે જો હજૂર, ખીજે ઉપાય અખા પડે દૂર. ૪૮૦
 જેને તું જાણે આકાશ, તે તું જ વિચારી જોને પાસ;
 તે નોહે ખૂણેખાંચરે, પ્રત્યક્ષ મુખે મુખ વાતો કરે;
 જ્યમ સંકલ્પ ચઢ્યા ન દીસે દેહ, ત્યમ અખા રહ્યો છે તેહ. ૪૮૧
 ભોગકાજ ઉદમ કાં કરે? તુજને ભોગ ખોળતો ફરે;
 વણવાંછો આવે જેમ રોગ, એણે લેખે જાણે ભોગ;
 કિરતારે કીધો તુજ કાજ, નવ મૂકે અખા મહાસજ. ૪૮૨
 અખા કાં લેવાને ધસે, અવધવોણો કેમ આવશે ?
 કાળે દૂમ વણવાંછાં ફળે, રતવિના ફળ શોધ્યાં નવ મળે;
 જેમ મૂર્ખ સૂર્યને લેવા જાય, તે વાંણે ઉઢે આફળિયે થાય. ૪૮૩
 એમ જાણી ધીરજ મન ધરે, અજગરવૃત્ત મહાપુરુષ આદરે;
 જો જાણે માથે કિરતાર, ફેકટ હું થઈ કાં વહે ભાર ?
 ચક્રચૂડામણ તારો તાત, ધીરજ ધરે અખા સાક્ષાત. ૪૮૪
 આહારે આશાએ જીવ સૌ થાય, આશાએ દેવ ક્ષીરસાગર જાય;
 આશાએ તપિયા દેહને દમે, આશાએ વ્રત તીર્થ સૌ ભમે;
 રાયરંક આશાના દાસ, આશા અખા માયાનો પાસ. ૪૮૫

૪૭૬. દેહી=દેહમાં રહેનાર જીવ, આત્મા. મીટિ=નજરે. વખે=વિષે.
 અગમ=અજ્ઞ. માન=માપ, સમજણ. ૪૮૨. લેખે=રીતે. વણવાંછો=
 વણવાંચ્છ્યો, વગરચ્છ્યો. ૪૮૩. અવધવોણો=મુદત વિના. રત=
 મોસમ. તે...થાય=તે સૂર્ય વહાણે-મળસકે આપોઆપ ઉદય પામે છે.
 ૪૮૪. અજગરવૃત્ત=અજગરના જેવી વૃત્તિ. 'અજગર કરે ન ચાકરી.'
 ચક્રચૂડામણ=સર્વશ્રેષ્ઠ (ચૂડામણિ-માયાનો મણિ). ૪૮૫. ક્ષીરસાગર=
 દૂધનો દરિયો. તપિયા=તપ કરનારો, દમે=દુઃખ આપે.

જ્યારે પદ બેસે નૈરાશ, ત્યારે સ્વેજ્યોત હોય પ્રકાશ;
 કૃતકૃત્ય કહીએ મહાપુરુષ, જેનો આશાપાશ ગયો અમૃષ;
 જેમ વાદળ ટળ્યે નિરાળો સૂર, અખા પ્રકાશ તો આશા દૂર. ૪૮૬
 જીવ શિવમાં અંતર કાંઈ નથી, જેમ રૂપ તરુ ઉ કહાવે જળવતી;
 જળ નાસે રૂપ જ્યમ સત, ત્યમ આશા ઘટે, શિવ અવ્યક્ત;
 સદ્વિચારે આશા જાય, અનાયાસે અખા વસ્તુ થાય. ૪૮૭
 સદ્વિચાર વડે હરિ મળે, ખીજે ઉપાયે કલેશ નવ ટળે;
 જેમ જેમ તેનો કરે ઉપાય, તેમ જીવપણું તે જાડું થાય;
 જ્યારે પદ બેસે નૈરાશ, ત્યારે સ્વે અખા સચરાચર વાસ. ૪૮૮

દશવિધ જ્ઞાની અંગ

દશવિધ જ્ઞાની લક્ષણ લક્ષ, તેનાં કહું આચરણ મુખ્ય;
 નામ એક પણ લક્ષણ જૂજીવાં, જ્યમ પૃથ્વી એક ને લિન્નલિન્ન કૂવા;
 કૂપ કૂપ જૂજીવા નીરસ્વાદ, એમ અખા મન-વરતણિયા વાદ. ૪૮૯
 શુદ્ધજ્ઞાની કહાવે કેટલા, જ્ઞાનદંધ જેતાં એકલા;
 કેા વિતંડા કહાવે નરા, જ્ઞાનખલ કેટલાએક ખરા;
 નિંદકજ્ઞાની નીપજે ઘણા, કેા ભ્રમજ્ઞાની અખા મનતણા. ૪૯૦
 હઠજ્ઞાની ઘણા મન વિષે, શઠજ્ઞાની સૂધું નવ લખે;
 શૂન્યવાદી તે નવમો જાણ, શુદ્ધજ્ઞાની દશમો પરમાણ;
 એ દશે નામ જ્ઞાનીનાં કહ્યાં, હવે લક્ષણ કહું અખા જે રહ્યાં. ૪૯૧

૪૮૬. સ્વેજ્યોત=સ્વયંજ્યોત, પરમેશ્વર. આશાપાશ=આશાનો પાશ (કાંસો). અમૃષ=સાચેસાચ (મૃષા=ખોડું, અસત્ય). ૪૮૭. તરુ=ત્રપુ-એટલે સીસું અથવા કલાઈ. પાણી હોવાથી સીસું અથવા કલાઈ ચાંદી જેવાં લાગે છે. પણ તે ન હોય ત્યારે ચાંદી જુદી વરતાઈ આવે છે. તે જ પ્રમાણે જ્યારે આશા ઘટે છે, ત્યારે અવ્યક્ત શિવ રહે છે. ૪૮૯. વરતણિયા=વૈતર. ૪૯૦. વિતંડા=અકબક. વિતંડા નર=અકબક કરનાર.

શુષ્કજ્ઞાની નીરસ હોય હુંદે, વાણીખાણી લૂણું વહે;
 હીસે નહિ તે સર્વાવાસ, ચેતન જાણી નોહે ઉલ્લાસ;
 એ લક્ષણ શુષ્કજ્ઞાનીતણું, જ્ઞાનદગ્ધ અખા હવે લણું. ૪૯૨
 જ્ઞાનદગ્ધ હોયે અધખળ્યો, સંતસમાગમે રહે તે મળ્યો;
 બાહ્યકર્મે ઝરલાણી મત્ય, માંહે આપોયું અહંતા સત્ય;
 અનુભવ અંકુર ન ફૂટે ત્યાંય, જેમાં અખા દગ્ધ છે પ્રાય. ૪૯૩
 વિતંડ નર હોયે તે અશો, પોતાને નિશ્ચય નહિ કશો;
 વાદ કર્યા ઉપર બહુ હામ, લક્ષ વિના વિદ્યાની મામ;
 કલેશ કરતાં કાપે કાળ, અખે વિતંડની કાઠી લાળ. ૪૯૪
 જ્ઞાનખળને ખળતાનો થાપ, કુટિલ જીવિત ઊપજે બહુ આપ;
 જ્ઞાનવચનને આગળ કરે, ઓથે રહી વિક્રમ આચરે;
 વંદે ખરો પણ ખળતા કાજ, અખા તે સરખો અંતરબાહ્ય. ૪૯૫
 હવે નિંદક જ્ઞાની કહિયે સોય, પે'ણું દોષનું દર્શન હોય;
 સંતસમાગમમાંહે તે ફરે, લાંછન જોઈ હૃદિયે ધરે;
 આત્મજ્ઞાનતણી કરે વાત, પણ નિંદકની અખા એવી ઘાત. ૪૯૬
 ભર્મજ્ઞાનીને અંતર ભર્મ, વહે વસુ પણ ન સમજે મર્મ;
 અંતર અન્ય ઉપાસન કરે, અને કરતાહરતા આપ ઉચ્ચરે;
 અખા તે ન સમજે સાંગઉપાંગ, ભ્રમે ન ટળે વાસનાલિંગ. ૪૯૭
 હઠજ્ઞાની સિધ્યને વસ્તુ લખે, કહે પ્રજ્ઞજ્ઞાન નોહે સિદ્ધિ પખે;
 કહે ચૈતન્યે ભર્થું પ્રજ્ઞાંડ, પણ સિધ્ય વિના તે કાચો પિંડ;

૪૯૨. વાણીખાણી=વાણીના ભંડાર. હીસે=આતુર થાય.
 ૪૯૩. ઝરલાણી=ઝરી ગઈ. દગ્ધ છે પ્રાય=જેમાં ઘણું કરીને
 અનુભવનો અંકુર ખળી ગયો છે. ૪૯૪. મામ=માયા અથવા
 તાજુખી. ૪૯૫. ખળતા=ફુટતા. કુટિલ=ત્રાંકી, ભૂંડી. વિક્રમ=પરાક્રમ.
 ૪૯૬. ઘાત=પ્રથા; રીત. ૪૯૭. વસુ=દૈવત. સાંગઉપાંગ=સાંગોપાંગ.
 વાસનાલિંગ=વાસનાશરીર.

અખા લક્ષ હઠજ્ઞાનીતણે, જહાં સિધ્ધ ત્યાંહાં પૂર્ણ પ્રદ્ધ ગણ્યો. ૪૬૮
 શઠજ્ઞાની તે ગ્રંથ બહુ સુણે, બહુ વાંચે બહુ પાઠે લણે;
 ગ્રંથપ્રતીતે માને વાત, પણ સમ્યક્ લાસે નહિ સાક્ષાત્;
 શઠપણે ન ટળે ચકચૂંધ, અખા અંતરથી ન ટળે રૂંધ. ૪૬૯
 શૂન્યવાદીને શૂન્યે શૂન્ય, વિશ્વ નહિ ને નહિ પાપ પુણ્ય;
 ઉત્પત્તિ નહિ ને નહિ સમાસ, સ્વ-પર નહિ, નહિ સ્વામી-દાસ;
 એમ વરતે શૂન્યવાદી ખરો, પણ અખા ન ચાલે શૂન્યઝિરો. ૫૦૦
 શુદ્ધજ્ઞાની તે રૂપ અરૂપ, મહાનિધઆશે છે તર્કૂપ;
 સર્વસહિત છે સર્વાતીત, જે પોષક આદ્યે ઉદ્ગીત;
 અખા અનિર્વાચની તે આપ, લક્ષ લાગે તે લહે અમાપ. ૫૦૧
 દશ પ્રકારના જ્ઞાની લખ્યા, પણ નવેનો લક્ષ દશમા વિષુ મિથ્યા;
 નવેનો લક્ષ ત્યારે શુદ્ધ થાય, જ્યારે અનુભવ દશમા ઘેર જાય;
 અખા જે છે સદા અવાચ્ય, જો સમજે તો સમજી રાખ્ય. ૫૦૨

વેદ અંગ

વેદે વિચારી જોયો પ્રદ્ધ, વિશ્વ તે શું ને કેનો કર્યો મર્મ;
 વિચાર કરતાં બેઠું ઘાટ, એમ ચાલ્યો જાય સત મિથ્યા ઠાઠ;
 સત ચેતન ને મિથ્યા માય, અખા એમ દીઠો પરવાહ. ૫૦૩
 ઠેરાવીને લખિયો લેખ, પંચભૂત ને તેતું શેષ;
 તત્ત્વે તત્ત્વની ઊપજ ગણી, માંચ ચેતનતા ચેતન્યતણી;
 લક્ષ ચોરાશી બીજે લાત, એ અખા વેદના મનની વાત. ૫૦૪
 પ્રવાહ ચાલ્યો જાય એણે મર્મ, જીવાપત્તિ આજેખ્યાં કર્મ;
 તેર કાંડ ધૂમમારગ લખ્યો, છેલ્લી વારે અર્ચ્ય ઓળખ્યો;

૪૬૮. પખે=વિના. ૪૬૯. પ્રતીત=પ્રતીતિએ, ખાતરીએ.
 ૫૦૧. મહાનિધ=ઈશ્વર. આશે=આશયમાં. ઉદ્ગીત=ઉચ્ચાર. અનિ-
 ર્વાચની=વચનથી પાર. ૫૦૨. અવાચ્ય=કહી શકાય નહિ તેવો.
 ૫૦૩. પરવાહ=પ્રવાહ

ઊપન્યા કેરો કીધો નિષેધ, અખા ઉપનિષદમાંથું વેદ. ૫૦૫
 નેતિ નેતિનો એહ જ અર્થ, ઊપન્યું ગયું તે જાણ્યું વ્યર્થ;
 શેષ લહી કહ્યું નેતિ નેત, હાથ ખંખેયાં એણે હેત;
 અખા ચૌદમું પ્રીછયા પખે, જીવ ગૂંથાણો તેરને વિષે. ૫૦૬
 તેર કાંડ માયાનું જાળ, કર્મ ફળ ને જીવ ઈશ્વર કાળ;
 એ સર્વ ઘાટ બેસાયું વેદ, ત્રિપદ કલ્પી કીધો ભેદ;
 અખા ખટકે નહિ જે તેર, તે ચૌદ બોલી ચાલ્યો સુસેર. ૫૦૭
 વેદની જુક્તિ પુરાણે ગ્રહી, તેણે ઈશ્વરપદ રાખ્યું સહી;
 મોઠાં ચરિત્ર ત્યાં ઈશ્વર કહ્યાં, સાધારણ તે જીવમાં ગયાં;
 સામર્થ્ય દેખી બાંધ્યું માન, અખા એ પુરાણતણું નિદાન. ૫૦૮
 વેદનો લક્ષ તે કૈવલ્ય રહ્યો, અને ઈશ્વરલક્ષ તે પુરાણે ગ્રહ્યો;
 તે ઈશ્વરના ચોવીસ અવતાર, તેમાંહે વળી સારઉદ્ધાર;
 તેને સ્થળ વળી પ્રતિમા કરી, એમ અખા માયા વિસ્તરી. ૫૦૯
 ચારે જુગનું એ વર્તમાન, પરંપરા જોતાં અનુમાન;

૫૦૫. જીવાપત્તિ=જીવની આપત્તિ, જીવનું આવવું. ધૂમમારગ
 અને અર્ચ્યમાર્ગ=ધૂમમાર્ગ અને અર્ચિષ્માર્ગ એ બે વેદમાં બતાવેલા
 માર્ગો છે. વેદના પહેલા તેર કાંડમાં—અધ્યાયમાં—ધૂમમાર્ગ વર્ણવ્યો
 છે, અને ચૌદમા કાંડમાં—ઋષદ્વારણ્યક ઉપનિષદના શતપથમાં—અર્ચિષ્-
 માર્ગ જણાવ્યો છે. ધૂમમાર્ગમાં કર્મકાંડ અને ઉપાસના છે, અને
 અર્ચિષ્માર્ગમાં જ્ઞાન છે. ઉપનિષદમાંથું=ઉપનિષદમાંથી. વેદ=જાણ.
 ૫૦૬. નેતિ નેત=નેતિ નેતિ. ચૌદમું=ચૌદમું પ્રકરણ—અર્ચિષ્માર્ગનું.
 ૫૦૭. ત્રિપદ=ત્રણ પાદ—ચરણ—વાળો વિરાટ. ચૌદ=કર્મકાંડથી
 નીકળીને, ચૌદમા કાંડનું જ્ઞાન લઈ તે સુસેર—સડસડાટ સીધો ચાલ્યો.
 ૫૦૮. વેદની જુક્તિ=વેદની ગોડવણ, દલીલ. આ અને એની
 પછીના છપ્પામાં વેદમાંની વાત પુરાણમાં કેવી રીતે ઊતરી છે, તે
 સમજાવ્યું છે. વેદનું કૈવલ્ય તે પુરાણમાં ઈશ્વર તરીકે આવે છે. એમ
 એક કૈવલ્યમાંથી માયા ફેલાયાઈ છે.

જ્ઞાનતાણી નિરંતર સૂન્ય, પ્રવાહ પડે કર્મ પ્રતિમા પૂન્ય;
 અખા ન ટળે દેહઅધ્યાસ, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે વાસ. ૫૧૦
 છે પોતે પરમેશ્વર આપ, રાખ્યો ત્યારે દ્વેતનો થાપ;
 એ આશ્ચર્ય તે કેને કહ્યું, જો પોતા સરખું સૌને લહ્યું ?
 અખા વિચાર્યા સરખી વાત, પૂછ્યું ત્યાં પરતંતર ઘાત. ૫૧૧
 જ્યાં જેમ થાય તેમ સે'જે થાય, પણ કર્તવ્યને શિર તે દેવાય;
 અટક્યું ન રહે કાંઈ કાજ, આગળ આગળથો થાયે સાજ;
 કરણહાર ન હીસે કોય, અખા સૌએ કર્તા હોય. ૫૧૨
 અખા પરમેશ્વર જોતાં અશો, કહ્યો ન જાયે કોણે કશો;
 કોણ કળે ને કેને કળે, જો એકવડે સઘળા ચળવળે ?
 જેમ મેઘ બહુ બિંદે કરી, પણ બિંદ મેઘને જોયે કેમ ફરી ? ૫૧૩
 માંહે બહાર ન જાયે કહ્યો, બાંધ્યો રૂંધ્યો પોતે લહ્યો;
 સે'જે સહજ ફૂટ્યું આકાશ, ઊપજ સાથે અખા સમાસ;
 આગળ સગુણ નીપજતું જાય, પાછળ નિર્ગુણ થઈ ભૂંસાય. ૫૧૪
 પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ચાલ્યું જાય સદા, કોઈ સંભાળી જુએ જદા;
 નિર્વેવીના સર્વ અવેવ, મહાનિધમાંથી સર્વે લેવ;
 રમી રમી પાછો રસ થાય, અખો રામ એવાને ગાય. ૫૧૫
 જો ઊપજે તે પાછું વળે, ચાહ લોક લોકપાળે ટળે;
 સૂતું ન રહે ફીટ્યા માટ, તેમનું તેમ બેઠું રહે ઘાટ;
 દૃષ્ટ પદાર્થ તે દૃષ્ટમાન, અખા ત્યમનું ત્યમ નિદાન. ૫૧૬
 એમ જોતાં અખો તે કશો, બાંધ્યા મેઘમાં એક બુંદ જશો;
 ફેરાનું તે શું પરમાણુ, સાવ નીરતર પાણી જાણુ;

૫૧૦. પ્રવાહ પડે=ઔકિક રીતે. ૫૧૨. કરણહાર=કરનાર.
 ૫૧૩. બિંદ=બિંદુ. ૫૧૫. નિર્વેવીના=નિર્વેવી—નિરવયવી—અવયવ
 વિનાના. સરખાવો: અપાણિપાદો જવનો ગ્રહીતા વગેરે શ્રુતિવાક્ય.
 અવેવ=અવયવ. ૫૧૬. નિદાન=ખરેખર.

જેમ છે તેમ તે છે નિદાન, અળશું જાણવું એહ જ જાન. ૫૧૭
 અખે રામ એવો ઓળખ્યો, કાગળ મેશે ન જાયે લખ્યો;
 ફરતે બેઠો તે નવ મળે, નખશિખ લગે તે ચળવળે;
 સેજે સેજ ઘલાણી હામ, અખા નિરંતર ફાળ્યો રામ. ૫૧૮
 વસ્તે અસ્ત પામ્યું મન જદા, દરિદ્ર હો કે હો સંપદા;
 દરિદ્ર ન વધે ન સુખનું માન, જ્યારે પામ્યું મૂળ નિધાન;
 આદ્યે કર્મ ક્રિયે જીવ થયા, કારણ આદ્ય શાના પરઠ્યા? ૫૧૯
 અખા વિચાર્યે બેઠું ઘાટ, આપે આપ ચૈતનનો ઠાઠ;
 પંડિત જાણ કહો એ મર્મ, અણજાણે શું સાધન ધર્મ ?
 એ વક્ત કરે તે વક્તા ખરો, અખા અણજાણે ભૂલા ફરો. ૫૨૦
 કરતો રહે તો ખૂટે કર્મ, એ આત્મા જાણ્યાનો મર્મ;
 જો તું જીવ તો કર્તા હરિ, જો તું શિવ તો વસ્તુ ખરી;
 અખા એમ જાણે તે આપોઆપ, ગીતા વિષે હરિ રાખ્યો થાપ. ૫૨૧
 ગીતાને અધ્યાય સાતમે, ભક્ત ચાર કદા તે સમે;
 તેમાં ત્રણતણો હરિ કહે હું ભૂપ, પણ જાતા તે મારું નિજરૂપ;
 કાર્ય પ્રત્યે બહારે રમું, અખા અંત્યે ત્યાં વીસમું. ૫૨૨
 જ્ઞાને સમજે તે નર ખરો, ભણ્યે ગણ્યે માણ્યો આફરો,
 ભણ્યા ભવ ભમતા ભવમાંય, ભાત ઊભાત વચ્ચે ન રહેવાય;
 રઢથી વાત કરે હરિતણી, અખા અક્ષરમત નહિ આપણી. ૫૨૩
 જે વિરલા રસિયા હરિતણા, કેસરીસિંહ દીસે નહિ ઘણા;

૫૧૭. નીરતર=તદન, નરાતાર. ૫૧૮. મેશે=શાહીથી. હામ=હિંમત. ૫૧૯. વસ્તે=બ્રહ્મવસ્તુમાં. દરિદ્ર=દળદર. સંપદા=સંપત્તિ. ૫૨૦. જાણ=જાણકાર. વક્ત=વ્યક્ત. ૫૨૨. ભૂપ=સ્વામી, રાજા. વીસમું=વિશ્રામ પામું. ૫૨૩. સાત=૪૨ શારો. આફરો=ખૂબ ખાવાથી થતો અજંપો. રઢ=સગની. અક્ષરમત=અક્ષયમતિ, બ્રહ્મની મતિ. ભાત=પ્રકાશિત. ઊભાત=ઉદ્ભાત, વધારે પ્રકાશિત.

સુભટ સૈન્યમધ્યે વિચાર, તેમ માળામુદ્રા સારોદ્ધાર;
 જ્યમ અન્ય પંખી અતિ જિયો ચડે, અખા અનલદર્શન નવ કરે. ૫૨૪
 અખા અક્ષરપદ તું ત્યાં રમે, જ્યાં ચલે નહિ ત્યાં વીસમે;
 નિત્ય નિવેદન એહ જ જાણુ, આતમતત્ત્વ સઘળે પરમાણુ;
 ત્યારે સર્વ પડે પાધરું, જ્યારે હુંપણાનું આવે સરું. ૫૨૫
 ઓળખ આપ હવડાં હરિ મળે, જો બાહ્યથકો અંતર્ગત વળે;
 અનવેવ્યત્રેકે હરિ ભાળ, તુષને ત્યાગે રહે તે સાળ;
 અક્ષર આપ અવસ્થા ફરે, અખા તું જ આદ્ય મધ્યે સરે. ૫૨૬
 પહેલી હરિશું લાગી પ્રીત, તેણે ભાગી લૌકિક રીત;
 એમ કરતાં સગપણ નીકળ્યું, તેણે ત્યાં કાંઈ કહેવું ટળ્યું;
 સ્વામી-સેવક પ્રીતે હુતો ભાવ, સગપણ અખા સતંતર સાવ. ૫૨૭
 માતા તન સઘળો સંસાર, પિતાપુત્રનો એક નિરધાર;
 પિતાપુત્રને શરીર જ નથી, ભાસે તે ભ્રમની મોરથી;
 માતા તનને ધ્યાતાધ્યે, પિતાપુત્ર અખા નિરપ્રે. ૫૨૮
 કાંઈ ન જાણ્યે જાણ્યો રામ, જાણપણે જૂલ્યો નિજધામ;
 જ્યમ જ્યમ અદકું જાણતો જાય, ત્યમ ત્યમ હુંના મળ બંધાય;
 યદ્યપિ કથે જો પ્રદક્ષણ, તોય અખા નહિ મૂકે માન. ૫૨૯

૫૨૪. સુભટ...સારોદ્ધાર=જેમ સુભટ-સારો લડવૈયો-સેનામાં મુખ્યત્વે વિચાર જ કરે છે અને હથિયાર વગેરે તો એને ગૌણ રહે છે, તેમ હરિના રસિયાઓ મુખ્ય વિચાર હરિનો રાખે છે અને માળામુદ્રા તો એમને ગૌણ જ રહે છે. જ્યમ અન્ય પંખી...કરે=ખીખં પંખી (જવ) આકાશમાં જીડે છે, પણ એમને અનલપંખી (પરમાત્મા) જેવામાં આવતો નથી. (અનળપંખી એક પૌરાણિક પક્ષી છે.) ૫૨૫. નિવેદન=અર્પણ. સરું=છેવટ, અંત. ૫૨૬. હવડાં=હમણાં. અનવેવ્યત્રેકે=અન્યવ્યતિરેકે; ૫૨૭. સગપણ અને બેદથી. તુષ=છાતરાં. સાળ=ઓખા. ૫૨૮. મોરથી=મહોરથી, છાપથી. નિરપ્રે=નિરપૃહ. ૫૨૯. યદ્યપિ=જોકે. કથે=કહે. માન=અભિમાન.

જાણુ થાય બહુ વિદ્યાવડે, તેમ તેમ આવરણ અદકાં ચડે;
 નિત્ય ધોતાં પટ રાતું થાય, પાણીનું પડ ચડતું જાય;
 મૂળશું પટ જોતાં તે મેલ, અખા અણુલિંગીપણું અલેલ. ૫૩૦
 નિજપણું ભૂલ્યે કરી જીવ, ભૂલ ટળી તો સદાયે શિવ;
 તે શિવ તો પોતે છે સદા, ત્યાં વિદ્યાના મળ નોહો કદા;
 અખા વસ્તુ તો સે'જે સે'જ, જીવ રે' તો પ્રાયે મળ રે' જ. ૫૩૧
 સમજ્યો નર શો બાંધે ઘાટ, આપાપર ટળી ગયો છે નાટ;
 અકસ્માત્ ઊપન્યો વિચાર, સત્તાનિત્ય બાંધ્યો સંસાર;
 અનંત પ્રહ્લાંડનો દ્રષ્ટા આપ, અખો કહે શરીર આદ્યે દઇ વ્યાપ.
 અખા વિચાર્યો સરખી વાત, વિચાર વિના તે થાયે ઉત્પાત;
 વેદ ચાર પ્રહ્લાના કહ્યા, સ્મૃતિ પુરાણ ઋષિ ઉચ્ચર્યો;
 ચળ્યો પદ્મારથ સર્વે કહ્યો, પણ અચળ્યો ત્યાં અંભોગત્વ રહ્યો.
 જે રહ્યો વ્યાપી વિસ્તરી, તેની તો કથા નવ કરી;
 ધર્મે કર્મે લાગ્યાં બહુ લોક, પણ સોદો ન થયો રોકારોક;
 નગદ માલ ઉધારે પડ્યો, એમ અખા જીવ રડવડ્યો. ૫૩૪
 ઇહાં અખા કોઈ શું કરે, જો માયા આડી પરિચંચ ધરે ?
 જેમ અશ્વ અશ્વની ભોગવે, નેત્રપટ બાંધ્યો સંગવે;
 પટ છોડી દેખાડે તૂરી, અખા એહવી નીપજ ખરી. ૫૩૫

૫૩૦. અલેલ=ઉપરટપકે. કપડું નિત્ય ધોવાતું રહે છે, ત્યારે તે લાક્ષણિકપડતું બને છે. એ લાક્ષણિક તો પાણીના પડ આવવાથી હોય છે. મૂળ પોતની દૃષ્ટિએ જોઈએ, તો એ લાક્ષણિક મેલ જ છે. એ રીતે પટનું અણુલિંગીપણું—કંઈ ન લાગવાપણું—ઉપરટપકે છે. ૫૩૨. નાટ=નક્કી. સત્તાનિત્ય=સત્તા+અનિત્ય; ક્ષણભંગુર. વ્યાપ=ફેલાવ. ૫૩૩. અંભોગત્વ=આડો આંક. ૫૩૪. રોકારોક=રોકડો. ૫૩૫. પરિચંચ=પડદો, આવરણ. અશ્વ=ધોડો. અશ્વની=ધોડી. નેત્રપટ=આંખે પાટો. સંગવે=સંગમે, સમાગમમાં. તૂરી=ધોડો. ન્યારે ધોડીને સમાગમ કરાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેને આંખે પાટો

એણી પેરે એ ત્યાંહાં થાય, જે વડે પ્રવાહ ચાલ્યો જાય;
 તેનો કોઈ ન જાણે મર્મ, દેખે જીવને જીવનાં કર્મ;
 અદૃષ્ટ પદાર્થ થાય દૃષ્ટમાન, અખા સમજે તો સમજે સાન. ૫૩૬
 અમૂર્તિની મૂર્તિ આ સહુ, અણુનામીનાં નામ જ બહુ;
 અકર્તા કર્મ સર્વે કરે, અનિર્વાચની વચન ઉચ્ચરે;
 અખા એમ ખરારે માન, ખીજી વાત ન ધાલીશ કાન. ૫૩૭
 પારશ્રવ્ય જોવાને મન, બહુ ભાતનાં કરે જતન;
 પૂતળીને કેમ જીવે ચક્ષુ, જો દેખણુહાર પૂતળી છે મુખ્ય;
 હર્ષણુ માંડી જોવા જાય, તે તો અખા નિજ છાયા પ્રાય. ૫૩૮
 રૂપધારી રામ જોવા કાજ્ય, શરીરકૃત્ય કરતા બહુ બાજ્ય;
 ધ્યે-ધ્યાતા થઈ આવે સે'જ, એ તો ચૈતનમાં શુણુ છે જ;
 જીવ-પ્રક્ષણે હાથે સાહે, એહ અખા હોયે નહિ પ્રાયે. ૫૩૯
 વિચાર અણુલિંગી ક્યમ બિપજે, જ્યમ કો નરને મહેલાં ભજે;
 ત્રયલ થઈ જાએ તેની વૃત્ય, તેમ કેવલપણુ પામે તુલ્ય;
 ભાવના ફેર પડે છે મન, અખા નહિ કો સાક્ષી અન્ય. ૫૪૦
 પ્રાયે સર્વ ચૈતન્યનો ઠાઠ, પણ સત્ય મિથ્યા રૂપે આઠકાઠ;
 શેષ નાગ વૈકુંઠપર્યાંત, જ્યમ મણિગણુ બહુ ને એક જ તાંત;
 દેવ નર નાગ રૂપ સિદ્ધમાં ફેર, સમજે અખા ટળે અધેર. ૫૪૧

બાંધવામાં આવે છે. એ સમાગમ વખતે એક સુંદર ને કદાવર ઘોડો
 પાસે રાખવામાં આવે છે અને ઘોડીને પાટો છોડ્યા પછી તે બતાવ-
 વામાં આવે છે. ઘોડીને જે વજેરું તીપજે છે, તે એ ઘોડાના અણુસાર-
 નું હોય છે. ૫૩૭. અનિર્વાચની=વચનાતીત. જે મૂર્તિ, નામ, કર્મ,
 અને વચનથી પર છે તેનાં આ બધાં છે. ખરારે=ખરેખર. ૫૩૮. ચક્ષુ=
 ચક્ષુ. મુખ્ય=મુખી, સામે. ૫૩૯. કાજ્ય=કાજ. શરીરકૃત્ય=શરીરનાં
 કામ. બાજ્ય=બાજી-બહારનાં. ૫૪૦. મહેલાં=મહિલા, સ્ત્રી. વૃત્ય=વૃત્તિ.
 તુલ્ય=તુલ્ય. ૫૪૧. આઠકાઠ=ગમે તે લાકડું. સિદ્ધ=એક દેવગતિ,

સર્વે એ કારજનાં રૂપ, પણ કારણ સમજવું તે જ અનુપ;
 કારજ ક્રીટ પતંગ પ્રહાય, કારણવડે સૌ ચાલ્યું જાય;
 જે ઘટ અખા કારણ ઉલ્લસે, તે નર સ્વે થઈને વિલસે. ૫૪૨
 લોક ચૌદ હીરાની ખાણ, ઓપાણે તે થયો નિરવાણ;
 વણઓપાણે સૌ કાંકરા, જાતવિષે સર્વે આકરા;
 જે ઘટ હવો પોતપ્રકાશ, તે અખા નોહો સ્વામી-દાસ. ૫૪૩
 આડય અવિદ્યા સૌને વિષે, તેણે આપોયું નવ ઓળખે;
 ભરમે દેહઅધ્યાસી થયો, કર્મ કરી ચૌદ લોકે વહો;
 તેહ ભૂલ ટાળવા માટ, અખા ભક્તિ ઘાલી છે ઘાટ. ૫૪૪
 જાણ્યું, જીવ નવધા આદરે, ભક્તિરસે કર્મરસ વીસરે;
 ઈશ્વર સાથે રત બંધાય, તો કાંઈ સુરત ચેતનમય થાય;
 ત્યાં સગુણભક્તિ ગાયો સાકાર, અખા મંડાણો મોહવ્યાપાર. ૫૪૫
 ભક્તિ દેખાડી એટલા માટ, કર્મધેનમાં પાડી વાટ;
 જાણ્યું સૂઝે મારગ જશે, સર્વાવાસ હરિને જાણશે.
 અખા અવતારી ધ્યેયને બંધે, તો પોતાથી છૂટી ક્યમ શકે? ૫૪૬
 સર્વાવાસ જાણ્યાવિણુ રામ, અખા થયું નથી કેનું કામ;
 બીજી ભક્તિ તે મોહનો ઘાટ, રાજમારગમાં પડે છે વાટ;
 પુષ્પિત વાણી તે મેવાસ, સુખસરણું પણ મહાઆયાસ. ૫૪૭
 એક વસ્તુવિચાર વિચાર્યો મને, પારપ્રહ્મ જાણેવો જને;
 આપ આદે દઈ ચૌદ લોક, પંચભૂત કેરો સૌ થોક;
 લોકલોક પ્રત્યે લોકપાળ, એવું ધામ અખા વિશાળ. ૫૪૮

૫૪૨. કારજ=કાર્ય. અનુપ=ઉત્તમ. પતંગ=પતંગિયાં.
 ૫૪૩. ઓપાણે=ઓપ-ચળકાટ પામ્યો. થયો નિરવાણ=ખૂઝાઈ ગયો,
 મોક્ષ પામ્યો. ૫૪૫. નવધા=નવ પ્રકારની ભક્તિ. રત=રતિ, પ્રીતિ.
 સુરત=ધ્યાન. ૫૪૭. વાટ=ધાડ. પુષ્પિત=મધમધતી. આયાસ=દુઃખ.
 ૫૪૮. થોક=થોકડો.

વૈકુંઠ આદે જિંચા માળ, નીચા જોતાં આદિ પાતાળ;
 તેમાં બલિયાની બલિયા બહુ, એક અધિપતિ ને પ્રજા સહુ;
 અખા જોતાં એક માંડણી, પણ મહાકારણ તે અળગો ધણી. ૫૪૬
 તે મહાનિધ સઘળે પોખાય, અવિરત પ્રવાહ ચાલ્યો જાય;
 વિષ્ણુ પ્રજ્ઞા શિવ ને શેષનાગ, ઐશ્વર્ય અદકા ઓછા ભાગ;
 ત્રિગુણાતીતવડે એ સહુ, અખા સમજે તો વારુ બહુ. ૫૫૦
 લોક ચૌદ ત્રણ ગુણના કર્યા, અષ્ટાદશ વર્ણ આવર્યા;
 એણે લેખે બહુ પ્રજ્ઞાંડ, પ્રજ્ઞાંડપ્રજ્ઞાંડે બહુવિધિ માંડ;
 લૌકિક લેખું એ ત્યાં કહ્યું, અખા અલૌકિક અળગું રહ્યું. ૫૫૧
 જ્યમ ચિતારો ચિત્રશાળા કરે, અનંત ભાતનાં રૂપ ચીતરે;
 અનંત આવેવ ભાવ લેદ નામ, જોતાં ચિતારાનાં કામ;
 દીડી સુણી ભાત બહુ લખે, અખા ન નીપજે જોયા પખે. ૫૫૨
 એ ચિતારાની પેરે નથી, સર્વ કાઠયું આપામાંડીથી;
 રૂપે રૂપ સંચાર્યું આપ, તેણે ચૌદે વ્યાખ્યો વ્યાપ;
 કળ ભરાવી ચૈતન્ય વિખે, તે માટે નાટક છે અખે. ૫૫૩
 અદ્ભુત કળ ચિતારાતણી, આપે આપની નીપજ ધણી;
 ખીખે ખીખું ભરાતું જાય, ચૌદ લોકની નીપજ થાય;
 થાય ભાત પણ સામર્થ્ય પોત, એમ અખા જોજો ઓતપ્રોત. ૫૫૪
 અરૂપી રૂપે બહુ થયો, સ્વસ્વરૂપે જ્યમનો ત્યમ રહ્યો;
 જ્યમ અગ્નિથી દીપક થાય, પછે દીવે દીવા ચાલ્યા જાય;
 હુતાશન ત્યમનો ત્યમ અખે, એમ હાણુવૃદ્ધ નહિ ચૈતન્ય વિખે. ૫૫૫

૫૪૬. બલિયા=બલિહારી ૫૫૦. અવિરત=અખંડ. વારુ=કીક.
 ત્રિગુણાતીત=ત્રણ ગુણની પાર એવો પરમાત્મા. ૫૫૧. અષ્ટાદશ=
 અઠાર. માંડ=માંડણી. લેખું=ગણતી, માન્યતા. ૫૫૨. આવેવ=અવયવ.
 ૫૫૪. સામર્થ્ય=શક્તિ. ૫૫૫. અરૂપી=રૂપરહિત. હુતાશન=અગ્નિ.
 હાણુવૃદ્ધ=હાનિ અને વૃદ્ધિ.

નાટકનો એમ નીપજે લેઈ, હું નથી કહેતો, કહે છે વેઈ;
 જેને સ્વસ્વરૂપ પામ્યાનો અર્થ, માયામોહ કરવો હોયે વ્યર્થ;
 પ્રગટ પ્રમાણ કહે છે અખો, જાણો તે એ પેરે લખો. ૫૫૬
 સુખિયા દુખિયા દીસે બહુ, પણ માયાના કીધા છે સહુ;
 સુખિયા પલકે દુખિયા થાય, ધન તન લજ્જા પ્રીટી જાય;
 રંક હોય તે થાયે રાય, અખા એ માયામહિમાય. ૫૫૭
 માયાના મર્કટ બહુ લોક, પલકે સુખ ને પલકે શોક;
 કપિને જેમ શણગાર્યો નટે, લીખ મગાવે રહેા ચૌવટે;
 અખા લે સર્વે ઉદ્દાસ્ય, કંઠ-દોરડી, પૂછે કાળ. ૫૫૮
 પલકે રિધસિધ આવે ઘણી, જીવ જાણે હું સૌનો ધણી;
 જ્યમ વરઘોડે મળ્યા બહુ વના, પલકેક રહીને થાયે ફના;
 અખા માયા કરે ફજેત, ખાતાં ખાંડ ને ચાવતાં રેત. ૫૫૯
 બાળકપે ધરડો અસંન, જેણે સત્ય માન્યું શમણાનું ધન;
 બાળક રમતને માને ફેાક, ધરડો સત્ય માને હર્ષશોક;
 પશુ મૂવો કેા ભૂત ન થાય, માણસ અખા અવગંત કહેવાય! ૫૬૦
 પંચ ઇન્દ્રિયનું અતિશય જ્ઞાન, એ માણસને આપ્યું માન;
 સામુનો તેનો ચડ્યો અહંકાર, કર્યા મૂક્યાનો રાખે ભાર;
 અવળી સૂઝ અખા જીવની, અંતર માયા નહિ પીવની. ૫૬૧

૫૫૬. અર્થ=પ્રયોજન. ૫૫૮. પલકે=પલકમાં. કપિ=વાંદરો.
 ચૌવટે=ચાર રસ્તે, ચાટામાં. ઉદ્દાસ્ય=ઉદ્દાસ. ૫૫૯. રિધસિધ=રિક્ત-
 સિદ્ધિ. વના=વર (આ કચ્છી શબ્દ છે. મારવાડીમાં એને 'ખનો' કહે છે. જૂના વખતમાં ગામના બધા વરો ભેગા થઈને પરણવા જતા, તેનો અહીં ઉદ્દેશ્ય છે.) થાયે ફના=વેરાઈ જાય. ખાતાં... રેત=ખાતી વખતે જાણે ખાંડ લાગે, પણ ચવાઈ જતાં તે રેતી અનુભવાય! ૫૬૦. અસંન=અજ્ઞાન (અસંજ્ઞ). બાળકપે...ધન=ધરડો તો બાળકથી પણ વધારે અજ્ઞાન છે. તેણે તો શમણાના ધનને સાચું માન્યું છે! ૫૬૧. પીવની=સમર્થ.

કાંઈ ન હીસે જીવને હાથ, થઈ બેસે તે સૌને નાથ,
 ધન તન દોલત ઊડી જાય, રહ્યો રુએ પણ કાંઈ ન રખાય;
 મરડે મૂછ પણ માંહે કિલબ, અખા એહનું લક્ષણ જીવ. ૫૬૨
 નાટકે ચાલે માયાતણું, સકલ જીવ શણગાર્યો ઘણું;
 કાળ ફેરવે ચૌદ ચૌવટે, એકને આપે એકનું ઝટે;
 અખા વગૂવે માયા કાળ, જાણ પડિત શ્રીવંત ભૂપાળ. ૫૬૩
 બાળકે જ્યમ રમાડે જ્ઞાન, દૂરથી દેખાડે ધાન;
 પૂંછ હલાવે ચાટે લાળ, ઊંચું કરી ભરાવે ફાળ;
 લલચાવ્યો દેશાંતર જાય, અખા એમ રમાડે માય. ૫૬૪
 આશા જનને બહુ પરભવે, દેવ આગળ જઈ દુઃખ દાખવે;
 દશે આંગળાં મુખમાં ધરે, હીનવચને નેત્રે નીર ભરે;
 ત્યાંથી ટાંક ન પામે ધૂળ, અખા લાલચે ન મળે મૂળ. ૫૬૫
 કહે અમને કેણુ શકે છેતરી, એવું બાંધે બિરદ આદરી;
 ક્ષણે ક્ષણે લૂંટાતો જાય, ધન તન સજ્જન સૌને ખાય;
 છાનો નહિ પ્રગટ ઠગે કાળ, પડિત જાણુ શ્રીવંત ભૂપાળ. ૫૬૬
 જૂંટી લે રાજનાં રાજ, તપસીનાં તપ કરે અકાજ;
 શ્રીવંતકેરા ધનને હરે, પડિતની વિદ્યા ભક્ષ જ કરે;
 યુવતીનાં ચૌવન હરે કાળ, તોયે અખા નવ જાગે બાળ. ૫૬૭
 જ્યમ કાગળમાંથી જાય કપૂર, ત્યમ સોખે સૌને એનું નૂર;
 ગર્વ ગાહુવા મોહકમ જાણુ, સૌને પીલે એકે ઘાણુ;
 ખોખાં કરી નાખે તત્કાળ, અખા એવો કરડો કાળ. ૫૬૮

૫૬૨. કિલબ=નપુંસક. ૫૬૩. ઝટે=જૂંટવે. શ્રીવંત=શ્રીમંત.
 ભૂપાળ=રાજા. ૫૬૪. ધાન=અનાજ. માય=માયા. ૫૬૫. પરભવે=
 લાચાર કરે. ટાંક=થોડી પણ. ૫૬૭. જૂંટી લે=જૂંટવી લે. અકાજ=
 નકામું. બાળ=નાદાન. ૫૬૮. સોખે=શેષે. નૂર=હીર, તેજ. ગાહુવા=
 ગહિયા. મોહકમ=મૂંગો; મોહમ, ઘાણુ=ઘાણી. કરડો=આકરો, સખત,

ઘોડાપૂર આવે જ્યમ નદી, ત્યમ ક્ષણમાં સંપત દીસે વધી;
 પળમાં તેનો થાય વરો, જેવો છાશ તણો આકરો;
 એમ સંસાર આવે ને જાય, અખા તેહને ક્યાં પ્રતિવાય? ૫૬૬
 સહિત દેશ વૈકુંઠ ગયા રામ, કુળ લઈ કૃષ્ણ પોંચ્યા નિજધામ;
 તો પ્રાકૃત જીવતણી શી વાત? એ તો મોટે ઠામે ઘાલ્યો ઘાટ;
 થયો પહારથ ટાળે કાળ, વળગ અખા નિર્ગુણની ચાલ. ૫૭૦
 પુણ્ય પાપ લખિયાં ઋષિજને, જેણે જેવું માન્યું મને;
 બ્રાહ્મણ કહે સત્ય કરવા યજ્ઞ, પશુવધ કીધે હોય પુણ્ય;
 જૈન કહે એ હિંસા પાપ, અખા ધર્મ પણ જૂજવા થાય. ૫૭૧
 લખ્યા પ્રમાણે સૌ કેા વહે, ધર્મ રાખવા સૌનું હૃદે;
 જોલ્યું ન મળે કેનું એક, આપઆપણી રાખે ટેક;
 જાંગડ રાખી સૌ આચરે, અખા સૌ કેા વહતા મરે. ૫૭૨
 મનીશપેં દેવ ઉત્તમ લખે, ત્યાંહાં મઘ માંસને એ લખે;
 તેને માથે ન ગંણે પાપ, બલિ આપીને સૌ કહે બાપ;
 અખા ઘેન એ ચાલ્યું જાય, રામ જાણે નિસ્તારો થાય! ૫૭૩
 બહુ સામર્થ્ય હોય છે જ્યહાં, બુદ્ધ્યનું જાળ નહિ ચાલે ત્યહાં;
 દેવી દેવ રાક્ષસ સિદ્ધિવંત, તેનાં ચરિત્ર ન સમજે જંત;
 તેને શિર ન ગણાયે પાપ, અખા બુદ્ધ્ય લગણુ આલાપ. ૫૭૪
 બુદ્ધ્ય પ્રમાણે લખી લખી ગયા, બુદ્ધ્ય પ્રમાણે વાંચ્યે રહ્યા;
 બુદ્ધ્ય પ્રમાણે સૌ સાંભળે, બુદ્ધ્યચાતીતથી સૌ ચળવળે;
 તેને અખા સમજે તે કોય, જે પરાતીતથી પોષણ હોય. ૫૭૫

૫૬૬. ઘોડાપૂર=ઘોડાને વેગે આવતું પૂર. સંપત=સંપત્તિ. વરો=
 ખર્ચ, વપરાશ. પ્રતિવાય=પ્રત્યવાય, અડચણ, અકટાયત. ૫૭૦. કુલ=
 કુટુંબ. પ્રાકૃત=સામાન્ય. ૫૭૩. મનીશપેં=મનુષ્યથી. ઘેન=કેદ.
 નિસ્તારો=મોક્ષ, ઉદ્ધાર. ૫૭૪. આલાપ=મોલવું. ૫૭૫. બુદ્ધ્યા-
 તીત=બુદ્ધિથી અતીત-પાર. ચળવળે=ચળવળ કરે. પરાતીત=પરથી
 અતીત, પરથી પાર એવું બ્રહ્મ. લખી લખી=લક્ષીને લખી.

જે અરૂપ અગ્નિ રહે ચક્રમક વિષે, તે પ્રગટ થયા ચહી સૌ હજે;
 રૂપ ધરી બહુ પ્રાક્રમ કરે, બુધ્યવિલાસ સૌ કેા આદરે;
 પણ પ્રગટ્યાને કાળની દધા, અરૂપ અખા સદોદિત સદા. ૫૭૬
 અરૂપી અગોચરથો બળ કરે, દ્રુમ વિષે જેમ નીર પરવરે;
 થડ મૂળ શાખા પત્ર ફૂલ, રગરગે નીર ચડયું અમૂલ;
 પાણી સદા અખા અવિનાશ, પણ થૈ આબ્યું તે થાયે નાશ. ૫૭૭
 ફળ જેવા હીંડે નીરને, પણ ક્યમ દેખે અંતરશીહરને ?
 ફળસ્થાનિક દેહાદિક રૂપ, અને જળસ્થાની તે વસ્ત અરૂપ;
 અખા જેતાં સર્વે રામ, પણ ઉપન્યું તેટલે રૂપનામ. ૫૭૮
 અખા એમ ધરીજે ધ્યાન, આક્રિષ્ટિયે જડશે સ્વસ્થાન;
 બીજું તે મનની શોચના, અંતરજાડ્ય ન ટળે શોચના;
 પરાપાર પ્રાણેશ્વર નાથ, નહિ સમજે તે ઘસશે હાથ. ૫૭૯
 પિંડ શોધે પ્રાણેશ્વર જડે, બીજું તેને રૂપક ચડે;
 પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ સેવક બહુ સ્વાદ, પરોક્ષ ઉમેદ કરે બહુ વાદ;
 ગળી ચોપડી સઘર્ણી વાત, લૂખો રામ અખા સાક્ષાત્. ૫૮૦
 રામ નોહે પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ, સ્વયં રહેશે આપોપું શોષ;
 ત્રિગુણુ ધુમાડે આંખ બહુ ભરી, ચૌદે લોક રહ્યો આવરી;
 આતમ અખા સદોદિત સદા, એ તો જીવને ત્રિગુણુની લાગી દધા.

૫૭૬. દધા=પીડા. સદોદિત=સદા+ઉદિત, હમેશાં ઉદય પામેલ.
 ૫૭૭. અગોચરથો=અગોચર રહીને. દ્રુમ=ઝાડ. પરવરે=ફરે, પ્રસરે.
 પત્ર=પાંદડાં. ૫૭૮. ફળસ્થાનિક=ફળને સ્થાને. અંતરશીહર=અંતર-
 માં રહેલી સેર. ૫૭૯. સ્વસ્થાન=પોતાનું સ્થાન. શોચના=વિચાર,
 શોક. અંતરજાડ્ય=અંતરનું જાડાપણું. ૫૮૦. રૂપક=એક જાતનો
 અર્થાત્કાર. એમાં ઉપમેયને ઉપમાન સાથે અભિન્ન વર્ણવવામાં આવે
 છે. ગળી ચોપડી=મીઠી, ગોળ ધાલેલી. ૫૮૧. શોષ=શોષી લે, ફર કર.
 ત્રિગુણુ ધુમાડે=ત્રણ ગુણુરૂપી ધુમાડાથી.

સૂઝ પડી તે સમજે સાર, અન્ય કદ્યે ઉપદેશ વહેવાર;
 વાદળ ખોખું શોષે નીર, કાઢવમાંથી પીએ હીર:
 એમ પ્રપંચ પરમેશ્વર લહે, અખો દેખી ચાખી કહે. ૫૮૨
 સ્વામી અખાનો સઘળે મળે, લોક ચૌદે તેમાં આફળે;
 બ્રહ્મા આયુષ પંથમાં જાય, તોયે રામરૂપ પૂરું ન મપાય,
 એવું અદબદ એળે જડ્યું, તે માહેલું સર્વે ઘાટે ઘડ્યું. ૫૮૩
 અખા અદ્ભુત મોટી વાત, પ્રાકૃત જીવ કહે ઉત્પાત;
 ભવ્ય જીવ કહે એ ભલું, સિંહનું બાળ રમે એકલું;
 કેશરીકેરી મોટી ફાળ, પ્રાકૃત જીવ બિયે શિયાળ. ૫૮૪
 પ્રાચે પરમેશ્વર છે મનાતીત, પાણીથી અળગેરું શીત;
 શીતયોગે જેમ નીર જમાય, તે ઉપર સૌ હીંડી જાય;
 વસ્તુવડે એમ જાણો મન, એમ અખા સમજે હરિજન. ૫૮૫
 જળ જામે ને જળ વીધરે, તે બાધી અવની પરવરે;
 હિમ ન દીસે તેમાં રંચ, ત્યમ એ જાણો મનના સંચ;
 ત્યાંહાં હિમ તેમ ઇંદ્રાં રામ, અખા મન સંત્તાનાં કામ. ૫૮૬
 અખા લાઘવ સમજ્યા માંહે, જો અંતર્યામી થાયે સાહે;
 સાંમો હોય તો સાહે હાથ, પોતે પોતામાં લેહવો નાથ;
 છે હુમાયુ પંખીની પઠે, કોય હેતુવાદ કરશે મા હઠે. ૫૮૭
 અગ્નિકાષ મેલીને પંખ, ઉપર ઉડી નાખે નસંક;
 નિજ ઇચ્છાએ બાળે કાય, સ્વાંતબિંદ ફરી પરગટ થાય;

૫૮૨. ખોખું=પોણું. હીર=સત્વ. ૫૮૩. પંથમાં=રસ્તામાં.
 બ્રહ્માનું આખું આયુષ્ય ચાલ્યું જાય, તોપણ રામના રૂપનું-રૂવાનું-
 માપ આવી શકે એમ નથી. એળે=સહેળે. ૫૮૪. ઉત્પાત=તોફાન,
 આપત્તિ. ૫૮૫. મનાતીત=મનથી પાર. શીત=હંડી. ૫૮૬. વીધરે=
 એગળે, પ્રવાહી થાય. હિમ=ઝરફ. સંચ=કરામત. ૫૮૭. લાઘવ=થોડામાં
 ખુલાસો. હુમાયુ પંખી=અનસ પંખી. હેતુવાદ=ખોટી તર્કબાજી,

એમ અખા હોય બ્રહ્મવિચાર, ઉત્પત્યલય ઈહાં હું-તું સંસાર. ૫૮૮
 અખે વિચાર્યું મનને સાથ, જે કાંઈ ન દીસે તારે હાથ;
 તો ફાંસુ શીદ રાખે મામ, કશું ન નીપજે તો શું કામ ?
 શરીર તારું તારે વશ નહિ, તો બહાર બળ દેખાડે કહી ? ૫૮૯
 ઇંદ્રી વણસે વણસે કાય, ગમે નહિ, વાળ ઘોળા થાય;
 સ્વર્ગ સુધી તે ઘાલે હામ, અને પોતાનું ન સચાચે ચામ;
 ફાકટ ગાડાં લૂંટી પડ્યે, અખા કોય ન પાડે ભડ્યે. ૫૯૦
 અખા ઇચ્છે જો આતમભોગ, નિવૃત્તિ વિના તે ન મળે ભોગ;
 કથે જ્ઞાન પણ બાંધ્યો વાગ, તેણે મુક્ત ન પામે ભગ્ય;
 મૂએ મુક્ત હશે તેમ હશે, જીવતે વાધ તો પાંજર વસે. ૫૯૧
 છૂટા શા પણ બાધા નેટ, જેમ શકરાને દોરો પેટ;
 ઊડે ખરો પણ આઘો નવ ભય, પેટે બાંધ્યો દોરો તણાય;
 અખા એમ છે નિવૃત્તિ વિના, જીવને તે ન ટળે એમના. ૫૯૨
 અજ્ઞાનીથી જ્ઞાની ભલો, જે મનવડે ચુકાવ્યો કલો;
 પણ વર્તાવા પ્રવૃત્તિમાં ધાંખ, જેમ પોપટને કાઠી છે પાંખ;
 કદાચ અખા તે ઊડી ભય, પાછો તેને પ્રવૃત્તિ સાય. ૫૯૩

અજ્ઞાન અંગ

અજ્ઞાને જે પહેરે વેષ, બહાર નીકળે દેખાદેખ;

૫૮૮. પંખ=પંખી. ઉડી=ફૂદકો. નસંક=નિઃશંક. સ્વાંતગ્નિન્દ=સ્વાતિ નક્ષત્રમાંનું મેઘગ્નિન્દુ. અનળ પંખી અગ્નિમાં બળી સ્વાતિ-ગ્નિન્દુ થાય છે. પછી વરસીને મોતી બને છે. આ કલ્પના છે.
 ૫૮૯. ફાંસુ=ફોગટ. મામ=મમતા, માયા. ૫૯૦. પડ્યે=જતાં. ભડ્યે=ભડ-વાગ્યાણ-પણ. ૫૯૧. વાગ=જળ. મુક્ત=મુક્તિ. પાંજર=પીંજરું. ૫૯૨. બાધા=બંધન. નેટ=નક્કી. શકરાને દોરો પેટ=માજ પક્ષીને પેટે દોરો બાંધ્યો હોય તેમ. એમના=સંકલ્પવિકલ્પ; નારાજ. ૫૯૩. કલો=કળિયો. ધાંક=ઝંખના, ધખના. સાય=પકડે, સાહે,

જેમ વાઘ ગૌધણને હળ્યો, વતે તેમાંહે રહી લળ્યો;
 તેને આમિષનો આહાર, પ્રસંગ મળે અખા પ્રતિકાર. ૫૬૪
 પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિની અળગી વાત, વિચારવિના નવ આવે ધાત;
 જેમ કે ભાડે રથ બેઠો જાય, બળદ મરે કે રથ કટકા થાય;
 નોહે ચિંતા તેને પ્રતિકાર, અખા જેને સત્ય વિચાર. ૫૬૫
 પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિને બેઠો વંરી, જેમ વેશ્યા રાખી ઘરૂણી કરી;
 પ્રસંગ મળે કરતી તે કરે, વિચારવિના સૌ એમ આચરે;
 મન ઈન્દ્રિય ત્યાં ન કરે કહ્યું, અખા એમ એકવાહ્યું વહ્યું. ૫૬૬
 યથારથ વતે તો જ્ઞાન, જેમ કે રંક થયો રાજન;
 જેમ કરતો તેમ વળતું કરે, જૂઠું છળ વિક્રમ આચરે;
 અખા કરી ન જાણ્યું રાજ, શું થયું જો પામ્યો સાજ ? ૫૬૭
 જો અખા ઓળખે આતમા, તો સર્વ વાતની ભાગે તમા;
 કરે લાલચ લોભ જૂઠો પ્રતિકાર, સૂર્યધામમાં નોહે અંધકાર;
 શીખી સાંભળી વાતો કરે, પોતે અગ્નિ ક્યમ ટાઢે મરે ! ૫૬૮
 જ્ઞાનતણો છે સત્ય ઉપદેશ, ત્યાં તો જૂઠું ન રહે લેશ;
 સાચી કથણી કથતા જાય, ઉદરઅર્થે કરે અન્યાય;
 કહે અખો એનું શું ભણ્યું, ગુંજતાપ વાનરતાપણું. ૫૬૯
 જ્યારે જ્ઞાનનો ઊગ્યો રવિ, રાત્ર ગઈ રત પ્રગટી નવી;
 કૃત્ય જાયે અંધારાતણાં, જે મોહનિશામાં કરતો ઘણાં;
 અખા નોહે દરિદ્રની વાત, અમૃત કે ભોગ કે લાંઘણ સાત. ૬૦૦

૫૬૪. આમિષ=માંસ. પ્રતિકાર=ઉપાય. ૫૬૬. ઘરૂણી=ત્રી.
 એકવાહ્યું=ગાડરિયું. ૫૬૭. યથારથ=યોગ્ય. રાજન=રાજ. છળ=કપટ,
 છેતરપિંડી. વિક્રમ=પરાક્રમ. તમા=દિકર. ૫૬૮. ઉદરઅર્થે=પેટને માટે.
 ગુંજતાપ વાનરતાપણું=ગુંજ એટલે ચણેલી. તેને ચક્રચકતી જોઈને
 વાંદરાઓ તેને અગ્નિ માની તાપવા બેઠા હતા, એવી કથા છે. ૬૦૦.
 રત=ઋતુ. કૃત્ય=કામ. મોહનિશા=મોહરૂપી રાત્રી. લાંઘણું=કડાકા.

આતમનું તે કરે અકાજ, સંસારની તે રાખે લાજ;
 દેહસુખને આતમસુખ કહે, જેમાંનું કંઈએ નવ રહે;
 જીવને મરતે છે જેવડે, એક સત્ય વાક્યે તેશું ત્રૂટ પડે. ૬૦૧
 ધન આયુ વિદ્યા બળ રૂપ, સુરચાતુરી ન્યાય-સિદ્ધ ભૂપ;
 જ્ઞાન ભક્તિ વિવેક વૈરાગ્ય, ચોરી વ્રત તીરથ તપ ત્યાગ;
 અખો કહે સર્વે અજમાલ્ય, જોતાં આપે આપનો માલ. ૬૦૨
 જીવ જીવને રહે અનુમાન, જ્યમ તાણ્યું ધનુષ આવી રહે કાન;
 જે જે દ્વારામાં જીવ ભળે, તેહ જ રૂપી કળણમાં કળે;
 મૂલ્યું અખા અદબદ છે ઓજ, સમજે તો સમજી લે ઓજ. ૬૦૩
 જેને નથી રૂપ ગુણ નામ, જોતાં તેનાં સઘળાં કામ;
 પસર્યું આપ વિચિત્રતા ભાત, વેદે કહી એ મુખની વાત;
 બહુ મુખનો મોટો મહારાજ, તો અખો શું કહે તેનાં કાજ? ૬૦૪
 પ્રણવપ્રકારે ઘાલ્યો ઘાટ, એકવાહી દેખાડી વાટ;
 જે છે તે ત્યાં અસંખ્યાત, શબ્દે કહિયે શબ્દની વાત;
 જે છે તેને અખો કેમ કહે? તેની વાત તો તેહ જ લહે. ૬૦૫
 કહે અખો મૂકી નિઃશ્વાસ, હું તો હું તારો આભાસ;
 તારી વાત કરે છે તું, ઓછાંયો મધ્યવર્ત હું;
 બહુ તેજ મધ્યે હું રહ્યો, ત્યારે શેષ ઓછાંયો ગયો. ૬૦૬
 અખા સઘળો વસ્તુવિનોદ, હાંસી હો કે તત્વાવબોધ;
 પોતાની ઠગ પોતા સાથ, ઇચ્છા અમલ ખાધો તેં હાથ;
 તારું ઘેલપણુ તે તે હું, સાજો તે ત્યાં તુંનો તું. ૬૦૭

૬૦૧. મરતે=મૃત્યુ. ૬૦૨. સુરચાતુરી=સ્વરચાતુરી. અજ-
 માલ્ય=માયાનાં ફૂલ. ૬૦૩. કળણમાં કળે=કાલવમાં ખૂંચી જાય.
 ઓજ=સૂક્ષ્મ રહસ્ય. ૬૦૪. મુખની વાત=મુખ્ય વાત. ૬૦૫. પ્રણવ=
 ઋકાર. એકવાહી=એક બાળુની. અસંખ્યાત=અણગણ. ૬૦૬. મધ્ય-
 વર્ત=મધ્યવર્તી, મધ્યમ રહેનારો. ૬૦૭. તત્વાવબોધ=તત્ત્વનો બોધ.
 ઠગ=છેતરપિંડી. અમલ=અપ્રીણ. હું=હુંપણું.

એમ અખા સહિયારી વૃત્ય, હાથોહાથ હીસે છે તુર્ત;
 નટતણી હાલે આંગળી, હું હાહું જાણે પૂતળી;
 તેનો જોલ પોતે નટ કહે, જાંડે વિચારે અમથું રહે. ૬૦૮

મુક્તિ અંગ

મુક્તિ પામવા મુખ્ય વૈરાગ, જે જેઉ પાસથો છૂટે રાગ;
 ધ્યેધ્યાતાથી આવો વટે, તે અનુભવતાં ચોકચોવટે;
 ખીજી અખા રસાળી વાત, સર્વાતીત નોહે સાક્ષાત. ૬૦૯
 જે કીજે તે સર્વે રાગ, રાગ વિના નવ જીપડે પાગ;
 રાગ જે વારે પાછો વળે, તે વારે નિજ આતમને મળે;
 દષ્ટ પદારથશું વૈરાગ, ત્યારે અખા જડે તુજ ત્યાગ. ૬૧૦
 જન જાણે છે જે વૈરાગ, તે ત્યાં સામે જીપજે રાગ;
 વૈરાગ્ય હોય ત્યાં નોહે દ્વેષ, તે ત્યાં સામે વાધે કલેશ;
 આપોપાનો થાયે ત્યાગ, ત્યારે અખા સાચો વૈરાગ. ૬૧૧
 જેહવડે તપ તીરથ કરે, વિષયભોગ કે સુખ આદરે,
 જેણે કરી નીપજે બહુ કામ, તે શોધી કાઢવો કામ;
 તે વિષુ જાણો રાગ વિરાગ, અખા જીછળી ભાંગવો પાગ. ૬૧૨
 જ્યમ ત્યમ કરી સમજવો મર્મ, હું તે શું ચૈતન્ય કે ચર્મ?
 એ સમજવું પહેલું જને, પછે ઘેર રહેજે કે જાજે વને;
 એ સમજ્યાવિષુ ગૃહસ્થ અતીત, વર વિહવા વણુ ગાવાં ગીત. ૬૧૩
 સમજણુમાં નથી રાગ વિરાગ, જ્યમ વાયુ હીંડે વિના પરાગ;
 લોક ચૌદ લગી વાપરે, સમજણુથી અર્થ સઘળો સરે;
 અખા રામ નથી ઘેર કે વને, જ્યાં મળે ત્યાં પોતા કને. ૬૧૪

૬૦૮. સહિયારી વૃત્ય=સાથે રહેતી વૃત્તિ. ૬૦૯. ચોકચોવટે=
 છડેચોક. ૬૧૦. પાગ=પગ. ૬૧૩. અતીત=સંન્યાસી. વિહવા=
 વિવાહ. ૬૧૪. પરાગ=સુગંધ. વાપરે=ફેલાય,

પાદુ, પાણ્ય, નેત્ર, મુખ, નાક, સકળ અંગનો કરજો તાક;
 એમાંનું એકે જો જાય, ધણી માટે જીવે ન રખાય;
 અખા ન હીસે તારો લાગ, તો પર સાથે શો રાગવિરાગ ? ૬૧૫
 વેલ પિયારી જોઠો જન, હું જ ધણી એમ માને મન;
 કાળ સદા જોડે સારથિ, જોઠો ફેરે અવિનાશી રથી;
 અખા એમ જાણે સઘળી મંડ, લેવું મૂકવું ટળે પાખંડ. ૬૧૬
 ગેળી નીપજ થઈ પિંડતણી, ત્યારે તું ત્યાં નોતો ધણી;
 સેજે ઊપન્યું વંઠ્યું તન, ત્યારે કાંઈ ન ચાલ્યું મન;
 વચ્ચે શિદ પાડે છે દાગ, અખા કશો તુજ રાગવિરાગ ? ૬૧૭
 ઉપરછલો મારગ લે અખા, નહિ કેા સાથી નહિ કેા સખા;
 ધણી થયામાં સઘળો ધંધ, જેમ રૂપ દેખે જનમઅંધ;
 ગગનગામીને નહિ અટકાવ, ભૂવર્તીને ખડું લેદલાવ. ૬૧૮
 ઊંઘ્યાને સ્વપ્નાંતર ઘણાં, ઉત્તમ મધ્યમ જે વેદે લણ્યાં;
 પણ જાગ્યા ઊંઘ્યાથી અળગું હૃદય, ત્યાં અખો આરોપી વહે;
 સમજ્યાને છે સરખું સદા, અણુસમજ્યો લોગવે આપદા. ૬૧૯
 અખા જે નર રહે અમન, તેશું કરવું સર્વ ગમન;
 જ્યમ જિહ્વા પંચામૃત ખાય, ખાતી કરતી કહીં ન લેપાય;
 વણુ ખાધ્યે કર થાય ચીકણો, એવો લેદ અણુલિંગીતણો. ૬૨૦
 અખા અણુલિંગી વાત અઘાત્ય, લિંગી નરને નહિ તે સાધ્ય;
 સકળ લોક તે વૃક્ષ કરી કહે, પણ તે ન કહે જે ખીજે રહે;
 જોતાં સઘળો લક્ષમાં ફેર, લક્ષ ઉઘોત ને લક્ષ અંધેર. ૬૨૧

૬૧૫. પાદુ, પાણ્ય=પગ અને હાથ. તાક=તર્ક, ત્રિચાર.

૬૧૬. વેલ=રથ, ગાડી. પિયારી=પારકી. રથી=રથમાં બેસનાર.

૬૧૭. દાગ=દાહ, ઊંખાડિયું. ૬૧૮. જનમઅંધ=જન્મથી આંધળો.

ગગનગામી=ગગનમાં જનાર. ભૂવર્તી=પૃથ્વી ઉપર રહેનાર. ધંધ=ધમાલ,

લપ. ૬૧૯. સ્વપ્નાંતર=એક ને બીજાં સ્વપ્નો. ૬૨૧. ઉઘોત=પ્રકાશ.

આમો કેા દુઃખહાતા નથી, જ્યમ તાળી ન પડે એકહથી;
 સ્વપ્ને હીસે નર અનાંત, જે જ્યમ અછતાં પ્રગટે જાંત;
 અખા વસ્તુપણે જાગશે, તેને એનો અનુભવ હશે. ૬૨૨
 અણુછતો દ્રેષ ને અછતો રાગ, રાગદ્રેષ માયાનો ભાગ;
 જે તજશે તે દ્રેષે કરી, જે ભજશે તે રાગ આહરી;
 સ્વસ્વરૂપ ત્યાં બેઠિએ નથી, ગુરુલક્ષે અખા જો ઘેરથી. ૬૨૩
 પ્રવૃત્ત્યનિવૃત્ત્યના સઘળા વેશ, ભિક્ષુક થા કે થા નરેશ;
 રમત રમે છે માયા કાળ, મધ્ય અહંકાર વહે છે ગાળ;
 મહાનિધમાં રાજની દષ્ટ, અખા રમત પામે પુષ્ટ. ૬૨૪
 કારણુદષ્ટિ હોયે જાંન, તેનો અનુભવ નોહો અસંન;
 દેખે કિરણ સરીખાં સૂર, જેનું વસ્તુવિષે છે ઉર;
 અખા ચક્ષુ આંજે ગુરુદેવ, તે કાંઈ સમજે એનો ભેવ. ૬૨૫
 સમજ્યું તે અણુસમજ્યું થાય, અણુસમજ્યું સરખું સમજાય;
 એની કેાએ દે નહિ સાખ, અનુભવ જે ઊપન્યો તે દાખ;
 નિજ ઘરવરતી જે કેા હશે, અખા તે એહમાં પહોંચશે. ૬૨૬

પુટકળ અંગ

તિલક કરતાં ત્રેપન વહ્યાં, જપમાળાનાં નાકાં ગયાં;
 તીરથ ફરી ફરી થાક્યાં ચર્ણુ, તોયે ન પહોંચ્યો હરિને શર્ણુ;
 કથા સુણી સુણી કૂટ્યા કાન, અખા તોય ન આવ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન. ૬૨૭
 એક મૂરખને એવી ટેવ, પથ્થર એટલા પૂજે દેવ;

૬૨૨. એકહથી-એક હાથે. ૬૨૩. બેઠિ=રાગદ્રેષ. ૬૨૪. પ્રવૃત્ત્ય-
 નિવૃત્ત્ય=પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ. ભિક્ષુક=ભિખારી. નરેશ=રાજા. મહાનિધ=
 મહાનિધિ. દષ્ટ=દષ્ટિ. પુષ્ટ=પુષ્ટિ. ૬૨૫. અસંન=અજ્ઞાન. સૂર=સૂર્ય.
 ભેવ=ભેદ, મર્મ. ૬૨૬. દાખ=દાખવ. ઘરવરતી=ઘરમાં રહેતો.
 ૬૨૭. તિલક=ટીલું. ત્રેપન વહ્યાં=અનેક વર્ષો આપ્યાં ગયાં.

પાણી ફેળીને કરે સ્નાન, તુલસી ફેળી તોડે પાન;
 એ તો અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ કયાંની વાત? ૬૨૮
 મુક્તિ બંધ પૂછે મતિમંદ, શોધી ભેતાં સ્વે ગોવિંદ;
 પ્રાણ પિંડમાં હું કે હરિ, ભે જીવે અખા નર્ત કરી;
 બંધ મોક્ષ ન કરે ઉચ્ચાર, આકાશકુસુમનો નોહો હાર. ૬૨૯
 પિંડ ભેતો કે મુક્તો નથી, ત્રિવિધ તાપ ભોગવે ઘેરથી;
 સકળ જ્યારે ઇંદ્રીયે છૂટ રમે, રાગદોષ કેાએ નવ દમે;
 સત્ય સંકલ્પ ને અમ્મર કાય, સર્વ રૂપ જાણે મહિમાય;
 ત્યારે અખા મુમુક્ષુશું મન, જાણે તો જાણી લે જન. ૬૩૦
 જે ધરી આવ્યો ભૌતિક કાય, દેવ નર નાગ કહ્યો નવ જાય;
 કાળસત્તામાં તે ત્યાં ખરો, એ તો મન કાઠો કાંકરો;
 મન વચન કર્મ હરિમાં ઢાળ, અખો સમજ્યો અંશે સોળ. ૬૩૧
 ગાહન ગતિ છે કાળ જ તણી, જેણે જે જે વાતો ભણી;
 તે તેનાં પામ્યાં પરમાણુ, પરછંદાની પેરે જાણુ;
 મહા દુર્ધર્ષ અગમ્ય અગાધ્ય, અખા જીવને નાવે સાધ્ય. ૬૩૨
 અનુભવી આગળ વાદ જ વહે, ઊંટ આગળ જ્યમ પાળો ખદે;
 ઊંટતણાં આઘાં મેલાણુ, પાળાના તો છંડે પ્રાણુ;
 અખા અનુભવી ઈશ્વરરૂપ, સાગર આગળ શું કૂદે કૂપ? ૬૩૩
 આવી નગરમાં લાગી લાય, પંખીને શો ધોખો થાય?

૬૨૮. મતિમંદ=મંદ મતિવાળો, ઓછી અક્ષરવાળો. નર્ત=
 નૃત્ય, લીલા. આકાશકુસુમ=આકાશમાંનાં ફૂલ. ૬૩૦. મુક્તો=મુક્ત,
 છૂટો, ત્રિવિધ=ત્રણ જાતનો. ૬૩૧. ભૌતિક=પંચ મહાભૂતોને લગતી.
 કાઠો=કરડો. ૬૩૨. પરછંદો=પડધો. દુર્ધર્ષ=જેની સામે ન થઈ શકાય
 એવું. અગમ્ય=મૂઝે નહિ-કળાય નહિ એવું. સાધ્ય=સાધી શકાય એવું.
 ૬૩૩. પાળો=પગે ચાલનારો. ખદે=દોડે. મેલાણુ=મુકામ. છંડે=ખાંડે,
 ભાંગે. કૂપ=કૂવો.

ઉંદર બિચારા કરતા શોર, જેને નહિં ઊડવાનું ભેર;
 અખા જ્ઞાની ભવથી કેમ ડરે, જેની અનુભવપાંખ આકાશે ફરે ? ૬૩૪
 ભેભે રે મોટાના ભોલ, ઊજડ ખેડે વાજ્યું ઢોલ;
 અંધે અંધ અંધારે મળ્યા, જ્યમ તલમાં કોહરા ભળ્યા;
 ન થાયે ઘેંસ કે ન થાય ઘાણી, કહે અખો એ વાતો અમે બાણી. ૬૩૫
 આંધળો સસરો ને સણગટ વહુ, એમ કથા સાંભળવા આદ્યું સહુ;
 કહ્યું કાંઈ ને સમજ્યું કશું, આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું;
 જિંડો ફૂવો ને ફાટી બોખ, શીખ્યું સાંભળ્યું સર્વે ફેક. ૬૩૬
 વ્યાસ વેશ્યાની એક જ પેર, વિદ્યા બેટી ઉછેરી ઘેર;
 વ્યાસ કથા કરે ને રડે, બાણે જે દ્રવ્ય અદકેરું જડે;
 બે બાણે વાંચ્યાની પેર, તો અખા કાં ન વાંચે પોતાને ઘેર ? ૬૩૭
 ગળાં પ્રમાણે પરમોઘે જીવ, બંધનમાં રાખે સદૈવ;
 સાચી વાતને સંત જ વહે, તેને મૂરખ ઊલટો નહે;
 અખા આંધળે લૂટ્યો બબર, મતિગુરુનો એવો વિચાર. ૬૩૮
 જગતપ્રમોદીને દાઝ નવ ટળે, કોવાડામાંથી કાઢ્યે જળે;
 સમજીને છે સરખો ભાવ, તે ગુરુના મનમાં અભાવ;
 એમ બાણીને રીસે બળે, અખા તે જ્ઞાનીની નિંદા કરે. ૬૩૯
 વિષયી જીવથી પ્રીત જ કરે, તત્ત્વદર્શી ઉપર અભાવ જ ધરે;
 ખાનપાન વિષયાદિક લોગ, તત્ત્વદર્શીને સર્વે રોગ;
 અખા તે ગુરુના મનમાં ખરા, જીવ આવકાર કઈ બેસારે અરા. ૬૪૦

૬૩૪. ધોખો=ચિંતા. શોર=અવાજ. ભવ=સંસાર. ૬૩૫. ઊજડ
 ખેડે=ઊજડ ગામમાં. ૬૩૬. સણગટ=ધૂમટો; અહીં ધૂમટો તાણેલી.
 ૬૩૮. પરમોઘે=પ્રમોદે, આનંદ કરે. નહે=નિદે. મતિગુરુનો=ગુરુની
 મતિનો. ૬૩૯. જગત પ્રમોદી=જગતમાં આનંદ માનનાર. દાઝ=
 પ્રીત, ખાર. કોવાડામાંથી=કોવાણુભરેલી જગ્યામાંથી. જળે=બળે.
 ૬૪૦. તત્ત્વદર્શી=તત્ત્વને જ્ઞેનાર, જ્ઞાની. અરા=પાસે.

ગુરુ થઈ બેઠો શેનો સાધ, સ્વામીપણની વળગી વ્યાધ;
 તે પીડાથી હુખિયો થયો, રોગી કરાર-અનુભવથી ગયો;
 વાયકભળમાં ધૂંયવી મરે, અખા તે જ્ઞાનીનું કહ્યું કેમ કરે? ૬૪૧
 જ્ઞાનીને તો સર્વે ફોક, બ્રહ્માદિ લગી કહ્યા લોક;
 ત્રણ કાંડ બાળકની કાંડણી, તત્ત્વવેત્તાએ એવી ગણી;
 તેની વાત ન બાણે ગૂઢ, અખા ગુરુ થઈ બેઠો મૂઢ. ૬૪૨
 સ્વામી થઈને બેઠો આપ, એ તો મનને વળગ્યું પાપ;
 શિષ્ય-શાખાનો શિર પર ભાર, ઉપર ત્યાગ ને અંતર પ્યાર;
 આશારજીને બાંધ્યો પાશ, અખા તે શું બાણે જ્ઞાનીની આશ? ૬૪૩
 જ્ઞાની ગુરુ ન થાયે કેનો, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર તેનો;
 અન્ય જીવની તેને શી પડી, જે તેને ઘેર નિત્ય કાઢે હડી ?
 સ્નેહ સ્વભાવે વાત જ કરે, અખા ગુરુપણું મનમાં નવ ધરે. ૬૪૪
 ગુરુ થઈ મૂરખ જગમાં ફરે, બ્રહ્મવેત્તાની નિંદા કરે;
 ભૂતકાળમાં જે થઈ ગયા, તેની મનમાં ઈચ્છે મયા;
 અખા તે કયમ ભવની ટાળે વ્યથા, જે નિત્ય વાંચે મહાંની કથા ?
 જે પગલાં અગ્નિમાં જળે, તેને શરણે કાળ કયમ ટળે ?
 જ્યમ પડતું પક્ષી રાખે આકાશ, એમ પગલો તે આપે વાસ;
 નિઃપગલાંને શરણે બા, ત્યારે અખા ભવની છૂટે અબા. ૬૪૬

૬૪૧. કરાર=આરામ, નિરાંત. વાયકભળ=વચનની ગળ. ૬૪૨. ત્રણ કાંડ=કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનના વેદમાં બનાવેલા ભાગ. ગૂઢ=ગોપી. કાંડણી=કાંડી, દીવાસળી. મૂઢ=મૂર્ખ. ૬૪૩. આશારજી=આશારૂપી રસી. ૬૪૫. બ્રહ્મવેત્તા=બ્રહ્મને જાણનાર. મયા=કૃપા; માયા. જે નિત્ય...કથા=જે થઈ ગયેલાઓની વાતો કહે છે, તે આ ભવની—અત્યારની—વ્યથાને કેમ કરી દૂર કરી શકે? ૬૪૬. જળે=મળે. કાળ=મૃત્યુ. ટળે=મરે, શીટે. જે આકાશ પડતા પંખીને રાખી શકે, બચાવી શકે, તો આ પગલો-પગ-ગુરુ થઈ બેઠેલાનો ચરણ માણસને

ચરણુશરણુ તો ખોટી કરી, વણુચરણુનો દીકો હરિ;
 ચરણુ જળે કે ભૂમાં દાટય, કે શ્વાન શિયાળિયાં કરડે કાટ;
 તેની શરણુ અખો શું ગ્રહે, જે સમજે તે એવું લહે. ૬૪૭
 જોજો રે ભાઈ વાતનું મૂળ, પેટ ચોળી ઉપાયું શૂળ;
 એક સમે ખર ભાડે ગયો, કાંદા દેખી ગળિયો થયો;
 ખરે આપી તેજને પેર, એવું બાણી અખા જુત્યો ઘેર. ૬૪૮
 કથા કરી તે શુકજી ખરી, પરીક્ષિતને મેળાવ્યા હરિ;
 શીખ થઈ ત્યારે આપ્યું શું ? નમ થઈ ગયા વનમાં પશુ;
 નિરપ્રેહીની એવી કથા, અખા ખીજ પેટ ભરવાની વ્યથા. ૬૪૯
 રઘુ જહુની વાત જ કહે, દત્ત ભરતનું ઓઠું લહે;
 અજગરવરતી વનમાં પડ્યા, તે કહીંથી આવી ચડ્યા ?
 તેને પોતા સરખા કર્યા, અખા ઘેરઘેર ઉપદેશ ન કહ્યા. ૬૫૦

હામ આપી શકે—શાંતિ આપી શકે. માટે પગ વિનાનાને—નિઃપગ-
 લાને—પરબ્રહ્મને તું શરણે જા. એમ કરીશ, તો ભવની—સંસારની
 —અજા (માયા) છૂટી જશે. ૬૪૭. ચરણુ=પગ. અહીં ચરણુનો
 અર્થ ‘પાર્થિવ’ લેવાનો છે. આ ગુરુ થઈ બેઠેલાની કાયાના ચરણુ
 તો અગ્નિમાં બળી જાય છે અથવા તેમને ભૂમિમાં દાટવામાં આવે
 છે. કૂતરાં અને શિયાળવાં એ પગોને કાપી કરડી ખાય છે ! એવા ચર-
 ણુને શરણે જવામાં શો સાર છે ? જે વણુચરણો—ચરણુ વિનાનો—
 અપાદ—અલિંગ હરિ છે, તેને શરણે જા. ૬૪૮. ઉપાયું=ગિજાં કપડું.
 ખર=ગધેડો. ભાડે ગયો=ભાડાની જેપે ગયો. ગળિયો થયો=જકથી
 ખેસી પડ્યો. તેજુ=સાનમાં સમજે એવો. પેર=રીત, શિખામણ. જુત્યો=
 જોડો. ધરે=ધૂરિએ. જૂંસરીએ. ૬૪૯. મેળાવ્યા=મેળવી અપાવ્યા.
 શીખ=વિદાયગીરીની ભેટ. ભાગવતસપ્તાહ પૂરી થઈ અને વિદાયગીરી
 અપાર્થ, ત્યારે શુકદેવજી કશું પણ લીધા વિના પશુના જેવા નમ
 થઈને વનમાં ચાલ્યા ગયા—આવા નિર્લેપ તે હતા. ૬૫૦. રઘુ=રામ-
 ચંદ્ર. જહુ=યજુપતિ કૃષ્ણ. દત્ત=ગુરુ દત્તાત્રેય. ભરત=જડભરત. ઓઠું=

દેહાભિમાન હતું પાશેર, વિદ્યા ભણતાં વાધ્યું શેર;
 ચર્ચા વહતાં તોલું થયો, ગુરુ થયો ત્યાં મણુમાં ગયો;
 અખા એમ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજ્ઞાન મૂળગું તે ખોય. ૬૫૧
 સસાસિંગનું વહાણ જ કયું, મૃગતૃષ્ણામાં જઈને તયું;
 વંન્નસુત બે વહાણે ચડ્યા, ખપુષ્પનાં વસાણાં ભયાં;
 જેવી શેખસલ્લીની કથા, અખા હમણાં ને આગળ એવા હતા. ૬૫૨
 જ્યાં જોઈએ ત્યાં કૂડેકૂડ, સામે સામાં બેઠાં ધૂડ;
 કેા આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ લઈ ચાંચ જ ધરે;
 અમારે હબર વરસ અંધારે ગયાં, તમે આવા ડાહ્યા ક્યાંથી થયાં ?
 અખા મોટાની તો એવી જાણ, મૂકી હીરો ઉપાડ્યો પાણ. ૬૫૩
 નીલા વૃક્ષને એઠે રહે, જેમ પારધી પશુને ગ્રહે;
 એમ હરિને એઠે ધૂતા ઘણા, ઉપાય કરે કનકકામનીતણા;

ખહાનું. અજગરવરતી=અજગરવૃત્તિ. અજગર પોતાના આહાર માટે
 કશો પ્રયત્ન કરતો નથી. આ અજગરવૃત્તિવાળા માણસો તો વનમાં
 રહે, તે અહીં પેટભરા થઈ ક્યાં સંસારમાં આવી પડે ! ૬૫૧. દેહા-
 ભિમાન=દેહનું અભિમાન. પાશેર (થોડુંક) દેહાભિમાન હતું, ત્યાં
 વિદ્યા મળી એટલે તે અભિમાન શેર થઈ ગયું—વધી ગયું. વળી,
 ચર્ચા કરવા લાગ્યો, એટલે તો તે તોલું (એક વજન, ત્રણ શેરનું)
 થયો. તેને જોખવો પડે એટલો તે અભિમાની થયો. (સરખાવો:
 તોલું જ ત્રણશેર. ખોડું વજન રાખીને ફર્યા કરતા માણસ વિશે આ
 કહેવાય છે.) પછી, તે ગુરુ થઈ બેઠો, એટલે તો એને મણુથી
 માપવાનો આવ્યો ! એટલો બધો એનો ભાર વધી ગયો ! પણ
 આમ હલકેથી ભારે થયો, ત્યાં એણે આત્માનું જ્ઞાન સમૂળું ખોઈ
 દીધું. ૬૫૨. સસાસિંગ=સસલાનું સિંગડું. મૃગતૃષ્ણા=ઝાંઝવાનાં
 જળ. વંન્નસુત=વાંઝણીના છોકરા. ખપુષ્પ=આકાશનાં ફૂલ. આ બધી
 અસત્ય વાતો છે—શેખસલ્લીની કથા છે. વસાણાં=પાક. ૬૫૩. કૂડે-
 કૂડ=કંપટ ને કંપટ. ધૂડ=ધુવડ. ચાંચ ધરે=ઝીલી લે.

અખા ગુરુ શું મૂકે પાર, જેના શિષ્ય ગર્દભ ને ગુરુ કુંભાર? ૬૫૪
 અંગ આળસ ને તપસી થયો, ઘર મેલીને વનમાં ગયો;
 કામખાણુ ન શક્યો જાળવી, રડવડતી એક આણી નવી;
 શ્વાન ભસાવે હીંડે છક્યો, અખા હુગ્યો નહિ ને ઘરનવ રખ્યો. ૬૫૫
 ગોરીના ગોટીવડ ભાગ, માતા પાસે આજ્ઞા માગ;
 બળદની તે ઠેમ થાયે ગાય, મૂરખ મિથ્યા કરે ઉપાય;
 જ્ઞાનવિના તે સાધન એવાં, અખા તેમાં નહિ લેવાદેવા. ૬૫૬
 સો અંધામાં કાણો રાવ, આંધળાને કાણા પર ભાવ;
 સૌનાં નેત્રો ફૂટી ગયાં, ગુરુ આચારજ કાણા થયા;
 શાસ્ત્રતણીછે એકજ આંખ, અખા અનુભવની બિઘડી નહિ ઝાંખ. ૬૫૭
 મુંડ મૂંડાવ્યું હરિને કાજ, લોક પૂજે ને કહે મહારાજ;
 મનમાં બાણે હરિએ કૃપા કરી, માયામાં લપટાણો ફરી;
 સૌને મન તે કરે કલ્યાણ, અખા એને હરિ મળવાની હાણ. ૬૫૮
 જ્ઞાતાનો એવો ઉપદેશ, પંચના ગુરુ તે સઘળો વેશ;
 ઘર ઘર માહાત્મ્ય વધારતા ફરે, દામચામનાં જતન જ કરે;
 અખા તે જ્ઞાતાની નવ માને વાત, સાચું કહેતાં થીજે ગાત. ૬૫૯

૬૫૪. ગ્રહે=પકડે. ધૂતા=ધુતારા. ગર્દભ=ગધેડો. ૬૫૫. તપસી=તપસ્વી. કામખાણુ=કામનાં ખાણુ, વિષયસ્રાવસા. રડવડતી=રખડતી સ્ત્રી. શ્વાન ભસાવે=કૂતરા ભસાવે. છક્યો=મદભર્યો. હુગ્યો નહિ... રાખ્યો=બહાર ગયો નહિ, અને ઘર સાચવ્યું નહિ. આ બધા કટાક્ષો મિથ્યા ગુરુ ઉપર છે. ૬૫૬. ગોરી...આગ=આ લીટીને આવે અર્થ સંભવી શકે: તને ગોરી-સ્ત્રીના જેવા ગોટીવડ-ગોળ ઉપસેલા સ્તનભાગ છે, તું માતા પાસે જઈ સ્ત્રી થવાની શીખ માગે છે. પણ તું બળદ-પૈ-છે. મિથ્યા=ફાગટ. ૬૫૭. આંખ=દષ્ટિ. આચારજ=આચાર્ય. ઝાંખ=ઝાંખી. ૬૫૮. મુંડ=માથું. હાણ=હાનિ. ૬૫૯. પંચના ગુરુ=ટોળાનો ગોર. થીજે ગાત=માત્ર કરી ગાય.

હરિને કાજે ઘાટ જ ઘડે, નિજ સ્વરૂપથી પાછો પડે;
 પર્વત કહે, હું પાણી લહું, એ આશ્ચર્ય તે કેને કહું;
 અખા થકી તે બીજો હરિ, જેમ પર્વતમાંથી પાણુ જ ખરી. ૬૬૦
 બાણુપણામાં બડા થયા, કહાપણુ ડોળી રાખડ રહ્યા;
 નીર હતું તે કીચમાં ગયું, આત્માથકી તે અળગું રહ્યું;
 છે ઘણો નવ દીસે ચંદ, કહે અખો માયાનો કંદ. ૬૬૧
 અનંત કલામાં અદકા ખરા, પ્રદ્યવેત્તા એ સૌથી પરા;
 વેદ પ્રદ્યાની પૂંજ હરિ, તેથી લક્ષ તજ્જનો દૂરી;
 ભૂતલવિધ્ય ને અજપાળપ, અખો નહિ તો શેનો થાપ? ૬૬૨
 વૈષ્ણુવ લેખ ધારીને ફરે, પરસાદટાણે પત્રાવળાં ભરે,
 રાંધ્યાં ધાન વખાણતા બાય, જેમ પીરસે તેમ ઝાઝાં ખાય;
 કીર્તન ગાઈને તોડે તોર, અખો કહે જીવાનીનું જોર. ૬૬૩
 જ્યારે મન પામ્યું નિજભાન, ત્યારે સર્વ થયું સમાન;
 સમપુરીમધ્ય મારુઆડ્ય, સર્વસ્વ હાયેં ભાગે બાડ્ય;
 જેમ કરી ક્વાથ રોગીને વિષે, પણ અખા અરોગી સર્વે ભખે. ૬૬૪
 કે આળસે કે ક્રોધે થયો, વાટે વેષ પહેરીને ગયો;
 નહિ મહેનત વેઠે નહિ શાય, વંદે વિશ્વ એ કૃણમહિમાય;
 હરિને અર્થે એક વિચાર, અખા સમું પડે ત્યમ રહે સંસાર. ૬૬૫
 બાય સમૂળો સઘ સંસાર, કરતાં આત્મતત્ત્વવિચાર;
 અન્ય ઉપાય નથી એ જવા, સામા બંધ બંધાય નવા;

૬૬૧. રાખડ=મૂર્ખ, ગમાર. કીચ=કીચડ. ચંદ=ચોડો. માયાનો
 કંદ ઘણો છે, પણ ચોડો નથી. ૬૬૨. પરા=પર, દૂર. હરિ=વિષ્ણુ.
 દૂરી=દૂર. અજપાળપ=સ્વાભાવિક ચાલતો 'સોડહમ'નો જાપ. ૬૬૩.
 તોર=મદ. ૬૬૪. સમપુરી=અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી, કાંચિ,
 અવંતિકા (ઉજ્જૈન), અને દ્વારકા—એ સાતે નગરીઓમાં મારુ-
 આડ—મારવાડ—સાચા પ્રભુરૂપી જલ ન મળે તેવું રણ છે. ૬૬૬.
 સઘ=તરત જ. બંધ=આડ.

કર્મ કરતાં ન આવે છેક, અખા વિચારે ન મળે શેષ. ૬૬૬
 અખા વસ્તુ વિચારે પ્રહ્મ, અંતરભૂત જાણવાં કર્મ;
 જેમ પ્રત્યક્ષ પોગર હીસે લોહમાંય, ગાળે ત્યારે ફીટી જાય;
 પાછો વળી ઘડાયે ઘાટ, તેમનો તેમ પોગરનો ઠાઠ. ૬૬૭
 તે જ લોહનું જ્યારે દર્પણ કરે, શિકલ કરીને મશકલો કરે;
 તેજ નીકળે પોગર ઢંકાય, આપોપું હીસે તે માંય;
 અખા જ્ઞાનની એવી પેર, કાટી જુગે કાં આજ આઢેર? ૬૬૮
 લોહ ગળતે હીસે પોગર ગળ્યા, ઘાટ થાતાં તે પાછા વળ્યા;
 અહંતારૂપી લોહ છે સદા, ઘાટ થયા વિના ન રહે કદા;
 અખા અહંતા લોહું માર, મર્યા પછી તે તરશે વાર. ૬૬૯
 જે જળમાં લોહ ખૂડી જતું, તે ઉપર હીસે રમતું;
 તેમ ભવસાગર હરિસાગર થયો, જ્યારે આપોપાનો ભાર જ ગયો;
 અખા મધ્યથો જા તું ટળી, બંધ ને મોક્ષ કથીશ મા વળી. ૬૭૦
 અખા પ્રહ્મ છે બાધું નામ, તે મધ્યે અળગાં અળગાં ગામ;
 જેમ બાધું જોતાં એક જ ઝાડ, વિગતે જોતાં ભાંગે જાડ્ય;
 રંગ સ્વાદ પત્ર ફળ ફૂલ, સદ્ગુરુ મળે તો ભાંગે જૂલ. ૬૭૧
 જાગ જોગ મંત્ર ફળ ને સિધ, એ પ્રહ્મઉદર માંહેલી રિધ;
 અંશી નર જિંદ્યો આપમાંહે, સ્વપ્ન લોગવે ત્રણ તાપ ત્યાંહે;
 વિધિસહિત પરપ્રહ્મને જાણુ, ત્યારે અખા ટળે ભવતાણુ. ૬૭૨
 આત્મલક્ષમાં નહિ પર આપ, વણસંતાને કેનો બાપ ?
 વણુજેનારે દર્પણ જથા, બિંબપ્રતિબિંબની કોણુ કહે કથા ?
 અખા દ્વેત થયે ઉપાધ, તન મન વિના એ સાધન સાધ. ૬૭૩

૬૬૭. પોગર=પુદ્ગલ, પરમાણુ. ૬૬૮. મશકલો=મચ્છર જેવો.
 ક્ષુદ્ર જીવ. ૬૬૯. કદા=ક્યારેય. વાર=પાણી. ૬૭૨. સિધ=સિદ્ધિ.
 રિધ=રિદ્ધિ. અંશી નર=જીવનું પરમાત્મસ્વરૂપ અવિદ્યાને કારણે
 ઢંકાઈ ગયું છે. ૬૭૩. બિંબપ્રતિબિંબ=મૂળ અને પડછાયો.

પ્રજ્ઞાની બહુ લેખા થઈ, પ્રજ્ઞના દેશની વાત જ કહી;
 પ્રજ્ઞવિદ્યા રહી પ્રજ્ઞને દેશ, પોતામાં નવ આંચો લેશ;
 થૈ થૈ વાતો સહુ કોઈ કહે, અખા અણુચંચો કોક જ રહે. ૬૭૪
 અણુચંચિયાનાં એ એંધાણ, જે સારાંમાઠાં ઝીલે ખાણ;
 અધ્યાત્મ ન જાણે આત્માયત્રી, નોખો નોખો કહે છે બકી;
 પોતે જાણે હું આત્મવેત્તા થયો, તેં થાવામાં દેહભાગ જ રહ્યો. ૬૭૫
 પોતે ટળીને સઘળું પ્રીછ, વાટે ચાલતાં આંખ મ વીંચ;
 અદ્વૈત દ્વૈતાનાં કરે છે કામ, સગુણ નિર્ગુણ ધાર્યો નામ;
 સગુણ નિર્ગુણ એ બે છે ભેગ, પોતે ટળશે તેને પડશે ભોગ. ૬૭૬
 પોતે ટળ્યા તે પ્રીછ્યા જાણ, તેને શોભે સઘળી વાણ;
 પોતે ટળ્યા વિના શા કામના, એ તો અકૃતે વધારી કામના;
 કહે અખો કાં ફેાકટ ફૂલ, ભણ્યાગણ્યા પણ ન ટળી ભૂલ. ૬૭૭
 ભણ્યાગણ્યા તો તે પરમાણુ, જે જાણપણું ટાળીને જાણ;
 મૂળ સ્વરૂપે જે કોઈ થયો, તેને ભણ્યાનો સ્વભાવ ગયો;
 અખા એમ સમજ્યા તે મહાંત; તેને સત્ચિત્ આનંદ વહે વેદાંત. ૬૭૮
 વેદાંતે વાત વિચારી અશી, ને શ્રોતા વક્તા સમજ્યા જશી;
 વેદાંત વાયક મોટો ભેદ, આસુરીનો કયો ઉચ્છેદ;
 દેવી તો છે ધણીનું રૂપ, અખા આસુરી બિંડો કૂપ. ૬૭૯
 આસુરી દેવીને ગડબડ થઈ, દીસે દેવી તેમાં આસુરી રહી;
 માટે જ્ઞાની ટળતા ફરે, જેમ રૂંડે ઘેર જાતાં શ્વાનથી ડરે;

૬૭૪. અણુચંચો=વણ્યાચંચો; વાતોમાં ન દૂખેલો. ૬૭૬. મ=મા, રખે. ભેગ=યોગ. પડશે ભોગ=સંસાર નાશ પામશે. ૬૭૭. અકૃત=ન કરવાનાં કામ, પાપ. ફૂલ=કુલાય. ૬૭૮. પરમાણુ=લેખે. જાણપણું='હું જાણું છું' એવો ભાવ. ૬૭૯. અશી=એવી. સમજ્યા જશી=સમજવા જેવી. આસુરી=રાક્ષસી. ઉચ્છેદ=નાશ.

અખા શ્વાન જો પરલે થાય, તો રૂડાને ઘેર રૂડો જાય. ૬૮૦
 ઘર તો સઘળાં રૂડાં કર્યાં, ત્યાં આસુરીરૂપે ભસે કૂતરાં;
 સમજી ઘણા પણ શ્વાનનો સંગ, વણટેવે જેમ વણસે રંગ;
 અખા આસુરી કૂતરાં જાણુ, આશાની ભક્તિ મોટી હાણુ. ૬૮૧
 નિરાશી ભક્તિ જે કોઈ કરે, તેનું સેજે કારજ સરે;
 સ્વરૂપ તે અરૂપે અદ્વૈત થાય, દ્વૈતાદ્વૈતનો લેશ જ જાય;
 આત્મઅનુભવે હોય પ્રકાશ, અખા અહંકાર તે પામે નાશ. ૬૮૨
 અહંકૃતિ તણ સ્મરણ કરો, મન કર્મ વચન હરિ વડે આદરો;
 ગવરાવ્યા જશ હરિના ગાયો, હરિના છો ને હરિના થાયો;
 અહંકૃતે અણુછતા ન થયા, છતા ધણીથી છેટા રહ્યા. ૬૮૩
 છતો ધણી તું છળીલો જાણુ, જેની શોભે સઘળે વાણુ;
 છતો ધણી છે વાણીરહિત, છતો ધણી છે શબ્દાતીત;
 એમ વાચ્ય અવાચ્ય જેને સબળું ઠરું, અખા તેહનું કારજ સર્થું.
 સાચો મારગ જે કોઈ લે, મિથ્યા મારગ મૂકી દે;
 અટળ વસ્તુને અહિનિશ ધાય, ટળને બાંધણે બધ્યો નવ જાય;
 ટળમાં રહે અટળશું પ્રીત, અખા એવા પુરુષની થાયે જીત. ૬૮૫
 જાણી વસ્તુ ને ઊપન્યો વેરાગ્ય, અણુછતું આવણુ ન પામે લાગ;
 એળખ્યા ચોર ને સાવચેત થયા, વળતા તે તો કુશળ રહ્યા;
 અચેતને ચોર લૂંટી ગયા ભાઈ, સાવચેતને ઘેર આનંદવધાઈ. ૬૮૬

૬૮૦. આસુરી... રહી=દેવી અને આસુરી સંપત વચ્ચે સંગ્રામ
 ચાલ્યાં છે, અને જે સંપત દેવી જેવી દેખાય છે, તે તો ખરી રીતે
 આસુરી છે. ટળતા કરે=આવતા આઘા રહે. પરલે=પરલય. ૬૮૧. આશા-
 ની ભક્તિ=સકામ સેવા. ૬૮૨. નિરાશી ભક્તિ=નિષ્કામ ભક્તિ.
 દ્વૈતાદ્વૈત=દ્વૈત+અદ્વૈત. ૬૮૩. અહંકૃતિ=અહંકાર. ૬૮૪. વાચ્ય=વચનથી
 કહેવાય એવું. અવાચ્ય=વચનથી કહી ન શકાય તેવું. ૬૮૫. ધાય=
 ધ્યાયે. ટળ=વિનાશી. બાંધણું=બંધન. ૬૮૬. આવણું=આવરણ.
 વળતા=પામેથી, વધુમાં. અચેત=અસાવધાન, મૂઠ.

આનંદવધાઈ અનુભવથી થાય, અજ્ઞાનગાંઠો છૂટી જાય;
 અનેક જુગનું આગ્રહ જોડ, જ્ઞાનવજ્રથી ભાગે તેડ;
 ધન ધન જ્ઞાનીજનનું ગાત્ર, જગત બદાયું જેણે તૃણમાત્ર. ૬૮૭
 જ્ઞાની તે જે કરે વિચાર, પરપંચ તજે ને સંગ્રહે સાર;
 સકળ કામના સવળી કરે, વાસનાવપુ ઠેકાણે ઠરે;
 ટાળે આપ ને ભાગે ઇશ, અખા એવા પુરુષને મળે જગદીશ. ૬૮૮
 મોટી તાણ છે પંથ જ તણી, નથી જૂજવા એક છે ધણી;
 પોતાના ઇષ્ટની પાળવી ટેક, સકળ ઇષ્ટનો અધિપતિ એક;
 જેમ રાજા એક ને પ્રજા જૂજવી, અખો એ રીતે જુએ અનુભવી.
 શબ્દનું જેમ શહેર જ એક, પ્રજા જૂજવી વર્ણવિવેક;
 હંભી હોય તે રહ્યા ચડભડે, તેનું નામ તે ખરડે પડે;
 સર્વેને મળતો થઈ જાય, અખા આખું શહેર તેના ગુણ ગાય. ૬૮૯
 એ દૃષ્ટાંત ન સમજે કોય, સહુનું બળ સહુમાંહે હોય;
 જ્ઞાની જ્ઞાને કરીને કહે, મતિયો મત ને મતમાં રહે;
 ભવા દો બળે તેમ થાઓ, આપણ આપણા અવગુણ ગાઓ. ૬૯૦
 અવગુણ મ જોશે પ્રભુ મહારાજ, તમારા બાનાની તમને લાજ;
 જેમ કોઈ કેના થઈને ફરે, તે તો તેની પક્ષ જ કરે;
 તમે તમારાની પ્રભુ કરો સાર, અખા કરું વિનતિ તજી અહંકાર.

૬૮૭. ધનધન=ધન્ય. જ્ઞાનવજ્ર=જ્ઞાનરૂપી વજ્ર, ધન્દ્રે વજ્ર
 નામના પોતાના હથિયારથી વૃત્રાસુરને મારી નાખ્યો હતો.
 તૃણમાત્ર=માત્ર તણખડા જેવું. ૬૮૮. સંગ્રહે=સંઘરે, એકઠો કરે.
 વાસનાવપુ=વાસનાશરીર. ૬૮૯. તાણ=ખેંચ, ખામી. ઇષ્ટ=ઇષ્ટદેવ.
 ૬૯૦. વર્ણવિવેક=ગુદીગુદી વર્ણ, વર્ણનો ભેદ. ચડભડે=જૂમખરાડા
 પાડે. ખરડે પડે=વાદીમાં લખાય, મોટા ભાગણાય. ૬૯૧. મતિયો
 =મતવાળો, હઠીયો. મત=મમત. ૬૯૨. બાનાની=પ્રતિજ્ઞાની. સાર=
 સહાય, મદદ.

એમ અનુભવી અનુભવીને લખે, અળગો રે' વીંધાણા પખે. ૭૦૩
 મેહુ વેધ્યો તે બાણે આપ, સાબને શો મેહનો સંતાપ ?
 સાબને તે સાબને ગાય, મેહની વેદના વેધ્યાને થાય;
 સાબ તો શાકટને બાણ, મેહનો વેધ્યો તે જ્ઞાની વખાણ. ૭૦૪
 શાકટને તો અનીતિ સાર, જેમ કાગને અશુભનો આહાર;
 તે તો તેનું માને સુખ, કાળો કાળનાં લોગવે દુઃખ;
 શાકટને લાગે સુધારસ બાણ, પણ જ્ઞાનીના તો વેધે પ્રાણ;
 જ્ઞાની વજને સુધા કરી ગણે. શાકટ તો સુધાને વિષ બાણે. ૭૦૫
 શાકટ જ્ઞાની બેઠે બાણવા માંય, અળગા કોઈ ન કે'શો કયાંય;
 શાકટનો પ્રવૃત્તિ-પરિવાર, જ્ઞાનીનો તો નિવૃત્તિ-કુમાર;
 એ બેઠેને કરિયે એક, તો ગાદીએ બેસે જ્ઞાનવિવેક. ૭૦૬
 જ્ઞાની વિવેકી ઠેરાવ્યા રાય, ત્યારે આસુરીનાં થાણાં ઊડી જાય;
 અદલ થયું ત્યારે સવા શેર, વિષ્ટિ કરતાં ચૂકયું વેર;
 આનંદમંગળ ઓચ્છવ થાય, હરિના જન તે હરિજશ ગાય. ૭૦૭

૭૦૪. મેહ=વિરહ. વેદના=પીડા. વેધ્યાને=વીંધ્યાને, વીંધાયેલાને.
 શાકટ=અળદ. જે ભગવાનના વિરહથી વીંધાયેલો છે, તે જ પોતાના
 આત્માને બાણી શકે છે. જેને એવો વિરહ નથી તે તો અળદ છે. જે
 હરિથી વીંધાયો છે, તેને જ વિરહની વેદના અનુભવમાં આવે છે.
 આવી વિરહવેદનાવાળો માણસ જ્ઞાની છે. ૭૦૫. અશુભ=અપવિત્ર,
 મેહું. સુધારસ=અમૃતરસ. વિરહથી થતો ભક્તિરસ અળદિયાને તો
 બાણ જેવો અકારો લાગે છે, ત્યારે જ્ઞાની તો એ રસથી પ્રાણપ્રાણે
 ભરાઈ રહે છે. વજ=હન્દ્રનું હથિયાર. સુધા=અમૃત. વિષ=ઝેર. ૭૦૬.
 પરિવાર=કુળીલો. શાકટનો...વિવેક=હરિરસ વિનાનો અળદિયો પ્રવૃત્તિ
 પ્રસારી કરે છે. હરિના વિરહથી ભક્તિરસમાં ડૂબેલો જ્ઞાની નિવૃત્તિ
 સાધે છે. આ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને એક કરવામાં આવે, તો સાચા
 જ્ઞાનના વિવેકની આણ વર્તે છે. ૭૦૭. અદલ=અરામર. વિષ્ટિ=
 સુસેહના સંદેશા.

હરિજશ ગાય તે શું કહે, આપ ટાળી ભજનમાં રહે;
 પછી અખા શેરની શોભા નવી, જેમ વીતી રજની પ્રગઓ રવિ.
 હું-હું રૂપી વીતે રાત, તેને ટાળતાં થાય પ્રભાત;
 જેને પુરુષોત્તમ થાય પસાય, તેને સર્વે સવળું થાય;
 અખા વસ્તુ આકરડી નવ મળે, આરત રાખી ઘણીને બળે. ૭૦૬
 આરત વિના ન ઊપજે હેત, આરત વિના પૂજારો પ્રેત;
 પુંછલી ભેંસ ન માંડે પગ, ભેર કરીને થાક્યા ઠગ;
 ઉપાડે ઘણા પણુ ઊભી ન થાય, અખા ભેર કરનારા પાછા જાય.
 નથી વાંક વિશ્વંભરતણો, જે કહિયે તે વાંક આપણો;
 જેમ કોઈ ભોજન જમાડવા કરે, ત્યાં રિસાણો તે રીસે ફરે;
 પૂર્ણાનંદ પીરસનારો રહે, અખા અભાગિયાને કોણુ કહે? ૭૧૧
 પૂર્ણાનંદ તો પૂર્ણુ દયાળ, સર્વ જીવની કરે સંભાળ;
 દયા સારુ લે દશ અવતાર, અસુરનિકંદન ભક્તઉદ્ધાર;
 દયાએ કીધું ગીતા ભાગવત, દયા કરી સરભવ્યા સંત;
 દયા સારુ દાખવ્યા ધર્મ, અખા હરિનો મોટો મર્મ. ૭૧૨
 આત્મઉપકાર કર્ય પેરે કરે, કોણુ ઉપકારે આત્મા ઠરે ?
 ભક્ત યથારથ જે કોઈ હોય, આત્માસહિત સમર્પે સોય;

૭૦૮. રજની=રાત. રવિ=સૂર્ય. ૭૦૯. પુરુષોત્તમ=પુરુષોમાં
 ઉત્તમ, ભગવાન, શ્રી. પસાય=પ્રસાદ, કૃપા. સરખાવો—‘પ્રસાદે
 સર્વદુઃસ્થાનાં દ્વાનિરસ્યોપજાયતે । પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ
 પર્યવતિષ્ઠતે ॥’ આકરડી=સહજ. આરત=ઉત્કટ ઇચ્છા. ૭૧૦. પૂજારો
 =પૂજારી. પ્રેત=ભૂત, મડદું. પુંછલી=અશક્તિને લીધે ખેસી ગયેલી.
 ૭૧૧. વિશ્વંભર=વિશ્વનું ભરણુપોષણ કરનાર, ભગવાન. રિસાણો=
 રિસાયેલો. પૂર્ણાનંદ=પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ, પરમાત્મા. ૭૧૨. અસુર-
 નિકંદન=અસુરો—રાક્ષસો—નું નિકંદન—નાશ—કરનાર. ભક્તઉદ્ધાર
 =ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરનાર.

કરી સમરણ નર્મજો થાય, અખા ધણીના થકો ઠેરાય. ૭૧૩
 દેહકાળ દૈતપદને નડે, જેમ સજીવન સાથે સજીવન લડે;
 પણ જીવન-મૃત જે વિરલા મને, તેને તે સજીવન શું દમે ?
 જડચેતન તે શખની સમાન, અખા તે જ સજીવન જેને વસ્તુજ્ઞાન.
 જગતપ્રપંચ એમ ચાલ્યો જાય, જીવપણે જીવે તે સજીવ કહેવાય;
 જડવત્ જીવનો એવો મતો, જીવન-મૃત જ્ઞાની ગણવો અણુછતો;
 મૃતકજ્ઞાની તે સજીવન સહી, અખા જીવપણે જીવે તે જીવતો નહિ.
 મૂળ સ્વરૂપ કહ્યું નવ જાય, એક સ્વરૂપ તે કેમ કહેવાય ?
 પ્રભુ આકાશથી જિંચા ઘણા, જિંડાપણી નહિ કાંઈ મણા;
 હશે હિશામાં વ્યાપક અનુપ; એ હૃદે થાય કેમ અકળ સ્વરૂપ ?
 પૂર્ણાનંદ કરી વિચાર, સ્વરૂપ ધારણ કર્યો ઉપકાર. ૭૧૬
 જેને જડયું તેને સમું કળ્યું, જેમ ખીણે રૂપ ઢળે વણુધડ્યું;
 વણુધડ્યો જેમ જીપજે ઘાટ, અહંકૃતજ્ઞાન એ મોટો ઉચાટ;
 નિત્ય અનિત્ય સમજાયું ખરું, અખા પ્રપંચને મેલે પરું. ૭૧૭
 સમજી સાખી અરધ ઓચરે, તેની તરોવડ શું પંડિત કરે ?

૭૧૩. આત્મઉપકાર=આત્માનો ઉપકાર. ઠેરે=સ્થિર થાય, સંતોષ પામે. યથારથ=યોગ્ય. સમર્પે=અર્પણ કરે. સમરણ=સમરણ. નર્મજો=નિર્મળ. ૭૧૪. દૈતપદ=એ હોવાપણું. સજીવન=જીવતો. જીવન-મૃત=જીવતો છતાં મરેલો-સંસારમાં જીવતો હોવા છતાં જેનો સંસાર મરી ગયો છે એવો; જીવતાં મુક્તિ પામેલો. મને=મનથી. શખ=મડદું. તેજ... જ્ઞાન=તે જ સાચો સજીવન (જીવનવાળો) છે, જેને બ્રહ્મવસ્તુનું સાચું જ્ઞાન સાંપડ્યું છે. ૭૧૫. સજીવ=જીવવાળો. જડવત્=જડ જેવો. મતો=માન્યતા. મૃતકજ્ઞાની=જેનો સંસાર મૃતક (મડદું) થઈ ગયો છે, એવો જ્ઞાની. જીવપણે...નહિ=જે જીવભાવ રાખે છે, તે જીવતો કહેવાય નહિ; જે આત્મભાવ રાખે છે, તે જ ખરો સજીવન છે. ૭૧૬. મણા=ખામી. અકળ=કળાય નહિ એવું; કલાથી પર. ૭૧૭. ઉચાટ=ચિન્તા.

પંડિતને પંડિતાઈનું જોર, પણ અંતઃકરણમાં અંધારું ઘોર;
 અખા તે થકી પ્રાકૃત ભલા, જો આવે સમજ્યાની કળા. ૭૧૮
 શબ્દરી સંસ્કૃત શું ભણી હતી ભાઈ, કયા વેદ વાંચ્યા કરમાળાઈ?
 વ્યાધ તે શું ભણ્યો'તો વેદ, ગણુકા શું સમજતી ભેદ ?
 વળી શ્વપચની સમજ્યો રીત, અખા હરિ તેના જેની સાચી પ્રીત.
 ઝીણી માયા તે છાની છરી, મીઠી થઈને મારે ખરી;
 વળગી પછી અળગી નવ થાય, જ્ઞાની પંડિતને માંહીથી ખાય;
 પણ ઝીણો થઈને ઝીણી હણે, અખો સાચી પ્રીત તેની ગણે. ૭૨૦
 નાશ્યા ધોયા ફરે ફૂટડા, ખાઈ પીને થયા ખૂંટડા;
 જગતપ્રમેદે બડા થઈ, પણ ઝીણી માયા તે માંહી રહી;
 કાય કરે તે ઝીણીની પક્ષ, તે ઝીણી બડાને કરશે ભક્ષ. ૭૨૧
 છતી આંખ ને જઈ આથડે, જેમ પતંગિયો દીવામાં પડે;
 જો કદાપિ ઊપજે વૈરાગ, તો મીઠી માંહીથી ન દિયે માગ;
 કોઈ કમાય ને કોઈક ખાય, કહે અખો મૂડી કયાંથી થાય ? ૭૨૨
 મૂડી વણ કંઈ મહીપતિ વહ્યા, મૂડી વણ કંઈ લોક જ રહ્યા;
 મૂડી વણ કંઈ કહાવે મહંત, મૂડી વણ કંઈ લેખ અનંત;

૭૧૮. અરધ=અરધી. સરખાવો: 'સ્ત્રોકાર્થેન પ્રવક્ષ્યામિ.'
 ઓચરે=મોલે. તરોવડ=મરાયરી. ૭૧૯. શબ્દરી=રામચંદ્રની એક ભક્ત
 ભીલડી. કર્માળાઈ=એક વૈષ્ણવ ભક્તસ્ત્રી. જુઓ 'કર્માળાઈની ખીચડી'
 વાળી કથા—'ભક્તમાળ'માં. વ્યાધ=પારધી. ધર્મવ્યાધની કથા મોટે
 જુઓ મહાભારતનું વનપર્વ ગણુકા—વેશ્યા પિંગલા. જુઓ ભાગ-
 વત એકાદશસ્કંધ, ભિષ્મગીતા. જુઓ સુરદાસનું ભજન: 'દીનન દુઃખ-
 હરન દેવ, સંતનહિતકારી; અગ્નમીલ, ગીધ, ગ્યાધ, ગણુકા સે
 તારી.' શ્વપચ=ચંડાળ. ૭૨૦. ઝીણો...હણે=અહંકાર આદિ દૂર
 કરીને, પોતે ઝીણો—સૂક્ષ્મ—થઈને, નત્ર થઈને એ ઝીણી—સૂક્ષ્મ—
 માયાને હણી શકે છે. ૭૨૧. ફૂટડા=ફાંકડા. ખૂંટડા=આખલા.
 પ્રમેદે=આનંદથી. કાય=કાયા. ૭૨૨. મીઠી=માયા.

મૂડી વણ કંઈ ધનવંત ઘણા, હીરામાણેકની નહીં કંઈ મણા;
 અખા રહેણીઆંક લખ્યો નહિ એક, એમ એકડાવોણાં મીંડાં અનેક.
 અનેકરૂપે માયા રમે, ત્યાં તેવી જ્યાં જેવું ગમે;
 વળી જો કોઈને જ્ઞાન ઊપજે, તો જ્ઞાની થઈને લેળી ભજે;
 જે કર્મ હોય મૂકવા જોગ, અખા તેનો જ પડાવે જોગ. ૭૨૪
 એવા માયાના ઘણા છે ઘાટ, જ્યાં જોઈએ ત્યાં માયાનાં હાટ;
 હાટે હાટે વહોરતાં હોય, કોય ખાટે કોય મૂળશું ખોય;
 ધન વો'રતિયા જેણે વસ્તુ જોઈ, અખા પ્રેમના પાત્ર વડા નર સોઈ;
 મોહ માયા નરમાઈને શું કરે, બળતી અગ્નિ પણ જળમાં કરે.
 તૃણ તરુવરને અગ્નિનો લે, આકાશ દાઝ્યું તે કો નવ કહે;
 એમ અદ્વપઆનંદી સદા અદ્વપાય; અખા પ્રેમાનંદનો પ્રલે ન થાય;
 પ્રેમાનંદની ભક્તિ આકરી, વસમી વાટ મહા ખરેખરી. ૭૨૬
 કામરહિત તે કામનો વેશ, તેનો જ્ઞાની પંડિતને ન લાધે દેશ;
 પ્રેમાનંદી જ્યાં ગાય ને વાય, અદ્વપાનંદીને અટપટું જણાય. ૭૨૭
 અદ્વપાનંદી પોતાને પ્રેમાનંદી લણે, જેમ વાંઝણી પુત્રખોળામાં ગણે;
 વાંઝણી પુત્રશોભા અભિમાન, પણ ઉદરમાં નથી ઊપન્યું ગણે સંતાન;
 એમ અદ્વપાનંદી પોતાને ગણે ભલ, અખા પ્રેમાનંદ નથી ઊપન્યો પલ.
 એમ ગાય વળડે ગુણીજન ઘણા, રંગે રૂપાળા નહિ કાંઈ મણા;
 કંઠે સુર તાળી ને તાન, ગમે ગંધર્વને પાતરનું ગાન;
 પણ અખા એ તો કસબણ કહેવાય, પતિવ્રતા પૂરવે તેમ ગાય.

૭૨૩. મૂડી=માત્ર, રહેણી. મહીપતિ=રાજા. ભેખ=ખાવા, વેરાગી.
 ધનવંત=ધનવાન. રહેણીઆંક=આચરણનો આંકડો. ૭૨૫. હાટ=
 બજાર. ખાટે=કમાય. વો'રતિયા=વહોરનાર, ખરીદનાર. નરમાઈ=નમ્રતા.
 ૭૨૬. તરુવર=ઝાડ. અદ્વપઆનંદી=અદ્વપ-નાની-વસ્તુમાં આનંદ
 લેનારો. અદ્વપાય= અદ્વપ થાય, નાશ પામે. પ્રેમાનંદ=પ્રેમનો આનંદ,
 અભ્યાનંદ. પ્રલે=પ્રલય. ૭૨૮. ગંધર્વ=સંગીતરસિક, સંગીતકાર.
 પાતર=વેશ્યા. કસ. બણ=વેશ્યા. પૂરવે=પૂરું કરે.

પતિવ્રતા તે જે પિયુને ભજે, અનાયાસે અવરને તજે;
 તેનાં વસ્ત્ર સાંધ્યાં જેમતેમ, તેની બરોબરી વેશ્યા કરશે કેમ ?
 અખા પતિવ્રતા કરૂંપણી હોય, પણ ચોટો ગુણ માંહે પતિવ્રત ભય.
 પતિવ્રતા તે જે સાચું વહે, સાચું બોલ્યું કેને ન સહે;
 સાચું તો લીમડાનું પાન, તેમ કડવું લાગે સર્વે જ્ઞાન;
 કડવે રોગ કાયાનો ભય, અખા મીઠાણે રોગ બમણો થાય. ૭૩૧
 રોગીને તો કડવું ઘટે, લીમડો પીધે રોગ માંહીથી મટે;
 નિર્ગુણ લીમડો જે રોગ નિર્ગમે, તો સગુણ ભોજન સુખે જમે;
 નિર્ગુણ થઈને સગુણમાં મળે, તો અખા દૂધમાં સાકર ભળે. ૭૩૨
 વિષય સગુણ તે વિષનું રૂપ, હરિલીલા સગુણ તે અમૃતરૂપ;
 વિષ અમૃત જે ભેળાં થાય, તો વળતું સર્વે વિષ થઈ ભય;
 નિર્વિષપણે કરે પ્રેમ કલ્લોલ, અખા સર્વે મીઠું જેમ ઘી ને ગોળ.
 નિર્વિષપણું તે સજીવનદશા, વિકારસહિત તે મુઠ્ઠા જશા;
 મુઠ્ઠાની આલડછેટ ઘણી, તે આલડછેટ કોઈયે નવ ગણી;
 અળગી આલડછેટ જેવા ભય, પોતાની આલડછેટ પ્રલય ન થાય.
 પોતાનું કોઈ ન જીવે મૂળ, કોણ છે જીવ ને કોણ છે સ્થૂળ;
 કયો જીવનો કહિયે દેશ, કયાંથી આવી કયો પ્રવેશ ?
 જાતો કયાં તે સમાશે જઈ ? અખા એ અજાણુપ સર્વમાં રહી. ૭૩૫
 અજાણી વસ્તુ મહા અનૂપ, ઘણીના અંશ ને ઘણીનું રૂપ;
 જેમ અર્જુવજળ રણમાં પરવરે, જામે ત્યારે નામ તેનું નોખું ઠરે;
 તેમ ઘણીના અંશમાં પરવર્યાં ભાઈ, આસુરી રણમાં રંહી સમાઈ.

૭૩૦. અનાયાસે=આપોઆપ, સહેજે. અવરને=ખીજને. પતિ-
 વ્રત=સતીપણું. ૭૩૧. મીઠાણે=મીઠાપણે. ૭૩૨. નિર્ગુણ લીમડો=
 નિર્ગુણ—ગુણથી પાર એવો લીમડો—અહા. ૭૩૩. નિર્વિષપણું=
 ઝેરરહિતતાથી. પ્રેમકલ્લોલ=પ્રેમભર્યો આનંદ. ૭૩૪. વિકારસહિત=
 વિકારરૂપી વિષવાળા. ૭૩૫. અજાણુપ=અજ્ઞાન, અજાણુપણું.
 ૭૩૬. અર્જુવજળ=દરિયાનું પાણી.

અજ્ઞાની કહે હરિ એમ કેમ હોય, નોખો નોખો ઘણું વગોય;
 સુખિયો દુખિયો થઈને દળાય, એવી ગડબડ કેમ કળાય ?
 અખા તેહનો આ જ જવાળ, જે સુખદુઃખથી હરિ અળગા આપ. ૭૩૭
 જેમ લૂણ આવી આંધ્રજમાં ઊકળે, તો આણુંવ તેથી શેને બળે ?
 તેમ સુખદુઃખ સઘળા જીવને, તેમાંથી કાંઈ નથી શિવને;
 લૂણ જળ થઈ જળમાં મળે, એમ સુખદુઃખ અખા દાસ થયે ટળે. ૭૩૮
 લૂણ તો જળમાં જઈ જળ થયું, ત્યારે લૂણપણાનું નખોદ ગયું;
 ઘણા કહે જ્યોતમાં જ્યોત સમાઈ, એમ દાસનું નખોદ નહોય ભાઈ;
 જળનું લૂણ તે જળમાં ખપે, અખા હરિના દાસ તે હજૂરમાં જપે. ૭૩૯
 નકલ એમ ઉરમાં નહિ આણ, હરિજનરૂપ અસલ કરી બાણ;
 એ દીઠે આપણો સરશે અર્થ, જોયા કરે મર જૂજવા ગ્રંથ;
 થડથડી તો ડાળે ચડાય, અખા ડાળેથી થડે ઊતરાય. ૭૪૦
 થડને ગ્રહો એમ સઘળા કહે, પણ ડાળ વિના ફળ ક્યાંથી લહે ?
 એકલું થડનું થડ જો હોત, તો કોણ કહેનાર ને કોણ આ જોત ?
 અખા ડાળપત્ર પુષ્પફળ થડમાં, તેમલીલા અવતારનામ સર્વે અટલમાં.
 ઉપમાસહિત જે આત્મા કથે, તે મહી વિના જેમ પાણી મથે;
 પાણી વિના જે મહી ડાળવું, તે ભાંગે ઘણું પણ થાય ઘોળવું;
 જીગતિ બહુયાવિના જો એકલું પ્રાય, તો અખા એકલે નવનીત નથાય.
 તેમ આપ ટાળી જો જીગ આચરે, તો ગુણ વડે ગુણાતીતને વરે,

૭૩૭. વગોય=વગોવાય; નિંદાય. ૭૩૮. લૂણ=મીઠું. આંધ્રજ=
 આંધરણ, આંધળ. ૭૩૯. લૂણપણાનું નખોદ ગયું=મીઠું મટી
 ગયું. હજૂરમાં જપે=ભગવાનની સાક્ષાત્ રહી ભજન કરે. ૭૪૦.
 સરશે અર્થ=કામ સિદ્ધ થશે. ૭૪૧. અટલ=અવિનાશી. ૭૪૨. મહી
 =દહીં. મથે=વસેવે. તે ભાંગે...ઘોળવું=એ દહીં ઘણું ભાંગે છે, પણ
 એ તો ઘોળવું—ગંડા—થાય છે—એમાંથી સાખણ નીકળતું નથી.
 પ્રાય=અધરકે.

ગોરસ ને જળ લેળાં મળે, મથે તો રૂપ મહી જળતું ટળે;
 મથતાં માખણ થાય પ્રકાશ, અખા પછી રહી તે પરદી છાશ. ૭૪૩
 નવનીત કમાયો જુગતે કરી, જેમ દેહ આતમાવડિયે ઓળખ્યા હરિ;
 તે વિવેકી સદ્ગુરુએ વલોવ્યું જઠા, નવનીત નિરાળું પામ્યો તઠા;
 અતુલવઅગ્નિએ કીધું તૂપ, અખા લાળ્ય એ પ્રહ્લસ્વરૂપ. ૭૪૪
 મન મૂકી જેણે ભક્તિ કરી, તેણે હીઠા નિરંતર હરિ;
 પૈની પેરે ઘરમાં વશ્યો, તે શોકે ન રોયો ન હર્ષે હશ્યો;
 અખા તેજ નર સુખિયો થયો, દ્વંદ્વાતીત નર સુખમાં રહ્યો. ૭૪૫
 આદિકર્મ કીધે જીવ થાય, જેને કારણ અહંતા પરઠાય;
 પંડિત બાણે કવિનો મર્મ, અખો બાણે જીવ સાધે ધર્મ;
 એ વીગત કરે તે વક્તા ખરો, અણુબાણે ભૂલા કોં ફરો ? ૭૪૬

---

૭૪૪. તૂપ=ધી. ૭૪૫. પૈ=મહેમાન. પાછ પરાણાનીજેમ—
 માયામયતા વિના—ઘરમાં રહ્યો તેથી તેને સુખદુઃખથી હર્ષશોક ન
 થયાં. દ્વંદ્વાતીત=સુખદુઃખ વગેરે જોડકાંથી પાર. ૭૪૬. આદિકર્મ=
 પ્રથમ કર્મ. વીગત કરે=અક્ત કરે, સ્પષ્ટ કરે.

૫૬

રામત્રી રાગનાં ૫૬

૫૬-૧ લું

અહારસ તે પિયે રે, જે કાંઈ આપત્યાગી હોય;	
લગળવિદ્યા નટખેલ છે, તે ખેલે અખેલા કોય.	મુવ. ૧
કેસરીકૂખથી સંચરે, અને વાંકારે મહાવીર;	
તે ગર્જનાએ ગજરાજ નાસે, સીંધલ છંડે ધીર.	૨
સાત સાયર સહેજે તરે, જેમ એક અંજલિનીર;	
ખૂડે નહિ કહું બિહાં લાખી, ત્રવેણીને તીર.	૩
સંઘ્રામે શૂરા લડે, જેના ધડ પર હોય ન શીશ;	
ધાર અણી અટકે નહિ, જેને રામે રામે જગદીશ.	૪
મહાપરમારથી તેને કહીએ, જે સર્વને કરે સંત;	
કહે અખો મહાતેજમાંહે, તે મળી રહ્યા મહંત.	૫

૫૬ ૧ લું: અહારસ=અહારપી રસ, અહારનો રસ, અહારનંદ. આપત્યાગી=પોતાનું સર્વ ત્યજી દેનાર, સર્વસમર્પી. લગળવિદ્યા=પોક્કળ વિદ્યા. નટખેલ=નટ-નાચનાર-નો ખેલ-તમાશો. અખેલો=એક, એકાકી, એકલો. સરખાવો: નટરાજ, નટવર. 'જ્યાં કેસરી-સિંહની કૂખથી

પદ ૨ જી

તે ગુરુ સેવીએરે, જેનું મૂલ તોલ ન માપ;
 જેને આઘ અંત ને મધ્ય નહિ, તેનો થાય ન કેવો થાપ. ધ્રુવ. ૧
 પરપંચથકી પરરડો, ને હોહયુંબકને ન્યાય;
 જડ હતો તે ગુરુવડે, સંયોગે ચેતન થાય. ૨
 જેને નામ ઠામ ને ગામ નહિ, અને સર્વનો વિશ્રામ;
 ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય ગુરુ વિષે, અને કહાવે સદાય અકામ. ૩
 ગુરુ મારો નવ અવતરે, અને નવ ધરે ગર્ભવાસ;
 ઊપજે તે વણસે ખરો, એ તો માયાનો વિલાસ. ૪
 ગુરુમહિમા સદાશિવ લહે, સનકાદિક શેષનાગ;
 શુદ્ધ વિચારે સ્વે અખા, જો ગુરુ કહે ગુરુભાગ. ૫

જન્મેલો મહાવીર-સિંહ વાંકારે છે-વિકરાળ બને છે, અને ગર્જના કરે છે, ત્યાં ગજરાજ-મોટો હાથી-નાસવા માંડે છે અને સીંઘલ-શૂગાલ-શિયાળ-વીરજ છોડી દે છે. સાયર=સમુદ્ર. અંજલિનીર=ખોખો પાણી. બિર્દ=બિરુદ, ટેક. ભાખી=કહી. ત્રિવેણીને તીર=છડા, પિંગલા, અને સુષુમ્ના એ ત્રણ નાડીઓ-ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી-ન્યારે સંગમ પામે છે, ત્યારે ત્રિવેણીસંગમ થાય છે. જે એને તીરે હોય છે-એટલે જેની સકલ વૃત્તિઓ ઈશ્વરમય યોગમાં લીન થઈ ગઈ છે, તે સાતે સાગરને સહેજે તરી જાય છે-જાણે કે એ સાગરનાં પાણી તો ખોખામાં રહેલાં પાણી જેટલાં છે. તે એ પાણીમાં કદી પણ ડૂબશે નહિ-ભવસાગરમાં કદી પણ ઝોલાં ખાશે નહિ-આ વાત પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું. ધડ પર...શીશ=માથું અળગું મૂકીને. ધાર=તલવારની ધાર. અણી=કટારીની અણી. અટકે=અટકાવે

પદ ૨ જી: મૂલ=કિંમત. તોલ=વજન. પરરડો=દૂર. સંયોગે=સંયોગથી--મેળાપથી. વિશ્રામ=શાંતિનું છેલ્લું સ્થાન. અકામ=નિષ્કામ; કામનારહિત. ગર્ભવાસ=ગર્ભમાં રહેવું તે, જન્મ.

પદ ૩ જી

- ગરવા ગુરુ મળ્યા રે, એવા સંત નિરંજન દેવ;
 મિષ્ટ વચન ગુરુદેવનાં, તેનો વિરલા જાણે લેવ. ધ્રુવ. ૧
- જેને જાત વરણ આશ્રમ નહીં, ને સહેજપણે અવધૂત;
 ગુણ સાથે નહિ યોજના, સ્પર્શે નહિ પંચભૂત. ૨
- અખિલ જગત ગુરુમાં રહે, અને ગુરુ રહે નિરધાર;
 અન્ય આશ્રિત નહિ ગુરુ વિષે, તે રહે પરાને પાર. ૩
- એ અચરજ ગુરુનું ઘણું, જે અરૂપી ને અણલિંગ;
 સ્વભાવે સાક્ષી તે સદા, પ્રતિબિંબે પંચરંગ. ૪
- સામથ્યે સઘળે રહે, અને સ્વયં રહે સંત પાસ;
 ભાં મેળાવો અખા માહેરો, એ તો સ્વયં મળે અવિનાશ. ૫

પદ ૪ થું

- વચન વહાલાતણાં રે, એવા જીવતણાં રસરૂપ;
 જેણે ભ્રમભોરીંગ જિતરે, એવા સખીજ સતરૂપ. ધ્રુવ. ૧
- જેમ વિદ્યા મરણસંજીવની, તે શબ્દે કરે પ્રવેશ;
 તેમ વચનદ્વારે ગુરુ વસ્ત્યા, ત્યાં દ્વૈત નહિ લવલેશ. ૨
- ખાદ્ય કે અંતર રહ્યો, એવો જીવે કળ્યે નવ જાય;
 ઘટમઠે સભરા લયો, તેને શરીર વિના સર્વ થાય. ૩

પદ ૩ જી: નિરંજન-અંજન-સંગ-વિનાના. મિષ્ટ=મીઠાં.
 અવધૂત=વર્ણ અને આશ્રમથી પર વર્તતો ત્યાગી. પરાને પાર=પરા
 વાણીથી પાર; વચનાતીત, વર્ણનથી પાર. અચરજ=આશ્ચર્ય.
 મેળાવો=મેળાપ, મિલન. અવિનાશ=પરમાત્મા.

પદ ૪ થું: ભ્રમભોરીંગ=ભ્રમરૂપી સાપ. સખીજ=ખીજવાળા;
 ઝંકારયુક્ત. મરણસંજીવની=મૃતસંજીવની; મૃત્યુમાંથી જીવન આપ-

કચારે બોલે નિજ ઘર રહી, કચારે બોલે પ્રપંચ;
 પણ વચન સમજે ગુરુતણાં, તેને ન લાગે માયાનો અંચ. ૪
 મુજમાં આવીને માનિયો, ગુરુએ કહ્યો ગુરુભાગ;
 ત્યારે અક્ષયસાગર ઊલટ્યો, ત્યાં નહિ રાગવૈરાગ. ૫

પદ ૫ મું

સ્વે સતગુરુ મળ્યા રે, તેનું મન પામ્યું વિશ્રામ;
 જીવ થઈને જીવતો, હવે રમે થઈને રામ. ધ્રુવ. ૧
 સ્વપ્નમાં સુખિયો થઈને, ભોગવતો બહુ ભોગ;
 ચાર અવસ્થાસહિત જુલ્યો, આદિઅંતનો રોગ. ૨
 આપના અંધકારમાંહી, અજાણ્યો હતો આપ;
 પ્રાણ પ્રભુ કરી જાણતો, ઇચ્છતો પુણ્ય ને પાપ. ૩
 સમાગમે સિદ્ધ ગુરુ મળ્યા, અને ટાળ્યા ત્રિવિધ તાપ;
 હવે સહેજને સુખે રમે, નહિ થાપ ને ઉથાપ. ૪
 સદ્ગુરુની જે કળા સમજે, તે તરીને બેઠા તીર;
 સિંધુ માંહે રવિ રમે, તેને નિશ્ચે ન બોળે નીર. ૫
 નિઃસ્પૃહી નિર્લેપ નિર્ગુણ, અનુભવના ભંડાર;
 કહે અખો પરિબ્રહ્મ પૂરણ, તત્ત્વ તદાકાર. ૬

નારી. ઘટમઃ=ઘડા અને ઘરમાં; ઘટાકાશ અને મહાકાશમાં.
 સભરા=ભરપૂર. અંચ=આંચ, જાળ. અક્ષયસાગર=અક્ષય—ન ખૂટે
 એવો સાગર—દરિયો; સચ્ચિદાનંદ. ઊલટ્યો=રેલાયો.

પદ ૫ મું: ચાર અવસ્થા=સ્વપ્ન, જાગ્રત, સુષુપ્તિ અને તુર્યા.
 સિંધુ=સમુદ્ર. રવિ=સૂર્ય. નિશ્ચે=નક્કી. સાગરમાં સૂર્ય આથમે છે,
 પણ એ તો રમતો હોય છે. એ સૂર્યને સમુદ્ર કુપાવી શકતો નથી,
 તેમ સૂર્યને કાંઈ પાણી પણ અડતું નથી. નિર્લેપ=લેપ વિનાના,
 તદાકાર=તેજ, તદ્દર્શ.

પદ ૬ ઠું

- સમસ્થા સંતની રે, પરબ્રહ્મપદનું રે દ્વાર;
સમજતામાં રવે જ થઇએ, એવો તે બ્રહ્મવિચાર. ધ્રુવ. ૧
- મહારાજ બેઠા માળિયે, તે અધિકારે ઓળખાય;
આંગળીએ ઓળખાવતાં, તે નર અપરાધી થાય. ૨
- પ્રતાપ કેળી પરવરો, બે ઓળખવા છે ઇશ;
જ્યાં જેવો ત્યાં તેવો, ચેતન બ્રહ્મ જગદીશ. ૩
- જેમ ઘેતુ કાળી કાબરી, ધૂંબળી ઘોળે વાન;
કપાતે તરણી કાળપૂંછી, રાતડી ચાલી રાન. ૪
- તેના ધણીના દરશન વિષે, તે એંધાણે ઓળખાય;
તેના પયતણું પારખું કરતાં, બુદ્ધ્ય તે બૂડી જાય. ૫
- સ્થાવર જંગમ લક્ષ ચોરાશી, દેવ દાનવ નર નાગ;
ત્રિગુણકેરા ઘાટ નાના, મહા માયાકેરા ભાગ. ૬
- તેની ચેષ્ટા ચપળતા ચરિત્ર નાના, તેને જોતાં ભૂલે જતં;
તે કાર્ય જોતાં કારણ ભૂલે, જેમ માળા વિષે તંત. ૭
- નામ રૂપ નરને વિષે, જેમ ધાતુ ઉપર મહેર;
ધાતુઠામે બ્રહ્મ જાણે, માંહે નાના નામ અંકેર. ૮
- તેને દૈવદષ્ટે નીરખતાં, તે અધિક ન્યૂન ન થાય;
ગુણવાદી ગામ નામઠામે, તે દ્વૈત જોઈ ડેકાય. ૯
- તે વિગત નામે વસ્તુમાંહે, કોય જાણે વિરલા સંત;
ભક્તિ વૈરાગ્યને આસને, તે બેઠા શોભે મહંત. ૧૦
- જેમ રાજની આણુ સહુને વિષે, પણ રાયને ન આણુ;
અખા સમજતાં અર્થ થાય, પહોંચે પદ નિરવાણુ. ૧૧

પદ ૬ ઠું: સંતનો કોયડો એ પરબ્રહ્મના પદનું દ્વાર છે. એ સમજવામાં આવે, તો પોતે બ્રહ્મરૂપ થાય. ભગવાન માળિયે-ઉચ્ચ આસને-બેઠા છે. તેમની વતી રહેલી આણુથી તેમને ઓળખી શકાય

પદ ૭ મું

- આપે આપ તું રે, હું જ નબળું શેષ;
 તું જોલે ચાલે સાંભળે, તેં માહરો લીધે વેષ. ધ્રુવ. ૧
- હું પડછંદો તાહરો, તાહરે તે શ્વાસે શ્વાસ;
 મન તું તન તું ત્રિકમા, તુજમાંહે તે માહરો વાસ. ૨
- પહેલો પાછલો તું પ્રભુ રે, પદ થતે હું જાણ;
 તેજ-પ્રોક્ષણ તાહરું, જેમ કિરણને ભાણ. ૩
- મુજ દષ્ટાંતે સૃષ્ટિનો, સરવાળો એકમેળ;
 જિંચ નીચ નહિ નીરખતાં, જેમ સાકરનું નારિયેળ. ૪
- જેમ અંબુધિ માંહેથી અંબુને, લઈને વરસે છે વાય;
 તેનાં નદી નાળાં નામ ધર્યાં, પણ ભર્યામાં ભેળાં થાય. ૫
- જ્યારે હું થઈને તાહરું, કાઢવા જાઉં છોક;
 ત્યારે વિલય થાઉં વિચારતાં, તો કેણુ કહે બે એક? ૬

છે. પણ જે માણસ તેમને આંગળી ગતાવીને ઓળખાવે છે, તે ગુનેગાર બને છે. કારણ કે, ભગવાન નિરંજન નિરાકાર છે, અને તે અનુભવથી જ પામી શકાય છે. ધેનુ=ગાય. ધૂંખણી=રાખોડી રંગની. વાન=રંગ, શરીર. તરણી=સૂર્ય. રાન=અરણ્ય; વેરાન. કાળપૂંછી=કાળી પૂંછડીવાળી. પયતણું=દૂધનું. બુધ્ધ=બુદ્ધિ. કાળી, ઘોળી, રાતી ગાય રાતે, સૂર્ય કપાતાં, રાનમાં ચાલી જાય, તો તે ગાયોનો ધણી તેમનાં એંધાણુ—ચિહ્ન—ઉપરથી તેમને ઓળખી શકે છે, પણ તે તે ગાયોનાં દૂધ ઉપરથી જ તેમને ઓળખવાની હોય, તો તે કદી બની શકે એમ નથી. કારણ કે, ગાયના રંગ ભલે જુદા હોય, પણ તેમનું દૂધ તો એક જ રંગનું હોય છે. નાના=જાતજાતના. તંત=તંતુ; દોરો. મહોર=છાપ. ધાતુદામે=ધાતુને ઠેકાણે. અંકાર=અંકુર, ફળુગા. દૈવદષ્ટે=દૈવી દષ્ટિથી. કેકાય=દ્વિધામાં પડે, ભ્રમમાં પડે. નિરવાણુ=નિર્વાણ, મોક્ષ.

પદ ૭ મું: ત્રિકમા—ત્રિકમ, ત્રિવિક્રમ, પરમાત્મા. પ્રોક્ષણુ=છંટકાવ. ભાણુ=સૂર્ય. અંબુધિ=અંબુ એટલે પાણી, તેને ધારણ કરનાર;

આરોપણ હું-તું'પણું, એ સમર્થતાની શુંજ; ૭
 હું હુંને પ્રણમી કરું, એ આપે આપની સૂજ.
 આર્ત આરોપણ અણુછતું, અને વસ્તુગતે તું રામ;
 એમ જોતાં હુંતું તેમ થયું, સહેજે સાધ્યું કામ. ૮

પદ ૮ મું

ઉગ્ર બુદ્ધિએ સમજે રે, જે રહે પ્રપંચને પાર;
 જેને વિશેષણ એક ન લાગે, નહિ વિચારાવિચાર. ધ્રુવ. ૧
 અક્ષય અરૂપી નહિ ગ્રાહ્યગ્રાહક, સ્વસંવેદ્ય તે સાર;
 તેને જીવબુદ્ધિએ જોતે થકે, નૃપ પામીજે પાર. ૨
 તત્પદ ને ત્વંપદ થકી, પણ અતિશય આધો જેહ;
 અસિપદ અવાચ્ય અવ્યય, અંબરવંતતા તેહ. ૩
 નિઃસ્પૃહી જે પુરુષ પૂરણ, જેને વૈકુંઠ સાથે વૈરાગ્ય;
 તેને સ્વર્ગલોગ કેમ સંભવે, જે જાણે તત્ત્વના ભાગ? ૪
 નિરાધાર નિર્વાણપદના, ભોગી તે મહાજન;
 આપ ઉવેખીને આપ ઓળખે, ટાળે ભિન્નાભિન્ન. ૫
 મુક્તાક્ષના હંસ ભોગી, ત્યાં બગ ન ખૂડે ચંચ;
 જિજ્ઞાસા માટે એક ન હોય, એને સંગ ન લાગ્યો રંચ. ૬
 બુદ્ધ ન બિપ્રજે બગ વિષે, જેતું મીન ભોજન સાર;
 મરાલ ન ભક્ષે મીનને, એ ન હોય એનો આહાર. ૭
 એમ દેહદર્શી ને દેવદર્શી, દેવદર્શી દેહ ન હોય;
 કથણી કુસકા કૂટતા, તે ભાવ ભરોસો ખોય. ૮

સમુદ્ર. વાય=વાયુ, પવન. ભર્યામાં=ભરેલા સાગરમાં. વિલય=નાશ.
 શુંજ=શૂંચ, છૂપું રહસ્ય. વસ્તુગતે=વસ્તુરૂપે.

પદ ૮ મું: વિચારાવિચાર=વિચાર અને અવિચાર. અક્ષય=અક્ષય,
 અક્ષની પાર. ગ્રાહ્યગ્રાહક=ગ્રાહ શકાય એવું અને લેનાર. સ્વસંવેદ્ય=
 સ્વમંજાનરૂપ. તત્પદ=તે (અક્ષ)તું પદ. ત્વંપદ=ત્વં (તું-જીવ)તું પદ.

અણુલિંગી ઉપદેશ કરતાં, કાંઈક હોય ઉગાર;
 જે વટકયો તે વંઘ્યો ઘણું, અને સામે થયો નિઃસાર. ૬
 પ્રહ્લવિદ્યા તે ભાર મોટો, સાર માંડેનો સાર;
 અજરણજરણુ તેહને ન હોયે, જે પ્રહ્લનો અવતાર. ૧૦
 આકાશવંત અનંત આશે, પૂરણપદ નિર્વાણ;
 સદ્ગુરુને નેત્રે જોતાં, નિત ઊપજે અખા જાણ. ૧૧

પદ ૯ મું

તે હું જાણિયો રે, જે જાણણહારો સ્વે આપ;
 પ્રપંચ સઘળા શમી ગયા, જ્યારે આપમાં જાણ્યો વ્યાપ. ધ્રુવ. ૧
 સોહંતેજ સનાતન જ્યાં, નિગમ રહ્યા બલહાર;
 તે હું જગત જગત મુજમાંડે, હું નિર્ગુણ ગુણનો ભંડાર. ૨

અસિપદ=છે નું પદ. તત્ત્વં અસિ—તે તું છે—એ મહાવાક્યને
 અહીં સમન્તવવામાં આવ્યું છે. અવાચ્ય=ચયનથી કહી શકાય નહિ
 તેવું. અવ્યય=અવિનાશી, અખંડ. અંબરવંતતા=આકાશવાળો હોવાપણું.
 સરખાવો: શ્વં બ્રહ્મ । વૈકુંઠ સાથે વૈરાગ્ય=નિરપેક્ષી પુરુષને વૈકુંઠ
 વિશે પણ રાગ હોતો નથી. મહાજનન=મહાપુરુષ. આપ...ભિન્નાભિન્ન
 =હુંપણું ટાળીને પોતાના સાચા સ્વરૂપને ઓળખે છે, અને એમ
 ભેદઅભેદને ટાળી નાખે છે. મુક્તાશ્વ=મોતી. બગ=બગલો. ચંચ=
 ચાંચ. હંસ અને બગલો બંને ઊજળા છે, તેથી કાંઈ બંને એક-
 સરખી ગુણશક્તિવાળા નથી. રંચ=જરા પણ. મીન=માછલું. બગલો
 માછલાં જ ખાય છે, હંસ માછલાં લેતો નથી—મોતી ચરે છે.
 મરાત્ત=હંસ. દેહદર્શી=દેહને જોનારો. દેવદર્શી=દેવને—આત્માને જોનારો.
 ઉગાર=અચાવ. વટકયો=ખસી ગયો. નિઃસાર=માત્ર વિનાનો. અજ-
 રણજરણુ=અજીર્ણતા અને જીર્ણતા; જીવાની અને ઘડપણ. નેત્રે=
 આંખે, દષ્ટિએ. જાણ=જ્ઞાન.

પદ ૯ મું: વ્યાપ=ફેલાવ. સોહં=તેજસઃ એટલે તે, અહમ્
 એટલે હું; સોઽહમ્ એટલે તે હું છું. આ સોહંનું તેજ સનાતન

અનલ અનિલ ને વળી અવની, આપ આકાશ મુજમાંહે; ૩
 સત રજ તમ સત્તા સર્વ મારી, એ તે હું નહિ પ્રાપ્તે.
 શબ્દ સ્પર્શ રસ રૂપ ગંધ, પાદ પાણુ ગુદ લિંગ;
 ચલનવલન ચેતનતા મારી, હું ન આવું કોઈને અંગ. ૪
 નેત્ર શ્રવણ નાસા ત્વચા જિહ્વા, મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર;
 જીવાત્મ પરમાત્મ તે હું, પણ બંધ નહિ કહેવાય. ૫
 ભૂમિ વરુણ રવિ દિગ મારુત વહ્નિ, ઈંદ્ર વિષ્ણુ મૃત્યુ બ્રહ્માએ;
 સંકર્ષણ વાસુદેવ પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ એવું મુજમાંએ. ૬
 ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય પ્રકૃતિ પુરુષનું, તત્ત્વમસિપદ જોતે;
 અખાને ઓચરવું, એ સ્વયં પોતાનું પોતે. ૭

પદ ૧૦ મું

પ્રીછે પાધરું રે, ભાઈ અણુપ્રીછે ઉપાધ;
 પરમાત્માની પ્રીછ હવી, ત્યારે ભાંગી ભવની ખાધ. ધ્રુવ. ૧
 અણુજાણે સઉ આથડે, અને દેવ દેવી ધ્યાય;
 જો પ્રભુ દેખે પંડમાં, તો શીદ બહારે જાય? ૨

છે—સદા અણુઆથમું છે. ત્યાં નિગમ એટલે વેદ અથવા પરમાત્મા રહ્યા છે. બલહાર=ધન્ય. નિર્ગુણ=ગુણથી પાર. અનલ=અગ્નિ. અનિલ=પવન. અવની=પૃથ્વી. સત=સત્ત્વગુણ. રજ=રજોગુણ. તમ=તમોગુણ. પાદ=પગ. પાણુ=હાથ. ગુદ=ગુદા. લિંગ=જાતનેન્દ્રિય. શ્રવણુ=કાન. નાસા=નાક. ત્વચા=ચામડી. જિહ્વા=જીભ. જીવાત્મ=જીવાત્મા. બંધ=બંધન. ભૂમિ=પૃથ્વી. વરુણુ=જલ, સાગર. દિગ=દિશા. મારુત=પવન. વહ્નિ=અગ્નિ. સંકર્ષણુ=શેષનાગ, બલદેવ. વાસુદેવ=શ્રીકૃષ્ણ. પ્રદ્યુમ્ન=શ્રીકૃષ્ણનો પુત્ર. અનિરુદ્ધ=પ્રદ્યુમ્નનો પુત્ર.

પદ ૧૦ મું : ઉપાધ=ઉપાધિ. પ્રીછ=સમજ. ભાંગી ભવની ખાધ=સંસારની ખોટ ભાંગી ગર્ભ—સંસાર ટળી ગયો. ધ્યાય=ધ્યાન કરે. અથોડાં=ખાથોડિયાં. પહાણુશુ=પથ્થર સાથે. દારિદ્ર=ગરી-

તેને કામના લાગી સ્વર્ગની, માંહે ભ્રમરૂપી ભૂત;	
તેણે ખાધને ખોખું કયું, કેમ વાત લહે અદ્ભુત ?	૩
તેને શાંતિ સુખ આવે નહિ, મોહ્યો તે અમરની આશ;	
તે ભરે બથોડાં પહાણુશું, જાણે દારિદ્ર થાશે નાશ.	૪
જેમ મુંડાકેરું માંકડું, તે ઘરઘર માગે ભીખ;	
પગે લાગે ને પેટ દેખાડે, તોયે ન પામે શીખ.	૫
તેને નિઃસ્પૃહી નર જો મળે, તો મૂકે મમતા મન;	
કર્મ સઘળાં ખાળીને, નિજ જ્ઞાન આપે ધન.	૬
સાધન કરી કરી શરણે જાય, તોયે ચડે કાળને હાથ;	
કાળ ભવની ઘાણી જોતરે; તેને નાકે ઘાલી નાથ.	૭
વપુ વિદેહી તે કરે, જે જીવન્મુક્તા હોય;	
પાધરો માર્ગ મુક્તિનો, અખા આચરીને જોય.	૮

પદ ૧૧ મું

પ્રાણી પ્રીછજો રે, એવી સંતકેરી સાન;	
અન્ય સાધન સાંભળી, તું મેલા કરે કાં કાન ?	પ્રુવ. ૧
અક્ષર તો ખરે નહિ, અને ખરે તે અક્ષર ન થાય;	
જ્યારે ક્ષરને ખસતો મેલિયે, ત્યારે અક્ષર થઈને રહેવાય.	૨
પ્રીછે પ્રીછવણુ પાંગરે, અને અણુપ્રીછે અંધાર;	
જેમ મહી થતે માખણુ પ્રગટયો, તેને નાંખી છોડયો છાર.	૩

ખાઈ, દળદર. મુંડો=ખાવો, વેરાગી. શીખ=શિખામણ, જ્ઞાન; ભેટ. વપુ=શરીર. વિદેહી=દેહવિનાનું. જીવન્મુક્તા=જીવન્મુક્ત. જે જીવન્મુક્ત પુરુષ હોય છે, તે પોતાના દેહ ઉપરની સઘળી મમતા ખંખેરી નાખીને વર્તે છે. તેથી દેહ હોવા છતાં તેને દેહ જ નથી, તેમ જ ખીજો જન્મ પણ નથી.

પદ ૧૧ મું : અક્ષર=અવિનાશી. ખરે નહિ=નાશ નહિ પામે. ક્ષર=વિનાશી. જ્યારે વિનાશી—નાશવંત—દેહને ખસતો કરવામાં આવે,

પાંચનાં પંચવીશ જે તે, આત્માને આદ;	
શોધીને શુદ્ધ કીજિયે, ત્યારે જાયે જડ્ય.	૪
તેજે તેજ જ દેખીએ, અને હીરે હીરે વીંધાય;	
તેમ તત્ત્વે તત્ત્વ ઓળખે, એ સદ્ગુરુકેરે ઉપાય.	૫
વિચારે વસ્તુ પામીએ, કલેશ ન કરીએ કાંય;	
સમ્યક્ મુખ તો દેખીએ, જે આરસીમાં જોતો જોય.	૬
મૂકવાને નથી માયા, ગ્રહવાને નથી ઘાટ;	
પાર પામે પ્રીછતાં, જે નિઃશંક નાખે નાટ.	૭
શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત એ છે, ઉપનિષદનો અર્થ;	
અખો સીધો સાધતાં, જેમ હાથે કાંકણ તરત.	૮

પદ ૧૨ મું

પ્રભુ છે પ્રીછમાં રે, કાંઈ ભેદ જાણે ભેદ;	
જે બોલે ચાલે સાંભળે, જેને નિત્ય વખાણે વેદ. મુવ. ૧	
અળગો આત્મા બોલીએ, અને સ્વર્ગ મૃત્ય પાતાળ;	
તોય પ્રત્યક્ષ ન પામીએ, જેમ પ્રજ્ઞા ભમ્યા નાળ. ૨	
જેમ હીરે હીંડે ખોળતો, તે જોત જોવા જાય;	

એટલે જ્યારે સાચી આત્માકારવૃત્તિ થાય, ત્યારે માણસ અક્ષર-અવિ-
નાશી પદને પામીને રહે છે. પ્રીછવણ=જ્ઞાન, પ્રકાશ. પાંગરે=મહોરે,
ફૂટે. મહી=દહીં. છાર=છારી. પાંચ=પાંચ મહાભૂતો. પંચવીશ=પચીસ
(ચોવીસ તત્ત્વો ને પ્રકૃતિ). આદ=આદિ. જડ્ય=જડતા. સમ્યક્=સાચી
અને સરખી રીતે. મૂકવાને...નાટ=જો યુક્તિ મળી આવે, તો માયાને
મૂકવાપણું નથી તેમ ઘાટને પકડવાપણું નથી. એ તો સાચી સમજ
આવી જાય છે, એટલે પાર કરાય છે. હાથે કાંકણ=હાથકંકણ;
અરખાવો: 'હાથકંકણને આરસીની જરૂર નથી.'

પદ ૧૨ મું : ભેદુ=જાણકાર. મૃત્યુ=મૃત્યુ. નાળ=કમળની દાંડી.
ભમ્યા=ગોળગોળ ફર્યા. પ્રજ્ઞાએ જન્મ લીધો. જોત=જોત, પ્રકાશ.

- તે જ તારી આંખમાં, જે મેલ પાછો થાય. ૩
- બલુપણું જે જીવનું, એ જ અંતને આદિ; ૪
- સ્વામી સ્વે સગંગ છે, આકાશમાં ન હોય વાડ. ૪
- જેમ સૂરજ આગળ રતનની, કીજે ભૂપણુરૂપણી ઓટ; ૫
- તોય દેખાડે મલિનતા, નિજ કાંતિમાંહે હોય ઓટ. ૫
- હું નહિ, તું નહિ, તે નહિ, એવું તે તેમનું તેમ; ૬
- મહાતિમિરમાંહે માનવી, નિજ અંગ ન દેખે એમ. ૬
- રામ તારકમંત્ર એહ, તે સૃષ્ટિ અભાવનો લક્ષ; ૭
- વસ્તુએ વસ્તુ મળી જવું, જેમ લવણ અંબુમાં અલક્ષ. ૭
- સ્વયં રામ તે આતમા, પણ મૃત્યુ કામ ને કાજ; ૮
- તેની વસ્તુએ વસ્તુ થઈ જવું, પામવું અવિચળ રાજ. ૮
- એ વિદેહનાં વચન અખા, તે વિદેહી ધારણુહાર; ૯
- પદ બણીને પ્રીછજે, એ તો વાણીરહિત વિચાર. ૯

પદ ૧૩ મું

- રમત રામની રે, માંહે રમણુહારો રામ; ૧
- તું જ સ્વામી ને તું જ સેવક, વચે વિશ્વકેરું નામ. ધ્રુવ. ૧
- મયાણો તું મહારાજજી રે, રચાણો ચારે ખાણે ચાર; ૨
- ત્રિલોક નામ તે તાહરું, તું નર નપુંસક નાર. ૨

આદિ=આદિ, શરૂઆત. વાડ=સીમા. ભૂપણુરૂપણી ઓટ=અલંકારરૂપી કાંગરી. મલિનતા=મેલ. કાંતિ=પ્રકાશ. મહાતિમિરમાંહે=મહાન અંધ-કારમાં. તારકમંત્ર=તારનારો મંત્ર. સૃષ્ટિ...લક્ષ=રામનામનો તારકમંત્ર સૃષ્ટિ છે જ નહિ, માત્ર અખંડ એક રામ જ છે, એવું ધ્યાન આપે છે. લવણ=મીઠું. અંબુ=પાણી. અવિચળ=સનાતન. વાણીરહિત=વચનથી પાર.

પદ ૧૩ મું : ખાણુ=જરાયુજ આદિ ચાર જીવયોનિ. નપુંસક=ન સ્ત્રી અને ન પુરુષ. નાર=સ્ત્રી. પાંગળો=પગ પિનાનો. પગો=પગવાળો.

- બહુપગો ને પાંગળો, બે ચાર છ ને આઠ;
 કહીં પગો ને કહીં અણપગો, એવો વાંકો વસમો ઠાઠ. ૩
- કહીં અધમુખો આખો સહા, કહીં બેઠો ખારે કાળ;
 ભિલો ફરતો શ્રીહરિ, કહીં વૃદ્ધ જોબન ને ખાળ. ૪
- એમ ભયોં તું ભગવાનજી, અને ઠાહું એવું જાળ;
 કહીં વૈરાટ, કહીં વામણો, કહીં કૂર, કહીં કૃપાળ. ૫
- દીન દુર્બળ બિહામણો, કહીં અહંકારી આનંદ;
 સઘળી પેરે પિયુ તમે, શોધતાં ન મળે ગંધ. ૬
- વેઢાંત જે વઢતું હતું, સૃષ્ટિ અનુભવતું લક્ષ;
 પ્રહ્લપદની સાધના, સાધતાં પ્રીછે પક્ષ. ૭
- હું નહિ ને તું નહિ, એવું તે સરખું આપ;
 જે જેમ હતું તે તેમ થયું, એમ અખો સમજ્યો વ્યાપ. ૮

પદ ૧૪ મું

- પ્રભુ કેમ પૂજીએ રે, તમે જીઓ વિચારીને વાત;
 રૂપ અરૂપી રામ છે, તેને ધ્યાવાની કઈ ધાત? પ્રુવ. ૧
- નિગમે નવ જાણિયું, જ્યાં પામે મનવાણી વિરામ;
 પછી ચાર માંડી પ્રતિમા, એ છે ભુલવણીનું નામ. ૨
- ઠાઠ માટી પાષાણ ને ધાતુ, એ છે મૂરત ચાર;
 માંહે મૂકી મનને, પછે માંડી તે ઠારોઠાર. ૩
- દેવ દેવી પંચભૂતનાં, પંચભૂત પૂજે સોય;
 સામગ્રી પણ પંચભૂતની, પંચભૂત વિના નહિ કોય. ૪

અધમુખો=અરધા મોંવાળો. જોબન=જીવાની, અડીં જીવાન. વૈરાટ=વિરાટ; મહાન. વામણો=વામન, વડેંતિયો. પિયુ=સ્વામી. પક્ષ=પડેંખું.

પદ ૧૪ મું : ધાત=રીત, પ્રધા. મનવાણી... વિરામ=જેનું વર્ણન કરતાં મન અને વાણી પાછાં પડે છે. ચતો વાચા નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહા મૂરત=મૂર્તિ. ઠારોઠાર=ઠેરઠેર. પંચાતીત=પાંચ

પંચાતીતને પામીએ, તો પૂજ્યાનું પ્રમાણુ;
 અન્નથે કરે આરાધના, તે કુસકા કૂટે અન્નથ. ૫
 અન્નથે આદર કશે, ઘોખો ન ટળે ને ધાય;
 દેહના કર્તાવ્ય દેહલગે, જાય ધૂમ્યું ધૂમ્યું વાય. ૬
 સરવાળો કશે ચૌદનો, એ તો નામરૂપની સદ્ધ;
 રૂપ અરૂપી સમરસ થાશે, જોતાં સદ્ગુરુની દષ્ટ. ૭
 ઊઠઝીફરે જે રહ્યું, દૈવ દૈવત દેવ;
 અખા અર્પે આપને, તો સમરસ સાચી સેવ. ૮

પદ ૧૫ મું

ભાકસી ભ્રમની રે, ભાઈ પડ્યો સર્વ સંસાર;
 વણગુને વિશ્વ બંધાયું, તે કેમ ઊતરશે પાર ? પ્રવ. ૧
 ભોગ લીધો પણ જુક્તિ ન આવી, પડી તે જાણો એ પેડ;
 પહેલા ભાકસી ભોગવતો, પછી પડી તે પગમાં હેડ. ૨
 અડસઠ તીર્થ નાહે ધૂવે, પ્રાણી સાચવે સર્વે આચાર;
 નાહ્યા ધોયાનું ઇષ્ટ ઘણેરું, તેથી નથી નીસરતો બાર. ૩
 કળા કૂંચી સદ્ગુરુતણી, જેને લાગી હોય લગાર;
 કમાડ ખોલી ખડકીતણું, એ તો ઠેકીને નીસર્યો બહાર. ૪
 બહાર નીસર્યો ત્યારે ખુદ્ધિ આવી, ને કાટચા કર્મના પાશ;
 કહે અખો તેને પાંખો આવી, તે ઊડી ચાલ્યો આકાશ. ૫

મહાજૂતથી પાર એવા પરમાત્મા. આરાધના=પૂજા. ઘોખો=ચિન્તા.
 ધૂમ્યું...વાય=અગ્નિના જે ધુમાડા કર્યા, અને ધૂપદીપ કર્યા તે બધું
 વાયે જાય—પવનમાં નકામું જાય. સૃષ્ટ=સૃષ્ટિ. ઊઠઝીફરે=સાડાત્રણ
 હાથથી અળગો—પરમાત્મા. સેવ=સેવા, પૂજા.

પદ ૧૫ મું: ભાકસી=અંધારી કેદકાટડી. પેડ=ઝાડની ડાળ. હેડ=
 ખેડી. કમાડ=ખારણું. ખડકી=અભરંધ, દસમી ખડકી. સરખાવો:
 'યહ નગરીમે' નવ દરવાજા, દસમી ખિડકી ન્યારી હે.' કાટચા=કાપ્યા.

પદ ૧૬ મું

સંગત શું કરે રે ભાઈ જો, શઠ ન સમજે સાન;
 વાંઝ બાલક પ્રસવે નહિ, તે જાય અનરથ ઋતુદાન. ધ્રુવ. ૧
 જેમ પન્નગને પયપાન કરાવે, અમૃતરૂપી આહાર;
 તોયે વિખિયો વિષ છાંડે નહિ, સામા કોટિ વાધે વિકાર. ૨
 તીખાં રહે કપૂર મધ્યે, સદા લેજો વાસ;
 તોયે તીખાશ ટળે નહિ, એની બુધ્યે ન લાગ્યો બરાસ. ૩
 દાદુર રહેતો વારિમધ્યે, પેડ કમળની પાસ;
 કલ્લોલ કરતો કીચશું, એને ન આવી કમળની વાસ. ૪
 ચંદનનો ગુણ સદા શીતલ, લેજો રહેતો ભોરંગ;
 તોયે શીતલ થયો નહિ, એને નિત્ય અડાડતો અંગ. ૫
 રાણી પાસે સદા રહેતી, દાસી પૂરણ પ્રીત;
 તોયે ચેરી સમજી નહિ, એ રાજપદની રીત. ૬
 શ્રીમંત પાસે સદા રહેતો, અહોનિશ રળતો રાંક;
 અપરાધી અમથો રહ્યો, તો શ્રીમંતનો શો વાંક ? ૭
 અધિકારીને સદા આવે, આત્મલક્ષ અભંગ;
 અખા એ પદ મુમુક્ષુને, સદા ફળે સતસંગ. ૮

પાશ=દોરડા. પાંખો આવી=જ્ઞાન આપ્યું.

પદ ૧૬ મું: સંગત=સોબત. શઠ=લુચ્ચો. વાંઝ=વાંઝણી. પ્રસવે=જન્મ આપે. અનર્થ=ફેગટ. ઋતુદાન=ત્રીને ઋતુકાળ હોય, ત્યારે તેની સાથે કરેલો સમાગમ. પન્નગ=સાપ. પયપાન=દૂધનું પાન. વિખિયો=ઝેરીલો. વિષ=ઝેર. વાધે=વધે. તીખાં=મરી. બરાસ=કપૂરના મસાલાવાળો એક સુગંધી પદાર્થ. દાદુર=દેડકો. વારિ=પાણી. બુધ્ય=બુદ્ધિ. પેડ કમળની પાસ=કમળની લતા પાસે. દેડકો કમળની વેલી પાસે રહેતો હતો, પણ કીચ-કીચડમાં આનંદ કરતો હતો ! એને પેલી કમળડાળની વાસ જ ન આવી ! ભોરંગ=સાપ. ચેરી=ચેટી, દાસી. અહોનિશ=રાતદિવસ. રાંક=ગરીબ. અભંગ=અખંડ.

પદ ૧૭ મું

જીવ શિવ એક છે રે, જો જાણે જીવની જાત;	
પોતાને રંગપાસ લાગ્યો, ખીજે પાડી ભાત.	ધ્રુવ. ૧
આપ નહિ, અપવાદ નહિ, નહિ હર્ષ શોક ને કામ;	
શહેર નહિ તેને ચોર શાના ? અખંડ પ્રદાનું ધામ.	૨
અનેક મુખ છે એક માણ્યને, તેને મુખે મુખે અવિકાશ;	
તે મધ્યે દીવો એક છે, તેને રાંમરોમ પ્રકાશ.	૩
સ્વપ્નમાંહે જેમ દેહ દશે, તે જાગ્યા પૂઠે જાય;	
નથી તેને શીઠ નિંદીએ, રહીએ આપણે અનુભવમાંય.	૪
ખીખામાં જેમ બિમ્બ દીસે, તેમ તમારો વ્યાપ;	
ખોલે તે ખીજો નહિ, જે સામે દિયે જવાળ.	૫
હરિ હરિજન એક છે, તેની વેદ પૂરે સાખ;	
આપ ટળી કહે અખો, તું નિઃશંક હરિભણી નાખ.	૬

પદ ૧૮ મું

સહેજે સમી ગયા રે ભાઈ, વિધિનિષેધ વ્યવહાર;	
પાંચ ભાગે પદ કીધો, ત્યારે જાણ્યો જાણણહાર.	ધ્રુવ. ૧
બ્રમભય ભાગી ગયો રે, પાપપુણ્યનો નાશ;	
આશાતૃષ્ણા આથમી, ત્યારે નહિ સ્વામી નહિ દાસ.	૨
જન્મમરણનાં ઝાંઝવાં રે, જો તે દેખી જાગ;	
પવનપાણીનો કોયડો, માંહે સોખે પોખે આગ.	૩
શબ્દકેરા સૂત્રથી રે, ધૂંચાણું માંહે જાળ;	
કળા કાતરણી શુરતણી, તેણે કાતર્યાં તત્કાળ.	૪

પદ ૧૭ મું: અપવાદ=નિન્દા. માણ્ય=માણ, ગાગર. અવિકાશ=અવકાશ. વ્યાપ=ફેલાવ.

પદ ૧૮ મું: બ્રમભય=બ્રમનો ભય, બ્રમરૂપી ભય. સોખેપોખે=શોખે અને પોખે. કાતરણી=કાતર. તત્કાળ=તરત જ. તાગ=છેવટ. અર્ક=

ઘેનઘેયોં દેખતો રે, તેણે તાણી કાઢ્યો તાગ;
 અર્ક ઊગ્યો જ્યારે આત્મા, ત્યારે નહિ દોરડી નહિ નાગ. ૫
 ઉપર ટાળો આ કળા રે, નિરાલખી વાત;
 જીવ ખોઈને જીવવું, એવી નગાત રમવી ઘાત. ૬
 આહર તો અક્ષય સદા રે, અધ્યારોપને બાણ;
 પરમપદની સાધના, એ તો પરમારથ કરી માન. ૭
 અનળપંખીનો ઇંડવો રે, બૂંદ્યો ન આવે લોભ;
 અણછતો અખો ઓચરે, જેને વાસ વસાવો વ્યોમ. ૮

પદ ૧૯ મું

બાવનબાહરો રે, હરિ નાવે વાણીમાંય;
 મન બાણે કોઈ કલ્પિયું, તે ગિરામાંય ચૂંથાય. ધ્રુવ. ૧
 પરા પશ્યંતી મધ્યમા, વૈખરી આવે બહાર;
 તેના સ્વરસંઘાતે જૂઝતાં, પણ રહે પરાને પાર. ૨
 બાઈ વીણા વાજે વાણસું, તેને ગમે જેસે ઘાટ;
 તે ઠાઠથી ઠાકર પરો, પણ વાજે જત્રી માટ. ૩
 બાઈ પ્રેમલ માટે પુષ્પ જેમ, અતિ મૂંડ્ય પામે માન;
 ફૂલ ફરીને વાસ શોધે, એમ સમજવી સાન. ૪
 જળ કુસુમ ને ગંધ અરૂપી, તે પ્રત્યક્ષ પામે કેમ?
 તેમ અક્ષરમાં લય આત્મા, એ જુક્તિ બાણવી એમ. ૫

સૂચ. નાગ=સાપ. ટાળો=દૂર કરો. નિરાલખી=આધારરહિત. જીવ
 ખોઈને જીવવું=જીવપણું ગાળી નાખીને આત્મારૂપ થઈ અમર
 થવું. નગાત=અઘાત, ઊંડી. અનલપંખી=એક કાલ્પનિક પંખી. આ
 પંખી વિષે જુઓ છપ્પાના અર્થમાં. ઇંડવો=ઈંડું, અચ્યું. લોભ=ભૂમિ.
 વ્યોમ=આકાશ.

પદ ૧૯ મું: બાવનબાહરો=અક્ષરાતીત, અક્ષરથી પર-વચના-
 તીત. કલ્પિયું=કલ્પ્યું. ગિરા=વાણી. પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા, અને
 વૈખરી એ વાણીના ચાર પ્રકાર છે. તે અનુક્રમે નાભિ, હૃદય, કંઠ અને

ફલ ફરીને ખીજને, જેમ બહાર બેવા બય;
 ખીજ બહાર સ્કંદે ચડયું, તે પોતે પ્રસયું પ્રાય. ૬
 પંચ પંચક પાંગર્યો, એ તો પ્રકૃતિનો પરિવાર;
 પાછો પસારો સંવરે, બાકી શેષ રહે તે સાર. ૭
 જેમ અવની લાગે અંકુર ફૂટે, એવું છે બ્રહ્મજ્ઞાન;
 મરે જીવ માયા મિથ્યા, પ્રપંચ થાયે જેમ પાન. ૮
 દેવદૃષ્ટે એકો ન દીસે, બે દીસે તે રોગ;
 અરવાચી એહના ઉપાસી, જ્યાં કેા ભોગી ન મળે ભોગ. ૯
 મિથ્યા સ્કુયું આપ જાણો, અનજાયે અભ્યાસ;
 અણુછતો જ્યારે પ્રગટે, ત્યારે છતો થાય અખા નાશ. ૧૦

પદ ૨૦ મું

નથી તેને શું નિંદીએ રે, લાઈ રહે આપણા અનુભવમાંય;
 આછાં દોહેલાં ઊંડાં કહ્યાં, મિથ્યા જલ મરીચી દરશાય. ક્રુવ. ૧
 રાય સ્વપ્નમાં રંક થઈને, ભૂખ્યો દ્રાણો કરી ધાય;
 જાગ્યા છે તેને જાણી રહેવું, નથી રંક ને રાજાય. ૨
 સીંદરીનો સર્પ ભાસ્યો, અંધારે આંખ અવરાય;
 મિથ્યા સર્પ માની રહ્યો, કહે ખીજશે તો ખાય. ૩
 આપે તે લહે જ્યારે આપને, ત્યારે અણુછતું મન અલપાય;
 સંશય શમ્યો ને દ્વેત વામ્યો, નારાયણ નિર્ભય થાય. ૪

મુખમાંથી બહાર આવે છે. વાણસું=વાણથી; ગંજથી. ઠાકર=ઠાકોરજી,
 પરમાત્મા. જત્રી-જત્ર વગાડનાર. માટ=કારણે. પ્રેમલ=પરિમલ;
 સુગંધ. કુસુમ=ફૂલ. સ્કંદે=ખાંધે. પંચ પંચક=પચીસ. ચોવીસ તત્ત્વો
 ને પચીસમી પ્રકૃતિ. પસારો=ફેલાવો. સંવરે=સમેટ. અરવાચી=પેલી
 પારના ગાળે. એહના=બ્રહ્મના. અનજાયે=નણુ જન્મ્યે.

પદ ૨૦ મું: દોહેલાં=ફુલ. મરીચી=મૃગજળ. દ્રાણો=ધરાયો.
 સીંદરી=કાયાની દોરી. અવરાય=ઢંકાય. અલપાય=શમી જાય, શાંત
 થાય. વામ્યો=દૂર થયો.

પદ ૨૧ મું

- પંડિતો પ્રીછજે રે, ભાઈ આપ ટળ્યે ભવ પાર;
ભણ્યે ભટક્યે નહિ ટળે, એ તો વાણીરહિત વિચાર. મુવ. ૧
- ભાઈ યથાર્થ વ્યાકરણ વખાણે, જાણે તે ભવમાં પૂજ;
તેની લજ્જા વાઘે લોકમાંહે, પણ અળગી આત્મગુંજ. ૨
- જેમ સાવ સુવર્ણ કેરો નાવ કીજે, તરે ન તારે તોય;
પાર ઊતરે કાષ્ઠનું, જેને અંતર ભાર ન હોય. ૩
- પોતામાં પ્રપંચ લખ્યા, કર્મધર્મનાં જાણ;
તેમાં પણ હાથે ધરીને, બેઠો બોધે બાણ. ૪
- ગરવો થઈ ગોવિંદ સમ રે, પણ માંહે તે ધનની ધાંખ;
કોણ સ્વાદે કરીને પિંજર, ઘાલે કાપી પાંખ? ૫
- વિશ્વ વિશ્વને ભોગવે, નિત્ય પંડિત પૂછવા જાય;
તે અર્થ સાધવા આપણો, ભાઈ કરે તે અનેક ઉપાય. ૬
- કામી જાણીને કર્મ દેખાડે, પ્રપંચ પોષે પાશ;
અજ્ઞાનઅંધારે બહુ ભમ્યા, કીધો જ્ઞાનકેરો નાશ. ૭
- બ્રાહ્મણ તે જે બ્રહ્મ જાણે, અને બ્રહ્મ દેખી બ્રહ્મ ધ્યાય;
આપપણું પેળે નહિ, એવો વસ્તે વસ્તુ સમાય. ૮
- નિરાલંબ પ્રપંચવર્જિત, અનાધાર આધાર;
પક્ષ પરાશે પરો સદા, તે અનુભવનો ભંડાર. ૯
- આપ થકો ઉપદેશ ન આપે, ન કરે લિંગનો લેખ;
ભવતારક શુરુ નાવ છે, પ્રપંચ ટાળે શેષ. ૧૦
- નાશપણે નિર્મલ મતિ, નિર્વાણ ને નિરાધાર;
પક્ષપાત પ્રીછે નહિ, અનુભવના ભંડાર. ૧૧
- એવા નર તેને મળે, જેનાં ભાગ્ય હોય નિદાન;
હરિ હસતા રમતા મળે, કહે અખો જો માંડે કાન. ૧૨

પદ ૨૧ મું : આત્મગુંજ=આત્માનું રહસ્ય. તોય=પાણી.

પદ ૨૨ મું

સોહં મને સાંભર્યો રે, જેને ધ્યાતો હતો કરી ધ્યેય;
 પાંચ ભાગે પિંડ કીધા, ત્યારે છતે વહેંચાણો દેહ. સોહં ૦ ૧
 આપ સંભારે આપણું, જેને ભ્રમિં તે ભાગે અન્ય;
 જેમ તૃષા ન વ્યાપે તોયને, અને શીત ન વ્યાપે વહ્ન્ય. સો ૦ ૨
 દ્વિનકરને દીપ જોઈએ નહિ, ભાઈ શૂરાને નહિ સાહ્ય;
 સ્વયં પોતે પૂરણ સદા, તે બ્રાન્તિ પડ્યે રહી જાય. સોહં ૦ ૩
 ભાઈ વસ્તુગતે વસ્તુ જ છે, ત્યાંહાં કાયા ન મળે કર્મ;
 જ્યારે પાવક પ્રગટે પહોણથી, ત્યારે નહિ ધુમ્નનો ધર્મ. સોહં ૦ ૪
 તેને કાષ્ઠ મળિયાં કામનાં, ત્યારે ધુમ્ન વાધી જ્વાળા;
 ઈંધણું વળતાં વીસમ્યાં, છે અગ્નિ, ગયું નિજ આળ. સોહં ૦ ૫
 ભાઈ કૈવલ્યમાં કહેવા કંઈ નથી, છે ઈશ્વરપદમાં આપ;
 તેથી જીવપદ જાડું ઘણું, જેને ખટભ્રમિં પુણ્યપાપ. સોહં ૦ ૬
 તત્ત્વમસિપદ વેદનું, તેને વેધી વર્યો તે વીર;
 તેણે વૈકુંઠ મૂક્યું વાટમાં, નિજ ધામ પામ્યો ધીર. સોહં ૦ ૭

સોનાનું વહાણ પાણી ઉપર તરી શકે નહિ કે કોઈને તારી શકે નહિ.
 તે કામ તો લાકડાનું વહાણ જ કરી શકે. માટે અંતરનો ભાર
 ઉતારી નાંખીને, હળવા થઈને, ભવસાગરને તરી જવું. બોધે=જ્ઞાન
 દે. જ્ઞાન=નાદાન. ધાંખ=જંખના. પ્રપંચવર્જિત=સંસારરૂપી પ્રપંચથી
 મુક્ત. અનાધાર=આધાર વિનાનો, છતાં સૌનો આધાર.. પરાશે=
 પરનો-પારકનો આશય. પક્ષ=પાશુ. પરા=વેગળો. લેખ=ગણતરી.
 ભવતારક=ભવમાંથી તારનાર. નાવ=કોડી. નિદાન=ખરેખર. માંડે
 કાન=સાંભળે.

પદ ૨૨ મું : સોહં=સઃ અહમ્—તે હું છું. ધ્યેય=ધ્યાનનો
 વિષય. પ્રાણાયામની ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આત્માને ચિન્દુરૂપ અહરન્ધમાં
 લઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં આત્મા શરીરથી સ્વતંત્ર થઈ સોહમ્-

અણુછતો ઊલો થયો, તે, જનમમરણવશ જીવ;
 તે દારિદ્ર્ય ઢાખતો દૂખજો, એની આઘ શૂન્ય સદૈવ. સોહં ૦ ૮
 તે અટક કરતો એકલો રે, ભમતો તે ભવમાં ભૂર;
 તેને અકસ્માત ઉઘોત હવો, ઊગ્યો અનુભવસૂર. સોહં ૦ ૯
 જ્યારે શરદ્ધકાળનો શશી ઊગે, ત્યારે નિર્મળ થાય નભવાસ;
 ત્યમ વસ્તુવિચાર વિગતે કરે, તેને આતમતત્ત્વ અવાસ. સોહં. ૧૦
 એ આરોપીને ખોલિયું, પણ ઊચરવા નહિ એક;
 અખો કહે સમજી શમે, રહે નેતિ નેતિ શેષ. સોહં ૦ ૧૧

નો અનુભવ કરે છે. વધુ માટે જુઓ શિવસંહિતા. પાંચ ભાગે=પાંચ મહાભૂતો. પૃથ્વી, જલ, વગેરે. ઊર્મિ=ધ્રુવ. તૃષા=તરસ. તોય=પાણી. વહ્ન્ય=વહિન. દિનકર=સૂર્ય. દીપ=દીવો. સાહ્ય=મદદ. બ્રાંતિ=ખોટી સમજ. પાવક=અગ્નિ. પહાણુથી=પથરથી. જ્યારે ચક્રમકમાંથી અગ્નિ પ્રકટે છે, ત્યારે તેમાં ધુમ્ર—ધુમાડો—હોતો નથી. પણ જો તેને કામરૂપી કાષ (લાકડાં) મળે છે, તો ધુમાડા સાથે જવાળા (જાળ) નીકળે છે. ઈંધણાં=ઈંધન, જાળવાનાં લાકડાં. આળ=કલંક. વીસમ્યાં=શાંત થયાં. કામરૂપી લાકડાં જળી ગયાં અને ધુમાડો ય શમી ગયો. ખટગર્મિ=શોક, મોહ વગેરે જાતની છ ધ્રુવજ્યો. વેધી=તાકીને વીંધી. વર્યો=પરણ્યો; પરમાત્માને પરણ્યો. મૂકયું વાટમાં=રસ્તામાં મૂકયું; તે વૈકુંઠની પણ આગળ ગયો. ધીર=ધીરજ અને વીરતાવાળો પુરુષ. દારિદ્ર્ય=ગરીબાઈ. દૂખજો=દુર્ઘટ. આઘ શૂન્ય=આદિમાં—શરૂમાં શૂન્ય. સદૈવ=હમેશાં. અટક=સંકલ્પ. ભૂર=ભૂરિ; ખૂબ. ઉઘોત=પ્રકાશ. અનુભવસૂર=અનુભવરૂપી સૂર્ય. શશી=ચંદ્ર. નભવાસ=આકાશની જગા. અવાસ=આવાસ, ધામ. ઊચરવા=ખોલવા. નેતિ નેતિ શેષ=માફીમાં નેતિ નેતિ જ રહે છે. સરખાવો: ‘**यन्नेतिनेतिवचनंनिगमा अथोचुस्नद् ब्रह्म निष्कलमहं न न भूतसंघः**’ સમજી શમે=એક બ્રહ્મ જ છે, એમ સમજી સચ્ચિદાનંદમાં શમી જાય—લય પામી જાય.

પદ ૨૩ મું

એહેવું પ્રીછિયા રે, ભાઈ ! અનુભવી પુરુષ પ્રજ્ઞાન,
 તે તો અકળ દેશે-જઈ વસ્યા, જેનું હાથ ન આવે ચિહ્ન. એહેવું
 જગત જે જે પરહરે, તેનો તે ન કરે પરિહાર;
 જેમ સકળ જીવ વહ્નિ પરહરે, પણ ચકોરને તો આહાર. એહેવું
 જેમ ઊખરભૂમ્યે ના ઊપજે, દુમ વેલી ફલ ફૂલ;
 તેમ કર્મતણાં ફળ ત્યાંહાં નહિ, અનુભવક્ષેત્ર અમૂલ. એહેવું
 જેમ કેસરી આભિષ ના ભજે, ભાઈ મૃતકનું કોઈ કાળ;
 તેમ અનુભવી પુરુષ નવ ઓચરે, ભૂત ભવિષ્યનું જાળ. એહેવું
 કરડી ચાલ હોય તેહની રે, જેહ વસે તે દેશ;
 અંગ દીસે પણ લિંગ નહિ, એનો અખા ન કાચો વેશ. એહેવું

પદ ૨૪ મું

તેમનું તેમ છે રે, ભાઈ વધે ઘટે નહિ શેષ;
 મનની મંજ્યો મત કરીને, પ્રેરે નાના વેષ. તેમનું ૧
 ખટ્કર્શન રહ્યાં ખટપટે રે, આપાપણે અહંકાર;
 સહુ કેા પેખે ખૂટમાં પણ, આત્મ નહિ વિચાર. તેમનું ૨
 પોથાંની પ્રતીતથી, ધરે આગચો ઉમેદ;
 પ્રત્યક્ષ ચૈતન્યને નિન્દે, તેણે થાયે ભેદાભેદ. તેમનું ૩
 અજ્ઞાનઅંજન આંખમાં, તે ઊંચે દેખે આપ;
 તે નન્દે વન્દે વિશ્વને, એને ત્યમ ત્યમ વાધે તાપ. તેમનું ૪

પદ ૨૩ મું : પ્રજ્ઞાન=ગિયું જ્ઞાન, બ્રહ્મ. સરખાવો: પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ.

અકળ=કળાય નહિ એવું, કલાતીત. પરહરે=છોડે. પરિહાર=ત્યાગ.
 વહ્નિ=અગ્નિ. ઊખરભૂમ્ય=ખારપાટની ઊજડ ભૂમિ. દુમ=ઝાડ. અમૂલ=
 અમૂલ્ય. આભિષ=માંસ. મૃતક=મડકું. કરડી=અક્કડ. લિંગ=ચિહ્ન.

પદ ૨૪ મું : મંજ્ય=માંડણી, ગોડવણ. ખૂટ=હદ, સીમા. સહુ
 સીમાવાળા સંસારને જુએ છે, પણ અસીમ આત્માને જોતા નથી.

મન ધૂંઆણું માંદાથી તે, મર્મ ન બાણે મોખ;
 મેશ વળગી મુખ આપણે, અને દર્પણને દે દોષ. તેમનું ૫
 આપ ઉદે સરખું જ છે, પણ સાથે તો શુદ્ધ થાય;
 ફડું ફડું કહેવા નથી, એ સદ્ગુરુથી પ્રિછાય. તેમનું ૬
 જે સરિતા સાગરને સેવે, તે ના કહે મધુરો ખાર;
 અખા જે જગતગુણ બાણે, તે ન કરે અન્ય ઉચ્ચાર. તેમનું ૭

પદ રપ મું

હુંએ હું બાણિયું રે, જ્યારે હુંની કાઠી ભાળ;
 હું વડે હું ટાળિયું, કાપી બેસવાની ડાળ. હુંએ ૧
 જીવપણે હું થઈ રહ્યો, તો જેમ ઉદકમાંનો ઇન્દ;
 તે લેહેર આવે ને લડથડે, જેમ મળી રહ્યું છે ગિમ્મ. હુંએ ૨
 તે વારથી વગતો હવો, જ્યારે આપ મળ્યું આકાશ;
 ત્યારે સદા સદોદિત સ્વે હવો, જ્યારે નીર પામ્યું નાશ. હુંએ ૩
 દેહદર્શી તે દેહ દેખે, આપ ટાળ્યે સમજે આપ;
 મૃગજળ પીને માનવી, ટાળવા હીંડે તાપ. હુંએ ૪
 ભોમવરતી ભારથી રે, કુબુદ્ધિ માને કર્મ;
 અનુભવપાંખ આવી નથી, તે મૂઢ ન સમજે મર્મ. હુંએ ૫

પ્રતીત=પ્રતીતિ, ખાતરી. તેણે=તેથી કરીને. ભેદાભેદ=ભેદ અને અભેદ.
 અજ્ઞાનઅંજન=અજ્ઞાનરૂપી આંજણ—મેશ. આંખમાં અજ્ઞાનરૂપી
 આંજણ છે, તેથી તે આપને—આત્માને—જાણે જોવાનો પ્રયત્ન કરે
 છે. ખરી રીતે તો આત્મા અંતરમાં ને બહાર સર્વત્ર વિદ્યમાન રહ્યો
 છે. મોખ=મોઢા, પ્રસંગ. મર્મ=રહસ્ય. ફડું=ભૂંડું. સરિતા=નદી.

પદ રપ મું : ઉદક=પાણી. ઇન્દ=ઇન્દુ, ચંદ્ર. વાર=પાણી.
 વગતો હવો=વેગળો થયો, મોકળો થયો. આપ=પાણી. સદોદિત=અનસ્ત;
 સદા ઉદિત. સ્વે=સ્વયં. નીર=પાણી. અંતઃકરણરૂપી જળમાં જીવરૂપી
 ચંદ્રનો પડછાયો પડ્યો છે. વૃત્તિની લહેરીઓ સાથે તે ઉપરનીચે

કલા બધ્યા વિના કીર જ્યમ, પશુ બંધાણે પાશ;
 તે પાંખ કાતરી પારધી, ત્યારે જ્ઞાન પામ્યો નાશ. હુંએ૦ ૬
 તેના કીધા કાળે કોળિયા રે, પછી હોંશે આવ્યા હાથ;
 જેમ મકંટ માગે માધુકરી, પેલા ભમે ભિખારીની સાથ. હુંએ૦ ૭
 એમ સમજીને જે રહે, તેનો મર્મ લહે મહાજન;
 તે અવની આવે નહિ, જેને હોયે આતમજ્ઞાન. હુંએ૦ ૮
 અણલિંગી સ્વે આત્મા જ્યારે, આવીને દે હુલ્લાળ;
 તેની જ્યોત ઝળહળ પેખીએ, ત્યારે તિમિર નાસે તત્કાળ. હુંએ૦ ૯
 એવું જ પદ જે અનુભવે, તે તો રિઝાણાની ગુંજ;
 અખો નહિ તો શું કહે? એ તો આપ આપણી સૂઝ. હુંએ૦ ૧૦

પદ ૨૬ મું

બ્રહ્મરસ તે પિયે રે, જે કોઈ બ્રહ્મઅંશી હોય;
 વેદશાસ્ત્ર અધ્યાત્મ સઘળાં, પ્રત્યક્ષ આવે સોય. બ્રહ્મરસ૦ ૧
 સિદ્ધાન્ત વેદાન્ત સહર મહીં રે, સમક્ષ પહોંચી સમાય;
 ગુરુગમ કલા તે કોટિગણી રે, ખીજે કોઈએ નવ થાય. બ્રહ્મરસ૦ ૨
 સિંહણીનું દૂધ કોણુ જીરવે, જીરવે સિંહનું બાલ;
 શમે સેનાના પાત્રમાં, નહિ તો ફાડી નાખે તત્કાલ. બ્રહ્મરસ૦ ૩

થયાં કરે છે. પણ જ્યારે એ અંતઃકરણની વૃત્તિઓ ચિદાકાશમાં ભળી
 જાય છે, ત્યારે જીવ એ પાણીથી વેગજો થાય છે. પોતે આત્મા છે,
 એવું તેને લાન થાય છે. આમ નીર નાશ પામે છે, ત્યારે સ્વયંજ્યોત
 આત્મા ઝગઝગી રહે છે. હીંડે=ઝચ્છે. ભોમવરતી=ભૂમિ-પૃથ્વી ઉપર
 વર્તનાર-રહેનાર. કીર=પોપટ. પાશ=દોરડું. પારધીએ પોપટની પાંખ
 કાતરી નાખી, એટલે તેનું જ્ઞાન સમૂળું ચાલ્યું ગયું. મકંટ=વાંદરો.
 માધુકરી=બીખ. હુલ્લાળ=હિલાળો. તિમિર=અંધકાર. તત્કાળ=તરત જ.
 રિઝાણા=પ્રસન્ન થયેલા. ગુંજ=રહસ્ય.

પદ ૨૬ મું : બ્રહ્મઅંશી=બ્રહ્મરૂપી અંશવાળો. અધ્યાત્મ=
 આત્માને લગતું; બ્રહ્મજ્ઞાન. ગુરુગમ=ગુરુથી ગમ્ય—સમજાય એવી.

નામ રૂપમાં લક્ષ રહે, પણ ધાતુમાંથી મહોર;
 જીવ પ્રદાને એમ જાણો, ઠરી રહો તે ઠોર. પ્રદારસં ૪
 સંતસંગતમાં ઝીલતાં રે, સાચો તે ભાસે સિદ્ધાન્ત;
 અનુભવી હોય તે ઓળખે, બીજો ન ધાલે હાથ. પ્રદારસં ૫
 ચક્રોરની પ્રીતિ ચંદ્રશું રે, અગ્નિ પ્રાસે અંગાર; પ્રદારસં ૬
 પ્રદાવેતા એમ સંભવે, એનો એવો કહ્યો અધિકાર. પ્રદારસં ૬
 જોલે તે બીજો નહિ રે, એ જ આતમરામ;
 ભજન બાધું ભાગી પડ્યું, એ કોનું ધરશે ધ્યાન? પ્રદારસં ૭
 પાટવી હોય તે પાટ બેસે, તેની ફરે આણ ને દેન;
 વશેકે વસ્તુ થયું, કોને જઈને કહેશે કહેણ? પ્રદારસં ૮
 શીત વ્યાપ્યું શરીરને, ત્યારે ઢાંક્યું ઢબૂરું જેમ;
 એ અમથું બિભું થયુંતું, અજ્ઞાન આત્માને એમ. પ્રદારસં ૯
 મૂળ ટાઢક કોઈને નથી રે, સદાચે સૂરજ હોય;
 અખા એવું અનુભવે, તું ગુરુગમ ગોતી જોય. પ્રદારસં ૧૦

પદ ૨૭ મું

અનુભવી ઓળખે રે, ભાઈ! પૂરણ પદ નિજ ધામ;
 તે એવામાં આવે નહિ, જેનું પડે રૂપ ને નામ. અનુભવીં ૧
 નામરૂપે સહુ રંજિયારે, પડિત મૂરખ જાણ;
 વિશ્વ સકલ નામરૂપનું, જેનાં ચરિત્ર ગાય પુરાણ. અનુભવીં ૨

બાલ=મચ્ચું. પાત્ર=વાસણ. ઠોર=કામ. અગ્નિ પ્રાસે અંગાર=પ્રાસે
 અગ્નિ અંગાર; અગ્નિ અને બળતા કોલસા ખાય. બપૈયો આવો આકાર
 કરે છે, એવી કલ્પના છે. પાટવી=રાજગાદીને લાયક; સૌથી મોટા
 પુત્ર. દેન=નગદ્દર; શક્તિ. વશેકે=વિશેષે. શીત=ટાઢ. ઢબૂરું=મરાબર
 ઓઢાડીને સુવાડ્યું.

પદ ૨૭ મું : રંજિયા=રંગાયા, રાજ થયા. ધ્યાય=ધ્યાન ધરે.
 ધપે ધસમસે=જેરજોરથી દોડે. સાધે વાધે જોગ=યોગ સિદ્ધ કરવા

ધ્યાય ધપે ધસમસે, વળી સાધે વાધે ભેગ;
 પણ અળગા નહિ નામરૂપથી એવો એ દીરઘ રોગ. અનુભવી ૦ ૩
 નેત્ર જે નીરખી શકે ને, સુણી શકે જે કાન;
 નિશ્ચય તે તો નાશ પામે, તમે ભેભે ધરીને ધ્યાન. અનુભવી ૦ ૪
 એ પંચભૂતનો કેયડો, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ પાપ જાય;
 તેમાં ડાહ્યા ડહાપણ કરીને, ધ્યે ધ્યાતા કરી ગાય. અનુભવી ૦ ૫
 કામી તાકે કામના, તેને સંકલ્પ સોડોણા હોય;
 તે સત્ય જાણે સંસારને, અને કર્મકાંડને મોહ્ય. અનુભવી ૦ ૬
 જ્યમ માદકભક્ષણે ભરમ વાધે, અણછતું આવે દષ્ટ;
 ત્યમ પ્રપંચ પેજ્યો પ્રાણીએ, નિજ જ્ઞાન થયા તે ભ્રષ્ટ. અનુભવી ૦ ૭
 જ્ઞાન વિના ઘેર્યો પુરંજન, ભટકે તે ભવમાં ભૂર;
 તે બ્રહ્મવિદ્યાના અનુભવે, છે તિમિરત્રાસક સૂર. અનુભવી ૦ ૮
 કેરણ ચઢિયું રે કર્મનું, તેણે ઘેર્યું આત્મઆકાશ;
 ત્યાંહાં જ્ઞાનધન જે પ્રગટે, તત્કાલ પામે નાશ. અનુભવી ૦ ૯
 બ્રહ્મ અગ્નિ જ્યાં પરજળે રે, અમિત હોય તેની ઝાળ;
 ત્રિલોક તરણાં ક્યાં રહે, જે ત્રાસે ત્યાંહાંથી કાળ. અનુભવી ૦ ૧૦
 પૂરણપદ તે ત્યાંહાં રહ્યો, જ્યાંહાં બળે બીજે ભાવ;
 ત્યારે દ્વૈતાદ્વૈત ગયું સમૂળું, અખા નિરન્તર સાવ. અનુભવી ૦ ૧૧

ને વધારવા પ્રયત્ન કરે. દીરઘ રોગ=જ્ઞાંબા કાળનો રોગ. તાકે= નિશાનમાં રાખે. સોડોણા=શોભીતા, સોડામણા. માદકભક્ષણે=કેફની વસ્તુ ખાવાથી. ભરમ=ભ્રમ. દષ્ટ=દષ્ટિ. પુરંજન=જીવ. તે બ્રહ્મવિદ્યાના...સૂર=તે બ્રહ્મવિદ્યાનો અનુભવ થતાં તિમિર—અંધકાર—ને ત્રાસક—નસાડનાર—સૂર—સૂર્ય છે. એમ પુરંજન નિરંજન થાય છે. કેરણ=વરસાદ આવતાં પડેલાં ચડતો ધૂળનો વટોળિયો; ડમરી. જ્ઞાનધન=જ્ઞાનરૂપી વાદળું. પરજળે=પ્રજળે, બળે. અમિત=પુષ્કળ, અમાપ. ત્રિલોકતરણાં=ત્રિલોકરૂપી તણખલાં. પૂરણપદ=પૂર્ણ બ્રહ્મનું પદ.

૫૬ ૨૮ મું

અધર રામ ઓળખો રે, જેનો નહિ કોઈ કાળે નાશ;
 ત્યાં દશ ચોવીશ અનન્ત ઊપજે, હેલા સેજ કલાનું હાસ્ય. અધર ૦ ૧
 ઓલ્યા બહુ ઋષિજન રવમાં, પ્રપંચ પ્રમાણ્યો પ્રૌઢ;
 ચિત્તનું સ્કુરણ ચિત્રે લખ્યું માન્યું, ઝૂકાર રહી ગયું ગૂઢ. અધર ૦ ૨
 ચિત્તવડે જોતાં ચિત્ર જ દીસે, વિચારી જોતાં વણસાય;
 અનુભવે જોતાં ઈશ જ આપે, જગપણું ગરકાવ જાય. અધર ૦ ૩
 પૂરણ જ્યાં પાછા વળવું છે, ત્યાં આઘ આપોપું એન;
 અખા આપ સંભારી શમવું, અવર અજનાં એન. અધર ૦ ૪

૫૬ ૨૯ મું

ચિદ્ધન માંહેલી ચેતના રે, મનુવા મન વિચારો વાત;
 અણુલિંગી અનુભવ કરો આછો, ત્યારે ધામ મળે એ ઘાત. ચિં ૧
 ઊગી આથમે જે જે જોતાં, તે તે જાણો આભાસ;
 તારું બલ તાંહાં તેને તાકે, વરુ જાણી કરે રે વિદાસ. ચિદ્ધન ૦ ૨
 જેના તરંગ ત્રિભુવન જોતાં, તે અણુવમાં તું અવધાય;
 ત્યારે તું તદ્રૂપ તે માંહે, દીપક-તેજ ના અળગાં થાય. ચિદ્ધન ૦ ૩

૫૬ ૨૮ મું : અધર=અધર, નિરાશંબ. હેલા=રમત; લીલા. સેજ કલા=સહજ કલા. આ જે દશ ઇન્દ્રિયો તથા ચોવીસ તત્ત્વો— અનંત જીવો ઊપજે છે, તે પરબ્રહ્મની સહજ કલાનું લીલાહાસ્ય છે. રવ=અવાજ, નાદ. અહીં પ્રણવનાદનો ઉલ્લેખ છે. પ્રમાણ્યો=મણ્યો. પ્રૌઢ=મોટો. ચિત્રે લખ્યું માન્યું=જાણે ચિત્રમાં ચીતરેલું હોય, તેવું માન્યું—મણ્યું. ગૂઢ=અણુગ્રીકલ્યું. વણસાય=નાશ પામે. એન=અસલ. અવર=ખીજાં. અજ=માયા. એન=ચિહ્ન.

૫૬ ૨૯ મું : ચિદ્ધન=સભર ચૈતન્યસ્વરૂપ બ્રહ્મ. મનુવા= હે મનુષ્ય ! વારુ=કીક. તરંગ=મોજાં. ત્રિભુવન=ત્રણ ભુવન-સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ. અણુવ=સમુદ્ર. અવધાય=અવધિ પામે, લય પામે.

ક્રામ વિના તું ફળે અફળાતો, દીનપણું ભાખે થઈ દીન;
હામ ખોઈ હડખડવા લાગ્યો, આશાએ કર્યો આધીન. ચિદ્ધન ૪
રાજપુત્રને રણવું શાનું ? દ્રવ્ય ફૂટે જેની સત્તાય;
અખા એમ જાણીને જોતાં, અલગ સળંગ શું થાય ? ચિદ્ધન ૦ ૫

પદ ૩૦ મું

આપ સહેજે સાંભર્યું રે, તેની સાખ નહિ સંસાર;
કૂટકધ્યાને વણ ઉદયો દેખે, પણ ઊંધ્યાને દેખે જાગણુદાર. આપ૦ ૧
રવિને રાત નહિ કેઈ કાળે, અંધારામાં કરે ઉદ્યોત;
ઉલૂકને અજવાળું ના મળે, સૂરજ સંગે સૂઝે નહિ જ્યોત. આપ૦ ૨
આડ અવિદ્યા આવી આવર્યો, આત્મસ્વરૂપી દીપ;
વેધ્યા ત્રણ સખા ને પસર્યું, ઝળઝળ જ્યોત પસરી પ્રદીપ. આપ૦ ૩
ફૂંચો રામ બકતો જે બાહર, દેશ કાલ ઘાટ્યા હતા કાન;
ક્રામ આવે તે ફેર ઊતર્યા, લાભે નહિ ને નહિ જન. આપ૦ ૪
આવે બાહાર શું પાછું પાંગરે રે, અંતર ઊપજે તે ક્યાં જય ?
અમલ અખા! આશય કરવો છે, પૂરા પુરુષ તો એવું ગાય. આપ૦ ૫

પદ ૩૧ મું

ફૂંચો રામ ક્યાં રહે રે, એનો જપવો જાણીને જપ;
અક્ષર એ ઊપજે છે ક્યાંથી, તે શોધી સ્વામીને સ્થાપ. ફૂંચો ૦ ૧

ક્રામ=રમરણ, ધ્યાન. ફળે=ફળમાં. દીનપણું=કંગાળપણું. ભાખે=કહે,
ખતાવે. હડખડવા=ગભરાવા. અલગ=અળગો. સળંગ=અખંડ.

પદ ૩૦ મું : કૂટકધ્યાને=ત્રિકુટીમાં (બ્રમરની મધ્યમાં) ધ્યાન
કરવાથી. ઉલૂક=ધ્રુવડ. ત્રણ સખા=જીવ, આત્મા અને અંતર્યામી;
અથવા જીવ, અંતર્યામી, અને માયા શમ્ભવત્રય. વણઉદયો=સદોદિત.
પ્રદીપ=દીવો. જાગણુદાર=સદા જગ્રત. ફેર ઊતર્યા=ભવતા ફેરા ટળ્યા.
લાભે=લાભ પામે. જન=નુકસાન. ફૂંચો=રિસાયેલો.

પદ ૩૧ મું : પાયે પાંગરતાં=પગે જતાં. શ્રીરંગ=ભગવાન,

પાથે પાંગરતાં પાર ન આવે, ચિત્ત ચેતે તો શ્રીરંગ પાસ;
 સુવર્ણ શોધતાં વાન વધે, પથુ ધોતાં મેલ ન પામે નાશ. રૂઠ્યો ૦ ૨
 જપતા જે હલાવે જિહ્વા, પૂજતાં જે પ્રેરે પ્રાણ;
 શુભ ગાતાં ગિરાને પોષે, જોઈ વિચારી તેને જાણ. રૂઠ્યો ૦ ૩
 લાંબે લેખ ને ઓછું આયજી, ઉધારે કરવો આયાસ;
 પ્રગટ પ્રાપ્ત છે આત્મઅનુભવ, સ્વે કરે જે શ્વાસોશ્વાસ. રૂઠ્યો ૦ ૪
 સાચા સન્ન જાણીને જીવન, આપોપું અર્પે છે એન;
 કોઈ ન કરે અખા! પિયુ પાખે, સ્વે સ્વામીનાં દેખે એન. રૂઠ્યો ૦ ૫

પદ ૩૨ મું

સદ્ગુરુ શું કરે રે, બાઈ કહ્યું ન માને જંત;
 વચન વિડારે રે આવતાં, સામા દેખાડે દંત. સદ્ગુરુ ૦ ૧
 પ્રભુ પુરાતન કહી ગયા, હરજીએ કહ્યું અઘાપ;
 આદિ મધ્યે અંત હું, એમ સત્ય વચન જ થાપ. સદ્ગુરુ ૦ ૨
 નરમાંહી નારાયણજી, ભાખે બ્રહ્મજ્ઞાન;
 ત્યાં દેહનાં કૃત્ય જીવે દુરમતિ, જેમ કરકું કરડે શ્વાન. સદ્ગુરુ ૦ ૩
 સઘગતિ સાધની તે, નરખે નરખણહાર,
 ચૈતનને ચિત્તમાં ધરે, તે પામે બ્રહ્મવિચાર. સદ્ગુરુ ૦ ૪
 નિસ્પ્રેહી નર નવ કરે, વેશતણો વેહેવાર;
 તે સેજ શૂન્યે સમી રહે, લોક જીવે આકાર. સદ્ગુરુ ૦ ૫
 કેસરી તાજી બાળે, જંબૂક જૂનું ખાય;
 તેમ બ્રહ્મજ્ઞાની જ્ઞેયમાં રહે, અને જીવ જીરણ થાય. સદ્ગુરુ ૦ ૬

વિષ્ણુ. શોધતાં=શુદ્ધ કરતાં. વાન=રંગ, વર્ણ. ગિરા=વાણી. આયજી=આયુષ્ય, આયરદા. આયાસ=મહેનત. પિયુ=સ્વામી, પરમેશ્વર.

પદ ૩૨ મું : વિડારે=વિદારે, કાપે. દંત=દાંત. પુરાતન=પ્રાચીન. હરજી=મહાદેવ. અઘાપ=અઘાપિ, હજી પથુ. ભાખે=કહે. દુરમતિ=દુર્મતિ; ભૂંડી બુદ્ધિવાળો. કરકું=હાડકું; કરક. સઘગતિ=તરત ગતિ.

પ્રત્યક્ષ પ્રભુને જે વહે, તે શું માંડે રાજ્ય ?
 તે કહ્યું ન માને ક્યાંહાં થકાં, કરે અનુભવ આગળ વાજ્ય. સદ્ ૦ ૭
 જે જેહેવા તે તેહવા અખા, કેઈ હીરા કેઈ પાપાણુ;
 તે સંગથી સુધરે નહિ, હોયે નીપજ એકે ખાણુ. સદ્ગુરુ ૮

પદ ૩૩ મું

આત્મા એક છે રે, ભાઈ એક ઉદક એક ખાણુય;
 ખાહ્યર આવી ઉત્તમ મધ્યમ, થઈ છે ખેંચાતાણુ. આત્મા ૦ ૧
 પ્રાદ્યણુ ક્ષત્રિ વૈશ્ય શૂદ્ર, વિધિવિધિના રે વિચાર;
 સરે જોતાં સોનું એક છે, એના ઘાટ ઘડ્યા બેસાર. આત્મા ૦ ૨
 જ્ઞાનદષ્ટિ ગોતીને જીવો, તમે પાખાંડ મ કરો માંડ;
 સરે જોતાં શેરડી, તેનાં ગોળ સાકર ને ખાંડ. આત્મા ૦ ૩
 હોયે હસ્તીનું હાડ પે'રી, નિત્ય સુહાગણુ નહાય;
 નવેણુ ચોકો નિત્ય કરે, પેખો પ્રગટ એ અન્યાય. આત્મા ૦ ૪
 અનેક નદીએ જળ વહે, તેને જૂજવું મત જાણુ;
 સાયર જાતાં સર્વ લેળી, તેનું નીર થયું નિરવાણુ. આત્મા ૦ ૫
 આચારીને સદા અવગત્ય, મૂલ જોતાં મર્મ,
 અખા આત્મ ચિન્યા વિના, એનાં કો દી ન ખૂટે કર્મ. આત્મા ૦ ૬

સાધની=સાધુપુરુષની; સિદ્ધની. નરખે=નીરખે, જીવે. નરખણુહાર=નીરખનાર. તાણું=તાળું માંસ. ભખે=ભક્ષે, ખાય. જંજૂક=શિયાળ. જ્યે=જ્ઞાનનો વિષય. ઊરણુ=ધરતું, ટુક. રાજ્ય=રાડ, જૂમ. પાપાણુ=પથ્થર.

પદ ૩૩ મું : ઉદક=પાણી. એક ખાણુ=એક જ મૂળ, એક જ જાત. ખાહ્યર=ખહાર. સરે=છેવટ, છેક. હસ્તીનું હાડ પે'રી=હાથી-દાંતની ગાંગડીઓ પકેરી. સુવાગણુ=સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી. નવેણુ ચોકો=નાહી, અખોટ કરીને સાફ કરેલું રાંધણિયું. મત=રખે. સાયર=સાગર. નિરવાણુ=છેવટ. આચારી=શૌચ વગેરે આચાર પાળનાર. અવગત્ય=અવગતિ. ચિન્યા=વિચાર્યાં.

કેદારા રાગનાં પદ

પદ ૩૪ મું

જાવું તે સદ્ગુરુને શરણે,
જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે પ્રીછવે, બોલે નહિ આવરણે;
જાવું તે સદ્ગુરુને શરણે. ધ્રુવ. ૧

હું-તું જો હમણાં ટળે, તો આગે છે એવું;
જીવને યથારથ જીવન્યું, કોય નવ હોતું તેવું. જાવું ૦ ૨

વસ્તુ વિષે કાંઈએ કહેવા નથી, જોતાં ગુરુની દષ્ટે;
નામ રૂપ ગુણ કર્મ જે, તે થયું નથી સૂષ્ટે. જાવું ૦ ૩

જાય મિથ્યા ને મિથ્યાપણું, સત ભાસ્યું સર્વે;
જેને જીવજે કામના, તેહ લાગ્યા કરવે. જાવું ૦ ૪

અણલિંગી ઉપદેશતે, અણત્રિંગી આપે;
બીજા તે બીજું વહે, જીવ જાડો રે થાપે. જાવું ૦ ૫

એકમેવ અદ્વૈત તે, ત્યાં વચન ન લાગે;
તનમનકૃત્ય ત્યાં નવ ખપે, એક અનુભવ જાગે. જાવું ૦ ૬

મહાકલા છે મહાપુરુષની, જો આપોપું જાગે;
સ્વસંવેદ્ય શ્રીગુરુ કહે, પશુ કેઈ એક પૂજે. જાવું ૦ ૭

સમજતાં સ્વામી મળે, જો લક્ષ લેવાય;
ઉગ્રબુદ્ધિ જાણે અખા, જો અણુચંચું ગાયે. જાવું ૦ ૮

પદ ૩૪ મું : આવરણે=પડદો રાખીને; ઢાંકીને. આગે= આગળ. દષ્ટે=દષ્ટિએ. સૂષ્ટે=સૃષ્ટિએ. એકમેવ અદ્વૈત=એકમાત્ર અદ્વૈત; **एकमेवाद्वितीयम्**. વચન ન લાગે=વચન પડોંચી શકે નહિ; વચ- નથી પાર. તનમનકૃત્ય=શરીર અને મનનાં કર્મ. ખપે=ખપ લાગે, કામ આવે. ઉગ્રબુદ્ધિ=ઝંઝી બુદ્ધિવાળો; કૃશાગ્ર બુદ્ધિવાળો.

પદ ૩૫ મું

સંતો રે અચબ્યો રસ ચાખો,

ચબ્યો ચિત્તમાંહે નવ ધરો; વિચારીને નાખો;

સંતો રે અચબ્યો રસ ચાખો.

ધ્રુવ. ૧

જે વણસે તે ઊપજે, ઊપજે તે વણસે;

પંચ વિષેથી જે રહે પરો, તેમાં શીદ બળશે? સંતો રે. ૨

માપ અમાપમાં શાને ગણો, આપ અળખું બાણો;

જેમ દરશનસંપુટ લીડતાં, જુઓ તન બંધાણો. સંતો રે. ૩

પિંડપ્રહ્લાંડ છે જે વડે, નથી તે કોઈ માટે;

એવું બચું બાણું મૂકીને, જમ્યું ચપણ કોણ ચાટે? સંતો રે. ૪

લીલાવિગ્રહ વિશ્વનું, તે વિશ્વમાં મૂકો;

અણઆયાસે પરમાત્મા, જોતાં નવ ચૂકો.

સંતો રે. ૫

પહેલો થાપે આપને, સાહામો થપાયે;

થાપે સ્થિર તે નવ રહે, ઘેને ધાતા બચે.

સંતો રે. ૬

તેજ ત્રિલોકી દેખીએ, તેજ તેજને રૂપ;

જેમ ડોળા ચક્ષુ નિરમલા, તેજ સરખું રંક ભૂપ.

સંતો રે. ૭

દૈવદશીનું દેખવું, અખે કહી મેલ્યું;

ખેચરગત ખેચર લહે, ભૂચરને ઢોહવું.

સંતો રે. ૮

પદ ૩૬ મું

સંતો રે વનસ્પતિ ફૂલી,

માયાકેરા ધામમાં; ધર ગયા છે ભૂલી,

સંતો રે વનસ્પતિ ફૂલી.

ધ્રુવ. ૧

પદ ૩૫ મું : પંચ=પાંચ મહાભૂતો. દર્શનસંપુટ=આંખની દાખડી. ચપણ=શકારું; ચપણું. લીલાવિગ્રહ=લીલાશરીર. ચક્ષુ=આંખ. નિરમલા=નિર્મળ. ખેચરગત=આકાશમાં ફરનાર પક્ષીની ગતિ. એને ખેચર જ સમજી શકે. ભૂ-પૃથ્વી-ઉપર ચરનારને તે સમજવી મુશ્કેલ છે.

પદ ૩૬ મું : વણ ચીતા=ચૈત્ય-ચખૂતરો-આરો-વિના. વણ

વણ ચીતા વણ વરખડો, જઈ ગગનમાંહે મોરોં;
 ફાલ્યો ફૂલ્યો બહુ ફળ્યો, ત્રિલોકમાં ફાયો. સંતો રે. ૨
 પગવિના પગ કાઢવો, વણવાટે હીવો જોવો;
 જે ઘર બહુ મૂઆ પછી, તે ઘર જીવતાં જોવો. સંતો રે. ૩
 પીપળ થઈને પરવરો, ઘરઘન જેમ ફેડે;
 જે ફળ છે અગમ અગોચર, તે ફળ વિરલા વેડે. સંતો રે. ૪
 ઘટધૂંઘટ ઘેરી રહ્યો, માયાશું મન બાંધ્યો;
 ઘટધૂંઘટ અળગો કરો, તો સાંઈ આપે લાધ્યો. સંતો રે. ૫
 અનેક પદવી ઉપરે, અક્ષર એક સૂઝે;
 અક્ષરે અક્ષર ઊતરે, અખો એ અક્ષય ખૂઝે. સંતો રે. ૬

પદ ૩૭ મું

સંતો રે વહેતે નવ વહીએ,
 આત્મા શું અવિલંબતાં, લેહમાં લીન થઈએ;
 સંતો રે વહેતે નવ વહીએ.

ધ્રુવ. ૧

વરખડો=વૃક્ષ વિના. ગગન=આકાશ, મોરોં=મહેર આવ્યા. ફાયો=પસર્યો.
 જોવો=રોપવો. જે ઘર.....જોવો=મૃત્યુ પછી જે ધામમાં જવાનું છે,
 તે ધામને જીવતાજીવત ઓળખી લેવું—અંતરમાં પામવું. પીપળ=પીપળો.
 પરવરો=ચાલો, પ્રસરો. સરખાવો: **ऊर्ध्वमूलमद्यःशाखमश्वतरं
 प्राहुरव्ययम् ।** વેડે=ઝાડ ઉપરથી તોડે. અગમ=અગમ્ય. અગોચર=
 ઇન્દ્રિયની પકડમાં ન આવે તેવો. ઘટધૂંઘટ=ઘટાકાશને—ઘટઘટને
 આવરી રહેલો માયારૂપી ધૂંઘટ. એ માયાનો પડદો ફૂર કરો, એટલે
 સાંઈ—સ્વામી, ભગવાન આપોઆપ મળશે. સરખાવો: ‘ધૂંઘટકા
 પટ ખોલ, તોહી સાંઈ મીલેંગે.’ અક્ષર=અવિનાશી બ્રહ્મ. ખૂઝે=
 સંમંજણથી.

પદ ૩૭ મું : અવિલંબતા=અવલંબન—આધાર લેતા. અધિ-

અધિષ્ઠાન ઓળખ્યા વિના, સહુ પંથે પળાય;
 ધાતા-ધસતા દેખીએ, ઘરના ઘરમાંય. સંતો ૨૦ ૨

જેમ ઘાયો ઘાણીતણો, નિશદિન બહુ હીંડે;
 જાણે હું અતિ આઘો ગયો, માયા મીંડેની મીંડે. સંતો ૨૦ ૩

એ માયાનું મહંતપણું, અટપટું એકલું;
 સૂક્ષ્મથી અતિ સાંકડું, સ્થૂળથી સ્થૂળ એકલું; સંતો ૨૦ ૪

એ અજ્ઞ દયો ઓળખી, ધ્યાતાં ધ્યાન આવે;
 અંધારું ઉલ્લેચતાં, નવ તિમર ત્રસાવે. સંતો ૨૦ ૫

ભંચો અનુભવ આણીએ, દશા દૈવની લીજે,
 રાંક રોલાકૃત કામના, મહાજન નવ રીજે. સંતો ૨૦ ૬

વહેતે વહેતું દેખીએ, ખેઠા જળકાંઠે;
 હંડેરાણે સર્વ કામ છે, મણિ પામ્યો કંઠે. સંતો ૨૦ ૭

જે જાણે તે જાણજો, થોડે ઘણું ભાખ્યું;
 લઈ શકે તે લિયો અખા, અજમાલ્ય નાખ્યું. સંતો ૨૦ ૮

ધાન=સ્થાન. પળાય=જવાય. રસ્તે ગમે તેટલા દોડે કે ધસે છતાં
 ઘરના ઘરમાંય—જ્યાં ને ત્યાં—રહ્યા જેવું થાય. ઘાણીનો બળદ નિશ-
 દિન—રાતદિવસ ખૂબ ચાલે છે. તે માને છે કે પોતે ખૂબ પંથ કાપ્યા
 છે. પણ તે તો ત્યાં ને ત્યાં જ છે ! એ જ પ્રમાણે માયા મીંડે જ
 છે. તેમાંથી એકડો ફૂલ્યો જ નથી ! મહંતપણું=મોટાઈ, સામર્થ્ય.
 સૂક્ષ્મ=ઝીણું, સ્થૂળ=ખડું. અજ્ઞ=માયા. ઉલ્લેચતાં=ખાસવતાં, દૂર
 કરતાં. તિમિર=અંધકાર. ત્રસાવે=ત્રાસ આપે. રાંક...કામના=કામના-
 ઇચ્છા તો રાંક અને રોલા-મૂર્ખાએ કરી છે. તેમાં મહાજન—મોટા
 પુરુષ આનંદ પામતો નથી. જળકાંઠે=પાણીને કિનારે. હંડેરાણે=સ્થિર
 થયે. મણિ પામ્યો કંઠે=ગળામાં જ મણિ જડી આવે છે. ભાખ્યું=કહ્યું.
 અજમાલ્ય=માયાનું ફૂલ.

૫૬ ૩૮ મું

સંતો રે સચ્ચિદાનંદ સ્વામી,
પૂરણપ્રદ પૂરી રહ્યો, એકલો બહુનામી;
સંતો રે સચ્ચિદાનંદ સ્વામી.

ધ્રુવ. ૧

ગિરિ ગેવર વન વાટિકા, પુરૂષે પોતે;
સાગર સરિતા શ્રીહરિ, ભાગ્યે ભ્રમ જ ભેતે. સંતો રે૦ ૨
દેવ દાનવ માનવ મુનિ, દશો દિશાએ દેખો,
અન્ય નથી કોઈ ઇશથી, એમ દ્વૈત ઉવેખો. સંતો રે૦ ૩
જગત તે જગદીશ છે, આતમ નથી અળગો;
જાંચ નીચ જે ભાળવું, તે તુને ભ્રમ જ વળગ્યો. સંતો રે૦ ૪
આપે આપ જ બલસિયું, પ્રદા પોતે ભાઈ;
વટખીજ જેમ વિલસ્યું, જે રહ્યુંતું સમાઈ. સંતો રે૦ ૫
સગુણદ્વારા શોભવા, નિર્ગુણ છે સમસ્યા;
આદિઅંત વિચારતાં, આવે એ દશા. સંતો રે૦ ૬
તે ભક્ત તે જ્ઞાનવાન, તે પંડિત છે સાચા;
તે છે દેવ ઋષિ મુનિ, જેની પ્રદામય વાચા. સંતો રે૦ ૭
ધ્યેય ધ્યાતા એક ધામમાં, કરે પ્રદા કલોલ;
આત્મસિંધુમાં હે અખા ! કરો ઝાકમઝોલ. સંતો રે૦ ૮

૫૬ ૩૮ મું : બહુનામી=અનેક નામવાળો. ગિરિ=પર્વત.
ગેવર=ગહ્વર, ગુફા. વાટિકા=વાડી. પુરૂ=નગર, શહેર. દાનવ=દનુના
પુત્ર, રાક્ષસ. માનવ=મનુના પુત્ર, મનુષ્ય. ઉવેખો=દૂર કરો. જિલસિયું=
પ્રકટયું. વિલસ્યું=વિકસ્યું. વટખીજ=વડ અને તેનું ખી. ખીમાં વડ
છે, અને વડમાં ખી છે, એમ પ્રભનો આ બધો વિજ્ઞાસ છે. શોભવા=
શોભીતા; સોહામણા. સમસ્યા=કોયડો. વાચા=વાણી. કલોલ=કલ્પોલ,
આનંદ. આત્મસિંધુ=આત્મારૂપી સમુદ્ર.

પદ ૩૯ મું

સંતો રે સોહં બ્રહ્મ સાચું,

સહજ સત્ય સમજ્યા વિના, જાણે સર્વે કાચું;

સંતો રે સોહંપદ તે સાચું.

ધ્રુવ. ૧

કાચું મન એમ જાણવું, જેમ અધકાચો પારો;

શુદ્ધ નિરાશ થયા વિના, નવ હોયે નિસતારો. સંતો રે ૦ ૨

યોગ યજ્ઞ તીર્થ વ્રત, એ કૃત્ય છે મનનું;

મન જાણે સર્વે ખરાં, મન ખીજ છે તનનું. સંતો રે ૦ ૩

ખીજ બળે નહિ જ્યાં લગે, ત્યાં લગે તે જાણે;

થયાને સ્થિરતા નહિ, ફરે તે જાણે જાણે. સંતો રે ૦ ૪

અનુભવ એવો રે કીજિયે, જેણે મનની જડ જાય;

મન મૂઝા વિના માનવી, વસ્તુરૂપ ન થાય. સંતો રે ૦ ૫

સાધન એવું રે સાધિયે, અણલિંગીને આસે;

મહાપુરુષ મુક્તા હુવા, તે તો એ જ અભ્યાસે. સંતો રે ૦ ૬

ખગાકાર વિના ખગ વિષે, ભાઈ રે ન રહેવાય;

લિંગ અતુષ્ટય તો ગળે, જો ખગવત થાય. સંતો રે ૦ ૭

તત્ત્વજ્ઞાની સ્વે તત્ત્વને, એણીચેરે જાણે;

અખો સમજી ત્યાં શરૂંયો, જેને વેદ વખાણે. સંતો રે ૦ ૮

પદ ૩૯ મું: સોહં બ્રહ્મ=તે બ્રહ્મ હું છું. સહજ=સ્વાભાવિક.

તે સત્યને જાણ્યા વિના ખીજું બધું કાચું છે. કાચું મન એ તો

અર્ધા શુદ્ધ કરેલા—અર્ધા મારેલા—પારા જેવું છે. મન શુદ્ધ થાય,

આશાથી તદ્દન રહિત થાય, તો જ નિસતારો—ઉદ્ધાર—થઈ શકે છે.

કૃત=કૃત્ય. મન જ્યાં સુધી બળી જતું નથી, જ્યાં સુધી વાસનાઓ

શમી જતી નથી, ત્યાં સુધી નવા નવા જન્મ આવ્યા જ કરે છે.

એમ મન જ શરીરનું ખી છે. જડ=મૂળ. વસ્તુરૂપ=ખીજરૂપ. આસે=

આશય. ખગાકાર=આકાશમાં જનાર—પક્ષીનો આકાર, પક્ષીરૂપ. લિંગ

અતુષ્ટય=લિંગ એટલે કર્મ, કલેશ અને જ્ઞાનના સંસ્કારો જેમાં રહે

ભાઈ રે બ્રહ્મભાવ તે આણો,	
સ્થિર પૂરણ એક આત્મા સઘળે પ્રમાણો;	
સંતો રે બ્રહ્મભાવ તે આણો.	પ્રુવ. ૧
બ્રહ્મભાવ આણ્યા વિના, અનુભવ નહિ વાધે;	
અનુભવ ત્યાં હું-તું ટળે, એમ જ વસ્તુ લાધે.	ભાઈ૦ ૨
વસ્તે વસ્તુ જ પામિયે, એ સાધન છે સાચું;	
લહે લાખ્યા વિના જાણજો, એ સર્વે અચું.	ભાઈ૦ ૩
શૂન્યમંડળમાં સ્વામીને, જીવોને સખલો;	
નાથ નીરખતાં નેત્રથી, જાય દ્વૈતનો કમળો.	ભાઈ૦ ૪
દ્વૈતસહિત અદ્વૈતનો, અનુભવ નહિ આવે;	
વસ્તુ વિચારી લેતાં, મન સહેજે સમાવે.	ભાઈ૦ ૫
જનક સનક શિવ શેષનો, અંતરનો એ આસે;	
રામ કૃષ્ણ વસિષ્ઠ જે, તેહમાં રહ્યા વાસે.	ભાઈ૦ ૬
તન તપાસી દેખીએ, સદ્ગુરુને નેણ;	
જડતા જીવની ત્યારે ટળે, મહાપુરુષને વેણ.	ભાઈ૦ ૭
મુક્તિ તે જે માનવી, જે હોય આલોકે;	
અખે તે ઉરમાં ગ્રહે, જે કહી ચતુઃશ્લોકે.	ભાઈ૦ ૮

છે તે. એવાં ચાર લિંગ છે: દૈવદ્યદેહ, કારણદેહ, વાસનાલિંગદેહ અને સ્થૂલ દેહ. ખગવત=પંખી જેવું.

૫૬ ૪૦ મું : વસ્તે=વસ્તુમાં—બ્રહ્મમાં બ્રહ્મને પામીએ. શૂન્ય-મંડળમાં=શૂન્ય એટલે કારકારનું અપરિચિન્ન. ત્યાં સ્વામીને—બ્રહ્મને સખલો—સખળ—જીવો. સનક=બ્રહ્માનો એક માનસપુત્ર. એ ચાર માનસ-પુત્રો—સનતકુમાર, સનાતન, સનક અને સનંદ—મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ હતા અને યોગશાસ્ત્રના વિચારક હતા. આસે=આશય. નેણ=આંખ. આ-લોકે=આંખ આગળ, આ ભવમાં. ચતુઃશ્લોકે=ભાગવતના ચાર શ્લોકમાં.

પદ ૪૧ મું

દેવે ડંકા દીધા, સન્તો રે દેવે ડંકા દીધા.
 મન પવન પહોંચે નહિ, તે ઘર સહેજે લીધાં. સન્તો રે૦ ટેક
 ઘેનધૂંધટમાં ઘેરી રહ્યો, કાયામાયાને ધાવે;
 ઘટ રે ધૂંધટ અળગો કરો, સાંચા આપે ખોલાવે. સન્તો રે૦ ૧
 ચિન્તામણિ એક વૃક્ષ છે, જઈ ગગનમાં મહોયો;
 ફૂલ લાગ્યાં ફળ વિસ્તાર્યાં, ત્રણ ભુવનમાં ફાયો. સન્તો રે૦ ૨
 રૂસલ જપવો રામને, ગળવો પાનનો ખીડલો;
 રંગ સોરંગ જાણ્યા વિના, ખાધો નવ ગણવો. સન્તો રે૦ ૩
 પૃથ્વી વિના પગ પરઠવો, વણુ વાટે દીવો;
 જે ઘર જાવું મૂવા પછી, તે ઘર જીવતાં જીવો. સન્તો રે૦ ૪
 કાયા કાષ્ટ ને હુતાશની, મિથ્યા વિના નવ સૂઝે;
 ક્ષર અક્ષરને ઓળખો, અખો એ પદ ખૂઝે. સન્તો રે૦ ૫

પદ ૪૨ મું

વસ્તુ લ્યોને વિચારી, વીરા રે વસ્તુ લ્યોને વિચારી.
 આકાશથી આઘેરું ચાલવું, શું ખેઠા છો હારી? વીરા રે૦ ટેક
 તેજ પવન પૃથ્વી અને આકાશ ને અંબુ;
 પાંચેને શમાવતાં, શેષ રહે તે શંભુ. વીરા રે૦ ૧
 વાહવિવાહ ના કીજિયે, આદરમાં રહિયે;

પદ ૪૧ છું : મનપવન=મનનો વાયુ, મનની ગતિ. ઘર=ધામ, બ્રહ્મપદ. ઘેનધૂંધટમાં=અહંકારની ઉપાધિના પડદામાં. સાંચા=સ્વામી. ચિન્તામણિ=ધારુ આપનાર મણિ અહીં શયલબ્રહ્મ. રૂસલ=રૂઠેલ. સોરંગ=સુંદર. કાયા=શરીર. કાષ્ટ=કાકડાં. હુતાશની=હોળી. ક્ષર અક્ષર=વિનાશી અને અવિનાશી, માયા અને બ્રહ્મ.

પદ ૪૨ મું : અંબુ=પાણી, શંભુ=શિવ. ખેડો=સાંધણ; યોગ. શેડો=સીમા; હદની પાળ. ગુણાતીત=ગુણથી પાર. શમ્યા સહિત=

આકરીએથી ચૂકિયે, તો મૂળગેથા જઈએ. વીરા રે૦ ૨
 સૂક્ષ્મથી રે સૂક્ષ્મ થઈયે, જડે વસ્તુનો જોડો;
 ગુણવડે ગરવા થઈયે, સમો આવે શેડો. વીરા રે૦ ૩
 ગુણાતીત ગોવિન્દ છે, તેને ગુણ કેમ પામે ?
 શબ્દ્યા સહિત તરી જવું, જ્યમ આરે સામે. વીરા રે૦ ૪
 વ્યાપ સમાવો રે આપમાં, આપું આપમાં ગાળો;
 અણલિંગી લિંગ લય કરે, તેણે એનેજ ટાળો. વીરા રે૦ ૫
 અણછતું થાયે છતું, છતું તે લીન થાયે;
 જડપણુ તે સ્વપ્નાતણું જ્યમ જાગે ને જાય. વીરા રે૦ ૬
 ભૂતઅધ્યાસે ભવ ભમે, ચૈતન્ય ચિત્ત ધારો;
 શબ્દાતીતને ઓળખો, અખા બોલણુહારો. વીરા રે૦ ૭

પદ ૪૩ મું

હુંએ હું કાઢ્યો ખોળી, ભાઈ રે હુંએ હું કાઢ્યો ખોળી,
 અહંતા ઓટ રે મધ્યથી ટાળી, સુષુમ્ણા ખોલી. હુંએ૦ ૧
 જ્યારે આપોપું ઊલસે ત્યારે અમૃત વરસે;
 પોતે પૂર્ણતા દશે દિશ, એન આપ જ દરસે. હુંએ૦ ૧
 હું અંબર અવની નહિ, નહિ તેજ ને તોય;
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ જે, તે વડે સહુ કેાય. હુંએ૦ ૨
 મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર ને, દશ ઇન્દ્રી ને માયા;
 ત્રણ ગુણ ને ચૌદ દેવતા, એ તો કારણ કાયા. હુંએ૦ ૩

પથરની સેત્ર સાથે. આરે=કિનારે. ભૂતઅધ્યાસે=પંચભૂતમાંના
 આરોપણને લીધે. ભવ=સંસાર. શબ્દાતીત=શબ્દ-વાણી-થી પાર.

પદ ૪૩ મું : અહંતા=હુંપણું. ઓટ=આડ, પડદો. સુષુમ્ણા=
 ઇડા અને પિંગ્લા એ બે નાડીઓની વચમાં રહેલો નાડી. આ
 નાડીદ્વારા યોગીઓ સિદ્ધિ મેળવે છે. જાગ્રત થયેલી કુંડલિની આ
 સુષુમ્ણાની મદદથી અક્ષરન્દ્રમાં જાય છે, પછી તે સહસ્રકમલદલમાં

ભૂતકલ્લોલ કંઈ કાળનો, ચાલે ચૈતન્ય માટે;
 એ તો નામરૂપે ઊપજે ખરે, વસ્તુ કૂલે ન કાલે. હુંએ૦ ૪
 એવો પ્રપંચ પેખો પેર શું, આપું મૂકે રે માંહી;
 વળતું બંધન જન જીવે, નવ હીસે રે કાંઈ. હુંએ૦ ૫
 ભાઈ એ છે પેર પ્રીછયા તણી, હેત્રે હામ ઘાલો;
 સમજ્યો તે તો સત્ય થયો, નહિ તો ગયો ઠાલો. હુંએ૦ ૬
 ભાઈ આપ સંભાળ્યે આપણું, સામું નથી ગ્રહેવા;
 નિરપ્રેહી અખો કહે, નહિ તો રહેશે એવા. હુંએ૦ ૭

પદ ૪૪ મું

જયમ છે ત્યમ હીકું, જોતાં રે જયમ છે ત્યમ હીકું.
 વાયકબળ સર્વે ગયું, જે લાગ્યું તું મીકું. જોતાં રે ટેક૦
 આપ થકી રે અળગા થાતાં, કૃત્ય સઘળાં સૂઝે;
 અન્ય આપોયું જોળખે, એકલા કોઈક ખૂઝે. જોતાં રે૦ ૧
 મનના તાણ્યા માનવી, હીંડે લવોલવ લમતા
 વિદ્યા અવિદ્યા તો મન લગી, એ તો મનની રમતા. જોતાં રે૦ ૨
 મન ના જાણ્યું રે મૂરખે, એ તો જોલે બંધાણો;
 શબ્દકળણમાં તે કળ્યા, કાળ કેડે વેચાણો. જોતાં રે૦ ૩

પડોંચે છે, એટલે યોગી મન અને શરીરથી અલગ થાય છે. આમ,
 આત્મા પૂર્ણ સ્વતંત્ર અને છે. અમૃત વરસે=સહસ્રદળકમળમાં ચંદ્ર છે.
 તેમાંથી અમૃત વહે છે. એ અમૃતને મૂલાધારચક્રમાંનો સૂર્ય સુકવી
 નાખે છે; પણ જેઓ યોગીઓ છે, તેઓ આ અમૃતને સુકાવા દેતા નથી.
 અંબર=આકાશ. તોય=પાણી. આ બધો પંચમૂતોનો કલ્લોલ છે. તે
 કંઈ કાળથી ચાલે છે, અને તે ચૈતન્યને કારણે જ છે. નામરૂપે ઊભાં
 થાય છે અને આથમી જાય છે; વસ્તુ-અલ્પ-તો એમ ને એમ રહે
 છે. પેર=રીત. ગ્રહેવા=લેવા.

પદ ૪૪ મું : કળ્યા=ખૂંચ્યા. પામરે=પામર-હલકા મનુષ્યે.

પોત ના પ્રીછયું રે પામરે, એ તો ભાતે રે બૂદ્યો;
 વાતે વ્યાજ ચઢી ગયું, મૂળગેથી દુદ્યો:   ભેતાં રે૦ ૪
 શબ્દે સાચું રે પામીએ, શબ્દે વહી જઈએ;
 વિચારીને વખ પ્રાશીએ, અરોગિયા થઈએ.   ભેતાં રે૦ ૫
 ગડબડ ખોલા અંથની, જેવાં ડહોળાં પાણી;
 અહંતામળ છેદન કરે, એવી જ્ઞાતાની વાણી.   ભેતાં રે૦ ૬
 જ્ઞાતા તેને રે બાણુવો, જે અણુલિંગી ખોલે;
 આપ મૂવે આપ રહે, અખા તેને સહુ તોલે.   ભેતાં રે૦ ૭

પદ ૪૫ મું

જેને રે જેવા ગુરુ મળિયા, ભાઈ રે જેને જેવા ગુરુ મળિયા;
 તેને તેવી રે ઉપાસના, તે જઈ તેમાં ભળિયા.   જેને રે૦ ૧
 ગગનગુફાના ગોખમાં, બાજે અનહદ ડંક;   જેને રે૦ ૧
 સુરતા ના પહોંચે કે તણી, એસા હે ગઢ વંકા.   જેને રે૦ ૧
 દષ્ટે તો દીસે નહિ, ને દીકામાં બહુ રાજ;
 સુરતા ના પહોંચે કેએ તણી, કહોને કેથી દિશા સાચી?   જેને રે૦ ૨
 પાત્ર ઘડ્યો ને નાદ નીપન્યો, નાદ ક્યહાંથી આવ્યો?   જેને રે૦ ૩
 પાત્રતણા દુકડાં થયા, નાદ ક્યહાં જઈ સમાયો?   જેને રે૦ ૩
 કહે અખો જગ એમ છે, સંતો ! બુવો વિચારી;
 તમે તમારાં ઘર આળખો, શું ખેઠા છો હારી?   જેને રે૦ ૪

વખ=એર. પ્રાશિયે=ખાઈએ. અરોગિયા=નીરોગી. અહંતામળ=હંપણા-
 રૂપી મળ. છેદન કરે=દૂર કરે. ખોલા=ખોલણાં. જ્ઞાતા=બ્રહ્મને બાણુનાર.

પદ ૪૫ મું : ગગનગુફા=આકાશની ગુફા—શૂન્યની ગુફા.
 અનહદ=મેહદ. આ જગત આદિ ગુણપ્રપંચ હદ છે, અને પરમાત્મા
 મેહદ-અનહદ છે. સરખાવો: ‘શૂન્ય શિખર પર સોલં ગાજે.’ યોગી
 ન્યારે સમાધિમાં હોય છે, ત્યારે શૂન્ય (બ્રહ્મરન્ધ્રની પાસેના વાતા-
 વરણ)માં એક પ્રકારનું સંગીત અનુભવે છે. તેમાં મસ્ત થઈને તે

પદ ૪૬ મું

મોહસરપે જુગ ડસિયા, સંતો મોહસરપે જુગ ડસિયા;
 જ્ઞાની પંડિતકું પેહેલે રે ખાયા, ઝેરઉતારણુ ધસિયા સંતો ૦ ૧
 ગારડીકું આવે વિષકી લેહેરિયાં, સખ દુનિયાકું રિઝાવે;
 ઘેન ભયો નર ભરમે ભૂંચ્યો, સખ મિલિ એક અખાડે. સંતો ૦ ૨
 વ્યાખ્યા ઝેર નખસિખ માંહી, નાડ સખનકી ટૂટી;
 ભાવ ભરોસો નહિ સદ્ગુરુકો, પકડી નહિ નિજ ખૂટી. સંતો ૦ ૩
 સોહં ખૂટી સકલ શિરોમણુ, સખકા ઝેર ઉતારે;
 જનક સનક સુખદેવે પાઈ, જગતદર્શમાં નાવે. સંતો ૦ ૪
 આતમજ્ઞાન વિના સખ ચોલે, જતી સતી તપસી સંન્યાસી;
 અખા સોહં રામકો સમરો, નિજ પદ દેખો તપાસી. સંતો ૦ ૫

પદ ૪૭ મું

ભાઈ રે વેહેતામાં નવ વહિયે,
 આતમશું અવલંખીએ, લેહેમાં લીન થઈ. ભાઈ રે ૦ ૧
 અધિક્ષાનને ઓળખ્યા વિના, સહુ પંથે પળાયે,
 ધાતા ધસતા દેખિયે, પણ ધરના ધરમાંયે. ભાઈ રે ૦ ૨
 માયાનું મહંતપણું, અટપટું એવું;
 સૂક્ષ્મથી અતી સાંકડું, વિસ્તારણુ પણ તેવું. ભાઈ રે ૦ ૩

ધ્વિરધ્યાનમાં લયલીન રહે છે. આ શબ્દનું શુદ્ધ રૂપ અનાહત છે,
 અને તે અક્ષરંધ્રમાં નિરંતર ચાલે છે. સુરતા=સ્મૃતિ. ગદ=કિલ્લો.
 પાત્ર=કાયારૂપી વાસણ. નાદ=સોહંનો અનાહત નાદ.

પદ ૪૬ મું : મોહસરપે=મોહરૂપી સાપે. જુગ=જગત; યુગ. ડસિયા
 =ડસ્યા, ડંખ દીધો. ગારડી=ગારુડી; મદારી. ઝેરઉતારણુ=ઝેર ઉતારનાર.
 સખનકી=મધાની. ખુટી=જડીખૂટી, માત્રા. સકલશિરોમણુ=સર્વથી
 શ્રેષ્ઠ. ચોલ=વેશ.

પદ ૪૭ મું : અવલંખિયે=તો આધાર લઈએ. લેહમાં લીન
 થઈએ=અહની મસ્તીમાં ડૂબીએ. ધાતા=દેહડતા. મહંતપણું=મોટાપણું.

જેમ બળદ ધાણીતણો, નિશદ્દિન બહુ હીંડે;
 જાણે હું અતિશે આઘા ગયો, માયા મીંડેની મીંડે. ભાઈ રે૦ ૪
 એહ અજને લ્યો ઓળખી, તો ધ્યેય ધ્યાને આવે;
 એમ અંધારું ઉલ્લેચતાં, નવ તિમિર નસાવે. ભાઈ રે૦ ૫
 જેમ વેહેતે વહેતું ફેળિયે, બેઠાં જળકાંઠે;
 ઠેરાણે તે ઠામ છે, મણિ પામ્યો કંઠે. ભાઈ રે૦ ૬
 જિંચો અનુભવ આણિયે, દશા દેવની લીજે;
 રાંક રોલાકૃત કામના, મહાજન નવ રીજે. ભાઈ રે૦ ૭
 જો જાણો તો જાણજો, થોડામાં ઘણું ભાજ્યું;
 લઈ શકો તો લ્યો અખા, અજમાલ્ય નાજ્યું. ભાઈ રે૦ ૮

૫૬ ૪૮ મું

લેજો વસ્તુ વિચારી, સંતો રે લેજો વસ્તુ વિચારી;
 આકાશથી આઘેરડું ચાલવું, શું બેઠા છો હારી? સંતો રે૦ ૧
 ડુંગર ઉપર ડુંગરી, તે ઉપર એક હેરી;
 તે મધ્યે એક દેવ છે, તેને સંતો લેજો હેરી. સંતો રે૦ ૨
 પવન તેજ ને પ્રથવી, અંબર ને અંબુ;
 પાંચે શૂન્ય સમાવતાં, શેષ રહે એ તો શંભુ. સંતો રે૦ ૩
 ગુણાતીત ગોવિંદ છે, તેને ગુણ ક્યમ પામે?
 શલ્યા સહિત ક્યમ તરી જવું, કહો આરે સામે? સંતો રે૦ ૪

વિસ્તારણુ=વિસ્તરણુ, વિસ્તાર. ધ્યેય ધ્યાને આવે=ચિંતનનો વિષય—
 બ્રહ્મ-ધ્યાનમાં-ચિન્તનમાં આવે—બ્રહ્મભાવ અનુભવાય. નસાવે=ભગાડે.

૫૬ ૪૮ મું : ડુંગર...હેરી=દ્વૈત-કર્મ-સૂરતનૂરતની ઉપર
 દ્વૈતાદ્વૈત-યોગ—ત્રિવેણી છે, તેની ઉપર અદ્વૈત—ભક્તિ—ભવંરગુફા
 છે, તેના ઉપર કેવલાદ્વૈત-જ્ઞાન-શૂન્યશિખર છે. એ હેરી લેજો—
 ધ્યાનપૂર્વક સૂક્ષ્મતાથી અનુભવી લેજો; જાતઅનુભવમાં—મહાશૂન્યનાં—
 પરમાત્મામાં અનંતકાળ માટે ભળી જાવો. સ્વાનુભવ અથવા નિર્વાણ.

વાહવિવાહ ન કીજિયે, આહરમાં રહીએ;
 અકરીથી જો ચૂકિયે, તો પદ મૂલગેથી જધયે. સંતો રે૦ ૫
 અણુછતું તે છતું થતાં, છતી માયા લય થાશે;
 અજ્ઞાન એમ આ જીવનું, જાણ્યા પછી જાશે. સંતો રે૦ ૬
 આપ સમાવો રે વ્યાપમાં, વ્યાપ જાપમાં ગાળો,
 શબ્દાતીતને ઓળખો અખા બોલણુહારો. સંતો રે૦ ૭

રાગ બિહારનાં પદ

પદ ૪૯ મું

સોઈ પદ કેન બતાવે ગુરુ બિના, સોઈ પદ કેન બતાવે ?
 પદ પહિયાન મગન લયે જો નર, સો ફરી ભવજલ નાવે. ગુરુ૦ ૧
 શ્રાહે નહિ જપ તપ તૈસો પદ, તીર્થ ઝરત નહિ આવે;
 શુદ્ધ વિચાર સાન સંતનકી, આપાપર બિસરાવે. ગુરુ૦ ૨
 સો પદ ચાહત હરિહર અજ, સો શેષ સદા જસ ગાવે;
 સિદ્ધ સાધક સાધે પુનિ કાયા, ગુનકે પાર ન જાવે. ગુરુ૦ ૩
 ચિતવત ચિત્ત અચિત્ત હોઈ જાવે, ચર અચર ગરકાવે,
 હલા બોલ પદ મધ્ય સોનારા, સ્વસ્વરૂપ દરસાવે. ગુરુ૦ ૪

અથવા જીવન્મુક્તિનો આ ક્રમ છે. અંબુ=પાણી. પાંચે શ્રન્ય સમા-
 વતાં=પાંચે મૂળભૂતોને શ્રન્યમાં—જ્ઞાનમાં—ભંવરગુણમાં સમાવી લઈએ,
 તો શંભુ—સદાશિવ મહાશ્રન્ય જ બાકી રહે છે. જાપમાં=‘સોહમ’—
 ના જાપમાં—આ ‘સોહમ’નો જાપ સહજ રીતે અખંડ ચાલ્યા કરે
 છે. શબ્દાતીત=શબ્દ-સોહમ, ઝૂ-થી પાર; નિરંજન, નિરાકાર,
 નિર્ગુણ બ્રહ્મ.

પદ ૪૯ મું : ભવજલ નાવે=સંસારનાં પાણીમાં આવે નહિ.
 તપથી કે તીર્થવ્રતથી એ પદને પમાતું નથી. સંતોએ આ માટે
 શુદ્ધ વિચાર જ બતાવ્યો છે. એ શુદ્ધ વિચારથી આપનો—અહંતાનો—

૫૬ ૫૦ મું

જ્ઞાનકલા અતિ ન્યારી, સખનતે જ્ઞાનકલા અતિ ન્યારી;
 જાકે નેતિ નેતિ કહત હે, સો ઘર લીના ખિચારી. સખ૦ ૧
 ચાર બેઠ ચતુરદશ વિદ્યા, સો સખ રહી હે કુંવારી;
 શુનકી ઓથ રહી ઉરઉરે, અહંતા પરી મધ્ય આરી. સખ૦ ૨
 પઢે પઢાવે વેદ વ્યાકરના, ધર્મ કર્મ અધિકારી;
 તામે ઉરઝ રહે ઉર અંતર, ના કોઈ તોલ હમારી. સખ૦ ૩
 એહી અવાચ્ય અણુલિંગી અનુભવ, જાગ્રત નિદ્રા ટાળી;
 સાક્ષી સોનારા પંચ પંચનકો, સર્વાંતીત નિરધારી. સખ૦ ૪

૫૬ ૫૧ મું

સંતસમાગમ કીજે, સંતો લાઈ સંતસમાગમ કીજે;
 મન કમ વચને શુદ્ધ થઈને, પ્રેમે મહારસ પીજે. સંતો૦ ૧
 સંતસમાગમ સંસે લાગે, જીવપાણું ટળી જાય;
 મહાસુખ નિર્મળ નિઝરૂપ પ્રગટે, હરિ હસ્તામલ થાય. સંતો૦ ૨

પરમાત્મામાં સર્વ લય થઈ જવો જોઈએ. અજ=અજ્ઞા. પુનિ= ફરી ફરી. જ્ઞાન=જ્ઞાતા. ચિતવત =ગરકાવે=ચિંતન કર્યા કરતું ચિત્ત ત્યારે શમી જાય—તે અચેત થઈ જાય અને ત્યારે ચરાચર પરમાત્મામાં ગરકી—ડૂળી—જાય, ત્યારે સ્વસ્વરૂપનું દર્શન સાંપડે છે. હલા=હે!

૫૬ ૫૦ મું : ચતુર્દશ વિદ્યા—ચૌદ જ્ઞાનની વિદ્યા (પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર, છ વેદાંગો, અને ચાર વેદ). કુંવારી= બ્રહ્મભય થવાનું નથી, તેથી કુંવારી. આત્મા પોતાની સર્વ શક્તિઓને પરમાત્મામાં સોંપી દે છે, ત્યારે આધ્યાત્મિક વિવાદ થાય છે. તે અવસ્થામાં સકલ જીવનમાં માધુર્ય અનુભવાય છે. ઉરઝ=અટક.

૫૬ ૫૧ મું : કમ=કર્મ. સંસે=સંશય. હસ્તામલ=હસ્ત-હાથમાં

સકલ તીર્થ સદ્ગુરુને ચરણે, પાપ તાપ ટળી જાય;
 ભય ભાગે ભવરોગનો ભારી, જો સંતસાગરમાં નાય. સંતો ૦ ૩
 જોગ, જસ, તપ નહિ આવે, સદ્ગુરુ કેરા ચર્ણ;
 મોહ મૃગજળમાં ઘણું વહેતો, પામ્યો જનમ ને મર્ણ. સંતો ૦ ૪
 કહે અખો સદ્ગુરુસંગ મોટો, કોઈ અધિકારી પામે;
 જીવપણાનું જોખમ ભાગે, લક્ષ ચોરાશી વામે. સંતોભાઈ ૦ ૫

પદ પર મું

રામ રમે જુગ સારા, સંતોભાઈ રામ રમે જુગ સારા;
 ગુરુગમ જ્ઞાને સુરતામાં ભારી, સો ઊતર્યા ભવપારા. સંતો ૦ ૧
 નાદી વાદી ગુણી ગવૈયા, કવિ કળા રસ કહેતા;
 વંચક પૂજક સેવક સાધક, કોઈ નહિ બ્રહ્મવેત્તા. સંતો ૦ ૨
 જગત, જગતકા કૃત્ય ન દેખે, બ્રહ્મવેત્તા સંત સોઈ;
 ઔર સકલ ખાતન કે રસિયા, ટળે નહિ દુખ દોઈ. સંતો ૦ ૩
 પૂરણ બ્રહ્મ સકળ પરિપૂર્ણ, સકલ ભાવ હરિ રાયા;
 વેહેતા જુગમાં કોઈ એકાધા, વિરલા જનુનીને જાયા. સંતો ૦ ૪
 જેસે અગ્નિ કાષ્ટકે સંગે, નિકસત ધુવા સોઈ;
 ક્ષીટયા ધુવા ફિર અગ્નિ ન પાવે, કથ કથ ગયે સળ કોઈ. સંતો ૦ ૫
 દેહકે કર્મ કાલજલતીરે, દૂખ રહ્યા જુગ સારા;
 બ્રહ્મહરિયામે વિરલા ઝીલે, કોઈ અખા રે સોનારા. સંતો ૦ ૬

રહેલા અમલ—અમલક—આમળાની માફક—સકળસાધ્ય. લક્ષ
 ચોરાશી વામે—ચોર્યાસી લાખ યોનિમાં જન્મવાનું ટળે.

પદ પર મું : સુરતા=સુગતી, સ્મૃતિ. નાદી=નાદબ્રહ્મની ઉપાસના
 કરનારા. વાદી=શુદ્ધશુદ્ધ વાદ કરનારા, અથવા જાદુગર. ગુણી=ગુણને—
 સગુણને માનનારા, અથવા ચારણ ગવૈયા. આ બધા માત્ર કાવ્ય—
 ચાતુરીની વાતો કરે છે. વંચક=લુચ્ચા; છેતરનારા. દૂખ=ખીજ,
 દોઈ=દ્વિત. એકાધા=એકાદ. જાયા=જન્મ્યા, ધુવા=માડો.

૫૬ ૫૩ મું

શાં શાં રૂપ વખાણું, સંતો રે શાં શાં રૂપ વખાણું?
 ચંદા ને સૂરજ વિના, મારે વાયું છે વહાણું. સંતો ૦ ૧
 નેજા શેખ્યા નિજધામમાં, વાળં અનહદ વાજે;
 ત્યાં હરિજન ખેઠા અમૃત પિયે, માથે છત્ર વિરાજે. સંતો ૦ ૨
 નૂરતસૂરતની શેરીએ, અનલે ધર ભેયું;
 ઝળમળ જ્યોત અપાર છે, ત્યાં મુજ મન મોહું. સંતો ૦ ૩
 વિના રે વાદળ, વિના વીજળી, જળસાગર ભરિયું;
 ત્યાં હંસરાજ કીડા કરે, ચાંચે મોતીડું ધરિયું. સંતો ૦ ૪
 માનસરોવર ઝીલતાં, તું તો તારું તપાસે;
 તેને તીરે વસે નાગણી. જળવજ્રે નહિ તો ખાશે. સંતો ૦ ૫
 ઝળમળ જ્યોત અપાર છે, શૂન્યમાં ધૂન લાગી;
 અખો આનંદમું ત્યાં મળ્યો, ભવબ્રમણા ભાગી. સંતો ૦ ૬

૫૬ ૫૩ મું : નેજા=ધન. અનહદ વાળં=અનહદનાં વાળં,
 ‘સોહં’ શબ્દનું સંગીત. અમૃત પીએ=ચંદ્રમાંથી નીકળતા અમૃતને
 મેળવીને અમર થાય. છત્ર=બ્રહ્મનું છત્ર-છત્રી. નૂરતસૂરતની શેરીએ=નૂરત
 (નિર્ગુણ-નિરંજન બ્રહ્મ) અને સૂરત (સંગુણ સાકાર બ્રહ્મ) એ
 ખેતી વાટે, અનલે—અભય, નિર્ભય ધર—ધામ—જોયું. ઝળમળ જ્યોત=
 અખંડ આત્માનો સ્વયંપ્રકાશ. હંસરાજ=હંસ એટલે જીવ. નવ દ્વાર-
 વાળા શરીરરૂપી પીંજરામાં તે પુરાયેલો છે. એ જ હંસ ઉપાધિથી
 મુક્ત થઈને પરમહંસ-પરમાત્મા થાય છે. માનસરોવર=મનરૂપી સરોવર;
 અથવા શરીરમાં યોગશક્તિ કલ્પેલું માનસરોવર. નાગણી=મૂંઝાધાર-
 ચક્રની ચોનિના મધ્યમાં વીજળીની વેદ જોવી એક નાડી છે. તે
 સાપની જેમ ગૂંચળું વાળીને રહી છે. તેનું મોં દબાયેલું છે, અને
 તે સાડાત્રણ વાર લાંબી છે. આ નાડીને કુંડલિની અથવા નાગિની
 કહે છે. એ સુષુપ્તના નાડીના મુખની બાજુએ છે. આ કુંડલિની
 સર્જનાત્મક શક્તિ છે, અને જ્યારે એ જાગે છે ત્યારે યોગી સિદ્ધ

રાગ પ્રભાતનાં પદ

પદ ૫૪ મું

ઝીલ તું ઝીલ સતસંગરૂપી જાનવી, માનવી મેલ્ય તું માન મનનું;
સતસંગત વિના નર નથી નીપન્યા,
નીપજે નવખંડે પણ કામ ધનનું. ટેક

બીક જમની ટળે સ્વર્ગ આશા પળે,
સહજ સદા ફળે પ્રદા જાણ્યે;
પિંડપુંજ થૈ રહે, શબ્દ તે નવ દહે,
તાપ નવ હોય એ વૃદ્ધિહાણે.

ઝીલ તું ૦ ૧

સંકલ્પ મનના સમે, મનોરથ નવ દમે,
એક હરિ મુખ ગમે બીજાં કમ હેઠાં;
લિંગવાસના ગળે, દ્વૈત હરિ શું ટળે,
સદા સચ્ચિદાનંદ મળે ઘેરખેઠાં.
પ્રગટે મોટી દશા, વિષય ન ગમે કશા,
જાય નહિ ધસ્યા ક્યાંય, અધિક દેખી;

ઝીલ તું ૦ ૨

થાય છે. તે વખતે પ્રહરન્ધના બિન્દુરૂપ છિદ્ર સાથે આ કુંડલિનીને।
સંયોગ થાય છે. આ છિદ્ર એ જ શન્ય છે. વીજળી ને વાદળ વિના
આ શરીરરૂપી ઘાટમાં ચિત્તરૂપી જળનો સાગર ધૂધવી રહ્યો છે.
એમાં જીવરૂપી હંસ સદૃષ્ટિનું મોતી ઝડપે છે. ત્યાંથી તે
માનસરોવર ઊપડે છે. પણ જો નાગણી જાત્રત થઈ ન હોય, તો
શન્યમાં જ્યાનો આ પ્રયત્ન નકામે જશે. કારણકે એના દરવાજા
ખોલવાની શક્તિ એક કુંડલિની પાસે જ છે. એને જમાડવામાં ન
આવે, તો મૂલાધારમાંનો સૂર્ય સહસ્રદલકમલમાંની યોનિમાં રહેલા
ચંદ્રમાંથી નીકળતા અમૃતને સૂકવી નાખી સાધકને બરખી જશે.
આ આખા પદની સમજૂત માટે હકયોગનાં પુસ્તક જોવાં.

પદ ૫૪ મું : જાનવી=જાહનવી; અંગા. પળે=દૂર થાય. દહે=

તૃણવત્ ગણે, અંતર એકતાપણે;
 મધુરી ભાષા ભણે મુખે હરિ પેખી.
 નિત્ય નિશ્ચલ સદા, ડગમગે નવ કદા,
 કારણે મહામુદા દિવ્યદર્શી;
 સંતગંગાતણું ફલ છે અતિ ઘણું,
 અખો શું ભણું? જોજો આપ પરશી.

ઝીલ તું ૦ ૩

ઝીલ તું ૦ ૪

પદ પપ મું

હરિ હરિજન અલગા કરી રખેગણે, સંત સેવ્યા તેણે સ્વામી સેવ્યા;
 નિર્ગુણ બ્રહ્મ ને સગુણ સંત બળવા, જેમ વડનિથી તેજવંત થાય દીવા.
 અગ્નિથી દીપ થાય બહુ આદર કર્યે, દીપથી દીપ તે થાય સહેલો;
 જ્ઞાનીની મૂર્તિ તે બણે ગોવિંદની, તહાંથી ભગવાન ભેટેજ વેહેલો. ૬૦
 દષ્ટિઉપદેશ આપે તે મોહોટી કળા, જે થકી જંતનાં કાજ સીજે;
 સેવતાં સુખ હોયે અતિ ઘણું, જે સદ્ગુરુકેરું મન રીઝે. હરિ ૦
 પ્રત્યક્ષ રામ તે તત્ત્વવેત્તા વિષે, જેમ કુંડલવિષે કનક દીસે;
 મનકર્મવચને સંત બજશે અખા, તેનું દ્વૈત દેખી મન નહિ જ હીસે.

પદ પક મું

જગતની જુક્તિ તે જીવ નવ લડીશકે જુક્તિ બાણે તે તો આપ કહાવે;
 સૂરજકાન્ત સૂરજે કરી દેખીએ, ત્યમ હરિતણી દષ્ટિએ હરિ જ આવે.
 જીવ છતે થકે શિવ તે નવ મળે, શિવ તણે પદ જીવ ના હીસે;
 ધ્યેયધ્યાતાતણે ખેલ તમે બાણે, માયાવિદ્યાસ છે વસા રે વીસે. ૧

ખાજો. દમે=દુઃખ આપે. તૃણવત્=તરણા જેવું. મહામુદા=મહાન આનંદ.
 દિવ્યદર્શી=દિવ્ય જોનાર. પિંડપુંજ=ગોટામોટા. પરશી=પરશી.

પદ પપ મું : દષ્ટિઉપદેશ=સાચી જ્ઞાન-દષ્ટિના ઉપદેશ.
 સીજે=સિદ્ધ થાય. કનક=સોનું. હીસે=હરખાય.

પદ પક મું : સૂરજકાન્ત સૂર્યકાન્ત નામનો એક મણિ,

નથી કહીં દેહપ્રપંચનું કામ ત્યાં, નથી સેવક ને કોઈ સ્વામી;
અચિન્ત્યનો ખેલ એ તે શકે અનુભવી, અચિન્ત્ય ખેડો પામી. ૨
હોય તે જીવ તો શિવ ના કહેવાય તે, જીવશિવનું પરમાણુ કરતાં;
જેને આધારે ચોવીસે ચલવલે, જિગરે શેષ જે સર્વ ખરતાં. ૩
તે એકલો ગુપ્ત રહી પ્રગટ સામર્થ્ય ધરે સર્વ મળી એક જોયો ન જાયે;
આપની વાત આપે જ લેહે અખા, વસ્ત વેપારીને નવ મપાયે. ૪

૫૬ ૫૭ મું

અવિદ્યાનું મૂળ તે તંત્ર ત્રિયાતજી, જેના ગુણપ્રપંચનો પાર નાવે;
એની સંગતે વિદ્યા સહુ વીસરે, શુદ્ધ વિચાર ચિત્તમાં ન આવે.
ગુરુગોવિન્દથી એ જ અળગા કરે, મનમથ ગુણનાં બાણ મારે;
એ અગ્નિ ખુઝાય મહાજલના જોગથી, પ્રેમવૈરાગ્યથી શુદ્ધવારે. ૧
તેજ પ્રતાપ ત્રિલોકમાં નવ રહે, રવિ શશિ તેજ જ્યમ રાહુ ગ્રાસે;
કાળનું રૂપ તે કામિની દામિની, મહાશૂરવીરનો નિયમ નાસે. ૨
નાર તલવાર તે નવ ગણે નેહને, પર હાથ ચઢે ત્યારે તંત્ર ટાળે;
આપજી પારકું અગ્નિ ના ઓળખે, બળ વધે ત્યાહરે સદા બાળે. ૩
શાકણી, સાપણી, વેહવન્તી વાઘણી, ઘૂંઘટમાં કામનાં ઘેન ગાળે;
મધુરીશી વાણી તો મુખ બોલે ઘણી, ભડમેગલતરું જૂથ ભાળે. ૪
સગુણની ચારિણી, કંપનાકારિણી, મક્ષિકામારિણી માન મહાલે;
ભક્ષ કરે એમાં ભીતિ આણે નહિ, વિષય વિકટ કરી પ્રેમે પાળે. ૫

આગિયો કાચવસા રે વીસે=વીસ વસા; ચોક્સ, પૂરી. અચિન્ત્ય=ચિન્તની-વિચારી-ન શકાય એવો પરમાત્મા. ચોવીસ=ચોવીસ તત્ત્વો. ચલવલે=ડગનચગન કરે. જિગરે=મએ. સામર્થ્ય=શક્તિ. વસ્ત=વસ્તુ.

૫૬ ૫૭ મું : તંત્ર ત્રિયાતજી=માયારૂપી સ્ત્રીનું શરીર. મન-મથ=મન-મથ, કામદેવ. મહાજલના જોગથી=પ્રેમ અને વૈરાગ્યરૂપી શુદ્ધ જળથી—મહાન જળથી એ અગ્નિ શાંત થાય છે. શશી=ચંદ્ર. કામિની=કામી સ્ત્રી. દામિની=વીજળી. તે વીજળી જેવી માયાકામિની કાળનું રૂપ

નકટ નિર્જન નિજ લાલે કરી, ધૂંધટ માંહે ત્રિવૈક ધાડ્યું;
એ અખળા પણ બળ બહુ ભાતનું, નરતાણું જોર ત્યાં નવ ચાડ્યું. ૬
અજિતને જીતવા કેઈક સામર્થ્ય છે, ગુણગંભીર મહાપ્રજ્ઞ કહાવે;
કહે અખો પરમપ્રતીતનું પારખું, ત્રિયાનું તિમિર ત્યાં નિકટ નાવે. ૭

૫૬ ૫૮ મું

રામ માયા બલ્લવંત અતિ તાહરી,
પેટમાં પેસીને સર્વ ખાધા;
અધિક થયા તે અતિ ઘણું અફળ્યા,
પંડિતજીણુ ગુણ ગણિયા ખાધા. રામ૦
વાદ વિદ્યા ભણી વર્ણવે પંડિતા,
ઠામ પ્રભુ તણે થાય પોતે;
વર્ણુઆશ્રમ અહમેવ માર્યા મરે,
જેમના તેમ જાય માયા મોતે. રામ૦

છે. એની આગળ મહાન શરતીરે। પણ પ્રતિજ્ઞાથી ચૂકે છે! નાર=નારી.
નેહ=સ્નેહ. પર=પારકાને. તન ટાળે=શરીર કાપી નાંખે. સઘ=તરત
જ. શાકણી=ડાકણી. સાપણી=સાપણ જેવી કુટિલ. વેહવન્તી
વાધણી=ભુખાળવી વાધણ. આવી એ માયા અંચળો ઓઢીને ઊભી
છે, અને એની આંખમાં કામનાં ઘેન ગાજે છે. ભડમેગલ=ભડતીર
હાથીઓ. જૂથ=ટોળું. સગુણની ચારિણી=સગુણને ચરાવવાવાળી. કલ્પના-
કારિણી=કલ્પના કરાવનારી. મલ્લિકામારિણી=માખીને—નિર્માલ્ય જીવોને
મારનારી. માન મહાલે=માનમાં મોજથી ફરે. ભીતિ=ભીક. વિકટ=
મુરકેલ, ભયંકર. નિર્જન=એશરમ. આ માયાએ ત્રણે લોકને પોતાના
ધૂંધટમાં ઘેરી લીધા છે. અખળા=મળ વિનાની સ્ત્રી. નર=પુરુષ.
અજિત=જિતાય નહિ એનું. સામર્થ્ય=શક્તિ; અહીં શક્તિમાન.
તિમિર=અંધકાર. નિકટ=પાસે,

૫૬ ૫૮ મું : અહમેવ=હુંપણાનું અભિમાન. વિજ્ઞાન=અહ-

કામ ને ધામ ધન તન ત્રિયા ત્યાગિયાં,
વેશ વિજ્ઞાનનો કાઢી બેઠા;

ત્યાગ અહમેવ ગરવા થયા ગુરુપણે,
તોબ્યા માયાએ ગયા જ હેઠી.

રામ૦

સાધન જેહને આપે અધિકું કહે,
તે જ સાધન તેને બંધરૂપા;

આપે ઊંચા ગણે અન્ય નીચા ભણે,
ત્યમ ત્યમ પડે અતિ અંધકૂપા.

રામ૦

પોતે પ્રકાશ નવ હોય પ્રભુ જ્યાં લગે,
ત્યાં લગે અજ્ઞ અદ્ય પીડા;

મુજને જે લહે તેજ ઊગરે અખા;
ખીજ નટ થઈ કરે કપીકીડા.

રામ૦

પદ પદ મું

આ અવસર ભલો જો તું ચેતે હૃદે,
સંસાર સરખો કદા નહિ જ કેને;

અંત ઊડે એક પલકમાંહીં ખરે,
રખે પતિયાણે સત જાણી એને.

આ૦

વણસે જે ક્ષણ ક્ષણે કાળ સેજે હણે,
અદ્ય સુખપણે નિત્ય મારે;

દેવ દાનવ માનવ નાગ નવ ગણે,
કાળને મન સૌ એક આરે.

આ૦

શરણ જેતું થહે કંપે તે નવ રહે,
અવ્યક્ત માંહીથી વ્યક્ત થાયે;

જ્ઞાન. અંધકૂપા=આંધળા કૂવામાં. કપીકીડા=વાંદરાની રમત.

પદ પદ મું : હૃદે=હૃદયમાં. કદા=ક્યારે પણ. પતિયાણે=પતિ તરીકે
માને. તું એ સંસારને સત—સાચો—માનીશ મા. એક આરે=એક-

જ્યમ પ્રણવ ભરે ત્યમ ખોખાં કરે,
ખેલ રમતાં રમતાં એ જાયે.

આ૦

ખોટેરા વપુ વડે સાચો શિદ રડવડે?
જો તારું મન અડે આવી વસ્તે;
તો લિંગનો ભંગ થઈ લેશ હું નવ રહે,
જાગતાં સ્વમકંકણ ન હસ્તે.

આ૦

પદ ૬૦ મું

આપે આનંદધન, અણુછતી શી અજા,
મિથ્યા મળી ને આ ખેલ ચાલે;
સત ચૈતન્ય સદા માયા મિથ્યા વળી,
તેહમાં જીવ તું કોણ મહાલે?
હું ન હતો ત્યારે જગત એમ જ હતું,
પંડ જાતે થકે અંત્ય એવું;
મધ્ય માથે લેવા લગે હું રહ્યો,
નિવેદન નાથ કરે તે જ સહેવું.
સરવ સ્વામીતણું અવર કોનું ગણું?
જેટલું હું ભણું તે થાય ખીનું;
તું જ સત સર્વથા મિથ્યા મારી કથા,
શ્વાન શકટ યથા રીઝું ખીનું.

આપે૦

આપે૦

આપે૦

સરખી સ્થિતિમાં. કદપ=ચાર યુગનો કાળ. અવ્યક્ત પરમાત્મામાંથી આ વ્યક્ત સંસાર થયો છે. એ તો પ્રણવ-ઝંકાર—રૂપી પરમાત્મા જાણે પાત્રો ભરે છે ને દાસવે છે! વપુ=શરીર. લિંગ=વાસના આદિ લિંગશરીરો વેરાઈ જાય ત્યારે હુંપણું જરાય રહે નહિ. ત્યારે તો સ્વપ્નાનું કંકણ જાણે હાથમાં જ ન રહ્યું!

પદ ૬૦ મું : આનંદધન=પૂર્ણ આનંદરૂપ પરમાત્મા. પંડ=પિંડ, પોતાપણું. નિવેદન=અરજ. અવર=ખીનું. શ્વાન=કૂતરો. શકટ=ગાડું.

જેવો હું છઉં તુજ શક્તિએ કરી,
 ન શકું આચરી નાથ નેમે;
 દક્ષણ ભૂષણ મુને નિદાન સ્વામી તુંને,
 છાયાપુરુષને શું હાણ ક્ષેમે ?
 દીપ્તું છું હું પણ નિદાન છે સ્વામી તું,
 કેને કહું જે કોણ ખીળે ?
 હું જ હું ને છઉં અખા પરણુમી,
 અંતરજામી તમે એ પતીળે.

આપે૦

આપે૦

પદ ૬૧ મું

આતમા જાણ રે આજ આનંદથી,
 અર્થ સઘળો સરે ઈશ જાણ્યો;
 જે પ્રભુ વ્યાપી વિલસી રહ્યો જગ વિષે,
 કોટી રચનાએ જે છે વખાણ્યો.
 સકલ ચરણોથકી ચાલે ચિદાનંદ સદા,
 પ્રાણ ત્યાગે ગૃહે પ્રાય પોતે;
 સુણે શ્રીનાથજી સકલ કરણે કરી,
 ભાવ ધરે બહુ નેત્ર જોતે.
 તન મન ધન ત્રિકમ પરિવાર તે,
 તેમાં કહે તાહરું શું રે લાગે ?

આતમા૦

આતમા૦

નેમે=નિયમપૂર્વક. દક્ષણ ભૂષણ=દાનદક્ષિણા અને અન્નકાર. નિદાન=ખરેખર. છાયાપુરુષ=પડછાયામાં પડતી પુરુષઆકૃતિ. ક્ષેમે=ખેમ પણ, કલ્યાણ પણ. પરણુમી=પ્રણામ કરી. અંતરજામી=અંતર્યામી; હૃદયમાં રહેલ પરમાત્મા. પતીળે=ખાતરી કરે.

પદ ૬૧ મું : ચિદાનંદ=જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા. એ પરમાત્મા જ સર્વ ચરણોથી ચાલે છે, પ્રાણ છોડે છે ને લે છે; સર્વ કાનોથી તે સાંભળે છે અને સર્વ આંખોથી જુએ છે. સરખાવો:

માલ જેનો ફરી તેહને સોંપ તું,

જન્મના કોટની અંત લાંગે.

આતમા૦

જીવ જો નહિ કરે તો અવધે સરવે ખરે,

કાળ ધસે પછી રહીશ રાતો;

પદાર્થ વણુમતો જીવ તું અણુછતો,

ચેત તું ઊંધમાં આપું ખોતો.

આતમા૦

જંત ભણે હરિ, સંત સેવા કરી,

જ્ઞાની ગુરુનાં ધરી વચન ચિતે;

કહે અખો સંત સેવાથી સીજે નર,

અન્ય ઉપાય નહિ જ અંતે.

આતમા૦

પદ ૬૨ મું

હેહ હેલીતણો પાર જો જીવડા, અંધપરંપરા શું રે ચાલો ?

નામ ને રૂપ તે ધુમ્રતણા બાચકા, તેહને સત્ય કરી કાંચ આલે. હેહ૦

નૃત્ય કીધા થકી નર એકે નથી, પાર વિના શું પરપંચ પોડો ?

આકનાં તૂર જેમ ઊડે દશો દિશા, વિના વિકસે દીસે બાધો ડોડો. હે૦

તત્ત્વ ચોવીશ ઇન્દ્રિય ગુણ દેવતા, તે મધ્યે તું કિયો જો વિચારી;

ભૂતકલ્લોલ બ્રાંતિ પડે તે સમે, સેજ શક્તિ પ્રહ્મ મોરારિ. હેહ૦

અણુછતું આપ આપેથી ઊભું થયું, જેમ પુરુષપ્રસંગે પડછાયો થાયે;

કલ્પિત પિંડ પ્રહ્માંડ સઘળાં રહ્યાં, ત્યાં અણુછતો તું કોણ આવે ?

પ્રીછ જન ચાર છે સાર સંઘાતનો, શીતનું શમન જેમ હોય તેજે;

અન્ય ઉપાય છે આડ સૌને અખા, એહ ઉપદેશ અણુલિંગ સહેજે.

‘વિશ્વતઃપ્રભુઃ વિશ્વનોગાહુઃ સંવાહુર્યાં ઘપતિ દ્યાવાપૃથિવીં
જનયન્ દેવ એકઃ’ પરિવાર=કબીરો. ઝાંઝ=ખીજ, રીસ. અવધે=
મુદતે. વણુસતો=વિકાર પામતો. બગડતો.

પદ ૬૨ મું : અંધપરંપરા=આંધળાની રીત; આંધળા પાછળ
આંધળાની ચાલ. ધુમ્રતણા=ધુમાડાના. નૃત્ય=નાચ. ભગવાન લીલા

પદ ૬૩ મું

સંતઃ ભાડરે હેત નારદ બહુ,
 સુખ ભપજે બહુ સંત દેખી;
 મારા તે જનને પલક નવ વીસરું,
 સ્થિર પ્રીતિ થકે લીન લેખી. સંત૦

કોઈક તીરથ કરે, કોઈક વ્રત આચરે,
 કોઈક એકાંત રહી કાચ શોધે;
 કોઈક પૂજન કરે કોઈક મૌન ધરે,
 મારો જન તે મુજને આરાધે. સંત૦

નારદ કહે, પ્રભુ પ્રેમ કૃપા કરી,
 ભક્તનાં રૂપ તે પૂજ્ય કહિયે;
 બાહ્ય ક્રિયાતણા દીડા બહુ સાંભળ્યા,
 તે થકી અધિક તે કેમ લહિયે ? સંત૦

કહે પરબ્રહ્મ, નિહાન નારદ સુણે,
 પરમ વલ્લભ મને સંત મુજસું;

કરે છે, નૃત્ય કરે છે, તેમ કોઈ નર નૃત્ય કરે તેથી કાંઈ તેનામાં
 નૃપત્યું—નરપત્યું આવી જતું નથી. પાર વિના=સીમા વિના. પ્રપંચ
 એ પાર વિનાનો કેવો પોડો—પ્રોઠ—વિશાળ છે ! આક=આંકડો.
 તૂર=તૂટ. ડોડો=ગોટો. ગોટો ફાટ્યો નથી, ત્યાં સુધી પ્રપંચ નથી.
 ભૂતકલ્લોલ=પંચમહા ભૂતોની રમત. ભ્રાંતિ=ભ્રમ. સમે=વખતે. સેજ=
 સહજ. મોરારિ=મુરારિ; શ્રીકૃષ્ણ. એ ભૂતકલ્લોલ પણ શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્મની
 સહજશક્તિનોખેલ છે. ચાર...સંઘાતનો=પૃથ્વી, જલ ને તેજ એ
 અચેતન અને આત્મા ચેતન એમ ચારના સંઘાતથી—જમાવથી—
 માણસ બન્યો છે. શમન=શમી જવું; શાંત થવું.

પદ ૬૩ મું : આ પદમાં નારદ અને ભગવાનનો સંવાદ છે.
 પહેલી બે કડી ભગવાન કહે છે. સ્થિર...લેખી=સ્થિર પ્રેમથી મારા-

નવધા ભક્તિને જેહ નર સાધતા,
તેહનો નિર્દેશ નવ થાય મુજસું.

સંત૦

તન મન વચન સોંપી તે મુજને રહ્યા,
તેટલું તે વિષે નહિ જ કહેવા;
ઉત્તમોત્તમ અખા સંત તે બાણુવા,
તેહને લહે તેય બાણુ તેવા.

સંત૦

પદ ૬૪ મું

સંતનો મહિમા શ્રીમુખ કહે છે હરિ, નારદ ચિત્ત ધરી સત્ય માને;
ભક્તના કોટય અપરાધ વિશ્વ કહે, કૃષ્ણ કહે કાંઈ ધરું ન કાને.
સંત શરીર તે નિજ ઘર માહરું, બાહિરું દાસથી નહિ જ મારે;
સંત ત્યાં સૌ મધ્યે વિશ્વ વિશ્વેશ છડે, સંત શરીરમાં સર્વ પ્રકારે.
કાષ્ઠમાં અગ્નિ જેમ ચૌદ લોકે છતો, સંતમાં ત્યમ રહું દીપન્યાયે;
સદા સુખાધિપતિ સંત કેરું હૃદે, સત્ય કહું મન વચન કાયે. સંતનો.
અવતાર ધરું તે ભૂભાર ઉતારવા, ચરિત્ર પૂરાં કરી ધામ આવું;
ન્યમ દામની ઝલકે ઝૂખે અવની પરે, અંતે જઈ તેજઘનમાં સમાયું.
નવ રહું સંતપણે સંત મારે વિષે, લોક અલગા લખે ધ્યેય ધ્યાતા;
કહે અખો નારદ પ્રતિ કહે શ્રીહરિ, સંતહૃદયે મુને પરમ શાતા.

માં ડૂબી ગયેલો માનીતો. નિદાન=છેવટ; સાચું. પરમવદ્સભ=અત્યંત પ્રિય. નવધા ભક્તિ=નવ પ્રકારની ભક્તિ. નિર્દેશ=ગતાવધું તે.

પદ ૬૪ મું : શ્રીમુખ...હરિ=ભગવાન પોતાને મોંએ કહે છે. બાહિરું=મહારનું. વિશ્વેશ=વિશ્વના સ્વામી. સુખાધિપતિ=સુખપૂર્ણ. ભૂભાર=ભૂમિનો ભાર. ધામ આવું=સ્વધામમાં—પરમપદમાં પાછો આવું. દામની=વીજળી. ઝલકે=ચમકે. ઝૂખે=કમાનની જેમ નર્મને દેખાય. અવની પરે=પૃથ્વી ઉપર. તેજઘન=તેજઃપુંજ; તેજનો સંમૂહ. સંતપણે=સંત વિના. લખે=માને, જુએ. પરમ શાતા=ઉત્તમ શાંત.

પદ ૬૫ મું

કહે પરમાત્મા સુષ્ણુ તું આત્મા, સમજ તું વાત મહા સંતકેરી;
હરિજન રૂપ તે ઓળખો માહરું, જાતને વણું ન પૂછીશ ફેરી.
જાતને વણું આધીન કુલકર્મ છે, ઉત્તમ મધ્યમપણું કાંઈ ન લાગે;
કૃષ્ણ કહે માહરો જન જ્યારે થયો, કેટિ કિલમિષ ભક્ત દેખી ભાગે.
વિશ્વ સકલ રચ્યું ગોત્ર નાના વિષે, દેવતા તેહના ભિન્ન કહાવે;
અચ્યુતગોત્રજનજેહ મારા થયા, જો મનકંઠ વચન મુજ શરણુ આવે.
નારદ કહે સ્વામી વેષ વૈષ્ણવ રચી, અન્ય ઉપાસના દીસે કતી;
ગોવિંદ કહે તેવા માયા રંગના, સંબંધ નવ મારે જેને અન્ય ભતી.
માહરા જનનો લક્ષ તે હું લહું, નિરવહું સર્વ હું કૃત્ય તેનું;
જઠરથી જનુની ગર્ભ જેમ જાળવે, એક થે વરતે સેજ જેનું.
વેષ પરમાણુ તે વિધિ વરતવા લગે, લક્ષપરમાણુ કહે કંથ કમળા;
સત્ય કહું માન એ ભક્ત હૃલ્લભ અખા, જેહ અંતરથક્રી હોય અમળા.

પદ ૬૬ મું

સ્વયં શ્રીનાથજી વ્યાપી વિલસી રહ્યો, તુંજ હૃદે પ્રહ્લ તેને ન જાણે;
અખિલ જો રાસ સ્વામીતણો ત્યાં સદા, ભુવનમાં ભુવનેશ્વર માણે.
તેહ પોતે પ્રભુ વ્યાપી રહ્યો વિશ્વમાં, તે હરિ વીસરે સર્વ પ્રકારે;
ચરિત્ર જોઈ વંદવા, રંચ નહિ નિંદવા, ઘાટ નહિ ખેસે બીજું વિચારે.

પદ ૬૫ મું : કિલમિષ=પાપ, ડાઘ. ગોત્ર=કુટુંબસમૂહનું કેન્દ્ર.
નાના=જાતજાતના. દેવતા=તે તે ગોત્રના અધિષ્ઠાતા દેવ કે ઋષિ.
અચ્યુત=કદી ચ્યુત—વિકૃત—ન થાય એવા વિષય, પ્રહ્લ. અચ્યુત-
ગોત્રજન=વૈષ્ણવ; હરિજન. ભતી=સ્વામી. નિરવહું=નિર્વહું, ઉપાહું.
જઠર=પેટ. જનુની=માના. વરતે=રહે, વર્તન રાખે. કંથ કમળા=શ્રી-
કમળાના કંથ, લક્ષ્મીપતિ, શ્રીવિષ્ણુ, ભગવાન. અમળા=મળ
વિનાના, નિર્મળ.

પદ ૬૬ મું : શ્રીનાથજી=શ્રી—લક્ષ્મી—ના નાથ, ભગવાન,

તું કેનો ક્યાં થકે ક્યાં લગે પ્રથમથી, તુજને તું નવ શકે વિચારી;
 અરિત્ર ગોવિંદનાં અદ્ભુત અટપટાં, તેને કયમ કરી કળે બુધ્ય તારી?
 સામર્થ્ય જોઈ હરિ આલ તુછાવરી, કરી કરી નહિ તું રીઝ રંગે;
 જે જે મત તાહરું નહિ તેથી બાહરું, એમ નિત્ય નાહે તું સેજ ગંગે.
 સ્વે કરણતા માંહે સરવે મળે અખા, ઉત્તમ મધ્યમ દુષ્પ્રસુખદાતા;
 સકલ ભાવે સ્વામી ભાળે અખા, આપ અરપી કરી બેશ શાતા.

પદ ૬૭ મું

આતમા પામવા કોઈ ઇચ્છા કરે,
 સંતને સેવવા મન સૂધે;
 ભવરોગ વામવા વેષ ભાવે લહે,
 જેમ આવે આરોગ્યતા સાકર દૂધે. આતમા૦
 સુલભ માગું તે સંત કેરી કળા,
 ઉપર શીદ જાય ઉવાટ વાટે?
 પાંખને બળે જેમ પંખીડાં પરવયાં,
 એમ સમજ આવે જ્ઞાનઘાટે. આતમા૦
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય ને પ્રેમ આતુરતા,
 નવધા કેરી સમજ નિહાળું;
 પૂરી સમજ તો પૂરા ગુરુ થકી મળે,
 નહિ તો કુંચી વિના રૂંધ્યું તાળું. આતમા૦

પુરુષોત્તમ બ્રહ્મ. જીવન=સ્વર્ગાદિ લોક. જીવનેશ્વર=જીવનોના સ્વામી.
 વંદવા=વંદન કરવું. રંચ=જરા પાણી. કળે=કલ્પનામાં આવે, સમજે.
 બુધ્ય=બુદ્ધિ. તુછાવરી=ચોછાવરી; સમર્પણની ભેટ. બાહરું=બહાર.
 મંગે=મંગામાં. કરણતા=કાર્ય કરવાપણું. દાતા=આપનાર. બેશ શાતા=
 શાંતિ લે.

પદ ૬૭ મું : સૂધે=સારી બુદ્ધિએ, સીધો રીતે. ભવરોગ વામવા=
 સંસારરૂપી રોગ દૂર કરવા. આરોગ્યતા=અરોગતા; આરોગ્ય. સુલભ=

મોટી હશા વિના મન તે નવ લહે,

ઉગ્રયુધ્ધે કરી જાય આઘો;

તેમ સંતને સેવતાં મહાસુખ પામિયે,

આત્મા ઉદય થાય ને ટળે ઘાઘો.

આત્મા૦

જો તું ને ઉત્કંઠા હોય પરિબ્રહ્મની,

તો પ્રથમ પરવરજે સંતસંગે;

સતસંગ કર તો એવો કરજે અખા,

પ્રગટે પ્રાણનાથ તે ઓપ અંગે.

આત્મા૦

પદ ૬૮ મું

આ અવસર તારો નહિ રે આવે કરી, માનજે મન ધરી સંતસેવા;

સંતસંગત કરે અર્થ સરવે સરે, કોટી મળી નથી અન્ન દેવા.

જો તું સ્વરગે ધસે વળે તું પાછો પછે, ચરણ અંબુજ ઇચ્છે અચળ આલે;

તેની વાટ સંતજન લહે અનુભવને કહે, જો તું અનેક વચન પાળે.

મનહીં ચિંતન કરીં ઓચરે હરિ હરિ, મન વચ કમં ને વળી કાયા;

અંતર તે ડસડસે, બાહર જાણે હશે, કહે અહોનિશે રામરાયા.

તનમન નવ ગણે શરણે હરિતણે, અહં નવ ગણે સ્વપ્ને કઠાસે;

આપ અરપે નિઘાસ મૂકી ખપે, તેમ તપે જેમ અગ્નિ ભાંડ પાસે.

સહેલો. ઉવાટ=અવળો રસ્તો, આડો રસ્તો. પરવર્તી=ગયાં, ગિયાં.

પ્રેમ આતુરતા=પ્રેમભરી આતુરતા; ભગવાનને મળવાની સાચા

દિલ્લની ઝંખના. રૂંધ્યું=રૂંધાર્ત ગયું. ઘાઘો=સંશય. ઉત્કંઠા=તીવ્ર

ઇચ્છા. પરિબ્રહ્મ=પરમાત્મા. ઓપ=ઝગકાટ. તું એવી રીતે સતસંગ

કરજે કે તારામાં પ્રાણનાથ પ્રકટે અને તારાં સકલ અંગમાં એનો

ઝગકાટ ઝગઝગી રહે.

પદ ૬૮ મું : સ્વરગે .. આલે=કર્મકાંડાદિ કરીને તું સ્વર્ગે જઈશ,

તોપણ તારે ત્યાંથી પાછું આવવું પડશે. એક ભગવાનના ચરણ-

અંબુજ—ચરણકમલ—જ તને અચલ—અવિનાશી પદ આપશે.

સંતમહિમા બહુ સુરમુનિ જન કહે, સહુ ઓર ગાયે કરી જોગક્ષેમા;
લાભ અલાભનો અંત આવે નહિ, ભક્ત ભગવંત અખા સેવો પ્રેમા.

પદ ૬૯ મું

સ્વામીસ્વભાવ તે અભિનવો અટપટો,
કલખ્યો નવ જાય કોણે જ મીઠો;
પ્રજ્ઞાંડ જોતે થકે લેલ ભાસે ઘણા,
પ્રીતિનો પાલક એ જ દીઠો. સ્વામી૦

સ્વામીની શરણમાં જેહ આવી ગયો,
દષ્ટે પડી ગયો નાથ કેરી;
તે પ્રીતિનાં મૂળ પાતાળ સુધી ગયાં,
ભખડે નહિ કદી પાછાં ફેરી. સ્વામી૦

સ્નેહ તો જાણ શ્રીરંગ સમ કોઈ નહિ,
અવગુણ નવ ગણે ગુણ તે ગાય;
જેમ શોકીક જાણી સૂરને નવ તજે,
અંબુજ ઇચ્છા કરી સામો થાય. સ્વામી૦

કરમનાં ફળ તે લોગ લોગવે ખપે,
પ્રીતિ પરિપ્રજ્ઞની અધિક વાધે;
જેમ સુવર્ણ સદા પરશે એક વાનો વધે,
ધાત બીજી શોધી ન લાધે. સ્વામી૦

વાટ=રસ્તો. મનહીં=મનમાં જ. ઓયરે=પોણે. અંતર=હૃદયમાં. ડસ-ડસે=આકુળ થાય. અહોનિશે=રાતદિવસ. અહં=હું. કદાસે=ક્યારે ય. ખપે=ઇચ્છે, કામમાં આવે. ભાંડ=વાસણુ. સુર=દેવ. જોગક્ષેમા=યોગ અને ક્ષેમ; વસ્તુ મળવી અને મળેલી વસ્તુ સાચવવી. અલાભ=ન મળવું તે. પ્રેમા=પ્રેમ.

પદ ૬૯ મું : અભિનવો=તદ્દન નવીન. પાલક=પાળનાર. ફેરી=ફરી. શ્રીરંગ=મગવાન. સમ=સમાન. શોકીક=શોક; સૂકવનાર. અંબુજ=

હરિતણા હેતમાં સુખ સરવે મળે,
 વૃથા તરંગનો પાર આવે;
 કહે અખો નાર જે નાથને ઉર વસી,
 તે સુખ તુલ્ય એકે ન આવે.

સ્વામી૦

૫૬ ૭૦ મું

આજ આનંદ મારા અંગમાં ઊપન્યો, પરિબ્રહ્મની મુને લાળ લાંધી;
 ગૂંગાની સાનમાં સામો સમજે નહિ, અદબદ મૂઠડી રહીરે ખાંધી.
 કેઈ તીરથ અડસઠ કરે દેવદેરાં ફરે, ખટ મારગમાં રે ભોગ સાધી;
 તે રે વહાલો મુજ પાસથી પ્રગટ્યો, સદ્ગુરુશબ્દની ચોટ લાગી. ૧
 કેઈ કહે જીવ છે, કેઈ કહે શિવ છે, થાપ ઉથાપમાં કેઈ ન સીધ્યો;
 આપ તે આપનો અમીરસ ધૂંટવા, શિવે તે જીવનો વેશ લીધો. ૨
 હાથથી નાખીને દૂર લેવા ગયો, બાણે શું વસ્તુ નવ હોય આધી;
 આવી અજ્ઞાનની આડ ઊભો રહ્યો, તારે માટે તું તો જોને જાગી. ૩
 હું ટળ્યો, તું ઠયોં કરતાર કરુણા કરી, સુખદુઃખ વૃક્ષની મૂળી ઢાઝી;
 સુપન સમાઈ ગયું, જ્યમ હતું ત્યમ થયું, અખે આ લખી સૂતો
 સુખની ગાદી. ૪

કમળ. સૂર-સૂરજને શોષનારો. ગણી કામળ તેને છોડી દેતું નથી.
 ખપે=જરૂર પ્રમાણે, ઇચ્છાથી. પરશે=સ્પર્શથી. વાનો=રંગ, આંક.
 ધાન=ધાતુ. વૃથા=મિથ્યા. નાર=સ્ત્રી. જે સ્ત્રીરૂપી જીવ નાથ—ભગ-
 વાન—ના ઉરમાં—હૃદયમાં વસે છે, તેને જે અતુલ સુખ સોંપડે
 છે. અહીં ગોપી અને ભગવાનનો સંબંધ જણાવ્યો છે.

૫૬ ૭૦ મું : લાળ=તપાસ. સાન=ઇસારો. અદબદ=અદ્ભુત.
 મૂઠડી...ખાંધી=અદ્ભુત બ્રહ્મ ખાંધી મૂડી જ રહે છે, સમજમાં આવતું
 નથી. ચોટ=નિશાન. અમીરસ=અમૃતરસ. ધૂંટવા=ફરીફરીને લેવારગડવા.
 કરતાર=કર્તા, કિરતાર. કરુણા=દયાપ્રાપ્તિ. સુપન=સ્વપ્ન. લખી=લક્ષી,

પદ ૭૧ મું

દેહના કૃત્યમાં સર્વ ભૂલા પડ્યા, દેહી તે પ્રીછયો કેણે ન જાણે;
 ઉપાધિની ઓથમાં સર્વ આવી ગયા, વસ્તુસાંનિધ્ય તેણે ન થાયે.
 આપે હોય ઈશ ઐશ્વર્ય એવું ધરે, કેટિ પ્રહ્લાંડ સરજે ન લાજે;
 વસ્તુ વિચાર વિના તે જ ભૂલા લમે, સ્વપ્રકાશમાં સર્વ લાજે.
 જેજે સામર્થ્ય ધરે આપ અળગું કરે, આપ અળગું થયે કાળ ગ્રાસે;
 એણે વળણે માયાએ મરકટ કર્યો, તેને નાગને રૂપ તે સત્ય ભાસે.
 મોટા પંડિત નવ પ્રીછે નિજ રૂપને, સર્વનો લક્ષ તે વિષય સુધી;
 તેણે કરી દ્વેતનાં પડળ પ્રૌઢાં ચડ્યાં, નામને રૂપમાં સત્ય બુદ્ધિ.
 મૂળગી સિદ્ધિ વ્યાપીને વિલસી રહી, મૂળગે પદે સરજે જે માયા;
 મૂળગે પદે અખો રહ્યો ઓચરે, અળગો પડે તો જીવ થાયા.

પદ ૭૨ મું

શાણું વાયું નર ત્યારે તું જાણુજે, ત્રિગુણરૂપી તારી રાત્ય જાણે;
 આત્મા અર્ક ઊગે જ્યારે આપમાં, ત્યારે નિશાચર ઠામ થાયે.
 જંઘમાં ઊઠી બેઠા થયા બહુવિધ, ઉત્તમ મધ્યમ કર્મ શુષ્કયું;
 જંઘે ઘોર્યા ઘણું મન જાગ્યા તણું, એવું નર ઓચરે પારવાણું.
 જાગ્યા હોય તે જન્મ કહેનો ગણે, જડ ચૈતન વિચાર કરતે;
 આપ ઓળખ્યા વિના થામ દેહનો કરે, તે જ રેણી કેરું રૂપ વરતે.

પદ ૭૧ મું : કૃત્ય=કૃત્ય. દેહી=દેહમાં રહેલો આત્મા. સાંનિધ્ય=પાસેપણું. ગ્રાસે=કોળિયો કરે. વળણું=વલણે, રીતે. પડળ=પડદા. પ્રૌઢા=વધારે મોટાં. પરશ્વત્ત મૂળ પદ છે. એ જ પદ પોતાની સહજ સિદ્ધિથી બધે વ્યાપીને વિલાસ કરી રહ્યું છે. એની જ માયાસૃષ્ટિ છે. એ પરશ્વત્તથી જે અળગો પડે છે, તે જીવ છે. જે એ પરમાત્મામાં શમે છે—ઉપાધિમુક્ત થાય છે, તે આત્મા છે.

પદ ૭૨ મું : ત્રિગુણ=સત્ત્વ, રજ્જ અને તમ એ રાત છે. એની પાર જવાશે, ત્યારે વહાણું વાશે—સવાર થશે. આત્મા અર્ક=

પ્રાતનું પારખું ત્યારે તું જાણજે, દ્વૈત અજ્ઞાનની બંધ બાંધે;
 સોડં બ્રહ્મ સોડં બ્રહ્મ હૃદયમાં પ્રગટે, મન ન લાગે કાંઈ રૂટે કૂટે.
 પિંડ બ્રહ્માંડ દીસે નહિ જે વિધે, દિવ્યદરશીતણી પેર મોટી;
 ધ્યેય ને ધ્યાતા વરતે એક ધામમાં, અખા એ સમજ મોટી કસોટી.

પદ ૭૩ મું

ચેતીને જે ચિદાનંદ વિલસી રહ્યો, ચરમની દૃષ્ટે તે ચરમ દીસે;
 સળંગ સૂત્ર વિચારી જે જ્યોતમાં, વસ્તુની વેલી એ છે પચીસે.
 વેલી વિશે ફલફૂલ તે વસ્તુનાં, ફલથકી બહુ ભાત્ય ચાલે;
 વેષવ્યવહાર રંગરીતિ ચલણવલણ, અખંડ મંડલ ચારે ખાણુ માલે.
 જ્યાં જ્યમ ત્યાં ત્યમ આપ વ્યાપી રહ્યા, સમવિષમ સૌ ભાત્ય એની;
 નામ ને રૂપ ગુણ કર્મ સૌ એહનાં, અખંડ અલેદ બુદ્ધિ હોય જેની.
 એક દૃષ્ટાંત મળતું છે જોજો તમો, જેહતાણી બુદ્ધિ ગંભીર હોયે;
 સુગંધ જામીને બરાશ વેશે થયો, ગંધ જ છે જો રૂપ છે જ તોયે.
 અખિલ બ્રહ્માંડમાં અણુ નથી ટાળવા, દિવ્યદરશી સદા રામ દેખે;
 એમ અલેદ વિચારતાં અખો પદ પામિયો, જે હું કરતા ટળ્યો રેખરેખે.

આત્મારૂપી સૂર્ય. નિશાયર=રાતમાં ફરવાવાળા; રાક્ષસ. પારવાણું= પાર વિનાનું. રેણી=રાત. પ્રાત=સવાર. દિવ્યદરશીતણી=દિવ્ય દૃષ્ટિ-વાળાની.

પદ ૭૩ મું : ચરમની દૃષ્ટે=ચામડાની આંખે. ચરમ=ચામડું. પચીસે=ચોવીસ તરવો અને પ્રકૃતિ એ બ્રહ્મવસ્તુની વેલ છે. એ વેલને વિશે જે ફળફૂલ છે, તે પણ બ્રહ્મવસ્તુનાં જ છે. ભાત્ય=ભાત, જાત. અખંડ મંડલ=પરમાત્મા. ખાણુ=ખોનિ. સમ=સરખું. વિષમ=અણુસરખું. સુગંધ બરાશરૂપ થઈ રહે છે, પણ બુદ્ધિમાં મુકાતાં તો તે સુગંધ પવનમાં મળી જાય છે, તેમ બ્રહ્મ વિશે સમ-જવું. રેખરેખે=રેખાએ રેખાએ, સંપૂર્ણ.

૫૬ ૭૪ મું

આપને હીસે પ્રતિબિંબ તે આપનું, રૂપ આ સર્વ ભાસે તે તારું;
 આપે આભાસ અનંતરૂપે થયો, મોહવશ કહી રહ્યો તારું મારું.
 વસ્તુ વિચારી જોતે થકે તું નથી, તો તાહરું કલ્પયું તે સત્ય નોયે;
 રેણુનું ચિત્ર જ્યમ દાન પ્રતિગ્રહ કરે, વાયુ આવેથી વિદ્વાઈ જાયે.
 જાત્રત સ્વપ્ન ઉપાધિ બહુ વિસ્તરી, દષ્ટ પદારથ જે રે હીસે;
 સુષોપતિ તુરીયાથી વસ્તુ આધી રહે, તો શાને મરો છો જઈતેને હીસે.
 મનં અમનં હોય જે જનતણું, તુરીયાતીત તેને વેદ ભાજે;
 કાળનો કાળ આદિ અંત વર્જિત સદા, કૃત્યે વરતે પણ લિંગ પાજે.
 દ્વૈતસહિત કોઈ નર નથી નીપજ્યા, ત્રિલોકને ધારે તોય જીવ જાણે;
 ચિત્રવિચિત્ર માયાકૃત છે અખા, આપ જાણ્યું તે મહાપદ સમાણે.

૫૬ ૭૫ મું

પીયૂષપાન કીજે આવો મહાજનો, જેહ પીધેથી હુંભાવ જાયે;
 ગગનગમનતણી ગતિ આવે અતિ ઘણી, આ જ દેહે વસ્તુરૂપ થાયે.
 વસ્તુ આધારે હરિહર બ્રહ્મા રહ્યા, ચૌદ લોક આધારે એ વસ્તુ કેરે;
 જૂજવા દેહથી નામ તે જૂજવાં, ગીતા વેદાંત જેની શાખ્ય પૂરે.

૫૬ ૭૪ મું : રેણું=ધૂળ, રજકણ. દાનપ્રતિગ્રહ=આપ-લે કરે. વિદ્વાઈ જાય=વેરાઈ જાય, શમી જાય. સુષોપતિ...રહે=જાત્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુર્યા એ ચાર અવસ્થાઓથી બ્રહ્મ વસ્તુ પાર છે. મન...ભાજે=જે માણસનું મન અમન થયું છે, એટલે જેના મનનો નાશ થયો છે, તે તુરીયાતીત—તુર્યાવસ્થાની પાર રહેલા બ્રહ્મમાં ભજે છે એમ વેદ કહે છે. કાળનો કાળ=કાળને પણ ભરખી જનાર, કાલથી અતીત, બ્રહ્મ. તે આદિ અને અંતથી વર્જિત—રહિત—છે. માયાકૃત=માયાનું કરેલું કામ. મહાપદ=બ્રહ્મનું મહાન પદ. સમાણે=સમાઈ ગયો.

૫૬ ૭૫ મું : પીયૂષ=અમૃત. મહાજનો=મહાજનનો, મોટા

સ્વર્ગવૈકુંઠ તે મનનાં કિંકર સદા, તે મનતણી સુરત્ય પણ ત્યાં ન ચાલે;
વસ્તુ અલિંગ આકાશવત્ નિરમળ, બાહ્ય અંતર સળંગસૂત્ર માલે.
વિમલ ભુદ્ધિ ગંભીર જેને ઊપની, તેણે કૃત્ય કિરતારનો ભેદ ભાળ્યો;
વરણ વ્યવહાર તે આપથી રહી ગયો, પીયૂષપાને અખા હું ટાળ્યો.

પદ ૭૬ મું

આજ આનંદના ઓઘ વરત્યા ખરા, કેટી કલ્યાણ તે આજ મારે;
હરિહર અજ સનકાદિક નારદ, તેહને ધ્યેય તે પ્રાપ્ત મારે. આજ
નિગમને અગમ તે સુગમ થયું માયરે, જેને હરનીશ રટે શેષ સરખા;
એવા જે બ્રહ્મ તેશું એકતા ઊપની, અતિ વિશ્વય થઈ ગયું તેજ મુર્ખા.
મિથ્યા આલાપ વિસ્તાર વાધ્યું હતું, શબ્દનું જાળ તે નાશ પામ્યું;
બંધ ને મોક્ષ તે ભ્રમનિદ્રા લગી; જાગ્યે જંજાલ તે સર્વ વામ્યું.
સ્વપ્નમાં કંઈકનું કંઈક થયું હતું, જાગતાં જેમનું તેમ સીધું;
વસ્તુ વિષે વિકાર એકે નહિ, ત્યાં વાયુ વ્યોમ દષ્ટાંત દીધું.
પવનને જોગે જ્યમ અબ્ર જામે ઘણાં, વિલય થાતે થકે રૂપ મૂકે;
આત્મઆકાશમાં પિંડ એમ છે અખા, મર્મનો ભર્મ તે એમ ચૂકે.

પુરુષો. ગગનગમન=આકાશમાં જવું—ગિડવું. ગતિ=શક્તિ, રસ્તો.
હરિ, હર=વિષ્ણુ, મહાદેવ. કિંકર=નોકર, સેવક. સુરત્ય=સુરતી, ધ્યાન.
આકાશવત્=આકાશ જેવું. સળંગસૂત્ર=એક અને અખંડ રીતે.
વિમલ=શુદ્ધ. કૃત્ય=કૃત્ય. પીયૂષપાન=અમૃતનું પાન.

પદ ૭૬ મું : ઓઘ=સમૂહ. અજ=અજ્ઞા. સનકાદિક=સનક
વગેરે. નિગમને અગમ=વેદને પણ અકળિત. સુગમ=સહેલું. હરનીશ=
હમેશ. શેષ=શેષનાગ. મુર્ખા=મૂઢા, અસત્ય (મૂપા). વિલય=નાશ.
ભ્રમનિદ્રા=ભ્રમરૂપી નિદ્રા. વામ્યું=દૂર થયું. વ્યોમ=આકાશ. અબ્ર=વાદળ,
ભર્મ=ભ્રમ, ભરમ,

પદ ૭૭ મું

આનંદના ઓઘ તે આજ ઉદે થયા, મુજને માયરો પાર લાધ્યો;
 પાંચ પચીસમાં એકે નથી ટાળવા, જેમ છે તેમ એ માલ બાધો.
 આપ અંબુજ અવની થયો તેજ તું, વાયુવ્યોમે ખેત્રી જ્યાલ લાવ્યો;
 દ્વિપદ ચતુરપદ અનંત એકે નહિ, વિવિધ પ્રકારનો વેશ કહાવ્યો.
 અખિલ બ્રહ્માંડમાં અણુ નથી ટાળવા, સગંગસૂત્ર મેં જોયું વિચારી;
 વસ્તુનો પિંડ તે વિશ્વરૂપે રમે, આઘ મધ્યઅંત એ વસ્તુ સારી.
 ધૃતની પૂતલી નખશિખે ધૃતભરી. ધૃતના સોળ શ્રંગાર સાર્યા;
 એમ અભેદ વિચારતાં અખો પદ પામિયો, નામરૂપે રખે રે'તા ભાર્યા.

રાગ ભૈરવ કેદારો—પ્રભાતીનાં પદ

પદ ૭૮ મું

નર નિદ્રાળુ જ્યાં લગી હોય રે, ત્યાં લગી જાણશે સ્વપ્ન સાચો;
 જ્યારે પુરુષે ભ્રમનિદ્રા તણ, પરગળો ત્યારે પરાયો પાછો. પ્રવ. ૧
 ચિદ્વિલાસ ચેતન ચિદ્વરૂપ છે, ભેદ પ્રીછે થકે ભ્રમ ભાગે;
 આત્મા એકતો અન્ય કહો ક્યાં થકી, ચિત્તતાણી ચિંતના એમ જાગે.
 સહેજ ઇચ્છાએ નરકોઇ કૂદડી ફરે, આપ ફરતે થકે દેખે સર્વ ફરતું.
 મૂઠ થયો તે દેખે નહિ કે દિશા, તેમ જંજૂળ લાગ્યું છે ઘરથું. ૩
 તેજ વસ્તુમાં ન પડે પૃથ્વી વિષે, નેત્ર મેલી રહે પ્રત મૂકી;
 જે જેમ છે તે તેમ ત્યારે લહે, એ તો અણુછતું મન માયા મૂક કૂંકી. ૪

પદ ૭૭ મું : પાંચ પચીસ=પાંચ મૂળભૂતો અને પચીસ તત્ત્વો.
 ટાળવા=દૂર કરવા. અંબુજ=કમળ. દ્વિપદ=મેપગવાળો. ચતુર્પદ=ચાર
 પગવાળો. ધૃત=ધી. સાર્યા=પાક્યા. ભાર્યા=ભરેલા.

પદ ૭૮ મું : નિદ્રાળુ=ઊંઘવાળો, ઊંઘણુશી. ભ્રમનિદ્રા=ભ્રમ-
 રૂપી નિદ્રા. પરગળો=પ્રગલ્ભતા. ત્યારે મદ—અમૃંજણ—પરાયો—
 પરા—થયો. ચિદ્વિલાસ=ચિદ્વરૂપ પરમાત્મા વિલાસ. ચિન્તના=

જાતાં આવતાં જ'જલદ ટળી ગયો, લિંગનો ભંગ થયો જ લહેતે;
ભ્રમનિદ્રા તજવા જે કોઈ હિંડે અખા, તે તો માનશે વાત કહેતે. પ

પદ ૭૯ મું

શું રે નિદ્રાળુ થઈ રહ્યા નાથજી, એ રે કુટેવ તું ને ક્યાંથી લાગી ?
જે મુક્તને દૂર દેખે શું ક્યામણા, તું આંખ મીંચીને શું ખેડો અભાગી ?
તેજ તારુણી ત્રિકમ ક્યાં તમે ત્યાગશે, નાસશે જ્યાંત્યાં નાર સાથે;
ખાદ્ય મૂકી અંતર આરાધશે, નેઠ નહિ નીસરો પરોયા નાથે.
મૂક પાખંડ ને ભોગવ ભામની, નહિ તો કામ સચું રહેશે જ કાળે;
ધારણા ધ્યાનનું ફલ સુણ શામલા, પાહાણાને જીવતે જન્મ ગાળે.
મુક્ત તે મનતણો ધર્મ છે મહાવજી, ઉત્તમ મધ્યમ બે કર્મ કાયા;
સાધન સર્વે વિચારમાંહે વસે, પણ મંદબુધ મરમ વણુ ન લહે માયા.
સ્વે હોય ત્યાં કર્મ ન હોય કાનજી, ભેદ સમજ્યા વણુ સાધે મુદ્રા;
અચળ્યું આપ જે દેખે છે અખા, તે તો માને એને ભ્રમનિદ્રા.

પદ ૮૦ મું

રામ તું રામ તું નામ જેહનું જપે, ધામ તું ધરતું શોધ આળે;
જાગ્યા વિના જ'જાળ તે તો ગળે પડયું, ત્યારે તે નીકળે જ્યારે હું જ ટાળે.

વિચારણા. ફૂદડી=ફૂદરડી, ગોળગોળ કરતું. મૂઠ=મૂર્ખ, જડ. પ્રત=
વૃત્તિ. નેત્ર=આંખ. હિંડે=ચાડે. ઇચ્છે.

પદ ૭૯ મું : મુક્ત=મુક્તિ. તારુણી=તરુણી, સ્ત્રી, માયાશક્તિ.
ત્રિકમ=ત્રિવિક્રમ; આત્મા. નાર=સ્ત્રી. નેઠ=નઝી. શામલા=શામળિયા.
મહાવજી=માધવ, શ્રીકૃષ્ણ. મંદબુધ=મંદ-ઓટી બુદ્ધિવાળો. મુદ્રા=યોગમાં
આંગળીનો વિન્યાસ. ધારણા=કોઈ એક સ્થાન અથવા વસ્તુ ઉપર મનને
દૃઢ કરવું (દેશચન્દશ્ચિત્તસ્ય ધારણા). ધ્યાન=કોઈ ખાસ વસ્તુ
ઉપર અખંડ ચિન્તન કરવું. (તત્ર પ્રત્યયૈકતાનતા ધ્યાનમ્)

પદ ૮૦ મું : આળે=સહેજે. ગળે પડયું=વળગ્યું. પરડવે=

છીપને શોધતાં મોતીમાંહે મળે, ઉપર ખોસે તે અજાણે;
 જીવને જથ કરે એવું મન આચરે, મરમ સમજે નહિ માયા તાણે.
 નામ ને ઠામ જેહને ગામધર નહિ મળે, જે પરઠવે તે પરપંચ માધ્યું;
 તે વિષે જિગી જિગી સહુ આથમે, કોટ પ્રહ્લાંડનું મૂલ જ્યાં લાગ્યું.
 જાગ્યા જગદીશ તે એણી પેરે ગણે, ઊંધ ઊરમિતણી વાત અજાગી;
 પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રભુને એમ ભોગવે, અંધપરંપરા ન રહે વજાગી.
 વેણું વાયું સત તે નરને ખરું, ખીજને સરવરી વહે સદાયે;
 સૂરજ સરખો સહુને માથે તપે, પણ જાગી જુએ અખા તે સહરાયે.

પદ ૮૧ મું

આપે રમે ને રમાડે આપે હરિ, આપ ધ્યાતા રામ આપે ભોક્તા;
 ચણણવણ કોણ કરે છે એહવી, ગતિ કરી જાણે તે જ વક્તા.
 એ તો અણુછતાને લાસ્યો અણુછતો, ને બુદ્ધ વિષે તેને આવી બેઠો;
 દ્વૈતઅધ્યાસ કરી ફરે લવ વિષે, આપ નવ ઓળખે બુદ્ધવણુઠો.
 રામ ચેતન વિના ચિંતના કેહની, કોણ ખીજે ધણી રામ ટળતાં ?
 સંશે અવિવેકની મૂક મન ચાતુરી, રહે રે પોરા જાણી દ્વંધ ગળતો.
 જો રે પ્રતીત નાવે તુંને સંતની, તો પૂછજે વેદનું કાંડ છેલું;
 દેહદરશન તજે લાળ આતમ ખીજે, પારની પ્રીછ તુંને કહી જ મેલું.
 કહાં ઊંચ નીચ કહે બુદ્ધ ઠામ ન રહે, એ સર્વે જાણુ અવેવ હરિના;
 આપ સંશે જીડી ગયો આપથી, ત્યારે અખા હીસે રામ છેક ધરના.

કબૂલવાથી. કોટ=કોટિ; કરોડ. ઊરમિ=ગિર્મિ; ઉમંગ. વેણું=વણાણું,
 પ્રભાત. સરવરી=સર્વરી, રાત. સહરાયે=ખુશ થાય.

પદ ૮૧ મું : ધ્યાતા=ધ્યાન ધરનાર. ભોક્તા=ભોગવનાર.
 વક્તા=કહેનાર. બુદ્ધવણુઠો=મગડેલી બુદ્ધિવાળો. પોરા=પાણીમાં થતા
 ખારીક જીવ. પ્રતીત=પ્રતીતિ; ખાતરી. કાંડ છેલું=છેલ્લો જ્ઞાનકાંડ—
 અચિંમ્માર્ગનો (જુઓ છપ્પામાં). અવેવ=અવયવ,

પદ ૮૨ મું

શીષ સ્વામીના ઉછરંગ ઉપર ધરી, આપમાં આપ અરંપીને સૂતેા;
 જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ એ શમી, તટસ્થ તુર્યાતણે બ્રહ્મ ભૂતો. બ્રુવ.
 અચિંત નિદ્રાતણા સુખકેરા સ્વાદને, સ્વર્ગ સરીખડો તે ન જાણે;
 જાગ્રત સ્વપ્ન ઉપાધિના અનુભવી, તેને ભવસાગર મધ્યે ચિત્ત તાણે.
 ચિત્ત ચિદાનંદના ચરણમાં ભળ્યું, અળગું ન થાય જો અજ આવે;
 તત્ત્વવિચારે શરણુ જે પામિયે, જેમ જલ જલીરંગનું રૂપ આવે.
 રસબસ વસ્તુમાં અસત સામી રમે, એ મહાકલા કૃષ્ણની તે જ પ્રીછે;
 અંગ અધ્યાસ આપાપર હોય ના, ભૂત ભવિષ્ય તે નવ ઇચ્છે.
 ભેદ પામેથકે ભજન જે ઊપજે, ભવસાગર તેને સઘ શોષે;
 સમજે તે સારનું સાર જાણે અખા, કાલની જલ તેને નવ દોષે.

પદ ૮૩ મું

સમજી સિદ્ધાંતને સાર ગ્રહી-થા સુખી, ખેસ પૂરો થઈ નિજ લાભે;
 ઉત્તમને મધ્યમવાણી બહુ વિશ્વમાં, તે ભોમિવિકાર નહિ લાગે આભે.
 પિંડ ને પિંડનાં કૃત ઊભાં હશે, ત્યાં લગે દેખશે લોક દેહને;
 નિંદા ને સ્તુતિ સરખી આલે વિશ્વમાં, રખે રે મન તું વળગ તેને.
 નિર્ગુણ કથતો કબીર બહુ પરભવ્યો, સગુણ ગાતો નૃસિંહ મેતો;
 સત પાળતો રાજા હરિશ્ચંદ્રને દમ્યો, પ્રહ્લાદ પીડ્યો બહુ વૈષ્ણવ કહેતો.

પદ ૮૨ મું : શીષ=માયું. ઉછરંગ=ખોળો. બ્રહ્મ ભૂતો=બ્રહ્મરૂપ થયો. અચિંત=નિશ્ચિન્ત. અજ=અજ્ઞા. બ્રહ્મા આવે તોપણ ચિદાનંદ -પરમાત્માના-ચરણમાં ભળી ગયેલું ચિત્ત અળગું-દૂરું થતું નથી. જેમ ...જલ...આવ. જેમ જળ જળના રૂપમાં મળતાં જળરૂપ થાય છે. અસત સામી=અહંતાદિ-યુક્ત બદ્ધ જીવ, અથવા રાખસબ્રહ્મ. જાણ=જાળ. દોષે=દોષરૂપ થાય, પીડા કરે.

પદ ૮૩ મું : ભોમિવિકાર=ભૂમિ-પૃથ્વીનો વિકાર. આભે=આકાશમાં. પરભવ્યો=કાયર કર્યો. કબીરે નિર્ગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના

ભક્તિ જે આદરે તેની વિશ્વ નિંદા કરે, ભક્તને જગતની રીત અવળી;
પયપાન કરાવતાં જેમ વછગૌને દમે, એમ જગતની રીત નહોય સવળી.
એકલો ભક્ત તે જગત નિર્મલ જુએ, ને જગત ભક્તના દોષ થાપે;
એ માયાવિલાસ તું જાણી રહેની અખા, વસ્તુ વિચાર કર નાવે માપે.

૫૬ ૮૪ મું

તેજ અવની પરવીર કહીએ ખરા, જે બ્રહ્મઅગ્નિમાં સામા ચાલે;
શૂર સુભટની ચાલ દેખાડવા, થઈ તદ્દરૂપ ને મધ્ય માલે. ધ્રુવ. ૧
કેસરીબાલ હોય જન્મથી ધીર જે, જઈ ગજરાજને શીશ લાગે;
બ્રમ્હેગળતણા જૂથ દોવટ કરે, ભય નહિ જે કહી પાછો ભાગે. ૨
વજ્રમણિને જેમ અગ્નિ નવ અડે, પ્રહાર કરતાં લોહ મધ્ય ચાલે;
દરિદ્ર જનનાં હરે તિમિર છેદન કરે, આપ બળે કરી તે ન હાલે. ૩
ગોટીકેા શુદ્ધ પારસતણા હોય જે, ધાતુરસ સત થઈ જલને પોખે;
જ્વાળા પ્રભાવ તેને વહ્નિ તણા નવ કરે, તેને પ્રતાપે તે જગત પોખે. ૪
સ્થિતપ્રજ્ઞતણું બિરદ એવું અખા, જેણે શીષ સાટે ગોવિંદ લીધો;
ત્રણ દષ્ટાંતે કરી આપ નર નીપના, પછી જ અરથીને ઉપદેશ દીધો. ૫

કહી છે અને કરી છે. તેને ખૂબ કાયર કરવામાં આવ્યો હતો. નર-
સિંહ મહેતાએ સગુણ બ્રહ્મ-શ્રીકૃષ્ણનું કીર્તન કર્યું છે. દમ્યો=દુઃખ
આપ્યું. પયપાન=દૂધ પાતાં, ધવરાવતાં. વછ=વાછરકું. ગૌ=ગાય. નાવે
માપે=માપમાં ન આવે. વસ્તુ=બ્રહ્મ અમાપ છે, માપથી પાર છે.

૫૬ ૮૪ મું : અવની=પૃથ્વી. તદ્દરૂપ=તદાકાર. માલે=મહાલે.
કેસરીબાલ=સિંહનું બચ્ચું. ધીર=વીરજ અને હિંમતવાળું. ગજરાજ
=મોટો હાથી. શીષ લાગે=માથે કૂદે. બ્રમ્હેગળ=બ્રમ્હૃષી હાથી. જૂથ=
ટાળું. દોવટ કરે=એ ભાગમાં વહેંચી નાંખે—ભગાડે. વજ્રમણિ=હીરો.
પ્રહાર=ધા. લોહ=લોહું. દરિદ્ર=ગરીબાઈ. તિમિર=અંધકાર. હરે=કરી
લે. છેદન કરે=કાપી નાંખે. ગોટીકેા=નાની ગોળી. ધાતુરસ=ધાતુનો રસ.
સત=સાત ધાતુરસ. જલ=પાણી. પોખે=પોખે. જ્વાળાપ્રભાવ=ઝાળની
અસર. વહ્નિ=અગ્નિ. સ્થિતપ્રજ્ઞ=સ્થિર શુદ્ધિવાળો. જુઓ ગીતા,

પદ ૮૫ મું

વાતો કરે કિરતારની, બીજી પડતી મેલી;
 ભીડ પડ્યે ભગવાન છે, અંતકાળના બેલી. વાતો૦ ટેક
 આવ્યા ત્યારે એકઠા, જૂજવે થઈ જાયે;
 સમજાવ્યા સમજે નહિ, ગાફલ ગોથાં ખાયે. વાતો૦ ૧
 દરસન પરસન દેહમાં, કોઈ વિરલા જાણે;
 ખલક કૂડે રે કૂલડે, ભેદુ ભમરા રસ માણે. વાતો૦ ૨
 રહીએ ઈશ્વરને આશરે, સમરી લઈયે સાંધ્યા;
 પ્રહ્લાનંદ ચરણે અખો ભણે, અખે રામ જ કહિયા. વાતો૦ ૩

પદ ૮૬ મું

રહેવું મેશને ઓરડે, ભાઈ દાગ ન લાગે;
 સોહં સોજ્જવલ એ સદા, ચેતન હોઈ જાગે. રહેવું૦ ટેક
 તાદૃશ શીતલતા સદા, દ્વંદ્વ રાગ ન રાગે;
 કામકાજ, અલોભતા, તૃણાને ત્યાગે. રહેવું૦ ૧

અધ્યાય ૨, સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો. શીવ સાટે=માયાના બદલામાં.
 અર્થી=અર્થી, પ્રયોજનવાળો.

પદ ૮૫ મું : ભીડ પડ્યે=સંકટ આવે ત્યારે. અંતકાળ=છેલ્લો
 વખત; મરણ. એકઠા=પંચતત્ત્વો એકઠા આવ્યા હતા—એકમાં બંધા-
 ધને આવ્યાં હતાં, પણ મૃત્યુ થતાં તે છૂટાંછૂટાં વેરાઈ જાય છે.
 ગાફલ=ગદગતમાં રહેનાર. પરસન=પ્રસન્ન. દેહમાં જ ભગવાનનાં પ્રસન્ન
 દર્શન છે. પણ કોઈ વિરક્ત પુરુષ જ તે જાણી શકે છે. ખલક=સંસાર,
 દુનિયા. ભેદુ ભમરા=રસના ભેદને જાણનારો ભમરો, રસવેતા જીવ.
 સાંધ્યા=સ્વામી, પરમાત્મા.

પદ ૮૬ મું : મેશનો ઓરડો=સંસાર અથવા જીવશરીર.
 એમાં મેશનો દાગ—ડાઘો—ન લાગે એવી રીતે રહેવું જોઈએ. સોજ્જવલ=
 પ્રકાશિત. સંસાર અથવા ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ જડ છે—અને ‘સોહં’

શીખ્યું, સાંભળ્યું રહે હદ લગી, બેહદ થકી આધું;
 જ્યારે નિરંજન દેવ છે, ઘડિયાળું વાગ્યું. રહેવું ૨
 જેહેનો મતો રે અગાધ છે, જહાં ચેન ભાગે;
 કહે અખો એ સત્ય છે, ધ્યેય ધ્યાતાને ત્યાગે. રહેવું ૩

પદ ૮૭ મું

મૂળ વિચારો રે પડિતો, શાને ભરમમાં ભૂલો ?
 ભાઈઓ રે ! શીઠ ફાગટ ફૂલો ? મૂળ ૦ ટેક
 આદિ બ્રહ્મથી ઊપની, ચૌદ લોકની સદિ;
 ઊચનીય તેમાં નહિ, દેખો આતમદદિ. મૂળ ૦ ૧
 પાણીકેરા પિંડ બન્યા, જ્યાં જોઈએ ત્યાં તેવા;
 ઉત્પત્તિ પ્રલય એક છે, જ્યાં નહિ દેવી ને દેવા. મૂળ ૦ ૨
 પૂંઠ દેધને શું કરો ? પિયુ પાસે ભાળો;
 પડહો છે આડો કર્મનો, ગુરુગમસેં ટાળો. મૂળ ૦ ૩
 પાંચ તત્ત્વ થયાં બ્રહ્મથી, બ્રહ્મમાંહે સમાય;
 થયાં છે પણ થીર તે નહિ, જેનાં હોય ત્યાં જાય. મૂળ ૦ ૪.
 બીજ બળે નહિ જ્યાં લગી, બઈ ત્યાં લગી ઊગે;
 બીજ બળ્યા વિના માનવી કરે જુગો જુગે. મૂળ ૦ ૫

એ ચેતન છે. એ સદા જગત છે. તાદશ=ખરેખરી. શીતલતા=ટાઢાશ. અલોભતા=નિર્લોભીપણું. તૃણા=ઈચ્છા. હદ=ત્રિગુણાત્મક પ્રપંચ. બેહદ=પ્રપંચની પાર. પણ પરબ્રહ્મ તો એ બેહદથીય આધા છે. એ નિરંજન કોઈ પણ જાતના અંજન-મેશ-વિનાના છે. ઘડિયાળ વાગ્યું=શ્રવ્ય શિખર ઉપર સોહં શબ્દ ગાજવા લાગ્યો. રોમરોમમાં રામના ગ્રણુ-કાર વાગી રહ્યા. અગાધ=માપી શકાય નહિ તેવા, ઊંડા. મતો=બુદ્ધિ, માન્યતા. ચેન=ચિહ્ન.

પદ ૮૭ મું : દેવા-દેવ. પૂંઠ દેધને=પીઠ બતાવીને. પિયુ=સ્વામી, પરમાત્મા. ગુરુગમસે=ગુરુએ આપેલી સમજથી. બીજ=કર્મનું બીજ,

અનુભવ એવો રે કીજિયે, મનની જક જાય;
 મન મૂવા વિના માનતી, વસ્તુરૂપ ન થાય. મૂળ ૯
 કહે અખો નિર્ગુણ ગ્રહી, આ જ્ઞાન છે સાચું;
 આતમતત્ત્વ ચીન્યા વિના, સાધન સહુ કાચું. મૂળ ૭

પદ ૮૮ મું

ધન્ય રે વહાલા તારે ધૂંધટે, કોઈ પાર ન પામે;
 કઈક જોઈને વિસ્મય હવા, કઈક લાગ્યા છે ભામે. ધન્ય રે ૦ ટેક
 વહાલા ! શા સરખો તુજને કહું ? નહિ રૂપ ને રેષા,
 તુંને ઉપમા દેવા કંઈ નથી, નહિ વર્ણ ને વેષા. ધન્ય રે ૦ ૧
 સૂક્ષ્મ કહું તો કયાં લગી, મન વાણી ન જાયે;
 સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ ઘણું પરમાણુ ન થાયે. ધન્ય રે ૦ ૨
 દીર્ઘ નહિ, લઘુ નહિ, અઘ ઊર્ધ્વ ન કહેવાયે;
 દેશ કાલ વસ્તુ નહિ, એમ વેદ જ ગાયે. ધન્ય રે ૦ ૩
 અજરામર અછેદ તું, વહાલા વચને ન આવે;
 સદા સદોદિત જળહળે, અવિગત જ કહાવે. ધન્ય રે ૦ ૪
 વહાલા ! કહું નિર્મળ તાલ્યરી, કંઈ રમત જ ન્યારી;
 વેશે વહેવારે જે વાધશે, તેની બુદ્ધ જાય હારી. ધન્ય રે ૦ ૫
 હું અકર્તા રે વિલસ્યો, તારું સામર્થ્ય પ્રૌઢું;
 જો તે પૂરું તો પડે, જો વસતું હોય થોડું. ધન્ય રે ૦ ૬

જ્યાં સુધી આ કર્મનું ખીજ છે, ત્યાં સુધી જન્મજન્મમાંતર આવ્યાં જ કરે છે. મન મૂવા વિના=મનનો નાશ થયા વિના; મન વિકલ્પથી સંપૂર્ણ મુક્ત થયા વિના. ચીન્યા=ચિન્તવ્યા, વિચાર્યા.

પદ ૮૮ મું : વિસ્મય=આશ્ચર્ય. ભામે=મોહમાં. રેષા=રેખા. વેષા=વેષ. મન...જાયે=મન અને વાણી તારું વર્ણન કરી શકે એમ નથી. તું સૂક્ષ્મ કેટલો છે, અને કેટલો સૂક્ષ્મ છે, તે કહી શકાય એમ નથી. સરખાવો : અણોરણીયાન્ મહતો મહીયાન્.

એમ વિચારી જોયું અખે, આપું હરિમાંહે ખોયું;
સમવિષમતા રહી ગળી, ધામ મૂળનું જોયું. ધન્ય રે૦ ૭

રાગ કાનડાનાં પદ

પદ ૮૯ મું

ઊલટ શીરે સોઈ નિજ ઘર પાવે, નહિ તો મિથ્યા જન્મ ગમાવે. ધ્રુવ.૧
જીડાં રે ઠહેરાવું ત્યાં ખીચ આકાશા, અન ઉપાય કરે સર્વે સાંસા;
સંશે મટે તો સહેજ ઘર પાવે, અલખ નિરંજન આપ લિખાવે. ૨
જીડાં રે જોડે ત્યાં રામ રંગીલા, લોક ન લખે અલૌકિક લીલા;
પલપલમેં પ્રભુ નાના રે રંગા, સોઈ પ્રભુ ખેલે સદા અંગસંગા. ૩
એકકુ ગાય ઓર નહિ વાચે, સમજ લે સાન સદ્ગુરુ સાચે;
રુચિ વિના ભોગ લાગે નહિ મીઠા, સોઈ સરાવે જોણે પિયુ દીઠા. ૪
ખડાર સેવત કાચી રે નારી, અંતર ભોગ ભોગે પિયુ ખ્યારી;
ઓર ભોગ સર્વે નિંદમેં જાવે, જાગે અખા સોઈ પ્રત્યક્ષ પાવે. ૫

દીર્ઘ=કાંધું. લઘુ=નાનું. અધ=નીચે. ઊર્ધ્વ=ઉંચે. અજરામર=અજર
અને અમર; જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અગે મૃત્યુથી રહિત. અછેદ્ય=છેદાય
નહિ એવો. અવિગત=અવ્યક્ત. વસમું=આકરું; કડણ. હરિમાંહે
ખોયું=હરિમાં સર્વસમર્પણ કર્યું. સમવિષમતા=સરખાપણું અને અલુ-
સરખાપણું.

પદ ૮૯ મું : ઊલટ શીરે=આજી વસ્તુમાં ફરવાને બદલે અંતર-
વસ્તુમાં વળવાથી. સોઈ=તેજ. ગમાવે=ચુકાવે. અન ઉપાય=ખીજે ઉપાય.
સાંસા=કાંકાં. સંશે=સંશય. અલખ નિરંજન=અલક્ષ—લક્ષમાં ન આવે
એવા નિરંજન કેવલશ્રદ્ધ. લિખાવે=લક્ષમાં આવે. અંગસંગા=અંગ
સાથે, ભેટીને, ઓતપ્રોત. સરાવે=સ્તુતિ કરે. કાચી નારી=માયા.
અંતરભોગ=ભક્તિ. પિયુ=આત્મા, પ્રિયતમ.

પદ ૯૦ મું

રામરસાયન જન જીનહીં પિયો હે, તાકે નેન લયે કછુ ઝોરા;
જખહી ખ્યાલો માનું કાન દિયોહે, રામરસાયન જન જીનહી પિયો હે.
જિતરત કંઠ કુટિલતા મિટ ગઈ, જખ ઉર અંતર વાસ કિયો હે;
ભિન્ન ભિન્ન ભાવ રહ્યો તોરી ભીતર, સો સખ મહારસ નીર દિયો હે. ૨
પિયો હે પીયૂષ પચ્યો હૃદામાં, મહા અનુભવ પ્રકાશ કિયો હે;
ઊર્ધ્વ કમળ સુર્ધ લયે એસે, જીવ ટળી નિજ શિવ લયો હે. ૩
જિતરત નાંહીં તાકે બ્રહ્મખુમારી, વાકું કખહું ન કાલ ગ્રહ્યો હે;
જ્યુંકા ત્યુંહી અખા હે નિરંતર, ચિત્ત ચિદ્રૂપ લયો સો લયો હે. ૪

પદ ૯૧ મું

શબ્દાતીત નિગમ મુખ ગાવે, જાકો યોગેશ્વર ધ્યાન લગાવે;
વામેં હમ હમ ભીતર બોલે, શબ્દાતીત નિગમ મુખ ગાવે. ધ્રુવ. ૧
ઉપનિષદ કહેત આનંદમય, પ્રકૃતિપાર પંડિત બતાવે;
જાકું રટત હે મહામુનિશ્વર, સો જ્ઞાની ઘરબેઠહીં પાવે. ૨

પદ ૯૦ મું : રામરસાયન=રામરૂપી રસાયન=અમૃત. નેન=આંખ.
એ અમૃતના કટોરાને કાન સુધી લાગ્યા હો, ત્યાં પણ એના અમૃત-
નું પાન કર્યું એમ માનો. જ્યાં એ અમૃતરસ ગળામાં જિતરે છે
અને અંતરમાં ફરે છે, ત્યાં સર્વ કુટિલતા—વાંકાપણું—મટી જાય છે.
તોરી ભીતરમાં જે ભિન્ન ભિન્ન ભાવો છે, તે સઘળા મહારસનીર
(અમૃત)ના આપેલા છે. પીયૂષ=અમૃત. હૃદામાં=હૃદયમાં, ઊર્ધ્વકમળ=
ઊર્ધ્વકમળ. સુર્ધ=સુર્ત, સુરતા, ધ્યાન. સુરતાથી કુંડલિની આ ઊર્ધ્વ-
કમળમાં (અષ્ટદલકમળમાં) પ્રવેશે છે, ત્યારે જીવ શિવ થઈ જાય છે—
જીવને બ્રહ્મરૂપ મળે છે. બ્રહ્મખુમારી=બ્રહ્માનંદની મસ્તી.

પદ ૯૧ મું : શબ્દાતીત=શબ્દથી પાર—જ્ઞાકારથી પાર. નિગમ-
મુખ=વેદની વાણી. વામેં=તેમાં. હમહમ=સોહમ. આનંદમય=આનંદરૂપ.
ઉપનિષદ કહે છે : આનન્દં બ્રહ્મ । પંડિતો બ્રહ્મને પ્રકૃતિપાર—પ્રકૃ-

કોઈ તપ તીર્થ મતાદિક ત્યાગી, કો ચમુના વૃંદાવન આયો;
 કોઈ ક્ષીરસાગર બહુવિધ વાદી, સોઈ સિંધુ સર્ગ નાવત નાયો. ૩
 જેસે પારસ સ્પર્શે ધાતનકું, સોઈ સાધનકો સાધ્યો નવ જાયો
 કહે અખો યેહી અકથ કહાની, નાહિ કછ પાયો મેં નાહિ ગમાયો. ૪

પદ ૯૨ મું

નાવે ગુણે નિરગુનકી ખાતે, આપ બન્યો હે અપની ઇચ્છાતે;
 આપે આપ આનંદ કેવળ રસ, નાવે ગુણે નિરગુનકી ખાતે. ધ્રુવ. ૧
 જ્ઞાન કથી કથી હારે જ્ઞાની, ભક્ત ભળ ભળ હારે ગાતે;
 ત્યાગ વૈરાગ્ય કરી કરી થાકે, પ્રગટ ખેલ ન આવત વાતે. ૨
 ઓહી અચરજ ખૂઝે કોઈ જ્ઞાની, કયા જાને કોઈ ભેદકી જાતે;
 જેસે વજ્રકેં વેધે વજ્રમણિ, ઓર ન ટકે કોઈ ખાત બનાતે. ૩
 ક્યારે કહું બનત નાહીં કહતે, અકથ કહાની લખી ન જાય પાતે;
 પ્રગટ પ્રમાણ હજૂર હથોહથ, ઓહી ખિરાજે નાહીં અખા તે. ૪

પદ ૯૩ મું

મહામત્તવાળા શ્રીરામજના, ચઢી ગયો ચિત્ત ચિત્ આપ ન આપો
 સો ફરી ન ઊતરત કોઈ દિના, મહામત્તવાળા શ્રીરામજના. ધ્રુવ. ૧

પાર રહેલું તત્ત્વ કહે છે. મહામુનીશ્વર=મોટા મુનિવરો. ક્ષીરસાગર=
 વિષ્ણુને રહેવાનું સ્થાન; દૂધનો દરિયો. બહુવિધ=અનેક રીતનો.
 કોઈ ક્ષીરસાગરને અનેક રીતે વર્ણવે છે. એ બધા સિન્ધુ સમુદ્રમાં
 નાહ્યા છતાં સ્વર્ગમાં નાહ્યા નથી—સ્વર્ગને પામ્યા નથી. પાયો=પામ્યો.
 ગમાયો=ગુમાવ્યો. અકથ=કહી ન શકાય એવું.

પદ ૯૨ મું : ઇચ્છાતે=ઇચ્છાથી. ગુણે=ગુણમાં. ખાતે=ખાતો.
 ધાતે=રીતમાં, સમજમાં. અચરજ=આશ્ચર્ય. ખૂઝે=સમજે. પાતે=પાના-
 માં. હથોહથ=હાથોહાથ.

પદ ૯૩ મું : મહામત્તવાળા=મહાન ઉન્નાદ—મસ્તી—વાળા.
 રામજના=રામનો ભક્ત, હરિજન. એનું ચિત્ત ચિત્માં મળી ગયું છે.

સાધી સૂરતનૂરતકી નિશ્ચે, આપ ન હોયત ઓર તના;
નિરાધાર ધરની ન ધારે, ચિત્ત ચિદ્રૂપ ભયા અપના. ૨
અજબ કળા અચાનક ઊપની, પાર પ્રહારસરૂપ મના;
પ્રપંચપાર સેવક ન સ્વામી, એક નહિ કોન કહે જો ધના. ૩
સ્વમ સાખ હેત નહિ કોઈ, જાગ્રતમેં સખ હોત ફના;
અપને બળે ઉડત જ્યું પંખી, અખા આધાર નહિ જ્યું અના. ૪

પદ ૯૪ મું

નિરગુન રામ ગુનનકે વિખે, હે ત માંહિ માયાની મેખે;
આપે આપ આનંદ અનંત ગત, નિરગુન રામ ગુનનકે વિખે. ધ્રુવ.
ભયા કંચન અનંત આભૂષણ, મું જાને જન મૂલખે લેખે;
શુણ્ણસો ઘાટ માટ અતિ શોભા, રહેણ રંચ કાંહેકું ફેખે. ૨
ભાની મુદ્રા ભોગ નિમિત્ત જ્યું, અસન બસન બહુ રિધ વિશેખે;
રૂપક જ્યું કા ત્યું હે જનકું, ન મટે આપ ભોગકું પેખે. ૩
આપ અરૂપ રૂપ રસ નાના, ખાના લક્ષ ચોરાસી મેખે;
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સમાવી ચાલે, જ્યું ધનસાર રહત નહિ રેખે. ૪
એસાં આપ વ્યાધિવિધ વિમલી, જમલી નહીં કોઈ દેત ઉવેખે;
કર આલોચ સોચ અખો કહે, સારા સિંધુ આપલગ સેખે. ૫

એનો 'હું' ભગવાનમાં લય પામ્યો છે. સૂરતનૂરત=વક્ષ અક્ષ, સગુણ-
નિર્મુણ. નિશ્ચે=નિશ્ચય. તના=તરફ. નિરાધાર=આધારરહિત—ભગવાન-
મય. ધરની ન ધારે=પૃથ્વીની—સંસારની—ધારણા—વિચાર—ન કરે.
મના=મન. પ્રપંચપાર=સંસારપ્રપંચની પાર રહેણું પરબ્રહ્મ. ધના=ધન.
હોત ફના=નાશ પામે, વિશ્વ પામે. અના=અન, શબ્દાતીત.

પદ ૯૪ મું : વિખે=વિખે. મેખે=ખીસી પણ. કંચન=સોનું.
આભૂષણ=ધરેણું. મૂલખે=મૂલ્યથી, મૂલ્યથી. રહેણ=રેણ, ઝારણ. કાંહેકું=
ક્યાંથી. ભાની=ઝેરી, પ્રકાશી. મુદ્રા=છાપ. નિમિત્ત=કારણ. અસન-
બસન=અશનવસન, ખાવુંપહેરવું. રિધ=રિશ્તિ. વિશેખે=વિશેષે. ખાના=
પ્રકૃતિ, વેશધારણ. ધનસાર=કપૂર. વ્યાધિવિધ=વ્યાધિ પ્રમાણે, કલેશ

૫૬ ૯૫ મું

મહાપદ્મમધ્ય મહાજનવાસી, બોહત વિચાર રહે બુધરાશિ;
 બકી ગેલ પડે શુક નારદ, મહાપદ્મમધ્ય મહાજનવાસી. ધ્રુવ. ૧
 તાંકી લેહરી હે હરિ હર અજ, સુર તેતીશ મુનિ સહસ્ર અઘ્યાશી;
 સિદ્ધ સાધક સખ ધર્મા ભીતર, સો બ્રહ્મસાગર સત અવિનાશી. ૨
 મરજીવા વિચરે અંબુમધ્ય, ધરશે બાહેર કરત સુખરાશિ;
 એસી સાધ આદિબિન અંબર, લિંગબિના રહે સખ રસ માસી. ૩
 એ અકળ કળા કળત નહિ પંડિત, જે શૌચ પાળે સેવે ઓ કાશી;
 જ્યું ખેચર ખોજ પડત નહિ બિચરે, ચરણ ચલે સો ભૂઅભ્યાસી.
 જાતાં આત વિષય ગોડંડા, ત્યું તગના ઘેહેઅઘેહે ગલાસી;
 એસી ગત મત સમજ અખો કહે, ન્યારા પંથ સહેજે સુચ પાસી. ૫

પ્રમાણે. વિમલી=નિર્મળ. જમલી=સાથવાળી. આલોચ=સૂક્ષ્મ તપાસ.
 સ્નેખે=શેષે; સંપૂર્ણ રીતે.

૫૬ ૯૫ મું : મહાપદ્મ=બ્રહ્મ. મહાજનવાસી=મોટા માણસો.
 બ્રહ્મમાં રહે છે. બુધરાશિ=બુદ્ધિના ભંડાર; અત્યંત બુદ્ધિશાળી. ગેલ=
 રસ્તો. અજ=બ્રહ્મા. સહસ્ર અઘ્યાશી=અઘ્યાશી હજાર. મરજીવા=
 મોટી માટે સાગરમાં ડૂબકી મારનાર; મોતને બાથમાં લઈ ફરનાર.
 અંબુમધ્ય=પાણીમાં. વિચરે=ફરે. ધરશે બાહેર=ધડથી અથવા ધરાથી
 અળગા રહીને. સુખરાશિ=સુખના ભંડાર. સાધ=અભિલાષ. આદિ-
 બિન=આદિ વિનાનું; અનાદિ. અંબર=આકાશ. લિંગબિના=સર્વ
 લિંગો—વાસના વગેરે—શમાવી દઇને, અણલિંગી થઈને તે સર્વ
 રીતે રસમસ રહે છે. શૌચ=નાવાધોવાનો આચાર. ઓ=અને.
 સેવે કાશી=કાશી વગેરેની યાત્રા કરે. ખેચર=પક્ષી. વિચરે=ચાલે,
 જીડે. પંખી જીડે છે, ત્યારે આકાશમાં એનાં પગલાંની ખોજ થઈ
 શકતી નથી; પણ જે ભૂઅભ્યાસી—પૃથ્વી ઉપર ફરવાના અભ્યાસ-
 વાળો—છે તે ચરણથી ચાલે છે, તેથી તેનાં પગલાં પારખી શકાય
 છે. વિષે=વિષય. ગોડંડા=ગાયને પડતાં. ડફેણાં. ઘેહેઅઘેહે=ધરમાં ને

રાગ રવેંણીનાં પદ

પદ ૯૬ મું

પરમ પીયૂષ જને પાન કરવું; ક્ષણે ક્ષણે જન્મ ટળે એવું મરવું.	ટેક.
પરમ સુધારસ પીધે જનને, ભવભય ભાર ન લાગે મનને.	પરમ૦ ૧
અમૃતપાન વિચારવો સ્વામી, ચૈતન્ય એક કહાવે બહુનામી.	પરમ૦ ૨
સદ્વિચાર કરવો સંત સાથે, નયમ ત્યમ રામ જાણવો આથે.	પરમ૦ ૩
હરિ જાણ્યે જન હરિરૂપ થાય, કૃષ્ણાકાર થઈ મન ભાય.	પરમ૦ ૪
પરમ લાભ હોયે હરિજન મળતે, સળંગ દીસે તન રહે તે ટળતે.	પરમ૦ ૫
પૂર્ણ બ્રહ્મ બ્યાપી રહ્યો પોતે, હૃદે ટાકું થાયે એમ જ જોતે.	પરમ૦ ૬
કહે અખો સુખી તે થાશે, અમળ અમિત થયો જેનો આશે.	પરમ૦ ૭

ધરમહાર. તગના=રેસો ખેંચવો. ગસાસી=પશુને બાંધવાની રસી.
આત=આધ, આધિ, પીડા. સુચ=શુચિ, પવિત્ર.

પદ ૯૬ મું : પરમપીયૂષ=શ્રેષ્ઠ અમૃત. એવું મૃત્યુ મેળવવું
કે કરી જન્મવાનો વખત ન આવે. પીધે=પીવાથી. ભવભય=સંસાર-
નો ભય. આથે=પૂજામાં. કૃષ્ણાકાર=કૃષ્ણરૂપ. અમળ=મળરહિત.
અમિત=માપરહિત. આશે=આશય, પદ.

પદ ૯૭ મું

અદ્ભુત રસના કોઈ જન રસિયા,
ચક્ષુ અંગ એક શ્વાસે રે શ્વસિયા. ટેક૦

એક સૂરત નર માદા મોતી,
ઊછરે અપત કો રમી રહે જ્યોતિઃ અદ્ભુત૦ ૧

કુંઝીબાલ ઊછરે જ્યમ સૂરતે,
પડે પાર જે બીડે નહિ મરતે. અદ્ભુત૦ ૨

પ્રીત કમલ સરસું ઠીક ભેડે,
અર્ક વિના પાછું અંગ સંકોડે. અદ્ભુત૦ ૩

સિન્ધુનાવ જલ મીઠે કોહડે,
અંગપટ ખારે જલે હોયે. અદ્ભુત૦ ૪

રત્ન કંબલ અગ્નિ ધોવરાવે,
જળ લાગે તો પ્રીટી જાયે. અદ્ભુત૦ ૫

ત્યમ મહારસ લાગ્યો જે જનને,
લક્ષ લાગે દેખે નહિ તનને. અદ્ભુત૦ ૬

કહે અખો અચળે રસ એવો,
ભોગી લહે ન કહેવાયે કેવો. અદ્ભુત૦ ૭

પદ ૯૭ મું ચક્ષુ=આંખ. અંગ=શરીર. શ્વસિયા=શ્વાસવાળા થયા, જીવતા રહ્યા. સૂરત=સ્મૃતિ, લક્ષ, સમુલ્લસલ એ નર છે. મોતી—સદ્વૃત્તિ એ માદા છે. ઈશ્વરસ્મરણ અને સદ્વૃત્તિથી જ્ઞાનરૂપી કોઈ અપત—અપત્ય, બાળક ઊછરે છે, અને તે બાળક જ્યોતિર્મા—સ્વયં-જ્યોત પરમાત્મામાં—રમે છે. કુંઝીબાલ=કુંઝીનું બચ્ચું. જનમતાની સાથે એ પક્ષી આકાશમાં ઊડવા લાગે છે. સૂરતે=સ્મૃતિથી. પડે... મરતે=જે મરતાં બીતો નથી, તે પાર પડે છે—સંકળ થાય છે. પ્રીત=પ્રીતિ. સરસું=સરોવર સાથે. અર્ક=સૂર્ય. સંકોડે=સંકોચે. સિન્ધુનાવ=ખારા સમુદ્રની હોડી. અંગપટ=અંગ ઉપરનો પટ. એ હોડીને ખારા

૫૬ ૯૮ મું

અતિ ઉત્તમ આલય રહે હરિને, પિંડ બ્રહ્માંડને પાછાં કરીને.	ટેકઠ
તે ૫૬ વિષે રહ્યા સંત સૂધા, સ્વમની શ્રેણીને જે નવ વલૂંધ્યા.	અતિ૦ ૧
ત્રિગુણ આઘે સર્વે તેની રે છાયા, તે શૂન્ય ભેદી જીવો રામરાયા.	અતિ૦ ૨
જીર્ણ મંડપ હીસે સત્ય સરીખો, ચૌઠ લોક એણી પેર પરખો.	અતિ૦ ૩
તેથી મહાનિધ છે રે આઘેરી, જેહની આલે શક્તિ પરેરી.	અતિ૦ ૪
ગુણવ્યાપારે જેનું મન રે ગૂંચાણું, વીસચું તે નિજ પોત પુરાણું.	અતિ૦ ૫
જે વડે ઠાઠ અલેવલે આખો, તે ભેઈ ગુણ પરેરા રે નાખો.	અતિ૦ ૬
ત્યારે તે તદ્રૂપ જ પોતે, અર્થ થાયે અખા ! એમ ભેતે.	અતિ૦ ૭

જક્ષનો પટ લાગ્યો હોય છે. કંબલ=કામળી. રત્ન, કામળી, અને અગ્નિ એમને પાણીથી ધોવા જઇએ, તો તે ત્રણે શીડી જાય છે—નાશ પામે છે.

૫૬ ૯૮ મું : આલય=ધામ, ૫૬. સૂધા=સીધા. શ્રેણી=કાર. નવ=નહિ. વલૂંધ્યા=વળગ્યા. જીર્ણ મંડપ=જરીપુરાણો બ્રહ્માંડનો—ત્રિગુણનો માંડવો. એણી પેર=એ રીતે. પરખો=પરીક્ષા કરી જીવો. મહાનિધ=ધનિર. પરેરી=આવી. ગુણવ્યાપારે=ગુણની પ્રવૃત્તિમાં. પોત=સ્વરૂપ. અલેવલે=અક્ષનવક્ષન કરે. પરેરા=આપ.

પદ ૯૮ મું

આ પ્રભુ પૂર્ણ સંહોદિત સ્વામી, ઘટ ઘટ વ્યાપક અંતરબામી.	ટેક૦
પક્ષાપક્ષ કરે રે અણુબણુયે, અણુક્રતો અહંકાર પાસા તાણે.	આ૦ ૧
નિર્મલ ભક્તિ ન બણે રે સેવા, સકલ ભાવે રમે દેવાધિદેવા.	આ૦ ૨
નહિ-પક્ષપાત હરિ તે અમારો, અંતર જોતાં એક જોલણહારો.	આ૦ ૩
પૂર્ણ સમજ્યા વિના સુખી ન થાયે, અંતર દ્વેષ બહાર હરિ ગાયે.	આ૦ ૪
માંહે અહંકાર રહ્યો વણુસાડે, તેને શોધીને નવ કાઢે.	આ૦ ૫
ન્યમ ચક્ષુને હીરે જડાવે, ઓપે પણ અંધાપો આવે.	આ૦ ૬
કહે અખો જન વિચારીને જોજો, હરિને ઇચ્છો તો દૈત જ જોજો.	આ૦ ૭

પદ ૧૦૦ મું

પૂરણપ્રક્ષ પૂરી રહ્યો પોતે, ભાગ્યો ભર્મ સ્વતન્તર જોતે.	ટેક
---	-----

પદ ૯૮ મું : વ્યાપક=વ્યાપનાર. પક્ષાપક્ષ=પક્ષાપક્ષી. પાસા તાણે=ડોડ બંધ; હોંસાનોંસી કરે. દેવાધિદેવા=દેવના પણ દેવ. નહિ-પક્ષપાત=નિષ્પક્ષ; સૌનો. ન્યમ ચક્ષુને...આવે=ચક્ષુને—આંખને—હીરાથી મહવામાં આવે, તો એની આંખનો ગોખડો ચળકચળક થાય છે ખરો, પરંતુ તેથી એને ખરેખર અંધાપો જ આવે છે. જોજો=જોઈ નાંખો.

પદ ૧૦૦ મું : સ્વતંતર જોતે=સ્વતંત્ર જોતાં. ભર્મ=ભ્રમ.

જે પામવા જાયે નર સામો,	
તે તો જાણો માયાનો ભામો.	પૂરણ ૧
જ્યાંડાં જેવો ત્યાં શ્રીરંગ પોતે,	
સંશય જાય વિચારી જોતે.	પૂરણ ૨
સ્વામી સેવક બુદ્ધિ પ્રમાણે,	
ચિત્ત આગળ દેઈ આવ્યો રે વાણ્યે.	પૂરણ ૩
અણછતી મધ્ય માયા રહી માલે,	
મિથ્યા જીવને ઘાંધર ઘાલે.	પૂરણ ૪
પ્રકૃતિ જેવી પુરુષ પણ તેવો,	
મૃગજલ વધ્યાપુત્ર જ જેવો.	પૂરણ ૫
વસ્તુ વિચાર્યે મિથ્યા સર્વે,	
સહુ લાગ્યા મોહજળને તરવે.	પૂરણ ૬
કહે અખો રામ જ્યમનો ત્યમ છે,	
પૂરા ગુરુ વિના સહુને અગમ છે.	પૂરણ ૭

પદ ૧૦૧ મું

આતમરામ નહિ નર આધો,	
દૂર સુણીને પડે રખે ધાંધો.	ટેક.
જ્યમ દર્પણ જગકે સીસું લાગ્યે,	
ભાસકશક્તિ કયાં હુતી આગે?	આતમ ૧
કાયને પોષણ સીસાકેરું,	
કેણુ જીવે કે શું છે પાછેરું?	આતમ ૨

ભાગ્યો=દૂર થયો. ભામો=મોહ. માયાના મોહથી જ માણસ ભગવાનને સામો શોધવા જાય છે—બાકી તે તો સર્વાવાસ છે. વાણ્યે=વાણીમાં. ઘાંધર ઘાલે=ગભરાટ મોહજળ=મોહરૂપી જળ.

પદ ૧૦૧ મું : ધાંધો=સથડપથડ. દર્પણ=આરસી. ભાસક-શક્તિ=પ્રકાશ આપવાની શક્તિ. આગે=અગાડે. પાછેરું=પાછળ,

પિંડ પ્રજ્ઞાંડ તે કાચ જ સ્થાની,	
તેનું પેલણ વસ્તુ સદા અમાની.	આતમ૦ ૩
તે નહિ જાયો કે નીચો પાતાલે,	
દશે દિશાસહિત સહુનું આલે.	આતમ૦ ૪
દીસે નહિ તે દેહ અહં માને,	
અહં ઓળખે તો રહે નિદાને.	આતમ૦ ૫
જો પ્રભુ પ્રીત કરીને હીસે,	
જગત ન દીસે વસ્તુ જ દીસે.	આતમ૦ ૬
આડ નથી અખા કશી ખીણ,	
વારિધિ મધ્ય અહંતા જે થીણ.	આતમ૦ ૭

પદ ૧૦૨ મું

હરિરસ ભોગી રે સંહેજ ખેલારા, જેસે સ્ફટિક મણિ સંગતિ સારા;
અણુલિંગી આકાશથી આછા, રોધરહિત ન ભાગે રે પાછા. ૧
દશ્ય દષ્ટિ મધ્યકા રે વાસી, ઘટ આકાશ જયું સદા રે ઉઠાસી. ૨
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય સ્વપ્ના રે ભાંડી, કલ્પિત ભાવ ન લાગે રે ત્યાંડી. ૩
ભાવાભાવરહિત આદ્ય મધ્યે, અખા પૂરણ થયો પૂરણુનિધ્યે. ૪

અમાની=નિરભિમાની, અથવા ન માનેલી. આલે=આલય, સ્થાન.
અહં=હું. નિદાને=સાચેસાચ. વારિધિ=સમુદ્ર. થીણ=ઘટ થયેલી. એવી
અહંતાને વેરી નાખો, એટલે સચ્ચિદાનંદનો મહાસાગર ઊલટતો
અનુભવાશે.

પદ ૧૦૨ મું: ખેલનારા=ખેલનારા, આનંદ લેનારા. રોધ-
રહિત=અટકાવ વિનાના. દશ્ય=જોવાની વસ્તુ. દષ્ટિ=જોનાર આંખ.
મધ્ય=વચગાળાનું. દ્રષ્ટા, દર્શન, અને દશ્ય આ ત્રિપુટીમાં દર્શન
એ મધ્યસંધિ છે. હરિરસનો ભોગી નિત્ય આ દર્શનમાં રહે છે—
ભગવાનમય રહે છે. ઉઠાસી=તટસ્થ; શોકમોહાદિથી રહિત (ઉદ્ધ=ઝેંઝે,
આસી=ખેસનાર). ભાવાભાવરહિત=ભાવ અને અભાવથી પર. આદ્ય=
આદિ પ્રજ્ઞા. પૂરણુનિધ્ય=પૂર્ણનિધિ, પરમાત્મા.

પદ ૧૦૩ મું

અળ ગયા જનમમરનકા સાંસા, રામ એ રામ લયા રે સમસા;
 જેહી રામ જાનેં થા દૂરા, સોહી રામ મેં પાયા ઉરા. અળ ૧
 બિન જાન્યા મેં બહુત મરે થા, પિંડ પ્રહ્લાંડકા બાર ધરે થા. ૨
 સો મેં દેખ્યા સ્વતંતર ધાગા, પિંડ પ્રહ્લાંડ કાવે ધાગે રે લાગ્યા. ૩
 ના જપ તપ ના સંયમ ક્રીના, અવાચ્ય રસ મુખ બીન પીના. ૪
 શુરુગમ ગ્યાન એસે હી પાયા, અન્તર્દષ્ટ કોઈ ગયા ન આયા. ૫
 બીન મૂવે મૂવા નર સોહી, બહું એસી બિપજ હોઈ. ૬
 ત્રિશુભ્રુકી નિદ્રા ઘેર ન લાગી, અખે રામ અંતરમતિ જાગી. ૭

પદ ૧૦૪ મું

તખ વે પદ કેવલ્યકું રે પાઈએ, કહેણીરહેણીસે પર બાઈએ. ટેક.
 જખલગી મનુષા કરે કહુ આસા, તખલગી હે રહેણીકા પાસા.
 જખ યે ચિત્ત અચિત્ત ધર આયા, સિરપર લીન ભયી છાયા. ૨
 ફિર મનકે મનરૂપે રે હોવે, કાલકરમ તીસેં કાહે વગોવે? ૩
 જયું ઢાંકે દર્પન પ્રતિબિમ્બ નાંહી, ત્યું મન અમન તો રહેણી કાંહી.
 એસે અખધૂત ક્રિયા બિચારા, તોયે અખાપદ પાચે પારા. ૫

પદ ૧૦૩ મું : સાંસા=શ્વાંસ. રામ...સમાસા=મધે બસ રામ-
 રામ જ સમાઈ રહ્યું. ઉરા=ઉરમાં, અંતરમાં. ધાગા=સૂતરનો દોરો,
 સૂત્ર. ગ્યાન=જ્ઞાન. અંતર્દષ્ટ=અંતરમાં જોયા. ઘેર ન લાગી=ઘેરાઈ
 નહિ. અંતરમતિ=અંતરમાં રામની સૂઝ જાગી.

પદ ૧૦૪ મું : કહેણીરહેણી=કહેવું અને રહેવું, વચન અને
 આચાર. આસા=આશા. અચિત્ત ધર આયા=ચિત્ત બ્યારે સાંત
 પામ્યું. સિર=માથું, અક્ષરંધ્ર. છાયા=ભાયા, ચિત્તની ખોટી વાસના.
 લીન ભયી=ડૂળી ગઈ. જેમ પ્રતિબિંબ દર્પણને ઢાંકી શકવું નથી, તેમ
 મન અમનને ઢાંકી શકે નહિ એવી રીતે રહેવું; સનોનાશ કરીને
 રહેવું. પારા=પરબ્રહ્મ; પરથી પર રહેનારું બ્રહ્મપદ.

પદ ૧૦૫ મું

હાર્યા મન, હાર્યા અહંકારા, ભોગ હારકે ભયા રે તૈયારા.	ટેક.
તૃષ્ણા હારી, હારી આશા, હારી ફિરી આવરણકી સાંસા.	૧
હાર્યા વર્ણાશ્રમકા માના, અનભે જાયે પહુંચા નિદાના.	૨
બ્રહ્મઅગ્નિ અન્તરમેં લાગા, જલ ગર્ધ માયા રહી નહિ જાગા.	૩
રામકે જીવણે જીવણા મેરા, જહાં નહિ કાલકરમકા ઘેરા.	૪
કહેણીરહેણી જાણે રામા, મેં તો ભયા રે પૂરણકામા.	૫
જેસે પારસ પરસા લોહા, સામટા સુવર્ણ પાયા સોહા.	૬
ઠહત અખા જાનેગા હાર્યા, હાર્યેં કેા આવે ઇતખારા.	૭

પદ ૧૦૬ ઠું

ધર ન ચલે ધરવાસા લાગા, અનભે ખોજ લીની નિજ જાગા.	ટેક.
મેરી લડકા કેઈ ન મેરા, મોસેં સખ કરે ધર ઘેરા.	ધર૦ ૧
પાંચે પૂત ઠગારે ધરમેં, મેરી માયા લગાવે ભરમેં.	ધર૦ ૨
ગુરુજ્ઞાની મોહે મરમ બતાયા, તખ મેં સખકા હીરદા પાયા.	ધર૦ ૩
ગુરુકે હીરદેકા બિચારા, સારા કુટુમ્બ ત્રિગુની બિસ્તારા.	ધર૦ ૪
એસા જાન સખ થાપ થપેડયા, દેત લક્ષ લાગા ઘટ ઘેરા.	ધર૦ ૫
અસલ એનઅસમાનીઆપા, જાકા મોલતોલ નહિ માપા.	ધર૦ ૬
નાહીં ભીતર, નાહીં બહારા, જ્યું કા ત્યું હી અખા હે સારા.	ધર૦ ૭

પદ ૧૦૫ મું : હાર્યા...તૈયારા=મન હાર્યું, અહંકાર હાર્યો; ભોગ હાર્યા, અને બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિને માટે બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ. માના=માન્યતાઓ. અનભે=નિર્ભય રીતે બ્રહ્મપદમાં ચોક્કસ પહોંચાશે. જાગા=જગ્યા. જીવણે=જીવતે રહેતે. ઘેરા=ઘેરો. પૂરણકામ=પૂર્ણકામ, સકલ ઇચ્છાઓ પુરાઈ છે એવો; કૃતાર્થ. પરસા=સ્પર્શ્યા, અડચા. લોહા=લોહું. ઇતખારા=ઇતખાર; વિશ્વાસ.

પદ ૧૦૬ ઠું : ધરવાસા=ધરનો વાસ, ધરવખરી. જાગા=જગ્યા. મેરી=મ્મી. પૂત=પુત્ર. કામ, ક્રોધ, વગેરે. ઠગારે=ઠગ. હીરદા=હાર્દ, રહસ્ય.

૫૬ ૧૦૭ મું

ના મેં ઘટ, બીના ઘટ નાહી, જૈસે દેહ સંગ હોત ઉછાંહી. ટેક.
જૈસે મુકુરમેં પડત ઝાંહી, કહી ન જાત ન્યારી કે માંહી. નાં ૧
પાનીમેં નભ દેખિયત નીકે, જલકા મલ નહીં ઉનહીકે. નાં ૨
બિન અકાસ સ્થલ નહિ રહેવેકું, ભીતર બહાર બચન કહેવેકું. નાં ૩
મત અમત બિનમત હે એલા, ગુરુઆનીકી એસી લેસા. નાં ૪
કહા કહે સમુગ્રાવે કોઈ, જહાં જેસા તરાં તેસા હોઈ. નાં ૫
મરણુ જીવણુ સો દેહકા ધરમા, મેં તો નાહીં ઇન્દ્રી અરુ ચર્મા. નાં ૬
નામધરનકું અખા સોનારા, સદા નિરન્તર રામ હે સારા. નાં ૭

૫૬ ૧૦૮ મું

ઓપે અનુભવ એવો રે જગમાં, જો હરિરસ ચાલે રગરગમાં. ટેક.
જ્યમ શૂરો રણમાં દેહ ન દાખે, તો ધડ ઝૂઝે શિર જ પાખે. ઓં ૧
તો હરિ પ્રીત પડે છે પૂરી, જેની સૂરત ચાલે અતિ શૂરી. ઓં ૨
રામ આવે તો જાજે રે સવે, જે જન નિશ્ચે રાખ્યો રે મરવે. ઓં ૩
રામ આવે તો શું છે પિંડ પડતે, ક્યાં તે રામ નિર્બલ છે રે ઘડતે? ઓં ૪
રામતણો જન શેને રે ઇચ્છે, રામતણે ઘેર ન્યૂનતા શી છે? ઓં ૫
ક્ષુદ્રભોગ જન હરિના ન માગે, જેની સૂરત સ્વામીશું લાગે. ઓં ૬
રસબ્રમ્મ રહે અખા રામ સંગાથે, તો અગગા ક્યમ રહેવાયે રે નાથે? ૭

ત્રિગુની વિસ્તર=ત્રિગુણનો વિસ્તાર. એન અસમાની=આકાશરૂપ
મૂળ સ્વરૂપ. મોક્ષ=મૂલ્ય.

૫૬ ૧૦૭ મું : ઉછાંહી=હર્ષ. મુકુર=આરસી. ઝાંહી=ઓળો.
ન્યારી=ગુદી. નભ=આકાશ. નીકે=સુંદર રીતે, સ્વચ્છ લેસા=માત્રા.
અરુ=અને. તરાં=ભાત. ચર્મા=ચામડું.

૫૬ ૧૦૮ મું : દાખે=ગુણ. પખિ=વિના. ક્ષુદ્ર ભોગ=હલકા
ભોગ. ન્યૂનતા=ઓછાપણું.

રાગ મહારનાં પદ

પદ ૧૦૯ મું

જ્ઞાનઘટા ચડ આઈ, અચાનક જ્ઞાનઘટા ચડ આઈ ! ટેક.
 અનુભવજલ ખરખા બડી બુંદન, કર્મકી કીચ રેલાઈ ! અચાનક ૧
 હાફુર મોર શબ્દ સંતનકે, તાકી શૂન્ય મીઠાઈ. અચાનક ૦
 ચહુદશ ચિત્ત ચમકત આપનપેાં, દામિનીસી દમકાઈ. અચાનક ૦
 ઘોર ઘોર ગરજત ઘન ઘેહેરા, સત્ગુરુ સેન બતાઈ. અચાનક ૦
 ઊમગી ઊમગી આવત હે નિશદિન, પૂરવ દિશા જનાઈ. અચાનક ૦
 ગયો ગ્રીષ્મ અંકુર ઊગી આયે, હરિહરકી હરિયાઈ. અચાનક ૦
 શુક સનકાદિક શેષ સહરાયે, સોઈ અખાપદ પાઈ ! અચાનક ૦

પદ ૧૧૦ મું

બ્રહ્મમહેલ સુખ કીનો, અખ તો બ્રહ્મમહેલ સુખ કીનો. ટેક
 ચતુરાતીત ત્રિગુણપર પાવન, ઐસો નિજ પદ ચીન્યો. અખ તો ૦
 જહાં નહિ ધ્યેય, જહાં નહિ ધ્યાતા, ઘોખા લીન સખ કીનો,
 વિધિનિષેધ દોઉ ભયે ખરાખર, ના કોઈ અધિક અધીનો. અખ તો.
 જયું મોરસલાખા મધ્ય પરઠત, પ્રતિબિમ્બ સો તનમેં કર લીનો.
 લેલાલેલ જહાં નહિ વાચા, આકાશતેં અતિ ઝીનો. અખ તો ૦
 જીવ-મુક્ત સકલ ઘટવાસી, સખ રસ લોગી લીનો;
 અજખ કલા અખા સોનારા, ઐસો અનુભવ ચીન્યો. અખ તો ૦

પદ ૧૦૯ મું : અનુભવજલ ખરખા બડી=અનુભવરૂપી જલની
 મોટી વૃષ્ટિ. કીચ=કાદવ. હાફુર=હેડકો. દામિની=વીજળી. દમકાઈ=ચમકી.
 ઘન=વાદળ. સેન=સંજ્ઞા. ઊમગી ઊમગી=ગેલટી ઊલટી. નિશદિન=રાત-
 દિવસ. પૂર્વદિશા=ઉદયકાળ. હરિયાઈ=હરિયાળી. સહરાયે=સ્તુતિ કરે.

પદ ૧૧૦ મું : ચતુરાતીત=ચતુરા—માયા—થી અતીત—દૂર.
 ત્રિગુણપર=ત્રિગુણથી પાર. પાવન=પવિત્ર. અધિક=વધુ. અધીનો=તાપે.
 સલાખા=પીંછી.

પદ ૧૧૧ મું

આનંદ અદ્ભુત આયા, અખ મોહે આનંદ અદ્ભુત આયા.
 ક્રિયા કરાયા કહુખી નાંહી, સેજે પિયાજીકું પાયા. ટેક
 હેશ ન છોડ્યા બેશ ન છોડ્યા. નહીં છોડ્યા સંસારા;
 સૂતા નર નિદ્રાસે જાગ્યા, ફીટ ગયા સ્વપ્ના સારા. અખ૦ ૧
 કૃપાનાળ અંતરસે છૂટી, જોળા જ્ઞાન મિલ્લાયા;
 આળ અટક ફેલ સખ નીકળ્યા, જડસે અજ્ઞાન ઉડાયા. અખ૦ ૨
 ભલા કહે કોઈ ખૂરા કહે કોઈ, અપની મતિ અનુસારા;
 ખરા મોળા લોહ પારસ પરસે, સોન ભયા અખા સોનારા. અખ૦ ૩

પદ ૧૧૨ મું

તુજ મરતે ખની આવે, મનુવા ! તુજ મરતે ખની આવે. ટેક
 તેરે ચાહિયે ચીકના, મીઠા, પંચવિષય સંગ લીના;
 મિજલસ તેરી પંચક્રી સંગે, ચાહિયે રામ રંગીલા. મનુવા ! ૧
 સુખકો સાજ મિલાવે મન તું, દુઃખ ચલે હસ ડગ આગે;
 જ્યું ગલની ગલ મઘ્છી રસબસ, તુરંત તનકું ત્યાગે. મનુવા ! ૨
 એક મન અરુ દૂખ પારા, મરે સો મૂલ અમૂલે;
 કચ્ચા અપના અરથ બગાડે, પછા નર યું બોલે. મનુવા ! ૩
 યોગી હો કે હો તું તપિયા, જીત્યા જીગ સંસારા;
 મરતકકી ગત મરતક બને, કહે ગયા અખા સોનારા. મનુવા ! ૪

પદ ૧૧૧ મું : કૃપાનાળ=શ્રીકૃપાશ્રી નાળ-તોપ. જ્ઞાનરૂપી
 જોળા તેમાં મેળવ્યો. એટલે આળ-કલંક તથા અટક-મર્યાદા, બંધન
 એ બધા ફેલ-પ્રપંચ નીકળી ગયા અને અજ્ઞાન મૂળથી ઊડી ગયું.
 સોન=સોનું.

પદ ૧૧૨ મું : મરતે=મૃત્યુ. મિજલસ=આનંદની સભા. પંચ=
 પાંચ વિષયો. સાજ=સરંજમ. ડગ=ડગડાં. તું મનમાં સુખના સાજ
 ગેઢવે છે, પણ એ તો દુઃખ હસ ડગડાં આગળનું આગળ છે. જેમ

સરવડાંનાં પદ

પદ ૧૧૩ મું

સદ્ગુરુસંગે લાવો રે લીજે, તન મન ધન ત્યાં તત્ક્ષણુ દીજે;
 મહાજનસંગે કારજ સીજે, તો મોટો મહિમા ગુરુદેવનો રે. ૧
 સદ્ગુરુસંગે સંશય ભાગે, અંતરમાંહી અનુભવ ભાગે;
 અસિપદમાં જઈને વાગે, તો શુદ્ધ સહેજનંદ સંભવે રે. ૨
 અહંતા આડી સરવે ભાય, સત ચિત આનંદ જ ગાય;
 બ્રહ્માકારવૃત્તિએ થાય, તો ભયત સુપન સુષુપ્તિમાં રે. ૩
 ભડ પંડિત એ કોય ન ભણે, સ્વર્ગાદિકના ભોગ વખાણે;
 તુચ્છ સુખના કર્મને તાણે, તો જગદાકારની ભડમાં રે. ૪
 અનુભવી નર ભે સામું ભાળે, રૂઢે સંશેની શ્રંથિ ગાળે;
 શુદ્ધ સહેજનંદ સઘળે ભાળે, તો સદ્ગુરુ સંતે દયા કરી રે. ૫
 અખેપણામાં આનંદ એવો, ભાસે જ્યાં જેહેવો ત્યાં તેહેવો;
 વરતનહારો વરતી હેવો, તો સચરાચર શોભી રહ્યો રે. ૬

માછલી રસખસ થઈને ગરબે—માંસ વગેરે લટકાવેલા આંકડાને—ગળી
 જાય છે એટલે તરત જ મરી જાય છે, તેના જેવું છે. દુઃખ=ખીન.
 મન અને પારો એ બેને મારવામાં આવે, તો તે બંને અમૂલ્ય થઈ
 પડે છે. પણ એમને કાચા જ રાખવામાં આવે તો આપણાં કામ
 બગાડે છે. મરતક=મડકું. જેઓ જીવતા મરણને પામ્યા છે, તેઓ
 જીવ-મુક્ત છે. તેમની ગતિને જીવ-મુક્તો જ સમજી શકે છે.

પદ ૧૧૩ મું : લાવો=લહાવો. તત્ક્ષણુ=તરત જ. અસિપદ=
 'છે'નું પદ. 'તત્ત્વમસિ' પદ બરાબર અનુભવમાં આવે, તો સહેજ-
 નંદ ભાગે. અહંતા આડી=અહંતાની આડ. સુપન=સ્વપ્ન. ભડ
 પંડિતો આ સહજનંદને જાણતા નથી. તેઓ તો અમુક અવધિ પછી
 નાશ પામનારા સ્વર્ગાદિ ભોગના આનંદને જ મહત્ત્વાવે છે ! તુચ્છ=
 ક્ષુદ્ર, હલકા. જગદાકાર=જગતરૂપી. ભડ=જડતા. વરતનહારો=વત-

પદ ૧૧૪ મું

સદ્ગુરુજીની સંગત કરિયે, મન ક્રમ વચને તનમન ધરિયે;
 પ્રદ્ધાનંદ નિજ સુખ અનુસરિયે, તો મોટો મહિમા ગુરુદેવનો રે. ૧
 સદ્ગુરુજીને શરણે રહિયે. નિત્ય નિજાનંદ નિજ સુખ લહિયે;
 જીવપણું ટાળી શિવ થઈ જઈએ, તો ભય ભાગે ભવરોગનો રે. ૨
 સદ્ગુરુશરણે આપું દીજે, પ્રદ્ધાનંદ મહારસ પીજે;
 મહાજનસંગે કારજ સીજે, તો આતમદષ્ટે અવિલોકતાં રે. ૩
 તત્પદ ત્વંપદ અસિપદ જેવો, જાત્રત સુખ સુખોપતિ તેવો;
 અંતર અનુભવ પ્રગટે એવો, તો મહાજનસંગે મગતાં રે. ૪
 વિષયી પામરને એ સુખ નવ જામે, પ્રતક્ષ પરોક્ષને પડિયાં છે ધામે;
 છે છતી વસ્તુ ઉધારે વામે, જેમ મૃગ કસ્તૂરીને ભૂલિયો રે. ૫
 અધિકારીને એ સુખ ભાવે, કર્મ ઉપાસના જ્ઞાનને દાવે;
 એ સુખ અખેપણામાંદ્ય દાવે, તો નિરંકુશ પદ નિહાળતાં રે. ૬

પદ ૧૧૫ મું

વિષયોમાં મન જાતું રે વારો, કામ ક્રોધ મદ લોભ નિવારો;
 મહાપુન્યે આઠ્યો અવસર સારો, તો સેવી દયો સદ્ગુરુદેવને રે. ૧
 સંકલ્પ વિકલ્પ રોગ નિવારો, શુદ્ધ નિરંતર મૂળ વિચારો;
 ભવસાગરનો આઠ્યો આરો, તો જોખમ ભાગે જીવનું રે. ૨

નારો. વરતી=ઓળખી. સચરાચર=સર્વ સ્થળે.

પદ ૧૧૪ મું : ક્રમ=કર્મ. નિજાનંદ=નિજ-આત્માનો આનંદ. આતમદષ્ટે=આતમદષ્ટિથી. અવિલોકતાં=જોતાં. તત્પદ, ત્વંપદ, અસિપદ =તે, તું, છે નાં પદ-તત્ત્વમસિ. સુખ=સ્વપ્ન. પ્રતક્ષ=પ્રત્યક્ષ, આંખ આગળ. પરોક્ષ=આંખ પાછળ. જે પ્રત્યક્ષ છે, તે પરોક્ષને ધામે પડ્યા છે. વામે=દૂર કરે. મૃગ પોતામાં રહેલી કસ્તૂરીને ભૂલીને ખીજે તેની શોધ કરવા નીકળે છે, તેના જેવું આ છે.

પદ ૧૧૫ મું : વારો=રોકા. નિવારો=દૂર કરો. આરો=કિનારો.

હોતી વૃત્તિને સ્થિર કરી રાખો, અનુભવ ઇશ અનુપમ આપો;
 બહોનિશ સદ્ગુરુ શબ્દને ભાષો, તો આપણુપું અવલોકતાં રે. ૩
 ક્રિતમ અવસર આવ્યો રે એવો. પ્રહ્લાદિક ઇચ્છે છે જેવો;
 પુદ્ગ સેહેજનંદ સમરસ મેવો, તો લીજે ગુરુગમ જ્ઞાનમાં રે. ૪
 આપોપું અંતરથી રે ટાળી, શુદ્ધ નિજનંદ સ્વયમેવ ભાળી;
 પું સુખ કહું નવળી વળી, તો વરણ્યું ન જાય વેદ વાણીએ રે. ૫
 પામર પશુ આપે નવ જાણે, અણછતા આરોપને રે વખાણે;
 મહાસુખ અધિકારી કોઈક માણે, તો પોતાપણાને પ્રીછતાં રે. ૬
 અખેપણામાંહે આનંદ વાધ્યો, જનમમરણની ભાગી ખાંધ્યો;
 નિરંકુશ સુખ નિજ પંથે વાધ્યો, તો નિરાભાસરૂપ નીરખતાં રે. ૭

પદ ૧૧૬ મું

આશ મૂકી દેને અહંમમ કેરી, અહંમમે આવરણ થાય અંધેરી;
 પરમાત્મપદ શક્યો નવ હેરી, તો ઘેરો માયાના ઘેનમાં રે. ૧
 પ્રદ્ગુરુ સંતને શરણે ઠરિયે, અંતર બાહ્ય વિષય પરહરિયે;
 પરમાત્મા પુરુષોત્તમ વરિયે, તો હરિયે સંશય શોકને રે. ૨
 અહંવૃત્તિ અંતરથી ટાળો, નિરાભાસ નિરંકુશ નિહાળો;
 હરખ શોકની ટળી જાયે જાળો, તો બાળો વહેતી વાસના રે. ૩
 મનુષ્યદેહ ફરી નહિ આવે, મોટા મુનિજન મોંઘી રે કહાવે;
 સંતસંગે સ્વયં નિજરૂપ દાવે, તો ભાવે વર્તે માલમાં રે. ૪

વહેતી વૃત્તિ=મમે તેમ પ્રસર્યા કરતી અંયજ વૃત્તિ. અનુપમ=ઉત્તમ.
 અવલોકતાં=જોતાં. વરણ્યું ન જાય=વર્ણવી ન શકાય. ખાંધ્યો=ગરદન,
 જન્મમરણ ટળી ગયાં. નિરંકુશ=અમર્યાદ, અસીમ. પંથે=માર્ગે.
 નિરાભાસરૂપ=આભાસ વિનાનું—સાચું સ્વયંજ્યોતરૂપ.

પદ ૧૧૬ મું : અહંમમ=હું-મારું. અંધેરી=ધોર અંધકારભરી
 આંધી. હેરી=સૂક્ષ્મતાથી જોઇને. પરહરિયે=છોડીએ. વરિયે=પુરુષોત્તમ
 શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સાથે ભજન કરીએ. હરિયે=ત્યજીએ, દૂર કરીએ.

માલે વર્તે મરણવા રે જોગી, અજરામર મહાપદના રે જોગી;
તત્પદ ત્વંપદના હોય સંગી, તો અસિપદના અનુભવી રે. ૫
અખેપણું લેઈ જોલે જેવું, વેદે વર્ણવ્યું, નેતિએ તેવું;
પરમાનંદરૂપ પ્રગટયું એવું, તો જે મહાપદ કેરું માલવું રે. ૬

સામેરી રાગનાં પદ

પદ ૧૧૭ મું

હરિ ભજ હેતે રે અંધ અભાગિયા રે,
શું રે મોહ્યો અણુછતા ભવને રે નાટ;
દિન અમૂલ્ય રે એજે વહી જાય છે રે,
મનુષાદેહમાં શાને ઉઠાડે વાટ. હરિ૦ ૧

મોટપણું માન્યું રે ક્ષણભંગુર દેહનું રે,
એ તો કાંઈ પલ્લકમાં થાશે ભંગ;
સંસાર એવો રે રંગ પતંગનો રે,
એજે શીઘ્ર ખુવો ઉત્તમ અંગ? હરિ૦ ૨

સ્વપ્નાની સંપત્તિ રે જોતાંમાં સમાઈ જશે રે;
દાર સુત બંધવ બંધાં ધામ;
અંતની વેળાએ રે કેઈ નહિ કામનું રે,
ભવમાં નવ જડે કેઈ ઠામ. હરિ૦ ૩

નાત્ય જાત્ય મેલીને રે મન મહાલે ઘણું રે,
ચડી ગયું અહંમતાનું માન,

અહંવૃત્તિ=હુંપણાની વૃત્તિ. ભાવે=ભાવથી, આનંદથી. માલ=મહાલ; અન્ય
મહેલ; સોફના સંગીતમાં. નેતિએ=નેતિ નેતિ કહીને. માલવું=મહાલવું.

પદ ૧૧૭ મું : નાટ=ખેલ. દિન=દિવસ. અમૂલ્ય=અમૂલ્ય.
એજે=નકામાં. ઉઠાડે વાટ=રંગડ ઊભી કરે. ક્ષણભંગુર=ક્ષણમાં ભાંગી

સંતની સેવાને રે જતે જાણી નહિ રે,
 કેમ જાય આતમકેકં અજ્ઞાન ? હરિ ૪
 મારું મારું કરીને રે મનખો હારિયો રે,
 ચડી ગયું સંચિત ક્રિયમાણુ બ્યાજ;
 હટવાડામાં રે સર્વે વસ્તુ હારિયો રે,
 જ્ઞાન વિના એકે ન સરિયું કાજ. હરિ ૫
 કહે અખો પ્રાણી રે હરિ ભજો પ્રીતશું રે,
 કરિયે સદ્ગુરુકેરો સંજ;
 આનંદસાગર રે, અંતર પ્રગટે રે,
 થાયે અવિદ્યાકેરો ભંગ. હરિ ૬

પદ ૧૧૮ મું

આવો રૂઠો અવસર રે પ્રાણી તુંને નહિ મળે રે,
 પામ્યો મનપાજનમ અમૂલ્ય;
 આતમજ્ઞાન વિના રે એળે આયુષ ગયું રે,
 મૂઢમતિ શી કરે ફૂલા રે ફૂલ ? આવો ૧
 બાળ્ય તારું ડા'પણુ રે બૂઝ્યો ભવકૂપમાં રે,
 કરી ઘણું અન્યાય અધર્મ અપાર;

જનારું. રંગ પતંગ=પતંગિયાના રંગ જેવું ક્ષણિક. બંચાં ધામ= હવેલીઓ, મહેલો. દાર=પત્ની. સુત=છોકરો. અંધવ=ભાઈભાંડુ. મનખો= મનુષ્યત્વ, માણસપણું. સંચિત=સંચિત. ક્રિયમાણુ=ચતાં કર્મ. સંચિત, ક્રિયમાણુ અને પ્રારબ્ધ, એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ છે. હટવાડામાં= બજારની જગામાં.

પદ ૧૧૮ મું : મનપાજનમ=મનુષ્યજનમ. ભવકૂપ=સંસાર- રૂપી કૂવો. સૂધિ=સીધો. વોર્યો=વહોર્યો, લીધો. પ્રોક્ષ=પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષ

સુક્રિતનો મારગ રે સૂધો સમજાયો નહિ રે,
 મંદમતિ ઘણો થયો રે ખુબાર. આવો ૨
 અમૂલ્ય હીરો રે મૂકી વોર્ષો કાચને રે,
 ચડી ગયો પ્રેક્ષ સ્વભાવની આડય;
 નીચપણું માની રે પડ્યો નરકખાણમાં રે,
 જડઈ ગયો શુભપણની ભાડય. આવો ૩
 સંતની સંગત રે ઘડીએ કરી નહિ રે,
 ચડી ગયો દેહાભિમાનનો ગર્વ;
 હરિ હસ્તામલ રે પાસે પ્રીછ્યા નહિ રે,
 હાથો કાંઈ મનખો મહા ધન્ય સર્વ. આવો ૪
 મારું મારું કરી રે મૂવો ઘણું મોહમાં રે,
 અંતે રે કોઈ ન આવે કામ;
 મણીની વેળાએ રે કોઈ કોનું નથી રે,
 ન ભજ્યા હેતે આતમરામ. આવો ૫
 કહું હું પોકારી રે સે'જે સાનમાં રે,
 એ છે મહાપદ મોટી વાટ;
 કહે અખો હરિ રે અંતર પ્રગટે રે,
 ટળી જાયે દુર્ધટ માયા નાટ. આવો ૬

દેશીફેર

પદ ૧૧૯ મું

સાંભળ શીખ પ્રાણી જો, શું વળગ્યો મિથ્યા વાણી જો ?
 શું હીંડે છે ફોગટ ફૂંચ્યો જો ? ઘરધંધામાં ભૂંચ્યો જો. ૧

પરમાત્માને મૂકીને પરોક્ષની આડે ચડી ગયો. નરકખાણુ=નરકની
 ખાણુ. હસ્તામલ=હાથમાં; હસ્તામલકવત. દુર્ધટ=મહામુશ્કેલ. નાટ=નક્કી.

પદ ૧૧૯ મું : દારા=તેની. ખૂણો આરે=કાંઠે આવી ખૂણો.

મારું મારું કરી માણું જો, ફરવી નરકની ખાણું જો;
 દારા સુતને દેખી જો, નવ જોયું રૂઢિયે પેખી જો. ૨
 કર્મ કયાં દેહભાવે જો, ખૂજ્યો આરે આવી જો;
 રાત્રિ દિવસ ઘણું રળતો જો, ત્રિવિધિ તાપમાં બળતો જો. ૩
 કામક્રોધ અહંકારે જો, ભવ ફરતો વારે વારે જો;
 તું સંતનનિંદા કરતો જો, પાપે પેટ જ ભરતો જો. ૪
 સંતની સેવા સુધા જો, શું ઊંઘે અકરમી ઊંઘા જો;
 તેં પ્રહ્મને ભજ્યા સાક્ષાત્ જો, ખેડી આતમઘાત જો. ૫
 અખો કહે પ્રહ્મને ભજિયે જો, જનમનાં બંધન તજિયે જો. ૬

પદ ૧૨૦ મું

મનુષાદેહનો આરો જો, કેવલ પ્રહ્મ સંભારો જો;
 સંસાર ભવજલ ખારો જો, રહે માયાથી ન્યારો જો. ૧
 હેતે હરિગુણ ગાને જો, સંતસંગતમાં નાહાને જો;
 તારું જમનું બંધન ટળશે જો, મહાપદ મોંઘું મળશે જો. ૨
 દેવ ઇચ્છે મનુષ્યના દેહને જો, છે પામ્યો તું તેને જો.
 તતપર થઈ હરિ ભજજો જો, જમનાં બંધન તજજો જો. ૩
 કીજે સતસંગ ભારી જો, દીજે તનમન વારી જો;
 સતસંગે મહાપદ કાંવે જો, આત્મઅનુભવ આવે જો. ૪
 અંતરમાં નિજરૂપ દરસે જો, સદ્ગુરુ પારસ પરસે જો;
 કહે અખો પ્રહ્મરસ પામો જો, રહે સદ્ગુરુના સામો જો. ૫

ત્રિવિધિ=ત્રણ જાતના. સંતન=સંત. સુધા=અમૃત. અકરમી=ભૂંડા
 કરમનો; કમનસીબ.

પદ ૧૨૦ મું : ભવજલ=સંસારરૂપી પાણીનો સમુદ્ર. જમનું
 બંધન=મૃત્યુ. તતપર=તતપર. વારી=ઓવારી. પરસે=અડે.

રાગ પ્રભાત

પદ ૧૨૧ મું

અવતાર દશ કે ચોવીશ સ્વામીતણા, પરકતાં પૂર્ણપદ તે જ ભાગે;
 કાર્ય કારણમાં આવી જે ઉચ્ચરે, તેહને દૈતપદ રૂડું લાગે.
 સૂર્યને ધામે અંધકાર અંશે નથી, શીત નવ સંભવે અગ્નિઆથ્યે;
 ત્યમ વસ્તુ વિષે નથી દૈતપદ સાધવા, સાધે તો અંગુલિ જેમ હાથે.
 ભુજ વિષે જ્યમ અંગુલિ પંચ છે, નામ રૂપ ક્રમ અળગે અળગે;
 હસ્તત્યમ વસ્તુ પ્રાયે જ પરમાત્મા, અવતાર અનંત પણ સૂત્ર સળંગે.
 ચરિત્ર ચેતનતણાં અંગ અંગે ઘણાં, જેણે જે કીધું તે તેણે જ કીધું;
 ચોવીસેમાંહી એકતા નથી ચરિત્રની, અનંત સામર્થ્યમાં સહુ જ સીધું.
 વિશ્વરૂપ દાખવ્યું પાર્થને અચ્યુતે, અનંત અવયેવ પણ અંગ એક;
 એ જ પામે તે ચોવીસ કહો કયમ ગણે? માને મહારાજને એકમેકે.
 કહીંચરિત્ર મોટાંકરે, કનિષ્ઠ કહી આચરે, બહુનામીતણી બહુજ શક્તિ;
 માપેલાની મતિ મર્મ તે નવ લહે, આધાર અનંત પણ ન રહે કગની.
 વેદ મુખ્ય કર્મ કહે મધ્યે ઈશ્વર લહે, અંતે અવાચ્ય કહી મૌન રાખે;
 શ્રુતિ ને સ્મૃતિ કાલક્રમ ઈશ્વર વહે, બહુબહુ ભાતના લેહ દાખે.
 અનુમાન સહુ કેા કળે, એકતા નવ મળે, જેણે જે ચિંતવી ઘાટ ઘાટ્યું;
 દર્શનમત નાનાવિધિ ચાલિયા, પણ જોતાં જનુનીતણે ઉદરે માલ્યું.

પદ ૧૨૧ મું : ભગવાનના દશ અને ચોવીસ અવતાર ગણીએ, તો પૂર્ણપદના તેજને ભાગવા જેવું થાય. અંશે નથી=અંશ પણ નથી. શીત=ઠંડી. આથે=થાપણમાં, મૂડીમાં. અંગુલિ=આંગળી. ભુજ=હાથ. હસ્ત=હાથ. અવતાર સળંગે=અવતાર અનેક છે, પણ પૂર્ણ બ્રહ્મ તો સૂત્રરૂપે સળંગ જ છે. પાર્થને=પૃથાપુત્ર અશ્વત્થામને. દાખવ્યું=મતાવ્યું. અચ્યુત=વિષ્ણુ. ગીતાનો 'વિશ્વરૂપદર્શન'નો અધ્યાય જુઓ. એમાં અવયવ અનંત છે, પણ અંગ તો એક જ છે. તો પછી એ એક જ પરમાત્મા ચોવીસ ક્યાંથી થયા? કનિષ્ઠ=નાનામાં નાના.

અવતાર પરઠે તો સર્વે જ સ્વામીતણા, સહજસાગરતણી લોહલહેરી;
અન્યસિદ્ધાંત જોતાં તે છે મનતણા, પણ મનાતીતને ન શકે હેરી.
સર્વાતીતમાં સૂરત જોહની મળી, ભ્રમનિદ્રાથકો તે જ જાગ્યો;
તે નર કેજે જલ બહુ બિરલતા, ના કે. આરાધ્યો ના કે. ત્યાગ્યો.
પહેલે અવતાર પરઠે જો પોતા વિષે, કર્મના મર્મનું જાળ જાણી;
પછે અવતાર ઈશ્વર વિષે ઢાખવે, આપ અજ્ઞાનતા સામી આણી.
જેમ છે તેમ ચરખણ તો જોળખે, જો પિંડ પ્રહ્લાંડનાં પડ ફાંકે;
સર્વાતીતમાં આશમ મળે અખા, બાકી સર્વે જ માયા અખાડે.

રાગ સામેરી

પદ ૧૨૨ મું

સમજણ વિના રે સુખ નહિ જતને રે;
વસ્તુગતિ કેમ કરી જોળખાય?

ખડુનામી=અનેક નામવાળા. માપેલાની મતિ=જે માપમાં—સીમામાં—
ખંધાયેલ છે, હૃદમાં છે, તે અસીમ—અનહદ—રહસ્યને કયાંથી માપી
શકે? વેદ...રાખે=વેદો શરૂઆતમાં કર્મ ખતાવે છે, પછી ઈશ્વર
ખતાવી ઉપાસના કહે છે, અને છેવટે જ્ઞાન સમજાવી પ્રહ્લાને ‘નેતિ
નેતિ’ કહી પોતાની વાણીની સીમા ખતાવે છે. એ મૌન જ પ્રહ્લા
છે; કાસ્તુ કે પ્રહ્લા વચનાતીત છે. શ્રુતિ=વેદ અને ઉપનિષદ. સ્મૃતિ
=મનુસ્મૃતિ વગેરે. શ્રુતિ અને સ્મૃતિ કાળ, કર્મ અને ઈશ્વર વિશે
કહે છે અને એમ જાતજાતના ભેદ ખતાવે છે. પણ આ બધાં
અનુમાનો—અટકળો છે. દર્શનમત=અઢારે દર્શનના મત નાનાવિધ—
જાતજાતનાં છે. જગુની=માતા. ઉદરે=ઉદરમાં, અર્જમાં. લોહ=ભોજનું.
લહેરી=લહેર, સુસવાટી. મનાતીત=મનથી પાર રહેલા પરપ્રહ્લા.
સર્વાતીત—સર્વથી પાર, પરપ્રહ્લા. સૂરત=લગની, સ્મૃતિ. આરાખ્યો=
પૂજ્યો. ત્યાગ્યો=તજ્યો.

પદ ૧૨૨ મું : રવિ=સૂર્ય. રજની=રાત. જગ્યા પૂઠે=જગ્યા

આપમાં વસે છે રે આપનો આતમા રે,
તેણે કાંઈ જીવપણું નવ જાય. સમજણુ ૧

રવિ રવિ કરતાં રે રજની નહિ મટે રે,
અંધારું તો જિઆ પૂઠે જાય;
રુદે રવિ જિગે રે નિજ ગુરુજ્ઞાનનો રે,
થનાર હોય તે સહેજે થાય. સમજણુ ૨

જળ જળ કરતાં રે તૃષ્ણા નવ ટળે રે,
લોજન કહેતાં ન ભાગે ભૂખ;
પ્રેમરસ પીતાં રે તૃષ્ણા તુરત ટળે રે;
એમ મહાજ્ઞાનીઓ યોલે છે મુખ. સમજણુ ૩

પારસમણિ વિના રે જે પથરા મળે રે,
તેણે કાંઈ કાંચન લોહ ન થાય;
સમજણુ વિના રે જે સાધન કરે રે,
તેણે કાંઈ જીવપણું નવ જાય. સમજણુ ૪

દશ મણુ અગ્નિ રે લખિયે કાગળે રે,
એને લઈ રૂમાં જો અલપાય;
એની અગ્નિથી રે રૂ નથી દાઝતું રે,
રતી એક સાચે પ્રત્ય જ થાય. સમજણુ ૫

જીવપણું મટે રે અનહદ ચિંતવ્યે રે,
એ તો વાણીરહિત છે રે વિચાર;
જે જે નર સમજ્યા રે તે તો ત્યાં સમ્યા રે,
કહે અખો ઊતર્યા પેલે પાર. સમજણુ ૬

પછી—પાછળ. પારસમણિ=સ્પર્શમણિ, પારસ. કાંચન=સોનું. લોહ=લોહું. કાગળ ઉપર દશ મણુ અગ્નિ લખીએ, અને તે અગ્નિનાં લખાણુ-વાળા કાગળને રૂમાં દાંકીએ, તો કાંઈ તે અગ્નિથી કાઢને કશુંય દાઝતું નથી. પણ સાચા અગ્નિની એક રતી પણ હોય, તો તે ખરેખર પ્રત્ય આણી મૂકે છે. અનહદ=હૃદની પારનો પરમાત્મા.

રાગ કાફી

૫૬ ૧૨૩ મું

સંતો રે પ્રેમભલકે લડિયે રે,
 હું-મમતાને મેલી કરી, સંતો સાથે ભળિયે. સંતો રે૦ ટેક
 સત્યની સમશેર બાંધિયે, ખાંડું ક્ષમાનું ધરિયે રે,
 શૂરાપૂરાના ક્ષેત્રમાં, કેસરિયાં કરિયે રે—સંતો રે૦ ૧
 દળ સામાં પગલાં ભરી, નિશાને ચડિયે રે;
 બ્રહ્મા વિષ્ણુના ભેદમાં, ભાથાથી ભળિયે રે—સંતો રે૦ ૨
 ઘીનો ઘડો અગ્નિ ધરી, પ્રજળવા ન દઇયે રે;
 જે થકી વ્યાપે કામના, તેવી ક્રિયા ન કરિયે રે—સંતો રે૦ ૩
 પયવીશનો પિયુ આવશે, સોળ શણગાર ધરિયે રે;
 પાંચે ઇન્દ્રીને વશ કરી, છોગાં મેલીને ફરિયે રે—સંતો૦ ૪
 સ્વરગનાં સામૈયાં આવશે, વૈમાને ચડિયે રે;
 કર જોડીને અખો કહે, સાચા શામને મળિયે રે—સંતો રે૦ ૫

૫૬ ૧૨૩ મું : બલકે=ભાલાથી. મેલી પરી=આઘી મૂકી.
 સમશેર=તલવાર. ખાંડું=મેધારી તલવાર. શૂરાપૂરાના=પૂરા શરવીરના.
 કેસરિયાં=કેસરી રંગના વાધા પહેરી મરણિયા થઇ જૂઝવું. દળ=દુશ્મન.
 નિશાને=નોખત સાથે, નોખતને ટકારે. ભાથાથી=ખાણુ રાખવાની
 કાચળીઓ સાથે. બ્રહ્મા વિષ્ણુના ભેદને ખાણુથી પાર કરીને સંતોમાં
 મળીએ. ઘીના ઘડાને અગ્નિ આગળ રાખીને પ્રજળવા-ખળવા ન દેવો.
 જેથી કામનાઓ—વાસનાઓ—જગેપ્રસરે તેવી કેઈ ક્રિયા ન કરવી.
 પયવીશનો પિયુ=પત્નીસ તત્ત્વનો સ્વામી—પરમાત્મા. સોળ શણગાર
 ધરીએ=સર્વ રીતે સુંદર બનીએ; આનંદભેર સ્વામીને સત્કારીએ.
 છોગાં=કલગી. સામૈયાં=સત્કાર માટે સામેથી આવતું સરથસ. સાચા
 શામને=સાચા શ્યામસુંદર બ્રહ્મને.

પદ ૧૨૪ મું

સંતો સમજીને રહિયે જી;

મનવાણી રે પોંચે નહિ, અજરામર રહિયે.

ટેક.

પૃથ્વી વિના પગ માંડવો, વિણુવાટે દીવો જી;

જે ઘર જાવું મૂવા પછી, તે ઘર જીવતાં જીવો જી. સંતો ૦ ૧

ચંદા નહિ, સૂરજ નહિ, નહિ કોઈ નવલખ તારા જી;

દિન જીગે ને દીસે નહિ, વાકા તેજ અંપારા જી. સંતો ૦ ૨

પવન નહિ, પુરુષ નહિ, નહિ કોઈ જ્યોત અંજવારાજી;

હું નહિ, તું નહિ, તે નહિ, એસા અપરંપારા જી. સંતો ૦ ૩

કહે અખો ગુરુગમસે, સંતો જીવો વિચારી જી;

અન્ય પદ ઇચ્છે નહિ, જેણે મમતાને મારી જી. સંતો ૦ ૪

પદ ૧૨૫ મું

નૂરતસૂરત ચાલી શૂન્યમાં, મહાધૂનમાં મોઈ જી;

દેવચક્ષુ થઈ દોજણી, કળા કારમી જોઈ જી.

નૂરત ૦ ટેક.

નૂરીજન આગે નટડી, નિરાધારે ખેલે જી;

સૂરત ન ચૂકે સુંદરી, ધરણી પાવ ન મેલે જી.

નૂરત ૦ ૧

પદ ૧૨૪ મું : પૃથ્વી...દીવોજી=જમીન નથી, છતાં પગ ઠરાવવાનો છે; દિવેટ નથી છતાં દીવો પેટાવવાનો છે. નિરાધારમાં સ્થિતિ છે, નિરાલંબમાં પ્રકાશ છે. ચંદા નહિ...દીસે નહિ=એ બ્રહ્મધામમાં ચાંદાનો પ્રકાશ નથી, સૂરજનો પ્રકાશ નથી, નવલખ તારાનો પ્રકાશ નથી. ત્યાં દિવસ નથી, અને રાત નથી. ત્યાં તો અંપાર—અપરંપાર સ્વયંજ્યોત છે. સરખાવો ‘ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ, ન ચન્દ્ર-તારકં નેમા વિષ્ણુતો ભાન્તિ કુતોડયમગ્નિઃ । તમેવ માન્તમનુભાતિ સર્વે તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ ॥’

પદ ૧૨૫ મું : નૂરતસૂરત=લક્ષ—અલક્ષ, સગુણ—નિર્ગુણ. શૂન્ય=બ્રહ્મરન્ધ્રનું વાતાવરણ. મહાધૂન=સોહની મહાન ધૂન. મોઈ=

તખ્ત ત્રિવેણી ત્યાગી કરી, ગુરુગમ પર આઈ જી,
 નાથજી આગે નૃત્ય કરી, પદા અમર લખાઈ જી. નૂરત૦ ૨
 ગગનમંડલના ગોખમાં, અનહદ નાદ ધુરાયા જી;
 માવો વગાડે મીઠી મોરલી, અનલે ઘર પાયા જી. નૂરત૦ ૩
 ઓહં સોહંની સીડીએ, સન્મુખ બિલા સ્વામી જી;
 કહે અખો ગુરુના દેશમાં, આપે આપ અનામી જી. નૂરત૦ ૪

રાગ ધોળનાં પદ

પદ ૧૨૬ મું

કાગળ સદ્ગુરુ લખે, જેના વિરલા છે વાંચણહાર; કાગળ૦
 જ્ઞાનવેરાગનો દેહ. ધયો, માંહી જોગપણનો જીવ;
 ભક્તિ આભૂષણ મહેરિયારે, એવા કેઈ એક સેવકશિવ. કાગળ૦ ૧
 શીલરૂપી ખડિયો કયો, માંહ પ્રેમતણી રસનાથ;
 કલમ બુદ્ધિ સંતની રે, ત્યાં તો અદ્વૈત આંક ભરાઈ; કાગળ૦ ૨
 સૂરતનૂરતની ઢોરી લીટી, માંહી વિવેકતણી ઓળ;
 વિચારી અક્ષર ત્યાં લખ્યા રે, તેમાં ઉતારી પાટણપોળ. કા૦ ૩

મોહી. દેવચક્ષુ=દિવ્યચક્ષુ, જ્ઞાનનેત્ર. દોળણી=દ્વંડ્વતી, જોતી, પ્રકાશ
 આપતી. નૂરીજન=શિવરત્ન પ્રકાશ પામેલા મનુષ્ય. નટડી=નૃત્યરૂપી
 નટડી. નિરાધારે=આધાર વિના. સૂરત=ધ્યાન, સ્મૃતિ. ધરણી=ધરતી.
 પાવ=પમ. તખ્તત્રિવેણી=પડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણાનું સંગમરૂપી
 સિંહાસન. જીવવૃત્તિ એને પણ પાર કરીને ગુરુએ ખતાવેલા પર
 સ્થાનમાં આવે છે—ત્રિકૂટમાં ધ્યાન સાધે છે. નૃત્ય=નાચ. પદા અમર
 લખાઈ=અમરપદ મેળવે છે. કુંડસિની જાત્રત થતાં, યોગીને બ્રહ્મરન્ધ્રના
 વાતાવરણમાં અમૃત મળે છે. ધુરાયા=ધોર ગાળ્યો. માવો=માધવ,
 શ્રીકૃષ્ણ, ભગવાન. અનલે ઘર=અભયધામ. અનામી=નામ વિનાનો.

પદ ૧૨૬ મું: આભૂષણ=ધરેણું. શીલ=ચારિત્ર્ય. લીટી=મથાળાની
 રેખ. રસનાથ=શ્યામી. ઓળ=મંક્તિ, હાર. પાટણપોળ=શહેરની શેરીની

સમજણ કાનો ખાતરા રે, માયા ઉપર શૂન્ય;
 તેમાં પરિપૂરણ પ્રકાર છે રે, ત્યાંહાં નહિ પાપ ને પુન્ય. કાગળ૦ ૪
 કોટિ કોટિ પડિત પચી મૂવા રે, પઢી પઢી વેઠ પુરાણ;
 તોયે અક્ષર એકે ન બિઠવ્યો રે, સરવે થાક્યા છે જાણસુજાણ. કા૦ ૫
 અંધ તે અક્ષર વાંચ્યા રે, બહેરે સુણી વાત;
 મૂંગે ચર્યા બહુ કરી રે, તેની વેઠ પૂરે છે સાખ. કાગળ૦ ૬
 જોગપણું જુગતે લલુ રે, મન મળી મંગળ ગાય;
 વિચારી અક્ષર સૌ લખે રે, તોયે કાગળ કોરો કે'વાય. કાગળ૦ ૭
 અમરાપુરી નિજ ઘાટમાં રે, ત્યાંહાં છે તેહનો વાસ;
 કર જોડીને અખો કહે રે, એવા નિરમળ હરિના ઢાસ. કાગળ૦ ૮

પદ ૧૨૭ મું

જીરે આજ આનંદ મારે અતિઘણો, મળ્યો સંત સગાનો સાથ;
 મુને દીન જાણીને દયા કરી, મારે મુસ્તક મૂક્યો છે હાથ.
 આખું નિરગુણ નામ નારાયણનું, જે છે વેઠમાં પ્રસિદ્ધ વિખ્યાત.
 હું તો બૂઝી પડીતી રે ભાતમાં, મુને જોળખાવી જીવની જાત;
 સાચા સદ્ગુરુજીને રે સેવતાં, હરિ હીરો તે આવ્યો છે હાથ.
 સુખ સાંમનું સૈયર જોઈને, ભાંગી ગઈ તે સઘળી જાંત.

રચના. ઉતારી=ચીતરી. પરિપૂરણ=પરિપૂર્ણ, પૂરા પૂર્ણ. જાણસુજાણ=સારા સારા જાણનારાઓ. અંધ=જગત તરફથી જેણે દષ્ટિ ખેંચી લીધી છે, અને જેનાં અંતઃશક્તિ બિંદુમાં છે તે. બહેરો=પ્રપંચને ન સાંભળતો પણ સોડના નાદને જ સાંભળતો. મૂંગો=જેની વાણી વિરમી ગઈ છે, જે વચનાતીતને લક્ષી શક્યો છે, તે. જુગતે=યુક્તિથી. અમરાપુરી=અન્દ્રની નગરી.

પદ ૧૨૭ મું : મુસ્તક મૂક્યો હાથ=માથે આશીર્વાદ આપ્યા. સાંમનું=શ્યામનું, ભગવાનનું. સૈયર=ડે સહિયર ! હે સખી ! જાંત=જાંતિ, ભ્રમ. પ્રાણજીવન=પ્રણાના જીવન, ભગવાન. સયૈ ગઈ=મળી ગઈ, એકરૂપ થઈ ગઈ. જેમ પાણી અને તેની લહેરી એકરૂપ થઈ રહે

હું તો રસબસ થૈ રસ રૂપમાં, મારા પ્રાણજીવનની સાથ.
સ્વામીના તે રૂપમાં સમૈ ગઈ, જળ-લહેરી તે વાત વિખ્યાત.
બ્રહ્માનંદ સાગરમાં ઝીલતાં, નવ જાણ્યું તે દિન ને રાત.
એવું અખંડ એવાતણુ લે અખા, રંગ લાગ્યો છે હરિઆકાર.

પદ ૧૨૮ મું

જી રે આજ આતમ એળખાવિયો, સદ્ગુરુજીએ કીધી સાર;
પરવરતિ મુકાવી રે પરહરી, નિવૃત્તિ ઠેરાવી ઠાર. આતમ ૨
સદ્ગુરુજીએ મંત્ર સાધિયો, મારા કરણદ્વાર મોઝાર. આતમ ૩
ગુરુ જ્ઞાનદીપક કયો ગોખમાં, મારા રુદિયાકમળની માંચ. ૪
જિગ્યો અનુભવઅરક રે આતમા, દીઠો જળહળ રૂપ. આતમ ૫
કામ ક્રોધ કલ્પના સકળ ટળી, છૂટ્યા વિષયતણા વિકાર. ૬
મોહ મૃગજળ માયા ને મમતા, છૂટ્યા સ્વપ્નાંતણા રે આચાર. ૭
દિલદરસી દયા ને દીનતા, જ્ઞાન ભક્તિ વિવેક વિચાર. આ ૮
સતસંગ સંતોષ ને શીલતા, દઢ દયા ધીરજ ઘણી ધાર, આ ૯
રાખ્ય આશરો અક્ષરનો અખા, જે છે બાવનથી વળી બાર. ૧૦

પદ ૧૨૯ મું

હું તો લગી લગી લાગું રે પાય, અખંડપહરાય;
નિગમ નેતિ ગાય, વારી જાઉં વારણે.

ટેક

છે, તેમ પરમાત્મા અને હું એકરૂપ થયાં છીએ. એવાતણુ=હેવાતન,
સૌભાગ્ય. હરિઆકાર=હરિનો આકાર, હરિરૂપ.

પદ ૧૨૮ મું : સાર=મદદ. પરવરતિ=પ્રવૃત્તિ. પરહરી=તપજી.
કરણદ્વાર=કાનને બારણે. મોઝાર=માંહી, મધ્યમાં. રુદિયાકમળ=હૃદય-
કમળ. દીપક=દીવો. ગુરુએ મારા હૃદયકમળના ગોખમાં જ્ઞાનનો દીવો
પ્રકટાવ્યો. અરક=અર્ક, સૂર્ય. કલ્પના=કલ્પના, વિચાર. દિલદરસી=
અંતરને જોનારી.

પદ ૧૨૯ મું : નિગમ=વેદ. વારી જાઉં વારણે=હરખભેર એવા-

પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ પૂરણ, પ્રગટિયા જુગમાંય;
 સદ્ગુરુરૂપે શોભતા રે, જિજ્ઞાસુની શ્રેષ્ઠવા બાંય. વારી૦ ૧
 અધમ જનને ઓધારવા, પાવન પગલાં સાર;
 ભવસિંધુથકી તારતાં રે, તમને ક્ષણ નવ લાગી વાર. વારી૦ ૨
 દરશનથી દુકિત ટળે, પરસંતાં પાવન થાય;
 નિબનંદ સુખ ઊપજે રે, આત્મણ અવિદ્યાનાં ભય. વારી૦ ૩
 પૂરણ પુણ્ય હોય પાછલાં, નિત્ય નિમિત્ત હરિધ્યાન;
 અનેક જન્મને આદરે રે, તેને પ્રગટ મળે ભગવાન. વારી૦ ૪
 સંકળ તીરથનું તીરથ એ, સદ્ગુરુ દેવના દેવ;
 ધન્ય ધન્ય એ નરનારને રે, કરે મનકર્મ વચને સેવ. વારી૦ ૫
 બ્રહ્મા લિયે અતિ ભામણાં, શિવ સનકાદિક ગાય;
 વિષ્ણુને વલ્લભ ઘણા રે, મહિમા મુખે કહ્યો નવ ભય. વારી૦ ૬
 મંદજન નવ મર્મ સમેજે, વરણાશ્રમની આજ્ય;
 ત્રિગુણમાં તાણ્યો ફરે રે, બાંધી જીવપણીની જાળ. વારી૦ ૭
 કહે અખો એ અવિચળ પદના, સદ્ગુરુ ઠાતા સોય;
 કાળજાળમાં આવે નહિ રે, ફરી જન્મમરણ નવ હોય; વારી૦ ૮

હરિગુરુ સંતની આરતી

પદ ૧૩૦ મું

આરતી કરું મારા હરિગુરુ સંત, ટાળ્યા સર્વે કંદ;

ચોરાસીના બંધ, હરિગુરુ દેવની આરતી.

ધ્રુવ૦

રણાં લઉં. જુગમાં=જગતમાં. જિજ્ઞાસુ=જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો. શ્રેષ્ઠવા
 બાંય=હાથ પકડવા, હાથ આપી ઉદ્ધાર કરવા. ઓધારવા=ઉદ્ધારવા,
 તારવા. પાવન=પવિત્ર. સાર=ઉત્તમ. ભવસિન્ધુ=સંસારરૂપી સમુદ્ર. દુકિત
 =દુષ્ટ, પાપ. પરસંતાં=રપર્શ કરતાં. અવિદ્યા=માયા. આદરે=પ્રયત્ન.
 ભામણાં=ઓવારણાં. વલ્લભ=પ્રિય. મંદજન=મૂર્ખ. કાળજાળ=
 કાળની જાળ.

પદ ૧૩૦ મું : કંદ=કેદ, જાળ. બંધ=બંધન. જ્ઞાનમાં=જ્ઞાન-

આરતી કરી લઉં ઓવારણાં, ધરું શ્રવણ મનન નિજ ધ્યાન;
 સદ્ગુરુજીને શિર સોંપતાં રે, મારું ટળી ગયું દેહાભિમાન. ૧
 સદ્ગુરુજીએ સાનમાં, સમજાવ્યું સુખ અપાર;
 પ્રદ્ધાનંદ સ્વામી અનુભવ્યો રે, જગ ભાસ્યો છે પ્રદ્ધાકાર. ૨
 મહાનુભાવે મહેર કરી, સમજાવી સર્વે રીત;
 ભગ્નત સ્વમ સુષુપતિ રે, મુને ભાસ્યો છે તુરીયાતીત. ૩
 સદ્ગુરુ શોભા શી કહું. મુખે વર્ણવી નવ ભય;
 હરિહર પ્રદ્ધા સ્તુતિ કરે રે, તોય સર્વોત્તીત સોહાય. ૪
 અક્ષયપણું અવલોકિયું, સદ્ગુરુ કેરી યોજ;
 અંતર્યામી એક આત્મા રે, હરિ વિઘ્નસ્થા પોતાની મોજ. ૫

પદ ૧૩૧ મું

વારી જાઉં રંગ બળશિયા, તેં તે ભલો ભજવ્યો ભોખ;
 સ્થાવર જંગમજોતાં જૂજવો, અંતર વસ્તુ એકની એક. વારી૦ ૧
 પ્રથમ પડદો માયાનો રચ્યો, માંહે પ્રગટાવ્યાં પંચે ભૂત;
 આડે આવરણ છાયો અંગમાં, લાવ્યો લખચૌરાશી રૂપ. વારી૦ ૨
 ગગનધર રચ્યું વણથંભનું, માંહે ચીતર્થો ચૌદ માળ;
 વિશ્વરૂપે વસ્યો વીઠલા, તેની ભણ્યા ભૂત્રી ગયા ભાળ. વારી૦ ૩
 ચાર જુગની રૂડી રજની, ધર્યાં દીપક બે શશી સૂર્ય;
 પટકથાને ખેલ મચાવિયો, જોતાં જુગતું ભરપૂર. વારી૦ ૪
 પ્રદ્ધાને મોટા ઠરાવિયા, શ્રુતિસ્મૃતિ પૂરે શાખ;
 બાળને બીક બાઉની, તેમ જીવ પડ્યા વાક્યજાળ. વારી૦ ૫

રામાં. અપાર=પારવિનાનું. મહાનુભાવ=મહાન આશયવાળા, અત્યંત
 ઉદાર એવા ગુરુ. મહેર=કૃપા. સુષુપતિ=સુષુપ્તિ. તુરીયાતીત=તુર્થાવસ્થા-
 થી પાર રહેલું પ્રભ. અવલોકિયું=જોયું. યોજ=સૂક્ષ્મ સમજ.

પદ ૧૩૧ મું : બળશિયો=દોરડા ઉપર નાચનાર; અહીં
 લીલાનૃત્ય કરનાર પરમાત્મા. વણથંભનું=ધાંભલા વિનાનું. ચૌદ માળ=

સાત સાયર લયો નીરના, રેંટચક ફરે વાયુવેગ;
 નવસેંનવાણું નદીની નીકમાં, ઉપર સીંચતો મળી મેઘ. વારી૦ ૬
 રંગદંગ ત્રારા શું કહું ? નહિ નંદવા ઠાણું ઠામ;
 એવું લહી અખો લવતો રહ્યો, જોતાં સઘળે સરખો રામ. વારી૦ ૭

પદ ૧૩૨ મું

ભૂલ્યો ભમે તું તો રામ જ પાખે, જોને વિચારી અંતરની આંખે;
 અજ્ઞાને તુંને અવળું ભાસે, તો જ્ઞાન વિના થેલો થયો રે. ૧
 થેલો થયો ને ગાંઠ જ બેઠી, જનમમરણની ખટપટ પેઠી;
 એ કયમ જાય ભાવઠ વેઠી, તો યુદ્ધિએ ભટકાવિયો રે. ૨
 સંશયરૂપી સ્વપ્ન જ માટે, એણે આવીને રોક્યો રે ધાટે;
 ચાલ્યું જાય સરવ ઉવાટે, તો પાધરું કોઈ પ્રીછે નહિ રે. ૩
 સ્વપ્નામાં શું રહ્યો છે રે મોહી ? મૂરખ બાણ તેં હાથથી ખોઈ;
 નવ બેઠો તું લલાટ જ લોહી, તો હીરો છે તારા હાથમાં રે. ૪
 ઉપાધિને તેં તો આગળ કીધી, જપ્તપ વ્રત કરી માગી રે સિદ્ધિ;
 નાખી રત્ન ને કોડી જ લીધી, તો ભેડુ વિના ભટક્યો ઘણું રે. ૫
 પિંડ પ્રહ્લાંડનો મર્મ ના જાણ્યો, માયા મોહે રહ્યો છે તાણ્યો;
 કર્મ ખીજનાં વાવ્યાં છે થાણાં, તો વાસનામાં વળગી રહ્યો રે. ૬
 થા ચેતન શું બેઠો છે હારી, સળંગસૂત્ર તું જોને વિચારી;
 આપે કતાં દેવમોરારિ, તો મિથ્યા મનની કલપના રે. ૭
 સદ્ગુરુજીના સંગમાં રહિયે, વચન કહે તેનો અનુભવ કરિયે;
 જ્યમનું તેમ જથારથ લહિયે, તો જનમમરણ લય વામિયે રે. ૮

ચૌદ લોક. રજની=રાત્ર. દીપક=દીવા. શશી=ચંદ્ર. જુગતું=ચોખ્ખ.
 સાયર=સાગર. રેંટચક=કાળચક્ર. વાયુવેગ=પવનને વેગ. નવસે નવાણું
 નદી=શરીરમાંની એ નાડીઓ. સીંચતો=રેડતો. મેઘ=જળ, વરસાદ.
 લવતો રહ્યો=અડખડ કરતો બંધ રહ્યો.

પદ ૧૩૨ મું : ગાંઠ બેઠી=ગાંઠ બંધાઈ. ભાવઠ=જંજળ.

કારજકારણ જાળ ખનાવી, તે જોઈને તું ભૂલ્યો રે ભાઈ !
કહે અખો દ્યો ગોવિંદ ગાઈ, તો મુક્ત થઈને મહાલીએ રે. ૬

પદ ૧૩૩ મું

અવસર જાય છે રે મનુષાદેહનો મોંઘો,
આગસ કરીને રે શું અજ્ઞાની જોધો ? ટેક૦
મિથ્યા બાજી રે માયા કેરી જૂઠી,
મોટા મોટા વાયા રે અધવચ લીધા લૂટી. અવ૦ ૧
કાચે નવ્ય ઠરિયા રે માયાસુખના મોહમાં,
થઈ ગયા દુખિયા રે ઘણું રડવડતા રોહમાં. અવ૦ ૨
વેઢ પોકારે રે દુર્લભ સંતની સેવા,
જેણે સંત સેવ્યા રે મહા ખડભાગી તેવા. અવ૦ ૩
ધિક જીવ્યું તેનું રે હરિનું સુખ નવ્ય જાણ્યું,
મળમાં મચિયો રે કુલનું નાતું તાણ્યું. અવ૦ ૪
ભારે મારી રે જનુની જે જન જેની,
વાટ ઉઠાડી રે મુંઝી મનુષાદેહની. અવ૦ ૫
થયો હત્યારો રે અનેક જનમનો રણિયો,
જેમ સિંહ કૂપમાં રે પોતે પોતાશું પડિયો. અવ૦ ૬
કહે અખો જાગી રે સંતની સેવા કરજો,
સદ્ગુરુને મળીને રે આવાગમનથી ટળજો. અવ૦ ૭

લઝાટ=કપાળ. લોહી=લૂંછી. કારજકારણ=કાર્યકારણ.

પદ ૧૩૩ મું : મનુષાદેહ=મનુષ્યદેહ. વાયા=વહાયા, છેતરાયા.
રોહ=ધાસ. ખડભાગી=મહાભાગ્યશાળી. નાતું=સગપણ, સંબંધ. ભારે...
દેહની=જે માણસે મનુષ્યજન્મની મોંઘી વાટને ઉજાડ કરી છે, જેણે
મનુષ્યજન્મને એળે ગુમાવ્યો છે, તેણે જનુનીને-માતાને-ભારે મારી
છે-તેનો જન્મ નકામો છે. રણિયો=દેવાદાર. જેમ સિંહ...પડિયો=
જેમ સિંહ કૂવામાં પોતાનો આજો જોઈને તેને મારવા કૂવામાં પડ્યો !
આવાગમનથી=આવવાથી, જન્મના ફેરાથી.

પદ ૧૩૪ મું

સખી કહું સાંભળ મારી વાત રે, મળિયા મને ચોદ ભુવનનો નાથ રે.
 સતશુરનો ઝાલ્યો મારો હાથ રે, સખી મુજને કીધી સહુમાં સનાથ રે.
 સખી મુને આનંદ વાધ્યો અંગ રે, સખી હું તો વિલસી ચિદાનંદસંગ રે.
 થયો મારી દેહભુદ્ધિ કેરો ભંગ રે, ગયું સખી કુવાસનાનું કલંક રે.
 સતશુરનો મારા સામું ભાળ્યું રે, સખી મારા ભવનું પાતક ટાળ્યું રે.
 નિજરૂપ સ્વયં પ્રકાશ નિહાળું રે, સખી મારે અંતર થયું અજવાળું રે.
 સહિયર સાંભળને કહું મારી રે, હરિવરની શોભા શી કહું સારી રે.
 હેતે વરને હરિવરને ખ્યારી રે, ભાગ્યદશા એ પ્રગટે તારી રે.
 શિવ બ્રહ્માદિક જેવા ઇચ્છે રે, એ મુખ અધિકારી કોઈક પ્રીછે રે.
 પામર પશુ આ પેર ન જાણે રે, અણુછતા જીવના કમને તાણે રે.
 ભમે બહુ ચોરાસીની ખાણે રે, પડિયા સવે વૈખરી ફેરી વાણે રે.
 અખો નિજ આનંદરૂપે મહાલે રે, લોકમાં લોકપણે થૈ ચાલે રે.

પદ ૧૩૫ મું

આનંદ વાધ્યો ને રંગ બિલ્લો રે, પ્રગટ્યા છે કાંઈ પૂરણપ્રદ રે,
 સતશુરને ચરણે આવતાં રે. ટેક.
 તિમિર હતાં તે મારાં ટળી ગયાં રે, ઉદિયો છે કાંઈ જ્ઞાન કેરો બાણુ રે.
 અખંડસ્વરૂપે હરિને ઓળખ્યા રે, સરિયાં મારાં સઘળાં કામ ને કાળ રે.
 ભવ રે સાગરનો મારો ભય ટળ્યો રે, વાગ્યાં છે કાંઈ નિરબેનિશાન રે.
 અખંડસ્વરૂપ બહેની માહુરું રે, ટળિયા મારા દશ્ય ને વિકાર રે.

પદ ૧૩૪ મું : ચોદ ભુવન=ચોદ લોક. સનાથ=સ્વામીવાળી;
 સૌભાગ્યવાળી. કુવાસના=ખરાબ વાસના. ભવનું પાતક=સંસારનું પાપ.
 હરિવર=હરિ—ભગવાન—૩૫ વર. વરને=પરશુને. ભાગ્યદશા=નસીબ.
 કમ=કર્મ. વૈખરી=મોંની વાણી. વાણે=વાણીમાં; વચનમાં.

પદ ૧૩૫ મું : તિમિર=અંધકાર. બાણુ=સૂર્ય. સરિયાં=સર્યાં,
 સિદ્ધ થયાં. નિરબેનિશાન=અભયપદના નિશાનડંકા. દશ્ય=દેખાતો

પીયરપનોતી બહેની હું થઈ રે, સાસરિયું છે શીલ ને સંતોષ રે.
જે રે માવ્યું તે ગુરુવે આપિયું રે, પૂરી મારા મનડાની આશ રે.
અખાની ઉપર દયા બિપની રે, રાખ્યાં હરિએ ચરણની પાસ રે.

૫૬ ૧૩૬ મું

સતગુરુ સંતે લીધી મારી સાર રે, ઓળખાવ્યો નિજ આતમા રે,
ધીરપ હઈને બતાવ્યું છે ધામ, હરિ હીરો હીધો હાથમાં રે. ૧
ગુરુવે મુને બતાવ્યું છે જ્ઞાન રે, સમજાવ્યાં રૂડી સાનમાં રે;
મંત્ર બણતી મારા મંદિરમાંય, કીધું ગુરુવે મુને કાનમાં રે. ૨
દયા કરીને ડગતું રાખ્યું દિલ રે, અસ્થિર મનને સ્થિર કર્યું રે;
હું તો મારું બૂલીતી ભુવન રે, બગું ત્યાં મારું ઘર જડ્યું રે. ૩
અંબુમધ્યે હીસે છે આકાશ રે, વૈરાટ મારી દષ્ટે પડ્યું રે;
નૂરતેસૂરતે નીરખ્યા છે નારાણુ રે, એક ધ્યાન હરિસેં ધરું રે. ૪
કીધો કીધો વેરીનો સંહાર રે, અદ્વૈત પ્રગટ્યા આપમાં રે;
વરતિ મારી પોંચી-બ્રહ્માંડને પાર, નાવે માયા કેરા માપમાં રે. ૫
બ્રહ્મઅગ્નિમાં બાળ્યાં જેણે બીજરે, બિગવાની તેને આશ ટળી રે;
નિરગુણ પદને પામી થઈનિશ્ચિંત રે, જ્ઞાનગંગામાં હું જઈને બળીરે. ૬
ત્રિગુણ ટાળી ખોયો જેણે આપ રે, બ્રહ્મ સઘળે તેણે ભાળિયો રે;
કહે અખો તું કર તેનું બજન રે, જેને વેદાન્તે વખાણિયો રે. ૭

૫૬ ૧૩૭ મું

સંત સેવો રે, ભાઈઓ સન્ત સેવો !

જો ઇચ્છો રામ હૃદયમાં રહેવો.

ટંક

પ્રપંચ. પીયરપનોતી=પિયરમાં ભાઈભાંડુવાળી; પિયરમાં સુખ આપ-
નારી. સાસરિયું=સાસરું. ગુરુવે=ગુરુએ.

૫૬ ૧૩૬ મું : સાર=તપાસ, કાળજી. ધીરપ=ધીરજ; ધીરપણું.
ભુવન=ભવન, ઘર. અંબુ=પાણી. વૈરાટ=વિરાટ પરમાત્મા. દષ્ટે
પડ્યું=દષ્ટિમાં આવ્યું. વરતિ=વૃત્તિ. જ્ઞાનગંગા=જ્ઞાનરૂપી ગંગા.

૫૬ ૧૩૭ મું : મહારત્ન=મોડું રતન. સેવે જ=સેવવાથી જ.

નીપજ ન હોય કશી એના પાખે,
 સન્ત સેવે રામ પોતાના કરી રાખે. સન્ત૦
 મહારત્ન મળે સેવે જ સાગર;
 સન્તસમાગમ એવો રે આગર. સન્ત૦
 જ્યમ અબ્રની ઓથે વિદ્યુત ચમકે;
 ત્યમ એ રામ મળે સંત ગુરુ કહે. સન્ત૦
 જે જનને મહા ભવસાગર તરવો,
 દૃઢ નૌકા સંતસમાગમ કરવો. સન્ત૦
 જ્યમ ગભરુ ઢેખી ગૌરી દૂઝે,
 ત્યમ હરિ ઇચ્છે તે તો હરિજન પૂજે. સન્ત૦
 સોય પૂઠે જ્યમ ચાલે દોરો;
 ત્યમ હું કરું જ્યાં સંત ફરે મોરો. સન્ત૦
 સર્વોત્તમ મારા જન જ્ઞાની,
 કહે હરિ ગીતા વાત નહિ છાની. સન્ત૦
 કહે અખો શ્રીગુપ્ત વાચક ગ્રહશે,
 તે સ્વામીને તત્ક્ષણ લહેશે. સન્ત૦

૫૬ ૧૩૮ મું

સંત વહાલા રે મુને સન્ત વહાલા;
 સન્ત સેવ્યા રે વિના છવ ઠાલા. ટેક
 રમણજમણ મારે સન્ત સાથે,
 સન્ત સેવ્યા તેણે હું સહ્યો રે હાથે. સંત૦ ૧

આગર=આકર, ધામ. અબ્ર=વાદળું. વિદ્યુત=વીજળી. જ્યમ ગભરુ...
 પૂજે=જ્યમ કુમળી બાળકી (ગભરુ)ને જોઇને ગૌરી—ગોરમા દૂઝે
 કે—પ્રસન્ન થાય છે, તેમ હરિની ઇચ્છા કરતો હોય તેણે હરિજનની
 પૂજા કરવી. સોય...મોરો=જેમ સોયની પાછળ દોરો પરોવાઈને ચાલે
 છે, તેમ હું મારા સંતની સાથે ફરું છું.

૫૬ ૧૩૮ મું : રમણ=રમણું. હારદ=હારદ, મર્મ. સન્ત

સ્વજન કુટુંબ પરિવાર જન મારા;	
હું લક્ષ્મી વાત લહે નિરધારા.	સંત૦ ૨
બ્રહ્મા આદે તેત્રીસ અઠચાસી,	
તે ગુણગ્યાપાર બાણે રે હિપાસી.	સંત૦ ૩
હારદ મારું સન્ત બાણુહારા,	
હું રહું નારદ સન્ત આધારા.	સંત૦ ૪
ન કરે આશ કદાચ બુજની,	
હું તે રાખું છાયા બુજની.	સંત૦ ૫
પરમવક્ત્રભૂનહિ કેા સન્ત સરખો,	
સન્ત વડે રહું સદા હરખ્યો.	સંત૦ ૬
ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ ન ઇચ્છે,	
ચિત્તરંજનની ચેર અતિ પ્રીછે.	સંત૦ ૭
વળી વળી નારદ શા ગુણ આઈ ?	
બાણે અખો હું સમજી સરાઈ.	સંત૦ ૮

પદ ૧૩૯ મું

તું તારી જાત બાણે તો વારુ;
જાત બાણ્યા વિના જે જે કરવું, નહિ ઊગરે તે સારું. તું તારી૦ ૧
ધ્રુવતારાથી નવ ગ્રહે નીચા, નક્ષત્રમાળ સર્વે હેઠાં;
ફરે શિશુમાર ચક્ર પાંખડિયો, તે પદ દીસે ઘર બેઠાં. તું તારી૦ ૨
ભોગ જગન જપ તપ તીર્થ કરતાં, બહો બાવીશ આ ભવમાં;
પૂર્ણપદની પ્રાપ્તિ પાખે, વહ્યો પંદર ને નવમાં. તું તારી૦ ૩

આધારા=સંતને આધારે. છાયા બુજની=કાચની છાયા; આશીર્વાદ.
ચિત્તરંજન=ચિત્તને પ્રસન્ન કરવું તે. સરાઈ=સ્મૃતિ કરે.

પદ ૧૩૯ મું : વારુ=ઉત્તમ. નક્ષત્રમાળ=નક્ષત્રો-તારાઓ-ની માળા. શિશુમાર=એક તારાચક્ર. એ માટે જુઓ ભાગવત, પાંચમો સ્કંધ. પાંખડિયો=પાંખડીવાળો. જેની આગળ ધ્રુવ, નક્ષત્રમંડળ, અને શિશુમાર-ચક્ર પણ હેઠાં છે, તે પદ તને ઘેરબેઠાં મળશે. પંદર ને નવમાં=

રાજબ્રજ થયેા કેાચ રાજા, પારકી વસ્તે વર્તે;
કુળક્રિયાથી પાછે પડિયે, અણપદને આચરતે. તું તારીં ૪
જે જાણું તો જાણે મનવા, સકલ અર્થનો છેડો;
અખા અંત એણી પેરે આવે, કલભલ નિવેડો. તું તારીં ૫

પદ ૧૪૦ મું

હરિકું હેરતાં રે, સખી મેં રે હેરાણી;
સરિતા લીન અલી રે, સિન્ધુકુ વા હુલર પાણી. હરિકું ૧
જયું ધનસાર પવનકેા પાવત, તાકી સૂરત સમાણી;
ઐસો મગન ભયો મન મેરો, કેાઇ ખુજે ગુરુગમ આની. હરિકું ૨
જયું અંધેરો અર્ક ફેખતાં, ગઇ નિજ દેહ ખિલાની;
પ્રાપ્ત વસ્તુ અખા કહે ઐસી, સંગત ભયી હે પ્રાની. હરિકું ૩

સાંતીડાનું ભજન

પદ ૧૪૧ મું

સાંતીડું જોડીને સમભવિયે, રડાં રામનાં ખીજ લઈ વાવ.
હયા મયાના ડોળિયા પ્રાણી, પ્રેમનાં જોતર વાળ, પ્રાણી પ્રેમનાં
રાશ લેજે ગુરુજાનની તારે, સંત પરોણો હાથ. સાંતીડું ૧

ચોવીશ તત્ત્વોમાં, સંસારમાં. પાખે=વિના, સિવાય. રાજબ્રજ=રાજ્યથી
બ્રજ થયેલો. વરતે=વૃત્તિથી. વર્તે=આચરણ કરે. અનપદ=અન્ય—
ખીજું પદ; રાજપદને ન જાણે એવું પદ. અર્થ=પ્રયોજન, કામ.

પદ ૧૪૦ મું : હેરતાં=સૂક્ષ્મતાથી જોતાં. હેરાણી=સૂક્ષ્મતાથી
જોવાઈ ગઈ. સરિતા=નદી. હુલર=ગિછળતાં, લહેરવાળાં. નદી સમુદ્રમાં
ભળી ગઈ, અને સમુદ્રના જળની લહરી થઈ ગઈ. ધનસાર=કપૂર.
પાવત=પાખે; પવનમાં ભળી જાય. અર્ક=સૂર્ય. ખિલાની=વિશ્વ પાખી.
પ્રાપ્ત વસ્તુ=મદદ. સંગત=સાથે.

પદ ૧૪૧ મું : સાંતીડું=હળ. ડોળિયા=અળદ. જોતર=ધૂંસરી

પહેલી ગણુ પધોરની પ્રાણી, કાળનાં ગૂંડાં કાઢ, પ્રાણી કાળ
 બીજી ગણુ બહુનામીની તારાં, પાપ સમૂળાં જાય. સાંતીડું
 ત્રીજી ગણુ ત્રિભોવનની પ્રાણી, તૃષ્ણાબેડી ટાળ, પ્રાણી તૃષ્ણા
 ચોથી ગણુ ચત્રભુજની તારાં, ખેતર આવ્યાં તાર. સાંતીડું
 ત્રાટકની આવી વાવણી ભાઈ, સત્યની ઓરણી ખાંધ, પ્રાણી સત્ય
 પાંચ આંગળીએ પૂરજે તારે, લાખે લેખાં થાય. સાંતીડું
 ઊગીને જ્યારે ઓળે ચઢ્યું પ્રાણી, વાડની મકર ફેલ, પ્રાણી વાડ
 ચારે દિશાએ રાખ સુરતા, એથી પાકશે રૂપારેલ. સાંતીડું
 પોંક આવ્યો હવે પાકશે પ્રાણી, મનનો મેડો નાખ, પ્રાણી મન
 ગોફણુ લેજે જ્ઞાનની ભાઈ, પ્રેમના ગોળા ફેંક. સાંતીડું
 ઢાળિયો આવ્યો ઢાળવા પ્રાણી, ઢાળ ભરેલી થાય, પ્રાણી ઢા
 ખાઓ પીઓ ધન વાવરો, એનો ભોગ ભગવાનને જાય. સાંતીડું
 ગાણું ગાજે હવે જ્ઞાનનું ભાઈ, હૈયાની હું પદ હાર, પ્રાણી હૈયા
 અખો ભગત કહે પ્રભુ ભજ્યા વિના, નહિ ઊતરો ભવપાર. સાં

જીવન્મુક્તિ હુલાસ

પદ ૧૪૨ મું

સતગુરુ ચરણે જઈ નમું, કહું જીવન્મુક્તિ હુલાસ;
 સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણુ નહિ, નહિ મહાકારણુમાં વાસ.

સાથે જોડવાનો પટો. રાશ=દોર. પરોણો=અળદને ચક્ષાવવા માટે
 આરવાળી લાકડી. ગણુ=ગણતી. પધોરની=પ્રધોરણી, ચાસ. કાળ
 ગૂંડાં કાઢ=કાળનાં થડિયાં ભાંગ. ચત્રભુજ=ચતુર્ભુજ, ચાર હાથવા
 ભગવાન. આવ્યાં તાર=શુદ્ધ—ચોખ્ખાં થયાં. ત્રાટકની વાવણી=એ
 બિન્દુએ ચિત્તને સ્થિર કરવારૂપી વાવવાની ક્રિયા. ઓરણી=ઓરવા
 ક્રિયા. પૂરજે=પૂરણી કરજે. ઓળે=આવણિ, હાર. મેડો=માળો. ફે
 કિતૂર. ઢાળિયો=મોલ ઢાળનાર, કાપનાર. વાવરો=વાપરો.

પદ ૧૪૨ મું : હુલાસ=ઉલ્લાસ, ભાગ, પ્રકરણ. જીવન્મુક્તિ

- પંચ કોશપર બાણ છઉં, ત્રણ અવસ્થાતીત;
સાક્ષીરૂપે દ્રષ્ટા થઈ રહ્યો, એવું સુખ સ્વરૂપ છે નિત. ૨
- રવિ શશિ તારાને ગમ નહિ, નહિ કાળ કરમને પ્રમાણ;
સોહંપદ પોતે સહી, સેવે નારદ સનક સુબાણ. ૩
- સુખસ્વરૂપમાં મહાલતાં, થયું સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર;
વિધિનિષેધનો સંશય ટળ્યો, મન વિલસ્યું બ્રહ્માકાર. ૪
- બ્રહ્માકાર વિચારતાં, સરવે દ્વૈતભાવના બય;
સોહં બ્રહ્માનંદ અનુભવે, તો વસ્તુ યથારથ થાય. ૫
- તત્પદ ત્વંપદ અસિપદ આવે, મલિન માયા બય;
જીવને શિવ વિચારતાં, પોતે પોતામાંહી સમાય. ૬
- પોતામાં પોતે થિયા, એવા અદ્વૈત આતમરામ;
કૃપના કોઈ લાગે નહિ, પોતે પોતાને નિબધામ. ૭
- વાણી ન પોંચે વૈખરી, જ્યાં વેદ ન પોંચે ચાર;
ગુરુગમે એ પદ પામિયે, જો અનુભવ હોય લગાર. ૮
- અનુભવે જે પદ પામિયે, તે પદ છે તુરીયાતીત;
પોતે કહ્યું પોતે સાંભળ્યું, એવી દૃઢ અનુભવની રીત. ૯
- આકાશથી આઘેરડું, વળી પાતાળમાં ભરપૂર;
પિંડ બ્રહ્માંડે વ્યાપક સદા, નહિ નિકટ ને નહિ દૂર. ૧૦
- જીવન્મુક્તિ હુલાસને, કોઈ ધારે રુઢિયા માંય;
કહે અખો અવિગત કથા, તેને જીવન્મુક્તિ થાય. ૧૧

જીવતાં મુક્તિ. પંચકોશ=અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય એ પાંચકોશ. એ કોશોથી પર-જાયા-તે બ્રહ્મ. મલિન=મેલી. વૈખરી=મુખની વાણી. તુરીયાતીત=તુર્યા અવસ્થાથી પર. નિકટ=પાસે. અવિગત=અવ્યક્ત બ્રહ્મ.

સોરઠા

રાગ હાલારી દ્વહા

અખા આશ્રયં એ જ, આપે ન લહે આપને;	
છે ત્યાં તેહનો તે જ, બાણીને જૂજવો રમે.	૧
બે હીસે જગનાથ, તો જગત ન હીસે જંત અખા;	
લક્ષ લાગ્યો સૂર સાથે, ધૂમ ન હીસે ધામ રવે.	૨
સાધ્યા વિના શર જાય, સો વાટે શોધતો ફરે;	
વેણુ એક વેધાય, અનેક લાગે એકે અખા.	૩
પ્રીછ્યા વિના પીડાય, મનનાં માર્યાં માનવી;	
ધામ મૂકીને ધાય, અખેપદ ઓળખ્યા વિના.	૪
લેહે લહીને લાભ, અણલહે અવળું અખા;	
અંબુમાંહે આભ, ભાસે પણ ભરમે કરી.	૫
અખા અણમળતી વાત, મેળવી દ્યો રે માનવી;	
ઘેલા ચૂકો ધાત, તો પરતાશો પાછળ થકી.	૬
મન મૂકે આધાર, વળગ્યું પામે વેદના;	
આકારનો આધાર, સાર સરવતું તે અખા.	૭

(આ અર્થમાં જે આંકડા છે, તે સોરઠાના અંક છે.)

૨. જગતનાથ=જગતનો નાથ. જંત=જંતુ, માણસ. સૂર=સૂર્ય. ધૂમ=ધુમાડો. ૩. શર=આણુ. ૪. ધાય=હોડે. ૫. અંબુ=પાણી. આભ=આકાશ. ૬. ધાત=રીત. ૭. આધાર=ટોકો-સર્વ આકારનો આધાર, પરમાત્મા. વેદના=દુઃખ, પીડા.

મનનું મૂકે માન, અજાણુ ચાહે જાણવા;	
સદ્ગુરુકેરી સ્થાન, મરણવા મહાપદ વસે.	૮
મનડા! ચોટી વાત, આકાશ આધેરું ચાલવું;	
ગુણશું રમવી ધાત, અલગ આપોપું આધરે.	૯
ત્રિગુણ પેલે તીર, મહાજનનો મેળો તિહાં;	
વિધિનિષેધે વીર, ભરાણે ભૂલો પડે.	૧૦
આધારે આધાર, વળગ્યો પામે વેદના;	
અહંતા થાય અપાર, એકાતીત અતુલવ ખરો.	૧૧
જીએ વિચારી જાણ, મૂરખ મર્મ લહે નહિ;	
મહાપદમાં મેલાણુ, કરી જાણે કોઈકે અખા.	૧૨
સૂધું જાણે સંત, જ્યમ છે દૈવત દેહમાં;	
અહંતા કેરો અંત, આણી જાણે કોઈકે અખા.	૧૩
રાજસ કેરી રીત, પ્રીછે નહિ પરિષ્કલ્પને;	
નમવા કેરી નીત, સેવે નહિ તે સંતને.	૧૪
અજ્ઞાને અહમેવ, અકચું મન ચીને નહિ;	
દિલમાંહીનો દેવ, રહ્યો અજાણ્યો અંધને.	૧૫

૮. માન=અભિમાન. અજાણુ=જાણમાં ન આવેલું પરબ્રહ્મ.
 જ્ઞાન=જ્ઞાન; સંજ્ઞા. મહાપદ=બ્રહ્મનું મહાન પદ. ૯. ગુણશું=ગુણ
 સાથે. આધરે=ગિરે, ઉદરે. ૧૦. ત્રિગુણુ=ત્રણ ગુણ—તેમને પેલે તીરે
 મહાજનોનો મેળાપ થયો છે. મહાજનો—મોટા પુરુષો ત્રિગુણથી
 પાર ગયા હોય છે. વિધિનિષેધમાં જે વીર ભરાઈ પડે છે, તે ત્યાં ભૂલો
 પડે છે. ૧૧. જે આધારનો આધાર લે છે, તે વેદના પામે છે. પણ
 જે નિરાધાર—નિરાલંબ પરમાત્માનો આધાર સેવે છે, તેઓ સુખિયા
 પ્રાપ્ત છે. અહંતા=અભિમાન, હુંપણું. એકાતીત=એકથી પાર, બ્રહ્મ.
 ૧૨. જાણુ=જાણુકાર. મર્મ=રહસ્ય. મેલાણુ=મુકામ. ૧૩. સૂધું=સીધું.
 દૈવત=દેવપણું, શક્તિ. ૧૪. રાજસ=રજોગુણ. નીત=નીતિ. ૧૫. અહ-
 મેવ=હુંપણું. ચીને=ચિંતવે, વિચારે. અંધને=આંધળાને.

રાજસતાની રજ, આવી પેઠી આંખમાં;
 તેણે થયેા અકજ, શુદ્ધ વસ્તુ અવિલોકવા. ૧૬
 શીશ નમે નહિ નેટ, હરિ જાણી હરિજનને;
 તેા વિધિસંઘાતે વાત, કોણુ દેખાડે દેહપર? ૧૭
 અહંકારે થઈ આડ, પ્રભુ ન પેખ્યેા પાસથો;
 જન્મ ન ભાગી જાડ, અખા આયુષ એળે ગયું. ૧૮
 નર ન હાહે નિર્વાણુ, સંતસંગ કીધા વિના;
 વસુધાની વિધ્ય જાણુ, નીર વિના નીપજ નહિ. ૧૯
 ધન જોખન અધિકાર, વર્ણાશ્રમ એ આડ છે;
 શક જાણે શણુગાર, કંઠે શલ્ય સોનાતણી. ૨૦
 જાણુ ન થાઈશ જંત, નાનો થઈ નરને નમે;
 તેા તુજ મળશે તંત, અખા આતમ પામવા. ૨૧
 નર નારાયણુ એક, અનુભવતાં દીસે અશું;
 ગુરુમુખ જ્ઞાન વિવેક, કરી જાણે કોઈક અખા. ૨૨
 મોટી કળ મહારાજ, જીવરૂપે જગદીશ તું;

૧૬. રાજસતા=રજોગુણ. રજ=કચ્ચર, ધૂળ. અકજ=અકાર્ય, નકામો. અવિલોકવા=જોવા. ૧૭. નેટ=નક્કી. વિધિસંઘાતે=વિધિ-પૂર્વક. દેહપર=દેહની પાર રહેલા પરમાત્મા; અથવા દેહથી ઉપર. ૧૮. આડ=અટકાયત. જાડ=જડતા. ૧૯. નિર્વાણુ=મોક્ષ, ઉદ્ધાર. વસુધા=વસુ-દૈવત-ને ધારણુ કરનારી પૃથ્વી. વિધ્ય=રીત, વિધિ. નીર=પાણી. નીપજ=ખેતી. ૨૦. શક=શક્યો. કંઠે શલ્ય=ગળામાં પાણાની સેદ. ૨૧. જાણુ=જાણુકાર. જંત=હે જંતુ! હે મનુષ્ય! નર=હરિજન, પુરુષ. તંત=તંતુ, સૂત્ર. ૨૨. નરનારાયણુ એક=નર (આત્મા) અને નારાયણુ (પરમાત્મા) એ બંને એક જ છે. નરનાય એ નારાયણુના સખા છે. સરખાવો=નારાયણં નમસ્કૃત્ય નવં જૈવ નરોત્તમમ્. ' અશું=એવું. ગુરુમુખ=ગુરુની વાણીથી.

- તું કરે તારાં કાજ, આપે ન લહે આપને. ૨૩
- એ ઠગ તોરી ત્રિકમ, તું જીવ થઈ પડ્યો જાળમાં;
હું કેને કહું કયમ, જો પોતાથી કોઈ પર નહિ. ૨૪
- સહેજે થિયો આ દેહ, તહાં સહેજે અહંતા ઊપની;
તેનાં કલ્યાણાં એહ, આત્મા પરમાત્મા. ૨૫
- અવળું છે નિજ આપ, જો સેહેજે પાછો ફરે;
તેહેનો ન થાયે થાપ, પ્રીછતણી પરતીત છે. ૨૬
- આપ વડે જો આપ, ચિત્તે ઘડ્યું ચળે અખા;
માપ માંહી અમાપ, આણ્યે તાં આવે નહિ. ૨૭
- ઘટમાં નાવે ગંગ, આવે તો જાળજાહનવી;
તો હોય સાંગોપાંગ, જો ઘટ સમાયે ગંગમાં. ૨૮
- શાસ્ત્રતણો કહું સાર, તે સદ્ગુરુબાલ શ્રવણે ધરે;
કેસરી કેરો આહાર, જંબૂકને જરે નહિ. ૨૯

૨૩. કળ=કળા. કાજ=કાર્ય, કામ. જગદીશ—જગતના ઇશ્વર—
પરમાત્મા જ જીવરૂપે થયા છે. જીવ ઉપાધિયુક્ત થાય છે, એટલે તે
આત્મા છે; અને એ આત્મા તો પરમાત્મા છે. લહે=ઓળખે.
૨૪. ઠગ=છેતરામણી. જાળમાં=ઉપાધિયુક્ત પ્રપંચમાં. હે
ત્રિકમ! તું જીવરૂપે થયો છે. બાકી, તું પરમાત્મા જ આત્મા છે.
આ તો તારો લીલાખેલ છે. પર=ખીજો. ૨૫. સહેજે=આપોઆપ.
ઊપની=ઉત્પન્ન થઈ. આત્મા ને પરમાત્મા એવા ભેદ તો આ દેહમાં
જો અહંતા ઊપજી છે તેને લીધે છે. ૨૬. પરતીત=પ્રતીતિ. ૨૭.
ચળે=ખસે, ચાલે. માપ...નહિ=અમાપ એવા પરમાત્મામાં કોઈ રીતેય
માપ આવી શકે એમ નથી. એમાં કોઈ સીમા કે પાળ બાંધી
શકાય નહિ. ૨૮. જાળજાહનવી=ગંગાનાં જલ. જો ઘડો ગંગામાં
સમાઈ જાય, તો તે ગંગાજલથી પૂરો ભરાઈ જાય. ૨૯. શ્રવણે ધરે=
કાને લે, હૃદયમાં ઉતારે. કેસરી=સિંહ. જંબૂક=શિયાળ. જરે=પગે.

વહેતે વહે સહ લોક, કરતાં જેની સહ કરે;
 પણ સહિલ તણે સંતોષ, અખા ના હોય એસથી. ૩૦
 શુક સનકાદિક સંત, જે જાણી શીતળ થયા;
 તે જાણે રે જંત, અણપૂછયું અખો કહે. ૩૧
 આકાશ આઘેરો રામ, કોઈ એક વિરલો જઈ શકે;
 ખીજા સર્વ દિયે નામ, સૂધું મન સમજે નહિ. ૩૨
 આપે આપ અનંત, અરૂપી રૂપે રમે;
 કેા સૂધું સમજે સંત, જે આપોપું ટાળે અખા. ૩૩
 સમજવોહોણું સહાય, મનગમતું એ માનવી;
 અખા અંતર થાય, અહંતાનો આપા મધ્યે. ૩૪
 અલવેશું ઓળખાય, કાયાકલેશ કીધા વિના;
 નહિ તો જુગજુગ જાય, અથડાતાં પાછો અખા. ૩૫
 જ્યાં પોતે કરે પ્રકાશ, ત્યાં ઉઘોત આકૃષ્ટિયે હોય અખા;
 નહિ તો ખારે માસ, કાયાકલેશ કરતો રહે. ૩૬
 પોતે પરબ્રહ્મ રાય, ઊગી નીકળે આપશું;
 ત્યાં અજવાળું થાય, કહે અખો કોય શું કરે? ૩૭
 હું વાયો હરિરાય, તું ત્રિકમ તે સ્થિર રહ્યો.
 જ્યમ ઝલકે કંચન થાય, લિંગ જાયે લોહાતણું. ૩૮

૩૦. સહિલ=પાણી. એસ=ઝાકળ. ૩૧. શીતળ=ટાઢા, તૃપ્ત. ૩૨. કોઈ વિરલો જ આકાશથી પાર રહેલા રામને પહોંચી શકે છે. ખીજા તો માત્ર નામ જ લે છે, તેમણે મન સીધું સમજતું નથી. ૩૩. અરૂપી...રમે=અરૂપી—રૂપરહિત, રૂપથી પાર એવા પરમાત્મા રૂપમય પ્રપંચમાં રમે છે. ૩૪. સહાયે=પકડે. માનવી=માણસ. ૩૫. અલવેશું=સહેલાઈથી, સહજ. ૩૬. ઉઘોત=પ્રકાશ. આકૃષ્ટિયે=આપોઆપ. જ્યાં સ્વયંજ્યોત અનુભવાય છે, ત્યાં આપોઆપ પ્રકાશ રહે છે. કાયાકલેશ=કાયાને કષ્ટ. ૩૮. વાયો=ટાળ્યો. કંચન=સોનું. લિંગ=ચિહ્ન.

સ્વામી સર્વાવાસ, સભર સ્થળે સધળે મળે; દોહલો મળવો હાસ, ભલભોડુ ભગવંતનો.	૩૬
પ્રગટ મળે પ્રભુ રાય, છપી છાનો ક્યાં રહે? સહુ અજ્ઞાને અથડાય, આપે આપ ના ઓળખે.	૪૦
વેતા વડે સંસાર, જે સમ્યક્ સ્વામીને લહે; નર ન મળે ઠારોઠાર, અભોગના ભોક્તા અખા.	૪૧
કહેતા કવતા કોડ, સેવંતા શુચિ રહે ઘણા; પણ આપા કેરી ઓટ, અંતરથી ન ટળે અખા.	૪૨
મન બાણે નિર્વાણ, પદ પહોંચ્યો પાધરો; જગત કેરી બાણ, અંતરમાં આમય અખા.	૪૩
અતિ આછી અબ ય, સુભાવ સરખી થઈ રહી; પુરુષે નવ પ્રિછાય, અખા અંતર રહી આવરી.	૪૪
જતને બડો થાય, વણુજતને વણુસે અખા; બેહુથો અળગો ઉપાય, બે આપોપુ' ઓળખે.	૪૫
જતને ન ટળે જીવ, મન થાયે માતું અખા; સમ્યા વિના સદૈવ, ભોગી ભોગ ટાળે નહિ.	૪૬
દેહ દમતે દૈવાત, કદાચ પડે બે પાધરું; તો પહોંચે પંચરાત્મ, સખળ સુખ શૂર લોકજું.	૪૭
કમી' કમોંધીન, વિધિ શંકરે ટળે નહિ; અખા અમલ અપ્રીણ, એ ભખે કરે એને ભખે.	૪૮

૩૬. સર્વાવાસ=સર્વ સ્થળે રહેનારો. દોહલો=દુર્લભ. ભલભોડુ=સારો. બાણનારો. ૪૦. છપી=છુપાઈ. ૪૧. વેતા=અણુકાર, બલને બાણનાર. સમ્યક્=સારી રીતે. લહે=ઓળખે. અભોગ=છેક છેલ્લો. આંક. ભોક્તા=ભોખનાર. ૪૨. કોડ=કરોડ. શુચિ=પવિત્ર. ઓટ=ખામી, આડ. ૪૩. આમય=દુઃખ, રોગ. ૪૪. અબ ય=આપા પણ. સુભાવ=સ્વભાવ. આવરી=ઢાંકી. ૪૭. દમતે=દમન કરતાં. દૈવાત=કદાચ, દૈવયોગે. ૪૮. વિધિ=પ્રતિ. ભખે=ભક્ષે.

સમું સાંગ ન થાય, વિધિમાંહે વિધન પડે ખરાં;	
ધમું ધૂધું વાય, અખા અંતે જાયે સહી.	૪૬
આશાએ કરે ઉત્તમ, પણ મધ્યમ નીપજે માંહેથી;	
લૂપસ મીઠી જેમ, ઘરડે તેમ ધારાં પડે.	૫૦
વસને વંઠ્યો જંત, કરમ હીંચોળે હીંચતો;	
સતકરમે સ્વર્ગ પામંત, પણ પડે પાતાળે પાછુએ.	૫૧
અજ્ઞાને અથડાય, જેવા જીવ વૈકુંઠ લગે;	
પાછા પ્રથવીમાંય, જેમ આવ્યા તાજે વિજે.	૫૨
કર્મ વિન કેશવરાય, આવી અવનિ અવતરે;	
તો કર્મે કરી જે જંત જાય, તે આવે આશ્ચર્ય કથું ?	૫૩
જ્યાં છે જાત્ય અજાત્ય, પંથ તાંહાં પંથી ખરો;	
એ ગુણગોલકનીવાત, પણ મહાનિધનું મહાતમ પરું.	૫૪
ધન્યા અમર છે ક્ષિંગ, મરી ન જાણે રસભરી;	
છે ઈશ્વરનું અંગ, જ્યમ મરતક નખ જીવતા વડે.	૫૫
જે મહાનિધ હવો ભગંન, તેને પંથ પાંગરવું નહિ અખા;	
ભ્રમઘટ થયો ભગંન, મહા આકાશે મળી ગયો.	૫૬
મહાનિધ્ય મોટી વસ્ત, કેવલ્ય કારણ કહે અખો;	
તેને નહિ ઉદય ને અસ્ત, સ્વે સદોદિત શિવ સદા.	૫૭

૪૯. ધમું...સહી=અગ્નિ પ્રકટાવ્યા અને ધૂપ કર્યા, તે આખરે ચોકસ વાયરે તણાઈ જાય છે, નકામાં જાય છે. ૫૦. ઘરડે=ઘવડે. ધારાં=છાત્રાં, ચકામાં. ૫૧. વસને=વ્યસનથી. પાછુએ=પાછો. ૫૩. અવનિ=પૃથ્વી. કેશવરાય=ભગવાન. ૫૪. જાત્ય અજાત્ય=જાતિ અને અજાતિ. પંથ=માર્ગ. પંથી=વટેમાર્ગ. ગોલક=ગોળ ફરવાની જગ્યા. મહાનિધ=મહાનિધિ, ભગવાન. પરું=આધું. ૫૫. મરતક=મડકું. ૫૬. ભગંન=ભગ્ન. પાંગરવું=જવું, ફેલાવું. ભગંન=ભગ્ન. ભ્રમરૂપી ઘડો ભાંગી ગયો; ઘટાકાશ મહાકાશમાં મળી ગયું.

ધધિર તેનું અંગ, ચૌદ લોકે છે ચેતના;	
ધમ્મા લહીજે લિંગ, મધ્યે મિથ્યા જીવ હું. હું કરે.	૫૮
જ્યમ દહતો જાયે દાર, કાષ્ઠભાગ ઊડે અખા;	
ધૂમ કરે અધકાર, એવો સો જંતુ જાણવો.	૫૯
જીવ નથી નિર્વાણ, ધધિરતા વ્યાપી અખા;	
ચાલે ચારે ખાણ, પણ ચેતનતા ચેતનતાણી.	૬૦
અહર્નિશ ચાલે ચાલ, ઉડુગણ ઉડુપતિ અર્ક જ્યમ;	
તે જ્યાલીનો જ્યાલ, ચક્રલેહ શિશુમારનો.	૬૧
જીરણ જંત્ર કો કાલ, કહી ન જાયે કલપના;	
કો લેહુ કહે ભાલ, તો સમ્યક્ સમજે અખા.	૬૨
સમજ્યે સર્વ અધેર, જાય અખો કહે મૂળથી;	
માયા મોટો મેર, ખોદતો ખૂટે નહિ.	૬૩
અજ મ મૂકીશ મન, લેઈશ મા લાલચ કરી;	
તું તારું ન ગણીશ તન, ત્યારે ગોઠણ સહિત ગોળો ગયો.	૬૪
ભાઈઓ ભવસંતાપ, ભાત્ય દેખી જે બૂલવું;	
અક્ષર અમાણું આપ, આઠે પહોર અખો કહે.	૬૫
ભાતે બૂલી રહ્યા, પ્રહ્લાદિક ભવ ભૂપતિ;	
અનંત ઊગરિયા, જે પોત જાણી પોતે રહ્યા.	૬૬
પ્રપંચ તણો પરમાદ, પંડિત પાખી નવ શકે;	
છે સદ્ગુરુને સાધ, નહિ તો શલ્ય શોધ્યું બેસે નહિ.	૬૭

૫૮. દહતો=આળતો. દાર=દારુ, લાકડું. કાષ્ઠભાગ=કાઠીનો કકડો.
 ધૂમ=ધુમાડો. ૬૦. ચારે ખાણ=ચારે યોગિ. ૬૧. અહર્નિશ=દિવસ.
 ઉડુગણ=તારાનો સમૂહ. ઉડુપતિ=નક્ષત્રનાથ ચંદ્ર. અર્ક=સૂર્ય. ચક્રલેહ
 શિશુમારનો=શિશુમાર નામના તારાચક્રનો. ૬૨. ભાલ=ભાળ, તપાસ.
 ૬૩. મેર=મેરુ. ૬૫. ભવસંતાપ=સંસારનું દુઃખ. અમાણું=જાણું,
 આણું. ૬૬. ભૂપતિ=રાજા. ભવ=સંસાર. ૬૭. પરમાદ=પ્રમાદ.
 પાખી=પરખી. શલ્ય=સળ.

અંથિ ગાંઠ સહેજ, માંહે ધાંધા થાતે ગળે પડી;
 તે સાધને શિથલ ન થાય, ને ઘટ થઈને નરને નડે. ૬૮
 પાણીએ પેચ બાંધાય, પાંચે મળી ને પરઠિયો;
 છે છઠાની છાય, પશુ તું છપી છતો થયો. ૬૯
 જીવ તણી જાંબળ, જીરણ થાતાં જાઝી વધે;
 તે ગુરુ ટાળે તતકાળ, શેષ ન મળે શોધતાં. ૭૦
 માયાએ ગરસ્યું મંન, તે મૂળ થકી મૂકે નહિ;
 જ્યાં જેવું થાયે મંન, ત્યાં તેવી થઈ પરભવે. ૭૧
 નિગમ કહી ગયા નેત, તેણે ઘણા પશુ ધાંધલ પડ્યા;
 પશુ હાથ ન આવે હેત, વહ્યાં વચન વાડવતણે. ૭૨
 વાડવતણે વચન, બ્રમ્યા તે ભવ નવ તરે;
 જે ડહેકાણા દંન, તે ઠરી ઠામ ઊંસે નહિ. ૭૩
 શૂન્યતણું જે સાર, તે સંતે સમજ્યું સાનમાં;
 ત્યારે અંગતણું અતિબલ, અલપાણું અખો કહે. ૭૪
 મંન તણું મેલાણુ, મહાપદમાંહે જે હવું;
 તેને જીવ ન જાણે જાણુ, જેમ પાંખી પદ લાધે નહિ. ૭૫
 કળ રાખી કિરતાર, હાથ પોતાને હેતની;
 કોઈ લેહુને કહી ભાળ, ખટદરશન રહ્યાં ખોળતાં. ૭૬

૬૮. ધાંધા થાતે=ગભરાતા. ગળે પડી=વળગી. શિથલ=ઠીલી.
 ૬૯. પેચ=આટો, પ્રપંચ. છટ્ટો=પાંચ તરવોથી અળગો પરમાત્મા.
 ૭૦. જીરણુ=ધરડી, જૂતી. ૭૧. ગરસ્યું=ગ્રસ્યું. પરભવે=કપર કરે.
 ૭૨. નિગમ=વેદ. નેત=નેતિ. ધાંધલ=ગભરાટમાં, બ્રમમાં. વાડવ=
 આહાણુ. હેત=સહેજ. ૭૩. ભવ=સંસાર. ડહેકાણા=દ્વિધામાં પડી
 ભટક્યા; દિશા બૂલ્યા. દંન=દિવસ. ૭૪. અલપાણું=અલપાર્થ ગયું,
 નાશ પામ્યું. ૭૫. મેલાણુ=મુકામ, છેલ્લું મૂકવાનું સ્થાન. મહાપદ=
 બ્રહ્મ. જાણુ=જ્ઞાન. ૭૬. કિરતાર=કતી, પરમેશ્વર. ભાળ=તપાસ, ખચર.

- આપાજીએ અહમેવ, આઠે પહોર અટકી રહ્યા;
એ જ અબનો ભેવ, જે કાળે સાદ્યા કલપે કરી. ૭૭
- ન લહી આતમરીત, ઉપરછલે વળગી રહ્યા;
તેને પોતે નહિ પરતીત, ભાતે બૂઠ્યા ભવ ભમે. ૭૮
- બાણપણે ન હોયે પાર, પણ વધતામાં વાધ્યું મને;
મૃગતૃષ્ણાનું વાર, તરવા તાં શાં તૂમડાં. ૭૯
- ક્યાં બંધાણો કીર, જે કાયાકલેશને લોગવે;
વિધિ ન સમજ્યો વીર, ચૂડ ભવ સાથે ભરી રહ્યો. ૮૦
- ગિલટ પડ્યે આકાશ, અવળું લાગ્યો દેખવા;
ન્યારે પડ્યો ફરતેને પાસ, ત્યારે સ્થળને બાણ્યું જળ હશે. ૮૧
- પોત પિયારું ન હોય, ભાત તો પાડી પડે;
કાળતાણું કત્ય જોય, અખો તેણે અટકે નહિ. ૮૨
- જે થાયે તે જાય, વણથયું વણસે નહિ;
જેમ ઘાટ ગળ્યે ઘડાય, પણ સોનું તે સરખું સદા. ૮૩
- હેમતાણું જે હીર, ઘાટ ઘણેરું બાણ્યું;
છે શોભાકેરી સીર, નહિ તો માટી કરી માને સહુ. ૮૪

૭૭. અહમેવ=હું જ, અવશ્ય, હુંપણું. આઠે પહોર=સદા. અબ=માયા. ભેવ=ભેદ, રહસ્ય. કલપે=વિચારે, સંકલ્પે. ૭૮. પોતે=પોતમાં, આત્મામાં. પરતીત=પ્રતીતિ. ભાતે=ભાતમાં. પોતને નહિ ઓળખે, ભાતમાં ભટક્યા કરે છે. ૭૯. મૃગતૃષ્ણાનું વાર=જાંઝવાનું જળ. ૮૦. કીર=પોપટ. વિધ્ય=વિધિ, રીત. ચૂડ=પકડ, ખાય. ૮૧. ગિલટ પડ્યે=ગિલટો પડવાથી. ચિદાકાશને બદલે ઘટાકાશમાં પડવાથી તું ગિંધું જોવા લાગ્યો છે. આમ તું ફરતા પાશમાં પડ્યો, તો જ્યાં પરમાત્મારૂપી સ્થળ હતું, ત્યાં તને અંતઃકરણરૂપી જળ દેખાયું! ૮૨. પિયારું=પારકું. કત્ય=કૃત્ય; કામ. ૮૩. હેમ=સોનું. હીર=સરવ. સીર=માથું, શ્રેષ્ઠ.

નિરગુણનો ગુણ જીવ, જેમ ચૈતન્ય જીવન જીવનું;
 દ્વૈત વિના કુણ કહે શિવ, વિમળી એક અખો કહે. ૮૫
 સદ્વિચારે સાર, વણવિચારે વણસતું;
 શ્રીફળ ફેરો આહાર, બાધુ કરડે કાચલાં. ૮૬
 પરમાણ્યે પરપંચ, રજ માત્ર રહે નહિ;
 સાધે આણે અંત, અહકું વધે અખો કહે. ૮૭
 અરથતણું અંધેર, અને ધામારાં સહુકો ધમે;
 છટ્ટીને ચડિયા ફેર, પડવીને કોઇ પ્રીછે નહિ. ૮૮
 જગતનું જંજળ, સાચું કહેતાં સઉ વઢે;
 સરપ સ્વભાવે કાળ, દૂધ પાચ તેને ડસે. ૮૯
 શું કહું શ્રીધર આજ, જાણીને જ્યમ ત્યમ થયો;
 મધ્યમ તું મહારાજ, ઉત્તમ તું જ અખો કહે. ૯૦
 થડનો થાપ ન થાય, શાખા પાંચે પાંગર્યો;
 સીંચાયે ન સીંચ્યો જાય, અવિગત વૃક્ષ અખો કહે. ૯૧
 અહંકારી નો—યે હેજ, જે નામ રૂપે રંજના;
 પાર ન પામે તેજ, પ્રજારહિત પામર મતિ. ૯૨

૮૫. વિમળી=નિર્મળ. ૮૬. શ્રીફળ=નાળિયેર. ૮૭. પરમાણ્યે= નક્કી કરવાથી. રજમાત્ર=જરા પણ. ૮૮. ધામારાં...ધમે=છાજિયાં લે. છટ્ટી...ફેર=છટ્ટી—ભાગ્યદેવીના ફેરમાં ચડ્યા. છટ્ટીના લેખ પ્રમાણે થવા માંડ્યું. બધા ‘છટ્ટી’ના ફેરમાં પડ્યા છે, પણ ‘પડવી’— કાલનો પણ કાલ એવી આદ્યશક્તિ—ને કોઇ પ્રીછતું નથી! ૮૯. કાળ=કાળ જેવો ભયંકર, મૃત્યુરૂપ. ડસે=ડાંખ દે. ૯૦. શ્રીધર= શ્રી-લક્ષ્મી—ને ધારણ કરનારા, ભગવાન. ૯૧. શાખા પાંચે=પાંચ- તત્ત્વરૂપી ડાળીઓથી. પાંગર્યો=ફેલાયો, વિસ્તાર પામ્યો. સીંચાયે ન સીંચ્યો જાય=એને સીંચવામાં આવે, તોપણ એ સીંચાતો— પોષાતો નથી. અવિગત=અવ્યક્ત બ્રહ્મ. ૯૨. હેજ=હેત. રંજના= પ્રીતિ. પ્રજારહિત=જ્ઞાન વિનાનો. પામરમતિ=ક્ષુદ્ર બુદ્ધિવાળો.

બે સાચું તો શું જાય, બે જૂઠું તો શું ટળે ?
 અખા એ સર્વ માય, ચિત્રચળક ચૈતન તણી. ૯૩
 દીઠે જે ડહોકાય, સુણે સાધે સાધના;
 તેને કલેશ ન ટળે કાય, ભવન ભોગ ભૂરનો. ૯૪
 તિમિર તણા ન હોયે ત્યાગ, આપ ઉઘોત થયા વિના;
 પ્રકૃતિ પુરુષ વિભાગ, જાણે અરથ અખો કહે. ૯૫
 નયણે જે નિરખાય, શ્રવણે જે સુણી શકે;
 તે માયાનો મહિમાય, ચૈતન પુરુષ તું જાણજે. ૯૬
 સેજે મળે સંજોગ, જીવ નામ તેનું ધરે;
 ભાત પડયે થાય ભોગ, ભાત ભોગ ખેડે અણુછતાં. ૯૭
 છતું અણુછતું થાય, અણુછતું આગળ કરે;
 છતું અણુછતાને ગાય, લાહે અર્થ અખો કહે. ૯૮
 અરથે થાય અનર્થ, પણ માનવ કેા માને નહિ;
 સઘળું થાયે વ્યર્થ, મને માન્યું બુદ્ધ્યે ઘડ્યું. ૯૯
 સૂક્ષ્મ કારણ સ્થૂળ, અનુક્રમે પાંચે ખરાં;
 રહ્યાં છે નિર્મૂળ, ચૈતન વિષે તત્ત્વને. ૧૦૦
 સ્થૂળ ને વળી સૂક્ષ્મ, કારણ મહાકારણ જૂત છે;
 જ્યાં અધિકાર છે જ્યમ, ત્યાં તેહ વિષે રહે. ૧૦૧
 અખા અનેરી વાત, માનવ કેા માને નહિ;
 ધર્મે ન મળે ઘાત, પડે પિંડ બહુ પૂછશે. ૧૦૨

૯૩. માય=માયા. ચિત્રચળક=ચિત્રના જેવી ચળક—ઝળકાટ.
 ૯૪. ડહોકાય=દ્વિધામાં પડે. ભવન...ભૂરનો=ભવન—સ્વર્ગાદિ સ્થાનોનો.
 ભોગ ભોગવતો. ૯૫. તિમિર=અંધકાર. ઉઘોત=પ્રકાશ. અરથ=પ્રયોજન.
 ૯૬. નયણે=આંખથી. નિરખાય=જોવાય. ચૈતન્ય પુરુષ=પરમાત્મા.
 ૯૮. અનર્થ=ખોટો અર્થ, નુકસાન. વ્યર્થ=નકામું. ૧૦૦. નિર્મૂળ=
 મૂળ વિનાના.

તાજી લીક્ષણ ધાર, અકતામાં અભણું કરે;
તેમ શેષ ન રહે સંસાર, જો વળ વાગે કે વીરનું. ૧૦૩

મુક્તિ માની થયો બંધ, પછી બંધે મુક્તિ મેંઘી કરી;
ધારી વ્યાધ્યો ધંધ, ધા છૂટે સ્વેધામ છે. ૧૦૪

બંધૂકે બહુ જોત, અવાળે ઊઠે ઘણા;
પણ સિંહ ન મેલે નાત, શબ્દ મુણી સામે ધસે. ૧૦૫

અનુભવ કેરો અર્થ, કે ધીરજવાન ધરી થકે;
પણ, મૂઠને આવે મર્ત્ય, ભટક્યા ભય પામે ઘણું. ૧૦૬

જે જોણું તે જાણ્ય, શૂન્યમાંહે સરવે શમે;
ધ્યે ધ્યાતા વિના વાણ્ય, લક્ષ લાગી લાખે લહે. ૧૦૭

સમજવા નહિ કોય, શું સમજે સાચું નહિ;
સઘ સમાણું દોય, ત્યાંહાં જોણે ખીનું પડે. ૧૦૮

જો કહે પરપંથપ્રસર, તો સંસે સૂધો થયો;
જો કહેશો હંકાર, તો એ જગત જીણું અખા. ૧૦૯

ફીટે ફારકત થાય, ધિયાને સ્થિરતા નહિ;
સહુકો ધ્યાવા જાય, વક્ત વિગૂચણ જીવને. ૧૧૦

૧૦૩. તીક્ષણ=તીણી. ૧૦૪. બંધે=બંધને. ધંધ=ધખન્યા.
વા=હાય. સ્વેધામ=સ્વયંધામ, પોતાનું આત્મરૂપ ધામ. ૧૦૫. બંદૂકના
જતજતના અવાજથી ઘણાં પંખીઓ ઊડી જાય છે. પણ સિંહ
પોતાની જાતને મૂકતો નથી, અને બંદૂકના શબ્દની સામે સામે
સસારો કરે છે. ૧૦૬. મૂઠ=મૂરખ. મર્ત્ય=મૃત્યુ. ૧૦૭. શમે=શાંત
પાય. ધ્યે ધ્યાતા=ધ્યાનનો વિષય અને ધ્યાન કરનાર. વાણ્ય=વાણી.
લાખે=અસંખ્ય. લહે=પામે. ૧૦૮. સઘ=તરત જ. સમાણું=સમાધ
ન્યાં. ૧૦૯. સંસે=સંશય. સૂધો=સીધો. ૧૧૦. ફીટે=ફર થવાથી.
ફારકત=મુક્ત, છૂટો. વક્ત=વ્યક્ત, સ્પષ્ટ. વિગૂચણ=ગૂંચવાડો; પીડા.

- ખોદ્યું ખાવન માંહે, એ બુદ્ધવિલાસ બુદ્ધે કર્યો;
 પોત લઈ નહિ પ્રાપ્ત, ભાતે ભેદાભેદની. ૧૧૧
- કોઈ વેચણ માંહે વિજ્ઞાન, પરપંચ પરમારથ પ્રીછ મા;
 કેહેવું પોદેએ કન, સૂઝ ભલી છે સંતને. ૧૧૨
- તું પોતે પરમેશ, હું હું નહિ છતો થકો;
 સહા તું સરવેશ, તું લોહો ને હું લીલી અખા. ૧૧૩
- સુતર આબું સાર, કયાકલેશ કીધા વિના;
 ગયો ભવનો ભાર, અખો આપોપુ એળખી. ૧૧૪
- ખોલે આવી વાત, ચિદાનંદ તે ચિત્ત ધર;
 ઘણા ચૂકે ધાત, ધમ્યું ધૂમ્યું વાએ વટે. ૧૧૫
- જ્યારે ઉલ્લસે આપ, ત્યારે સૂઝ અનુપમ ઊપજે;
 માપ માંહી અમાપ, અખા આશય એકમતે. ૧૧૬
- કરે જળધર જેમ, આવી આપ આગર વિષે;
 તજજ બાણુવો તેમ, અંબુ અવની અટકે નહિ. ૧૧૭
- સમજે થાય સિદ્ધાંત, અલગ આવેવા નહિ અખા;
 નીર નિતાર પામંત, શરદ્ગતુ સામર્થ્ય થકે. ૧૧૮

૧૧૧. ભેદાભેદની=ભેદ અને અભેદની. ૧૧૨. બુદ્ધવિલાસ=બુદ્ધિનો વિલાસ. વેચણ=વચન. વિજ્ઞાન=જ્ઞાન. પરમારથ=સાચું. ૧૧૩. પરમેશ=પરમેશ્વર. સરવેશ=સર્વનો ઇશ. લોહો=રોહ, વૃક્ષ. લીલી=રેસો. ૧૧૪. સુતર=સહેલું, સહજ. ભવનો ભાર=સંસારનો ભોજો. ૧૧૫. વટે=ગતિ. ૧૧૬. ઉલ્લસે=ઉપર આવે, પ્રકાશિત થાય. અનુપમ=ઉત્તમ. આશય=અભિપ્રાય. એકમતિ=સર્વ વિચારે. ૧૧૭. જળધર=વાદળું. આમર=ધામ, દરિયો. તજજ=તે જળાનારો, બ્રહ્મવેત્તા. અંબુ=પાણી. અવની=પૃથ્વી. ૧૧૮. સિદ્ધાંત=સિદ્ધ અંત; એકસ વાત. આવેવા=અવયવ. નીર નિતાર=નિર્મળ—નીતરાં પાણી. સામર્થ્ય=શક્તિ. શરદ્-ગતુના બળથી પાણી નીતરાં થઈ જાય છે,

પરબ્રહ્મ ઊભયો આપ, સગુણ થકો સંસાર તે;
 તો કેનું ક્યમ કહું કાજ, કાર્ય કારણ કિરતાર તું. ૧૧૯
 તું બહુવિધ્ય બોલે બોલ, પિંડ પિંડ પ્રકૃતિ જૂજવી;
 જોતાં ચૈતન તોલ, જવ ઘટે નહિ તલ વધે. ૧૨૦
 હોય નાનું મોટું માપ, સરસો ભાસે સૂર્ય ન્યમ;
 ત્યમ એ આતમ આપ, દેહઉપાધ તે દેહ લગ. ૧૨૧
 દિલમાં ન આણીશ દેહ, કીટ કે કુંજર અખા;
 ખ્યાલે ઉડાડે ખેહ, મર્મ મારુત પોતે સદા. ૧૨૨
 તોલે ન્યમ વંતોલ, અવની ન્યમ અંતરિક્ષ રહે,
 ત્યમ એ ગોલક ગોલ, ચાળો ચૈતનનો અખા. ૧૨૩
 આપે ઊંખર વૃક્ષ, પરબ્રહ્મ પોતે અખા;
 ફળ લેખું નહિ લક્ષ, લાગ્યાં છે પ્રદ્યાંડ ભિન્ન. ૧૨૪
 ફળે ફળે જૂજવા જત, લોક ચૌદ ચળવળે;
 અંતર ચૈતન તંત, સ્વતંતર વ્યાપી રહ્યો. ૧૨૫

૧૧૯. ઊભયો=ઊભરાયો. કાજ=કાર્ય. ૧૨૦. જૂજવી=જુદી.
 ૧૨૧. દેહઉપાધ=દેહની ઉપાધિ. લગ=સુધી. ૧૨૨. કુંજર=હાથી.
 કીટ=કીડો. ખેહ=ધૂળ. મારુત=પવન. ૧૨૩. તોલે...અખા=તોલ—
 માપ—માં જેમ વંતોલ—અમાપ રહે છે, અને જેમ અવનિ—
 પૃથ્વી—માં અંતરિક્ષ—આકાશ રહે છે, તેમ ગોલક—અધિધાન—માં
 ગોલ—વસ્તુ—રહે છે. આ બધો ચાળો—ફેલાવ, ચૈતન્યનો જ છે.
 ૧૨૪. ઊંખર વૃક્ષ=ઊંખરડાનું ઝાડ. લેખું=ગણું. ભિન્ન=જુદા.
 ૧૨૫. ફળેફળે=જુદાંજુદાં ફળોમાં. ઊંખરાનાં ફળમાં અસંખ્ય જીવડાં
 હોય છે. તેમ આ ચૌદે લોકમાં પણ જીવો ચળવળ્યા કરે છે. પણ
 એ બધાંમાં ચૈતન્યનો તંત—તાંતણો એક જ છે, અને તે સ્વતંત્ર
 રીતે વ્યાપી રહ્યા છે.

વિચાર વડો છે સાર, કર્મ વડાં લોકિકમાં,
 હસતાં રમતાં પાર, પમાડે નૌકા યથા. ૧૨૬
 ઊંધ્યો ઊંધ્યો આહાર, કરે સુપનમાં સામટો;
 લહે નહિ તૃપતિ લગાર, તેમ વિચાર વિના વલખાં કરે. ૧૨૭
 અહં ઓળખિયે આપ, સદ્વિચાર સદ્ગુરુ વડે;
 અન્ય મિથ્યા આલાપ, દ્વૈતઅધ્યાસ આમે અખા. ૧૨૮
 સાધ્યું નહિ સધાય, વણસાધ્યું વણસે ખરું;
 તે પ્રીછો માયા પ્રાય, અવાચ્ય તે અદબદ અખા. ૧૨૯
 અન્ય કર્મ અંતરાલ, સાધન સરતે યોગ છે;
 પણુ ભેડુ પામે ભાળ, જ્યાં જ્ઞાતાનું ઘર સદા. ૧૩૦
 જ્યાં કર્મ ન પહોંચે કાળ, વૃદ્ધ થઈ વાટે મરે;
 એવી વસ્તુ વિશાળ, ધર્યો પિંડ ત્યાં શું ધસે ? ૧૩૧
 જાણ્યા સરખી જાગ, નહિ જોવા કે ઝાલવા;
 લેહેતે આવે લાગ, અખેપદ આશે મજે. ૧૩૨
 મત વિના મત અતિ સાર, જાણુનહાર વિના જાણુવું;
 પંથ વિના છે પાર, નિજ આલે એવું અખા. ૧૩૩
 કહિયે ન ખોલે ખોલ, અણખોલ્યો ન રહે અખા;
 મહા આશ્ચર્ય અમોલ, જોતાં તેમનું તેમ રહે. ૧૩૪

૧૨૬. લોકિકમાં=લૌકિકમાં, લોકસંબંધી. નૌકા=હોડી,
 ૧૨૭. સુપન=સ્વપ્ન. તૃપતિ=તૃપ્તિ, સંતોષ. ૧૨૮. અહં=હું.
 આલાપ=મોલવું, ખડખડવું. મિથ્યા=ફોગટ. દ્વૈતઅધ્યાસ=એપણાનો
 આરોપ. આમે=આમય, રોગ. ૧૨૯. અવાચ્ય=કહી ન શકાય એવું,
 વચનથી પાર. અદબદ=આશ્ચર્ય. ૧૩૦. અંતરાલ=અધ્ધર. જ્ઞાતા=
 જાણનાર. ૧૩૧. વાટે=રસ્તે. ૧૩૨. જાગ=જગ્યા. અખેપદ=અક્ષય
 પદ; પ્રહનું અવિનાશી પદ. આશે=આશય. ૧૩૩. અતિસાર=ઉત્તમ,
 આલે=આલય, ધામ. ૧૩૪. અમોલ=અમૂલ્ય.

ભ્યમ અર્થુવ ઊઠે લોઠ, ઊઘો થાયે અંબુ થકો;
 માંહે ન ભાગે મોડ, આરપાર વિના અખા. ૧૩૫
 તેમ મહાનિધ્ય માંહીશું મંન, ઊઠીને અદબદ કહે;
 એમ પૂરણ માંહે પતન, આઠે પોહોર ઊમરે અખા. ૧૩૬
 એકથકી જોહું ન હોમ, ગણુતરમાંહે ઘટે નહિ;
 કોટાકોઠ્ય બહુ હોય, અખા અંત્યે એક એ. ૧૩૭
 એક ઘટે નહિ અંત, ઘટાડયે ઘણું વધે;
 કોયક સમજે સંત, તે ગણુતર ત્યમ જે અખા. ૧૩૮
 સમજ સમૂધો રામ, દષ્ટિ પદારથ તેહને;
 લિંગન્યારા જે રૂપ નામ, બીજાનેતાં બીજું નહિ. ૧૩૯
 જો થાય આરૂઠ યોગ, સાધનને સરે અઠે;
 કટા ભેદે હોય ભોગ, ત્યાંહાં તજ્જ રહે સદા. ૧૪૦
 સાધન સાધન રાજ, જો યોગ બુક્તેશું હોય ખરો;
 પણ માનો મોહોર તે વ્યાજ, અદબદને આશે અખા. ૧૪૧

૧૩૫. અર્થુવ=સમુદ્ર. લોઠ=મોળું. ભાજે=ભાગે. મોડ=ઘાટ.
 આરપાર=આર એટલે કિનારો. એક કિનારેથી બીજો કિનારો ગયા
 વિના મોળનો ઘાટ ભાંગી જતો નથી. ૧૩૬. મહાનિધ્ય=મહાન
 નિધિ, ઈશ્વર. પૂરણમાંહે પતન=પૂર્ણમાં જ પડે છે. ઊમરે=જિલ્લો.
 ૧૩૭. કોટાકોઠ્ય=કરોડો. અંત્યે=છેવટે. ૧૩૮. જે=જેવ, જાણવાયોગ્ય
 પરમાત્મા. ૧૩૯. સમૂધો=સમેતો, સામેતો; સબજો. લિંગન્યારો=
 ચિહ્નથી પર. ૧૪૦. આરૂઠયોગ=યોગારૂઠ, યોગયુક્ત. સરે=માર્ગે. કટા
 ભેદે=કટાહ—અઘાડ—ને ભેદવાથી, પ્રપંચને પાર કરી વૃત્તિને અહ-
 રન્ધ્રમાં સ્થિર કરવાથી. ૧૪૧. સાધન...ખરો=જો યોગ બુક્તિપૂર્વક
 સાધવામાં આવે, તો તે સાધન સર્વ સાધનોમાં સર્વોચ્ચ છે—શ્રેષ્ઠ છે.
 મોહોર=છાપ. પણ અદબદ—આશ્ચર્યરૂપ અહમ્ના આશ્ચર્ય આગળ એ
 વ્યાજ—નકામું—છે.

- મહાનિધ્ય તોરી મોજ, વિદ્યા-અવિદ્યા આપથી; કૈઈ ક્યમ કરી કહો જ, જોતાં એ એવું અખા. ૧૪૨
- ખીભું સરખું એક, વેવે વચન પોહોંચતું; જોતાં નાવે છેક, પાછાં વળ્યે પૂરું પડે. ૧૪૩
- ઘણું ન જોસે ઘાટ, વિચરણમાં વાંકું પડે; સરવ થાકમાં તે માટ, અનંત શક્તિ સમજ્યા નહિ. ૧૪૪
- ધુમ્ર ધુંધુકાર, નભ ભરી પૂરી રહ્યો; દષ્ટિ ન સમજે સાર, અખા અવિદ્યા આંખમાં. ૧૪૫
- અનુભવ વાધે ઉર, નાનાત્વ ત્યાંહાં નવ રહે; પૂરણ આવે પૂર, ત્યારે ત્રણ તાહી ઊમડી વહે. ૧૪૬
- વિચાર્યાં સરખી વાત, આવરણ અનેરું બાણું; સમજે થાથ સાક્ષાત, કેવળ છે કરતો થકો. ૧૪૭
- મેરુ માથે કરે વાસ, તોહો ભૂચર બાળે અખા; ગજ ઊંચો આકાશ, ઊડે તોહો ખેચર ખરો. ૧૪૮
- ત્યમ એ ચેતન ચોજ, પ્રીછે તો પરિબ્રહ્મ અખા; પણ કૃત્ય ન પોંચે કોજ, જ્યમ સ્વપને જમ્યે ધ્રાવે નહિ. ૧૪૯

૧૪૨. તોરી=તારી. વિદ્યા અને અવિદ્યા આપથી—આત્માથી— છે. એ મહાનિધિ—મંથિરનો લીલાવિલાસ છે. વિદ્યા અને અવિદ્યા એ બંને કેવલાદૈતની દષ્ટિમાં મિથ્યા છે. ૧૪૪. વિચરણ=જવું તે, વિચારતાં. ૧૪૫. ધુમ્ર ધુંધુકાર=અંધકારભર્યો ધુમાડો. નભ=આકાશ. ૧૪૬. ઉર=હૃદય. નાનાત્વ=ચુદાપણું. સરખાવો: 'મેદ નાનાસ્તિ કિંચન.' પૂર=ભરતી. ત્રણ=ત્રણ ગુણ. તાહી=તેમાંથી. ઊમડી=ઊલટી. ૧૪૭. આવરણ અનેરું=વિલક્ષણ પડદો. ૧૪૮. ભૂચર=પૃથ્વી ઉપર ચાલનાર. ખેચર=પંખી. આકાશમાં એક ગજ જેટલો ઊડે, તેમ તે આકાશમાં ફરનારો—પંખી—કહેવાય. ૧૪૯. ચોજ=સૂક્ષ્મ સમજ. કૃત્ય=કૃત્ય. ધ્રાવે=બરાબ,

અખા અચાનક લોગ, આવી ભમટે ગેબથે;
 જીવ ગણે તે યોગ, દેવ ગ્રહે તપ દત્ત ક્રિયા. ૧૫૦
 જેમ નીર મળે નવાણુ, વાપી કૂપ સરિતા સરે;
 વૃષ્ટિ વરખાની જાણુ, નહિ તો ભૂભૂતા ભય કરે. ૧૫૧
 જે ઘટ ધરછે જેમ, ત્યમ કરે કિરતાર એ;
 કરતા માને કર્મ, તે માટે જંત રહે અખા. ૧૫૨
 આઘ ન જાણે અંત, કશો કેહેનો કો કાળનો;
 છતે શો છે સંચ, અખા અધેર ભપડી નહિ. ૧૫૩
 મૂળગે વળચાં મૂળ, જીવનાં જોતાં અખા;
 માંહે સંશેનું શૂળ, તેણે સીંચાતું સમજે નહિ. ૧૫૪
 અજ ભવ સરખા ભદ્ધ, જે અવની માંહે ભગિયા;
 દેખે વિચારી દિલ, તો કીટ પતંગો તે વિખે. ૧૫૫
 ભલી પાંચુરી ભાત, વસનમાંહે વણી અખા;
 આઘ જ અંત્યજ જાત, સૂતરથી અન્ય નહિ સરે. ૧૫૬
 આઠોઝ્યા વિના આડ, સ્વસ્વરૂપમાં શલ્ય અખા;
 જીવપણાની જાડ, અણહુંતી અરણ્યે કરે. ૧૫૭

૧૫૦. ગેબથે=અદશ્યમાંથી. દેવ... ક્રિયા=તપ અને દાનની ક્રિયાને દેવો લે છે. ૧૫૧. નવાણુ=નાહવાનું જળાશય. વાપી=વાવ. કૂપ=કૂવો. સરિતા=નદી. સર=સરોવર. વૃષ્ટિ=વરસાદ. વરખાની=વર્ષાની, ચોમાસાની. ભૂભૂતા=પૃથ્વીના જીવો. ૧૫૨. ઘટ=ઘડો; શરીર. જંત=જંતુ, જીવ. ૧૫૩. આઘ=આદિ, શરૂઆત. કશો=કેવો. સંચ=ચુપ્ત યોજના. ૧૫૪. શૂળ=કાંટો. સીંચાતું=પાણીથી પોષાતું. અધેર=અધારી. ૧૫૫. અજ ભવ=બ્રહ્મા અને શિવ. ભદ્ધ=મોટા પુરુષો. ૧૫૬. પાંચુરી=પાંગરી. વસન=કપડું. આઘ=પહેલાંની. અંત્યજ=ઝેવટની. અન્ય=બીજી. સરે=ચોક્કસ. ૧૫૭. આઠોઝ્યા વિના=ગોઠંઝ્યા વિના. અણહુંતી=વગર અને. અરણ્ય=જંગલરૂપી જંગલ, વગડો.

વેલ વિચારી જોય, અટપટી શી છે અખા;	
પાછળ પરલે હોય, આગળ આઠોડયે નવ મજે.	૧૫૮
આઘ કોણ કહે અંત, મધ્યે ઊપજી સહુ શમે;	
જેણીવેલે જંત, વળગ્યા તે વેયું નહિ.	૧૫૯
આચાર્ય અનંત, ખટપટ કરતા તે ખખ્યા;	
મને કહાવ્યા માહંત, પણ પોતાના પંથ વિષે.	૧૬૦
ખાંધ્યું રૂંધ્યું ખાથ, પૂજે નહિ પરપંચ પણ;	
હારદ ન આવે હાથ, અલગ અલગ ઊપજ અખા.	૧૬૧
પોષણ પરાપાર, સૌને તે સરખું અખા;	
આવે અવિરલ ધાર, વહતા કેા વિરામ નહિ.	૧૬૨
સૂરત સહુની ખાહાર, પોષણને પોષે નહિ;	
હેત ન પામે હાર, અધિક ઊપજ ઊપજે અખા.	૧૬૩
સ્વામી સર્વાવાસ, પોતે છે પરબ્રહ્મ એ;	
આકાશનો ઉકાશ, સમજાયે જો સાનમાં.	૧૬૪
સમજ પડે તો સાર, અણુસમજે ઉલ્લઝણુ અખા;	
વાર વિષે વિહાર, મીન મહાલે મુગતો થકો.	૧૬૫
આતમલોગ અમોઘ, ઊપજે તો અળપે અખા;	
ધણું વિધાનો ઓઘ, ચતુરાઈએ ન હોય ચેતના.	૧૬૬

૧૫૮. પરલે=પ્રલય. ૧૫૯. વેયું=વેળું. ૧૬૦. આચાર્ય=આચાર્ય. ૧૬૧. હાર્દ=રહસ્ય. ૧૬૨. પરાપાર=પરાથી પાર એવા બ્રહ્મ. અવિરલ=અખંડ. વિરામ=અટક, થોભ. ૧૬૩. સૂરત=વૃત્તિ, સ્મરણ. ૧૬૪. સર્વાવાસ=સર્વ સ્થળે રહેનાર. ઉકાશ=અવકાશ. ૧૬૫. ઉલ્લઝણુ=ગૂંચ, ચિન્તા. વાર=પાણી. મીન=માછલું. મુગતો=સ્વતંત્ર, મુક્ત. ૧૬૬. અમોઘ=સદા સફળ; મહત્વનો. અળપે=નાશ પામે. ઓઘ=સમૂહ. ચેતના=સમજ, જાગૃતિ.

વ્યાસે વહેંચ્યા વેદ, બહુ વિદ્યાનો વિવેક કર્યો;
 ભક્તી પેરે કીધો ભેદ, નિધિ પામ્યા નારદશકી. ૧૬૭
 સંત વિના સાંગઉપાંગ, પ્રીછ નં આવે પરથકી;
 ગિરિ અરણ્ય ને ગંગ, વિના નીર વહે નહિ. ૧૬૮
 અંતરમાં અણુલિંગ, પૂરણ છે પરિણામ તે;
 ચસમો જેમ સુચંગ, અતિ પોખે આપા આંખને. ૧૬૯
 ધીરજ આવ્યું ધાત્ય, વણુ ધીરજ ધાતે નહિ;
 તો મેલ્યા વિના તાત, ક્યમ મળે પરપંચપર ? ૧૭૦
 એકલમલ અખીહ, મહાપંથે કોએ પાંગરે;
 એક સંત ખીજે સિંહ, મન મારે મેગળ હણે. ૧૭૧
 વસ્તી મૂકે વિશ્વ, શૂન્ય મધ્યે જે સંચરે;
 હૃદયકેરું હૃસ્વ, સરવાતીત સ્વામી તાણું. ૧૭૨
 ધીરજ વિના કુણુ ધાય, શૂન્યને મૂકે સેજમાં;
 રવિ ચક્રો રેલાય, મહાપદમાંહી માલે અખા. ૧૭૩

૧૬૭. વહેંચ્યા=વિભાગ કર્યા. નિધિ=ભંડાર, ભગવાન. નારદ
 પાસેથી જ્ઞાનધન પામ્યા. ૧૬૮. સાંગઉપાંગ=સાંગોપાંગ, પૂરી રીતે.
 પરતણી=ખીજ પરમાત્માની. ગિરિ=પર્વત. અણુવ=સમુદ્ર. ગંગ=ગંગા.
 નીર=પાણી. ૧૬૯. સુચંગ=સુંદર ને સારી રીતે. ચસમા પોતાને
 પોખ્યા વિના આંખને પોપણુ કરે છે, તેમ અંતરમાં રહેલો અણુ-
 લિંગી પરમાત્મા છે. ૧૭૦. પરપંચપર=પ્રપંચથી પર, પરમાત્મા.
 ૧૭૧. એકલમલ=એકલો મહાશરવીર. અખીહ=અખીડ, મહાન અને
 ઉજ્જડ. મહાપંથે=મોટે મારગે. પાંગરે=જાય. સંત અને સિંહ એ
 એકલમલ છે. સંત મન મારીને મહાપંથે ચાલે છે, અને સિંહ
 મેગળ-હાથીને-મારીને સંચરે છે. ૧૭૨. હૃદયકેરું હૃસ્વ=હૃદયનું
 સસ્વ, હૃદયપણું. સરવાતીત=સર્વથી અતીત-પર એવા પરમાત્મા.
 ૧૭૩. રવિ=સૂર્ય.

ત્રિગુણ વસ્તી તાક, શૂન્ય ગુણનું આલે અખા;
 વદતો ત્યાંહાંથો વાક, પાર રહ્યો પ્રેરે સદા. ૧૭૪
 વસ્તી લગે વૈકુંઠ, શૂન્ય ગુણનું આલે અખા;
 ધીરજ ધરે ઉતકંઠ, તો ચેખે તે પારથી. ૧૭૫
 મન તણી એ મૂઠ, જે ગુણના ઉદરમાં ગમે;
 પણ પાછળ ન જુએ પૂંઠ, જે હું કેનો એ ક્યાં લગી. ૧૭૬
 આતમને ઉછરંગ, જીવ ખેઠો જાણે અખા;
 સમજ્યા વિના શ્રીરંગ, પોષતો ચેખે નહિ. ૧૭૭
 સર્વ સાધનનું સાર, ક્ષણ ઊમટે આશે અહીં;
 શૂન્યને પેહેલે પાર, જ્યારે અખા ધીરજ ધર્મ. ૧૭૮
 વરણાશ્રમ વેહેવાર, એ ભલા વરતાણુ વિષે;
 સિદ્ધાંત કેરું સાર, ત્યાંહાં અખા સરખું સહુ. ૧૭૯
 જેમ ઝીલતાં વાર, અસ્પર્શ કોય અંગે અડે;
 દૂષણદોષ લગાર, અખા ન લાગે નીરમાં. ૧૮૦
 જે જલમાં જનકાદ, રંગે બહુ રમતા હવા;
 તે વિના વંઝ્યા વાદ, અન્ય અભ્યાસ કરતે અખા. ૧૮૧

૧૭૪. ત્રિગુણ વસ્તી=ત્રિગુણાત્મક પ્રપંચ એ વસ્તી છે, તેને મૂકીને
 તું શૂન્ય ગુણનું આલે (આત્મ-ધામ) તાક. વદતો=કહેતો વાક=વાણી.
 પાર-શૂન્યથી પણ પાર રહેલો પરમાત્મા આ પ્રાણીપ્રપંચને પ્રેરે છે.
 ૧૭૫. લગે=લાગે. વૈકુંઠ સુધી ગુણની વસ્તી છે, પણ શૂન્ય તો એ
 ગુણનું પણ ધામ છે. ઉતકંઠ=જિંએ કંઠે, આતુરતાપૂર્વક. ૧૭૬.
 મનની મૂઠ છે તે ગુણના પેટમાં ગમે છે. ગુણ છે તો મન છે.
 ૧૭૭. ઉછરંગ=ખેળો. શ્રીરંગ=માયાપતિ. ૧૭૮. આશે=આશય.
 ૧૭૯. વરતાણુ=વર્તન. ૧૮૦. વાર=પાણી. અસ્પર્શ=સ્પર્શને અથોગ્ય.
 અંગ=શરીર. દૂષણદોષ=મૂંડાપણું અને દોષ. ૧૮૧. જનકાદ=જનક
 વગેરે. વંઝ્યા વાદ=વિકાર પામેલા-અગડેલા વાદવિવાદ વિના તેઓ
 રમે છે. તેઓ ખીજો સ્વાનુભવનો અભ્યાસ કરીને જ એ પામ્યા છે.

સમજ ભલું છે સાર, વણસમજે જ્યમ ત્યમ અખા;
 આડા અઘોપચાર, મરમ ન સમજે મંદધી. ૧૮૨
 આળે આયુ ગમાય જાતુ કૈય જાણે નહિ;
 કલપે કરી કાળ ખાય, ભરમે માયા લોળવે. ૧૮૩
 કાળશ મૂકી કેશ, પણ મન કાળશ મૂકે નહિ;
 રસે રંગ રંગેશ, વણયૌવન વલખાં અખા. ૧૮૪
 પ્રીતમ કેરો પાણુ, છે કામનીના કંઠ વિષે;
 અસન અતિ અજાણુ, લોગ ન સમજે ભામિની. ૧૮૫
 કોવિદ કંથ ખરાર, વણ સમજી વામા ખરી;
 સુરત સદા રહે બહાર, મહારસમાં માલે નહિ અખા. ૧૮૬
 કાંકર બાંધે કંઠ, પથ્થરશું પ્રેમે રહે;
 જે શું જૂની ગાંઠ, તે પ્રિછાય નહિ પાસથો. ૧૮૭
 એકે શ્વાસે શ્વાસ, પ્રાણુતણો છે પ્રાણુ જે;
 લેહ નહિ લીલવિલાસ, બાલક માંહી બાહિર ફરે. ૧૮૮
 સાજન સુખ લાંડાર, નેત્ર ન ફેરવે નારથી;
 તુજ મન કંઠણુ આગાર, ચૂંથતાં ચેતે નહિ. ૧૮૯

૧૮૨. આડા અઘોપચાર=આડા અને નીચેના ઉપચાર. મરમ=રહસ્ય. મંદધી=મૂઠમતિ. ૧૮૩. આળે=વ્યર્થ; કલપકમાં. આયુ=આવરદા. ગમાય=વહી જાય. કલપે=કલ્પવાથી. ૧૮૪. કેશ=વાળ. વાળ કાળા મટી ઘોળા યાય છે, પણ મન મેલ તણ ઊજળું થતું નથી. યૌવન=જુવાની. ૧૮૫. પાણુ=લાય. કામની=કામિની. અસન=અજ્ઞાન. ભામિની=ત્રી. ૧૮૬. કોવિદ=ચતુર, નિજ્ઞાત. કંથ=સ્વામી. ખરાર=ખરેખર. વામા=ત્રી. સુરત=વૃત્તિ, સ્મૃતિ. મહારસ=મહાન રસરૂપ સ્વામી, પરમાત્મા. ૧૮૭. કાંકર=કાંકરો. ૧૮૮. લીલવિલાસ=લીલાવિલાસ; રમતનો આનંદ. ૧૮૯. સાજન=સજ્જન પુરુષ. નેત્ર=આંખ. નાર=ત્રી. આગાર=ધર. તારું મનરૂપી કંઠણુ ધર, ચૂંથાયા છતાં ચેતતું નથી.

અસનપણું અપાર, પાકી તહાં પ્રૌઢું વધે;
 સંનિધિ સજી શણુગાર, પણ પડે પાછેરી પિયુથી. ૧૯૦
 સદા નિરંતર સાવ, રસબસ થઈ રંગે રમે;
 તે ભામનીનો ભાવ, ભિન્ન ન પડે ભરથારથી. ૧૯૧
 જે જે કરતવ્ય કાય, મનસા કે વાચા વદે;
 અણુએ અલગ ન થાય, નર માદા મોતી અખા. ૧૯૨
 ભરતાર સાથે ભોગ, એકપણે ઊપજ્યો અખા;
 બ્યાં જેમ જેવો યોગ, અલગ નહિ આપા થકો. ૧૯૩
 અણુનામી અનંત, ઘણુનામી ઘરઘર વસ્યો;
 બ્યાં જેવો ત્યાં તંત, પણ અખા પહારથ પ્રીછવા. ૧૯૪
 લેહે લહીજે લાભ, અણુલેહે તે આમય અખા;
 જો હેતે જાણ્યો ગાભ, પવન વિટંબે પ્રેમદા. ૧૯૫
 અખા અણુમળતી વાત, મેળવી લિયો માનવી;
 ઘેલો ચૂકો ઘાત, પસ્તાશો પાછળ થકી. ૧૯૬
 કરતાં કાયા કલેશ, કર ગ્રહી શકીએ ન કિમે;
 છે અંતર આવેશ, સમજતાં સમું પડે. ૧૯૭
 આતમશક્તિ અનંત નાગાદિક સુર નર સહુ;
 સ્થાવર જંગમ જંત, અણુનામી આપે અખા. ૧૯૮

૧૯૦. અસનપણું=અજ્ઞાન. અપાર=પાર વિનાનું. પ્રૌઢું=પ્રૌઢ, પુષ્કળ. સંનિધિ=પાસે. ૧૯૧. ભામની=ભામિની, સ્ત્રી. ભરથાર=પતિ. ૧૯૨. કરતવ્ય=કરવા યોગ્ય. કાય=કાયાથી. મનસા=મનથી. વાચા=વાણીથી. વદે=કહે. નરમાદા=પુરુષ અને સ્ત્રી. ૧૯૩. ભરતાર=સ્વામી. ૧૯૪. ઘણુનામી=ઘણા નામવાળા. ૧૯૫. લહીજે=સમજીને લેજે. અણુલેહે=વગર સમજે. આમય=દુઃખ, રોગ. ગાભ=ગર્ભ. વિટંબે=મુશ્કેલીમાં મૂકે. પ્રેમદા=સ્ત્રી. ૧૯૭. કર=કાય. ગ્રહી=પકડી. કિમે=કેમે પણ. આવેશ=ગુસ્સો. સમું=સરખું. ૧૯૮. નાગાદિક=નાગ વગેરે. સુર=દેવ.

અટપટો અત્તમખેલ, કોય અણુલિંગી ઓળખે;
 સમજે સહેજ ઉકેલ, ન્યમ મીન કળા મહાજળ વિશે ૧૯૯
 નહિ ગ્રહનારો કેય, ગ્રહવા પદારથ નહિ કશો;
 સંધ્યે સામર્થ્ય જોય, અખા એ સ્થળ અટપડું. ૨૦૦
 આભા જે અનંત, એ સ્થળવું ઉઘોત છે;
 તે ઝલકણના જંત, માન ધરે મૂળગાવડે. ૨૦૧
 ન્યમ છે તેમ જણાય, તો જાણુહારો નવ રહે;
 અખા એ જ ઉપાય, ચિદાનંદ ચિહ્નના તણા. ૨૦૨
 આદિત્ય તહાં ઉઘોત, વણુ આદિત્ય અંધકાર છે;
 પણ ખે માંહે ઓતપ્રોત, તહાં અખા સરખું સઘા. ૨૦૩
 ઉદર તણો અંધકાર, આદિત્ય આવૃત્ત તહાં કરે;
 તિમિરને પેલે પાર, તહાં અખા સામર્થ્ય સકળ. ૨૦૪
 સુરત સમાણી ન્યાંહ, અધૂવારું રાખ્યું અહીં;
 તેણે બાહેર માંહ, અખાને કેહવા નથી. ૨૦૫
 ગતિ કરતે ગમ્ય થાય, ગમ્ય થાતે ગતિ બહુ વધે;
 ત્યાહરે મૂલમહિમાય, અખા તે સમજે સમે. ૨૦૬
 જો બાલે મન હામ, હદ વોલી આઘો વટે;
 તો પામી ઠેઠ હામ, અવિગતમાં આશે અખા. ૨૦૭

૧૯૯. મીન=માછલું. મહાજલ=મોટાં જલ, સાગર. ૨૦૦. સંધ્યે=સંધિમાં-દર્શનમાં. સામર્થ્ય=સામર્થ્ય, શક્તિ. ૨૦૧. આભા=પ્રકાશની ઝલક. ઉઘોત=પ્રકાશ. ઝલકણ=ઝલક. ૨૦૨. ચિદાનંદ=ચિત્સ્વરૂપ પરમાત્માનો આનંદ. ચિહ્નના=ચિન્તવ્યા, ઓળખ્યા. ૨૦૩. આદિત્ય=સૂર્ય. ૨૦૪. ઉદર=પેટ, અંદરનો. આવૃત્ત=ઢાંકી દે. તિમિર=અંધકાર. સકળ=સઘળું. ૨૦૫. અધૂવારું=અધવારું; ખે ભાગમાં રાખવું તે. ૨૦૬. ગમ્ય=સમજાય એવું. મૂલમહિમા=મૂળ શક્તિનો જ મહિમા. ૨૦૭. હામ=હિમ્મત. હદ=ત્રિગુણાત્મક પ્રપંચ. વોલી=છોડી. વટે=આગળ જાય. અવિગત=અવ્યક્ત શક્તિ. આશે=આશય.

પૂરણપદ ત્યાં તેજ, નિગમ નેતિ કહી રહ્યા;
 શ્રુતિકેરું સહેજ, જે લહે તેહ જ તે અખા. ૨૦૮
 એ પ્રોઢી બુધ્યની પેર, માયાની મતિ નવ લહે;
 જે વરતે તે ઘેર, તે કેહેને તે લહે અખા. ૨૦૯
 અતિશે આઘો એ જ, આકાશાતીત એ અખા;
 સાવ સ્વતંતર તે જ, મનોવાચા અગોચર. ૨૧૦
 ગોચર ગુણાતીત, અગોચર કેા કહે થકું;
 અદ્વૈત માંહેનું દ્વૈત, તેને અન્ય કેમ કહે અખો. ૨૧૧
 મોટી કળ માહારાજ, હું વાયો હારહ લહે;
 તું કર તારાં કાજ, મેષાંતરો માહરો મધે. ૨૧૨
 કેાણુ કહેથું દૂર, નિકટ કેાણુ કહું કહે થકું;
 લોહલહેર જેમ પૂર, તેમ સ્વામી તું તુંજ વિષે. ૨૧૩
 અનંત આતમરાય, બહુહાથે બહુવિધ રમે;
 તું ખેડે તું ખાય, અનંતરૂપ એક આતમા. ૨૧૪
 કેાશ ગણુંતા કોટ, જાતાં જાતાં જીવ ખપે;
 વછપદ કેરી મોટ, તુજ જોતાં નહિ ત્રિકમા. ૨૧૫

૨૦૮. નિગમ=વેદ. શ્રુતિ=વેદ તથા ઉપનિષદ. ૨૦૯. પ્રોઢી=પ્રોઢી. પેર=રીત. મતિ=બુદ્ધિ. વરતે=ઓળખે. ૨૧૦. અતિશે=અતિશય. આકાશાતીત=આકાશથી દૂર. મનોવાચા અગોચર=મન અને વાણીથી પમાય નહિ તેવો (અઘાઠ્ઠમનસગોચર:). ૨૧૧. ગોચર=પમાય એવું, ઇન્દ્રિયગમ્ય. તે ઇન્દ્રિયથી અગમ્ય—અગોચર—અને ગુણાતીત—ગુણથી પાર—એવા પ્રહ્મને વિશે કહે છે. પણ એ તો એક અદ્વૈતમાં—એકપણામાં—રહેલું—દ્વૈત—ખેપણું છે. તેને કેાણુ કહી શકે એમ છે? ૨૧૨. કળ=કળા. હારહ=રહસ્ય. મેષાંતરો=નિમિત્તરૂપ આંતરો. ૨૧૩. લોહલહેર...પૂર=મેળાં અને લહેરીનું પૂર. ૨૧૪. બહુહાથે=અનેક હાથે. બહુવિધ=અનેક રીતે. ૨૧૫. કેાશ=માહિ. કોટ=કરોડ. વછપદ=વાછરડાનું પગલું. મોટ=વિસાત, પોટલી.

કલપ્યું કેાટિ પ્રહ્લાંડ, પણ તુજ જોતાં તિલ્લે નહિ;	
તે મધ્ય માંડી મંડ, અનંત શક્તિ અખો કહે.	૨૧૬
મોટમ જોતાં જંત, હકબડીને હારી રહ્યો;	
પૂર આગાર અનંત, ઉભરફળ તું આતમા.	૨૧૭
સૈયલ સાગર સોય, વન વનરાયે અતિ વડા;	
દિલથી દૂર ન કોય, આપ વિષે વરતે અખા.	૨૧૮
કરે વક્ત કેા દેશ, ભિન્ન ભિન્ન ભૂમ્યે લોખવે;	
ઉરમાંહે જે ઉદેશ, તે કરે કિરતાર તું.	૨૧૯
તુજ મોટમ મહારાજ, ચિત્ત ન શકતું ચિંતવી;	
સહુ એ તારો સાજ, તું સ્વામી સરવે તણો.	૨૨૦
બહુપગ ને બહુપાણ, બહુનેત્ર ને નાસા બહુ;	
કરતા ન કરે કાણ, આંગવિચરણ અળગાં અખા.	૨૨૧
નીચથી અતિશે નીચ, આચરતું નવ ઓસરે;	
ક્રમ અસંખ્યનો ક્રીચ, તુંને ન લાગે ત્રિકમા.	૨૨૨
સહેજ વડો છે સાર, કહી કહીને શું કહે અખો ?	
અવિરલ ભલ ભંડાર, નાવે જંતની જાણમાં.	૨૨૩
થયું ફરી નવ થાય, થઈ આબ્યું સ્થિર નવ રહે;	
નાટકે ટળી નવ જાય, સહજ ખેલ સ્વામીતણો.	૨૨૪

૨૧૬. તિલ્લે નહિ=તલ જેટલુંય નહિ. મંડ=ગોડવણ, રચના.
 ૨૧૭. આગાર=ધામ. ૨૧૮. સૈયલ=સૈલ, પર્વત. વનરાય=સિંહ.
 ૨૧૯. વક્ત=વ્યક્ત. ભિન્નભિન્ન=ગુદીગુદી. ભૂમ્યે=ભૂમિમાં. ઉર=હૃદય.
 ૨૨૦. સાજ=ગોડવણ; હારો. ૨૨૧. બહુપગ...બહુ=અનેક પગવાળો,
 અનેક હાથવાળો, અનેક આંખવાળો અને અનેક નાકવાળો. કાણ=
 કયન. આંગવિચરણ=અંગોતું ફરવું/હરવું. ૨૨૨. ઓસરે=ઓછું
 થાય. ક્રમ=ક્રમ, ક્રીચ=કાદવ. ૨૨૩. અવિરલ=અખંડ. ભલ=મુંદર.
 ૨૨૪. નાટકે...તણો=સ્વામી-પરમાત્માની લીલા એક નાયમાં પૂરી
 થઈ જતી નથી.

ભવમાં અનંત પ્રહ્લાચ, વિષ્ણુ અનંત વસી વખ્યા;
 ઓહું અધિકું ન થાય, એવું ને એવું અખા. ૨૨૫
 સહુનું સહેજ નિધાન, કીટ પતંગ પ્રહ્લા લેગે;
 અખા ન આણીશ કાન, જે એ મૂકી અન્યથા વહે. ૨૨૬
 છુંદછુંદ સહેજ ઝંધાય, સહેજસાગરમાં સહેજના;
 સહેજે સહજ રહેવાય, મહાનિધ્યનું માતમ લહે. ૨૨૭
 અનંત શક્તિ અપાર, જે કેટિ પ્રહ્લાંડ ક્ષણમાં કરે;
 અંડે અંડ એક વેહેવાર, ભવ પ્રહ્લા બુવનપતિ. ૨૨૮
 અતિશે ભણે અપાર, ત્રિકાલદર્શી દિવ્ય હવા;
 વત્યે ચવ્યો વેહેવાર, પણ અણુચવ્યો અદબદ અખા. ૨૨૯
 સહેજે ઊપજ સોય, આકસ્માત અદબદ થકું;
 ચવ્યા પછી ચિત્ત જોય, પણ અવ્યક્ત તે અમથું અખા. ૨૩૦
 ચવ્યા પાર ચિત્ત જાય, એ અનુભવ આઘો અખા;
 ભૂત ભવિષ્યે લહેવાય, પણ ઓહરેરું એ નથી. ૨૩૧
 જિહ્વા જપે નહિ જાય, ના લોચન લખી શકે;
 સુરત સંભાળે આપ, તો ભરમાં લેળાં અખા. ૨૩૨
 સુરત સહરાણી સોય, સર્વાતીત લોગે લખી;
 વકતે વિધિ નહિ હોય, જ્યમ અગ્નિને ઉણ્ણતા. ૨૩૩

૨૨૫. ભવ=સંસાર. અધિકું=વધારે. ૨૨૬. નિધાન=ધામ.
 આણીશ કાન=સાંભળીશ. અન્યથા=જુદું, મિથ્યા. ૨૨૭. છુંદછુંદ=
 ટીપેટીપું. મહાનિધ્ય=મહાનિધિ-મહાન ભંડાર૩૫ ઇશ્વર. માતમ=માહા-
 ત્મ્ય, મોટાઇ. ૨૨૮. અંડે અંડ=જીવેજીવમાં. ભવ=શંકર. બુવનપતિ=
 બુવનના સ્વામી, વિષ્ણુ. ૨૨૯. વત્યે=વૃત્તિથી. ચવ્યો=ચાખ્યો.
 ૨૩૦. આકસ્માત=અકસ્માત, એકાએક. ૨૩૧. ઓહરેરું=આહું.
 ૨૩૨. જિહ્વા=જીભ. લોચન=આંખ. લખી=લેખ. ૨૩૩. સહરાણી=
 વખણાઇ. ઉણ્ણતા=ગરમી.

ધ્યેય, ધ્યાતા ભલ્લ ભાત્ય, એ સરવે ઓ હોરું અખા;
 ભેતાં સુરત ભત, રુચિર મનોહર રંગ છે. ૨૩૪
 સહુ વરતે છે સહેજ, પણ ભોગ નહિ ભેદા વિના;
 નેત્રે નીરખણુ છે જ, ભે પડળ પાછાં કરે. ૨૩૫
 હરિદ્ર ગયું દૈવાત્, ચટપટ ઊપની ચેતના;
 ગુણશું આવી ધાત, અકસ્માત્ આતમા લહ્યો. ૨૩૬
 શિવને સદા ઉપાસ, અજ ઇચ્છા રાખે સદા;
 વિષ્ણુ ધરે વિશ્વાસ, સરવાતીત સ્વામી ખરો. ૨૩૭
 વેદ વખાણે વાત, ઉપનિષદ અંતે સદા;
 તે સ્વામી સાક્ષાત્, લખ્યો અખાના લાગ્યમાં. ૨૩૮
 આલે ભતો આય, તે લેખે લાગ્યો સહી;
 જેમ લોહતણું લિંગ ભય, પારસને પરસે અખા. ૨૩૯
 અનંત હાથનો ઇશ, આપે ત્યાં ઓહણું કશું;
 ભણી વળ્યો જગદીશ, ત્યાં હરિદ્ર કુણુ દાખવે. ૨૪૦
 સહેજે ઊઘડી સેર, ખૂટ ફાટયું બુદ્ધ્યમાં અખા;
 રહ્યો ઘેરનો ઘેર ન્યાલ થિયો નિધિ ઊઘડી. ૨૪૧

૨૩૪. ઓહોરું=આધું. રુચિર=મનપસંદ. મનોહર=મનને હરે
 એવું, સુંદર. ૨૩૫. ભેદા વિના=ત્રિકુટિને પાર કર્યા વિના, અહર-અમાં
 પહોંચ્યા વિના. નીરખણુ=નિરીક્ષણ, ભેવું. પાછાં કરે=ફર કરે.
 ૨૩૬. હરિદ્ર=ગરીબાઈ. દૈવાત્=દૈવભોગે. ૨૩૭. ઉપાસ=ઉપાસ્ય,
 ઉપાસવાયોગ્ય. અજ=અહ્યા. ઉપનિષદ અંતે=અહદારણ્યક ઉપનિષદમાં
 —વેદના અંતના કાંડમાં, વેદ એ જ્ઞાનરૂપ અહને જ વખાણે છે.
 ૨૩૮. આલે=આલયમાં, ધામમાં. લેખે લાગ્યું=ખપ લાગ્યું,
 ખરું ગણતરીમાં આવ્યું. લિંગ=ચિહ્ન. પરસે=સ્પર્શથી. ૨૪૦. ઓહ-
 ણું=ગણું, આધું. દાખવે=ખતાવે. ૨૪૧. ખૂટ=ફૂવામાંનું ઝરણ.
 બુદ્ધ્ય=બુદ્ધિ, નિધિ=ભંડાર.

આપે આપ અનંત, એ એંધાણુ તેનું અખા;	
આઘ ન દાખે અનંત, સ્વે સ્વામી સભરા ભર્યો.	૨૪૨
સ્વેની સખળ ક્રિયાય, જો જીવ ગાલી શકે;	
જંતપણું સઘ જાય, અનંતપણું ઓળખે અખા.	૨૪૩ -
એકે શ્વાસે શ્વાસ એક વરતે વરતી અખા;	
અંગતણે આભાસ, અલવેસું અટકે નહિ.	૨૪૪
મોટી ક્રિયા મહારાજ, એકપણું જ્યાં ઊલસે;	
અધર ધરાયે આજ, પૂરણતા પ્રીછે અખા.	૨૪૫
તું છે રાજ્ય ત્રૈલોક્ય, વૈકુંઠનું વસવું ઓહરું;	
રસભયું રોકારોક, આપ ઉજાળ્યો આતમા.	૨૪૬
ખાકી ન રહી ખાપ, અદ્ભુતતા ઓળખ્યે અખા;	
અદ્ભદ લેખ અમાપ, સ્વયંભૂ તું શિવ સદા.	૨૪૭
ક્રિયા આવી આજ, પરાપારથી પ્રેમસે;	
જોત્ય હુતી મણિમાં જ, ઝળકતે જાણી અખા.	૨૪૮
જ્યાં ઊમગે આકાશ, ત્યાં અવિરલ ધારા ઊઝરે;	
તેનો હોય ન નાશ, મહાનિધ્યનું મહાતમ અખા.	૨૪૯
પેંડારી કરે વાટ, મીન જ્યમ જ્યમ અખા;	
એમ અનુભવનો ઘાટ, અળગો ન પડે આતમા.	૨૫૦

૨૪૨. આઘ=આદિનું. સભરા=ભર્યોભરપૂર. ૨૪૩. જંતપણું=જીવપણું. સઘ=તરત જ. ૨૪૪. એકવરતે=એક વૃત્તિમાં, એક રીતે. વરતી=વૃત્તિ. અલવેસું=રમતમાત્રમાં. ૨૪૫. અધર=અધ્ધર. ધરાયે=ધારણ કરાય એવું. ૨૪૬. રોકારોક=રોકડું. ૨૪૭. લેખ=લક્ષ્ય. અમાપ=માપથી પાર. સ્વયંભૂ=આપોઆપ પ્રગટ થનાર. ૨૪૮. પરાપારથી=અલ્પથી. જોત્ય=જોતિ. ૨૪૯. ઊમગે=ઊલટે. અવિરલ=અખંડ, અવિરત. ઊઝરે=ઝરે; નીચે ઝરે. ૨૫૦. પેંડારી=પ્રવેશ કરીને. વાટ=રસ્તો.

- પાછળ ન પડે પગ, અવિકાશ ન દીસે આગલે;
જુએ વિચરતું જગ, રોધાય નહિ તે સ્વભયું. ૨૫૧
- અદ્ભુત અનુભવ એહ, વિચરણ જેનું વસ્તુ વિષે;
સૌને દરશે દેહ, મહાજલ માંહે આલે સદા. ૨૫૨
- કત્ય ન જોઈશ વીર, ધીર થઈને મૂક્યો;
તો જ પામીશ તીર, અખા પ્રહસાગર તણું. ૨૫૩

---

૨૫૧. અવિકાસ=અવકાશ. આગલે=આગળ. વિચરતું=જતું.
જગ=જગત. રોધાય=અટકાવાય. સ્વભયું=ઝડપભર. ૨૫૨. વિચરણ=
વિચરવું તે. દરશે=દેખાય. ૨૫૩. કત્ય=કૃત્ય. તીર=કાંઠો.

કૈવલ્યગીતા

રાગ આશાવરી

આ તું પૂરણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ, દેખું છું હાજરાહજાર રે;
 પરાપારથો બોલે પ્રાણુપતિ, કેમ કહું નેણુથી દૂર રે? તું પૂં ૧
 આ ઉપમા દીજે તે આરોપણ, દૃષ્ટાંત દીજે તે દ્વૈત રે;
 આપે આપમાં આડચજ શેની? દ્વૈતસહિત અદ્વૈતરે. તું પૂં ૨
 આ શ્વાસ ઉસાસ સરે ત્યાં તું છે, કળ ભારે તુજમાંય રે;
 હું તું કરું પણ છે પ્રાપ્તે તું, તું જોતાં હું ક્યાંય રે તું. પૂં ૩
 આ નખશિખ જોતાં તું જ નયો હરિ, અન્ય તે કોણુ ને ક્યાંથું રે?
 ઇચ્છાખીજ વાવ્યું તું જ માંહે, ઊગી આવ્યું તું જ માંથું. તું પૂં ૪
 આ મૂળ સ્કંધ શાખા પ્રતિશાખા, પલ્લવ પત્ર ફળ ફૂલ રે,
 સ્વાદ રંજ ગુણુ નામ રૂપ બહુ, ખીજ જોતાં નહિ ભૂલ રે. તું પૂં ૫
 આ નિરંજન નિરાકાર નિરામય, એવું સરખું છે આપ રે;
 અંજન આકાર ક્યાંથી આવ્યા, આપમાંહેથી સર્વ વ્યાપ રે. તું પૂં ૬

૧. પરાપારથો=પરાપારથી. શન્યથી પણ દૂર એવા મહાશન્યતા
 પદથી. પ્રાણુપતિ=પ્રાણુનો સ્વામી, પરમાત્મા. નેણુ=આંખ. ૨. દ્વૈત
 સહિત અદ્વૈત=એપણું છે છતાં છેવટે એક જ છે. ૩. ઉસાસ=ઉચ્છવાસ.
 શ્વાસ ઉસાસ=શ્વાસ લેવો ને છોડવો. ૪. નખશિખ=સાઘાંત, રગરગ.
 ઇચ્છાખીજ=ઇચ્છારૂપી ખી. પરમાત્મામાં ઇચ્છારૂપી ખી સહજ છે,
 અને તે સહજ રીતે વિશાળ વિસ્તાર લે છે. ૫. સ્કંધ=થડિયું.
 પ્રતિશાખા=નાની ડાળી. પલ્લવ=કુમળું પાંદડું. પત્ર=પાંદડું. ૬. નિરં-
 જન=અંજન વિનાના—નિર્લેપ. નિરાકાર=આકાર વિનાના. નિરા-
 મય=આમય—દુઃખ—વિનાના—સુખરૂપ.

આ વસ્તુ નિરંતર કહું હું ધ્યાતા, ધ્યાતા વિના ધ્યેય ક્યાંય રે ?
 હું-તું તું-હું વસ્તુ વિચારે, અંકુરખીજ જ પ્રાય રે. તું પૂં ૭
 આ પરાપારમાં પેસીને જોયું, હુંપણું ન મળે રંચ રે;
 પોષણ ત્યાં તું તેમનો તેમ છે, સર્વે તારો સંચ રે. તું પૂં ૮
 આ તું ચેતન તુજમાંહે જામ્યો, જોયો ત્યાં તું જીવ રે;
 સ્થળ નામ ધર્મો જીવેશ્વરનાં, તેમનું તેમ સદૈવ રે. તું પૂં ૯
 આ હું નહીં તું નહીં.તે નહીં, તેહ જ કાલ્યું કળ્યું ઝાતકાર રે;
 અવ્યક્તમાંહી વ્યક્ત સર્વ દીસો, આપ તે જાણણહાર રે. તું પૂં ૧૦
 આ ઊપના કેરી આદ્ય કહે કોય, અંત નહીં કોય કાળ રે;
 મધ્યમાંહેથી નામ જ નીસરે, એવું ધામ વિશાળ રે. તું પૂં ૧૧
 આ ગાઉ છું હું ને ગાતો જા તું, અંતર ઊતરીને જોતે રે;
 હુંનો હું અને તુંનો તું અજ, એમ પોતાનો પોતે રે. તું પૂં ૧૨
 આ પિંડ જોતાં પ્રહ્લાંડ જોવાયું, થાવર જંગમ દેહ રે;
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ દશે દિશ, આપ તું સ્વામી એહ રે. તું પૂં ૧૩
 આ કાયા ચલણવલણ કરે નરની, ગમનધાવન બહુ ભાવે રે;
 પુરુષવિના પ્રતિબિંબ ન હોયે, ચેતન સહેજ સ્વભાવ રે. તું પૂં ૧૪
 આ સ્વે ચેતન જડ સરખું ભાસે, આપે તે જૂત આકાર રે;
 નૃત્ય નિધાન કરતાં કેવલ્ય, ભાસે ચૈતન્ય સાર રે તું પૂં ૧૫

૭. ધ્યાતા=ધ્યાન કરનાર. ધ્યેય=ધ્યાનની વસ્તુ અથવા વિષય;
 અંકુર=ફળુગો. ૮. રંચ=રજ, જરા પણ. ૯. જીવેશ્વર=જીવના ઈશ્વર,
 ભગવાન. ૧૦. ઝાતકાર=ઝગઝગ રીતે. અવ્યક્તમાં વ્યક્ત=અરૂપમાં
 રૂપ; અરૂપરૂપમાં રૂપરૂપ, પ્રભમાં માયા. ૧૨. અજ=અજન્મા, પ્રભ.
 ૧૩. થાવર=સ્થાવર, જંગમ=ચાલતો; અચર અને ચર. ૧૪. ગમન-
 ધાવન=જવું અને દોડવું. પ્રતિબિંબ=પડછાયો. ૧૫. જૂતઆકાર=
 જૂતરૂપ. નિધાન=નિદાન, ચોકસ. કેવલ્ય=કેવળસ્વરૂપ પરપ્રભ. ભાસે=
 દેખાય.

આ તું તારી ઇચ્છાએ પ્રાણપતિ, અક્ષર તણી લે ઓટ રે;
 દર્શનમત નાનાવિધ ચાલે, લેખ ટેક કોટે કોટ રે. તું પૂં ૧૬
 આ દેશ દેશ ભાષા ભિન્ન ભિન્ન બોલે, ચાલ ચરિત્ર આચર્યું રે;
 રૂપ રમણ આકાર અનેરાં, પવન તેજ નિર ધણું રે. તું પૂં ૧૭
 આ જળચર થળચર ખેચર તું હરિ, કયાંક મિશ્રિત તું હોય રે;
 કયાંક પંડિત મૂરખ સાધારણ, આપથી અળગો ન કોય રે. તું પૂં ૧૮
 આ જીવ ઇશ્વર તું તુજને ઠરાવે, અળગો કલ્પે આકાર રે;
 કલ્પિત પરમેશ્વર નાવે, અકળિત આપ અપાર રે. તું પૂં ૧૯
 આ દીસે તેવો તું ત્યાં ન હોયે, છે તે સર્વે ઇશ રે;
 તું તુજને જાણે નવ જાણે, દેવ દૈત્ય જગદીશ રે. તું પૂં ૨૦
 આ બોલતાં બીજું થૈને ભાસે, કહેતાં કવતાં ને ગાતે રે;
 પોતાના પરાક્રમ હોતામાં દીસે, તેટલે નહિ સ્થલ જોતે રે. તું પૂં ૨૧
 આ વણસતું દીસે પણ નહિ વણસે, રેય દીસે ન રેવાય રે;
 અટપડું દીસે સત્ય સર્વથા, કે'તું દીસે ન કેવાય રે. તું પૂં ૨૨
 આ નિત્ય અનિત્ય મિત અમિત ન થાય, શબ્દાતીત ચૈતન્ય રે;
 અન્ય અભ્યાસે ખાંતે ગાયો, વરણવતે નહિ અન્ય રે. તું પૂં ૨૩
 આ કૈવલ્યગીતા નામ સંજ્ઞાએ, આપે તે નિજ આનંદ રે;
 સમજતાં શ્રીપતિ સ્વેં થાયે અખા એ કૈવલ્યકંદ રે તું. પૂં ૨૪

૧૬. ઓટ=ગૂંથણી. દર્શનમત નાનાવિધ=જાતજાતના દર્શનના
 મત. ટેક=ટીલું, આગ્રહ. કોટેકોટ=કરોડો. ૧૭. રમણ=રમણ. ધણું=
 ધરતી. નીર=પાણી. ૧૮. જળચર=પાણીમાં ફરતા. થળચર=જમીન
 ઉપર ફરતા. ખેચર=આકાશમાં ફરતા. મિશ્રિત=મેળા થયેલા.
 ૧૯. કલ્પિત=કલ્પેલ; મિથ્યા. અકળિત=કલ્પનાથી પાર. ૨૩. મિત=
 માપ. અમિત=અમાપ. શબ્દાતીત=શબ્દથી પાર એવા બ્રહ્મ. ખાંતે=
 લાલસામાં. ૨૪. કૈવલ્યકંદ=કેવળ કૈવલ્યસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ.

સંતપ્રિયા

દોહરા

- ઓંકારથી આદ્ય હો, અકળરૂપ અનંત;
કલ્પિતતા મધ્ય શૂન્યસી, માનિનતા માનંત. ૧
- આદ્યનિરંજન આપ અજ, ત્યાં કીનો અધ્યારોપ;
અર્ધમાત્રા અખો કહે, કીનો પ્રગટ ગોપ. ૨
- તાહીકે વિસ્તાર સદ્ય, ભાષાકવિત કરકે કહું;
હે ચિદ્અરણ્ય અગાધ, હું ચીડી ચંચ ભરીકે કહું. ૩
- સંતપ્રિયા સુખવર્ધની, જાકે હૃદે હેત;
અખા કરત આલોચના, તહાં ધર આપ લે દેત. ૪
- સંતપ્રિયા સંતકું રુચે, બડ આસે શિવરૂપ;
રૂપ અરૂપી જે તરા, અનુભવ અકળ અનુપ. ૫

(આમાં આંકડા દોહરા તથા કવિત વગેરેના અંકના છે.)

૧. કલ્પિતતા=કલ્પેલું હોવું. માનિનતા=માનવાપણું. ૨. આદ્ય-નિરંજન=આદિમાં અને કોઈ પણ જાતના અંજન વિનાના-નિર્ગુણ ને નિરાકાર. અજ=અજન્મા. અર્ધમાત્રા=ઝાકારની અર્ધમાત્રા-ખિન્દુ. ગોપ=ગુપ્ત. ૩. સદ્ય=તરત. ચિદ્અરણ્ય=ચિત્તરૂપી સમુદ્ર. ચીડી=ચકલી. ચંચ=ચાંચ. ચકલીની ચાંચમાં ફેટલું આવે? ૪. સુખવર્ધની=સુખ વધારનારી. આલોચના=તપાસ નિરીક્ષણ. ૫. આસે=આશય, અભિપ્રાય.

પરબ્રહ્મ કહત પરોક્ષ હે, બિન પ્રત્યક્ષ પ્રમાન;
જાકું પિંડ પરચા નહી, સો કોટિ કરે અચાન. ૬

કવિત

પ્રત્યક્ષ કે પ્રમાનબિના નર, ધાવત ધૂપત તોરત પાતી
પ્રત્યક્ષ કે પ્રમાનબિના, નર નાચત ગાવત હોય હે ચાતી.
પ્રત્યક્ષ કે પ્રમાનબિના, નર ખાવત પીવત શ્યામા સરાતી.
ન પ્રત્યક્ષ પ્રમાન સોનારા, બિન ભરતાર સોહો જ્યું ખરાતી. ૭
પરબ્રહ્મ રામ નારાયણ નરહર, જાકે હે નામ અનંત અપારા;
સો હરિ હાજહજૂર હથોહથ, સ્વે નર પાવે જો આવે વિચારા;
ગુરુ ગોવિંદ ગોવિંદ સોહી ગુરુ, ગુરુ ગોવિંદ ગને નહિ ન્યારા;
વૈકુંઠે શુકદેવ ગુરુ બિન આયો, ફરી જૂ ભાખે સોનારા. ૮
સદ્ગુરુચરન સરન ગ્રહે બિન, ભવજલઆગ્રે સો ખહોત વિરાસે;
સદ્ગુરુચરન સરન ગ્રહે બિન, વેદ પઢેતે ખંભ નિરાસે;
સદ્ગુરુચરન સરન ગ્રહે બિન, દાની કરન સંસે પરે સાંસે;
સદ્ગુરુચરન સરન સોનારા, સ્વે હરિરૂપ કરે મન આસે. ૯

૬. પરચા=મણ્યો; પરિચય લીધો. અચાન=મૂર્ખતા. ૭. ધાવત=દોડતા, ધૂપત=ધૂપ કરતા. તોડત પાતી=પાતરાં તોડતા. પાતિ=પતિ, સંન્યાસી. શ્યામા સરાતી=વખણાતી-પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી માયા-માણસને ખાય છે, પીએ છે. સોનારા=અખો સોની. ભરતાર=સ્વામી, અહીં વર. ખરાતી=જન. (વર વિનાની જન.) ૮. હાજહજૂર=હાજરાહજૂર. હથોહથ=હાથોહાથ, પાસે. ગુરુ વિના શુકદેવને વૈકુંઠથી ફરી જૂ-પૃથ્વી-ઉપર આવવું પડ્યું હતું. ભાખે=કહે. ૯. સદ્ગુરુચરન સરન=સદ્ગુરુના ચરણનું શરણ. ભવજલઆગ્રે=સંસારરૂપી સાગરમાં આવે તે. વિરાસે=પસ્તાય. ખંભ=પ્રાક્ષણ. નિરાસે=આશય વિના, વ્યર્થ. કરન=કર્ણ. સંસે=સંશય. સાંસે=શ્વાસ. દાની કર્ણને શ્વાસમાં સંશય પડ્યો-એણે જીવ ખોયો. (કવચકુંડલનું ઇન્દ્રને દાન કરવાથી કર્ણને મોત આવ્યું, એ કથા જુઓ.)

દોહરા

મનસા વાચા કરમના, હરિ ન લજ્યો પ્રિય જન;
અનંત વિષે રસસેં પચ્યો, પુની ગયો પસારે પાન ૧૦

કવિત

કહા લયો કંચન કુંદસો અંગ, રંગ સુગંધ શોભા અતિ ઓપે;
કહા લયો તાન તુરંગ તૂરી ચઢે, ધૂળે ધરા જાકે નેક કોપે;
ધનદ સો ધન કરન સો દાની, તો કહા કામ સયો હરિ તોપે;
એતે ગુન અવગુન લએ સોનારા, જે ગુરુજ્ઞાન ન પાયો ગુરુપે. ૧૧
મન રિઝાવન વેદવિદ્યા સખ, મન રિઝાવન ચૌદ વિદ્યારી,
મન રિઝાવન પાટપટંબર, મન રિઝાવન મહોલ અટારી;
મન રિઝાવન તાપ તપે સખ, મન રિઝાવન હોય બ્રહ્મચારી,
મનકું મેટ મનાતીત પાવે, સો તો અખા હે ગુરુકલ ન્યારી. ૧૨
રામરસાયન પી ન શકે જન, બહોત જીએતે કહા કીનો ભગો રે;
રામકી ઠોર ચામરંગ રાચ્યો જયું, સ્વાન સુની કીરેહી લગ્યો રે.
ગુરુ ગોવિંદ પહેચાન ન પાયો, રિપુસોં હેત તો સોહી ડગ્યો રે;
એ ડહકયો ડગે ડગ માયા સોનારા, જે ગુરુબેન સુની ન જગ્યો રે.

૧૦. મનસા વાચા કરમના=મન, વચન અને કર્મથી. વિષે=વિષય. પુની=ફરી. ગયો...પાન=હાથ પ્રસારીને પાછો ગયો. ૧૧. કંચન=સોનું. કુંદ=મેઘરો. તાન=મનનો તુલ્કો. તુરંગ=ધોડાના જેમ જલદી ચાલતું મન. તૂરી=ધોડો. ધરા=પૃથ્વી. નેક=જરાક. ધોડો જરાક ખિન્નય છે, ત્યાં ધરતી ધણુધણુ છે. ધનદ=ધન આપનાર, કુબેર. ૧૨. પાટપટંબર=જાતજાતનાં વસ્ત્ર; પાટ અને પીતાંબર. તાપ તપે=તપસ્યા કરે, અથવા પંચાગ્નિ સેવે. મેટ=નાશ. મનાતીત=મનથી પાર ગયેલો. ગુરુકલ=ગુરુની કળ, અથવા ગુરુની કળા. ૧૩. ભગો=માહાત્મ્ય; કીર્તિ. ઠોર=જગ્યા; સ્થાન. ચામરંગ=વિષયરસ. સ્વાન=શ્વાન, કૂતરો. સૂતી=શત્રી, કૂતરી. કીરે=કીડામાં. પહેચાન=પરિચય. ડહકયો=જથ્થો, દ્વિધામાં પડ્યો. ગુરુબેન=ગુરુવાક્ય. જગ્યો=જાગ્યો.

ધન-તન-ત્રિયાસું એસે જજ્યો મન, જેસેં પજ્યો મીનકે મન પાની;
 ધન-તન-ત્રિયા સો છાંડ જાત હે, મનકી પ્રીત ન હોય પુરાની.
 એહી અવિદ્યા ઘેયોં દશોદશ, જયું જલ દૂખત નાવ ભરાની;
 અખ કર કરતાર શબ્દકો ખેવા, જો લોં સોનારા ભીનેકી ભાન ન જની.
 રે મન ! રામભજનકી ઠોરતેં, ભઈ હે રંગરંગીલીસી રામા;
 સુંદર સ્યામ સુનાયો સુન્યો હે, રવે સત્ય રૂપ સરાવે તું સ્યામા.
 અંબુજસી અંગના અતિ આછી, મન મધૂપ પાયે વિરામા;
 ભાવ ભગતિ ભરોંસો સોનારા, બૂધરકી ઠોર ભઈ હે જયું ભામા.
 રે મન ! રામ રહે ન પહેચાન્યો, તું કવન નિંદં સોયોરે શુમાની;
 ઓસકો નીર થહ તન ધન જોખન, જયું ધન મેં ખીજલી મુસકાની;
 તાહીમેં મોતી તું પોઈ લે ખ્યારે, સઈ લે સદ્ગુરુ સંત જ્ઞાની;
 હંસકલા ગુરુ દેવે સોનારા, ન્યારા રહે દૂધ પાનીકા પાની.૧૬
 સદ્ગુરુ સાન સંભાલે સો સંતજન, અન્યતેં મન કછુ ઠોર ન આવે;
 મંજન સો મલ ટારે ઉપરકે, ભવભંજન ગુરુ જ્ઞાન ખતાવે;
 ખંજનસી મતિ છાંડ સદ્ગુરુ, અંજન દે નેન ઘેહેન ગમાવે;
 ગુરુ ગોવિંદ નહિ નર ન્યારા, સોનારા સેવે સો સખે સૂઝ પાવે.

૧૪. ત્રિયા=સ્ત્રી. મીન=માછલું. પુરાની=પહેલાંની, પ્રાચીન.
 ભરાની=ભરાઈ ગયેલી. નાવ=હોડી. કરતાર=કિરતાર. ખેવા=કેવટ,
 વહાણ હાંકનાર. જોંલો=જ્યાં સુધી. ૧૫. રામા=સ્ત્રી, માયા. શ્યામા=
 સુંદર યુવાન સ્ત્રી; માયા. અંબુજસી=કમળ જેવી. અંગના=સ્ત્રી.
 મધૂપ=ભમરો. વિરામા=વિરામ, શાંતિ. બૂધર=પૃથ્વીને ધારણ કરનાર
 ભગવાન. ભામા=સ્ત્રી. ૧૬. કવન=કેમ. ઓસ=ઝાકળ. નીર=પાણી.
 ધન=વાદળ. ખીજલી=વીજળી. મુસકાની=મંદમંદ હસી; ઝખકી. પોઈ=
 પરીવી. રઈ લે=અઈ લે. હંસકલા=હંસના જેવી દૂધપાણીને ન્યારા
 કરનારી કળા. ૧૭. મંજન=સાફ કરવું તે. મલ=મળ, મેલ. ટારે=
 ટાળે. ભવભંજન=સંસારને ભાંગનાર. ખંજન=દિવાળીઘોડો. અંજન=
 આંજણ, સુરમો. નેન=આંખ. ઘેહેન=ધેન.

સદ્ગુરુ માન સળે વહે સંપન; ખંપન યેહી કે પ્રલ્લ ન જાને;
 પ્રલ્લજ્ઞાનબિન્ન ભટકે નર ભૂલે, અટુલે આપા પરહાથ બિકાને;
 આપકેાઈએર ઉપાસન ઔર જ્યું, નીલકા નીર મસી મધ્ય સાને;
 એસેં અખો કહે ભયે ભવમેં ગુરુ, સો ગોવિંદ કહા શીષયેં ઉર આને.
 એસેં નરકું ગુરુ કીજે સોનારા, જ્યું ન્યારા જમે સિંધુમેં જલમેાતી;
 જ્યું કિંમત કોઈ કલા ન પહેચાને, જલમેં પહાડ છપે મધ્યજેતી;
 જલે જુપરી ઔર સૂન્ય જરે નહિ, જો ભરપૂર ભરી મધ્ય હોતી;
 એસા ગુરુ રામ રામ કર છોડે, ટાલે સો શ્વાનશૂગાલકે ગોતી. ૧૬

દોહરો

અમ્મુતગોત્ર જન રામકા, હંસખરન હરિરૂપ;
 ગુરુગોવિંદકું જબહી મિલ્યા, તબહી બચા તદરૂપ. ૨૦

કવિત

નીચથેં નીચ કેસા કુલ હોતા, જાત ખરન ખપે ચતુરાઈ;
 પંડિત જાણુ ખડે ભટ ઐકુંઠ, ન ચલે જ્યું નિસાન ખજાઈ;
 ચમાર જુલાહા નાઈ ધુનિયા, દાદુ રૈદાસ સેના કબિરાઈ;
 રામ સોનારા અમ્મિકીસી જ્વાલા, મધ્ય પડ્યો સો કીનો અપનાઈ. ૨૧
 નાંહીં કરમકી કીચ હરિજનકું, મક્ષિકા ન છુએ જેસે ચંદનકું;
 જ્ઞાનગગનમેં જાત સળે ગેબ, એબ નહિ મેઘજુદનકું;

૧૮. સંપન=સંપત, સંપત્તિ. ખંપન=ખામી, ખાંપણ. પરહાથ=પારકે હાથ. બિકાને=વેચાણ, ખપે. નીલ=ગળી. નીર=પાણી. મસી=મેક્ષ અથવા શાહી. સાને=બળે, મળે. શીષ=માથું. ઉર=હૃદય. ૧૯. જમે=જામે. સિન્ધુ=સમુદ્ર. જેતી=જ્યેત, રસી. જુપરી=ઝૂંપડી. જરે=જડે. શૂગાલ=શિયાળ. ગોતી=શોધી કાઢી. ૨૦. ખરણુ=વણું. તદરૂપ=તે હરિના રૂપ—હરિરૂપ. ૨૧. નિસાન=ડંકો. જુલાહા=સાળવી. કખીર સાળવી હતા. નાઈ=હજામ. સેના નાઈ હતા. રહીદાસ ચમાર હતા. ધુનિયા=ખીંજરો. દાદુ ખીંજરો હતા. અમ્મિની કોઈ પણુ જ્વાળામાં પડ્યા, તો અમ્મિએ તેને અપનાવ્યો—પોતાનો કર્યો.

બીલીકે બાર જૂઠે બક્ષે ભાવ સોં; તો કહાં લાજ લાગી રધુનંદનકું;
 એ જેસો તેસો હે હરિજન સોનારા, કિયો હે જ્યુ નીર અંધનકું. ૨૨
 જોયે રામ રથો રહ્યા, ઉદ્યા હે દિનકર કહોં શસી;
 વિધિનિષેધ અપુરાકો કહાં બલ, જહાં ગુરુકી કરુના વિલસી;
 રવે શુક્રદેવ પાયો ગુરુભેવ, કહાં ચંદન ચરચ્યો તુલસી;
 અખા જેસેહેં મૂકી સાકર, ઘટ ધૂંટે સો બને સીરી ભિ લસી. ૨૩
 પ્રભજ્ઞાન બિના સુખકી સીહીર ન પાવે, જ્ઞાન બિના સંસે નહી છૂટે;
 જ્ઞાનબિના દેહકો અપરાધી, જ્ઞાનબિના નિત્યથે સખ લૂટે;
 જ્ઞાનબિના શ્યાનશુકર જેસો, જ્ઞાન આયો ભ્રમકો ભાંડ કૂટે;
 જ્ઞાન સો ગોવિંદ ગોવિંદ સો હી જ્ઞાન, જોસેં અખો કહે માયાસેં દૂટે.
 જ્ઞાનબિના દૂઢે ગિરિગહવર, જ્ઞાનબિના પરાધીન સો નંચે;
 જ્ઞાનબિના મંજન મલધારી, જ્ઞાનબિના કાયકે કેશ ખંચે;
 જ્ઞાનબિના જીવતી જન મોહો, જ્ઞાનબિના કરમ કોથ ન વંચે;
 જખ જ્ઞાનગજ્યો સંગસોનારા, ભાગે ભ્રમભેગલ મદ મંચે. ૨૫

૨૨. કીચ=કાદવ. મક્ષિકા=માખી. છુએ=અડે, અપવિત્ર કરે. જ્ઞાન-
 ગગન=જ્ઞાનરૂપી આકાશ. ગેબ=અલોપ. એબ=દોષ, કલંક. મેઘબુંદન=
 મેઘનું બિન્દુ; વરસાદનું ટીપું. બીલી=શખરી બીલડી. જૂઠે=એકાં.
 બક્ષે=ખાય. રધુનંદન=રામચંદ્ર. ૨૩. રહ્યા=હૃદયમાં. ઉદ્યા=ઉદય
 પામ્યા. દિનકર=સૂર્ય. શસી=શશી, ચંદ્ર. અપુરાકો=આપડાનો. આપડા
 વિધિનિષેધનું શું બળ? કરુના=કરુણા, કૃપા. ગુરુભેવ=ગુરુનું રહસ્ય.
 તેમણે ચંદન લગાડવાના ક્યાં બાલ ઉપચારો કર્યા હતા? મૂકી
 સાકર=ગૂંગાનો ગોળ. ઘટ...ભિલસી જે ઘટઘટમાં રામને ધૂંટે છે,
 તે જાણે છે કે આ સીરીભિ-સુરભિ-તેની જ લસી રહી છે-લખ
 લખી રહી છે. ૨૪. સીહીર=સેર, ઝરણુ. શ્યાનશુકર=કૂતરો. અને
 ડુક્કર. ભ્રમકો ભાંડ=ભ્રમનું વાસણ. ૨૫. ગહવર=ગુફા. નંચે=નાચે.
 મંજન=પાણીમાં ડૂબવું, સ્નાન. મલધારી=મેલવાળું. કાયકે કેશ
 ખંચે=કાપાના વાળ ખેંચે. જીવતી=ચુવતી, મુવાન સ્ત્રી. વંચે=ફર

દોહરા

સર્વોત્તીત સખ જા વિષે, સખસમેત અખ શૂન્ય;

સ્વે સ્વરૂપ સ્કુરન ભયો, નાંહીં જ્ઞાન નહિ નૂન્ય. ૨૬

કવિત

જયું જન સોયો એક સેજપર, સો સ્વપ્ને સત કોટ ભયો હે;

હય હસ્તી નર વાહન નરપતિ, સેન સુંદર જોષિતા નચ્યો હે;

આઈ ગુરુ જગ્યો જન સોવત, તાકત અંત હી એક રદ્યો હે;

તેસેં અખા સોયા સ્વપ્ન સખ, દેખત સો ગુરુ જ્ઞાન દિયો હે. ૨૭

જાનીહીં જ્ઞાન પુકારે સખેકું, જ્ઞાનકો રૂપ અનંત અપારા;

કોઉ હે કમં ધર્મ કે જ્ઞાની, કોઉ હે મંત્ર-ઉપાસનહારા;

કોઉ હે જોગપવનકે જ્ઞાની, કોઉ કરે પંચભૂત વિચારા;

જાકું સોનારા આપાપર છૂટા સો, જ્ઞાનવિજ્ઞાન જયું કા ત્યું સારા. ૨૮

સોહાગનકી સીર જાને સોહાગન, ન જાને દોહાગન કંથવિછોઈ;

નવ નવ નેહ નવપદ્મવ નારી, ઉર આતુર રહેત હે જયું અછોઈ.

પ્રત્યક્ષ રામ પદોપલ પૂરન, જાનત નાંહીં મેં કેન હોં આઈ;

આપા ગયો ગુરુભેવ સોનારા, સારથે સાર લીનો હે જયું દોહી. ૨૯

થાય. સંગ=સિંહ. બ્રમમેંગલ=બ્રમરૂપી હાથી. જ્યારે જ્ઞાનરૂપી સિંહ

ઉંચે આસનેથી ગાળે છે, ત્યારે બ્રમરૂપી હાથીનો મદ ભાગી જાય છે.

૨૬. સખ જા વિષે=સહુ જગ્યા વિશે. સમેત=સાથે. અખ=હવે.

સ્કુરન ભયો=સ્ફૂર્યો. નૂન્ય=ન્યૂન; ઓછો. ૨૭. સેજ=શય્યા, પથારી.

સતકોટ=શતકોટિ, સો કરોડ. હય=ધોડો. હસ્તી=હાથી. નર=માણસ.

નરપતિ=રાજા. સેન=સેના. જોષિતા=યુવતી, સ્ત્રી. નચ્યો=નાચ્યો.

આઈ=આવી. જગ્યો=જાગ્યો. સોવત જન-ગિંધતા માણસને. તાકત=

ત્યારથી. ૨૮. મંત્ર-ઉપાસનહારા=મંત્રની ઉપાસના કરનારા. જોગ-

પવન=યોગ અને પ્રાણાયામ. જયું કા ત્યું=જેમનું તેમ. ૨૯. સોહા-

ગન=સોહાગણ. સીર=રંગ. દોહાગન=વિધવા. કંથવિછોઈ=ધણીથી

છૂટી પડેલી. નવ નવ=નવો નવો. નેહ=સ્નેહ. નવપદ્મવ=નવા કુમળાં

ઇતિ ઉત મન પ્રીરે કહા તેરો, તોમે' રહત સા આધાર ધરાધરકો;
 તેરો સમાસ હોવે મન તોમે, જળ જાને તું લેવ ગિરિધરકો;
 શખ્દમે' શખ્દાતીત બોલત, પાયો પરછંદો પરાધરકો;
 જાને કો સંત સોનારા સીધી કળ, પ્રત્યક્ષ પહુંચે' પરાધરકો. ૩૦
 પૂરન બ્રહ્મ ઠહરે સો પૂરન, પૂછયો ગિરિજા ગિરિજાપતિસો;
 પૂરન બ્રહ્મ ઠહરાવ સુન્યો જળ, કહ્યો આદ્ય પુરુષ પ્રજાપતિસો;
 પૂરન બ્રહ્મ ઠહરાવ કીનો હે, ગુરુ વસિષ્ઠ હર જાપત સો;
 મહાજન બ્રહ્મ ઠહરાવ સોનારા, સત્ય માન શખ્દ પ્રજાપતિસો. ૩૧
 સોહં પ્રકાશ સ્વરૂપકો પુની, તહાં પહોંચત નહિ બતિયાં દંતકી;
 આપાનંદ અનોપમ આસે, તહાં લાગત નહિ સત્તા જંતકી;
 આપાપર ભંગ અધ્યાસ નહિ અંગ, સૂત્ર નહિ તહાં કહાં મંત કી;
 સદ્ગુરુકે બિન બગસે નિજ નેન, સમજ સોનારા સરે સંત કી. ૩૨
 જેસો હે બ્રહ્મ એનેએન પૂરન, એસો ન જાની શકત હે જિયરા;
 કોટ કાલકી કલા મન જાનત, તેસો તો કહે ન શકે એ ગિયરા;
 જેસી રસના ભાષા કર ભાખે, એસો તો લે ન શકે અગરા;
 સેન ગુરુકી સમજ સોનારા, લક્ષ પાયો નિબર્યો અગરા. ૩૩

પાંદડાં જેવી, સુકુમાર. ઉર આતુર=અંતરમાં ઉત્સુક. અછોઈ=પવિત્ર. પલોપલ=પૂરેપૂરો. પૂરન=પૂર્ણ. ઓઈ=તે. સારથે=સારમાંથી. ૩૦. ઇતિ=અહીં તહીં. ધરાધર=ધરાને ધારણ કરનાર, પરમાત્મા. સમાસ=સમાવેશ. પરછંદો=છાયા. પરાધર=પરાવાણીને ધારણ કરનાર, પરમાત્મા. ૩૧. ગિરિજા=પાર્વતી, ઉમા. ગિરિજાપતિ=ઉમાપતિ શંકર. આદ્યપુરુષ=આદિપુરુષ, બ્રહ્મા. પ્રજાપતિ=સર્વ પ્રજાઓના પિતા. જાપત=જાપે. ૩૨. પુની=પૂર્ણ. બતિયાં દંતકી=મોઢાની વાત. આપાપર-ભંગ=હું અને પારકો ભાંગી ગયો છે, અંગ ઉપરનો મિથ્યા આરોપ ટળી ગયો છે. સૂત્ર=દોરો. મંત કી=શી મંત્રણા. બગસે=બગદે, ભૂલે. નેન=આંખ. ૩૩. એનેએન=જેમનું તેમ, અસલ. જિયરા=જીવ, ગિયરા=ગિરા, વાણી. રસના=જીભ. ભાખે=કહે. અગરા=આગળ.

જહાં કહ્યું નાહીં કહાં કહ્યું થાયત, શુદ્ધ નિરંજનકે મધ્ય ઓટે;
 બચુંકા ત્યું સોહી સહજ સ્વતંત્ર, કલ્પના નેક સો ભ્રમકી કોટે;
 જહાં પરપંચ તહાં પુરુષોત્તમ, જહાં મધ્યભાગ તહાં ક્ષેતી કસેટે;
 કહત અખો યહાં નહિ ચિત્તવન, ચિત્ત ઉઠા વિના બચુંકોઈ અઠોટે;

દોહરા

એસો લક્ષ હે જ્ઞાનકો, ઔર સખે મનકીન;
 અખા સખે મનકો રચ્યો, મનુઆ અધિક આધીન. ૩૫
 દેહ અભિમાની જબ ભયો, ઇત ઉત ફેલ્યો આપ;
 કહત અખો મન તાહીં સખ, લોક ચૌદકો વ્યાપ. ૩૬

કવિત

ભવત હે સખ લોક યહાંથે, આવત નાંહ જન કોઈ ફરી;
 રાય રાનાસે બડે ભટ પંકિત, કોઈ ન દે પઠચો પતરી;
 ધન દારા સુત રહત પરે, માનિનતા દેહસંગ વરી;
 ઇતની તો અપને નેનું દેખો, ઔર અખા મનને પકરી. ૩૭
 દેહધારી કહત અલૌકિક, પરલોકકી દેહ કરત ખતિયાં;
 સાધન સંગ કરત દેહધારી, દેહ લિખત પુસ્તક પતિયાં;
 સ્વર્ગ વૈકુંઠ બતાવે દેહધારી, કહત બનાઈ ઘર છતિયાં;
 દેખિયત હે સોનારા સખે ઇત, ઉતકી કોઈ કહે નહિ રતિયાં. ૩૮

નિબર્યો=નીવડચો, પતી ગયો. ઝગરા=ઝગડો. ૩૪. નેક=ભલી, સરસ.
 કોટે=કોટિએ, જેવી. પુરુષોત્તમ=પુરુષોમાં ઉત્તમ, બ્રહ્મ. ક્ષેતી=ખેતી.
 કરોટ=ખપ્પર; ખોપરી. અઠોટે=ગોડવે. ૩૫. મનકીન=મનન કરેલું.
 મનુઆ=માનવ. ૩૬. વ્યાપ=ફેલાવે. ૩૭. રાના=રાણા. પઠ્યો પતરી=
 ભણીને કોઈ અમરલેખ અપાતો નથી. દારા=સ્ત્રી. પરે=વેગળા, આઘા.
 માનિનતા=હું પાળું. દેહસંગ=દેહની સાથે. વરી=પરણી. પકરી=પકડી.
 ૩૮. દેહધારી=દેહને ધારણ કરનારો જીવ. ખતિયાં=વાતો. પતિયાં=
 પાનાં. ઘર છતિયાં=મહેલઝખો. બનાઈ=બનાવીને. ઇત=અહીં.
 દેખિયત=દશ્ય, દેખાવ. ઉત=તહીં. રતિયાં=થોડી પણ.

ઇત ઉત મન પુરયો હે જ્યું તેરો, મન ખડો હે તો સખે સચ્યો;
 કારન કરજ સખે મન હીકો, મન ભયો હે પવન રચ્યો;
 મનપવનકી લે શૂન્યસાગરમે, એસેંહી ખેલ મચ્યો;
 એહી અનુક્રમ અખા ભયો ગોચર, અચયો રસ ઉનકું જ્યું અચ્યો;
 હે કછુ ઓર ભઈ કછુ ઓર, અટપટી આઘ અનાઘ ચલી;
 લૌકિક ઓટ અલૌકિક ઉરે, લૌકિક લૌકિક માંહીં જ્યું ભલી;
 સદ્ગુરુસેન સોનારા સીધી કલ, જેસેં ઉઘડત હે કદલી;
 શેષે રહ્યો સો રહ્યો ખરાખર, ખિન સમજ્યો શુક ખંધ્યો નલી. ૪૦

દોહરા

છૂટ કથીર કંચન ભયા, ગુરુકલ વસ્તુ વિચાર;
 આપા મેઢ્યા આપ રહે, કહેતા હવા સોનાર. ૪૧

કવિતં

મેં નહિ મેં નહિ ખ્યારે, તુંહી હે તુંહી હે તુંહી હે સહી;
 કંચુકીકો ખલ હે જ્યું કહા, હરે કરે જ્યું આપે હી અહિ;
 અંગ ભુજંગ ગયો જખ નિકસી, તખ જડ જરા જિતહી તિતહી;
 નેન શ્રવન નાસા અંગ મેરો. રામ સોનારા કરે હે જ્યું ખહી. ૪૨
 જ્યું અંગ ! અહિકે અંગ હોત જરા, સો તો અંગહીતે આહી ઊપજ
 અન્ય ઉપાય કારન નહિ ઉરે, સહજ સમારી સો સેજ સજ;

૩૯. ફૂર્યો=સ્ફૂર્યો. સચ્યો=મેગો થયો. કારનકરન=કાર્યકારણ.
 શૂન્યસાગર=શૂન્યરૂપી સાગર. શૂન્ય એવા પ્રભસાગરમાં મનરૂપી પવન-
 ની લહરી આવી છે. ગોચર=ગમ્ય; સમજાય એવો. અચયો=અચલ્યો;
 વણ્યાખ્યો. ૪૦. કલ=કલા. કદલી=કેળ. શુક=પોપટ. નલી=ડોક.
 ૪૧. મેટ્યા=મટ્યા. ૪૨. કંચુકી=કાંચળી. અહિ=સાપ. ભુજંગ=સાપ.
 અંગ=શરીર. જરા=વૃદ્ધાવસ્થા. જિતહી તિતહી=જ્યાંત્યાં. શ્રવન=કાન.

તેસે નર નારાયણ નિરગુન, સગુનતા એસેહીં ભજી;
 ગુન નિરગુન અખા નહિ ઉરે લેવ પાયો ભવબ્રાંત તજી. ૪૩
 જો મન માન્યો તો પ્રજ્ઞ સખે કો, જો મન માન્યો તો જીવ સખે;
 જીવ હી જીવ ટરત નહિ કો જીગ, અખ જેસો હે તેસો તખે;
 દેહદરસી દિનોદિન દારુન, દેહકે દોષતેં રહે જયું દડે;
 જો દિવ્યદષ્ટિ દીની ગુરુદેવને, તો પ્રજ્ઞ સોનારા સખેહીં રૂખે. ૪૪
 મનકો લક્ષ પલટેતેં પૂરન, પ્રજ્ઞ જેસો કો તેસો હે સદા;
 જ્ઞાનખિના ભટકે હે જીગોજીગ, જ્ઞાન આયો ભયો પ્રજ્ઞ તદા;
 અક્ષરતેં ઉલ્લઝણ નહિ ભાગત, કહા ભયો પુસ્તક પોઠ લદા;
 કહે સુને સિધ નાંહી સોનારા, સ્વયં હરિરૂપ ભયો હે ન જયું રદા

દોહરા

ચિદ ચરાચર ચિહિનખિન, ચિતવતહીં ચિત્ત કહેન;
 પૂરન લક્ષખિન પામરા, આયુ ઘટત દિનરહેન.
 પૂરનતા જાનત નહિ, લેત ગુનનકી ઓટ;
 સો ભવમેં ભટકે અખા, શીસ તિમિરકી મોટ. ૪૬

૪૩. અંગ=હે પ્રિય જન! અંગહીતે=અંગમાંથી જ. આહી=છે.
 સેજ=શય્યા. ભવ=સંસાર. બ્રાંત=બ્રાંતિ, ભ્રમ. ૪૪. દેહદરસી=દેહદર્શી,
 દેહને જોનારો. દારુન=દારુણ, ભયંકર. દડે=પડે, દોડે. દીની=આપી.
 રૂખે=શોભે, સોહે. ૪૫. તદા=ત્યારે. ઉલ્લઝણ=ફાંસ, આંટી. પુસ્તક...
 લદા=પુસ્તકના ગંજના ગંજ લાદવાથી શું વળવાનું છે?
 સિધ=સિદ્ધિ. રદા=હૃદયમાં. ૪૬. ચરાચર=ચર અને અચર.
 ચિહિનખિન=ચિહ્નરહિત, અણલિંગી. જ્યારે અણલિંગી છે ત્યારે
 ચિત્ત કહેવાય છે, પણ જ્યારે ચિન્તવન કરવા લાગે છે ત્યારે તે ચિત્ત
 કહેવાય છે. દિનરહેન=દિનરેન; દિવસરાત. શીસ=માથું. તિમિર=
 અંધકાર. મોટ=ખોળે; ભાર.

કવિત

જ્ઞાનકી ગત ખૂઝત નાંહી ખાવરે, જ્ઞાનખિના જ્યું અજ્ઞાન ટોરે;
 દેહ વિદેહ કીની ચાહે મૂરખ, ઉઘોત કેસે હોય ગુંબ ખટોરે;
 બિંન સુભાવ ઇંદ્રી ગુન ઉરે, તાં કરી સુદાસુદ ચાહેતોરે;
 દેહાતીત અધ્યાસ અનોપમ, સો તો અખા હે ગુરુકલ ઓરે. ૪૭
 સૂઝ ન ખૂઝ ન ગૂઝ ગોવિંદકી, લૂઝ પરે દેખી લોક અડંબર;
 આછો સોઅંગ ઉર તાન તરંગ, શોભા સુગંધ રંગ પાટ પટંબર;
 તનસુખ મનસુખ લાલચ કે લિયે, ચિત્રવિચિત્ર દેખી ભયો ગુંબર;
 રામખિના રીત્ય માની સોનારા, જેસેહી અંક ભરે કોઈ અંબર.
 ધન-તન-મન ઉપાસે સમે કો, જાનત હે જગદીશ આરાધે;
 એઠોસો ચાલ, એઠોસો આરાધન, એઠોસો ખોલે ખોલ જ્યું આલાધે;
 આત્મજ્ઞાન નહિ ગુરુકી ગમ, બ્રાંતહી છોત સારે દિન સાધે;
 ઠાકરકો ઠેહરાવ ન પાયો, માયાતોં સોનારા ખેલાવત ખાધે. ૪૮
 માયાકે રંગ દેખી જ્યું મનોહર, માનત હે જગદીશ ગુસાંધ;
 ધન તન હય હસ્તી શિષ્ય સેવક, જાન સમે ગેખ જેસે ધનછાંધ;
 પંચભૂતકો ઠાઠ ઠયોં ચૌદલોકમેં, કીટ પતંગ સ્વામી સેવકતાંધ;
 નાંહી કો અધિક નૂન્ય સોનારા, સખ ચિત્ર ચિતેરા હે સાંધ. ૫૦

૪૭. ગત=ગતિ. ખાવરે=ખાઉર, પાગલ. ટોરે=ફેંકેસે. ગુંબ=અણોઠી. ખટોરે=એકઠી કર્યે. સુદાસુદ=જાભગેરલાભ. દેહાતીત=દેહથી પર. અનોપમ=ઉત્તમ. ઓરે=પાસે. ૪૮. ગૂઝ=ગૂંજ, ગુંજરવ. લૂઝ પરે=લચ્ચી પરે. અડંબર=આડંબર. સોઅંગ=સુઅંગ, સુંદર શરીર. પાટ=શણનું વસ્ત્ર. પટંબર=રેશમી વસ્ત્ર. તનસુખ=શરીરનું સુખ. મનસુખ=મનનું સુખ. ગુંબર=ગોળો. રીત્ય=રીત. અંબર=આકાશ. આકાશને બાથમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવી એ રીત છે. ૪૯. એઠોસો=ગાંઠ સાથે; અંચિયુક્ત. આલાધે=મેળવે. છોત=છૂત. સારે દિન=આખો દિવસ. ઠાકર=ઠાકુર. પરમેશ્વર. ઠેહરાવ=ઠેરાવ, સ્થિરતા, વિશ્રામ. ૫૦. ગુસાંધ=ગોસ્વામી. ધનછાંધ=વાદળાંની છાયા. નૂન્ય=ન્યૂન. આછું. ચિતેરા=ચિત્રકાર. સાંધ=સ્વામી, પ્રભુ.

દેહદરશી દેહ દેખી જીગ મોહે, ભંશુરકુ માનત અવિનાશી;
 ઉપજ્યા સો અલપાય નિશ્ચે કર, કોઈ રહંત નહિ ભૂતલવાસી;
 પંચભૂતકોં પરમેશ્વર માનત, આઈ લગી કોઈ ગેખ બિલાસી;
 પંચાતીત અલક્ષ સોનારા, જનત હે કોઈ પંથ નિરાશી. ૫૧
 અન્ય ઉપાસન પેઠો રહામેં, જા તન હે હમ હે જ્યું અછોહે;
 અન્યહી અન્ય દેખે સખનીકો, પલભર રહત જ્યું નાંહી વિછોહે;
 અનીનકો ઉપદેશ સુને કહાં, જ્યુંલોં ના અનર્થ ગછોહે;
 નરનરમધ્ય નારાયન નિરગુન, સગુન સોનારા લેખ કછોહે. ૫૨
 મનકે પીછે ફરે ખટ દરશન, રામ પહેચાનત નાંહી મના;
 ચાંહી લગા બિલગ્યો હે અચાનક, તહાં તદરૂપ હોવે જ્યું ધના;
 પાનીકીસી ખાન પરી મનહીકી, રંગરંગમેં રૂપ ધરે અપના;
 મનાતીત અગોચર આસે, તહાં તો અખા મન હોત ફના. ૫૩
 અપરસ અંગ રહત નાંહી ખાવરે, રાખ શકે જોપેં મન અછૂતા;
 તન તપાસ કરત નાંહી તાથેં, કુંજર શૌચ કીનેથેં પશુતા;
 જાવત ચિહીનત નહિ પરમાતમ, તાવત દેહકૃતમેં સખ ગૂતા;
 આપાપર છાંડ લયો વસ્તુરૂપી, તમે સોનારા સખે પ્રહ્લભૂતા. ૫૪

૫૧. ભંશુર=ભાંગી જનારું, ક્ષણિક. અવિનાશી=વિનાશ ન પામે
 એવું. ભૂતલવાસી=પૃથ્વી ઉપર રહેનાર. આઈ=અવસ્થા. બિલાસી=
 ભોગી. ગેખી=અદશ્ય. અલક્ષ=લક્ષમાં ન આવે એવો પરમાત્મા. પંથ=
 માર્ગ. નિરાશી=આશાથી મુક્ત થયેલો. ૫૨. અછોહે=અછૂતો; અસ્પૃશ્ય.
 વિછોહે=વિયોગમાં. અનીન=અનન્ય, પરમાત્મા. અનર્થ=જનન; ખોટી
 વસ્તુ. ગછોહે=છોડે. કછોહે=કષાય; ભગવાં. ૫૩. બિલગ્યો=જુદો પડ્યો.
 ચાંહી=એમાંથી. ધના=સઘન. પાનીકીસી=પાણી જેવી. ખાન=સ્વભાવ. હોત
 ફના=લય પામે; નાશ પામે. ૫૪. અપરસ=અસ્પૃશ્ય. અછૂતા=અછૂત,
 અસ્પૃશ્ય. જોપેં=જોડે. તાથેં=તેથી. કુંજર=હાથી. શૌચ કીનેથેં=શૌચ કર-
 વાથી, મલમૂત્ર કરવાથી. પશુતા=પશુપણું. જાવત=જ્યાં સુધી. ચિહીનત
 =વિચારે. તાવત=ત્યાં સુધી. દેહકૃતમેં=દેહનાં કૃત્યોમાં. ગૂતા=ગૂંચાયા.

ભંડુ ન જાને લલાસા અનુભવ, જેસી તેસી અંપની કરે આગે;
 નેહિયા નાંહી નાંહી ગુરુકી ગમ, સ્વાન ભૂકે જેસે જાગકુભજે;
 કર્મ ન ધર્મ ન જ્ઞાન ન ખૂઝત, જાનત નાહી ચંચલ ભક્તિવૈરાગે;
 જ્ઞાન અખા હે હંસકો ખાવનો, મુક્તાફલ ચૂગ્યા જાય કેસે કાગે. ૫૫
 સંગતે રંગ કરે ન કુખુદ્ધિકો, બક મિલ્યો જેસે હંસકી ટોરી;
 મરાલ મિલે મુક્તાફલ ચૂગે, બગ ખૂરી ખૂરી મછી ઠંઢોરી;
 ત્યું જ્ઞાનમતામે મિલ ખલજાની, મનકો મોડ જેસેકો તેસો રી;
 એસે નરકેં નેક મત માનો સોનારા, કહાલયો દૂધજેસી છાછકી ગોરી.
 વર્ષકી કોટિ પચ્યો પથરા, નીરમધ્ય સોતો રહત પર્યો;
 નીરકો નેક સમજ ન લાગત, ટાંકી લાગી તખ વહ્નિ જ્યો;
 ત્યેં ખલજાની અહંકાર ન છાંડત, અંતર બિજા ભંગાર ભયો;
 એસે નરકું ફિટકાર સોનારા, કર્મ અરુ પ્રદ્ધ દોનોતેં જ્યું ટયો. ૫૭
 જ્ઞાનીસું જ્ઞાન કથીજે સયાને, અજ્ઞાનીસું વાદ વદે કોન ભોરે;
 અજ્ઞાની અંકાર આને ઉર અંતર, સત્ય શબ્દકો દેત મરો રે;
 ભીતર બિજા ભંગાર ભરે હે, ખાહેર ખાત ખનાવે ઓરે;
 સંતસમાજ સોનારા સો ન્યારા, સતલાવ વિના ભવભૂત પછોરે. ૫૮

૫૫. ભંડુ=ભૂંડો, બ્રહ્મ લલાસા=સદ્ગુણીનો; ઉત્તમનો. આગે=આગળ. નેહિયા=નાળયું. ગમ=સમજ. સ્વાન==શ્વાન, કૂતરો, જાગકુ-જાગે=સારીમાઠી જગાએ. ખાવનો=ખેરાક. મુક્તાફલ=મોતી. કાગે=કાગડાથી. ચૂગ્યા જાય=ચાંચમાં લેવાય, ખવાય. ૫૬. સંગતે=સંગ-તથી. કુખુદ્ધિકો=ખરાબ બુદ્ધિવાળાનો. બક=બગલો. ટોરી=ટોળી. મરાલ=હંસ. મછી=માછલી. ઠંઢોરી=હલાવી હલાવીને પકડે. ખૂરી=ખેરાક. જ્ઞાનમતા=જ્ઞાનવાનો. ખલજાની=શક્તિજાની. મોડ=આમળો. છાછ=છાશ. ગોરી=ગોળી. ૫૭. વર્ષકી કોટિ=કરોડો વર્ષ. નીર=પાણી. પર્યો=પણો. નેક=ખરેખર. ટાંકી=પથ્થર ટાંકવાનું ઓળખાર. વહ્નિ જ્યો=અગ્નિ તણખો જ્યો. ભંગાર=ધાતુનો કચરો. અરુ=અને. ટયો=ટલ્યો. ૫૮. કથીજે=કહેવું. સયાને=શાણી. વાદ વદે=વાદવિવાદ કરે,

અજ્ઞાનકું જ્ઞાન માને મન મૂરખ, જ્ઞાન પયો કંહી દુરીદરાને;
 સીખી સુની ગલ મારે ગુંસાંઈ, જ્યું જોગપવન કુંભ ખાલી સો ગાને;
 જીવજંભલ બલા ભરી ભીતર, ઉપર આછીસી ખાત ખિરાને;
 સો નરકું મત માનો સોનારા, કહા કુલટા ટલે જો નવસત સાને.
 કહા જ્ઞાન કથ્યો મમતા નહિ છૂટી, કહા જ્ઞાન કથ્યો નિંદા મુખ ખાલી;
 કહા જ્ઞાન કથ્યો લક્ષમી લક્ષ લાગી, કહા જ્ઞાન કથ્યો મનછા ભઈ ગાલી;
 કહા જ્ઞાન કથ્યો પીછો ક્યો પામર, જ્યુંપા કેા ઇંદ્રાનીકલ—

કટુકતા બહિ કાલી;

જ્ઞાન ઓટે અજ્ઞાન સોનારા, ભાવ ગયો ભયો ભૂત ભરાડી. ૬૦
 ટૂટો તન ગાત મમતા મટી નહિ, ફૂટ ફજીત પુરાનોસો પિંજર;
 જરજર અંગ ઝૂક્યો તન નીચો, જેસેહી વૃદ્ધ ભયો ચલે કુંજર;
 ફટેસે નેન દસન ખિન ખેન, એસો ક્યે જેસો ઊજર ખંજર;
 અજહો સોનારા રામભજનકી ભાત નાંહી, જોપે આઈ પહોંચ્યો
 હે મંજર.

એસે નરતે ખર ખરો ભલો, જો ક્ષામ ભયો ખરતા ન ટરી;
 જરજર અંગ જરત નેન નાસા, જેસેં શ્રીધમ ચલ્યો પગરી;

અથવા શરત કરે. ભોરે=મૂર્ખ. અંકાર=અહંકાર. સતભાવ=સદ્ભાવ.
 મરો=માર. ભવભૂત પછોરે=ભવ-સંસારરૂપી ભૂતને ઝાપટ લગાવે!
 પદ. દુરીદરાને=ગુપ્ત કાટમાં, ખૂણેખાંચરે. ગલ મારે=ગડાશ મારે,
 અભિમાન કરે. જોગપવન=પવનના યોગે. કુંભ=ધડો. આછીસી=સુંદર.
 કહા...સાને=થું સોળ (નવસત) શણગાર (સાજ) સજવાથી કુલટા
 ટળી જવાની હતી? ૬૦. ખાલી=વકાસી, વધારી. મનછા=છત્છા.
 ઇંદ્રાનીકલ=ઇન્દ્રવરણ. કટુકતા=કડવાશ. ઓટે=ઓથે. ભરાડી=ચોર,
 હાહીગીર. ૬૧. ગાત=ગાત્ર. પુરાનો=જૂનો. જૂનું શરીરરૂપી પાંજરું
 ફૂટી ફજેત થયું. જરજર=જર્જર, જળજરો, વૃદ્ધ. ફટેસે=ફાટેલ. દસન=
 દાંત. ખેન=વાણી, અહીં મુખ. ક્યે=શોભા. ઊજર=ઉજ્જવલ, સાફ.
 અજહો=હજી સુધી. જોપે=એટલામાં. મંજર=મંજર, કાળરૂપી ખિલાડો.

જરાકો જોર બઢ્યો જિનકે અંગ, જોબનતા ડસસું ડગરી;
 અજહું સોનારા ટેડો ન ટયોં નર, જોપેં આયમિલ્યો મૃત્યુલગ જગરી.
 ચૌવન ગયો જરા ઠંચો, સિર સેત લયો ખુધ કારેકી કારી;
 સબ આપન્ય વટી તનનિરત ઘટી, મનસા જયું રટી કુલટા જેસી નારી;
 જ્ઞાન કથ્યો સો તો નીર મથ્યો, આઈ અખા શૂન્યવાદીકી ગારી;
 રામ ન જાને કલિમલ સાને, લયે જયું પુરાને અવિદ્યા કુમારી. ૬૩

દોહરા

કહેત અખો કેતી કહું, જીવ કુખુધકી ખાત;
 કેટ કલ્પ સુધી જીએ, તોહું ન વિષયે અઘાત. ૬૪
 તાકો આતમ 'ઊલસે, પરાપારથે' પ્રદ્ધ;
 કેટ કર્મ છિનમેં ખરે, ચેહી પ્રભુકો ધર્મ. ૬૫
 જીવ ન કરે અંધ ઇતનો, જે એક રામ જરાય;
 ખારો મેઘ વરષે અખા, તહાં લાગી શકે કયું લાય? ૬૬

૬૨. ખર=ગધેડો. ક્ષામ=ક્ષીણ. ખરતા=મૂર્ખતા. જરત=મળતાં થયાં, ધરડાં થયાં. ચલ્યો=ચલ્યો, ગયો. પગરી=પગથી. જરા=ટુકડા-વસ્થા. બઢ્યો=વધ્યો. જોબનતા=જીવવાની. ડસસું ડગરી=ત્રાજવાની દોરી ઉપરથી સરકી ગઈ. જગરી=ઝઘડી. ૬૩. ઠંચો=પરખાયો; ઘડપણ વર્તાયું. સેત=શ્વેત, સફેદ. ખુધ=ખુદ્ધિ. કારેકી કાળી=કાળી ને કાળી. આપન્ય=આપત્તિ. વટી=વધી. તનનિરત=તનનિરતિ, શરીરની અપ્રીતિ. મનસા=મચ્છા. નીર મથ્યો=પાણી વલોવ્યું. ગારી=ગાળ. કલિમલ=કળિયુગનો મેલ. અવિદ્યા=માયા. ૬૪. કેતી=કહેતી, કહેવત. કુખુધ=ભૂંડી ખુદ્ધિવાળો. કેટ=કેટિ, કરોડ. કલ્પ=ચાર યુગનો કાળ. જીએ=જીવે. અઘાત=અમાપ, ઊંડા. ૬૫. ઊલસે=ઉલ્લસિત થાય, પ્રકટે. પરાપાર=વાણીની પાર. છિન=ક્ષણ. ખરે=ખળે. ૬૬. અધ=પાપ. ખારો...લાય?=જ્યાં ખારો મેઘ વરસી રહ્યા છે, ત્યાં ક્યાંથી આગ લાગી શકે?

કવિત

ભાવના ફિર પરત જિયા જાન લે, ભાવ જેસો તેસો રૂપ તેરો હે;
 જો તુજ ભાવ હોઈ શિવરૂપા, તો તુંહી ચરાચર જોયેં ભાવ કુયો હે;
 જ્યુંલોં માનત હે આપા સાચા, જૂત ભવિષ્ય સત્ય તો તું ચેહેરો હે;
 કહત અખા સતભાવ નિશ્ચે કર, ચિત્ત ક્યોં તો ચિદ્ર નેરો હે. ૬૭

સુધીસી ચિહીન ન આવે સખનકું, તાથે રહે પરપંચ ઉપાસે;
 તા ઘરકો પહેચાન ન આવત, જામેં સમાત હે સાસઉસાસે;
 કાગઢ ઓટ નહિ જીવશિવખીચ, બ્રમ પર્યો લાગો માયા તમાસે;
 કહત અખો શુરુગમ ખિના નર, કાલકે હાથ ખિકાનો નિકાસે. ૬૮

ઘોખેકે ધંધ પરે જ્યું સયાને, અયાને વહે તાકી કેન ચલાવે,
 ઘોખે પરે પરલોકકું તાકે, ઘોખે પરે ધ્યાની ધ્યાન લગાવે.
 ઘોખે પરે જ્ઞાની આપકોં થાપત, ઘોખે પરે દેહી દૂર બતાવે;
 ગામ નહિ કહા સીમ સોનારા, સહજ કથી કથી દેત બઠાવે. ૬૯

સંસે સંસાર સાચા કર લીના, સંસા મટે સોઈ સાન ખિચારો;
 નાદ ન ખિંદ, વિસતાર ન વાચા, તા દિન કેન કહાંથે જ્યું ન્યારો;
 આપ હુએ તેં ઠાઠ ઠાંચો હે, આપ મટે તેં મઝ્યો જ્યું પસારો;
 શૂન્ય સોનારા વિચાર સો સુન્યા, શૂન્ય લખે સો લખનહારો. ૭૦

પિંડપ્રહ્લાંડકા લેદકો લેદે, તો વેદ વદન સખે ખિલાવે,
 દેહદરશન દીઓ મુખ આગે, પ્રતિખિંખ પ્રહ્લાંડ તખે સત્ય કહાવે;

૬૭. નેરો=નિકટ, પાસે. ૬૮. સુધી=જ્ઞાની. કાગઢઓટ=કાગ-
 જનો પડેલો. ખિકાનો=વેચાણો. નિકાસે=છેલે. ૬૯. ઘોખેકે ધંધ=
 બ્રમપ્રપંચની ધખન્યા. સયાને=ચતુર. અયાને અજ્ઞાન. પરે=પડે.
 દેહી=દેહમાં રહેલો આત્મા. ૭૦. સંસે=સંશય. સાન=સંજ્ઞા, ઇશારો.
 નાદ=અવાજ, પ્રણયનો નાદ, ખિન્દ=ખિન્દુ, ઝૂકારની અર્ધમાત્રા.
 વિસતાર=વિસ્તાર, ફેલાવ. વાચા=વાણી. પસારો=પથારો, ફેલાવો.
 લખે=લક્ષે. લખનહારો=લક્ષનારો.

જળ આ દૃશ્યઅંગઅલપાનોઆગેથે, તખજગતજંજલકીકોનચલાવે;
 સઘ સોનારા સમાયા તાહીમેં, જા ધરકું નિગમ નેતિ નેતિ ગાવે. ૭૧
 નાહમ્ જાની અજાની સયાને, માની ન ધ્યાની કળ હમ હુએ;
 પાની પવન અગની ઓર અવની, અંખરથે નાંહીં કો દિન જુએ;
 જ્યેાં ગેખ ઘટા ધન ગરજત ઘેરા, વરસે વિલાવે તો કડા કષ્ટ મૂએ;
 અખા આનંદ આપે આપ કરતા, દેહ દેખે સો દેવકું ખૂએ. ૭૨
 મંદિરકી મનસા નહિ જાકેં, કંદરસેવા તો તાહી લક્ષી હે;
 મંદિર કંદર દોઉ નહિ જહાં, ખૂઝકી સૂઝ તો તાહુ ચલી હે;
 પંથ ચલે સો તો પંથ સમારે, પંછીકું તોસો અટક ટરી હે;
 સોવે અખા સો જાગૃત ચાહે, જાગૃતકું તો જાગૃત મિલી હે. ૭૩
 નામ અરુ રૂપ સકલ જન ઠહરે, પંડિત જાણુ ભક્ત અરુ જ્ઞાની;
 કારજ કારન દોઉ વિવરજીત, તા ધરકી વિરલા દે જો નિશાની;
 લાંતકે ભ્રમ ભૂલે જન સારે, પાનીકે ચંદહીં સ્થિતિ ઠાની;
 હોવે અખા ઉસી દેશકે સાની, ઔર કયા જાને પુરાનકે માની? ૭૪
 જ્ઞાન અરુ ધ્યાન સયાન સખે કૃત, ભક્તિ વૈરાગ માયાકી ઠગોરી;
 ધંધાકા ફંદ બઢે જો દિનોદિન, ટારત નાંહીં ન ઝામરઝોરી;
 સહજ કે નયે હેજમેં પહેજ કહાકો, આપ નહિ કહા વ્યાપ સચોરી;
 એહ સૂઝકીખૂઝ સખનતેન્યારી, કૃતકી ખૂઝ અખા હે જયુંથોરી. ૭૫

૭૧. વદન=મેં. વિલાવે=વિલય પામે. દૃશ્ય=દેખાવનું. અલ-
 પાનો=અલપાયો, ઠંકાયો. નિગમ=વેદ. ૭૨. નાહમ્=મહાશય. અંખર=
 આકાશ. ધન=વાદળ; વિલાવે=વિલય પામે. ૭૩. મંદિર=ધર, દેવસ્થાન.
 કંદરસેવા=ગુફાની સેવા. જોને ધરનિવાસમાં વાસના જ નથી, તેનો
 ગુફાવાસ—યોગ—સારો છે. ખૂઝ=જ્ઞાન. પંથ=રસ્તો. સમારે=સંભાળે.
 પંછી=પક્ષી. અટક=અટકાયત. ૭૪. વિવરજિત=વિવર્જિત, થી પર.
 ચંદ=ચંદ્ર. ૭૫. ઠગોરી=છેતરામણી. ઝામરઝોરી=ઝમરઝૂલો, ઝામર-
 ઝોલ. નયે=નવો. હેજ=હેત, પહેજ=પરહેજ, પરેજી. સચોરી=સખવદ.

જ્ઞાનકા ગહેન લગે બહોતેરે, ધ્યાનકે ઘાખે ધૂની વહી સારી;
 ભગતકે ભ્રમ ભટકે ને ભમે, પશુ અવગતકી ગત રહત ને ન્યારી;
 કૃત્યકી કલંક છપી હે ને છાની, અહંકારકી ઓટ પરી હે ને ભારી;
 અહન છોડન એહી વસ્તુખંડન, કહત અખા ને પુકાર પુકારી. ૭૬
 બિંદથે કંદ કિયો જન પેદા, છંદ કરી છુપિયો સખમાંડાં;
 નેનની દેખે બેનની બોલે, શ્રવનની સુને સખ ચહેન જે નેંડાં;
 નાપેદથે કેદ કયાં જન પેદા, કેદ નાપેદ કરત કોઈ કાંડાં;
 આપે તું ખુદી ખુદાલી તું આપે, નાંહીં અખા ઇસ કાંડાં ઉસ કાંડાં.
 જાક નેન-નહીં સખ નેનહીં દેખે, બેન-નહીં સખ બોલી સો બોલે;
 કાન-નહીં સખ કરન હી વાકે, નાસા-નહીં સખ વાસ તો આ લે;
 વ્યોમકી ઓટે તું આપ સહરાઈ, ફેમ ધરી કહી વ્યોમ નીખોલે;
 અખા ભેખ ખેલારા સાંધયાં, બુધકા ફેર કપોલ કપોલે. ૭૮
 ભેખકી ટિક ચલે ખટ દરશન, ભેખ નહિ તહાં ટેક કિનાકી;
 ટેકકી ટેક ચલી ને દશોદિશ, ટેક હમારી તો હે ને ફનાકી;
 નેતિ નેતિ કર નિગમ જહાં રહે, ટેક છૂટી તહાં બહોત જનાકી;
 એસી બૂઝ અખા ધર કાના, ટેક ગઈ હે તિનોં દિનાકી. ૭૯

૭૬. ગહેન=ધેન. ધૂની=ધૂન. અવગત=અવગતિ, જ્ઞાન. અહન=પકડવું તે. વસ્તુખંડન=વસ્તુનું ભાંગવું. અહનવસ્તુમાં છોડવું પકડવું છે એમ કહેવું એ અહનનું ખંડન કરવા જેવું છે. ૭૭. કંદ=ગાંઠ. છંદ=છઞ્છા. નેનની=આંખો. બેનની=વચનો. શ્રવનની=કાનો. નાપેદ=પેદા ન થયેલો; અનાદિ, ખુદ સ્વયંભૂ. ખુદી=છઞ્છા. ખુદા=સ્વયંભૂ, પરમેશ્વર. કાંડાં=સ્થાન. ૭૮. નેન-નહીં=નયનરહિત. આંખ ન હોવા છતાં એ સર્વ આંખોને જુએ છે. કરન=કરણ. વાકે=એનાથી. વ્યોમ=આકાશ. સહરાઈ=પ્રસરી. ફેમ=પીણું. વ્યોમ નિખોલે=આકાશને ઘોઈ નાંખે. બુધ=બુદ્ધિ ફેર=તદ્વાત. કપોલ કપોલે=કપાળે-કપાળે. ૭૯. ટિક=ટીકું, હટ. ફનાકી=સમર્પણની. તિનો દિનાકી=ત્રણ દિવસની, થોડા વખતની.

જ્ઞાનગયંદ ચઢ્યો નર નીકે તેં, લોકનકી બક ચિત્ત ન આવે;
 જ્યું ખુંદકી ઘડી પહાડ ન ટૂટત, ચોટ અનેક કરી જો ધાવે;
 ચિત્રલતાકો રસકો દેખત, તો ઔરનકી કહો કોન ચલાવે;
 ચૈતન નિંદકે લોગી અખા, કહાં શ્વાન શૂગાલકે ભક્ષકું ખાવે. ૮૦
 છવ રીઝે અરુ ખીજે તો કહાહો, ખૂઝ ગયો મેરો કહા જો દહેગો;
 જ્યું જલ ખુંદ પડે બહુતેરે, કહા ખુંદકે જોર ઉધાન અહેગો ?
 જ્યોં દિનકર દીપ દિખાવે કે મૂર્ખ, કહા દીપવિના વાકો રથ અહેગો ?
 ચઢા ઓ અખા કહાં નાવકું તારે, સોહી તરેગો જોપે નાવ ચહેગે. ૮૧
 લંઢ કહો કોઉ, ભંડ કહો, પાખંડ કહો, ઓરે કહો જો લિખારી;
 સજ્જન કહો દુરિજન કહો, ચોટ કહો, કોઈ કહો બ્રહ્મચારી;
 કાહુકો પાવ ટીકે નહિ તહાંલોં, જહાં ભાઈ કીની અપે જો પથારી;
 જિને જેસો દેખ્યો તિને તેસો ધ્યાયોં, બહોત કરેહ જો વિચાર વિચારી.
 રહેણીકી કહેણી ચલાવે સખે સો, રહેણીકી ખાત ન ખૂઝે સંસારા,
 જે જિનકું પરલોક ઉમેદા, અહી લોકકી આસ કરે ન પસારા;
 નામહી ભૂતભવિધ્યકા સેજ્યા, વર્તમાનકા કાલ ચલાવનહારા;
 કહેતઅખો ગેખ રહેની હમારી, જ્યું બાદલતેં નભ ન્યારે કા ન્યારા. ૮૩
 કહાં રહેણી કહું કહાં સહેણી સહું, કહેણી કહું કહાં જેસેકા તેસા;
 કાલો પીલો લાલ સખજ પ્રવેત, અબ્બ ગગન ગેખ નભ એસેકા એસા.

૮૦. જ્ઞાનગયંદ=જ્ઞાનરૂપી ગજેન્દ્ર, જ્ઞાનરૂપી મહાન હાથી. નીકે=
 સુંદર. બક=ગકવાદ, નિંદા. ખુંદકી ઝડી=વરસાદના ટીપાંનો મારો.
 ચોટ=પ્રહાર, પહાડ. ધાવે=દોડે. ચિત્રલતા=વેલખુટો. શૂગાલ=શિયાળ.
 ૮૧. ઉધાન=મોટી ભરતી. દિનકર=સૂર્ય. દીપ=દીવો. અહેગો=અટકશે.
 ૮૨. લંઢ=ગમાર. ભંડ=ભટ્ટ. દુરિજન=દુષ્ટ માણસ. ચોટ=ચોર પાવ
 ટીકે=પગ ટકે, પગ સ્થિર રહે. ૮૩. અહી લોક=આલોક. પસારા=
 ફેલાવ. ચલાવનહારા=ચલાવનાર. ગેખ=અદશ્ય, અલૌકિક. બાદલ=
 વાદળ. નભ=આકાશ.

ખાખુર કરી દુરગંધ પંચામૃત, વહનિ જરાવત નાંહીં અંદેશા;
 કહત અખા જાકું પ્રગટ પાઈયત, તાકું કહેવાં ઇત કેસા સંદેશા. ૮૪
 માલા ન પેરું ટીકા ન બનાઉં, શરણું ન જાઉં મેં કોઉ કિસીકા;
 આપા ન મેઢું, થાપા ન થાપું, મે મહમાતા હું મેરી ખુશીકા;
 બિસ્ત ન દોજક દોઉ ન ચાઉં, ના ચાઉં નામ ન રૂપ કિસીકા;
 હે-નહિકી સંધ્ય પદ્મી જો અખાકી, જાનેગા જે કોઇ ડેર ઉસીકા. ૮૫
 સોણાકી ખરદ બકત જન સારે, જાગૃતકી ખતિયાં કહું ચોરે;
 જયું સૂરજકો ભરી ભાદ અંધેરા, દેખાવનકો જન રહે જો ખટોરે;
 તરનીકી દષ્ટ કીનો જખથેં તખ, જેસેકો તેસો મધ્ય ઠોરે;
 એસો જ્ઞાન કે આગે અજ્ઞાન સોનારા, નાગોહ પેહેરે ઘોવે કહાઉ નિચોરે.
 ચંદ રાહુ ગત્ય હે જીવ શિવકી, ચંદરાહુ કુંજ દેત દિખાઇ;
 બિન્ન પરે રાહુ દષ્ટ ન આવત, સંગ મીલે ખતિયાં લોક ગાઇ;
 ઈન્દ્રિય તત્ત્વ તન્માત્રા ચતુષ્ટે, યા વસ્તુકી આભા બની આઇ;
 ભાંતકી ભ્રમ ભૂલો જન કોઉ, કોવિદજન તે અખેમતિ પાઇ. ૮૭
 ચિત્તકી ચલક ચલકે જયું બહુતેરે, ચિત્ર ચિતેરી આપ ભયો હે;
 ચિતેરા ચતુર ચલે ચાલ એસી, જો ચિત્ત ચલે આપ એન રહ્યો હે;

૮૪. સહેણી=સહન કરવું તે. સખજ=સીલો. શ્વેત=સફેદ. અભ=વાદળું. ખાખુર=અંક જાતની મીઠાઈ. જરાવત=માળે. ૮૫. બિસ્ત=બેહિસ્ત, સ્વર્ગ. દોજક=દોજખ, નરક. સંધ્ય=સંધિ. હે નહિ='છે' અને 'નથી'ની સંધિથી પ્રપંચથી—પર. ડેર=ડેરો, મુકામ. ૮૬. સોણાકી=સ્વપ્નાની. ખરદ=સવારી, બકત=પકે છે. સારે=તમામ. ભરી ભાદ=ભલી ભાતે, પુષ્કળ. ખટોરે=એકઠો કરે. તરની=સૂર્ય. દષ્ટ=દષ્ટિ. નાગોહ . નિચોરે=નાગો પહેરે શું, ધુએ શું ને નિચોવે શું? ૮૭. ચંદ=ચંદ્ર. ગત્ય=ગતિ કુંજ, સંકોચાયેલું. બિન્ન પરે=દૂરો પડતાં. ચતુષ્ટે=ચતુષ્ટય, ચારનો સમૂહ. ભાંત=પ્રકાશિત પ્રપંચ. કોવિદજન=નિષ્ણાત, જાણકાર માણસ. પાઈ=મેળવી.

જલકે જોકે જ્યાં ચંદ્ર ચપલતા, સહેજે ચપલ ચંદ્ર કહાને કયો હે;
 ચૈતનકી ચિહીન જોએસી અખાકી, જો ચિત્ત અચિંતમે ગેખ ગયો હે.
 અખ ધ્યાનધરી કહો કેનકેં નિહારું, જો પ્રગટ ખેલકો આપ ખેલૈયા;
 ભક્તિ કરી કરી ભોગ લગાઉં, સો પ્રગટ ભોગકેં આપ લેવૈયા;
 ગુન નિર્ગુનકો વિચારો કેસે, જો વિવેક વિચારકો આપ કરૈયા;
 વામ ક્ષામ ચાહા અપની સો, એસે અખા ગઈ દૈધયા મૈધયા. ૮૬
 સોઈ ભગત ભગવંત ભરોસે, ખેડત હે ભર ખુટાકે મહીયાં;
 સો સતજ્ઞાની રહત આપઆધારા, લાગત નાંહી પ્રભુતા શૂન્ય ખહિયાં;
 ઈંદ્રિય અચલ ચલત નહિ કખહુ, કોટ મધ્ય કોઈ કરે ઉપધ્યાં
 અખા ખલેવ કે સો ખાભન, જો ધાન માનેકો દેખી ખડાઈયાં. ૯૦
 ના મુંહી વણજ બ્યાપાર ઉપાસન, ના મુંહી મંત્ર ગુરુ નાહી ચેરા;
 ના મુંહી રસ રસાયણ આવત, ના ગુટકા અંજન દેવ દેહેરા.
 લાલચ લોભકી ખોલી ન ખોલું, મેં હું તમારા કે હો તુમ મેરા.
 એસી ગેખકી ખાન પરી જો અખાકી, હઠ પરહઠ નાંહી સેહેજે બર ખેરા.
 જ્ઞાનીકું માની કહે સોઈ ખાવરે, રાવરી રીતકું રંક કહા જાને;
 નરપતિ નેક ન માને ન્યૂનાધિક, કુળકી ક્રિયા જો સુભાવ હી ઠાને;
 જ્યાં ધનઘટા કરી ગરજત ગેહેરા, કેહરી પ્રાન તજત હાઠ માને;
 એસે અખા કલ્પો કોંઉ કેસા, જ્ઞાનીકી ગત્ય ગોવિંદ પહેચાને. ૯૨

૮૮. ચિત્રચિતેરી=ચિત્ર ચીતરનાર. ઓપ=પ્રકાશ, ઝળકાટ.
 એન=અસત્. ચપલતા=ચંચળતા. અચિંત=ચિંતવી ન શકાય એવું,
 અચિંત્ય બ્રહ્મ. ૮૯. નિહારું=જોઉં. ખેલૈયા=ખેલનાર. લેવૈયા=લેનાર.
 વામ=વામા, સ્ત્રી. ક્ષામ=રંગ. ચાહા=છાછા. દૈયા મૈયા=દૈવ અને માયા.
 ૯૦. ખુટાકે=ખૂંટની. મહીયાં=પૃથ્વી. પ્રભુતા=મોટાપણું, શૂન્ય-
 ખહિયાં=શૂન્યના ચોપડા. ઉપધ્યાં=ઉપાય. ખલેવ=ખડે. ધાનમાન ધન
 અને માન. ખડાઈયાં=મોટીમોટી વાતો. ૯૧. ચેરા=ચેલા. ગુટકા=
 ગોળી. અંજન=આંજણ. ખાન=ટેવ. ખેરા=વાર, ફેરો. ૯૨. રાવરી=
 રાખની. નરપતિ=રાખ. નેક=બલો. ન્યૂનાધિક=ઓછુંવધું. સુભાવ=

દોહરા

લક્ષ બડો હે જ્ઞાનીકો, અખા ન ચિહીનત કોય;
 હારદ હાથ આવત નહિ, તાથે અસંભાવના હોય. ૯૩
 જ્યોં બહુમૂલી હીરા બનમેં, ફરથે દેખ્યો ભાત;
 ડયોં બટાઉ પ્રેત માની, અખા અંધેરી રાત. ૯૪
 ત્યું રહેણીકહેણી જ્ઞાનકી, મેચક લાગત જંત;
 ગુણ છાંડે અવગુણ અહે, જાનત નાંહીં મહંત. ૯૫

કવિત

સંતકી નિંદ કરત જન ભંડુ, સો આનત હે અપને ધર કૂતા;
 વેરીકું સોણુ ખૂરા કરનેકું, નાસિકા નિજ કાટી સો આપ વિગૂતા;
 જ્યાં પારોંસીકો મંદિરભરને મૂર્ખ, આપનો ઝુંપ લગાય કે સુતા;
 કહત અખા કુખુદ્ધિ નર જેતે, ઓર અકાજકું આપ લે ભૂતા. ૯૬
 નિંદક નેક નારાયણુ ન જાનત, ઠાનત હે ઓગુન મુખ નિંદા;
 કાગ કુકર કપૂર માનો વિષ્ણુ, અંતર સહેજ સુભાવકા ગંદા;
 મુંદર સરમધ્ય ખર નહિ નહાવત, મર્દન છાર કીનેથે આનંદા
 કહત અખો સતસંગ ન લાગત, કુખુધ કુટિલ નર મતિકા મંદા. ૯૭

સ્વભાવ. ઠાને=આરંભે. કેહરી=સિંહ. ગત્ય=ગત, ગતિ. પહેચાને=ઓળખે. ૯૩. ચિહીનત=ઓળખે, વિચારે. અસંભાવના=વિપરીત ભાવના. ૯૪. બહુમૂલી=કીમતી. બટાઉ=મુસાફર. પ્રેત=ભૂત. ૯૫. મેચક=કાળી અંધારી. ૯૬. ભંડુ=મૂંડો, બજ. કૂતા=કૂતરું. વેરીકું સોણુ=દુશ્મનની ઊંઘ-સ્વપ્નું. નાસિકા=નાક. વિગૂતા=ગૂંચાયો. પારોંસીકો મંદિર=પડોહવેલી. ભરને=જગ્યાને. ઝુંપ=ઝાંપો. અકાજ=વ્યર્થ, નકામું. ભે=ભય, ભૂતા=થયો. ૯૭ ઠાનત=તત્પર રહે. ઓગુન=અવગુણ. કાગ=કાગડો. કુકર=—કૂતરો. સર=સરોવર. મર્દન=ચોળવું તે. છાર=રાખ, ધૂળ.

સંસેકો બાણ લગ્યો સખકે તન, માર લિયે સખ માયા આહેડે;
 મારે હે વંચક શ્રોતા સખકો, જયું તરુવર ફલ દારે પખેડે;
 જયું વિધુઆ જનમે બહુ બાલક, ઝોહી અપત્ય વાકો તન ઉધેડે;
 કહત અખો ખેઠે પ્રદ્ધ ઝરખે, સો સંતનિકુ માયા નહિ છેડે. ૬૮
 રામહીં રામ જપે સો રામ હે, નામ કહે નિત્ય સો શ્યામસુંદર;
 શ્યામની સુરત ચલી સુરલોકમે, તાથેં ફયોં ગિરિ સેવત કંદર;
 જખ ઉલટ ફયોં નર નિજ ઉર અંતર, કોટ કલારવિ પાવે સો ચંદર;
 કહત અખો શુર જ્ઞાની સેવે બિન, રામ ન પાવે જો દેખે પતંદર. ૬૯
 દેખે સખ અંજન માને રંજન, રંજન મનકોં વાહે તે વાહાયો;
 તાથેં ભયો નહિ ભવકો ભંજન, નામ પુરંજન માન કહાયો;
 સંતજન સાહે ન સદ્ગુરુ બહારા, મંજન માટી મલી મલી નાયો,
 કહત અખા જહાં નહિ સ્વરવ્યંજન, સો બાવનબાહ્ય કો હાથ નઆયો.
 આપહીં રામ રમે જો રમાવત, સત્ય કહું હું હુહાઈ પિતાકી;
 ચેતનરૂપ ચરાચર ચલકત, માનિનતા મન છત છતાકી;
 જહાં ઉદ્યોત ભયો હે અચાનક, સો નરકું સતા હે પરાતીત તાકી;
 કહત અખા એસો વેદવચન હે, ઓરકુ ચલાવે જો મન મતાકી. ૧૦૧

૬૮. આહેડે=શિકારમાં. વંચક=લુચ્ચો. દારે=ડાળી. પખેડે=ફેંકે.
 વિધુઆ=વીંછી. અપત્ય=ખાળક. ૬૯. શ્યામસુંદર=કૃષ્ણ ભગવાન.
 સુરત=સ્મરણ. સુરલોક=દેવલોક. ગિરિ=પર્વત. કંદર=ગુફા. ઉલટ=
 ઉલટો. કોટ=કોટિ. રવિ=સૂર્ય. પાવે=પામે. પતંદર=પડદો, માયાનો પટ.
 ૧૦૦. રંજન=પુશી, આનંદ. વાહે વાહાયો=છેતરામણીમાં છેતરાયો.
 નહિ ભવકો ભંજન=ભવ ભાંગ્યો નહિ. પુરંજન=ઉપાધિસુક્ત જીવ.
 માન=માન્યતા. મલીમલી=મસળી મસળી. બાવનબાહ્ય=બાવનબાહરો,
 અક્ષરાતીત. ૧૦૧. હુહાઈ=આસા, આણ. માનિનતા=હુંપણું, અભિ-
 માન. છત છતા=છતની છત્રી. હુંપણાનું અભિમાન એ મનનો જ
 ઘેરાવો છે. ઉદ્યોત=પ્રકાશ. સતા=ફેલાવ, સપાટી. પરાતીત=વાણીથી
 અતીત એવું બહુ. તાકી=સુધી. મતા=માન્યતા.

દોહરા

મનકી સુરત હે સામની, રહત પૂરવકું રામ;

કહત અખો શુભરંજના, માન કિયો આરામ. ૧૦૨

કવિત

રામ ન રીઝે જો દાન અનુપે, રામ ન રીઝે અજ્ઞાન ખેલવના.
નાચન ગાવનથેં રામ ન રીઝે; રામ ન રીઝે પાની પાહાન મેલવના;
આશ્રમ વરન ભરોસેકોં ભૂલો, કવિકલારસ કરત કેલવના;

કહત અખો મૃગવારિ ઝંકારતેં માનત હે હમ ગંગ ઝેલવના. ૧૦૩

જો ગાવનથેં ગિરિરાજ રિઝાવત, તાનથેં પથ્થરકો કરે પાની;
પંડિત સો પરબપતિ પુલકત, સરસતી સુનતેહી જોત સરાની;
સિધીથેં સુરસુમનકોં સમારે, ઓર બ્રહ્માંડ કરત ઉર આની;
કહત અખો બિન આપ પહીચાન, માનો સ્વપ્નેકી લક્ષ્મી સત્ય માની.

નિરાધાર રહે સો સબકે આધારા, આધાર રહે સો તો હે જિયરા;

કરત્રિમ વસતુ તેલ પૂંઠ બાતી, બચારતેં દરપત રહે દિયરા;

આત્મ અરક જતનબિન ઝલકત, કોટ સુધાકરસો સિયરા;

કહત અખો સ્થિત ભઈ તજાંકી, જહાં બિરાજત હે ગિયરા. ૧૦૫

૧૦૨. સામની=સામે. પૂરવકું=પૂર્વ બાગુએ. ૧૦૩. અનુપ=અનુપમ. અજ્ઞાન=અજ્ઞાન. ખેલવના=ખેલવણી. ગાવન=ગાવું. પાહાન=પથ્થર. મેલવના=મેળવણી. કેલવના=કેળવણી મૃગવારિ=ઝાંઝવાનાં જળ. ઝંકારતે=નાહતાં. ઝેલવના=ઝીલવણી. ૧૦૪. ગિરિરાજ=મોટા પર્વત. પરબપતિ=કુંભાર, બ્રહ્મા. પુલકત=હરખાથ. સરસતી=સરસ્વતી. સરાની=ખુઝાઈ ગઈ. સિધી=સિદ્ધિ. સુરસુમન=દેવદેવતા, અને મન. ૧૦૫. કરત્રિમ=કૃત્રિમ. પૂંઠ=પાછળ. બાતી=દિવેટ. બચારતે=બાળતા. દરપત રહે=મળકી રહે. દિયરા=દિયસા, દીવો. અરક=સૂર્ય. સુધાકર=ચંદ્ર. સિયરા=શીતળ, ગિયરા=વાણી. તજાંકી=તજગોની.

દોહરા

- અબ કહું પરબ્રહ્મ પીઠકા, વસ્તુ વિશ્વકો ભેવ;
 રૂપ અરૂપી વહી રમે, જે જગત હુલ્લેલ દેવ; ૧૦૬
- સર્વાંગી પ્રકરણ કહ્યો, કવિત ચોરાસી ચોજ;
 વીશ કહ્યા મધ્ય દોહરા, કોઈ જ્ઞાની દેખે ખોજ. ૧૦૭

---

૧૦૬. પીઠકા=પીઠિકા, ખેસવાનું સ્થાન. ભેવ=ભેદ. રહસ્ય,
 ૧૦૭. સર્વાંગી=સંપૂર્ણ. પ્રકરણ=એક પ્રકારનો શાસ્ત્રગ્રંથ. ચોજ=
 યુક્તિ. ખોજ=તપાસ.

પ્રસલીલા

રાગ સામેરી

ચોખરા-૧

ૐ નમે આદિ નિરંજન રાયા, જહાં નહિ કાળ ક્રમં અરુ માયા;
જહાં નહિ શબ્દ ઉચ્ચાર ન જંતા, આપે આપ રહે ઉર અંતા. ૧

છંદ

ઉર અંતરમેં આપ સ્વખસ્તુ, ઢિંગ નહીં માયા તખે,
અન્ય નહિ ઉચ્ચાર કરિવે, સ્વસ્વરૂપ હોહીં જખે. ૧

મિથ્યા માયા તહાં કલ્પિત, અધ્યારોપ કિનો સહી;
અર્ધમાત્રા સ્વભાવ પ્રણવ સો, ત્રિશુભ તત્ત્વ માયા ભઈ. ૨

આપ જ્યોં કે ત્યોં નિરંજન, સર્વ ભાવ ફેલી અગ્ન;
જ્યોં ચુંબક દેખકેં લોહ ચેતન, ત્યોં દ્રષ્ટોપદેશ પાઈ રગ્ન. ૩

પરમ ચેતન આદિ નિરંજન, અકરતાપદ સો સદા;
અગ્ન અદ્ય અર્વાક અંજન ભો જગત પલમેં તદા. ૪

સગુણપ્રદા સો સ્તુતિ પદારથ, દષ્ટ પદારથસ્વામિની;
આખા પ્રદા ચૈતન્યધનમેં, ભઈ અચાનક દામિની. ૫

ચોખરા ૧. ઉરઅંતરમેં=હૃદયના અંતરમાં; હૃદયમાં. ઢિંગ=પાસે.
તખે=તારે. જખે=જ્યારે. અર્ધમાત્રા=ૐકારનું શન્યગિન્દુ. અગ્ન=
માયા. દ્રષ્ટોપદેશ=દષ્ટિનું જ્ઞાન. ચેતન જોતાં દ્રષ્ટાનો અલગ ભાવ
નીકળી જાય છે. અકરતાપદ=અકર્તાનું પદ. નિરંજન પૂજ્ય અકર્તા
છે. અદ્ય=આજુ. અર્વાક=અર્વાચીન, આજનું. અંજન=આંજણ,
મેલ. ભો=થયું. તદા=ત્યારે. પદારથસ્વામિની=પદાર્થની માલિક.
દષ્ટ=દષ્ટિ. ચૈતન્યધન=ધટ ચૈતન્યરૂપ. દામિની=વીજળી.

ચોખરા-૨

ઐસેં આપ સગુનપ્રદ્ધ સ્વામી, ઐસેંહી અંશ ભયો બહુનામી;
આપ ફેલાવ કિનો ગ્રહી માયા, સહજ ભોગ કરી સુત તીનું બયા.

છંદ

- ભયે તીન સુત જગતકારન, સત્ત્વ રજ તમસાદિ ભયે;
પંચભૂત અરુ પંચમાત્રા, તમોગુન કેરે કહે. ૧
- દેવ દશ અરુ ઉભય ઇન્દ્રિય, બેગ બિપજે રજહીંકે;
ભયે ચતુષ્ટય સત્ત્વગુનકે, કામ દિનો કર અજહીંકે. ૨
- રજોગુન સો આપ પ્રદ્ધા, તમોગુન સો રુદ્ર હે;
સત્ત્વગુન સો વિષ્ણુ આપે, સગુનપ્રદ્ધ પહુંચી ચહે. ૩
- ચાર પંચક અરુ ચતુષ્ટય, એક પ્રકૃતિ મૂલકી;
આપકો પરિવાર બઠાયો, ભઈ માતા સ્થલકી. ૪
- ચલી આવે કલા ચિદ્ધકી, બન્યો પુરુષ વિરાટ એ;
કહે અખા માયા કહો, કે કહો પરપ્રદ્ધઘાટ એ. ૫

ચોખરા-૩

ઐસેઈ અંશ ચલ્યો અવિનાશી, તાકી ભાંતિ ભઈ લક્ષ ચોરાશી;
નિર્ગુણ પ્રદ્ધ સગુન ભયો ઐસેં, તાકેં આર કહીજેં કેસેં. ૧

ચોખરા ૨. બહુનામી=બહુ નામવાળો, પ્રસિદ્ધ. ગૃહી=ગ્રહીને, લઈને. તીનું સુત=ત્રણ પુત્ર. બયા=ઉત્પન્ન કર્યાં. જગતકારન=જગતના કારણરૂપ. ત્રિગુણમય દેવો એ જગતના કારણરૂપ છે. તમસાદિ=તમસ વગેરે. ભયે=થયા. ઉભય=બેઉ. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય એમ દશ ઇન્દ્રિયો અને તેમના દેવો. બેગ=વેગ. ચતુષ્ટય=ચાર—મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર. ચાર પંચક=વીસ. આમ સૃષ્ટિનાં ચોવીસ કારણ છે. પચ્ચીસમી પ્રકૃતિ છે. આ પ્રમાણે મૂલ ચિદ્ધશક્તિ એટલે ભીતર બળરૂપે રહેલી માયાશક્તિ પ્રજ્ઞાતત્ત્વને પ્રધાન-ભાવમાંથી સત્ત્વાદિ ગુણમાં લાવી જગતનું રૂપ પકડે છે.

ચોખરા ૩. ભાંતિ=રીત. કદપ=વિચાર. પાલો=વરસાદનો કરો.

છંદ

- ઔર નહિ કોઈ કલ્પ હરિતે, જ્યાં પાનિકો પાલા ભયો;
જોઈ નિર્ગુન સોઈ સગુન હે, નામરૂપ આપે નયો. ૧
- નામ નહિં તાકે નામ સખ હે, રૂપ નહિં તાકે રૂપ સખેં;
કારજ કારન ઔર નાંહી, રૂપ અરૂપી વડેં ફળે. ૨
- સગુન ખેત્તા નિર્ગુનકો હે, નિર્ગુન પોષક સગુનકો;
જ્યો પુરુષકી પરછાંહિ દર્પન, આનન સમયો જનકો. ૩
- જડકો રૂપ ચૈતન્ય લીનો, ચૈતન્ય જ્યોંકો ત્યેં સદા;
રૂપખિના ખેલ ફખૂત નાંહીં, આપ જન્યો અપની મુદા. ૪
- સહજ ઇચ્છા ખાનક જન્યો હે, અન્ય નહિ કોઈ આપતેં;
કહે અખા અહંકૃતિ ફુલ, માન લીની વ્યાપતેં. ૫

ચોખરા-૪

- ઐસો રમન ચલ્યો નિત્ય રાસા, પ્રકૃતિ પુરુષકો વિવિધ વિલાસા;
જેસેં ભીંત રચી ચિત્રશાલા, નાના રૂપ લખે જ્યોં વિશાલા. ૧

છંદ

- ખિશાલ દર્પન ભીંત કીની, ઔર સ્વચ્છ સત્યસ્વામિની;
તાહીકે મધ્ય ભાંતિ ભાસી, વેસિ સત્યસુહાવની. ૧
- ત્યેં અજકે મધી ભાંતિ નાના, વસ્તુ વિશેષહીં ભાસી હે;
આત્મા અકર્તા અલોગ અવયવ, જનત જીવ વિલાસી હે. ૨
- પ્રકૃતિ પુરુષકે જોગ જંતુન, મિથ્યા પુરુષ પ્રકટ ભયો;
સો આઘ નાંહીં અંત્ય નાંહીં, મધ્ય માની તાપેં રહ્યો. ૩
- સંશય મિથ્યા વિપરીતભાવના, જખ લગી જો નર કરેં;
તખલગી નાના દેહ ધરહીં, માયામેં ઊપજેં મરેં. ૪

નયો=નવો. ફળે=શોભે. પરછાંહિ=પ્રતિબિંબ. દર્પન=અરીસો. આનન=મુખ. ફખૂત=શોભતો. મુદા=આનંદ, પ્રસન્નતા. ખાનક=રચના; ગોઠવણ; ઠાઠ.

ચોખરા ૪. સુહાવની=શોભીતી. સંશય=સંદેહ. મિથ્યા=ખોટી. વિપરીત=અવળી. પુરંજન=જીવ. જીવઉત્પત્તિ=જીવની ઉત્પત્તિ.

પિંડ પર સો મોહ પાથો, પુરંજન તાતેં ભયો;
કહે અખા યહ જીવ ઉત્પત્તિ, માન મિથ્યા લે રહ્યો. ૫

ચોખરા-૫

સદા સર્વદા નાટક માયા, નાટ્ય ચલે દેખે પરબ્રહ્મ રાયા;
સો સખ લે અપને શિર જંતા, તાતેં ન આવહીં જીવકો અંતા. ૧

છંદ

અંત ન આવહીં કૃત્ય ભાવહીં, રંજના દેહસોં સદા;
મેં મમતા કર આપ પોખે, ત્યોં ત્યોં મન પાવે મુદા. ૧
સ્વરૂપ જેસો પુત્ર વંધ્યા, કર્મ નિત ઐસેં કરે;
આકાશકી નિત્ય મોટ ખાંધે, ભંડાર લે અપના ભરે. ૨
અજાયે નર મુજટ યોદ્ધા, તાહીકી સેના રચી;
ગાંધર્વ નગરી જીતીવેકોં, ચલે રાય મુંદર શુચિ. ૩
જય-પરાજય નિત્ય પાવે, હર્ષ-શોક હૃદે વિષે;
તન મનકે આનંદ કારન, કર્મ માદક નિત ભખે. ૪
અસંભાવના વિપરીતભાવના, તાહીકે હિયમેં રહી;
કહે અખા એ જીવનલક્ષન, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ વાકી કહી. ૫

ચોખરા-૬

હોતા નહીં અખેં નાહી આગેં, મિથ્યા ભ્રમ ભ્રમીવેકોં લાગે;
ન્યોં દેહકે સંગ છાયા હોઈ, સો મિથ્યા ના સાંચી સોઈ. ૧

ચોખરા ૫. નાટ્ય=નાટક. માયાનું નાટક સદા ચાલ્યા કરે છે. પરબ્રહ્મ રાગ તે જીવે છે. માણસ એ બધું પોતાને માથે વહોરી લે છે, તેથી એના જીવભાવનો અંત આવતો નથી. રંજન=પ્રીતિ. મુદા=આનંદ. વંધ્યા=વાંજણી. મોટ=પોટલી. અજાયે=અજાણ-મ્યા. ગાંધર્વનગરી=માયાનગર. શુચિ=પવિત્ર. પરાજય=હાર. કર્મમાદક=કર્મરૂપી કેશી વસ્તુ. ભખે=ખાય. અસંભાવના=સંશય. વિપરીત ભાવના=મિથ્યા જ્ઞાન. હિયમેં=હૃદયમાં. લક્ષન=લક્ષણ.

ચોખરા ૬. અખે=અત્યારે. ભ્રમીવેકોં=ભ્રમેલાને. સાંચી=

નાહીં મિથ્યા નાહીં સાચો, રૂપ ઐસો જીવકો;
 જન્મ મરન ઔ બ્રમન સંશય, ચલ્યો બાઈ સદૈવકો. ૧
 તાહી અચાનક ચેતના જળ, ઊપજે નરકે વિષે;
 જન્મ મરન ઔ લોગ સુખ દુઃખ, કાલ કર્મ ફલકો લખે. ૨
 ચહી બિચાર ગુરુતે આયો, આતુરતા ઊપજી ખરી;
 ચરનકમલ પર શીશ ધરકે, સેવા સ્તુતિ અતિશય કરી. ૩
 કીની જી નવધા ભક્તિ ભાવે, અધિકારપરતે ગુરુ કહી;
 પ્રેમાતુર વૈરાગ કેવલ, જેસી કહી તેસી ગ્રહી. ૪
 કહે અખા મહાવાક્ય ગુરુ કો, ઊગ નીકસે આપસે;
 જ્ઞાનઅર્કકી જોન્હસોં કલ, રહ્યો નહિ મન માપસે. ૫

ચોખરા-૭

જૈસે અંડ પિંડ કૂટૈ વિહંગા, ઔર રૂપ લયો ઓરહી રંગા;
 આગે અંડમધ્ય ગંદા પાની, ચલન હલન તાકી કોમલ ખાની. ૧

ખાની કોમલ અંગ ખેચર, ભૂચરભાવના સખ ટરી;
 તેસે જંત પ્રસાદ ગુરુતે; અહંતા અપની ગિરી. ૧
 ચચારથ સ્વસ્વરૂપ હરિકો, હરિજનકે ઉરમે ખસ્યો;
 સાંખ્યયોગ સિદ્ધાંત પાયો, કહ્યો ગુરુ ત્યાં અભ્યસ્યો. ૨

સાચી. લખે=લક્ષે. નવધા ભક્તિ=નવ પ્રકારની ભક્તિ. અધિકારપરતે= અધિકાર પ્રમાણે. પ્રેમાતુર=પ્રેમથી આતુર—ભક્તિ. ઊગ નીકસે= ઊગી નીકળે. જ્ઞાનઅર્ક=જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય. જોન્હસોં=જોથી. કલ=કલા.

ચોખરા ૭. અંડ=ઈંડું. વિહંગા=વિહંગ, પક્ષી. ખાની= વાણી. ખેચર=પક્ષી. ભૂચરભાવના=પૃથ્વી ઉપર ફરનારની ભાવના. હરી=હર થઈ. પ્રસાદ ગુરુતે=ગુરુના પ્રસાદથી. ગિરી=મરી ગઈ.

તત્ત્વમસિ જો બાક્ય શ્રુતિકો, ગુરુકૃપાતેં સો ભયો;
 આદ્ય જીવ મિથ્યા કહ્યો, તખ ઐસેંકો ઐસો કહ્યો. ૩
 આપ પરબિન ખેલ દેખ્યો, નિત્ય નાલક સંબ્રમૈં;
 અરૂપમધ્ય સ્વરૂપ ભાસ્યો, જ્યોં પુતરિકા ખંભમેં. ૪
 કહે અખા ઐસોઈ જાને તાઈકે ઘટ જિપજૈં;
 જૈસેં કો તૈસો ભયો જખ, મધ્યતેં અહંતા તજૈં. ૫

ચોખર-૮

મહાજન જાને મહાકલ લેવા, જો પરબ્રહ્મ પર્યો સત્યમેવા;
 જ્યાં ચુંબકતેં ચેતન ભયો લોહ, જીવપનો તાકો ચોં ખોહા. ૧

છંદ

ખોહા ગયો બિચ બલ અજાકો, તાહીતેં ચેતન ભયો;
 અંધા અચાનક નેન પાયો, દ્વંદ્વ બિચતેં ટર ત્રયો. ૧
 સ્તુતિ પદારથ નયન દેખ્યો, દષ્ટ પદાર્થ ગયા બિલા;
 મિટી દેહકી ભાવના અખ, સ્વયં ચેતન બૈ ચલા. ૨
 ધ્યેય ધ્યાતા અરુ કરન કારન, માયાકે મધ્ય જો સહી;
 રજજી લગી સો ભુજંગ ભ્રમ હેં, બિન રજજી કેસો અહિ. ૩
 પ્રીછીવેકો પ્રતાપ બડ હે, જાનહી બિરલા જના;
 આગેં પાછેં ચોર નાંહી, આપ બિલસ્યા આપના. ૪
 કહે અખા એ બ્રહ્મલીલા, બડભાગી જન ગાય ગો;
 હરિ હીરા અપને હૃદય મેં, અનાયાસસોં પાય ગો. ૫

અભ્યસ્યો=અભ્યાસ કર્યો. તત્ત્વમસિ=તે તું છે. પરબિન=પ્રીત વિના.
 સંબ્રમે=સંબ્રમમાં, ભ્રમમાં. પુતરિકા=પૂતળી. ખંભ=ચાંભલો.

ચોખર ૮. મહાકલ=મોટી કળા. ભેવા=ભેદ. સત્યમેવા=સાચે-
 સાચ. ખોહા=ખોયું. નેન=આંખ. બિચતેં=ચચેથી. ગયા બિલા=
 નાશ પામ્યો. રજજી=દોરડી. ભુજંગ=સાપ. અનાયાસ=મહેનત વિના.
 અહિ=સાપ.

અનુભવબિંદુ

કુંડલિયા

પરમધામ પરમાત્મ હરિ, પ્રથમ કરું પરણામ;
 પરમજ્યોતિ પરબ્રહ્મ સદા, જ્યાં નહિ રૂપ ને નામ.
 ત્યાં અણુછતો થૈ પરણુમું, વર્ણુવું વાક્યવિલાસ;
 જ્યાં મનવાણી પહોંચે નહીં, ત્યાં શું કહી સ્તવે દાસ.
 નિર્ગુણમાં ગુણ અણુછતાં, આરોપી અખે ઓચર્યું;
 સત્ય સત્ય પરમાત્મા, હું નહિ એવી સ્તુતિ કરું. ૧

છાપય

નિર્ગુણ ગુણુપતિ નામ, ધામ ધર ગુણુને આલે;
 સ્તુતિ અંબરાતીત, દ્વૈતનિર્લિંગી નરાળે.
 ત્યાં આરોપ્યા ગુણુ ધર્શિ, શીશ ઢળે જેને અંમર;
 નિકટ રહે અષ્ટસિદ્ધિ, નિધિ નવ ને બહુ અંમર.
 સુર વીણાધર તે થકે, ત્રિદશક્રિત મહાસરસ્વતી;
 જમલો જાણી અખો સ્તવે, સર્વાંતીત સર્વનો પતિ. ૨

૧. બિન્દુ=અમુક વિષયનું એકીકરણ કરીને સંક્ષેપમાં ગંભીર અર્થ જણાવનારા ઉપનિષદને બિન્દુ કહે છે. એ ઉપરથી વેદશાસ્ત્રનું તાત્પર્ય એકત્ર રીતે બતાવનાર પ્રકરણ તે બિન્દુ એવો અર્થ થયો છે. પરમધામ=શ્રેષ્ઠ સ્થાનરૂપ. વાક્યવિલાસ=વાણીનો વિલાસ-ખેલ. સ્તવે=સ્તુતિ કરે. આરોપી...ઓચર્યું=આરોપણ કરીને કહ્યું.
 ૨. ગુણુપતિ=ગુણુના સ્વામી. ધામધર=ધામને ધારણ કરનાર. ગુણુને આલે=ગુણુને સ્થાનરૂપ. અંબરાતીત=આકાશથી પાર. દ્વૈત-

અનુક્રમે કહું એહ, જેહ છે પ્રપંચપારે;
 તત્ત્વમસિપદ જેહ, તેહ કહું વાણી ઉચારે.
 કેવલ્ય ઇશ્વર જીવ, લેવ કહું વિવિધ વિચારે;
 અંબરવત્ મન થાય, જાય ગુણ તત્ત્વ જ ધારે;
 જ્ઞાન લક્ષિત વૈરાગ્ય ધર, યોલે અખો વાણી અમળ;
 એ ભાષા બ્રહ્મવિચાર વિધિ, સમજે તો નર જળકમળ. ૩

જાણીને જગદીશ, શીશ સદ્ગુરુને નામી;
 અવસર છે આ વાર, સાર શ્રીપતિ ભજ સ્વામી;
 તે જાણું નથી દૂર, ઉર અંતર અવલોકી;
 ટાળ અસત અહંકાર, ચાર સ્થળ રહ્યો ઈ રોકી;
 ચરણકમળ ગુરુદેવનાં, સેવતાં સદ્ય હરિ મળે;
 જેમ અર્કતણા ઉઘોતથી, અખા અંધકાર સેજે ટળે. ૪

નિર્લિંગી=કૈત-એપણાના નિર્લિંગી-ચિહ્ન વિનાના. નરાળે=નિરાળા, નિરંજન. નિકટ=પાસે. અષ્ટસિદ્ધિ=અણિમા (પરમાણુરૂપ થવું), મહિમા (આકાશરૂપ વિશાળ થવું), લઘિમા (રૂના જેવા લઘુ-હલકા થવું), ગરિમા (અત્યંત ભારે થવું), પ્રાપ્તિ (અતિ દૂરની વસ્તુને અડવું), પ્રાકાશ્ય (ઇચ્છા પ્રમાણે સિદ્ધ કરવું), ઈશિત્વ (શરીર અને મન ઉપર સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ મેળવવું) અને વશિત્વ (સર્વત્ર વશ વર્તાવવું) એ આઠ યોગસિદ્ધિઓ છે. નિધિનવ=નવ ભંડાર. અંબર=અમર, દેવ. વીણાધર=વીણાને ધારણ કરનાર. જમલો=સમૂહ. આ સર્વ દેવો અને ગુણો નિર્ગુણ, નિરંજન ને નિરાકાર બ્રહ્મને વિષે કલ્પાયેલા છે. સર્વાતીત=સર્વથી પાર-બ્રહ્મ. ૩. અંબરવત્=આકાશ જેવું. અમળ=નિર્મળ. બ્રહ્મવિચારવિધિ=બ્રહ્મ સંબંધી વિચારની વિધિ. જળકમળ=પાણીમાંનું કમળ. કમળ ઉપર પાણી હોય છે, છતાં તેને પાણીનો લેપ લાગતો નથી. ૪. નામી=નમાવીને. શ્રીપતિ=લક્ષ્મીપતિ ભગવાન. અવલોકી=જોઇને. અસત=મિથ્યા. ચાર સ્થળ=સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ ને મહાકારણ.

મહાપદ તે જ મહંત, સંત શયાણા જાણે;
 જ્યાં લઘુબુધનો નહિ લાગ, વાક્ય વિચિત્ર વખાણે;
 મનસા વાચા કાચા, પાયવણ પંચ વિચરવો;
 સગુરો જાણે સંચ, પંચ પર અનુભવ ધરવો;
 લિંગચતુષ્ટય વિષુ અખા, ચિદ્રયોનિ ચહુદિશ ભયો;
 નિરાલંબ નર નાગ સુર, અલગ રહ્યો સત આવયો. ૫.

નહિ તેજ ને તોય, દોય નહિ અવનિ વાએ;
 આકાશથી આધુ જેહ, નિગમ ત્યાં નેતિ ગાએ;
 ત્રિગુણ નહીં તે શૂન્ય, પુણ્ય નહિ પાપ ન ધારે;
 રક્ત પીત નહિ શ્વેત, શ્યામ નહિ નીલ વિચારે.
 ગતિ અવગતિ તે ત્યાં નહીં, તો કહો વિચાર કે પેર વહે;
 અંબરવત્ તે ઇશને, ઓળખ અખા સદ્ગુરુ રહે. ૬

દેશ વિદેશ ન ભાત, જાત નહિ વર્ણ વિચારે;
 દશ ષષ્ટ અષ્ટ ને એક છેક પરપંચની પારે;
 ભાતુ ભુવન મધ્ય વાસ, ઉભસ અંબરથી આપે;
 એ જગત જાળ જંજાળ, કાળ માયા શિર થાપે;
 આપ અંબુ અંબુજવિધ, અલગ રહ્યો જળથી અકળ;
 સહેજ વિલાસ શ્રીહરિ તણો, સમઝ અખા વરતે સકળ. ૭

૫. શયાણા=શાણા. લઘુબુધનો=દૂંકી બુદ્ધિવાળાનો. લાગ=ચલણ. પાયવણ=પગ વિના. સગુરો=ગુરુવાળો. પંચપર=પાંચ ભૂતોથી ઉપર. લિંગચતુષ્ટય=સ્થૂળ આદિ ચાર ચિહ્નનો સમૂહ. ચિદ્રયોનિ=ચૈતન્યરૂપ કારણ. નિરાલંબ=આધારરહિત. સત આવયો=સત્યરૂપ બ્રહ્મ ઢંકાર્ધ રહ્યો. ૬. તોય=પાણી. દોય=અંને. વાએ=વાયુ પણ. નિગમ=વેદ. પીત=પીણું. શ્યામ=કાળું. નીલ=ભૂરું. ગતિઅવગતિ=સવળીઅવળી ગતિ. પેર=રીત. ૭. દશ...પારે=દશ, છ, આઠ અને એક એમ પચીસ, ચોવીસ તત્ત્વો અને એક પુરુષ ચૈતન. આ પચીસના પ્રપંચથી પાર તે પર-

મહાપદ્મો એ મરમ, ચરમ વિષુ ચિદમાં દીસે;
 અવલોકે બહુ લોક, જેમ મુખ વિના અરીસે;
 જેમ દીપકનો એક દેહ, તેહથી થાય અનંતા;
 તેમ વસ્તુ વિશ્વ ઉત્પન્ન, અન્ય નહિ આપ નિયંતા;
 ચૌદ લોક લગી વિસ્તર્યું, અંબર આધું એમ લહ્યું;
 અખા આપ વિસ્તાર વિધ, જગત લેહ જાણી કહ્યું. ૮

હવે અવનીનો કહું અર્થ, વૃથા રહે અવસર ખોતા;
 સેહેલે જે સમજાય, કાય મન સ્થિર કરી શ્રોતા;
 ભૂત ભુવન વૃક્ષ ધાત, સાત વાસ્નાદિક રૂપે;
 સ્થાવર જંગમ જાત, ભાત્ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ અનુપે.
 સુર નર નાગ વૈકુંઠ લગે, દષ્ટે દીસે જે સહુ;
 અખા અવની એક તેમ, આત્મા વ્યાપી રહ્યો બહુ. ૯

વળી કહું એક દષ્ટાંત, શાંતિ મન સુશુતાં પામે;
 પુરુષે કરિયું શયન, ઘેન જેમ જાગ્રત વામે;
 વધ્યે સ્વપ્ન સંસાર, પારણે પોલ્યો રાજે;
 હય હસ્તી નહિ પાર, ચાર પ્રિય પુત્ર બિરાજે.
 લક્ષ્મીકોટિરૂપે અખા, જંત જેમ એક વિસ્તર્યો;
 સર્વાંતીત એમ આત્મા, એ પેરે સ્થિર ભાચ્યો. ૧૦

અલ. ભાતુ=સૂર્ય. ભુવન=સ્વર્ગાદિ લોક. અંબર=આકાશ. અંબુ=પાણી. અંબુજ=કમળ. અકળ=કળાય નહિ તેવો. ૮. ચરમ=ચામડું. દીપક=દીવો. અનંત=અનેક. નિયંતા=નિયમમાં રાખનાર. ૯. અવસર=પ્રસંગ, તાકડો. ધાત સાત=સાત ધાતુઓ (રસ, રુધિર, માંસ, મેદ, મજ્જા, અસ્થિ અને શુક્ર). વાસ્નાદિક=વાસના વગેરે. અનુપે=અનુપમ. ૧૦. શયન=સૂવું તે. વામે=દૂર કરે. હય=ધોડો. હસ્તી=હાથી. રાજે=શોભે અથવા રાજ્ય કરે. લક્ષ્મીકોટિ=સાખ કરોડ. જંત=જંતુ, પ્રાણી.

જેમ વારિધિ કેરું વારિ, સકળ દિશામાં ચાલે;
 પૃથ્વી પર પથરાય, વનરાજિ સહુ કૂલે કાલે;
 ઊગરતું રહે અંબુ, સર્વ ઢળી આવે ઢાળે;
 તે નામ નહીનું ધરાય, નાહે સહુ મહિમા ભાળે;
 ગર્વ ભરી ગાળે અખા, સરું ને લહે સરિતા સહી;
 જેમ સાગર તેમ શ્રીહરિ વસે, જીવ નહી થઈ હું વહી. ૧૧

જીવ થતાં જન્મળ, કાળ માયાવશ પડિયો;
 પિતૃ ઋણ ગૃહ દેવ, સેવની વણજે જડિયો;
 ધન દારા સુત માત, તાત જીવિકા વશ વરતે;
 અધિક ન્યૂનતા જોઈ, તોય છૂટે નહિ મરતે;
 અણુસમજ અહમેવ વશ, મર્મ ને સમજે મંદમતિ;
 પ્રપંચમાંહી પચ્યો અખા, જેમ સર્પ પરશે વણસે દધિ. ૧૨

અકસ્માત ઉલ્લાળ, કાળ જોગે દેહકરણી;
 તેમ આત્મા ઉદ્યોત, જ્યોતિમધ્યે આવરણી;
 જ્યારે ઊપજે ભાવ, સાવ સ્વતંતર થાવા;
 પ્રગટે ભક્તિ વિરાગ, માગ જડે નિજ ધર જાવા;
 ચરણકમળ ગુરુદેવને, શરણ જતાં ચિદ્ જીપજે;
 સદ્ગુરુ પરમ શુદ્ધ શોધતાં, અખા પામી લે વર વિજે. ૧૩

૧૧. વારિધિ=વારિ (પાણી)ને ધારણ કરનાર, દરિયો. વન-
 રાજિ=વનની હાર. ઊગરતું=અચતું. ઢાળે=નીચાણ પ્રદેશમાં; ઢાળાવમાં.
 સરું=સરોવરો. સહી=ચોક્કસ. ૧૨. પિતૃ=માતપિતા આદિ પૂર્વજો.
 ઋણ=દેવું. સેવની=સેવા. પિતૃ, દેવ અને ગુરુનું ઋણ-તેમના
 પ્રત્યેનાં કર્તવ્યો બજાવવાની સેવામાં જડાઈ ગયો. વણજે=વેપાર.
 જીવિકા=ભરણપોષણ. અહમેવ-હું જ. મંદમતિ=ઓછી બુદ્ધિવાળો.
 પરશે=સ્પર્શથી. વણસે=અગડે. દધિ=દહીં. ૧૩. ઉલ્લાળ=ઉછાળ. દેહ-
 કરણી=દેહનાં કામ. આવરણી=ઢાંકણ. ચિદ્=ચૈતન્ય, જ્ઞાન. વિજે=વિજય.

સાન સમી કહે સંત, જંત હરિ દેખે જમલો;
 ઉજ્જવળતા જેમ થાય, જાય જે કાશળ કમળો;
 અહમેવ વર્જિત અંગ, લિંગ લીન થાયે લેખે;
 સમી જાય સકળ વિકાર, પાર મન પામે પેખે;
 આલોચે અંબરવિષે, લીન થાય લક્ષે કરી;
 જંત જાય નિજ આલેચે, અખા જળ સર્વે પરહરી. ૧૪

જેમ વર્ષાઋતુ જાય, શરદઋતુ રૂડી દીસે;
 દામિની દોડી પળાય, વાય મન હળવા હીસે;
 ચહુદીશ ચમકે ચંદ્ર, દંદ્ર ખૌ મનનો ભાંગે;
 તેમ ભાંગે ભવબ્રાંતિ, કાંતિ જેમ દ્વિતીયા આંગે;
 વિમળ વપુ હોય વારિ, ચતુરલિંગ દેખી લહે;
 ચિદાકાશ ચિનમય અખા, ધ્યાતા ધ્યેય સમરસ રહે. ૧૫

જેમ દીપક તે વહ્નિ, વહ્નિ દીપક નહિ દોચે;
 તેમ સેવક સ્વામી જાણુ, વાણી કે'વાની હોચે;
 જેમ સૂરજ ને કિરણ, ચરણ સંમુખ જેમ દેહે;
 તેમ છે આ વ્યવહાર, પાર જડે જુએ તેહે;
 જીવન્મુક્ત કહેવાય અખા, વચન ન લાગે તે સ્થળે;
 ગુરુગમે આલોચતાં, સહજપણે સર્વે કળે. ૧૬

૧૪. સાન=સંજ્ઞા. સમી=સરખી. જાય... કમળો=અગ્નિરૂપી કમળાનું કાશળ જાય-એ કમળો શીટી જાય. આલોચે=જુએ. પરહરી=છોડી. ૧૫. દામિની=લીજળી. પળાય=દૂર થાય. વાય=પવન. હીસે=આતુર થાય. દંદ્ર=જેડકું, સુખદુઃખ વગેરેનાં જોડકાં. ભવબ્રાંતિ=સંસારનો ભ્રમ. કાંતિ=ઝલક, પ્રકાશ. દ્વિતીયા આંગે=બીજીની પછી. બીજ પછી ચંદ્રની કાંતિ વધતી જાય છે. વિમળ=ચોખ્ખું. ચતુરલિંગ=સ્થૂલાદિ ચાર લિંગ. વપુ=શરીર. ચિનમય=ચિન્મય, ચૈતન્યમય. સમરસ=એકરસ. ૧૬. સંમુખ=મેં સામે. કળે=સમજે.

કયાંથો કયાંચે જાય, કાંઈ નહિ કશો જ કે'વા,
 વચન તહાં ન સમાય, જાય કોણ કેને લે'વા;
 કયાં છે તે વણુકામ, ધામથી દૂર કે નેડો;
 કયાં છે જાંચ કે નીચ, કયાં છે મધ્યે કે છેડો ?
 કાંઈ અવકાશ નહિ તે વિના, અધિક ન્યૂન નહિ શું કરું ?
 શાથી શું કાઢું અખા, શામાં શું લાવી ભરું ? ૧૭

કેને કહું હું મર્તા, તર્તા જો જીવત કેયું ?
 કેને કહું હું સૂક્ષ્મ, મૂળ જો સૂક્ષ્મ પેયું ?
 કેને કહું હું મહાભાગ, લાગ નહિ હીણો કે'વા ?
 કેને કહું હું નીચ, જાંચ સ્થળ નહિ કોઈ રે'વા ?
 વેત્તા વિણુ વિજ્ઞાન વિના, કોણુ અખા કેને કહે ?
 જ્યાં નહિ શબ્દ ઉચ્ચાર વિધિ, ચિદાકાશ ચિદ્માં લહે. ૧૮

નહિ લેનારો કોય, કોય નહિ દિલમાં ધરવા;
 એવું અચરત જ એહ, છે નહિ પંથ વિચરવા;
 જ્યાં નહિ શબ્દોચ્ચાર, સાર છે ત્યાંહાં જવા;
 ઉપાય ઉપાયાંતર નહીં, તહાં છે કાંઈક સા'વા;
 આપ મરતાં એ અખા, સેહેજે સહજ સરાઈએ;
 લેખે લિંગ લાગે થકે, વણુખોલે શું ગાઈએ ? ૧૯

જેમ રુઢન રણુમાંય, કરે ત્યાં કેા કોણુ વારે ?
 તેમ જાણુવાં કર્મ, ધર્મ સહુ અર્થ જ સારે;
 તિમિર ભરીને પાત્ર, - થકી જન રહ્યો ઉલ્લેચે;
 જેમ કુસુમ આકાશ, તાસ લહિ ધર ધર વેચે;

૧૭. નેડો=પાસે. અવકાશ=ખાલી જગ્યા. ૧૮. મર્તા=મરે-
 લું, મડદું. જીવત=જીવતું. વેત્તા=જાણુનાર. વિજ્ઞાન=વિશેષ જ્ઞાન.
 ૧૯. અચરત=આશ્ચર્ય. વિચરવા=જવા. ઉપાયાંતર=મીજો ઉપાય.
 સા'વા=પકડવા. સરાઈએ=ખુશ થઈએ.

તેમ અધ્યાત્મ જ્ઞાન વિના, કૃત્ય સકળ જાણે અખા;
મંદમતિ માની રહ્યા, કરતા દીસે પખપખા.

૨૦

કૈ કરતા દીસે ગાન, તાનને સાધન માને;
કૈ વર્ણાશ્રમ અભિમાન, -વાન અસમંજસ ભાને;
કૈય સાધે અષ્ટાંગ, સાંગ કાયાકૃત જાણે;
કૈ કરે પૂર્વજ દેવ, સેવ અધિકતા આણે;
એ સર્વે કાયકલેશ છે, મન મલિનતા એ સહી;
અખા તકના પાનથી, અંગ તાપ ઊપજે નહીં.

૨૧

કૈ ષડ્દર્શનના જ્ઞાન-વાન જિજ્ઞાસી અગ્રે;
કૈ ઈશ્વર થે પૂજય, ગાય જશ નગ્રે નગ્રે;
કૈય કવીશ્વર થાય, પાય પૃથ્વીપતિ લાગે;
કૈય થાય દાનેશ, ઈશ કર્ણોદિક આગે;
તહાંલગી જાણે અખા, ન શમી સઘળી વાસના;
લિંગનો લંગ થયા વિના, સર્વે મનની ઉપાસના.

૨૨

૨૦. રુદન રણુમાંય=અરણ્યમાં ૨૬વું. વારે=અટકાવે. સારે=સિદ્ધ કરે. તિમિર=અંધકાર. પાત્ર=વાસણ. ઉલેચે=પહાર કાઢે. કુસુમ આકાશ=આકાશનાં ફૂલ. તાસ=તાસક, થાળી. જેમ ઘડો ઘડો ભરી-ને અંધારાં ઉલેચવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે અને જેમ આકાશનાં ફૂલ થાળીમાં ભરી ઘર ઘર વેચવા નીકળવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના સર્વ કૃત્યો મિથ્યા છે. પખપખા=પક્ષાપક્ષી.
૨૧. વર્ણાશ્રમ અભિમાનવાન=વર્ણાશ્રમના અભિમાનવાળો. અસ-મંજસ=અયોગ્ય. ભાને=ભાનમાં, સમજમાં. અષ્ટાંગ=આઠ અંગવાળો યોગ. સાંગ=અંગ સાથે. કાયાકૃત=કાયાનાં કૃત્ય; હડયોગના સાધકને દેહને શુદ્ધ કરવા માટે કરવાનાં ધ્યાતિ, નેતિ વગેરે કર્મો. પૂર્વજ=વડવો. મલિનતા=મેલ. તક=છાશ. ૨૨. જિહવાની અગ્રે=જીભને ટેરવે. જ્ઞાનવાન=જ્ઞાનવાળો. નગ્રે=નગરમાં, શહેરમાં. કવીશ્વર=ત્રેલ કવિ. પાય લાગે=પગે લાગે. પૃથ્વીપતિ=રાજા. દાનેશ=દાનેશરી, મોટો દાતા. ઈશ=ઈશ્વર. કર્ણોદિક=કર્ણ વગેરે.

ભૂતભવિષ્યની વાત, સાન્ત કોય કૈને આલે;
 કો કહાવે ત્રિભુવનનાથ, હાથ મુખ ખીડી ધાલે;
 કોઈક સુર તેત્રીશ, ઈશ ને અજ દેખાડે;
 કો કરે પ્રૌઢી કાચ, અંડકટાહ જં ફાડે;
 તોએ તે જાણો અખા, માયાએ મર્કટ કર્યા;
 વાસનાદોરી કંઠમાં, કાળ નાટ્ય સાથે કર્યા.

૨૩

માટે જન તું જાણુ, વાણી લે વિવિધ વિચારી;
 તે ન્હોય કવિત ને ગીત, દ્વૈતનું મૂળ સંસારી;
 જે કાપે નિજ અંગ, ભંગ કરે ચતુર દેહનો;
 તે છે ખાંડું એહ, છેહ જે જુએ તું દેહનો;
 ગુરુતાણી દષ્ટે જોતાં અખા, ઘેન તે સર્વે વામિયે;
 આન્યતાણું જે પારખું, તે ખાંડશું ખાતાં પામિયે.

૨૪

સર્વે માયા જાણુ, આણુ મન મૂળગે ઠામે;
 આપથી ખીજું તે જ, વિધન રે' છે નિજ ધામે;
 જેમ રાજપુત્રનો ન્યાય, ઉપાય ત્યાં તેમ જ કરવો;
 જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠક બ્રાત, તાત લગ વાંછે મરવો;
 તે માટે અભ્યાસ તું, કરી લે અખા એ વિધે;
 દ્વૈતતણો આયાસ છે, તે ટાળે તમ કઈ વિધે.

૨૫

૨૩. સાન્ત=અંતવાણી. આપે=આવે. સુર તેત્રીશ=આડ વસુ, અગિયાર રુદ્ર, બાર આદિત્ય, ઇન્દ્ર અને પ્રજાપતિ. અજ=અજ્ઞા. પ્રૌઢી=વિશાળ. અંડકટાહ=અક્ષાંડરૂપી કઢાઈ. અક્ષરન્દ્ર ખોલવાને માટે આ ફાડવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. મર્કટ=વાંદરો. નાટ્ય=નાટક. ૨૪. ચતુરદેહ=ચતુર્દેહ, ચાર પ્રકારના સ્થૂલાદિ દેહ. ભંગ કરે=ભાંગે. ખાંડું=ખેંદારી તલવાર. છેહ=છિદ્ર. દષ્ટે=દષ્ટિએ. આન્ય=બી. ૨૫. મૂળગે ઠામે=મૂળ સ્થાને. જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠક=સૌથી મોટો ને સૌથી નાનો. બ્રાત=ભાઈ. તાત=માપ. વાંછે=છચે. આયાસ=શ્રમ, પ્રયત્ન. તમ=અંધકાર.

જો દેખે ત્રિભુવનધ્રિ, તોય વિશ વિશ્વા માયા;
 જો દેખે સિદ્ધિવંત, અંત નહિ અમર કાયા;
 જો તું દેખે સ્વર્ગ, વર્ગ જાણે માયા તું;
 ઉત્તમ મધ્યમ વાત, શાંત એ કૃત કાયાતું;
 પસરું સર્વ સંકેલજે, મને માન્યું મિથ્યા થશે;
 અખા એ જ આલોચતાં, સુરત સહજ તનમાં હશે. ૨૬
 મોટા મંદિર ખંડાર, ચાર દિશ કાચો ઢાળ્યા;
 નીલ પીત બહુ રંગ, ઢંગના લેહો ઢાળ્યા;
 જગ્યો શશી કાં સૂર, દૂરથી અતિશે ઝળકે,
 દેખાડે બહુ રૂપ, ધૂપ વિવિધ પેર ચળકે;
 અખા ઉપર અવલોકતાં, તહાં તેમનું તેમ છે;
 તેમ ત્રિલોકી જાણજે, એક વસ્તુ વડે એમ છે. ૨૭
 નવ ભૂલીશ તું ઘાટ, નાટ સૌ જાણે ખોટું;
 પિંડ તેવું પ્રક્ષાંડ, છાંડ સૌ નાનું મોટું;
 સૂક્ષ્મ તેવું સ્થૂળ, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ નહિ અંતર;
 નારીકુંજર ચીર, ધીર થૈ જુએ પટંતર.
 પૂતળી જોતાં બહુલતા, પૂતળિકા દ્રષ્ટે પડે;
 હસતી તેમ વિરાટ અખા, હીસે બહુલતા એ વડે. ૨૮
 એથી આઘો ચાલ, ઘાલ હામ આપ જ ખાવા;
 છાંડ પિંડપ્રક્ષાંડ, સ્થૂળ નથી કે ગાવા;

૨૬. ત્રિભુવન ધ્રિ=ત્રણ ભુવનનો ધ્રિર. વીશ વિશ્વા=વીશ વસા;
 એકસ. સિદ્ધિવંત=સિદ્ધિવાળો. અંત=અંતે. વર્ગ=ભાગ. કૃત=કૃત્ય.
 આલોચતાં=જોતાં. સુરત=ધ્યાન. ૨૭. શશી=ચંદ્ર. સૂર=સૂર્ય. ધૂપ=
 તડકા, પ્રકાશ. ત્રિલોકી=ત્રણ લોકનો સમૂહ. ૨૮. નાટ=નાટક.
 છાંડ=દૂર કર. નારીકુંજરચીર=લૂગડાથી ઢાંકેલો પૂતળીઓનો હાથી.
 પટંતર=પડદો. બહુલતા=બહોળાપણું. ઘણાપણું. પૂતળિકા=પૂતળી.
 હસતી=હસતી, હાથી.

જીવ ને ઈશ્વર દોય, કોય નથી એણે ઠામે;
 સ્ત્રીકુંજર દૃષ્ટાંત, જાંત ઈશ્વરને ધામે;
 કૈવલ્યમાં કોઈ અખા, બુદ્ધિબળ પહોંચે નહી;
 એ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટાંતને, કોઈ ધીમંત શકે ગ્રહી. ૨૯
 જેમ પર્વતની મોઢ, દીસે તેની તે માટે;
 હોય કોશ દશ વીશ, તોયે નિકટ એમ નાટે;
 તે વડે દીસે તેહ, એહ મરમ પરબ્રહ્મે;
 નહીં બોલવા લાગ, પાગ છામે નહિ કમે;
 તું એવું જાણી રહે અખા, લિંગભંગ સહેજે હશે;
 અન્ય ઉપાય જાંજળ છે, તે ટાળ્યે પ્રૌઢું થશે. ૩૦
 સાધન સર્વ વિચાર, બુદ્ધિથી જ્ઞેને શોધી;
 હું નહિ તું નહિ તેહ, નહીં ઘર મૂક વિરોધી;
 ગુરુ થા તારો તું જ, નથી કોઈ બીજો ભજવા;
 બાહ્ય સુરતને ટાળ્ય, વાળ્ય અંતરમાં સજવા;
 જેમ છે તેમનું તેમ, અખા થયું ગયું કાંઈ નથી;
 આપે આપ આનંદધન, સ્વસ્વરૂપ જ્ઞેયું નથી. ૩૧
 એ અનુભવ પરમાણુ, જાણી જે રાખે રૂઢિયે;
 સમજતાં સમજાય, જાય નિશિ અરકને ઉઢિયે;
 એ અનુભવ ભાખ્યો ઇશ, શીશ નમી પૂછ્યું ઉમિયા;
 એ અનુભવ કહ્યો વસિષ્ઠ, તુષ્ટ તૈ રઘુપતિ બનિયા;

૨૯. આપ જ ખાવા=પોતાપણું ગાળવા, પોતે સાચેસાચ કોણ
 છે એ પામવા. હામ=હિમ્મત. સ્ત્રીકુંજર=નારીકુંજર. બુદ્ધિબળ=
 બુદ્ધિનું બળ. કૈવલ્યપદમાં બુદ્ધિથી પહોંચાતું નથી, એ તો અનુભવ
 છે. ધીમંત=બુદ્ધિમાન. ૩૦. મોઢ=ઘાટ, છાપ. નાટે=નાટકમાં. છમે=
 છુપાય. લિંગભંગ=લિંગનો નાશ, ચિહ્નનું ટળી જવું. ૩૧. ઘર
 મૂક વિરોધી=વિરોધી ઘરને ત્યજી દે-દૈતને છોડી દે. બાહ્ય સુરત=
 બહારનું ધ્યાન. આનંદધન=પૂર્ણ આનંદરૂપ.

એ અનુભવ શુકદેવને, જનક વિદેહે ભાખિયો;
એ અનુભવ નારદે અખા, વેદવ્યાસપ્રતિ દાખિયો. ૩૨

એ અનુભવ કહ્યો હંસ, પ્રદ્ધ સનકાદિક પ્રીછ્યા;
એ અનુભવ કહ્યો કપિલ, દિલ દેવહુતિ ઇચ્છા;
એ અનુભવ કહ્યો વેદ, ભેદ જે ચૌદમે કાંડે;
એ અનુભવ કહ્યો શુકદેવ, ભેદ જે સુષ્યે પ્રદ્ધાંડે;
એ અનુભવ પરિપૂર્ણ છે, ઠામ ન ઠાલું હરિ વિના;
સુર અસુર માનવી અખા, એ સમઝયા વિષુ નિર્ધના. ૩૩

એ અનુભવ કહ્યો કૃષ્ણ, પ્રશ્ન પૂછ્યો જો અર્જુન;
ગીતા અમૃતપાન, જ્ઞાન ગંગાજળ મજ્જન;
એ અનુભવ કહ્યો ભીષ્મ, ધરમપ્રત્યે પર્વ શાંતે;
એ અનુભવ અવધૂત શિવસુતપ્રતિ એકાંતે;
અખા એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપના;
લિંગભંગ થયા વિના, સૌ સાધનકાળની સેવના. ૩૪

એક અભનું દોજ, ભોજ્ય ધૃત નાવે શતથી;
જેમ કૂલીનો આહાર, ફાર દીસે બહુ વતથી;

૩૨. નિશિ=રાત. અરકંને ઉદિયે=સૂર્યનો ઉદય થતો. ભાખ્યો=કહ્યો. ઇશિ=શંકર. ઉમિયા=પાર્વતી. શુષ્ટ=સંતોષ પામી; પ્રસન્ન થઈ. રઘુપતિ=રામ. ૩૩. દેવહુતિ=સાંખ્યશાસ્ત્રના દ્રષ્ટા કપિલની માતા. ચૌદમે કાંડે=શતપથ બ્રાહ્મણના ચૌદમા કાંડમાં-પૃથ્વહારણ્યક ઉપનિષદમાં. નિર્ધના=ધનરહિત. અસુર=રાક્ષસ. ૩૪. ગીતાઅમૃત પાન=ગીતા-રૂપી અમૃતનું પાન. ગંગાજળ મજ્જન=ગંગાના જળમાં સ્નાન. ધરમ પ્રત્યે=ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને. પર્વ શાંતે=મહાભારતના શાંતિપર્વમાં. અવધૂત=ગુરુ દત્તાત્રેય. શિવસુત=કાર્તિકસ્વામી. છપ્પા ૩૧ થી ૩૪ સુધીમાં કવિએ જુદા જુદા ગ્રંથોના ઉલ્લેખ કર્યા છે. વાચકને તે ગ્રંથો સહેજે તારવી કાઢી શકશે.

જેમ બદ્રીનો વેપાર, સાર શું ઊગરે તેહને;
 જેમ ઝાકળની વૃષ્ટિ, અર્થ શું આવે મેહને;
 તેમ અણુલિંગી અનુભવ વિના, સાધન જે સર્વે કહ્યાં;
 આકાંક્ષું ફળ શોભે અખા, પણ તૂલ અર્થ ઊડી ગયાં. ૩૫
 પારસનો ધનવંત, અંત જેમ ધનનો ના'વે;
 તેને વસ્તુ નહિ દુબ્રાપ, ખાય પેરે ન્યમ ભાવે;
 જેમ રવિરથ બેસે કોય, તેહ તો સર્વે હેખે;
 જેમ પંખી મળે લખ કોટિ, જોડ્યા નહિ અનળ જ લેખે;
 તેમ મહાઅનુભવ આગળ અખા, કૃત્ય સકળ લેખો નહી;
 પરબ્રહ્મની પ્રૌઢતા, તે રસના શું શકે કહી ? ૩૬
 એ જ છપા છતરીશ, ઈશ અજનું છે જીવન;
 એ જ સુધારસ પાન, દેવઅંશીનું પીવન;
 તત્ત્વજ્ઞાન ઉપદેશ, લેશ લહી તેહ જ ધારે;
 જે હરિનો અવતાર, સાર ગ્રહી તેહ જ તારે;
 જેમ ઘટમધ્યે આંકાશ રે, તેમ સંસારી મધ્યમાં;
 એ આરોપી કહે અખો, જો જાણો તો અવધ્યમાં. ૩૭
 જણ્યો નહી કોય જંત, તન શું કાળું ગોરું;
 કેનો કૈં તાત માત, જનમ ન્યાં ન મળે છોરું;

૩૫. અખ=મકરી. દોજ=ફૂંઝાળું. ભોજ્ય... શતર્થી=એક બકરી-
 ના દૂધમાંથી ઘી બનાવીને સેંકડોથી તેને ભોજનમાં લઈ શકાય નહિ.
 ફૂંઝી=ધાણી. ફાર=ફૌરા જેટલું અદ્ય. બહુ વતથી=ધણી રીતથી. બદ્રી=
 બદરી, બોર. સાર ઊગરે=શું બચત-નફા રહે ? અર્થ=કામ. આક=
 આકાંક્ષાનું ઝાડ. ૩૬. પારસ=પારસમણિ. દુબ્રાપ=દુર્લભ. રવિરથ=
 સૂર્યનો રથ. જોડ્યા=જોડાના. અનળ=અનલપંખી (જુઓ છપ્પામાં).
 રસના=જીભ. ૩૭. છત્રીશ=ઉપર આવી ગયેલા છત્રીસ છપ્પા. ઈશ અજ=
 શિવ અને બ્રહ્મા. સુધારસપાન=અમૃતના રસને પીવો તે. દેવઅંશી=
 દેવાંશી, દિવ્ય. પીવન=પાન. અવધ્યમાં=ન હણી શકાય એવા બ્રહ્મમાં.

છતે અણુછતી વાત, ઘાટ આવે તો આવે;
વાંઝચતણેા સુત જેહ, તેહ જીતી રણ કાવે;
અખા એ જ અકથ કથા, સમજી નર સમજી જશે;
મહાઅનુભવ આકાશવત, પણ ખેતર સરખો જિગશે.

૩૮

જે સુણશે નર નાર, સાર વસ્તુ તે સાશે;
પ્રહ્મ હેમાળો જેહ, દેહ ગળી જળમાં જશે;
જેમ પવને જાય ખરાસ; આજ્ય કીધા વણુ ઊડે;
તેમ જ પ્રહ્મવિચાર, સાર પામે સત ગૂઢે;
જે જાણે તે જાણજે, યુદ્ધિ મને એમ ઓચરું;
નિમિત્તમાત્ર અખો કહે, જે જાણે તેણે કયું.

૩૯

આદ્ય અંત્ય ને મધ્ય, યુદ્ધિથી જુઓ વિચારી;
તે તે કૈવલ્યપ્રહ્મ, શ્રમ ન લે નર ને નારી.
એ છપ્પા છત્રીશ, દીસે છે મર્મની સાનો;
ચાર કદા ફળસ્તુતિ, વેશ તે પ્રહ્મદશાનો.
સર્વ મળી ચાળીસ અખા, સમજી જે ઉરમાં ધરે;
ચિદાનંદ ચિદ્રૂપ તે શ્રીહરિ મુખથી ઉચ્ચરે.

૪૦

૩૮. વાંઝચ=વાંઝણી. અકથ=ન કહેવાય એવી. આકાશવત=આકાશ જેવો. ખેતર=ક્ષેત્ર, પાત્ર. સરખો=પ્રમાણે. જેવું ક્ષેત્ર હશે, તેવો તે મહાઅનુભવ જિગશે. ૩૯. સાર વસ્તુ=ઉત્તમ વસ્તુ. સાશે=પ્રહશે, પકડશે. હેમાળો=હિમાલય. પ્રહ્મરૂપી હિમાલયને સેવવાથી દેહ ગળાઈને પાણીમાં વહી જશે. ગૂઢ=ગંડું, ગુહ્ય. ૪૦. મર્મની સાનો=રહસ્યની સંજ્ઞાઓ, છપ્પા અણુસારા. ચાર=પાછળના ચાર છપ્પા. ફળસ્તુતિ=અમુક વાંચવા કરવાથી મળતા ફળનું વર્ણન.

ચિત્ત-વિચાર-સંવાદ

ચોપાઈ

ચિન્થિત કહે શુભ રે તું વિચાર, હું તું મળી કીજે નિરધાર
મારે તો પરિવાર જ બહુ, કામ ક્રોધ મોહાદિક સહુ. ૧
બીજે પરિવાર વિચાર તું આદ્ય, સદ્ય મારગ તો તારે સાધ્ય;
પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં તું મુખ્યાહતો, સહુ પેલો હું તુને પૂછતો. ૨
અનંત શાસ્ત્ર કીધાં તુજવડે, સત્ય માનું જેવું તું ધડે;
વિદ્યા ચૌદ અઠાર પુરાણ, તુજવડે બાંધ્યા બાંધાણ. ૩
સ્વર અક્ષર ષડ્દર્શન વેદ, તુજવડે સહુ ભેદાભેદ;
જ્યારે હું જે ઉપર થયો, ત્યારે તું ત્યાં આવી રયો. ૪
વિષયલોગ રચ્યા પરપંચ, તે તે સૌ દેખાડ્યા સંચ;
જ્યારે જેવું મારું રૂપ, ત્યારે તું તેવો તદ્રૂપ. ૫
હવે જેવી ઉમેદ છે મુને, જોને ગમે છે તે કે તુને;
વિં જો આજ્ઞા હોય તે કે પિતા, હું સુત આપતણો તેમ છતાં. ૬
જો આશય દેખું તમતણો, તે ઉકેલ કાઢી દો ઘણો;
મમ સ્વભાવ દીપકની જોત્ય, આગળ ચાલે જેમ ઉદ્યોત. ૭
મમ સ્વભાવ છે પાણીતણો, સંગસરખો રંગ લાગે ઘણો,
જેવો આશય પૂછો પિતા, તે આગળ પાડી કરું છતાં. ૮

૧. નિરધાર=હરાવ. મોહાદિક=મોહ વગેરે. ૨. આદ્ય=પૃથમ.
સદ્ય=તરત. ૩. બાંધાણ=બાંધવાની વસ્તુ. ૭. આશય=અભિપ્રાય.
મમ=મારો. જોત્ય=જ્યોતિ.

ચિં૦ ભાંડો આશય છે મુજતણો, લાગી શકે જો લક્ષ આપણો;
 આગળ મેં ઉપનિષદ કર્યાં, ઉપનાં તત્ત્વ પાછાં ઉર ધર્યાં. ૯
 ઉપનાકેરો કર્યો નિઃશેષ, પણ અમથો જ રયો અવિશેષ;
 વિ૦ હું તો કહું ઉપનું જે ટળ્યું, અવિશેષ વણુમેલ્યું પળ્યું. ૧૦
 ચિં૦ મારું કયું નહિ કાંઈ થાય, વસ્તુ કરે કેમ નહિ કેવાય,
 વિ૦ એ તો છે ચિત્ત તારો દોષ, જીવપણાની ચાલી હોંસ. ૧૧
 ચિં૦ એ રીતે જીવ શેનો રયો, પોત ટળ્યાથી પોતે થયો,
 વિ૦ મોટી મોટી વાતો વહે, પણ તદ્દુપ થયું નથી હુદે. ૧૨
 ચિં૦ કે તારે ચાં થાવું કશું, એકપણું જ્યારે ઊલસ્યું;
 વિ૦ તાત મુણો કોણ ઇચ્છે થવું, આપથી કોણ ખીનું છે નવું. ૧૩
 ચિં૦ એ તો મેં કીધું છે અટાટ, તે શું મારી ઊડી વાટ;
 વિ૦ એવી રીતે કીધું હશે, તે તે ભોગની પ્રાપ્તિ થશે. ૧૪
 ચિં૦ મારે ભોગતણી નહિ આશ, મારે જાણપણું અવિનાશ;
 વિ૦ અવિનાશી પ્રીછ્યાનું નામ, મધ્ય અહંતાનું નથી કામ. ૧૫
 ચિં૦ અવિનાશી શું ઇશ્વર નોય ? કેમ વિનાશી ઇશ્વર હોય;
 વિ૦ સમજ લે એ છે અધેર, જે સમજ્યામાં પડિયો ફેર. ૧૬
 ચિં૦ કેને તારો શો છે લક્ષ, હારદ કેને થા પ્રત્યક્ષ;
 વિ૦ હું છું તારું સ્વરૂપ વિચાર, આપ વિચાર્યેં બેસીશ કાર. ૧૭
 ચિં૦ આપ વિચાર્યું પોતાતણું, તારે જ્ઞાનિ પામ્યું ઘણું;
 વિ૦ હવે કેમ બોલતો નથી, રૂડી પેરે જોને મથી. ૧૮

૯. ઉપનાં=ઉપન્યાં. ઉર ધર્યાં=અંદર સમેટ્યાં. ૧૦. નિઃશેષ=શેષ વિનાનો; સમૂળગો નાશ. અવિશેષ=અભેદ, એકતા. વણુમેલ્યું=મેલ્યા વિના. પળ્યું=ફેર થયું. ૧૧. વસ્તુ=વ્રત્ત. ૧૨. પોત=મૂળસ્વરૂપ. ૧૪. અટાટ=મિથ્યા. ૧૫. જાણપણું=જ્ઞાન. અવિનાશ=અખંડ. ૧૬. વિનાશી=નુશ પામનારું. ૧૭. કાર=કામ. ૧૮. તારે=ત્યારે. જ્ઞાનિ=ખિન્નતા, ખેદ.

ચિં ૬ તો છૌં જોડ્યા લગી ખરો, તે આગળ લક્ષ ન માહરો;
 વિં તારાથી નહિ લાભે રૂપ, તો કેમ થાવા હીંડે ભૂપ ? ૧૯
 ચિં આઘરો ઉકેલ ન કર્યો, તો શાસ્ત્ર શુરુ શાને અભ્યસ્યો ?
 વિં એ તો છે સરવે પરમાણુ, અહંપણની ટાળવી તાણુ. ૨૦
 ચિં એ રીતે શું આણું અંત, પૂંછ નહિ તો શો ધનવંત;
 વિં તારી પૂંછ જીવ ન હોય, જેણે સઘળી પ્રવૃત્તિ સોય. ૨૧
 ચિં પ્રવૃત્તિ તો દીસે મુજવડે, ખીનું તાં શોધ્યું નવ જડે;
 વિં એ પેરે જો તે નીપજે, તો તું ખીનું શાને ભજે ? ૨૨
 ચિં ખીનું તો હું ભજતો નથી, મારું પૂર્વ મેં જોયું મથી;
 વિં જોને એ જ ખીનનું કૃત્ય, અળશું પડે વાધે સંસૃત્ય. ૨૩
 ચિં કેને એ એમ કાં ઊપજે ? મારું અનણ્યું નવ રહે હૃદે;
 વિં સમજે જો ઈશ્વરનો બેઠ, તો સંશેનો થાય ઉચ્છેદ. ૨૪
 ચિં ઈશ્વરતા તો મુજથી અલગ, જોતાં તો દીસે છે સળંગ;
 વિં તુને સળંગસૂત્ર લાસે જઠા, તો શાને ભોગવછ આપઠા. ૨૫
 ચિં મુજને જોતાં લાસ્યું ખરું, ઊપજતું રેતું નથી પરું;
 વિં તાત તાહેરું ઊપજ એહ, જે સંકલ્પરૂપી ધરે નિજ દેહ. ૨૬
 ચિં વિના સંકલ્પે હોય શબવત, તારે તેમાં શેનું વત;
 વિં જોતાં શબપ્રાયે જડ હોય, તો ચિત્ત ચિદ્માં કારણ કોય. ૨૭
 ચિં અરે આંધં તો વાંકુ ઘણું, ચિત્તનું ચિત્ત અને ચિદ્પણું;
 વિં જો વિચારી વાંકું નથી રંચ, લેને જોઈ તું તારો સંચ. ૨૮

૧૯. જોડ્યા લગી=વચન સુધી; પ્રપંચ સુધી. લાભે=મળે.
 હીંડે=ચાહે. ૨૦. ઉકેલ=સમજ. અભ્યસ્યો=અભ્યાસ કર્યો. તાણુ=ખામી.
 ૨૧. સોય=શોભે. જેણે=જેનાથી. ૨૩. સંસૃત્ય=સંસૃતિ, સંસાર.
 પૂર્વ=આગળનું રૂપ. ૨૪. ઉચ્છેદ=નાશ. સંશે=સંશય. ૨૬. પરું=વેગળું.
 ૨૭. શબવત=મુડદા જેવું. વત=રીત. પ્રાયે=ઘણું કરીને. ૨૮. આંધ=
 અહીં. ચિદ્પણું=ચેતનપણું, જ્ઞાનપણું. રંચ=જરા પણુ. સંચ=ગોઠવણુ.

ચિં ભારું બળ તો છે તુજ લગે, તુજથી પારે પડશે વગે;
 વિં બે તું તારી હોંસ જ ટાળ, મારી વળણે વળતો ચાલ. ૨૬
 ચિં મારે તો તું એકજ મુખે, કોય કામ નોયે તુજે પખે;
 વિં સુણુરે તાત હું બાળક હતો, તારી સત્તાએ ચાલતો. ૩૦
 ચિં ભાઈ હવે શું મોટો થયો ? મુજથી ક્યાં આવેરો ગયો ?
 વિં અરે પિતા તુજવડેજ હું, પણ મુજ વિના નપુંસક તું. ૩૧
 ચિં તેં તે શો પુરુષારથ કર્યો ? આગો જઈ કેટલો સંચર્યો;
 વિં બે તું મારી પૂઠે થાય, તો તું સુરતે ક્યાં ક્યાં જાય ? ૩૨
 ચિં તું જરે સુત ! નાનો હતો, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે જતો;
 હમણાં પોચી આઘી વૃત્ત, કેને તારું બેઠું કૃત્ત. ૩૩
 હું એક ઠારે બેઠો રહું, પણ કામના સાથે નવ વહું;
 તું તો સદા કામવશ રહે, કામના સદા વિષેને ગ્રહે. ૩૪
 સુત ! બે હું ઇચ્છું સંસાર, તેનો મેં કીધો પરિહાર;
 વિં કહે તાત ! તેં-શું પરહયું, આપોપું પાછું નવ કર્યું. ૩૫
 ચિં કે સુત ! આપોપું તે શું, કેના પેલાં છે હું હું;
 વિંકહું છું હું આપોપું એ જ, હું-હું કરતું રે છે તે જ. ૩૬
 ચિંકે હું વિણ હરિને કોણ લહે, પામ્યાનો આનંદ કોણ કહે;
 વિંહું કહું છું તુજને સો વાર, ટાળ્ય વચેથો પામણહાર. ૩૭
 ચિંપાર કાઢ્યે હું રહેતો નથી, તાળી કેમ પડે એકહથી;
 વિંતાળી એકહથીએ પડે, બે મધ્ય આપોપું નવ અડે. ૩૮

૨૬. પડશે વગે=કેકાણે પડશે. ૩૦. મુખે=મુખ્ય. પખે=સિવાય.
 ૩૧. નપુંસક=નિર્વીર્ય. ૩૨. સંચર્યો=ગયો. સુરતે=સંભોગમાં.
 ૩૩. વૃત્ત=વૃત્તિ. ૩૪. ઠારે=જગાએ. વિષેને ગ્રહે=વિષયને પકડે.
 ૩૫. પરિહાર=ત્યાગ. પરહયું=ત્યજ્યું. ૩૭. વચેથો=વચ્ચેથી. પામણ-
 હાર=પામનાર. ૩૮. એકહથી=એક હાથે.

ચિંતકે પેરે નાવે અહંકાર, તેનો કે કાંઈ છે પ્રતિકાર,
 વિઠકહું ઉપાય એક છે ભલો, પણ રહે ત્યાં અનુભવ એકલો. ૩૯
 તૈત્તરિ પર આદ્ય વિચારે વેદ, કેવળ ઈશ્વર જીવનો ભેદ.
 કેવલ્યતા સદા ભરપૂર, કયો ન જાય નિકટ કે દૂર. ૪૦
 ઈશ્વરમાં ઐશ્વર્ય છે બહુ, સામર્થ્ય નામ ઈશ્વર કહે સહુ;
 તેણે મોયો આશા કરે, દીનતા ભાજે કાં પરવરે. ૪૧
 અસંભાવના કરે વિપરીત, એ ચિત્ત જાણે જીવની રીત;
 એક વસ્તુ કલ્યાણ ત્રણ ભાગ, દ્વંદ્વ કાઢવા લીધો લાગ. ૪૨
 ચિંતનરેં એકપણું તાં કળ્યું, તારેં ત્રણ કટકે કરી મળ્યું;
 કેવળપણુ તો અદબદ રહ્યું, ત્યાં તો કાંઈ ન જાયે કહ્યું. ૪૩
 ઈશ્વર તો બહુ સામર્થ્યવાન, જેનું કયું ન જાય વ્યાખ્યાન;
 જીવ તો કરમાધીન જ સદા, પરવશ પડ્યો લિયે આપદા. ૪૪
 એક જ બ્રહ્મ કહે કેમ તાત, ઘાટ બેઠે મળે એક જ વાત;
 વિવ્રતાત વાંક તો છે તાહરો, મારે ઘાટ બેસે છે ખરો. ૪૫
 પેલાં તો તું જીવ વિચાર, તેનું એકપણું નિરધાર;
 લક્ષ ચોરાશી જીવની જાત, નામરૂપને અળગી ભાત. ૪૬
 એકએકથી બળિયા બળે, કીટ પતંગ ને બ્રહ્મા લગે;
 એક બીજાથી બળિયા ખરા, પણ બળિયાથી ન થાય ઊદરા. ૪૭
 જેહથકી જેમાં બળ ઘણું, તેટલું તેમાં ઈશ્વરપણું;
 જેથકી જે રે બળહીણ, તેટલું જીવપણું તે ખીણ. ૪૮

૩૯. પ્રતિકાર=અટકાવનો ઇલાજ. ૪૦. તૈત્તરિ=તૈત્તિરીય ઉપ-
 નિપદ. ૪૧. મોયો=મોહો. દીનતા=કંગાળપણું. પરવરે=ચાલે.
 ૪૨. અસંભાવના=સંદેહ. વિપરીત=અવળી. ત્રણ ભાગ=જીવ, ઈશ્વર,
 બ્રહ્મ. ૪૩. કેવળપણુ=કેવલ્ય. અદબદ=આશ્ચર્યરૂપ બ્રહ્મ. ૪૪. વ્યાખ્યાન
 =વિશેષરૂપે કહેવું. ૪૫. ઘાટ બેસે=ખરાખર સમજાય. ૪૬. અળગી=
 અલગ, જુદી. ૪૭. ઊદરા=ઉપર. ૪૮. ખીણ=ક્ષીણ, ઓછું.

પશુઓ ને પંખીડાં ઘણાં, તેઓમાં લેદ આપાપણા;
 દેવ નર નાગમાં લેદાલેદ, નવાણુ પર્વત દ્રુમ વાણી વેદ. ૪૯
 સિંધુ ગુરુ તાં સરસાઈ ઘણી, એ ઈશ્વરતા બાણી બાણી;
 વસ્તુમાં જેથી જે હીન, તે જીવપણામાં તે આધીન. ૫૦
 જીવ ને ઈશ્વર સળંગ સદાય, એમાંથી કાંઈ અલગ ન થાય;
 જેમ અંધારો કીજે દીપ, તેમ ઈશ્વરતા થાય સમીપ. ૫૧
 તે ઉપર જ્યારે પ્રકટે શશી, દીપ જીવની હીણતા વસી;
 તે ઉપર જ્યાં દિનકર તપ્યો, તહાં સુધાકર જીવમાં ખપ્યો. ૫૨
 અર્ક મહાતેજે અલપાય, ઈશ્વરતા ત્યાં ફીટી બાય;
 અંધારે ઈશ્વરતા દીપ, જ્યારે ઊગ્યો શશી સમીપ. ૫૩
 ત્યાં ઈશ્વર થૈ શોભ્યો ચંદ્ર, જીવપણું પામ્યો દીપઈન્દ્ર;
 જ્યાં ઈશ્વર થૈ અર્ક જ તપ્યો, ત્યારે સુધાકર જીવમાં ખપ્યો. ૫૪
 તે રવિ જ્યારે રાયે ગળ્યો, જીવ થયો ને ઈશ્વર ટળ્યો;
 જીવપણું તે ઈશ્વરપણું, સમજી લેતાં સારું ઘણું. ૫૫
 કે વિચાર ચિત્ત સુણજો તાત, જીવેશ્વર સમજ્યાની વાત;
 સ્થળ કેરાં તો બહુ છે નામ, એક પરમ ચૈતન્યનું ધામ. ૫૬
 સમજે નહિ ઊપજે અહંકાર, વણસમજ્યે માયા અંધાર;
 ચિંતુસુણ સુત ! મારો એક વિચાર, બહુ શાસ્ત્રના બહુ નિરધાર;
 વાદ કરું જેવો જ્યાં હું, ત્યાં તેવો થૈ પોષે તું;
 જ્યારે મેં નૈયાયક વદું, ત્યારે તારું તેવું રહું. ૫૮

૪૯. દ્રુમ=ઝાડ. ૫૦. ગુરુ=મોટો. સરસાઈ=મોટાપણું. હીન=
 ઓછું, ઊતરતું. ૫૧. અંધારો=અંધારું. ૫૨. શશી=ચંદ્ર. દિનકર=
 સૂર્ય. સુધાકર=ચંદ્ર. ૫૩. અર્ક=સૂર્ય. ૫૪. દીપ ઇન્દ્ર=ત્રેલ દીવો.
 ૫૫. રાયે=રાહુએ. ૫૬. જીવેશ્વર=જીવ અને ઈશ્વર. ૫૮. વાદ કરું=
 ચર્ચા કરું, અમુક મત આપું. નૈયાયક=ન્યાયશાસ્ત્રને લગતું. ન્યાય-
 દર્શનના કતો ગૌતમ છે. રહું=હૈય.

ન્યારે મેં વૈશેષિક કહ્યું, ત્યારે તેં તેવું નિર્વહ્યું;
 ન્યારે સાંખ્યનો કયો વિવેક, ત્યાં તેં પૂરો પાડ્યો છેક. ૫૯
 મીમાંસકના કયાં વિચાર, તેં પૂરા પાડ્યા નિરધાર;
 પતંજળની જોઈ પેર, તે તેં પૂરું પાડ્યું ઘેર. ૬૦
 વેદાંતનો મેં લીધો પક્ષ, ત્યારે તારો તેવો લક્ષ;
 પુરાણ અઠાર ને ઇતિહાસ, ગીતા ને આગમ ઉપાસ. ૬૧
 ધનુર્વેદ ને ગાંધર્વવેદ, વૈદ્યવિદ્યા જ્યોતિષના લેહ;
 એથી બીજાં શાસ્ત્ર અનેક, જોતાં ગણતાં નાવે છેક. ૬૨
 સર્વનો પરિવર્તક તું, તું પરઠે ને માનું હું.
 વિઠસાંભળ વાત તાત ! ચિત્તરાય, મારું એ લક્ષણ છે પ્રાય. ૬૩
 ન્યારે તું જે ઉપર થયો, ત્યારે તે પર હું આવિયો;
 શાસ્ત્ર મોટું નૈયાયિક ઘણું, થયું નીઠ એ મુજ તણું. ૬૪
 તેં પરઠાવ્યાં તત્ત્વ જ ચાર, તે ઉપર સઘળો વિસ્તાર;
 જગતરૂપ થૈ તું પરવરે, નેં તો આપ સંકેચન કરે. ૬૫
 અણુતણાભાગ થૈ વિશમે, અરૂપ થૈને સરખો શમે;
 વળી પાછું થાએ મંડાણ, પ્રેરક માત્ર તે ઈશ્વર જાણ. ૬૬

૫૯. વૈશેષિક=વૈશેષિક ન્યાય. એના કર્તા કણાદ છે. નિર્વહ્યું=ચલાવ્યું. સાંખ્ય=સાંખ્યદર્શન. એના કર્તા કપિલ છે. ૬૦. મીમાંસક=પૂર્વમીમાંસાના મતવાળા. પૂર્વમીમાંસાના કર્તા જૈમિની છે. પતંજળ=પતંજલિમુનિ. એ યોગદર્શનના કર્તા છે. ૬૧. વેદાંત=ઉત્તરમીમાંસા. એમાં મુખ્યત્વે બ્રહ્મસૂત્ર, ઉપનિષદ વગેરે છે. આગમ=એક પ્રકારનો શાસ્ત્રગ્રંથ. ઉપાસ=ઉપાસના. ૬૨. ધનુર્વેદ=આણુ ભારવાની વિદ્યા. ગાંધર્વવેદ=સામવેદનો ઉપવેદ-સંગીત સંબંધીનો. છેક=છંડો. ૬૩. પરિવર્તક=ચલાવનાર. ૬૪. શાસ્ત્ર નૈયાયિક=ન્યાય-શાસ્ત્ર. નીઠ=નક્કી. ૬૫. પરઠાવ્યાં=મનાવ્યાં. સંકેચન=સંકેચવું તે. ૬૬. વિશમે=શાંત થાય; શમે.

સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણ એહનું, કારણ તત્ત્વ ગણો દેહનું;
 કે' વૈશેષિક તે એમ નથી, બહુ સામર્થ્ય ધ્વિર મહારથી. ૬૭
 તત્ત્વસામર્થ્ય છે ધ્વિરતણું, ભારણ સુખ્ય તત્ત્વ શિર ઘણું;
 છે અનાદિ તે પાંચે ખરાં, તત્ત્વ જ ધ્વિર થૈ પરવર્ધાં. ૬૮
 રયાં છ ઇંદ્રિ વિષે છ જ્ઞાન, સુખદુઃખ દેહતણે અનુમાન;
 દોષ એકવીશ વિરહિત થયો, તો જ આદિપદ મુક્તે ગયો. ૬૯
 દેહનાં સુખદુઃખવર્જિત શાંત મુક્ત થઈને રહે એકાંત;
 ન્યાય વૈશેષિકની એક મુક્ત, હવે સાંખ્યની કહું છૌં જુક્ત. ૭૦
 પ્રકૃતિપુરુષનો જોગ સદાય, સાંખ્ય કહે છે આલ્યો જાય;
 તત્ત્વભાગ જે પ્રકૃતિતણો, તે માન્યો જીવે આપણો. ૭૧
 ગાંઠ બંધાણી પ્રકૃતિ વડે, તે ત્રિલોકમાં રહી આથડે;
 પાછો તે મૂકે અહંકાર, પ્રકૃતિપુરુષનો કરે વિચાર. ૭૨
 સાંખ્યયોગ કરી જાણે યુક્તિ, તે જ સાંખ્યની જાણે મુક્તિ;
 માને મીમાંસા જીવ સદાય, કર્મતણે વશ ચાલ્યા જાય.
 આદ્ય અંત વર્જિત છે જંત, કોઈ કાળે નથી એનો અંત;
 સત્કર્મે જે સ્વર્ગે રહે, દુષ્કર્મે ચોરાશી વહે. ૭૪

૬૭. મહારથી=મહાન રથવાળો; મહાન. ૬૮. તત્ત્વસામર્થ્ય= તત્ત્વનું બળ. ભારણ=વજન. ૬૯. છ ઇન્દ્રિ=મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયો. એકવીશ=૧૧ ઇન્દ્રિયો, છ તેમના વિષયો, છ તે વિષયોનાં જ્ઞાન, શરીર, દુઃખ અને સુખ. વિરહિત=મુક્ત. આદિપદ=બ્રહ્મ. મુક્તે= મુક્તિમાં. ૭૦. ન્યાય...મુક્ત=ન્યાય અને વૈશેષિક એ બંનેની મુક્તિ વિશેની માન્યતા એક જાતની છે. જુક્ત=જુક્તિ, યુક્તિ. ૭૧. જોગ= યોગ, મેળાપ. ૭૩. સાંખ્ય...મુક્તિ=સાંખ્યદર્શન પ્રમાણે જે પુરુષ અને પ્રકૃતિનો યોગ કરી જાણે છે, તે મુક્ત થાય છે. માને... જાય= પૂર્વમીમાંસાવાળાઓ માને છે કે જીવ હમેશાં કર્મને વશ છે. ૭૪. ચોરાશી=ચોવીસી ચોનિઓ. દુષ્કર્મે=ભૂંડાં કર્મને લીધે. વહે=ભોગવે.

સ્વર્ગ લોગવે માને મુક્તિ, હવે પાતંજળની કહું યુક્તિ;
 મૂળ પ્રકૃતિનું બૌ બંધાણુ, પ્રકૃતિ વડે તારા શરી ભાણુ ૭૫
 પ્રકૃતિ વડે ચૌદે લોક રચા, જીવ સકળ તેમાંહી વચા;
 જીવમાં પ્રકૃતિ જીવજતાણી, તે જો વધારે ગત્ય આપણી. ૭૬
 પિંડ બ્રહ્માંડ પવનનો બંધ, સાધે તો અનરામર કંદ. ૭૭
 વણુ સાધે નિત્ય મરતો કરે, સાધે બ્રહ્માંડ પોતે કરે;
 સિદ્ધિ પામ્યો પામ્યો મુક્તિ, હવે વેદાંતની કહું યુક્તિ. ૭૮
 વેદાંત કે મહાનિધિ કોય, ત્યાં ત્યાં જીવની ગમ ન હોય;
 કે વેદાંતશાસ્ત્ર પાંચે ખરાં, પણ અસંભાવના લે ઉચ્ચર્યાં. ૭૯
 વિપરીત ભાવના જ્યાં ઊપજે, તારે રૂપ અનેરું લજે;
 જ્યાં હું કરી માન્યો સત્ય દેહ, ત્યારે યુક્તિ લેવી પડીતેહ. ૮૦
 જ્યાં છે સઘળો ચિદ્વિલાસ, ત્યાં ઉચ્ચરવા નહિ અવકાશ;
 તો તે કેને કહું હું કથી, જો આ જક્ત જ પ્રાકતન નથી. ૮૧
 વેદાંતે કર્યો એવો લક્ષ, પાંચે બોલ્યા દ્વૈતનો પક્ષ;
 પાંચેને ઉપનાનો લેખ, વેદાંતે કર્યો તે જ ઉવેખ. ૮૨
 વિચાર કે સાંભળ ચિત્તભૂપ, મેં ષટ્કર્શને દેખાડ્યાં રૂપ;
 ચેત્સુત સુણિયા પાંચેના સાર, એમાં કાંઈ ન દેખું ભાર. ૮૩
 એ તો સઘળો બદલો ઘાટ, કોયે નથી નિર્મળું નાટ;
 વેંવેદાંતે જે ઈશ્વર કહ્યો, તે જોવા કોય નેં અળગો થયો.

૭૫. ભાણુ=સૂર્ય. ૭૬. વચા=વચ્ચા. ગત્ય=ગતિ. ૭૭. પિંડ...
 કંદ=પિંડ અને બ્રહ્માંડને જો પવનના બંધથી-પ્રાણાયામથી-સિદ્ધ
 કરવામાં આવે, તો અનરતા (સદા યૌવન) અને અમરતા (મૃત્યુ-
 રહિતતા) આવે. ૭૮. મહાનિધિ=મહાન ભંડારરૂપ ઈશ્વર. ગમ=સમજ.
 પાંચે=ન્યાય આદિ આગળ કહેલાં પાંચ દર્શનો. ૮૦. અનેરું=અન્ય,
 બીજું. ૮૧. પ્રાકતન=પૂર્વનું, પહેલાંનું. ૮૨. ઉવેખ=ઉપેક્ષા; અનાદર.
 ૮૩. ભાર=મહત્ત્વ. ૮૪. બદલો ઘાટ=ઘાટ બદલો, ઘાટનો દેરદાર.

તે ઈશ્વર છે સર્વાવાસ, જેણે સઘળો શબ્દવિલાસ;
 જે ઘટ જેવો ઊગે રંગ, તેણે તેવું બાંધ્યું અંગ. ૮૫
 પ્રભુસામર્થ્યતણો નહિ પાર, જે હુંદારા હોય વિસ્તાર;
 ચિંત્યે છે પ્રિયકર તુજમુજતણો, સર્વ ઘટે ચાલુ આપણો. ૮૬
 પરતંત્રતા ટળતી નથી, જોતાં તો દીસે એજથી;
 વિં પરતંત્રતા તું મ ગણેશ, મેં ઈશ્વર કહી સર્વેશ. ૮૭
 તે કેમ તને ન બેસે ઘાટ, વળી સુક્તિ બહુ કહું તે માટ.
 અનંત શક્તિ પ્રભુચેતનતણી, બહુ સામર્થ્યમાં ઉપજણુ ગણી. ૮૮
 સેજે ઊપજે નાના ઘાટ, અસંભાવના મોટો નાટ;
 સામર્થ્ય સામું જોઈએ નહીં, તો કાંઈક સમું પડે અહીં. ૮૯
 ચિં કેને યાં ગ્રહીએ તે શું, શું લઈ પામું જાણું હું;
 વિં કૌં તે ક્યં તો પામે પાર, ટાળ્ય મધ્યથો પામણુહાર. ૯૦
 જ્યારે તું પામવા ચલ્યો, તારે વસ્તુપણેથો ટલ્યો;
 તું તો ચિત્ત ચિદ્રની છે લેર, ચિદ્ર સાથે કાંઈ નથી વેર. ૯૧
 જ્યારે સુરત ચાલી તુજ બાર, ત્યારે તું કેવળ સંસાર;
 તેજ સુરત જો પાછી શમે, આવી વસ્તુ પરાણે નમે. ૯૨
 તું વિલાસ પ્રભુ ચેતનતણો, કાં તું રાખે ભાર આપણો;
 ચિં હું જો છૌં તેનો જ તરંગ, તો આ સઘળો તેનો રંગ. ૯૩
 વિં હું તો કહું છૌં તારે માટ, જોતાં તુજને બેસે ઘાટ;
 સહુ ભાવે જે છે તે છે, તું હું થૈ કાં તાણી લે. ૯૪
 એ ઉપર દૃષ્ટાંતો લલાં, સોળે અંશે માને મળ્યાં;
 ચિત્ત તું તો જેમ દર્પણુ હોય, આગળ સરખું પાછળ નોય. ૯૫

૮૫. સર્વાવાસ=સર્વ સ્થળે રહેનારો. ૮૬. પ્રિયકર=પ્રિય કરનારો.
 ૮૭. ગણેશ=ગણીશ. ૮૮. ઉપજણુ=ઉપજ. નાના=અતઘાતના.
 ૯૧. ચલ્યો=ખસ્યો. ૯૨. સુરત=વૃત્તિ, ધ્યાન. ૯૩. તરંગ=મોજા,
 અ. ૨૨

જે વડે પોતામાં છે તેજ, તે અંતરનું ન લહે હેજ;
 કાચમાંહી કાંઈ શક્તિ નથી, ભાસકશક્તિ સીસે ગ્રથી. ૯૬
 જો સીસાથી અળગું પડે, ભાસકશક્તિ ન શોધી જડે;
 તેનું પાછળ પોષક અવાચ્ય, તે સીસું ને તું તે કાચ. ૯૭
 તે વડે તુજમાં ગ્રાહકશક્તિ, એ પ્રકારથી ઊકલે વ્યક્તિ;
 એ છે તારું મૂળ વૃત્તાંત, હવે સાંભળ આચર્ય એકાંત. ૯૮
 તું સામું આવી જે રે, તે જાણી દર્પણમાં છે;
 તેમ ચિત્ત સર્વે તારે વિષે, પાછું ન નીસરે જે જે લખે. ૯૯

ચિં ૦ લઈ મુજમાં ભાસ્યું તે શું, કેને પ્રથમ લહું તે હું;
 વિં ૦ ચિત્ત કાને જે તેં સાંભળ્યું, તે જાણી એકમણિમાં કળ્યું. ૧૦૦
 દીકું ચર્મચક્ષુએ કરી, તેને તું ત્યાં બેઠો ધરી;
 જે પદાર્થ તુજ સામો થયો, તેણે તું રસબસ થૈ રયો. ૧૦૧
 તું જ માત્ર તે થાય તુજ વડે, જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડે;
 તેં અવતાર ધર્યાં ચોવીશ, તે તેં માની લીધા ઇશ. ૧૦૨
 દેવ નાગ સ્થિર ચર બહુ પિંડ, તારી કલ્પી સઘળી મંડ;
 પ્રહ્લા કેશવનો કલ્પક તું, તુજ સત્તાએ બોલું હું. ૧૦૩
 પ્રહ્લા વિષ્ણુ ઇશ કોણ કહે, જ્યારે તું જડ થૈને રહે;
 માટે તુજને કૌં છૌં બાપ, એ સઘળો છે તારો વ્યાપ. ૧૦૪
 ધર્યાં પિંડ તેં સૂક્ષ્મ સ્થૂળ, તેમાં સૂત્ર તેનું શું મૂળ;
 ઇશ્વરમાં તું ઇશ્વરરૂપ, જીવવિષે તું જીવસ્વરૂપ. ૧૦૫

૯૬. હેજ=હેત. ભાસકશક્તિ=ભાસવાની શક્તિ, પ્રકાશવાની શક્તિ. સીસે=આરસાની પાછળ સીસું લગાડવામાં આવે છે તે. ગ્રથી=ગૂંથી. ૯૮. ગ્રાહકશક્તિ=લેવાની શક્તિ. વ્યક્તિ=સ્પષ્ટતા. ૯૯. નીસરે=નીકળે. લખે=જુએ. ૧૦૦. કળ્યું=ખૂંતી ગયું. ૧૦૧. ચર્મચક્ષુ=ચામડાની આંખ. ૧૦૩. સ્થિર=સ્થાવર. ચર=જંગમ. મંડ=માંડણી, રચના. કલ્પક=કલ્પનાર, ધડનાર. ૧૦૪. વ્યાપ=ફેલાવ.

તારા સામું કેયે નથી, દીસે છે તારી મોરથી;
 મહાનિધિ છે પોષણુ તુજતાણું, તું માને સામર્થ્ય આપણું. ૧૦૬
 મહાનિધિકેરો સેજ વિલાસ, તુજમુજદારા હોય પ્રકાશ;
 મહાનિધિ તો સેજે જ અરૂપ, તું વિલસે થે આવે રૂપ. ૧૦૭
 રૂપ થાય ત્યાં તુંપણું હોય, રૂપદર્શી તું વિશ્વા સોય;
 જો તું તારું લે તુજપણું, તો કેવા નહિ પર આપણું. ૧૦૮
 અપંચીકૃતે પંચીકૃત થાય, તે પાછું તેમાં વળી જાય;
 તો તું તેમાં રે'તો નથી, તે જો તું મહાનિધિ મોરથી. ૧૦૯
 સર્વ ધાતુ દીસે તુજ વડે, તું જોતાં આધું નહિ પડે;
 હું જાણું છું ત્યાં હું નઈ, એમ જોતાં બેઠું જૈ કંઈ. ૧૧૦
 ત્રણ પદનો સમજણો લેઈ, કરજે એક સંદેહ ઉચ્છેદ;
 પિંડ છતે આ ચરચા થાય, પિંડ વિના શું બોલ્યું જાય. ૧૧૧
 છતે પિંડે હું તું રૈ વડું, પડે પિંડે કોય ન રહે પડું;
 પિંડ વિના બોલું આ જાણ, પિંડ વિના કે ક્યાં રહે પ્રાણ? ૧૧૨
 પિંડ પડે ક્યાં જાણે વૃત્ત, તેની મુજને કહે નિવૃત્ત;
 વિં એ રીતે પૂછજ આ વાર, તેં રાખ્યો છે રચો નિરાધાર? ૧૧૩

૧૦૮. રૂપદર્શી=રૂપ બતાવનાર. વિશ્વા સોય=સો વસા, પૂરેપૂરા.
 ૧૦૯. અપંચીકૃત=પાંચ પ્રાણ, દશ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ
 એમ સત્તર તત્ત્વોથી ઇશ્વરની કાયા ઘડાયેલી છે. આ દ્રવ્યો અપંચી-
 કૃત અવસ્થાનાં છે. પંચીકૃત=પાંચ મહાભૂતના આણુઓ, દશ પ્રાણો,
 પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ, ચાર
 અંતઃકરણો (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર), એક માયાશક્તિ, અને
 ચૌદ ઇન્દ્રિયગણ (દશ જ્ઞાન તથા કર્મની ઇન્દ્રિયો અને ચાર અંતઃ-
 કરણ)ના અધ્યક્ષ દેવો એમ ઓગણપચાસ તત્ત્વો જીવની કાયામાં છે.
 એ તત્ત્વો પંચીકૃત અવસ્થાનાં છે. આમ ઇશ્વરના અપંચીકૃત તત્ત્વો-
 થી જીવનાં પંચીકૃત તત્ત્વો થાય છે, અને પાછો તેમનો વિલય થાય છે.
 ૧૧૨. પડું=પદવાળું, પદ્મિવાળું. ૧૧૩. વૃત્ત=વૃત્તિ. નિવૃત્ત=નિવૃત્તિ.

ચિં હમણાં તો ભાસે છે સળંગ, કનક કુંડળ જોતાં ન અલગ;
 વિં તાત એમ જો હમણાં હશે, તો પિંડ પડે તેમ રયું જશે. ૧૧૪
 જ્યાં જેવું ત્યાં તેવો છું, દેહનું કારણ ન ગણું હું;
 મહાનિધિનો તરંગ આ ચિત્ત, દેહ તો ભૂતતણી આવૃત્ત. ૧૧૫
 સેજ સ્વભાવે ઉઠે લેર, મોટું સામર્થ્ય ઘેરાઘેર;
 તેણે ભૂત પ્રત્યે જ્યાં જાય, લક્ષ ચોરાશી ણિંબ ભરાય. ૧૧૬
 પિંડ પ્રમાણે તું થઈ રહે, દેહે સરખો થૈને વહે;
 જુવે પૂર્વ જો પોતાતાણું, તો ત્યાં છે જ સ્વતંત્રપણું. ૧૧૭
 ચિં એ સ્વતંત્રતા જ્ઞાને હોય, વણજ્ઞાને સ્કુરણ નવ જોય;
 માનવ વિના અનેરી જાત, ત્યાં નોયે તેપણું સાક્ષાત. ૧૧૮
 વિં સુણને તાત કહું હું વિચાર, માનવદેહે નથી નિરધાર;
 રાક્ષસ દેવ માનવ ગજ નાગ, અજ વૃક્ષ ને કપિ ગજ કાગ. ૧૧૯
 જાત જાણવા મેં કયું તને, ચૈતન ગાંઠ જાણી રે મને;
 સઘજો છે આ ચિદ્દનો વિદ્વાસ, તારે કરવો તેજ તપાસ. ૧૨૦
 પંખી પશુ દ્રુમ જળચર જોય, અજગો ચૈતનમાં નથી કોય;
 દેખી દીન અવાચ્યને ચિત્ત, રખે માન્ય થોડાપણું વિત્ત. ૧૨૧
 ચિં સુણ રે પ્રિય સુત ! એક વિચાર, નૈં એ કાંઈ જાંડો નિરધાર;
 મેં પૂછ્યું તું તે ક્યાં ગયું, નૈં કહ્યું તે આગળ થયું. ૧૨૨
 મુવા પછિ શું પૂછું તને, તે આક્રણિયે સ્કુરિયું મને;
 વિં મને તાત ! તું કહી દેખાડ, તો જાણું તારી ભાંગી જાડ. ૧૨૩
 ચિં જ્યારે મને સુષુપ્તિ હોય, દેહ પ્રાણનું સ્કુરણ ન હોય;
 એવું જાણું મારું રૂપ, ત્યારે હું જ સદોદિત ભૂપ. ૧૨૪

૧૧૫. આવૃત્ત=આવૃત્તિ; અનપ્રત. ૧૧૯. ગજ=હાથી. અજ=
 બકરી, કપિ=વાંદરો. ૧૨૧. વિત્ત=ધન, સત્ત્વ. ૧૨૩. આક્રણિયે=
 આપોઆપ. ૧૨૪. સદોદિત ભૂપ=કદીય ન આયમનારો રાજા.

બ્યારે છૂટી કળ સુષુપ્તિભાષી, ત્યારે હું આલું દેહભાષી;
 દેહસંગે સંકલ્પ ઘટે મટે, વિષે ભોગ કે શાસ્ત્ર ખટપટે. ૧૨
 પણ તે નીક બ્રહ્મતનો ધર્મ, વૈકુંઠ સરખો એનો મર્મ;
 બ્રહ્મત તે દેહનો વેવાર, મુજ નિદાન તો પરપંચપાર. ૧૨
 વિ૦ હવે તારો હું સમજ્યો સાર, એ નિશ્ચે આવ્યો નિરધાર
 ચિ૦ એવું મારી દેષે પડ્યું, જોતાં મારું કાંઈ નવ ઘડ્યું. ૧૨
 વિ૦ તાત ! તારું એ ઘર નિત્ય રહે, ત્યારે તું શું ખીનું કહે
 એ તેં દેહનું કયું નિદાન, મુક્તિબંધનું ટાળવા માન. ૧૨
 ચિ૦ એ રીતે મને દેષે પડ્યું, ચિત્ત ચિદ્ગતલું દ્વાર ઊઘડ્યું;
 વિષ્ણુતલું સત્ત્વગુણ રૂપ, તે ઘટમાં હું છીં તદ્રૂપ. ૧૨
 રજોગુણ ત્યારે બ્રહ્મા હું જ, સૃષ્ટિ કરતાં મન રાખું છું જ;
 તમોગુણ તહાં હર હું તેમ, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સંહારણ એમ. ૧૩
 મૂર્તિ ત્રણ વરતે મુજ વટે, તે પોષે તે ભાંગે ઘટે;
 જગતતણાં કારણ એ ત્રણ, તે સર્વે મારાં આચરણ. ૧૩
 અજ હરિહરનો પ્રેરક હું, તે તો સર્વે જાણુછ તું;
 વિ૦ પિતા વાત હું જાણું ખરો, પણ હું ન ચાલું તુંથી પરો. ૧૩
 તેનું તુજને દાં એંધાણુ, મળી આવે તો પ્રમાણુ;
 ઇંદ્ર વૈરોચને પૂજ્યા અજપિતા, તાં ગુરુશિષ્યમાં આપણુ હતા.
 વિશદ કરી ઉચ્ચું નિજ ધામ, વૈરોચન પામ્યો વિશ્રામ;
 તેવું ન માન્યું ઇંદ્રે મને, ફરીને આવ્યા કમળભૂ કને. ૧૩

૧૨૫. દેહસંગે=દેહ સાથે. વિષે ભોગ=વિપયભોગ. ૧૨૬. નિદાન
 =તપાસ, શોધ. પરપંચપાર=પ્રપંચની પાર એવું બ્રહ્મ. ૧૨૭. દષ્ટે=દષ્ટિ-
 માં. ૧૨૮. મુક્તિબંધ=મુક્તિ અને બંધન. ૧૩૦. હર=શંકર. સંહાર-
 ણુ=સંહાર. ૧૩૨. અજ, હરિ, હર=બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ.
 પ્રેરક=પ્રેરનાર. પરો=વેગળો. ૧૩૩. અજપિતા=બ્રહ્મા. વૈરોચન=
 વિરોચન. ઇન્દ્ર અને વિરોચન પ્રભાવતિ બ્રહ્મા પાસે આત્મજ્ઞાન માટે
 ગયા હતા. આ પ્રસંગ માટે જુઓ, 'છાંદોગ્ય ઉપનિષદ,' અધ્યાય ૮.
 ૧૩૪. વિશદ=સ્પષ્ટ. વિશ્રામ=શાંતિ. કમળભૂ=બ્રહ્મા.

મુખ્ય માનનારો ચિત્ત તું, પોષણહારો નીકળ્યો હું;
 માને તો પરમ ચેતન પ્રાચ, નહિ તો જીવરૂપ તું સદાય. ૧૩૫
 ચિંસુણુ સુત ! હું કહું તે તું વિચાર, ચૌદ લોકમાં તુજ વિસ્તાર;
 તારી સહાયે દષ્ટે પડ્યું, પણ તું વિના તે રેતું અડ્યું. ૧૩૬
 ચૌદ લોકલગી ચાલી સુરત, તે જાણે હસ્તામળ વસ્ત;
 જીવધર્મરને ભેદે કરી, આ બુધ બ્રહ્માંડે વિસ્તરી. ૧૩૭
 હિરણ્યગર્ભનું પ્રતિબિંબ થાય, પ્રાચે સ્વયંભૂ નિધિ કેવાય;
 તે કહું તો કેવો કેવડો, કરચ સાક્ષાત તોજ તું વડો. ૧૩૮
 વિંસુણુ તાત ! કહું હું સાર, એ સમજણમાં મોટો ભાર;
 એક વાત હું પૂછું તને, તે ઠેરાવીને કે મને. ૧૩૯
 તું શું જે તેને આલવા ધસે, તે શું જે તારો આલ્યો જશે;
 ચિંતે કંઈ હું જાણતો નથી, ઘાટ બેસારી કેને કથી. ૧૪૦
 વિંસુણુજે તું દષ્ટાંતે કહું, કરી આરોપ પ્રશ્ન નિર્વાહું;
 દીપક તે વહ્નિ કેમ જીવે, વસ્તુ એકને નામ જીજવે. ૧૪૧
 કિરણ સૂર્યને આલે કેમ ? તારું તન પણ જાણે તેમ;
 ક્ષણને બીજ કેટલે વેગજે, લોહનાં પોગર રે જેમ મજે. ૧૪૨
 એમ જોતાં શું કરું સાક્ષાત, જે કહીએ સર્વસ્વની વાત;
 એમ ઇચ્છાવિણ જાણી રહે, તારે તું જ સદોદિત લાહે. ૧૪૩
 ચિંસુણુ સુત ! એ મોટું વાંકડું, રૂંધ્યું તે તે કેમ રે માંકડું;
 પ્રાચે ચેતન ને વળી ચિત્ત, તે રૂંધ્યું કેમ રહે અમિત. ૧૪૪

૧૩૬. રેતું અડ્યું=અટક્યું રહે. ૧૩૭. હસ્તામળ=હસ્તામલ-
 કવત, હાથમાંના આમળાની જેમ રપટ. વસ્ત=વસ્તુ. બુધ=બુદ્ધિ.
 ૧૩૮. હિરણ્યગર્ભ=બ્રહ્મા. સ્વયંભૂ=બ્રહ્મા. ૧૪૧. નિર્વાહું=ચલાવું.
 ૧૪૨. લોહ=લોહું. પોગર=પરમાણુ. ૧૪૪. વાંકડું=વાંકું. રૂંધ્યું=અટ-
 કાવેલું, રોકેલું. માંકડું=વાંદરું. અમિત=અમાપ.

જે સ્વતંત્ર મોય તે રૂંધાય, વસ્તુપણાનો રોધ શું થાય.
 વિઠસાંભળ તાત ! સ્વતંત્ર લહું, ક્યાં ફેડ્યું ક્યાં રોધ્યું રહ્યું. ૧૪૫
 પર્વત પર હોયે જળવૃષ્ટિ, તેણે પર્વત પામે પુષ્ટિ;
 કેટલુંક અંતર્ભૂત ઠરાય, કેટલુંક ઉપરથી વૈ જાય. ૧૪૬
 પર્વત કોરા દીસે સદા, પણ અંતર ભરિયા અતિહૃદ;
 માંઈ ખારે રયા તે ઝરે, તે સરિતા અવનિ પરવરે. ૧૪૭
 તે જળે સકળ દેશ પોષાય, એથી સિદ્ધાંત સુણો ચિત્તરાય;
 ચિદ્ધન તે વરતે છે સદા, પર્વત ચિત્ત ભરતું અદબદા. ૧૪૮
 ચિત્ત તું જેટલું ગ્રહી નવ શકે, ત્યાં જાતાં તુજ વાણી થકે;
 જેટલું ચિત્ત તેથી ગ્રહું જાય, તેણે તુજ કોતર ભરી જાય. ૧૪૯
 શનૈઃ શનૈઃ તે ઝરી નીસરે, બુદ્ધિવિલાસ સંસાર જ કરે;
 તે ચૌદ વિદ્યા ચોસઠ કલા, ભાષાભેદના ટાળા ઘણા. ૧૫૦
 સિદ્ધિ અઢારે તેનાં અંગ, નાટકચેટક શબ્દતરંગ;
 સપ્તદ્રીપ નવખંડ જ લગી, તારી વૃત્તિ દીસે ઊભગી. ૧૫૧
 તું તારાં ન પખાં કરી જોય, તારે કૃત્યે તું નવ મોય;
 તું તારું તુજપણું લે ઘેર, તેથી અંતર આવતી સેર. ૧૫૨
 નગ દીસે ખારે કોરડા, અંતરમાં જળના ઓરડા;
 તું તારું પરોવ જો ચિત્ત, તો લેવું મૂકવું થાયે મિત. ૧૫૩

૧૪૫. રોધ=અટકાવ. રોધ્યું=અટકાવ્યું. ૧૪૬. પુષ્ટિ=પોષણ.
 અંતર્ભૂત=અંદર. ૧૪૭. અતિહૃદ=મોટાં સરોવરો, ધરાઓ. પરવરે=
 ચાલે. ૧૪૮. ચિદ્ધન=ચૈતન્યરૂપ મેઘ. અદબદા=આશ્ચર્યભરી રીતે.
 ૧૪૯. થકે=થાકે. કોતર=ખીણ, ગુફા. ૧૫૦. શનૈઃ શનૈઃ=ધીમે ધીમે.
 ટાળા=મેલ. ૧૫૧. શબ્દતરંગ=શબ્દની લહરી. સપ્તદ્રીપ=જંબુદ્વીપ
 આદિ સાત ખેટ ભાગો. ૧૫૨. પખાં=પડખાં, પક્ષ. સેર=ઝરણ.
 ૧૫૩. નગ=પર્વત. ખારે=ખહાર. કોરડા=કોરા. મિત=માપસર.

તે તે તું ને તું તે તે જ, એમ જ છે જો પામે હેજ;
 એમ સમજે તુંનો તું રહે, જો જુગતે આપોપું લહે. ૧૫૪
 ચિંપ્રિય સુત ! તેં એ સત્ય જ કયું, એ સમજે આપોપું ગયું;
 જુગત વિના એ જેમનું તેમ, મધ્યે ચિત્તને સ્થિતનો વેમ. ૧૫૫
 એક વાતનો સંશય ટાળ, જે મુજ શિર અવતરણું આળ;
 ચાલ્યો સઘળો ચેતન ભેદ, મુજને લાગ્યો શોચ ઉમેદ. ૧૫૬
 વિંસાંભળ તાત ! કહું નિર્ધાર, માને નિશ્ચય જે કહું સાર;
 મૂળ તહાં ચેતનનો ઠાઠ, તે તુજને સંભળાવ્યો પાઠ. ૧૫૭
 દર્પણને દષ્ટાંતે કરી, તારી મેં ઉત્પત્તિ કહી ખરી;
 સેજે થાયે ચારે ખાણ, તેમાં મનુષ્યને સ્કુરણા જાણ. ૧૫૮
 પંચ ઇન્દ્રિયું અતિશે જ્ઞાન, કામ ક્રોધ મોહાદિક માન;
 રણવેરે પ્રીતની ગાંઠ બંધાય, આસક્તિ માટે ધણી થાય. ૧૫૯
 મોહ અનંતને વિચરણ ઘણું, હું સહુનો ને સહુ મુજ તણું;
 માનવ દેહ વિષે એ ઘણું, બાકી પ્રવાહી માયા તણું. ૧૬૦
 ગાંઠ બંધાણી એ વાતની, એ સંસૃતિ મનુષ્ય જાતની;
 સેજે છૂટે સેજે બંધાય, સેજે કેાય દિ ચાલી કાય. ૧૬૧
 પ્રાયે તે ચેતનનો ઠાઠ, તારે યોગે ચાલે ધાટ;
 ચિંસુત ! તારું કે'લું શુદ્ધ સાર, એક વાતનો કર નિરધાર. ૧૬૨
 માણસ વિના અનેરી જાત, અતિ વિચિત્ર બહુ દીસે ભાત;
 એ શું ને કેમ તે નીપજે, પાછો પુનરપિ દેહને ભજે. ૧૬૩

૧૫૪. જુગતે=યુક્તિથી. આપોપું=પોતાનું સ્વરૂપ. ૧૫૫. સ્થિત
 =સ્થિતિ. ૧૫૬. અવતરણું=અવતાર. અવતરણું તે. શોચ ઉમેદ=શોક
 અને હર્ષ. ૧૫૮. ખાણ=જરાયુજ આદિ ચાર યોનિ. ૧૫૯. રણવેરે=
 ઋણાનુબંધથી, પૂર્વજન્મના કર્મસંબંધથી. ૧૬૦. વિચરણું=પ્રસાર;
 ફેલાવ. પ્રવાહી=વહેતું. ૧૬૧. સંસૃતિ=સંસારની ગાંઠ. ૧૬૩. પુન-
 રપિ=ફરી પણ.

વિઠસહેજે ખેલ મચે છે સદા, જેમ સાગર લે'ર ને ખુદખુદા;
 ચેતન ઊલસે ભૂત કલોળ, રેણુ તૃણ તોળે વંટોળ. ૧૬૪
 છે નિમિત્તમાત્ર જ વાસના, સામી નથી કાંચ દર્શના;
 તેમ એ પસરયો ચેતનજોગ, ભૂત લેહ પણ છે નિજલોગ. ૧૬૫
 ચિઠકે સુત ! શાસ્ત્રમાંહી શું લખ્યું, શું સમજું ને શું નીરખું;
 વિઠસાંભળ રે તું પિતા ચિત્તરાય, દષ્ટાંતે સંદેહ જ જાય. ૧૬૬
 સ્વભાવસ્થા નર લોગવે, ત્યારે સુખદુઃખ બહુ અનુભવે,
 જ્યારે નર નિદ્રાવશ થયો, એક શરીરે ઊંઘી ગયો. ૧૬૭
 એવામાં જ્યાં થયું સ્વપન, તે વારે પ્રગટયાં બહુ જન;
 પ્રકટયાં પશુપંખી નરનાગ, વણુ નિરમ્યાં પુર ને સૌભાગ્ય. ૧૬૮
 વણુનિરમી સૃષ્ટિ દષ્ટે પડી, તે કે કયાં પ્રદ્વાની ઘડી;
 ચિઠકેને લાઈ નિયંતા કશ્યો, એ તો અવસ્થાલેહ ઊલસ્યો. ૧૬૯
 સાંભળ મારા પુત્ર વિચાર, તુજને પૂછું હું નિરધાર;
 હું જાણું તે કાંઈએ નહીં, તું જે કે તે સાચું સહી. ૧૭૦
 વિઠકાંઈકે તું સમજીને કે, સરખાં સ્વપ્ન ને જાગ્રત બે;
 તેના દૌં તુજને એંધાણુ મળે તો જ રાખે પરમાણુ. ૧૭૧
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ, જાગ્રતથી દીસે સંબંધ;
 તે જ સ્વપ્નમાં પાંચે થાય, નેત્રે સ્વપ્નમાંહી નિરખાય. ૧૭૨
 શ્રવણે ત્યાં સુણી લીજે ઘણું, સ્પર્શનું સુખ કામાદિક તણું;
 ખાટા મીઠા રસના લોગ, ઉત્તમ મધ્યમના ઉપયોગ. ૧૭૩
 હું ને મારું ત્યાં જે હોય, સરવે સાંભળે જાગ્યો સોય;
 જાગ્રત સ્વપ્નમાં શાનો ફેર, કયે વિચાર ટળે અંધેર. ૧૭૪

૧૬૪. લે'ર=સહેર. ખુદખુદા=ખુદખુદ; બિન્દુ. કલોળ=કલ્લોલ.
 રેણુ=ધૂળ. તૃણ=તણખડું. વંટોળ=વંટોળિયો. ૧૬૫. દર્શના=આદ-
 ર્શના, અરીસાના. ૧૬૮. વણુનિરમ્યાં=રચ્યા વિનાનાં. પુર=શહેર.
 સૌભાગ્ય=સુખ. ૧૬૯. અવસ્થાલેહ=અવસ્થાનો પ્રકાર. ઊલસ્યો=પ્રકાશ્યો.

સ્વપ્નપદારથ જાગ્યે ટળે, જાગ્રતનું સ્વપ્ને નૈં મળે;
 સ્વપ્ન તેવું જાગ્રતને જાણુ, અવસ્થા નિષ્ઠે બહુ પરમાણુ. ૧૭૫
 ચિં એ તો સ્વપ્ન અવસ્થા ભૂત, મુંને ભરોસો નૈં અદ્ભુત;
 વિં એમ જ જાણે તાત ! વિચાર, મિથ્યા સઘળો દેહવે'વાર. ૧૭૬
 નિમિત્ત અને નિયંતા બે, ત્યાં જ લગે તું સાચું કે;
 જ્યાં લગી અનુભવ અદ્ભુત નથી, ત્યાં લગી તું દેખે મોરથી.
 ચિં જે હું મુજપણુને લલ કહું, કારણસહિત ભલું નિર્વહું;
 જીવપણુનો નિર્વાહ સ્કુર્યો, ઇશ્વરતા બાધી જાયર્યો. ૧૭૮
 કૈવલ્ય જે કારણ બેઠેલું, તે ભારે લાગે છે ઘણું;
 જહાં જઈ તેને પ્રીછવા, લક્ષરૂપ મોટપ ઇચ્છવા. ૧૭૯
 તારે લક્ષ આધેરો પડે, બુદ્ધિ સરાડે જૈ નવ ચડે;
 વિં તાત ! સરાડું એને નથી, નાંખે જેમ બાણો મહારથી. ૧૮૦
 બળ સારુ ઘણી બુદ્ધિ જાય, પણ આકાશ વિષે ન લખાય;
 મોટપ સારુ સુરત સંચરે, પણ મોટપ સામું ડગ નૈં ભરે. ૧૮૧
 ચિં સુત ! ખરું એ તો એમ જ થયું, એ મુજપણું માન જ ગયું;
 રૂપસહિત અરૂપની માંચ, પેસવું કોય દિયેં નવ થાય. ૧૮૨
 વિં તાત ! તું એ રીતે કાં કહે, દષ્ટાંતે આપોયું લહે;
 જેમ ગજ નૈં દેખે નિજ પૂંઠ, સૂંઠ ન પોંચે પૂંઠે મૂંઠ. ૧૮૩
 માટે જાય નહીં અજ્ઞાત, પોંચે જ્ઞાન તહાં સાક્ષાત;
 પોંચે કહાચિત ઇન્દ્રી છેક, જ્ઞાન તો તન જાણે છે એક. ૧૮૪
 શુંડાદંડ કુંજરની પઠે, ચિતડું જોવા હીંડે હઠે;
 ઇચ્છા તે જે શુંડાદંડ, ફરવ હીંડે શરીર અખંડ. ૧૮૫

૧૭૫. નિષ્ઠે=નિષ્ઠાથી, ધારણથી. ૧૭૮. ભલ=ઉત્તમ, ભલું.
 ૧૮૦. સરાડે=માર્ગે. ૧૮૧. લખાય=લક્ષાય, જોવાય. ૧૮૫. શુંડાદંડ=
 સૂંઠરૂપી દંડ. કુંજર=હાથી. પઠે=પેડે.

કૈવલ્યદેહ તણો નહીં પાર, તે માટે તું એમ વિચાર;
 અવ્યક્ત વૃક્ષ ઉદંબરતણો, તે શાખાથી પસર્યો ઘણો. ૧૮૬
 પ્રહ્લાંડ ઉદંબરે લાગ્યાં અપાર, કોટ ભાતે નેં લાભે પાર;
 ફળસ્થાને છે બહુ પ્રહ્લાંડ, પ્રહ્લાંડે પ્રહ્લાંડે બહુ પિંડ. ૧૮૭
 અંડઅંડમાં હરિ-હર-અજ, ચૌદ લોક સરખી નીપજ;
 એવાં ફળ ત્યાં છે અસંખ્યાત, અવ્યક્તપક્ષની સમજે વાત. ૧૮૮
 તે ફળપ્રત્યે જીવ અનેક, ત્યાં અમિત નેં નીસરે છેક;
 તે જતને ત્યાં ભૌતિકકાય, સૂક્ષ્મે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર થાય. ૧૮૯
 પિંડ પિંડને હૃદે આકાશ, તેથી રોમે રોમે વાસ;
 સૂક્ષ્મ સ્થળે આપણુ બે રયા, તે સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ થયા. ૧૯૦
 એવું ઝીણું તુજ-મુજ રૂપ, કૌં સામર્થ્ય ઇ સુણ ચિત્ત ભૂપ;
 અવ્યક્તવૃક્ષની કીધી વાત, ત્યારે સુરત થઈ સાક્ષાત. ૧૯૧
 અનંત પ્રહ્લાંડે ઘાલી ખાથ, એવા તારા-મારા હાથ;
 સૂક્ષ્મમાંહી તો એવો તું, સ્થૂલપણું તારું શું કહું? ૧૯૨
 તારું સામર્થ્ય એવું રૂઢ, સર્વોંગે તું રે'તો ગૂઢ,
 ત્યાં લગી તારું છે ચિત્ત નામ, એ સમજીને લે નિજધામ. ૧૯૩
 જોવા જ તું તારો પાર, તારે બે વાંકાં નિરધાર;
 તેથી ત્યાં તું જીવ ન ટળ્યો, વસ્તુનો છેડો નવ મળ્યો. ૧૯૪
 તે માટે એ ન ટળે દ્વૈત, એમ સમજે થાયે અદ્વૈત;
 ચિંતું તો ચિદ્રમાં રસબસ થયો, તો જોવા કે'વા નવ રયો. ૧૯૫

૧૮૬. અવ્યક્ત=રૂપ જ નહિ એવી માયા. ઉદંબર=ગિમરો.

૧૮૮. અંડઅંડમાં=ધરધરમાં, ઈંડેઈડામાં. અસંખ્યાત=અસંખ્ય.

૧૮૯. અમિત=અમાપ. ભૌતિકકાય=પાંચ ભૂતોથી બનેલી કાયા; માટીનું શરીર. સૂક્ષ્મતર=વધારે સૂક્ષ્મ. ૧૯૦. હૃદે=અંતરમાં. ૧૯૩. રૂઢ=રૂઢ.

ગૂઢ=ગુપ્ત, ગોપી. ૧૯૪. પાર=છેડો. જોવા જવું અને છેડો એ બે તારાં વાંકાં-છિદ્ર-છે. એ બે દ્વૈત છે. એ ટળી જાય, તો અદ્વૈત થાય.

સૂત્રુંસરખું થૈને ગયું, તોયે શૂન્યે શૂન્યપદ રયું;
 વિ૦અરે તાત ! તું એમ કાં કહે, સમજી સમજ વાંકું લહે. ૧૯૬
 એક જીવપદ ને ઈશ્વરપદ, કેમ તહાં થાશે અદબદ ?
 કેવળ મહાનિધિ છે જ અવાચ્ય, તેનેતું નિજ જાણી રાચ્ય. ૧૯૭
 જે સત્-ચિત્-આનંદ સદાય, તેમાં તત્ત્વપદ બહુ પ્રાય;
 તે મેં તુજને ક'યો પ્રકાર, સદા નિરંતર સારોદાર. ૧૯૮
 ત્યાં તે શૂન્ય કેમ કે'વાય, જે નિદાન એવું છે પ્રાય;
 ચિ૦ કયાં શૂન્યવાદ કરું છૌં હું, તેનો મર્મ સમજી લે તું. ૧૯૯
 એમ જાણીને કરું હું વાદ, પોત પોતાને કીજે સાદ;
 વિ૦ ત્યાં સામે હુંકારો હેવા નથી, એ સ્થળને કાં શૂન્ય કે કથી ? ૨૦૦
 પોતાનું માન્યું ભૂત કલોળ, ઉપજે સમે તત્ત્વનું ટોળ;
 પણ તત્ત્વાતીત નવ જાણિયું, તેણે શૂન્ય તાણી આણિયું. ૨૦૧
 મુજને જોતાં દીસે અસ્થું, ભિન્ન કે'વા કારણ નહીં કસ્થું.
 ચિ૦ કારજ ને કારણ તે તું જ, ઈહાં ચિત્ત ને તહાં તેજપુંજ. ૨૦૨
 દર્પણની ગત જોઈ કળી, અવળસવળ, ધૂંખળ. નિર્મળી;
 વિ૦ સાંભળ તાત ઈહાં તું ધન્ય, મિથ્યામાંહી થયો પતન. ૨૦૩
 તું જ ચિત્ત ને તું ચિદ્રિલાસ, હવે હવો તુંને પ્રહ્લપ્રકાશ;
 અક્ષયપદ જણ્યું તેં ભલ્લ, હવે થયો તું એકલમદ્ધ. ૨૦૪
 જેમ છે તેમ તું આપ સદાય, એમ અખે પદ પ્રીછું જાય;
 જો ચિદ્ જાણે તો વક્ષ ઝાલ્ય, અક્ષય પદ તો છે અજવાલ્ય. ૨૦૫

૧૯૭. રાચ્ય=આનંદ પામ. ૧૯૮. સત્-ચિત્-આનંદ=સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ. તત્ત્વપદ=તે અને તુંનું પદ. ૨૦૦. કથી=કહી. ૨૦૧. ભૂત કલોળ=પંચભૂતોનો આનંદ. સમે=શાંત થાય. ટોળ=ખેલ. તત્ત્વાતીત=તત્ત્વથી પાર એવું બ્રહ્મ. ૨૦૨. અસ્થું=એવું. ઈહાં=અહીં. તેજપુંજ=તેજઃપુંજ, તેજનો સમૂહ. ૨૦૩. અવળસવળ=ગિલટીસૂલટી. ધૂંખળ=ધૂળથી ઝાંખી. ૨૦૫. અજવાલ્ય=અજવાળું, પ્રકાશ.

ચિં ૦ સુણ રે મારા સુત ! તું અંગ, સ્ત્રીપુરુષ ભિન્ન દિસે લિંગ;
 ચૈતન્ય જોતાં નર માદા નથી, પંચભૂત જોયાં મેં મથી. ૨૦૬
 રૂપમાંહી દેખું છું લાત્ય, તે સમજૂતી ઘાટે ઘાત્ય;
 વિં ૦ તાત ! કહું એક સાંભળ વાત, એ તો છે ખીખાની જાત. ૨૦૭
 જેમ ખાંડ કથીરનાં નીપજે રૂપ, ખીખાભેદે ભાત અનુપ;
 બેહુ પડ મળ્યે રૂચ ભરાય, પડમાં કિયો નરને કે માદાય. ૨૦૮
 એ મંત્ર જાણ નરમાદા તણો, ઊંઘો ભાર મ રાખીશ ઘણો;
 ભગલિંગ દેખી ભરમે બહુ, આકારે વળગ્યા છે સહુ. ૨૦૯
 અંતર મરમ વિચારે કોય, તે નર કૌતુકમાત્ર જ જોય;
 ભગ દેખી પરઠે ભામિની, લિંગ દેખી નર માને મની. ૨૧૦
 સંસારની છે એવી રીત, વળી ફરી કહું તને પ્રતીત;
 નારી નર તે એક જ જાણ, તું મનમાં એ પ્રતીત આણ. ૨૧૧
 પ્રાપ્ત કર જો મૂળ વિચાર, કહ્યાં ન જાણે નર કે નાર;
 સ્ત્રીને ગર્ભ કમળ ને લિંગ, પુરુષને દિસે પ્રસિદ્ધ અંગ. ૨૧૨
 બેહુના લિંગ વિષે છે શૂન્ય, તેમાં રજ-વીરજનું ગમન;
 બેહુ પડમાંહી અનંગ નીપજે, સુરતના સુખને બેહુ ભજે. ૨૧૩
 બેહુ પડમાં બેહુનાં અવેવ, નરને સ્થાન નારીનો ભેવ;
 કોઈક ઘટ એવો નીપજે, બેડ આકારને એકલો ભજે. ૨૧૪
 કોઈક ઘટમાં એકે નહીં, તો શેની સ્થિત રાખું સહી ?
 ચિં ૦ સાંભળ સુત ! કશો નથી થાપ, ચૌદ લોકમાં એવો વ્યાપ. ૨૧૫

૨૦૭. ઘાત્ય-ઘાત, રીત. ૨૦૮. રૂચ=રુચિ, ભાવ. ૨૦૯.
 ભગલિંગ=સ્ત્રીની યોનિ અને પુરુષની જનનેન્દ્રિય. ૨૧૦. મની=મનમાં
 ૨૧૧. પ્રતીત=પ્રતીતિ, ખાતરી. ૨૧૨. ગર્ભકમળ=ગર્ભસ્થાન.
 ૨૧૩. રજ-વીરજ=રજ અને વીર્ય. અનંગ=કામ. સુરત=સંભોગ.
 ૨૧૪. અવેવ=અવયવ.

વિ૦ હવે તાત ! સાંભળ ચિત્તરાય, શબ્દ નર શબ્દ માઢાય;

ચૈતન નર માઢા ન કે'વાય, પંચભૂતનું નામ લેવાય. ૨૧૬

બેહુથી હેઠો આલું હું, ત્યારે કહું જે પૂછે તું;

લોક ચૌદમાંહી પરવરું, અંતર આંખ વીંચી બચરું. ૨૧૭

તો કાંઈએ મુખથી બોલાય, જે આં નેત્રો આઘાં થાય;

બ્યારે નેત્ર આઘાં સંચરે, ત્યાં રસના તે શું બચરે ? ૨૧૮

જે પરમેશ્વર કહીને સ્તવું, તો તે નામ પાડવું નવું;

જે માયા કહું તો સ્ત્રી થાય, નામરૂપ કર્તવ્યમાં જાય. ૨૧૯

એ બોલ્યા પાખી શું કરું, માટે રૂપ લખી બચરું.

ચિ૦ શોધ્યું કે'વા કાંઈયે નથી, એટલી વાતો તેં કેમ કથી ? ૨૨૦

વિ૦ સાંભળ તાત ! કથી એ ખરી, તો એ તે અવાચ્ય પાધરી;

ચમકગિરિની સત્તા કરી, લોહનૌકા આવે પાધરી. ૨૨૧

તે અંતરમાં લોહનો ખંધ, તેને આવે ચમકનો ગંધ;

લોહની સુરત ચમકગિરિ જાય, લોહા લીધે કાષ્ઠ ઘસાય. ૨૨૨

બહુ પદાર્થ તે માંહીં ભર્યાં, તે ત્યાં લોહે ચૈતન કર્યાં;

એક ગાંઠ લોહચમક વિષે, તો તું ધન્ય જે તે ઓળખે. ૨૨૩

ચમકસ્થાને તે જ અવાચ્ય, જે સત્તાએ લોહજીવની નાચ્ય;

લોહ ધસંતે જેમ કાષ્ઠ ધસે, તેમ એ જગનૌકા બિલસે. ૨૨૪

તે નૌકામાં પદારથ બહુ, તેમ એ જગત નાનાવિધ સહુ;

ચાળો તો લોહચમક જ તણો, પ્રપંચભેદ ત્યાં ચાલ્યો ઘણો. ૨૨૫

૨૧૮. સંચરે=જાય. રસના=શુભ. ૨૨૦. પાખી=સિવાય.

૨૨૧. ચમકગિરિ=ચૂંબકનો પહાડ. લોહનૌકા=લોહાની હોડી.

૨૨૨. ખંધ=પાટો, સંખંધ. સુરત=વૃત્તિ. કાષ્ઠ=લાકડું. ૨૨૩. લોહ-

ચમક વિશે=લોહા અને ચમકમાં. ૨૨૪. લોહજીવની નાચ્ય=લોહાણી

જીવનો નાચ. ધસંતે=ધસતા, દોડતા. જગનૌકા=જગતરૂપી હોડી.

૨૨૫. નાનાવિધિ=ગતગ્નતના.

જે લોહ-ચમકને સંબંધ નો'ય, તો કારજકારણ કેવા નથી કૈય;
એણે ભેદે ચાલે ભાત, તો સ્ત્રીપુરુષ શું પૂછે ભત ? ૨૨૬

પૃથ્વી તે સર્વે સ્ત્રીલિંગ, અપ તેજ આકાશ નપુંસક અંગ;
પુરુષ લિંગ વાયુને કહે, રૂપવચનને સહુ કૈય વહે. ૨૨૭

કૈય ન ભાંખે ફરી બોલાય, વિચાર કહે શું પુરવું ભય;
વિન્તાત ! વસ્તુ મેં કાંઈક લહી, અળગી પડી કિંમત નેં થઈ. ૨૨૮

માદક ભખી માદકનું રૂપ, જેવા હીંડે મૂળશું રૂપ;
માદક હુંથી અળગો કરું, હુષ્ટપુષ્ટ વચને ઉચ્ચરું. ૨૨૯

એવો શો મારે અભિલાષ, સામર્થ્ય હોય તો તું કાંઈ દાખ;
એ રીત છે સૂક્ષ્મ વાત, સમજીશ તો થાઈશ સાક્ષાત. ૨૩૦

છે કાયા વિના કાયાનાં કૃત્ય, જેમ હાથે કંકણ દીસે તર્ત;
જે માદક ઔષધિમાં હતો, ત્યાં તે છતે રહ્યો અણછતો. ૨૩૧

ઔષધિ જે નર ભક્ષણ કરે, ત્યારે માદક ત્યાં અવતરે;
અનંત પરાક્રમ કરે ત્યાં રહ્યો, બહુ પ્રકારે પોતે થયો. ૨૩૨

બોલે ચાલે ભોગવે સ્વાદ, બહુ ડહાપણ કાં બહુ ઉન્માદ;
તે એકે એન નો'ય તુજ વિષે, તેમનો તેમ હતો ખાધા પખે. ૨૩૩

ખાતાં દીઠા બો'ળા રંગ, માદકકેરા જેવા ઢંગ;
એટલા ઉફરું શું દેખીશ, મેં સર્વસહિત કહ્યો સર્વ ઈશ. ૨૩૪

ચિત્ત તું ત્યાં જેમ માદકવાન, ચિત્ત માદક તેં કીધું પાન;
રગરગમાં તે માદક ચઢ્યો, મન વચ કર્મ સહુમાં ફેર પડ્યો. ૨૩૫

૨૨૭. સ્ત્રીલિંગ=નારીની યોનિ. અપ=પાણી. નપુંસક=વ્યંડળ.
૨૨૮. ભાંખે=ભાખવાથી, કહેવાથી. પૂરવું=આગળ. ૨૨૯. માદક
ભખી=કેદી વસ્તુ ખાનાર. હીંડે=છાંચે. ૨૩૦. દાખ=ખતાવ.
૨૩૩. ઉન્માદ=ગાંડપણ. એન=ચિત્ત. ખાધાપખે=ખાધા સિવાય.
૨૩૫. માદકવાન=કેદવાળો.

ફાટયું આચરે ફાટયું બકે, બાણે પણ બાળવી નૈં શકે;
 જે બેવા કીધું તું ભક્ષ, તે બાણે નૈં પોતે રહે અક્ષ. ૨૩૬
 તેમ તું તે તું ને તે તે તે, એ મહા અનુભવ ચિદ્ર તું એ;
 પોતામાં વીંચે વીંચણું, તે સમજે તો સારું ઘણું. ૨૩૭
 ચિત્ત તારી કિંમત નૈં થાય, તારાં મૂળ ઊંડાં છે પ્રાય;
 મૂલ થાય તે ઓછી વસ્ત, મૂલે મહાત્મ થાયે અસ્ત. ૨૩૮
 તે તું બાણે ચૂકી હદ, તારું નિદાન તો છે અદબદ્દ;
 અચંચું વીર્ય તારું ચિત્તનામ, પણ મુજ વિના તેં ઓછ-હામ. ૨૩૯
 અચાનક જ્યારે હું ઊમટ્યો, તો નિજ રૂપ થૈને આઘો વટ્યો;
 અવાચ્ય વીર્ય શું બાણી વહે, તે ચિત્ત મુજને લેખું દે. ૨૪૦
 સુણ ચિત્ત એ કેવો ન કે'વાય, ત્યાં નિજકલણ તુજ ચિત્તરાય;
 જેમ મેઘનિશા હોય ઘોર, ચંદ્ર નક્ષત્ર ઢંકાણું ભોર. ૨૪૧
 કીડી કુંજર નાવે દૃષ્ટ, યો'ળી થાયે તિમિરની વૃષ્ટ;
 એવામાં ઝબકી દામિની, તે દિવસ નો'ય નો'ય બમિની. ૨૪૨
 પણ સહુ દીહું ઝાતકારજ કરી, જેને રહ્યું તું તિમિર આવરી;
 સૂર્ય ચંદ્ર તારા વિણ સાર, મહા અગ્નિ કેરો ઝાતકાર. ૨૪૩
 એનું સિદ્ધાંત તું સાંભળ ચિત્ત, તારું મૂળગું કહું હું વિત્ત;
 હું તું અદબદ્દ નરબદ્દ ધૂંધકાર, નહુતાં તત્ત્વ નહુતા આકાર. ૨૪૪
 ઉડુ નહુતા, ઉડુગણપતિ બાણ, નહુતાં તત્ત્વ વેદ સ્મૃતિ પુરાણ;
 નહુતા શિવ બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ, નહુતું શીત અને વળી ઉષ્ણ. ૨૪૫

૨૩૬. ફાટયું=ગમે તેમ. અક્ષ=જન્મ-માંધ. ૨૩૭. વીંચે વીંચણું=વહેંચણુ વહેંચે. ૨૩૮. વસ્ત=વસ્તુ. મહાત્મ=માહાત્મ્ય, મોટાઈ. ૨૪૧. કલણ=સમજણ. મેઘનિશા=મેઘવદી રાત. નક્ષત્ર=તારા. ૨૪૨. વૃષ્ટ=વૃષ્ટિ. ૨૪૩. ઝાતકાર=ઝંખકારો, પ્રકાશ. ૨૪૪. હું તું... ધૂંધ-કાર=હું અને તું એ ભાવે આશ્ચર્યરૂપ બ્રહ્મના લીલાસહાયક (નર્મદ) તથા વટોળિયાએ થતાં અંધારાં છે. ૨૪૫. ઉડુ=તારા. ઉડુગણપતિ=તારાઓના સમૂહનો સ્વામી, ચંદ્ર.

અકસ્માત ઝળક્યો તું પિતા, તારે સહુકો દીઠા છતાં;
 પ્રહ્લાંડ આઘ પતંગિયા લગી, તારી ચમક ચઢિદિશે ઉમગી. ૨૪૬
 હરિ હર અજ તુજમાંથા થયા, તુજમાંથા વરતે તે રયા;
 તહાં મહાઅગ્નિ તેમ ઇહાં અવાચ્ય, ત્યાં વિદ્યુત તેમ ઇહાં ચિત સાચ.
 એમ પ્રહ્લાંડની ગણ્યે નીપજ, પિંડ ગણે તોય એમ જ ભજ;
 પ્રહ્લાંડ સ્કુર્યું ત્યાં ઇશ્વર થયો, પિંડ સ્કુર્યું ત્યાં જીવ થૈ રયો. ૨૪૮
 કદાચિત જીવ તું વૈકુંઠ જાય, તોયે તું તુજમાં અવગાહ્ય;
 અષ્ટ મહાસિદ્ધિ કરે કિંકરી, તોય તે તારી ચિત્ત ! આચરી. ૨૪૯
 ચિં એથી અળગો શો નીકાળ, તેની કાંઈ કાઢી છે ભાળ;
 વિં સાંભળ ભાળ તું દાદા તણી, તે દાદે પેર કહી આપણી. ૨૫૦
 મુજદ્વારા જો પ્રકાશે વાટ, તો તુજને તે જોસે ઘાટ;
 ઘણા પ્રકાર છે મળવા તણા, નિદાન જોતાં નેઠ આપણા. ૨૫૧
 જોગ અખંડિત દિલમાં વસે, જો તું તારું આપ અભ્યસે;
 નોળીનું નર પરાક્રમ કરે, અધોમુખ કમળ ઊર્ધ્વમુખ ધરે. ૨૫૨
 સગુણુ લક્ષિત દાસ આકાર, તો એ તે તારે જ આચાર;
 ધ્યાન શૂન્યમાં શબ્દ ઉચ્ચરે, તે તુજ સાધે લટકા કરે. ૨૫૩
 જ્યાં તુજમાં તું પાછો વળ્યો, ત્યારે ચમક સઘળો નીકળ્યો;
 વંશ વિચારે અંશ ઓળખે, ઇચ્છા ટાળે ને આપોપુ ભખે. ૨૫૪
 એમ થકો જેવો રે તું, પિંડપ્રહ્લાંડ ને તારે શું ?
 ત્યારે તું તો છે જ અવાચ્ય તદ્રૂપથો તું રાચ ન રાચ્ય. ૨૫૫

૨૪૭. વરતે=વૃત્તિમાં. વિદ્યુત=વીજળી. ૨૪૮. અવગાહ્ય=અવ-
 ગાહન કરે, સ્નાન કરે. કિંકરી=નાકરડી. ૨૫૦. દાદા=પિતામહ-બ્રહ્મા.
 પેર=રીત. ૨૫૧. વાટ=રસ્તો. નેઠ=અનિષ્ટ. ૨૫૨. નોળી=પેટના
 નળ ફેસ્વવાની ક્રિયા, નોળીકર્મ. અધોમુખ=નીચા મોંવાળું. ઊર્ધ્વ-
 મુખ=ઉપર મુખવાળું. ૨૫૪. ચમક=ચુંબક. ૨૫૫. રાચ ન રાચ્ય=
 રચનામાં—દ્વારામાં આનંદ ન લે.

ત્યાં તારું તુજને કેા નથી, આણી મોર સૂતી મહારથી;
 ચિ૦ અવાચ્ય વીર્ય ત્યાં તે હું ખરો, એણે સ્થળે મર્મ આકરો. ૨૫૬
 ત્યાં મુજવિના કેાણુ પરાક્રમે, ચિદ્ર અભાવ તે રૂપે રમે;
 મહાભૂત ઈશ્વર પ્રહ્લાંડ, તેનો અંશ આ ભૌતિક પિંડ. ૨૫૭
 એટલું ચિત્ત કહે મેં ગ્રહું, પણ અરૂપી રૂપે કેમ થયું ?
 અરૂપ હતું તે થયું રૂપવાન, અગ્રાહ્યને ગૃહવાનું ભાન. ૨૫૮
 ચિત્ત કે એને ઘાટ બેસાર, અન્ય શાસ્ત્ર મેં કયું નિઃસાર;
 વિ૦ બે આ અરૂપરહું આકાશ, ત્યાં સહસા હોય અભ્રપ્રકાશ. ૨૫૯
 તે ઉપજે ત્યાં ન પડે ખાણ્ય, ડગ ન ચડે ત્યાં સમે નિર્વાણ;
 એવું અધર ચાલે જ સદૈવ, એ વાદળમાં ઉપજે જીવ. ૨૬૦
 જીવવૃત્ત્યે કેાય દી નવ રહે, તે ખોખાં કેાય માનવગૃહે;
 તે કાદવમાંથી પીયે નીર, શીતળ કરી પછી મૂકે શિર. ૨૬૧
 અરૂપી રૂપે એમ થયો, નભમાં અભ્ર કેાણુ કરવા ગયો;
 તહાં જેમ સહસા ઉડી ઉપાધ્ય, અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટ એણી પેરે સાધ્ય. ૨૬૨
 અભ્રસ્થાની પંચ મહાભૂત, ખોખાં તે પંચીકરણભૂત;
 અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટતન એણી પેરે થયું, તે અગ્રાહ્ય ગ્રાહ્ય કેમ ગયું. ૨૬૩
 તેનો તું સુણી લે પ્રતિખેધ, જેણે ભવનો ભાંગે રોધ;
 અગ્રાહ્ય તે ગ્રહવા કેાણુ છે, એ તો ભૂત ભૂતને ગૃહે છે. ૨૬૪
 સોનું તોળીએ કાટલાં વડે, તો સરખે તોલે કાંટે ચડે;
 સંખ્યાની કળ કાટલામાઘ્ય, કાર્યવાદીને બેસે ઘાટ. ૨૬૫

૨૫૬. મોર=મોડોર, છાપ. ૨૫૭. પરાક્રમે=પરાક્રમ કરે.
 ૨૫૮. અગ્રાહ્ય=પકડી ન શકાય એવું. ગ્રહવાનું=પકડવાનું. ૨૫૯.
 નિઃસાર=સાર વિનાનું. સહસા=એકાએક. અભ્ર=વાદળું. ૨૬૦. ખાણુ=
 ખચકો. ૨૬૧. વૃત્ત્યે=વૃત્તમાં, બંધારણમાં. ખોખાં=કલેવર. ૨૬૨.
 ઉપાધ્ય=ઉપાધિ. ૨૬૩. અભ્રસ્થાની=વાદળાને સ્થાને. પંચીકરણભૂત=
 પાંચ તત્ત્વોના સમૂહથી થયેલું પાર્થિવ શરીર. ૨૬૪. પ્રતિખેધ=ઉપદેશ.
 ૨૬૫. કળ=ચાંપ. કાટલામાઘ્ય=કાટલાને કારણે. કાર્યવાદી=કાર્ય કહેનાર.

તેનો કર્તા વસ્તુવિચાર, ભૂતકલોળ દીઠો નિધાર;
 અવની હેમ ને અવની લોહ, અવની જાણે ટળ્યો સહુ મોહ. ૨૬૬
 ગ્રાહ્યગ્રાહક બેઉ ભૂતવિચાર, એ આકારે ગ્રહ્યો આકાર;
 ચિં ૦ સુત! એતો તેં અદ્ભુત કહ્યું, એમ અવાચ્ય અભોગત રહ્યું. ૨૬૭
 વળી એક મોટો છે ખ્યાલ, તે રૂડી પેરે ઘાટે ઘાલ;
 અવાચ્યકારણ નહિ એક અનેક, ત્યાં ન પોચે વાણી ને વિવેક. ૨૬૮
 ત્યાં વિચાર જો પેખિયે ખિંખ, તો તેનું ગણિયે પ્રતિખિંખ;
 ખિંખપ્રતિખિંખ નથી તે ઠાર, જેટલાં ચિત્ત તેટલા આકાર. ૨૬૯
 એહેનો જોને જોસે ઘાટ, તો અતિ સારું થાયે નાટ;
 દ્રુમ સાગર પર્વત વન નદી, મણિ મંત્ર ચેટક ઔષદી. ૨૭૦
 એવું સામર્થ્ય દીસે લાંબ, સહુ સહુમાં મૂળગુ પ્રતિખિંખ;
 વિ ૦ અરે તાત! સાંભળ તું ચિત્ત, દષ્ટાંતે સંશય થાય વીત. ૨૭૧
 ચામખેડું છે દીપક વડે, દીપવિના ન રમત ઊમડે;
 ચામખેડા પડે ભક્તિભેદ, સર્વતોગોચર હોએ વેદ. ૨૭૨
 નાનારૂપ આવી રહે જાય, દીસે દીપતણે મહિમાય;
 સૂર્ય હોય તારે નોયે ક્ષણ દિવાતિભિરતણું દેખણું. ૨૭૩
 દીપકસ્થાને તું ચિત્તરાય! દેહ મંડ્ય કરી જોડો માંચ;
 ખારથકી દીસે તુજમાટ, અંતર તુજ વડે ચાલે ઘાટ. ૨૭૪
 અજ્ઞાનનિશા લગી એ ખેલ, સંકલ્પ નટ એ ચલવે વેલ;
 જ્ઞાનોદયે કરી ભાંગ્યો ભર્મ, ત્યારે દીઠાં આળાં ચર્મ. ૨૭૫

૨૬૬. હેમ=સોનું. ૨૬૭. અભોગત=અભોગનું, છેદના આંકનું.
 ૨૭૦. ચેટક=નદી. ૨૭૧. લાંબ=લાંબું. વીત=જતું રહેલું. ૨૭૨.
 ચામખેડું=મદારીની ઝાળી. સર્વતોગોચર=અધી રીતે સમજાય એવો.
 ૨૭૩. નાનારૂપ=વિવિધરૂપ. ક્ષણ=ક્ષણ પણ. દિવાતિભિરતણું દેખણું=
 દિવસના અંધારાનો દેખાવ. ૨૭૪. અજ્ઞાનનિશા=અજ્ઞાનરૂપી રાત્રી.
 વેલ=વેલી. જ્ઞાનોદય=જ્ઞાનનો ઉદય. ભર્મ=મરમ, ભ્રમ. આળાં=કાયાં.

તારું સ્કુર્ણુ જ દેખે તું, આદ્ય અવાચ્ય કારણુ જોતાં શું;
 તું અવાચ્ય કેરું પ્રતિબિંબ, તે માટે તું પ્રાપ્ત શંભ. ૨૭૬
 એણે લેઢ પિંડ પ્રહ્લાંડ, પ્રહ્લાંડે પ્રહ્લાંડે એમ જ મંડ;
 પિંડે પિંડે એક માંડણી, એમજ સમજ રાખ આપણી. ૨૭૭
 એમ સમજે તું છે સાક્ષાત, અન્ય શાસ્ત્ર તે સ્વપ્નની વાત;
 ચિંત્વદ્વલ સુત ! તું ધન્ય વિચાર, તત્ત્વસાર કીધો નિર્ધાર. ૨૭૮
 મૂળ કહ્યું તે છે વૃત્તાંત, એમાં સંશય નેં એકાંત;
 નિજ માહાત્મ્ય ત્યાં મોહું કહ્યું, એમાં કાંઈ કે'વા નવ રહ્યું. ૨૭૯
 મૂળમાં તમે તો છો અનંત, પણ પદ નહિ રે'શે ત્યાં અંત;
 જેવો સોડ' છે સાક્ષાત, તેમ ન રે'વા એ ઉત્પાત. ૨૮૦
 એનું શું કારણુ છે અંગ, વિશદ કરીને કે પરસંગ.
 વિંસાંભળ તાત ! એ વૈગુણુ વચે, જે તુજને બહુ લોજન રુચે. ૨૮૧
 લોગ રુચે મહામોહને માટ, તે રાજસુત પાડે વાટ;
 આજ લગે કહી જે મેં વાત, તે તારું કારણુ સાક્ષાત. ૨૮૨
 તું કારણુ જે કારજતણું, તે જ વગોવે તુજને ઘણું;
 ચિદપણું ખોઈ ખેઠો જે માટ, જેનો મોયો કરે અટાટ. ૨૮૩
 ચિંત્રિય સુત ! તું મુજને સમજાવ, મોહની જાળ કરે અસંભાવ;
 વિંઅરે તાત ! તું તો ચિદ્રૂપ, તારું તેજ નિદાન અનુપ. ૨૮૪
 તું મોટો ને અતિ આધીન, કામક્રોધ આગળ અતિ દીન;
 કહાવે તારા પણ તત્ત્વથી, અમલ કરે તારા સત્ત્વથી. ૨૮૫
 સેવક તારા ઠગી લે તને, તું ન જાણુ જે ગ્રાહક કને;
 તારે એથી સંબંધ આકરો, વિયોગ પડે તો ખેડિએ મરો. ૨૮૬

૨૭૬. શંભ=શંભુ, નિરાકાર. ૨૭૭. માંડણી=ગોઠવણુ.
 ૨૭૮. વસ્ત્રલ=પ્રિય. તત્ત્વસાર=તત્ત્વનો સાર. ૨૭૯. એકાંત=નક્કી.
 ૨૮૦. ઉત્પાત=પીડા, અનિષ્ટ. ૨૮૧. અંગ=પ્રિય ! પરસંગ=પ્રસંગ.
 વૈગુણુ=વિગુણતા, ગુણરહિતપણું. ૨૮૨. રાજસુત=રજેગુણ. ૨૮૩.
 કારજ=કાર્ય. ૨૮૪. અસંભાવ=સંશય.

કામ ક્રોધ મચ્છર મોહ માય, તું મરતે તે તરત મરી જાય;
 તું જીવે એ જીવે ખરા, અન્યોઅન્ય સંબંધ આકરા. ૨૮૭
 ચક્રમક્રમાંથી નીકળે આગ, તેને ન મળે વળગ્યા જાગ;
 કાંઈ ન થાય અગ્નિ એકલે, તત્ક્ષણ પાછો થૈને વળે. ૨૮૮
 તે જો કર્કને વળગી જાય, તો જીવતે મોટેરો થાય;
 માયા કાળચક્ર આથડે, મહા અગ્નિથી ફૂલ જ પડે. ૨૮૯
 તે ચૈતન્ય નરાળું ચિત્ત, કામ ક્રોધ ફલ જૂતનું વિત્ત;
 તેને વળગ્યો બધે અનંત, શેષનાગ વૈકુંઠપર્થત. ૨૯૦
 શુચિ અશુચિ જીવોને વરે, ઈંદ્રિ વિષે સરખો આવરે;
 અસંભાવના ઊપજે ત્યાં. વિપરીત ભાવના શું બંધાય? ૨૯૧
 ચિંત્તે મારું મૂળ લક્ષણ કહું, જ્યારે જ્ઞાનમાં ઊપજી ગયું;
 તે ઘટતો મુજ કહે ઉકેલ, ત્યાં ચિત્તનો હોય એવો ખેલ. ૨૯૨
 વિંતાત! ઊપજમાંડીં છે યુક્તિ, સાંભળ તે તે કહું વિવક્તિ;
 સ્વાંતર્ણુદ અહિને મુખ પડે, તેનું હળાહળ થૈને ચડે. ૨૯૩
 છીપમાંડિ મુક્તાક્ષણ થાય, તેને માણસ સકળ સરાય;
 માટે જ્ઞાનને તું એમ જાણ, યુક્ત કહું તે ઉરમાં આણ. ૨૯૪
 એમ સમજ તું ચિત્તરાજન, તારે તો મુખ્ય બે પ્રધાન;
 ડાબો મોહ જમણો વિવેક, બેઉનાં લક્ષણ જૂજવાં છેક. ૨૯૫
 પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ સ્ત્રી તુજતાણી, એક એકને સંપત ધણી;
 કામ ક્રોધ ને મચ્છર માય, હુગ્ધા મમતા અસૂયા પ્રાય. ૨૯૬

૨૮૭. મોહ=મત્સર. માય=માયા, પ્રીતિ. ૨૮૮. જાગ=જાગ્યા.
 તત્ક્ષણ=તરત જ. ૨૮૯. કર્ક=કપાસની કળી. ફૂલ=તણખો. ૨૯૦.
 જૂતનું વિત્ત=પંચ મહાજૂતોનું ધન. ૨૯૧. શુચિ=પવિત્ર. અશુચિ=
 અપવિત્ર. આવરે=ઢાંકે. ૨૯૩. વિવક્તિ=સ્પષ્ટ સમજૂતી. સ્વાંતર્ણુદ=
 સ્વાતિ નક્ષત્રમાંનું મેઘગિન્દુ. અહિ=સાપ. ૨૯૪. સરાય=વખણાય.
 ૨૯૫. ચિત્તરાજન=ચિત્તરાજ! ૨૯૬. સંપત=સંપત્તિ. અસૂયા=
 અદેખાઈ.

એ છે ઘણા કહું સંક્ષેપ, એ સઘળો પ્રવૃત્તિ આક્ષેપ;
 વિવેક વિચાર સંયમ ને શાંત, સહાય સત્ય સંતોષ અચિંત્ય. ૨૯૭
 દયા ધર્મ એ સઘળા જેહ, વર્ણવું શું તુજ આગળ તેહ?
 એ આદિ છે બહુ નિવૃત્તિ, કુટુંબ કેટલું કહું પ્રવૃત્તિ. ૨૯૮
 વામાંગે જો આવે જ્ઞાન, તેહ સ્થળે છે મોહ પ્રધાન;
 જ્ઞાન ભોગવે પ્રવૃત્તિ વડે, નિવૃત્તિમાં જતાં આખડે. ૨૯૯
 ઊપજે જ્ઞાન જો દક્ષિણ અંગ, ત્યાં મંત્રી સે'જે વિવેક સુચંગ;
 વિવેકતણી નિવૃત્તિ છે માય, તે તેના રંગમાં લે જાય. ૩૦૦
 વિવેક વડે જે છે નિજભોગ, તે શોભે અદ્ભુત અમોઘ;
 ચિંપ્રિય સુત! કે'ને એ જ વિચાર, પ્રાપ્તિમાં કાંઈ સારાસાર.
 વિંહવે કહું એનું દષ્ટાંત, ભૂચર ખેચર હોયે જાંત. ૩૦૧
 ભૂચરને જો આવે પાંખ, પણ ઊડી ન શકે નિઃશંક;
 ખેચર જેવી ગગનગતિ કરે, ભૂચર તેવો નેં સંચરે. ૩૦૨
 ચિંપુત્ર ગગનગતિ જ્યારે થૈ, ભૂઉપાધ્ય ભૂ ઉપર રૈ;
 તે ભોગવણીમાં છે ભેદ, એ સંશયને કર ઉચ્છેદ. ૩૦૩
 વિંભૂ ઉપરનો જે અધ્યાસ, થૈ નેં શકે નિરાણો હાસ;
 ગુરુ વડે પાંખો આવી ખરી, ઊડે પણ પડે પાછો ફરી. ૩૦૪
 વામજ્ઞાની મોહદ્વારાતણો, વાત-વિષે ખેંચાણો ખરો;
 તન મન સુખ તે પ્રવૃત્તિસંગ, નિવૃત્તિ આકાશશું ન મળે રંગ.

૨૯૭. આક્ષેપ=વાંધો. ૨૯૮. વામાંગે=ડાળા અંગમાં. આખડે
 =ઝગડે, લથડી પડે. ૩૦૦. દક્ષિણ અંગ=જમણું (અંગ-પડખું).
 સુચંગ=સુંદર, શ્રેષ્ઠ. ૩૦૧. અમોઘ=સદૃશ. ભૂચરખેચર=પૃથ્વીમાં ને
 આકાશમાં ફરનારા. ૩૦૨. પાંખ=પાંખ. ગગનગતિ=આકાશમાં ઊડવું.
 ૩૦૩. ભૂઉપાધ્ય=પૃથ્વીની ઉપાધિ. ભોગવણી=ઉપભોગ. ૩૦૪. હાસ=
 નાશ. ૩૦૫. વામજ્ઞાની=ડાળા અંગવાળો જ્ઞાની-મોહમય જ્ઞાનવાળો.
 પ્રવૃત્તિસંગ=પ્રવૃત્તિની સોખત.

વિવેકદ્વારા જે નિજજ્ઞાન, ચિદાકાશમાં તેનું ધ્યાન;
 વૃત્તિમાત્ર આવે દેહભણી, સુરત રહે ચિદ્માં તે તણી. ૩૦૬
 તે માટે દ્વારોમાં ફેર, લૂખી વૃત્તિ ટળે અંધેર;
 મુક્તિલગે છે તે એક વાટ, વિવેકે ચાલે નરાળો નાટ. ૩૦૭
 ૦ વિવેકતાણું બળ કે તું કશું, જેમ તેજ દીપમાંહી વસ્યું;
 દીપક જ્યાં મહાતેજે મળ્યો, ટળવા કોણ ને ક્યાંથી ટળ્યો!
 ૦ કહું તાત ! જિંડું સ્થળ એહ, જ્યાં ન મળે દેહી ને દેહ;
 તેહથકી ભોગવણી અલગ, દૃષ્ટાંતે સમજી લે સળંગ. ૩૦૮
 જે પારો ઔષધિએ મરે, તેની શીશી નીપજે સરે;
 તેનાં પરાક્રમ હોય અમોઘ, જે અનુભવે તે થાય અરોગ. ૩૧૦
 ગુટકાકેરી નીપજ થાય, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે જાય;
 મૂવા પછી બહુ પરાક્રમ કરે, પ્રજ્ઞાવાનની સુરત સંચરે. ૩૧૧
 પારો ગંધકથી મરી જાય, દીસે નેં અતર મુરછાય;
 થંભે નહિ અગ્નિની પાસ, કયો કરાવ્યો થાયે નાશ. ૩૧૨
 વિવેકવિના તે એવું જ્ઞાન, નીરસ થેને વરતે નિદાન;
 ૦ પરાકાષ્ઠા તેં સુચવી વાત, જેવું હતું તેવું સાક્ષાત. ૩૧૩
 સરસ થયાનો શિયો વશેક, તે આદિનો કરો વિવેક;
 ૦ સરસ થયાનું એ એંધાણ, દેહથકી ટળે દ્વૈતનું ભાન. ૩૧૪
 ૦ વાત મૂવાની જીવતે કહી, તે તે હું કેમ માનું સહી?
 સ્વપ્નસાખ્ય દેવા નહિ કોય, એવું સરખું તે ત્યાં હોય. ૩૧૫

૩૦૬. ચિદાકાશ=ચિતરૂપી આકાશ. સુરત=ધ્યાન. ૩૦૭. દ્વારો=માર્ગો, બારણાં. લૂખી=નિઃસંગ, નિષ્કામ. નાટ=ખેલ. ૩૦૮. દેહી=દેહવાળો આત્મા. ૩૧૦. અરોગ=રોગ વિનાનો. ૩૧૧. ગુટકો=ગોળી. પ્રજ્ઞાવાન=બુદ્ધિમાન. ૩૧૨. મૂરછાય=મૂચ્છા પામે. ૩૧૩. પરાકાષ્ઠા=છેલ્લી હદ. ૩૧૪. શિયો વશેક=શો વિશેષ. ૩૧૫. સ્વપ્નસાખ્ય=સ્વપ્નની સાક્ષી.

વિ૦ સાંભળ વાત હવે ચિત્ત ભૂપ, હું!જ્યાં રહીને કહું અનુપ;
 મુજપણું રાખી બોલું હું, તો કહી દેજે જીવતો તું. ૩૧૬
 પિંડપ્રહ્લાંડ પરેરી રેણુ, ત્યાં જ રહ્યો હું બોલું વેણુ;
 જાણે પડછંદાની પડે, તું જાણી બોલે છે હડે. ૩૧૭
 પણ ત્યાં બોલવા સરખું નથી, તુજ ઉદ્દેશે વાણી કથી;
 ચિ૦ સુણ સુત! જ્યાં હોએ આકાશ, ત્યાંથો હોએ શબ્દપ્રકાશ. ૩૧૮
 તે માટે જાહે છે ઘોષ, તું છું ત્યારે શું છે મોક્ષ?
 વિ૦ સુણ રે તાત ! જહાં આકાશ, તહાં શબ્દે ને હોય સમાસ. ૩૧૯
 બોલતાં એવો મુજ લક્ષ, જોવા એ તો મારી ચક્ષ;
 મુજ જોતાં એવું છે સદા, તે થૈ વર્તે થાએ દધા. ૩૨૦
 ચિ૦ વર્ત્યાની કે શી થે પેર, પિંડસહિત એકપણે ફેર;
 વિ૦ હવે તાત ! સાંભળ ચિત્તરાય ! છોરુ પિતાકાંધે ચડી જાય. ૩૨૧
 તેને પૂછવી પડે ન વાટ, થાકે નહિ ને કરે અટાટ;
 પિતા કરે યોગખેમની પેર, જાગે જાંધે પણ ઘેરનો ઘેર. ૩૨૨
 દેશકાળ ત્યાં તેને નહીં, પિતાવૃત્યમાં વર્તણુ રહી;
 પર્વત ચડે જાય પાતાળ, રંચ આયાસ ન પામે બાળ. ૩૨૩
 વસ્તુ વિષે એમ દીકું આપ, તેને નહિ સંસાર આલાપ;
 અસંભાવના તેને નહિ, જેણે એવી ગૂઢ ગતિ ગૃહી. ૩૨૪
 ચિ૦ પ્રિયસુત ! એ તો ગતિ છે ગૂઢ, તુજવિણુ હું છું જેવો મૂઢ;
 હવે જેમ દેખાડે વાટ, તેમજ હું ચાલું રૈ ઘાટ. ૩૨૫
 દેહ વળગિયો સરખો મને, દેહને ઇંદ્રી વળગ્યાં કને;
 ઇંદ્રીને વળગ્યા સર્વે વિષે, તે ત્યાં ન રહે કીધા પખે. ૩૨૬

૩૧૭. પરેરી=દૂર. રેણુ=રેણુ, રજકણ. ૩૧૮. ઘોષ=અવાજ.
 ૩૨૦. ચક્ષ=ચક્ષુ, આંખ. દધા=દુગ્ધા, પીડા. ૩૨૧. પિતાકાંધે=
 પિતાની ખાંધ ઉપર. ૩૨૨. અટાટ=વ્યર્થ. યોગખેમ=યોગક્ષેમ.
 ૩૨૩. રંચ=જરા પણ. આયાસ=મહેનત. ૩૨૪. સંસારઆલાપ=
 સંસારની વાત.

કરતા પડે શખ્દનો માર, તેનો શો કરવો પ્રતિકાર;
 વિ૦ અરે તાત! સાંભળ તું ચિત્ત! સત્ય વરતાવે તેમ તું વર્ત્ય. ૩૨૭
 સત્ય દેખાડે સૂધી વાટ, સત્ય વિના નેં પામે ઘાટ;
 તું સત્ય અગવો આગળ કરે, તે પૂઠે જો તું સંચરે. ૩૨૮
 પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ ભોગવ સત્ય વડે, તો કયાંયે નેં ભૂલો પડે;
 સત્ય ખોયું તેણે ખોયું સર્વ, જ્ઞાન કથી રખે આણે ગર્વ. ૩૨૯
 ચિ૦ જ્ઞાન તહાં સત્યનું શું કામ, શું ઉત્તર દેવાનું કામ ?
 વિ૦ જ્યારે તું નિદ્રાએ સુવે, ધમ્યું ધમ્યું તે વાંચે ખુવે. ૩૩૦
 એ ઉપર આપું દષ્ટાંત, જો સમજીશ તો થાશે શાંત;
 જેમ કોય મહોટો મહારાજ, અંધથકો કરતો હોય કાજ. ૩૩૧
 તેની પ્રજા હોય મહા દુઃખી, ચક્ષુહીન જેહનો રે મુખી;
 નેત્ર વિના તે ન્યાય કેમ કરે, મંત્રીનું ગમતું આચરે. ૩૩૨
 મોહ આદિ દૈ કામ ને ક્રોધ, એવા પ્રધાનતણે તુજ ખોધ;
 તેણે કરી વણસે તુજ પાણું, તે માટે હું કહું છું ઘણું. ૩૩૩
 ચિ૦ સાંભળ રે પ્રિય પુત્ર વિચાર, મુજ સાથે એનો અવતાર;
 તે કેમ મુજથી અળગા થાય, જેમ દીપકે તેજ વયું જાય. ૩૩૪
 વિ૦ હવે કહું સાંભળ ચિત્ત ભૂપ, એ દષ્ટાંતનું દેખાડું રૂપ;
 જેમ શોભાવે દીપકને તેજ, તેમજ તુંમાં વિષેનું હેજ. ૩૩૫
 સેજે દીપ કરે ઉદ્યોત, તેમ સુખે કરી હોએ જ્યોત;
 તે જ દીપ, જ્યારે પરશે તૃણ, ત્યારે દુષ્કર હોય આચળું. ૩૩૬
 જેમ જેમ જ્વાળા વધે બહુજ, તેમ તેમ વાધે સ્નેહનું શૂળ;
 કર્ણસ્વભાવ શખ્દની વૃત્ત, એટલે રહેતાં વાધે કૃત્ત. ૩૩૭

૩૨૮. સૂધી=સીધી. અગવે=આગવો, વાટ દેખાડનાર. ૩૩૧. અંધથકો=આંધળો થઈ. કાજ=કામ. ૩૩૨. ચક્ષુહીન=આંધળો. ૩૩૫. વિષેનું=વિષયનું. હેજ=હેત. ૩૩૬. પરશે=સ્પર્શે. દુષ્કર=મુશ્કેલ. ૩૩૭. બહુજ=બહુજ, બહુ. કર્ણસ્વભાવ=કાનનો સ્વભાવ. વૃત્ત=વૃત્તિ.

ત્વચા સ્પર્શ જાણતી ખરો, અદકે આદર સ્થાને કરો ?
 નેત્ર જ જીવે સ્વભાવે રૂપ, તેનો તાણ્યો પડિયો કૂપ. ૩૩૮
 રસના રસ જાણે તે ખરી, દુઃખ પામે છે અન્ય આદરી;
 નાશા વિષે જાણે ખરો ગંધ, આદર કરે વધે છે ધંધ. ૩૩૯
 સ્વાભાવિક હોય જેટલે તેટલે, રહે નિવૃત્તિ સુખ ભોગવે ભલે;
 પણ તુજને ત્યાં વધાર્યા ગમે, વળતા વિષય તે તુજને દમે. ૩૪૦
 એં પ્રિય સુત ! મુજને કે તે વાત, દુઃખરહિત જેમ રહું સાક્ષાત;
 વેં રે જો તાત ! મૃતકવત થઈ, એમ કરીને જેમ રે વધ. ૩૪૧
 ઘટે ઉપાયે અચાનક ભોગ, ઉદ્ધમવોણો ફળે જેમ રોગ;
 ક્રિયા સમાય સહજ જેમ ફળે, ભોગવિયે અનુભવને ચળે. ૩૪૨
 એવે થકે વસ્તુનો ભોગ, રેણી વિના કીજે તે રોગ;
 જ્ઞાનભરેસિં કરવા જશે, તે આંતરશે હોંશને રસે. ૩૪૩
 તે માટે તનમનને માર, હોંશ ચડ્યો કરશે પ્રતિકાર;
 ઉત્તમ મધ્યમ હોંશ જાણજે, એ નેઠો અંતર આણજે. ૩૪૪
 નિશ્ચય રાખીશ સર્વાતીત, વેવારે ગુરુભક્તિ ને પ્રીત;
 વિહિતકર્મ આચાર્યનું નેમ, સત્યવૃત્તિયે યોગક્ષેમ. ૩૪૫
 બાહ્યાભ્યંતર શુચિ રહે અંગ, જ્ઞાનખળોનો ન કરે સંગ;
 વચન યથારથ વિષેમાં ઉદાસ, અનુભવ સરખો સર્વાવાસ. ૩૪૬
 એ જ લક્ષણો જ્ઞાની જેહ, અતિશે વા'લાં હરિને તેહ;
 એં જ્ઞાનખળોનો કિયો વિચાર, તેનો કયો હોય આચાર. ૩૪૭

૩૩૮. ત્વચા=ચામડી. કૂપ=ક્રૂરો. ૩૩૯. નાશા=નાસા, નાક.
 ધંધ=ધખન્યા. ૩૪૦. દમે=દુઃખ દે. ૩૪૧. મૃતકવત=મરણ જેવો.
 વધ=વધી, જર્ઘ. ૩૪૨. ચળે=ચળવાથી. ૩૪૩. રેણી=રહેણી. આંતરશે
 =આંતરો નાખશે. ૩૪૪. નેઠો=નિશ્ચય. ૩૪૫. વિહિતકર્મ=શાસ્ત્રમાં
 કહેલાં કર્મ. નેમ=નિયમ. ૩૪૬. બાહ્યાભ્યંતર=બહાર અને અંદર.
 જ્ઞાનખળો=ખળજ્ઞાનીઓ (જીવો છપ્પામાં).

વિં તાત ! તેની હોય ખળનિષ્ઠા, વચન વિવેક રૂડી ન ચેષ્ટા;
 અંતર હરિગુરુ શું નહિ હેત, સ્નેહરહિત જેમ લૂખી રેત. ૩૪૮
 ગુરુના વચન વડે કરે વાત, રહે ન લે ગુરુનું સાક્ષાત;
 દૂધ જમાવે માંખણ કાઢ્ય, જો જામે તો નીપજે આઢ્ય. ૩૪૯
 વિષમ પડ્યું તો કાંજ થાય, ખળજ્ઞાની એવા છે પ્રાય;
 નૈષ્ઠિક જે જ્ઞાની નીપજે, તે સકળ ભાજે પામે વિજે. ૩૫૦
 ચિં પ્રિય સુત ! તું ધન્ય ધન્ય વિચાર, તારો લક્ષ્ય તે સાક્ષાત્કાર;
 વાત ચર્ચાને મુજને કે', જે ગુરુ ગોવિંદ એક કે બે ? ૩૫૧
 શબ્દે દ્વેતમરીખું થાય, અંતરનો શો છે અભિપ્રાય ?
 પરાતપર ગોવિંદ સહુ કહે, જે દુષ્ટ ન આવે મુષ્ટિ ન ગ્રહે. ૩૫૨
 ગુરુ તો દીસે પ્રગટ પ્રમાણ, ભૌતિક પિંડ સહિત પદ-પાણ;
 તો તે કેમ કહીજે એક, તે નિજરૂપ કહે પિંડવિવેક. ૩૫૩
 વિં સાંભળ તાત ! એ મોટો મર્મ, એ સમજે તું ચૈતન ચર્મ;
 ગુરુવિષે જે ન દેખે કાય, તેણે પ્રીછ્યો ગુરુમહિમાય. ૩૫૪
 પરાતપર ગુરુ તેણે લહ્યો, જે ગુરુને એમ સમજી રહ્યો;
 પદપાણીવર્જિત સુણ્યો જેહ, અવેવસહિત તેણે ધર્મો દેહ. ૩૫૫
 જેમ કપૂરની પ્રતિમા કરી, રૂપસહિત નીરખી વાપરી;
 પલકે તે અદૃષ્ટ થૈ જાય, એમ જ ગુરુની દેખે કાય. ૩૫૬

૩૪૮. ખળનિષ્ઠા=પોકળ શ્રદ્ધા. સ્નેહરહિત=પ્રેમ-ચિકાશ વિનાનું, લૂખું. રેત=રેતી. ૩૪૯. રદ=હદય. આઢ્ય=ઘી. ૩૫૦. વિષમ=અણસરખું, અવળું. કાંજ=કાટી કૂચો થઈ ગયેલું દહીં. નૈષ્ઠિક=સાચા નિષ્ઠાવાળા. વિજે=વિજય. ૩૫૨. પરાતપર=પરા (માયા)થી પાર. અપર, પર, પરાતપર અને પરબ્રહ્મ એમ ચાર બ્રહ્મની ભૂમિકા છે. દૃષ્ટ=દષ્ટિ. મુષ્ટિ=મુઠ્ઠી. ૩૫૩. પદ-પાણ=પગ અને હાથ. ૩૫૫. પરાતપર ગુરુ=પરાતપર બ્રહ્મરૂપ ગુરુ. ગુરુ, પરમગુરુ. પરાતપરગુરુ અને પરમેષ્ઠી ગુરુ એમ ચાર ગુરુની ભૂમિકા છે. પદપાણિ વર્જિત=પગ અને હાથ વિનાનો. અવેવ=અવયવ. ૩૫૬. પ્રતિમા=મૂર્તિ.

નીપનો શિષ્ય જ તેવો તેહ, એમ ગુરુની દેખે દેહ;
 કારણ એ જ ભાવનાતણું, થોડામાંહી કહું છું ઘણું. ૩૫૭
 ચિંત્ત એક પ્રશ્ન મુજને ઊપજે, મુજથી કાંઈ નહિ ઊપજે રજે;
 પરાધીનસો દીસું હું, મુજને શબ્દે મારે સહુ. ૩૫૮
 મુજ ઉપર બહુ પેરે પડી, જેમ વાટપાડા કા'ડે હડી;
 ભતાંઆવતાં સહુ ધન શાય, ઇહાં દષ્ટ ને અહિંયાં કાય. ૩૫૯
 ધન ફરેરે વાયે કરી, સર્વ ધનને દેખે ફરી;
 વાયુ વાયા વિના નહિ રે, ધન તહાં સ્થિરતા નવ ગ્રહે. ૩૬૦
 મુજને એવી પેરે થયું, જે વિચારમાંહી કાંઈ રયું;
 વિં નિશ્ચય કહું સાંભળ ચિત્તપિતા, મારા વિણ તું ખાતો ખતા.
 ચિંત્ત સુત! જેમ તું કે' તેમ હું કરું, તનધન સહી શું આચરું ?
 કાળરૂપિયો અનિલ વહે, તેણે કાયાધન આફળે. ૩૬૨
 કાળવાયુ વાતો નવ રહે, જીવ ધકા ખાતો નિર્વહે;
 મારે તે શું કરવું કામ, મારી લાંગી સર્વે હામ. ૩૬૩
 વિં ઊડી ધન તે ક્યાંઈયે પડે, તો મારુત વાતો ક્યાં આથડે;
 હું સ્વરૂપિયું વસ્ત્ર જ સડયું, તો ચિત્તરૂપિયું રહું લાકડું. ૩૬૪
 કાળવાયુ તેને શું કરે, ધમે ઘણો તેથી પણ ચળે;
 તેમ તુંથી જે ઉપજણુ ગઈ, તો તું રયો વસ્તુમય થઈ. ૩૬૫
 વસ્તુ તો સ્વે ગુરુ મહારાજ, તેને સેવ્યે શીઝે કાજ;
 કાળવાયુ ચલાવી નૈં શકે, ગુરુને સેવે એવેથકે. ૩૬૬

૩૫૭. નીપનો=નીવજો. ૩૫૮. રજે=રજ પણ, થોડું પણ.
 પરાધીનસો=પરતંત્ર જેવો. ૩૫૯. વાટપાડા=વાટપાડુઓ, લૂટારુઓ.
 હડી=દોડ. શાય=કાંઈ લે. ૩૬૦. ફરેરે=ફરફરે. વાયે કરી=વાયુએ કરીને,
 પવનથી. ૩૬૨. તનધન=શરીરરૂપી ધન. સહી=ખરેખર. કાળરૂપિયો=
 કાળરૂપી. અનિલ=પવન. ૩૬૩. કાળવાયુ=કાળરૂપી પવન. નિર્વહે=નભે,
 ચાલે. ૩૬૪. મારુત=પવન. ચિત્તરૂપિયું=ચિત્તરૂપી. લાકડું=ધનનો
 દંડ. ૩૬૬. શીઝે=સિદ્ધ થાય.

કાચી સેવા ત્યાં કાચું જ્ઞાન, જેમ ઔષધ વિનાનું અનુપાન;
 કાચી ભક્તિ ને લક્ષણ હીન, તે પ્રજ્ઞા ત્યાં હોએ ખીણ. ૩૬૭
 પ્રજ્ઞાવંત પુરુષ તેજ, જેને ગુરુ સાથે બહુ હેજ;
 કાળરૂપિયો દવ પરજળે, તો નાશી પેશીયે ગુરુજળે. ૩૬૮
 તેને પરાભવ ન કરે લાય, જો લે સદા ગુરુમહિમાય;
 ગુરુ કૈવલ્ય કૈવલ્ય તે ગુરુ, હું કૈવલ્યમાં શું ઉચ્ચરું? ૩૬૯
 ચિંમ ઘણી વાતના ગુરુ મેં લદ્યા, તે તો પરપંચમાંહી રહ્યા;
 જે વિદ્યા જે ગુરુથી લહી, તેજ કળાનો તે ગુરુ સહી. ૩૭૦
 વેદવિદ્યા ચૌદે પરજંત, જે જે કર્તવ્ય આદરે જંત;
 તે વાતોના ગુરુ તે હોય, તેને તેને સેવતાં સોય. ૩૭૧
 તું સત્ય કિયો રાખે છે ગુરુ, મારું જાણ્યું મેં ઉચ્ચરું;
 વિંમુણુ એકાગ્ર થઈ ચિત્ત વાત, જ્યારે અર્ભક જન્મે માત. ૩૭૨
 પ્રસવતાં જ કરે પયપાન, ત્યારે જે ગુરુ આપે જ્ઞાન;
 તે ગુરુ તો સાથે છે સદા, ખીજ ગુરુ તો છે બુદ્ધબુદ્ધા. ૩૭૩
 ચિંમ પ્રિયસુત! એમ તો છે જ સ્વભાવ, યંત્રભેદ ચાલ્યો જાય સાવ;
 જો દ્રુમ કેમ પીયે છે નીર, અવનીનું શોખી લે હીર. ૩૭૪
 મુક્તા નર માદા કને જાય, સંપુટ ખેસી એકઠાં થાય;
 અંબુજ અર્ક સામું કેમ રહે, એમ સૌ સેજ સ્વભાવે વહે. ૩૭૫

૩૬૭. અનુપાન=ઔષધિની સાથે મદદમાં લેવાતી વસ્તુ. પ્રજ્ઞા=
 બુદ્ધિ. ખીણ=ક્ષીણ. ૩૬૮. દવ પરજળે=વનની લાલ્ય લાગે. ગુરુજળે=
 ગુરુરૂપી જળમાં. ૩૬૯. પરાભવ=પરાજય. ૩૭૧. પરજંત=પરજંત,
 સુધી. ૩૭૨. અર્ભક=ગાળક. ૩૭૩. પ્રસવતાં=જન્મતાં. પયપાન
 કરે=દૂધ પીએ. બુદ્ધબુદ્ધા=પરપોટા. ૩૭૪. યંત્રભેદ=યંત્રનો ભેદ—રહસ્ય.
 શોખી=શોખી. હીર=સત્વ. ૩૭૫. મુક્તા... થાય=નર અને માદાની
 મોતીની જોડીમાંથી નરને જો વેચવામાં આવે, તો તે મોતી રાતે
 પાછું માદા મોતી પાસે આવી રહે છે. આમ સંપુટ-જોડી=થઈને તે
 ખેસે છે. અંબુજ=કમળ. અર્ક=સૂર્ય.

ભૂદીને તું એમ ન ગણીશ, લૂખા લક્ષ પરેરો હીશ;
 જે અવાચ્યનો છે જ સ્વભાવ, તે છે ગુરુ સ્વતંત્ર સાવ. ૩૭૬
 પ્રિય સુત ! જે ગુરુ એમ જ છે જ, તો અંતરથી કાં નવ હેજ ?
 ખા'ર ગુરુ કાં શોધવોં પડે, તું કે' પ્રાપ્ત હોય સેવા વડે. ૩૭૭
 સેવાયે હોય ગુરુસ્વરૂપ, તે' તો ગુરુને કહ્યો અરૂપ;
 વિ૦ તું તો ગુરુને જોતો નથી જ, પણ પ્રત્યક્ષ દીસે છે ઇ જ. ૩૭૮
 એ ઉપર કહું એક દષ્ટાંત, તે સોળે અંશે માને શાંત;
 સૂર્યધામ કોય જોવા કરે, જોઈ ન શકાય તેજઆકરે. ૩૭૯
 જેટલાં માંડે જળનાં પાત્ર, ત્યાં પ્રતિબિંબે રવિ સાક્ષાત;
 જ્યારે દીઠો પ્રત્યક્ષ અર્ક, ત્યારે ગયો સંશયનો તર્ક. ૩૮૦
 બિંબ જોવાએ પ્રતિબિંબ વડે, તેમ ગુરુ જોવાએ ગોવિંદ વડે;
 તે પ્રતિબિંબ ત્યાં ઝળકે બહુ, તે માટે ગુરુને ગોવિંદ કહું. ૩૮૧
 અર્ક આકાશે પ્રતિબિંબ ધરી, પણ લક્ષ જોતાં એક જ ખરી;
 ગુરુ તે એમ જે રે વ્યતિરેક, તે ગુરુ સદા સ્વતંત્ર છેક. ૩૮૨
 એમ શિષ્યને દેખાડે આપ, તે સદ્ગુરુનો રાખે થાપ;
 બીજા ગુરુ બીજી વાતના, મંત્ર યંત્ર ઔષધ ધાતના. ૩૮૩
 વિદ્યા અવિદ્યાના દાતાર, તેનો શીદને કરછ વિચાર ?
 એ સર્વે પ્રપંચના ગુરુ, તેનું જોતાં માથાસરું. ૩૮૪
 પ્રેરક તેનું છે જ અવાચ્ય, સપના સરખું જાણી રાચ્ય;
 કોડી નિશાને દ્રવ્ય તો ખરો; તેનો કે-વિકે સહુકો કરો. ૩૮૫

---

૩૭૬. સૂર્યધામ=સૂર્યનું ધામ, સ્થાન. તેજઆકર=તેજનું ધામ.
 ૩૮૦. પાત્ર=પાસણ. પ્રતિબિંબે=પ્રતિબિંબ પાડે. રવિ=સૂર્ય. ૩૮૨.
 વ્યતિરેક=ભિન્ન. ૩૮૩. ધાતના=રીતના. ૩૮૪. દાતાર=આપનાર.
 માથાસરું=મથાળું. ૩૮૫. કે-વિકે=ખરીદી-વેચાણ.

પણ ઢાળ ન નીપજે ગાળ્યા થકે, કોય મુદ્રા પાડી ન શકે;
 પરપંચમાં કાજગરી વાત, નીપજ નોંચ તેથી સાક્ષાત. ૩૮૬
 ચિં ૦ એક પ્રશ્ન સૂઝે છે મને, તેં તો ગુરુ દેખાડ્યો કને;
 પણ પરથમ તેં રાખ્યો થાપ, જે કરવી ભક્તિ સહી બાપ. ૩૮૭
 હવે તે વચન ક્યાં બેસશે, જે બહુ પિંડે તું કે છે રસે;
 નવધા સુધી ત્યાં કહી ભક્તિ, એક એકની નવનવી યુક્તિ. ૩૮૮
 અર્ચન વંદન કીર્તન કરે, પદ્મસેવન અર્ચન આદરે;
 સ્મરણ દાસત્વનો બહુ ભેદ, સખાભાવ ને આત્મનિવેદ. ૩૮૯
 એકાશી સુધી તે લખી, તે તેં કહી પરશી પારકી;
 બહુ પિંડે તું આચરણહાર, વેશક્રિયા ને વિવિધ આચાર ૩૯૦
 તે તેં શું બાણીને કહ્યું? વસ્તુ વિષે તો કાંઈ નવ રહ્યું;
 વિં ૦ હવે કહું સાંભળ ચિત્તરાય! મેં કહીયું તેનો અભિપ્રાય. ૩૯૧
 તુજને જ્યારે પિંડ જ સ્કુરે, ત્યારે સ્વરૂપ નિશ્ચય વીસરે;
 જેમજેમ બો'ળો દેહાધ્યાસ, તેમતેમ હોય સ્વરૂપનો નાશ.
 જ્યારે નિજપણ ગયું વીસરી, ત્યારે સ્વપ્નશ્રેણી ચોરાશી ખરી;
 તે નિદ્રા નિર્ગમવા કાજ, ભક્તિ દેખાડી અંતરબાહ્ય. ૩૯૩

૩૮૬. ઢાળ=ઢાળો. મુદ્રા=છાપ, સિદ્ધો. કાજગરી=લાડકી, નાનુક. ૩૮૯. અર્ચન... આત્મનિવેદ=આ ભક્તિના નવ પ્રકાર છે. ૩૯૦. એકાશી=ત્રણ ગુણે. અને તે ત્રણનાં ત્રણ ત્રણ પ્રયોજનો — એમ થતી ભક્તિ નવ પ્રકારની થઈ. એ નવ પ્રકારની ભક્તિ વળી ઉપર બતાવેલા અર્ચન આદિ નવ પ્રકારની થાય છે. આમ ૯×૯=૮૧ પ્રકારની ભક્તિ થાય. આ એકાશી પ્રકાર એ અપરાભક્તિના છે. બ્યાસીમી ભક્તિ પરા અથવા સહજ રતિરૂપ છે અને તે પરમેશ્વરના આનંદસ્વરૂપ સાથે સદાય જોડાઈ રહેવાની ભાવના છે. અખો આ છેલ્લી ભક્તિને 'વિરહવેદના' કહે છે. ૩૯૨. દેહાધ્યાસ=દેહનું અભિમાન. ૩૯૩. શ્રેણી=હાર. નિર્ગમવા કાજ=ફૂર કરવાને માટે.

જેમ કેને ઊપજે ભ્રમરોગ, વિકળ થૈ જાય તનમનભોગ;
સ્વાદે લાગ્યો દહીં-ખાંડ ખાય, તેમતેમ અથલ ઘણેરું થાય.

તે પછી નિર્મળ કરવા કાય, તીખાં ખારાં ઓસડ ખાય;
શાંતિમાં આવ્યે થાય આરોગ્ય, રસમાં પડે તો થાએ રોગ. ૩૬૫

જેમ કોય ખાળક આડે ચડે, સ્વાસ લઇને પૃથ્વી પડે;
તેને આળેલુંબે લગાડે માત, ત્યારે કરતો રે ઉતપાત. ૩૬૬

કહ્યું હતું ઘટવા ઉન્માદ, તું તો કરવા લાગ્યો વાદ;
નહિ નાચ્યાખૂંધાનું કામ, અંતરમાં ઓળખવો રામ. ૩૬૭

એ ઓસડનું અજીરણ થાય, વ્યસને લાગ્યો ક્યાંયે જાય;
ચિં સુતાં જેવારે કરવી ભક્ત્ય, પાછી આણુવી આતમવૃત્ય. ૩૬૮
આંઈ ભક્તિ તે કેવી ઘટે, આ તો લખાણી ગુણને પટે;
જેણે પામીયે સ્વામી સદા, અમૂલ્ય વિચારી વદ. ૩૬૯

વિં હું કહું તે દષ્ટાંતે જાણુ, અણુલિંગી ભક્તિની ખાણુ;
મેઘવૃદ્ધિ થનાર હોય ઘણું, તારે દેખાડે બહુતેજપણું. ૪૦૦
તપે ઘણું તેણે પિંડ પ્રહ્લાંડ, તેણે કળી આવે સઘળે માંડ;
બહુ તેજે જળ પરગટ થાય, હરી હરી પૃથ્વી થૈ જાય. ૪૦૧
એણે દષ્ટાંતે જે છે ભક્તિ, આતુરતા ઊપજે અમિતિ;
બહુતાપે જેમ પ્રગટે તોય, અંતરથી હરિ પરગટ હોય. ૪૦૨

૩૬૪. ભ્રમરોગ=ભ્રમતા રોગ. વિકળ=સાન વિનાનો. અથલ=જડ, અહીં જડતા—ઉન્માદ. ૩૬૬. આડ=હડ, આડાઈ. સ્વાસ લઇને=શ્વાસ ખાઇને—જેર કરીને, હાંડીને. આળેલુંબે લગાડે=પટાવીને લૂમખામાં વળગાડે. ઉતપાત=તોફાન. ૩૬૮. અજીરણ=અપચો. ભક્ત્ય=ભક્તિ. આતમવૃત્ય=આત્માકાર વૃત્તિ. ૩૬૯. વદ=વદ, કહે. ૪૦૦. મેઘવૃદ્ધિ=મેઘ-વરસાદનો વધારો. ૪૦૧. કળી આવે=સમગ્રનય. હરી હરી=લીલી લીલી. ૪૦૨. અમિતિ=અમાપ. તોય=પાણી.

પ્રેહવૈરાગ અંતરે અપાર, બાર ન જાણે કોય લગાર;
 જેમ ગંજકોઠાની પર થાય, અંતરથકી દ્રવ્ય બળી જાય. ૪૦૩
 તેમ દેહાભિમાન અંતરથી ગળે, રસરૂપ થૈ સ્વામીમાં ભળે,
 સદા સમવાનો તે ઘટ રામ, અહંકૃત થૈ રયું રૂપનામ. ૪૦૪
 અણુલિંગી ગુરુ તેને મળ્યો, ગુરુ રહ્યો ને શિષ્ય તે ટળ્યો;
 લૌકિક ભક્તિ તહાં નવ હોય, આપે આપની નીપજ જોય. ૪૦૫
 કરવી કહી'તી જે મેં ભક્તિ, તેની એમ જાણી લે ચુક્તિ;
 ગુરુસેવા તે આતમ અલખ, પ્રહ્મ પ્રહ્મ ત્યાં રે' છે પક્ષ. ૪૦૬
 જો નીપજે તો એમ નીપજે, બાકી સૌ મન ગમતું ભજે;
 દેહાભિમાન એ મોટો રોગ, જેણે નોએ આતમજોગ. ૪૦૭
 સમજવો છે મરમ ચિત્ત એહ, હરવો છે વાસના લિંગદેહ;
 દેહાભિમાન રહ્યું છે અહીં, તારે કુશળ રહ્યું નૈં કહીં. ૪૦૮
 યાં તો છે ટાળ્યાનું કામ, અહં ટળે રહે આતમરામ;
 જો જાણે તો એમ જ જાણ, મેં તો કે મૂક્યું નિર્વાણ. ૪૦૯
 ચિં એ રીતે સુત ! ભાંગ્યો ભમં, ભ્રમ ભાંગ્યે મેં લીધા મમં;
 વચનમાત્ર મારું ચિત્તનામ, જેમ છે તેમ પૂરણનિજધામ. ૪૧૦
 મારો મુજમાં હવો સમાન, તુજદ્વારા હવે હવો પ્રકાશ;
 હવે નહીં રહી પૂછવા વાત, જેમ છે તેમજ છે સાક્ષાત. ૪૧૧
 જ્યાં જેવો ત્યાં તેવો હું, એમ જ સરખા હું ને તું;
 અહંપ્રહ્મ તે સ્વે સાક્ષાત, સ્વે સ્વેમાં છે સઘળી વાત. ૪૧૨
 તે માટે સુણ ચિત્તવિચાર, તેને નોહો ભવસંસાર;
 દમાય નહીં તે દેહને વિષે, કહે અખો એમ સમજો મુખે. ૪૧૩

૪૦૩. પ્રેહવૈરાગ=વિરહ અને વૈરાગ્ય. અપાર=પાર વિનાનો,
 પુરુષ. ગંજકોઠાની=હાથીના પેટમાં ગયેલા કોઠાની જેમ. ૪૦૪.
 અહંકૃત=હુંપણું કર્યાથી-અભિમાનથી. ૪૦૬. આતમ અલખ=અલક્ષ્ય
 આત્મા. ૪૦૮. હરવો=હર કરવો. ૪૦૯. અહં=હું. નિર્વાણ=છેવટનું
 નક્કી. ૪૧૨. અહં પ્રહ્મ=હું પ્રહ્મ. (અહં બ્રહ્માસ્મિ)

ગુરુ-શિષ્ય-સંવાદ

પ્રથમ ખંડ-ભૂતના ભેદ

દોહરા

- ગુરુચરણે શિષ્ય આદરે, પ્રેમે કરી પ્રણામ;
પદપંકજ પાવન સદા, નમો નમો પરધામ. ૧
- તપત થયો મહારાજ હું, ભવતાપ અંતર્બહુલ;
તમ કૃપારૂપી વચન જે, તે વહી આવિયો મુજ તુલ. ૨
- મંદબુદ્ધિ હું પૂછવા, સામર્થ્ય નહિ ગુરુરાય;
પ્રભુ પધારો અંતરે તો, મારું સાર્થક થાય. ૩
- ગુંબલે લલે શિષ્ય ઉગ્રબુદ્ધિ, મહાઆશય તું વીર;
હું નાથું તુજ બોલતાં, તું પરંપદ પૂછીશ ધીર. ૪
- શિઠ્ઠસત્ય સત્ય સ્વામી ગુરુ, તમે હાઈ લથું હરિરૂપ;
પરમપદ તે મુજને કહો, ટળે પ્રપંચ અંધકૂપ. ૫

૧. ભૂતના=પંચમહાભૂતોના. પરધામ=પરમ-ઉત્તમ-ધામ; અહ-
રૂપ. પદપંકજ=ચરણકમળ. પાવન=પવિત્ર. ૨. તપત=તપ, બળેલો.
ભવતાપ=સંસારનો તાપ. અંતર્બહુલ=અંતરમાં સંસારના તાપથી
બહુલ (પુષ્કળ) તાપો છું. તુલ=રૂના પૂમડા જેવું શરીર. ૩. મંદબુદ્ધિ=
ઓછી બુદ્ધિવાળો. ૪. ઉગ્રબુદ્ધિ=કુશાગ્ર-ત્રીણી અને ઉત્તમ બુદ્ધિ-
વાળો. મહાઆશય=મહાન અંતઃકરણવાળો. પરંપદ=અહનું શ્રેષ્ઠ પદ.
૫. અંધકૂપ=અંધારો કૂવો.

ગુરુ કહે શિષ્ય પરંપદનો, રસનાએ નહિ થાય;
કરે ગ્રહી નથી આપવા, તે સમજે સન્મુખી આપ. ૬
પ્રકૃતિ પુરુષનો વિવેક એ, જો બુદ્ધિ ગોચર થાય;
તો જન્મમરણસંશય ટળે, મન તુર્યાતીત ઠહેરાય. ૭
વિધિ વિવેકે પ્રીછતાં, દીસે આપોયું અલગ;
આત્મઅર્ક ઉઠે હવો, તાં તેજ છે તત્ત્વ સળંગ. ૮

ચોપાઈ

આત્મજ્ઞાનતણે જે વિવેક, એક અનંત અનંત મળી એક;
તેહતણા ત્યાં જન્મ ને ભેદ, સત્ય શાસ્ત્ર તે કહે છે વેદ. ૯
જેમ સૂર્ય ને સૂર્યનાં કિર્ણુ, એ સમજી દૃષ્ટાંતે વિણ;
અર્કસ્થાની કહિયે વસ્ત, જેને નહીં ઉઠે ને અસ્ત. ૧૦
અકળ અનુપમ સર્વની આઘ, કેમ હોય મનબુદ્ધિ સાધ્ય?
અર્વાચીન પ્રપંચ તે થકે, તે તેને જાણી કેમ શકે? ૧૧
જાણ્યા વિના પ્રપંચ ન ટળે, ભલે કોટ જન્મો આકળે;
શુકસનકાદિ નારદ વ્યાસ, શેષ શિવ વસિષ્ઠ બુદ્ધિરાસ. ૧૨
જ્ઞાનતણા તે કહિયે અર્ક, સદ્ય શાસ્ત્ર જેના છે તર્ક;
તે જ અનુભવ તત્ત્વનું જ્ઞાન, જેણે તત્ત્વનું લહિયે માન. ૧૩
તત્ત્વ જાણ્યા વિણ ચેતન જેહ, સમ્યક બુદ્ધિમાં નાંવે તેહ;
જ્યાંલગી નોયે વસ્તુભોગ, પ્રપંચ દીર્ઘ તે ન ટળે રોગ. ૧૪
તે માટે તત્ત્વ જ સર્વથા, થાશે ગોચર સુણજે કથા;
ગુરુ ગોવિંદ શાસ્ત્ર સંતે કહી, બુદ્ધિપ્રમાણે જે મેં લહી. ૧૫

૬. સન્મુખી=મોં આગળ, સામે. ૭. તુર્યાતીત=ચોથી તુર્યા-
વસ્થાની પાર રહેલું બ્રહ્મ. ૮. આત્મઅર્ક=આત્મારૂપી સૂર્ય. ૧૦.
અર્કસ્થાની=સૂર્યને સ્થાને. વસ્ત=વસ્તુ, બ્રહ્મ. ૧૨. કોટ=કોટિ. બુદ્ધિ-
રાસ=બુદ્ધિના રાશિ; મહાન બુદ્ધિમાન. ૧૪. સમ્યકબુદ્ધિ=સત્યબુદ્ધિ.

એ જ જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ, એ જ દ્વાન તપ તીરથ ત્યાગ;
 જે ચેતનશું સમરસ હોય, પૂર્ણકામ નર ભણિયે સોય. ૧૬
 તત્ત્વ ઊધરી અળગાં કરે, શેષ ભાગ ચેતન ઊગરે;
 તે ચેતન નિજ જાણ્યું આપ, ત્યારે સહેજે ટળિયા તાપ. ૧૭

દોહરા

શિ૦ લેહ કહો મહાભૂતનો, જેમ બુદ્ધિ સમજે મર્મ;
 ચેતનમય દીસે સકળ, જેમ સમજી હું અનુક્રમ. ૧૮

ચોપાઇ

ગુ૦ પરબ્રહ્મ પ્રપંચ સમ રહે, પંચ વિશેષણ શ્રુતિ કહે;
 ત્રે વિશેષણ વસ્તુતણાં, અને જે તે પ્રપંચનાં ભણ્યાં. ૧૯
 અસ્તિ કે'તાં સદા સ્થિત જેહ, આઘઅંત્યનું કારણ તેહ;
 જગત જે વડે ઝળકી રહ્યું, ખીન્નું વિશેષણ ત્યાં કહ્યું. ૨૦
 સર્વે પ્રિય લાગે જે માટ, દુઃખ ટાળી સુખ ઘાલે ઘાટ;
 પરબ્રહ્મનાં વિશેષણ ત્રણ, જે પ્રપંચનાં સુણજે કર્યું. ૨૧
 ઊપજે તેનું રૂપ બંધાય, રૂપ થયું તેનું નામ ધરાય;
 ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લે તે થાય, નામ રૂપ આવે ને જાય. ૨૨
 એ પંચ વડે કહિયે સંસાર, જે સમજે તે પામે પાર;
 પે'લાં ત્રણ તે તું નિજ આપ, અને જે ક્યાં તેનો ટાળે થાપ. ૨૩
 પંચભૂતનાં જાણ્યે અંગ, ભૂતોનાં સ્થૂળ સૂક્ષ્મ લિંગ;
 મહાનુભાવ એમ સમજી રહ્યા, તે પ્રપંચપારંગત થયા. ૨૪

૧૮. અનુક્રમ=અનુક્રમ. ૧૯. પંચ=પાંચ. ત્રે=ત્રણ. પ્રપંચ=
 જીવ. શ્રુતિ=વેદ, ઉપનિષદ. ૨૦. અસ્તિ=છે. સદાસ્થિત=સદા રહેલું.
 આઘઅંત=આદિ અને અંત. ૨૧. કર્યું=કાન. ૨૨. ધરાય=ધારવામાં
 આવે. લે=લય, નાશ. ૨૪. મહાનુભાવ=મહાન પુરુષો. પારંગત=
 નિષ્ણાત, પાર ગયા.

સાંભળ શિષ્ય ભૂતના લેદ, જેણે કરી ઊપજે નિર્વેદ;
ભૂત કલ્લોલ જાણે જે કોય, સ્વયં આત્મા ભણિયે સોય. ૨૫
કહ્યું વસિષ્ઠે સુણિયું રામ, પંચભૂતથી રૂપ ને નામ;
ઉપર ભૂતળ ને બિલ સર્ગ, પંચભૂતનો જાણ્યે વર્ગ. ૨૬

છટ્ટો કાંઈ પદાર્થ નથી, મુનિજને મન જોયું મથી;
હું તું એમ જાણી રહ્યા સંત, તો કહે શું ને શું બાધે રત. ૨૭
તે માટે શિષ્ય સાંભળ વાત, તત્ત્વ લહે છે જે સાક્ષાત;
એ સમજાયે અન્ય નવ રહ્યું, હતું તેમ જથારથ રહ્યું. ૨૮

અવિગતથી નલ ઊપન્યું સાર, નલે પવનનો હવો વિસ્તાર;
પવને તેજ હુવું ઉત્પન્ન, તેજતાણું તે પાણી તન્ન. ૨૯

પાણીથી મહી પ્રગટ હોય, જેમ ઉત્પત્તિ તેમ લે તું જોય;
તેહતાણી હું કહું વિધિ જેહ, એકમને સાંભળજે તેહ. ૩૦

પંચ પંચમાં વરતે સદા, સાક્ષીવત્ આત્મા રહે તદા;
એકમાં બીજાં વરતે ચાર, સમરસ ત્યાં સેજે વ્યાપાર. ૩૧

૨૫. નિર્વેદ=ખેદ, વૈરાગ્ય. ભૂતકલ્લોળ... સોય=આ જગત
પંચભૂતોની લહરી છે એમ જે જાણે સમજે છે, તે પોતાના આત્માને
નિરંજનરૂપે પાસી શકે છે. ૨૬. ભૂતળ=પૃથ્વી. બિલ=પોકળ, ગુફા,
પાતાળ. આકાશ, પાતાળ અને પૃથ્વી એ બધી સૃષ્ટિ પંચભૂતોનું
કાર્ય (વર્ગ) છે. ૨૭. રત=રતિ, પ્રીતિ. ૨૮. જથારથ=યથાર્થ,
બરાબર. ૨૯. અવિગત=અવ્યક્ત, મૂળપ્રકૃતિ (ત્રિગુણના સામ્યવાળું
કારણ) નલ=આકાશ. વિસ્તાર=ફેલાવો. તંન=પુત્ર. ૩૦. મહી=પૃથ્વી.
એકમને=સ્થિત ચિત્તે. ૩૧. પંચ પંચમાં=પાંચ તત્ત્વો પાંચમાં.
સાક્ષીવત્=સાક્ષીની જેમ. તદા=ત્યારે. એકમાં... ચાર=એક તત્ત્વમાં
બીજાં ચાર તત્ત્વોના ગુણધર્મો ચાલે છે. સમરસ=સરખો રસ;
સમાન રીતે.

અવની જહાં ધરે અવકાશ, ત્યારે જાણવું સત્ય આકાશ;
 જ્યારે જ્યાં ભૂકંપન થાય, ત્યાં અવનીમાં વરતે વાય. ૩૨
 રત્નાદિક હીરા કહેવાય, એ ધરતીમાં તેજે થાય;
 પ્રત્યક્ષ જળ દીસે છે ધરા, એકમાં ચાર વર્તે તે ખરા. ૩૩
 હવે જળમાં વર્તે છે ચાર, તેહતણે કહું છું નિર્ધાર;
 અંબુમાં જે જામણશક્તિ, તે અવનીની જાણે વ્યક્તિ. ૩૪
 જળપણુ જે જીઠે છે માંચ, અંતે તેજ વરતે છે પ્રાય;
 વીચી જે વણસે છે મધ્ય, એ મારુતની જાણે વૃદ્ધ. ૩૫
 ગગનતણે ગુણ એ જળ વિષે, જે આવે તેને રાખી શકે;
 એ જ ચતુર્ગુણુ ધરે છે વાર, હવે કહું જે તેજે ચાર. ૩૬
 તેજ વિષે એ જાણે મહી, જે વિદ્યુતમાં લોહ ઊપજે સહી;
 અગ્નિવિષે જળ એ કે'વાય, જે લાગે વહ્નિ સેજે ઓલાય. ૩૭
 અગ્નિદાહ અગ્નિથી ટળે, તેજમાંહી જળ શોધ્યું મળે;
 તેજમાંહી ચંચળતા જેહ, વાયુતણુ ત્યાં લક્ષણુ એહ. ૩૮

૩૨. અવની=પૃથ્વી. અવકાશ=ખાલી જગા. ભૂકંપન=ધરતીકંપ. વાય=વાયુ, પવન. પૃથ્વીમાં જ્યારે ખાલી જગ્યા પડે, ત્યારે ત્યાં આકાશનો અંશ સમજવો; જ્યારે તેમાં ધરતીકંપ થાય ત્યારે વાયુનો અંશ સમજવો. ૩૩. રત્નાદિક=રત્ન વગેરે. ધરતીમાં હીરા, રતન થાય છે, તે તેજનો અંશ સમજવો. ધરા=પૃથ્વી. ૩૪. અંબુ=પાણી. એમાં જે જામવાની-કણુ થવાની-શક્તિ છે, તે પૃથ્વીનો અંશ છે. વ્યક્તિ=પ્રકટીકરણ. ૩૫. જળપણું=જળપણ, ખળવાપણું. આ અગ્નિ-તેજનું પ્રકટીકરણ છે. વીચિ=મોઝુ. આ મારુતની વૃદ્ધ-પવનની વૃદ્ધિ છે. ૩૬. ચતુર્ગુણુ=ચાર ગુણ. વાર=પાણી. ૩૭. મહી=પૃથ્વી. વિદ્યુત=વીજળી, લોહ=લોહું. વહ્નિ=અગ્નિ. ઓલાય=ખુઝાય. સેજે=આપોઆપ. ૩૮. અગ્નિદાહ=અગ્નિનું ખળવું.

દીપસરખા પ્રકાશે દેહ, એ આકાશ મહાપુરુષ જ કેહ;
 અગ્નિમાંયલાં તત્ત્વ એ ચાર, મારુતનો હું કહું વિસ્તાર. ૩૯
 ધારકશક્તિ ધરે સમીર, એ મેદિનીનું જાણે હીર;
 અહિ જોગીની ટાળે તૃષા, એ મારુતમાં જાણે વૃષા. ૪૦
 વાયુ શોષણશક્તિ ધરે, તેજતણો ગુણ એ પરવરે;
 અણુસંગી ને અરૂપ જ હોય, એ ખંકેરુ લક્ષણ જોય. ૪૧
 હવે કહું ઘૌલક્ષણ સાર, અંતર તત્ત્વો વર્તે ચાર;
 અહંકાર ધરતીનું રૂપ, ચિત્ત તે આપતાણું જ સ્વરૂપ. ૪૨
 તેજસ્થાની તે કહિયે બુદ્ધિ, મનમાં વાયુતણી છે શુદ્ધિ;
 એ અંબરનું લક્ષણ કહું, જે ગુરુગોવિંદસતે લહું. ૪૩
 ભૂતભેદ કહ્યો સારોદ્ધાર, પાંચેને ચેતન આધાર;
 ચેતનની લહેરો મહાભૂત, લહેરોનું પ્રતિબિંબ અદ્ભુત. ૪૪
 ભૂત જીવજે વરતે શમે, કોઈ કાળે મહાભૂત આથમે;
 ચેતનસાગર જેમ છે તેમ, એકે દંદ નહીં ગુણકર્મ. ૪૫

૩૯. દેહ દીપની જેમ પ્રકાશે છે, એ તેજમાં રહેલું આકાશ છે.
 ૪૦. ધારકશક્તિ=ધારણ કરવાની શક્તિ. સમીર=પવન. મેદિની=પૃથ્વી.
 અહિ=સાપ. સાપ અને યોગી પવનથી સંતોષ મેળવે છે. તૃષા=તરસ.
 વૃષા=વૃષ્ટિ, જળ. ૪૧. શોષણશક્તિ=શોષવાની-ચૂસવાની શક્તિ.
 પરવરે=ફરે, ચાલે. અણુસંગી=સોખત વિના, નિઃસંગ. ખંકેરુ=આકાશનું.
 ૪૨. ઘૌલક્ષણ=આકાશનું લક્ષણ. આપતાણું=પાણીનું.
 ૪૩. તેજસ્થાની=તેજને સ્થાને. અંબર=આકાશ. ૪૪. ભૂતભેદ=પાંચ મહાભૂતોનું રહસ્ય. એ પાંચે ચેતન્યને જ આધારે છે. આથી એ પાંચે ભૂતો ચેતન્યની લહરીરૂપ છે. ૪૫. ભૂત... સમે=એ પાંચ મહાભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે, ચાલે છે અને શમી જાય છે. પણ ચેતન્યસાગર તો જેમનો તેમ જ છે. તેમાં સુખ-દુઃખ કે ઉત્પત્તિ-નાશ એવું કોઈ જોડકું નથી. તેમાં એવો કોઈ ગુણ કે કર્મ નથી.

દત્ત કહે પડઆનન ! મુણે, થોડામાંહે અર્થ જ ઘણો;
 તત્ત્વમસિ વાયકનો લેદ, એ આદે દૈ બોલ્યા વેદ. ૪૬
 આત્માનું પ્રતિપાદન કર્યું, તત્ત્વપણું અળગું ઓધર્યું;
 મહાજળમાં જેમ ભમરા વળે, વારિમાંહી આવી ભળે. ૪૭
 આવૃત્તિ ભમરાનું નામ, પંચભૂત કેરું તે ઠામ,
 નેતિ નેતિ કહે છે વેદ, ભૂત નોહે વસ્તુનો લેદ. ૪૮
 શિષ્યને ગુરુ કહે મુણ વાત, વસ્તે રહેને તું સાક્ષાત્;
 શિવના તનપ્રત્યે કહે દત્ત, મહા ઉપદેશ માન તું સત્ય. ૪૯
 इति श्रीगुरुशिष्यसंवादे भूतभेदो नाम प्रथमखंडः ॥ १ ॥

૪૬. દત્ત=ગુરુ દત્તાત્રેય. પડઆનન=પડાનન, છ મુખવાળા
 કાર્તિક સ્વામી. આ ઉપદેશ ગુરુગીતામાં છે. તત્ત્વમસિ=તે તું છે.
 વાયક=વાક્ય. ૪૭. પ્રતિપાદન=સ્થાપન. ઓધર્યું=ઉગાર્યું. મહાજળ=
 મોટાં પાણી, સમુદ્ર. ભમરા=વમળ. વારિ=પાણી. ૪૮. આવૃત્તિ=
 ચક્રાકારે ફરવું; જન્મમરણ. ૪૯. વસ્તે=વસ્તુમાં, બ્રહ્મમાં. શિવના તન
 પ્રત્યે=શિવસુત કાર્તિક સ્વામીને.

દ્વિતીય ખંડ-જ્ઞાનનિર્વેદ યોગ

ઓપાધ

ગુપ્તચભૂતની આકૃતિ જેહ, વસ્તુસિંધુમાં દીસે તેહ;
 નેતિ નેતિ જે વેદે કહ્યું, તેનું કારણ મેં તો લઘું. ૧
 ભૂત નોહે એ વસ્તુ જ વસ્ત, કહે નિગમ ઊંચો કરી હસ્ત;
 આર્થ શિષ્ય પ્રીછી લે મર્મ, આગળ બોલ્યો જે અનુક્રમ. ૨
 યત્ કિંચિત્ પદારથ જેહ, ભૂત ઉપાધિ જાણે તેહ;
 એણે વિવેકે તત્ત્વ ઉદ્ધરે, શેષ ભાગ ચૈતન્ય ઊગરે. ૩
 કારણ જાણ્યાનો એ જ ઉપાય, જો કારજ બુદ્ધિગોચર થાય;
 ત્યારે બુદ્ધિ કારજમય ટળે, વસ્તુ થૈ વસ્તુમાં ભળે. ૪

દોહરા

શિબઆ લોક ચૈદલગી પ્રભુ મેં, જાણ્યો ભૂતકલ્પોળ;
 પણ પરમાત્મા પ્રીછ્યો નહીં, એ સંશય અંશે સોળ. ૫

૧. જ્ઞાનનિર્વેદ યોગ=જ્ઞાનવૈરાગ્યનો યોગ. વસ્તુસિન્ધુ=અક્ષરપી સાગર. ૨. નિગમ=વેદ; તે હાથ ઊંચો કરીને કહે છે કે એ પંચ-મહાભૂતો છે જ નહિ-એક અક્ષર જ છે. આર્થ=સુસંસ્કારી. ૩. યત્કિંચિત્=જે કંઈ. ઉદ્ધરે=ઊગરે. પાંચ તત્ત્વોને ખાતર કરવામાં આવે, તો તેમાં પહેલો પુરુષ-ચૈતનનો અંશ-આક્રી રહે અને એ શેષભાગ-આક્રી ભાગ જ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. ૪. બુદ્ધિગોચર=બુદ્ધિથી સમજાય એવું. કારજ=કાર્ય. ૫. ભૂતકલ્પોળ=પંચમહાભૂતોની લહરી, ખેલ. અંશે સોળ=સોળ અંશે, પૂરેપૂરો. હે પ્રભુ! ચૈદ લોકમાં મેં ભૂતના વિકાર જ જોયા, પણ મને પરમાત્મા હજી સમજાયો નથી.

ચોપાઈ

ગુન્તત્ત્વ કહ્યાનું કારણ એહ, ચક્ષુવક્ષણ દીસે છે દેહ;
 તેમાં જીવ ધરે છે આપ, તે જાણી કહ્યો જીવનો વ્યાપ. ૬
 ભૂત ઉપાધિ ઊપજે પિંડ, પિંડ તેમ જાણે પ્રહ્લાંડ;
 ભૂત ભેદ ઊઠે આકાર, આકારે કહાવે સંસાર. ૭
 ત્રણ સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ, લોક ચૌદની જોજે ભાળ;
 ભૂત વિનાનો પદારથ નથી, પેરે પેરે જોયું મથી. ૮
 નામરૂપ મહાભૂતે ધર્યાં, બહુ વિધે કરીને વિસ્તર્યાં;
 જહાં રૂપ ત્યાં વાસનાલિંગ, એહ ભૂતનું જાણે અંગ. ૯
 તત્ત્વસાગરે બુદ્ધબુદ્ધ પિંડ, સચરાચર દીસે પ્રહ્લાંડ;
 સેજે ઊપજે સેજે ખપે, અણુછતો જીવ થૈ હું જપે. ૧૦

૬. ચક્ષુવક્ષણ=જ્ઞાન અને ક્રિયાનાં સ્કુરણો. દેહમાં આ જે ચક્ષુવક્ષણ દેખાય છે, તે તત્ત્વ એટલે ચૈતન્યવસ્તુને લીધે જ છે. આથી જ, બધે વસ્તુરૂપ પ્રજ્ઞનો વિલાસ-ચાલી રહ્યો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વ્યાપ=ફેલાવ. ૭. ભૂત ઉપાધિ=ભૂતની ઉપાધિથી પિંડ થાય છે અને એ પિંડ પ્રહ્લાંડને જાણે છે! ૮. વાસનાલિંગ=પંચભૂતની અપંચીકૃત પાંચ તન્માત્રાઓ અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર એ ચાર અંતઃકરણો એમ નવ તત્ત્વોથી બનેલું શરીર. એની આગળ સ્થૂળ શરીર છે અને તેમાં પંદર તત્ત્વો છે. વાસનાલિંગ શરીરની ઉપર કારણદેહ છે અને તેમાં એક ચૈતન્યમાત્રા જ છે. એની ઉપર મહાકારણ દેહ છે: તે શુદ્ધ કૈવલ્યરૂપ છે અને તેમાં નારાયણનો વાસ છે. આમાં પણ એક જ તત્ત્વ છે. આ રીતે ૨૬ તત્ત્વોની ગોઠવણ થઈ છે. ૧૦. તત્ત્વસાગરે...જપે=પ્રજ્ઞચૈતન્ય એ તત્ત્વનો સાગર છે. એમાં પિંડ-દેહ-રૂપી બુદ્ધબુદ્ધો-પરપોટાઓ થાય છે. સચરાચર પ્રહ્લાંડમાં એક પ્રજ્ઞતત્ત્વ જ વિલસી રહ્યું છે. પદાર્થો થાય છે ને નાશ પામે છે, પણ ચૈતન્ય પ્રજ્ઞ એવું ને એવું જ છે. જીવ જ આ બધા પદાર્થોમાં પોતાનું હુંપણું પરાવી ઉપાધિ વડેરે છે.

- કરતા કારવતા નહિ કોય, જોગ લોગ સૌ સેજે હોય;
વસ્તુવિષે જૈ ઊપજ્યું શમ્યું, મનનું કારજ મનશું રમ્યું. ૧૧
- પરમાત્માની પેર કોણ કહે, જે પ્રપંચ અગોચર રહે;
શબ્દે કરીને જે કહેવાય, તે આકાશતણે મહિમાય. ૧૨
- આકાશ તો મહતત્ત્વથી થયું, તેથી ચેતન આગળ રહ્યું;
મહતત્ત્વ શૂન્યેથી હોય, પ્રકૃતિ શૂન્યે કલ્પિત સોય. ૧૩
- કલ્પના માત્ર કલ્પ્યો સંસાર, તે શું જાણે વસ્તુ નિરધાર;
શબ્દ વિના જો જાણી રહે, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લે કોણ કહે ? ૧૪
- સોણા જેવું છે હું છેક, વાણી વિચાર વિના નહિ એક;
મુણે કોણ ને કોને કહે, આપ વિના આપ સમજી રહે. ૧૫
- પદમાં રહી જન જે જેમ કરે, વાંછિતં લોગજોગ આચરે,
પદ પ્રીછ્યાનો એહ જ મર્મ, નથી ઉપાધિ ધર્મોધર્મ. ૧૬
- જે ઇશ્વરપદ ભેદી વટયો, કાળ માયાએ તે નેં નટયો;
અણલિંગી નવ દીસે આપ, ત્યાં કેમ લાગે પુણ્ય કે પાપ. ૧૭

૧૧. કરતાકારવતા=કરનાર અને કરાવનાર. ૧૨. પ્રપંચ અગોચર=પ્રપંચથી પાર; પ્રપંચ ન સમજાય એવો. ૧૩. મહતત્ત્વ=બુદ્ધિતત્ત્વ. એ આકાશનું કારણ છે. આ બુદ્ધિતત્ત્વ પૂરા શૂન્ય એટલે અવ્યક્તમાંથી પ્રકટે છે. તે તત્ત્વ પ્રકૃતિ શૂન્ય-અવ્યક્ત પ્રકૃતિ દ્રવ્ય-માં ચેતન્યના, કલ્પના કે સ્ફુરણના અળથી પ્રકટ થયેલું સોડે છે-શોભે છે. આમ, મૂલ પ્રકૃતિ શૂન્યમાં કલ્પક અળ વડે એટલે સ્ફુરણથી મધ્યકેન્દ્ર મહત્ અથવા બુદ્ધિ વ્યક્ત-પ્રકટ-થાય છે. ૧૪. નિરધાર=નક્કી. ૧૫. સોણા જેવું=સ્વપ્ના જેવું. ૧૭. ઇશ્વરપદ=ઇશ્વરનું પદ. શુદ્ધ બ્રહ્મ ચેતન્ય અવ્યાકૃત-વિકાર નહિ પામેલી-માયાને વ્યાકૃત કરવા મથે છે. આમ કરનાર ચેતન તેનું નામ ઇશ્વર. જે આ ઇશ્વરના પદને પણ ભેદીને આગળ જાય છે, તેને કાળ તથા માયા નયાવી શકતાં નથી. નયો=નાચ્યો. અણલિંગી...પાપ=ન્યારે લિંગશરીર રહે

દોહરા

શિ૦ અન્ય શાસ્ત્ર સુણતાં પ્રભુ, મારું ધૂંચાણું મન;
અહં ટળે જે અહં રહે, તે મહાભાવ મહાજન. ૧૮
કૃપા કરીને તે કહો, જેણે અહંભાવ સઘ જાય;
મહા સામર્થ્ય મનમાંહી પ્રગટે, તન મન શીતળ થાય. ૧૯

ચોપાઈ

ગુ૦ સાંભળ શિષ્ય કહું હું સાંખ્ય, સન્મુખ થૈ સમજીને રાખ્ય;
ગીતામાંહી કહું શ્રીકૃષ્ણ, જે જે અર્જુને પૂછ્યા પ્રશ્ન. ૨૦
કૃષ્ણ અર્જુનને કે' સુણ વીર ! તે ગુરુ શિષ્યને કે' સુણ ધીર !
જેને અહંતા નથી લગાર, તેને નવ લેપે સંસાર. ૨૧
જગત્નિયંતા હોય જો જન, તોય પરાભવ નહિ તે તન;
કર્તાથકો અકર્તા તેહ, જેને અહંભાવ નહિ દેહ. ૨૨
કહે અચ્યુત અર્જુન સુણ વીર ! તત્ત્વદર્શીને નથી શરીર;
ગુરુ કહે છે, સુણ શિષ્ય ! તાત ! હરિએ અર્જુનને કહી વાત. ૨૩
એ તો સદ્ગુરુનો ગુરુભાગ, શુદ્ધ શાસ્ત્રનો નહિ ત્યાં વાદ;
કાંડ ચૌદમે યોદ્યા વેદ, તેનો જાણે વિરલા લેદ. ૨૪

નહિ અને અણલિંગી (શરીરથી પર) એવું સ્વરૂપ સમજાય, ત્યારે
આપ (જીવભાવ) દેખાતો નથી. આમ જીવભાવ ટળી જાય છે,
ત્યારે પાપ કે પુણ્ય લાગતાં નથી. ૧૮. અહં=હુંપણું. અહં રહે=અહ
રહે. મહાભાવ=મોટો પુરુષ. ૨૦. સાંખ્ય=જ્ઞાન. ૨૧. અહંતા=હુંપણાનું
અભિમાન. ૨૨. જગત્નિયંતા=જગતને નિયમમાં રાખનાર. પરાભવ=
પરાજય. તન=શરીર. અકર્તા=ન કરનાર. ૨૩. અચ્યુત=કદી ચ્યુત ન
થનારા શ્રીકૃષ્ણ. તત્ત્વદર્શીને... શરીર=પોતાને અહરૂપે-તત્ત્વરૂપે
ઓળખનારને શરીરભાવ છે જ નહિ. અહનો અનુભવ થતાં દેહ
અને દેહી એવું દ્વૈત રહેતું નથી. ૨૪. ગુરુભાગ=ગુરુએ બતાવેલું રહસ્ય.
વાદ=વિવાદ, મત. કાંડ ચૌદમે=શતપથ બ્રાહ્મણના ચૌદમા કાંડમાં-
પૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં.

શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું, તે દત્તાત્રેયે નિર્વાહ્યું;
 રધુપતિ પ્રત્યે કહ્યું વસિષ્ઠ, તે ઉદ્ધવ પ્રત્યે કહે ઇષ્ટ. ૨૫
 કહું અવનીને અવની મા બાણ, ઉદકે નોહે ઉદકનવાણ;
 તેજને રખે બાણ તું તેજ, પવન તે પવને નોહે એ જ. ૨૬
 આકાશ તે નોયે આકાશ, વસ્તુદષ્ટિને થાય વિનાશ;
 બુદ્ધિભેદે ભાસ્યું વિપરીત, ત્યારે લીધી અવળી રીત. ૨૭
 આત્મગુરુ જો આપે દષ્ટ, ત્યારે બુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ;
 તે બુદ્ધિનું વિચરણ અલગ, ચિદ્વિલાસ છે સર્વસળંગ. ૨૮
 ઊર્વિચેતન ચેતન આપ, ચેતન અનળ અનિલનો વ્યાપ;
 ચેતન વ્યોમ અવ્યક્ત બ્રહ્મ સદા, તે બાણે ટળે દ્વૈત આપદા. ૨૯
 વકરી દષ્ટ્યે દીસે ભૂત, વસ્તુ વિચારે જે અદ્ભુત;
 વસ્તુ વિચારે વસ્તુ જ વસ્ત, તહાં કેા કહે ઉદે ને અસ્ત. ૩૦

૨૫. દત્તાત્રેયે નિર્વાહ્યું=ગુરુ દત્તે કાર્તિક સ્વામીને ગુરુગીતામાં કહ્યું. રધુપતિ રામને વસિષ્ઠે યોગવાસિષ્ઠમાં અને ઉદ્ધવને શ્રીકૃષ્ણે ભાગવતના આરંભ સ્કંધમાં એ જ વાત કહી છે. ૨૬. અવનિને... બાણ=તું પૃથ્વીને તેમ બીજાં તત્ત્વોને સાચા પદાર્થ માનીશ મા. બ્રહ્મવસ્તુ જ પૃથ્વી વગેરે રૂપમાં પોતે વિકાર પામ્યા વિના ભાસે છે. અવિદ્યાથી હણાયેલી બુદ્ધિને પરિણામે જ બ્રહ્મચૈતન્યને સ્થાને પૃથ્વી વગેરે માનવામાં આવે છે. ઉદક=પાણી. ઉદકનવાણ=જળાશય. ૨૭. વસ્તુદષ્ટિ=બ્રહ્મદષ્ટિ. બુદ્ધિભેદે=બુદ્ધિના ભેદથી, જુદા દષ્ટિકોણથી જોવાથી. વિપરીત=અવળું, ઊંધું. ૨૮. આત્મગુરુ=આત્મારૂપી ગુરુ. દષ્ટ=દષ્ટિ. ઉત્કૃષ્ટ=જિંચી. વિચરણ=જવું, ચાલવું, ગમ. આત્મદષ્ટિ મળવાથી આ બધો ચૈતન્યનો જ વિલાસ છે એમ સમજાય છે. ૨૯. ઊર્વિ=પૃથ્વી. આપ=પાણી. અનળ=અગ્નિ. વ્યોમ=આકાશ. અવ્યક્ત=મૂળપ્રકૃતિ. આ બધું બ્રહ્મ જ છે, એમ અનુભવાય તો દ્વૈતપણાની, અલગપણાની-આપત્તિ દૂર થઈ જાય. ૩૦. વકરી=વિકૃત, બગડેલી. અવિદ્યાવાળી અવળી દષ્ટિથી ભૂતો જણાય છે, પણ વિદ્યાવાળી સવળી દષ્ટિથી બ્રહ્મવસ્તુનો અદ્ભુત અનુભવ થાય છે.

દોહરા

- ૧૦ શિષ્ય કહે છે હે પ્રભુ ! એ સંશય મુજ મન;
વકરી દષ્ટ તે કોણ તણી, જે વસ્તુ વિના નથી અન્ય. ૩૧
- ૧૦ ગુરુ કહે છે વસ્તુની, હે વત્સ ! છે મોટી વાત;
પ્રપંચનામ તેણે પડ્યું, જે લઘુલાઘવ છે તાત ! ૩૨
- પર કે'તાં પરબ્રહ્મ હરિ, અને પંચ કે'તાં પંચભૂત;
એ પ્રપંચ નામ જૂઠાતણું, એમ પ્રગટ્યો વંધ્યાસુત. ૩૩

ચોપાઈ

- મિથ્યા પુરુષ મિથ્યાથો છતો, ચાલ્યો જાય પ્રકૃતિનો વતો;
મિથ્યારૂપ ને મિથ્યા નામ, મિથ્યા માંડ્યું મિથ્યા ગામ. ૩૪
- તેને ભૂત લવિષ્ય વર્તમાન, ધર્મ અર્થ ને મોક્ષનું લાન;
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તેને હોય, હાનિ વૃદ્ધિ જ્યાં ત્યાં જોય. ૩૫
- ખાળક જોખન વૃદ્ધતા તેહ, સુખ દુઃખ ખટ ઊર્મિ છે દેહ;
મૃષાપુરુષ માયાનો પુત્ર, જીવધ્વિર માંડ્યાં બે સૂત્ર. ૩૬
- જીવેશ્વર કહાવે સંસાર, વિદ્યાઅવિદ્યા ચાલી લાર;
કર્મવિકર્મ તે સવે સત્ય, જે આપોપુ' માન્યું નિત્ય. ૩૭

---

૩૨. લઘુલાઘવ=ટૂંકા અક્ષરની ચતુરાઈ. તાત=પ્રિય પુત્ર !
૩૩. પર... વંધ્યાસુત=પ્રપંચ શબ્દમાં પર (પ્ર) કહેતાં પર-
બ્રહ્મ હરિ છે, અને પંચ કહેતાં પાંચ મહાભૂતો છે. હરિ સત્ય છે,
મહાભૂતો અસત્ય છે. આમ સત્ય અને અસત્યના યોગથી 'પ્રપંચ'
જૂડું--એવો શબ્દ ઊભો થયો છે. એ તો સાચી વંધ્યા (વાંઝણી સ્ત્રી)
અને અસત્ય તેનો સુત (પુત્ર)--એ બેના યોગથી થયેલા મિથ્યા
વંધ્યાસુત જેવું છે. ૩૬. વૃદ્ધતા=ઘડપણ. ખટ ઊર્મિ=શોક, મોહ
વગેરે છ લાગણીઓ. મૃષાપુરુષ=મિથ્યા પુરુષ. ૩૭. જીવેશ્વર...લાર=
આ જે સંસાર છે તે બ્રહ્મ-ચૈતન્યનાં જીવ તથા ધ્વિર એવાં બે
રૂપ ઉપર બંધાયેલો છે. જીવભાવ અવિદ્યા ઉપર અને ધ્વિરભાવ વિદ્યા

નિત્યબંધન જીવે કે'વાય, તે ભજવા ઈશ્વરને જાય;
 ઈશ્વર ભજતાં જીવજ ટળે, નહિ તો બે સંસારે રળે. ૩૮
 એમ અજાનું ચાલ્યું જાળ, વસ્તુ વિચારે આજપંપાળ;
 જીવેશ્વર બે માયાએ ઘડ્યા, સ્વામીસેવક થૈ રડવડયા. ૩૯
 કલ્પનામાત્રજ કહિયે અજા, ચારે ખાણે તેની પ્રજા;
 વસ્તુવિષે એકે નહિ દ્વંદ્વ, જે હીસે તે માયાદ્વંદ્વ. ૪૦

દોહરો

શેઠસ્વામી ! માયા એવી બળવતી, તે કોણે કરી ગુરુદેવ;
 કે સ્વે સમર્થ છે અજા, કહો મુજને તેનો ભેવ. ૪૧

ચોપાઈ

ગુઠઆરજ ! માયા સ્વે બળવતી, તે મિથ્યા હુતી થૈ છતી;
 નામે તો છે પણ નહિ રૂપ, મોહ્યા સુર દાનવ મુનિ ભૂંપ. ૪૨

ઉપર ઘડાયો છે. આવી ભેદની દાર ચાલી આવે છે. વસ્તુતઃ એક
 પ્રહ્લયૈતન્ય જ સત્ય છે. કર્મવિકર્મ=કર્મ, અકર્મ અને વિકર્મ એ
 ત્રણ કર્મના ભેદો છે. જીઓ ગીતા. ૩૮. ઈશ્વર... રળે=જો ઈશ્વર-
 ભાવને ભજવામાં આવે, તો જીવભાવ રળી જાય, પણ તેમ ન થાય,
 તો સંસારમાં મથ્યા કરવું પડે. ૩૯. અજા=માયા. જાળ=જાળું.
 વસ્તુપ્રહ્લનો વિચાર અનુભવતાં એ જાળ મિથ્યા ફરી જાય છે. જીવ
 અને ઈશ્વર એ બન્ને માયાના થાપેલા છે. તેમાં જીવ સેવક થાય છે
 અને ઈશ્વર સ્વામી થાય છે. આ રીતે બંને રવડે છે. ૪૦. આ
 ઉદ્ભિજ્જ, અંડજ, સ્વેદજ : અને જરાયુજ એમ જે ચાર યોનિની
 પ્રજાઓ છે, તે બધી અજા-અજન્મા માયાની અનાદિ પ્રહ્લશક્તિની
 છે. જેમ અજા-અકરી-અનેક અચ્ચાંતે જન્મ આપે છે, તેમ આ
 અજા-માયા-અનેક જીવોને જન્મ આપે છે. પણ પ્રહ્લવસ્તુમાં આવું
 કેઈ પણ પ્રજા-માતાનું જોડકું નથી. આ તો બધી કલ્પના છે. એ
 પ્રહ્લમાં માયાનો કશોય દ્વંદ્વ (દ્વંસો) નથી. (જીઓ શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ,
 ૪-૫) ૪૧. બળવતી=બળવાળી. ભેવ=ભેદ. રહસ્ય. ૪૨. દાનવ=રાક્ષસ.

દોહરા

શિ૦ હરિ, હર, અજ, દાનવ, મુનિ સરખા મોહ્યા માય;
તો શો આશરો માહરો ? એ સંશય મનમાં થાય. ૪૩

ચોપાઈ

ગુ૦જે પેરે માયા જાણી જૂઠી, ત્યારે પંચની છૂટે મૂઠી;
બુધની ધારા ટાળો કૂટી, અનુભવાનંદ આવે ઊઠી. ૪૪
ન્યારે અનુભવ ઊગ્યો કિરણી, ત્યારે કરશણને તૂટી ભરણી;
નિરાલંબ વસ્તુ આદરણી, પદ પ્રાપ્ત હીસે ન ધરણી. ૪૫
તજ્જ ગગન ન હીસે વેહેરો, અલ્પકવચ જાણીને પેહેરો;
દ્વૈતાદ્વૈતનો પરવાહ હેરો, ટળે ધ્યે-ધ્યાતાનો ચેહેરો. ૪૬
સંશયપણે સંસાર સવાયો, નિઃસંશે નહિ મૂળ ન પાયો;
નહિ હૂતું કોણે કોણુ ગયો, એમ સમજે સંસાર શમ્યો. ૪૭

૪૪. પંચ=પંચમહાતત્ત્વો. મૂઠી=પકડ. બુધ=બુદ્ધિ. અનુભવાનંદ=અલ્પવસ્તુના અનુભવનો આનંદ. માયા મિથ્યા છે એમ જણાયું એટલે પંચ ભૂતોના પ્રપંચની પકડ છૂટી ગઈ એમ સમજો. પછી બુદ્ધિ-મહત્ત્વ અભિમાનની ધારાને કૂટી ટાળો-મારી નાખો એટલે અલ્પાનંદ ઝળકી ઊઠશે. ૪૫. કિરણી=કિરણવાળો, સૂર્ય. કરશણ=કણ, છોડ. ભરણી=ભરણી નક્ષત્ર. સૂર્યનો તાપ હોય અને ભરણી નક્ષત્ર હોય, તો છોડને વિકાસ મળે છે. તેમ અનુભવનો સૂર્ય ઊગ્યો હોય અને સાધનાનો યોગ હોય, તો સાધકને વિકાસ-સફળતા મળે છે. નિરાલંબ=સર્વનો આધાર એવી આધારરહિત અલ્પ વસ્તુ. પદ=અલ્પપદ. ધરણી=પૃથ્વી. ૪૬. તજ્જ=નિષ્ણાત; અલ્પવેત્તા. વેહેરો=ખાંચો, વાંધો અલ્પકવચ=અલ્પરૂપી કવચ-અખતર. દ્વૈતાદ્વૈત=દ્વૈત અને અદ્વૈત. પરવાહ=પ્રવાહ. હેરો=સૂક્ષ્મતાથી જુઓ. ૪૭. સંસાર સવાયો=સંસાર પ્રખળ રીતે હસ્તીમાં જોવામાં આવે છે. નિઃસંશે=સંશય ટળી જવાથી તે સંસારનું નામનિશાન પણ જડતું નથી.

જ્યાં કેવા ને સુણવા નથી, ત્યાં કલ્પના થાપી અણુછતી;
તે કલ્પનાએ કયો સંસાર, પ્રકૃતિપુરુષકેરો વિસ્તાર. ૪૮

વાચારંભણુ સાચું થયું, જ્યાં આપોપું વીસરી ગયું;
જ્યારે આપ સંભાળ્યું નરે, ત્યારે મુક્તિ પામ્યો પણ મરે. ૪૯

હોય આકાશમાં અંધકાર, ત્યારે ભાંગે ચક્ષુવ્યાપાર;
તે અન્ય પ્રપંચ કેમ દેખે મંડ્ય, જે પોતાનો ન દેખે પંડ્ય. ૫૦

મનોમય સઘળું મંડાણ, મનોમય પંડિતની વાણ;
મનોમય આ ચૌદે લોક, મને રચિત તે સર્વે ફોક. ૫૧

મનવડે પંડિત બાંધે ગ્રંથ, મનવડે જ દર્શન ને પંથ;
મનવડે જોગી સાધે જોગ, મનવડે જોગી માને જોગ. ૫૨

મનથી ઈશ્વર, મનથી જીવ, મન જેમ ઘાટ ઘડે ચક્રીવ;
મન મનમાં જ્યારે ગયું શમી, તારે તદ્રૂપી પ્રકૃતિ આથમી. ૫૩

૪૮. વાચારંભણુ...થયું=વાચારંભણુ એટલે વાણીથી આરંભા-
યેલો પદાર્થ. કારણ વસ્તુ સાચી અને કાર્ય એ વાણીએ સમજૂતી
માટે જિભો કરેલો પદાર્થ. માટી સાચું કારણ છે, અને ઘંડા, કોડિયું
વગેરે માટીના જે વિકારો છે તે વાચારંભણુવાળાં કાર્યો છે. આ તો
નામરૂપથી ભિન્ન પદાર્થો છે. બાકી, મૂળ કારણ માટીમાં કંઈ નહું
તત્ત્વ આવ્યું નથી. આ પ્રમાણે જે કારણનું જ્ઞાન સમજાય, તો
વાચારંભણુવાળાં કાર્યો બદલાઈ જાય. કાર્યો કારણરૂપ છે, તેથી સાચાં
સમજાય અને તેમનું આપોપું-ભિન્નતા ટળી જાય. આ માટે જુઓ
છાંદોગ્ય ઉપનિષદ, અધ્યાય ૬. વળુમરે મુક્તિ=જીવન-મુક્તિ. ૫૦.
ચક્ષુવ્યાપાર=આંખનું કાર્ય. ૫૧. મનોમય=મનરૂપ. મંડાણુ=ગોઠવણ.
આ બધું મનની જ રચના છે, અને તે ફોક-જૂઠી છે. વાણુ=વાણી.
૫૩. ચક્રીવ=ચક્રીકલ્પ=ચક્રી એટલે ચક્રવાળો કુંભાર. ઈવ એટલે
તેની માફક. કુંભાર જેમ ચાક ફેરવી ઘાટ ઘડે છે, તેમ મન પણ
આ બધું કરે છે.

મઘપાની ને મધુ પી છકે, અણુછતો પ્રપંચ દેખે બકે;
 માદક ઊતર્યો પાછો વળી, તારે મદરૂપી પ્રકૃતિ ટળી. ૫૪
 તેમ મન તે માયા માયા મન, વહ્નિ જ્વાલા જ્વાલા તે અગ્નિ;
 અગ્નિમાંહી અગ્નિ ગયો શમી, શિખા તેજ માયા આશમી. ૫૫
 તે માટે સત્યે સર્વથા, મન મરે પામે નહિ વ્યથા;
 એમ જાણી ને ફીટી જાય, કોણ બીજો જે પૂઠે ધાય. ૫૬
 ત્યારે શિષ્ય પૂર્વપક્ષ કરે, સ્વામી મન અવતર્યું અવતરે;
 ગુરુ કહે ને પરંપરા તન, ત્યારે અગ્રજ થાશે મન. ૫૭
 તે ઉપર કહું તુજને સાખ્ય, દત્ત બોલ્યા તે હૃદયે રાખ્ય;
 મહાતુલ્યનો અતુલ્ય જેહ, સમજી લેતાં ટળે સંદેહ. ૫૮
 મનવડે મોક્ષ બંધ મનવડે, મનવડે માનવ નામ જ પડે;
 જેવી જાયા તેવી હુલિતા, આલિંગનમાં પતિ ને પિતા. ૫૯
 જાણે અર્થ સુભાષિત એહ, હવે કહું દત્ત બોલ્યા તેહ;
 ગગનાકાર થાય ને જન, તો સર્વમાં મુખ્ય માનવું મન. ૬૦

૫૪. મઘપાની=મઘ-દાર પીનાર. મધુ=દાર. છકે=છાકટો થાય. માદક=કેક. મદ=કેક, ગાંડપણ. ૫૫. અગ્નિ=અગ્નિ. શિખા=ચોટી, ગુણની કલગી. ૫૭. પૂર્વપક્ષ=વાદીનો. પક્ષ. અગ્રજ=આગવું. ૫૯. જાયા=પત્ની, સ્ત્રી. હુલિતા=દીકરી. એક જ પુરુષ છે. તેને પત્ની ભેટે છે ત્યારે તે પતિ છે, પુત્રી ભેટે છે, ત્યારે તે પિતા છે. ૬૦. સુભાષિત=સુંદર ઉક્તિ. ગગનાકાર...મન=જો માણસ પોતાને ગગનાકાર-આકાશના જેવો આકારવાળો-ચિદાકાશરૂપ સમજે, તો એ આકાશમાં મન જ બધા પદાર્થો ઊભા કરે છે એમ એને સમજાય. એ રીતે મન જ મુખ્ય પદાર્થ છે, એવું તેને સમજાય. આમ મન એ ઉપાધિ જ છે, અને એ ઉપાધિ શમી જાય-જ્યારે મન અમન થઈ જાય ત્યારે સઘળો સંસાર શમી જાય.

મન પરમાત્મા થૈને રહે, મન પરમાર્થ સર્વે લહે;
 તે માટે મનનું કૃત્ય તાત, મનઅમન એ મોટી વાત. ૬૧
 તું કે'છે પરમાત્મા સત્ય, મન તો તેની સત્તાવૃત્ય;
 સૈંધવ સત્તા સિંધુતણી, તેમ મન સત્તા હરિ તે ધણી. ૬૨
 લવણુ લવણુને રૂપે રહે, સિંધુપણું તે તે કેમ લહે;
 જ્યારે મીઠું ગયું ઓગળી, કોણ કહે મને વસ્તુ મળી? ૬૩
 પંડિતજને કયો નિર્ધાર, મન વિના ક્યાંથો સંસાર?
 મન કારણ એ સર્વે તણું, જુઓ વિચારી આપ આપણું. ૬૪
 એ સાનને સમજે સંતજન, ચિત્રવિચિત્ર જે દેખે મન;
 તે મન જ્યાં સુષુપ્તિમાં શમે, ચેતન તહાં સદોદિત રમે. ૬૫
 મન લખે છે અવસ્થા ચાર, સજે તહાં સહેજે સંસાર;
 જ્યારે મન વિચિત્ર મૂકી રહે, ત્યારે 'અમન' એવી સંજ્ઞા વહે. ૬૬
 અમનતા પામ્યું જે મન, જેમ સાગરને તટસ્થ જન;
 તે સાગરને દેખે તોય, ભૂવિકારથી અવળો નોય. ૬૭
 કહું દૃષ્ટાંત તેનું વળી સાર, કોઈકે જન જૈ પૂજ્યો વાર;
 જઠતા પામ્યો મૃત્યુએ કરી, તેમ મનને સંસૃત્ય વીસરી. ૬૮

૬૧. પરમાર્થ=સત્ય. મનઅમન=મનને અમન કરવું-મનનો નાશ કરવો એ જ મોટી વાત છે. ૬૨. સત્તાવૃત્ય=સત્તાની વૃત્તિ. સૈંધવ=સિંધુને લગતી, દરિયાની. ૬૩. લવણુ=મીઠું. ૬૪. સાન=સંજ્ઞા, અણુસાર. ચિત્રવિચિત્ર=જ્ઞતાજ્ઞતનું. સુષુપ્તિ=નિદ્રાવસ્થા. સદોદિત=સદા ઉદિત બ્રહ્મ. ૬૬. લખે=લક્ષે. અવસ્થા ચાર=જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુર્યા. એ મન જ્યારે ચિત્ર-વિચિત્રતા-વાસનાના રંગને-મૂકી દે છે, જ્યારે તે નિર્વાસન થાય છે, ત્યારે તેને 'અમન' નામ આપવામાં આવે છે. સમનથી સંસારની સ્થિતિ છે, અને અમનથી સંસારનો નાશ છે. ૬૭. અમનતા=વાસનારહિતપણું. તટસ્થ=કિનારે બેસેલો. તોય=તોપણુ. ભૂવિકાર=પૃથ્વીના વિકાર-ફેરફાર. ૬૮. વાર=પાણી. જઠતા=જડતા. સંસૃત્ય=સંસૃતિ, સંસાર.

દોહરા

॥૦ સ્વામી ! એ સંશય મોટો મુજને, સંસૃતિ વીસરે જન;
તેને દેહધારીસમ દેખિયે, તે કેમ ચાલે છે તન. ૬૯

ચોપાઈ

વાસનાલિંગ જેનું જ્યાં ગળ્યું, તેને ત્યાં અવલંબન ટળ્યું;
સ્વેચ્છાચારી પોતે થયો, મુક્તિબંધ તેનો ત્યાં ગયો. ૭૦

જે સંસ્કારે થયું તું તન, તે ઇચ્છા થૈ વિસર્જન;
થયો અણુલિંગી કહું વૃત્તાંત, તે સમજે જે હોય ધીમંત. ૭૧

જેમ સૂકું પત્ર તરુથી ખરે, પવન જોગે પૃથ્વી પર ફરે;
પવન થંભે તો તે સ્થિર થાય, નેં તો જળ થળ વાયે જાય. ૭૨

આપ મુક્તિ નહિ ને નહિ બંધ, જેમ રે' દૈતાદૈત કબંધ;
તેમ તજજાને અન્ય ન સ્ફુરે, જગત જાણે જે બોલે ફરે.

૬૯. દેહધારી સમ=દેહને ધારણ કરનારા જેવો. ૭૦. અવ-
લંબન=આધાર. સ્વેચ્છાચારી=ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનારો. મુક્તિબંધ=મોક્ષ
અને બંધન. ૭૧. સંસ્કાર=વાસનાનું રૂપ. વિસર્જન=દૂર થઈ. ધીમંત=
શુદ્ધિમાન. ૭૨. તરુ=ઝાડ. પવનજોગે=પવને કરીને. વાયે જાય=પવનથી
ગોડે. ૭૩. આપ...કબંધ=જેનું વાસનાલિંગ શરીર શમી ગયું છે, તે
અનુભવી પુરુષ મુક્ત કહી શકાય નહિ, કે બંધનમાં પડેલો પણ કહી
શકાય નહિ. એ તો માયું છૂટું થતાં, કોઈ વીરનું ઘડ (કબંધ) જેમ
જુદામાં જૂડે છે, તેમ દૈત-અદૈતનો ભાસ આપતો તે રહે છે. એટલે
કે, આ અનુભવી જીવ વ્યવહાર કરે છે તેથી તે દૈતવાળો છે, અને
અંદરથી તેને કોઈ પદાર્થ સ્ફુરતો નથી, તેથી તે અદૈતવાળો છે.
તજજા=અહિંસા—તેને અંદરથી કોઈ પદાર્થ સ્ફુરતો નથી. માત્ર
જગત એને બોલતો અને ફરતો જુએ છે.

જેમ સ્ફટિક નિકટ બહુ રંગ, તે પ્રતિબિંબે મણિને અંગ;
મણિ મધ્યે એકે નહિ વાન, જોગ મળે ભાસે પ્રતિભાન. ૭૪

તબક્કા સ્ફટિકની ચેરે સદા, લિંગ વિના રથે લાગે દધા;
વસ્તુમાં ઉત્પત્તિલય નોય, લક્ષાલક્ષવિવર્જિત હોય. ૭૫

इति श्रीगुरुशिष्यसंवादे ज्ञाननिर्वेद योगोनाम द्वितीयखण्डः ॥२॥

---

૭૪. સ્ફટિક=સ્ફટિકમણિ નિકટ=પાસે. બ્રહ્મવેતા સ્ફટિક-
મણિ જેવો છે. જેમ સ્ફટિકમણિની પાસે કોઈ રંગવાળી ચીજ
મૂકીએ, તો મણિમાં તે રંગનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ખરી રીતે,
મણિમાં તો કોઈ વળી-રંગ-છે જ નહિ. તે તો શુદ્ધ જ છે. આ
તો સામી વસ્તુના જોગથી તે પ્રતિભાન-પ્રતિબિંબ પાડે છે.
૭૫. રથે=શાને. દધા=ઉપાધિ. લક્ષાલક્ષવિવર્જિત=અલક્ષ્ય અને
અલક્ષ્યથી રહિત.

તૃતીય ખંડ-મુક્ત મુમુક્ષુનાં લક્ષણ

દોહરા

- ગુરુ વસ્તુવૈરાગ હવે વર્ણવું, જેણે જાયે દ્વૈત;
જીવધ્ધિર પદ પ્રીછતાં, સ્વે ભાસે અદ્વૈત. ૧
- જીવ કશેા ધ્ધિર કવણુ, કવણુ વિશેષણુ તેહ;
શિષ્ય એ સ્થળને પ્રીછતાં, ટળે સર્વ સંદેહ. ૨

ચોપાઈ

- સાંભળ સંમત કહું તુજ અંગ ! શંકરભાષ્ય તણો જે રંગ;
તીવ્રબુદ્ધિએ કરજે ગ્રહણુ, મહાપુરુષ બોલ્યા જે વચણુ. ૩

દોહરા

- જીવ ધ્ધિર ત્યાંએ કહ્યાં, હવે કહું પરબ્રહ્મ;
શિષ્ય એ સ્થળને પ્રીછતાં, દીસે જેમ છે તેમ. ૪
- સુલભ મારગ સંતનો, જહાં કાયકલેશ ન કોય;
સમજણુ સાધન સાધતાં, સ્વયંપ્રકાશ જ હોય. ૫
- મહા અનુલવ મહંતનો, જે જીએ જંત વિચાર;
જેમ સેજે સુવર્ણુ ઊપજે, પારસને પ્રતીકાર. ૬

મુક્ત=મોક્ષ પામેલો. મુમુક્ષુ=મોક્ષની ઇચ્છાવાળો. ૩. શંકરભાષ્ય=બ્રહ્મસૂત્ર-વેદાન્ત-ઉપર આઘ શંકરાચાર્યે કરેલું ભાષ્ય. આ શારીરક ભાષ્યને નામે ઓળખાય છે. રંગ=એ ભાષ્યમાં બ્રહ્મ વસ્તુને જે રીતે નિરૂપવામાં આવી છે, તે. વચણુ=વચન. ૫. સુલભ=સહેલો. સ્વયં-પ્રકાશ=પોતે પોતાની મેળે પ્રકાશતો પરમાત્મા. ૬. પ્રતીકાર=ઉપાય.

ચોપાઈ

કાર્યોપાધિતાણું નામ જીવ, કારણોપાધિ ઈશ્વર સદૈવ;
 જીવેશ્વરનું કારણ જેહ, પરબ્રહ્મ ત્યાં કહિયે તેહ. ૭
 હેતુ વિના બ્રહ્મ કારણ સદા, નભ વરતે ઊતરે બહુ દધા;
 ધૂળ ધૂમ્ર ધન ઊપજે શમે, નભ અવકાશ વિના ક્યાં રમે? ૮
 ઓમવિષે સંભવે નહિ માન, કારણબ્રહ્મ તે એમ નિદાન;
 એ ઉપરે દૃષ્ટાંત જ સાર, એમ ગણવો વસ્તુનિર્ધાર. ૯
 રવિકિરણે જળ ઊંચું ચડે, મેઘભિંદુ થઈ પૃથ્વી પડે;
 જોતાં તે દિનકર પ્રપંચ, સેજે ઈશ્વર સૂર્યનો સંચ. ૧૦
 પણ કિરણે આઠર નેં કશો, સત્તાભેદ તે માંહી વશ્યો;
 જીવ ઈશ્વર બ્રહ્મને વિષે, ઓમચિત્ર માયા રહી લખે. ૧૧

દોહરા

શિ૦ જીવઈશ્વરપદ પ્રીછતાં, વિધિ આવી સઘ હાથ;
 વળી વિશેષે કહો મુજને, જે સંશે પડે સહુ સાથ. ૧૨

૭. કાર્યોપાધિ=કાર્યરૂપી ઉપાધિ. કારણોપાધિ=કારણરૂપી ઉપાધિ, પરબ્રહ્મ એ જીવ અને ઈશ્વર બંનેનું કારણ છે. ૮. નભ=આકાશ. વરતે=રહે. ધૂમ્ર=ધુમાડો. ધન=વાદળ. અવકાશ=ખાલી જગા. ૯. ઓમ=આકાશ. માન=ઉપાદાનકારણ. આકાશમાં ઘણીવાર ધૂળ, ધુમાડા વગેરે થાય છે. આમાં આકાશ એ ધૂળ વગેરેનું ઉપાદાનકારણ નથી, છતાં એ તેમનું આધાર (અધિષ્ઠાન) કારણ છે. તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મ આ વિશ્વનું ઉપાદાન કારણ નથી, છતાં તેનું નિદાન (અધિષ્ઠાનકારણ) છે. વસ્તુ નિર્ધાર=વસ્તુનો નિશ્ચય. ૧૦. રવિકિરણે=સૂર્યના કિરણથી. દિનકર=સૂર્ય. તે જ પ્રમાણે આ પ્રપંચ ઈશ્વરરૂપી સૂર્યનો સંચ-ગોઠવણ-છે. ૧૧. સત્તાભેદ=સત્તાનો ભેદ, સત્તાનું રહસ્ય.

ચોપાધ

ગુઠકાયોપાધિ કહિયે જંત, કારણ ઇશ્વર એ વેદાંત;
 જીવ વિષયનો વ્યસની ઘણો, સાધે ઉપાધિ ઇશ્વર તણો. ૧૩
 ભોગભાવના ઇચ્છે બહુ, ઇશ્વર અધિષ્ઠાન માન્યું સહુ;
 સદા જંતુની એવી રીત, તેણે આદ્યું જાયે દ્વૈત. ૧૪
 ભોગભાવના જ્યારે ગળે, ત્યારે દ્વૈત આક્રણિયે પળે;
 ટળે ઉભયથા તો એ બ્રહ્મ, વસ્તુ જાણવા એ અનુક્રમ. ૧૫
 પતિત પુરંજન કર્મ જ કરે, વિદ્યાઅવિદ્યાને અનુસરે;
 પ્રત્યક્ષ આપ ન દેખે વસ્ત, જેને નહીં ઉઠે ને અસ્ત. ૧૬
 તે ચિદ્રૂપ અવસ્થા ફરી, જ્યારે અવિદ્યા અજાગી કરી;
 વળી વળી તે કરે ઉપાય, જેણે જીવ જાડેરા થાય. ૧૭

દોહરા

શિઠ એ સંશય સદ્ગુરુ મને, જો છે જીવ ચિદ્રૂપ;
 તો કાં અવિદ્યાએ આવયો, ભિક્ષુક કાં થયો ભૂપ? ૧૮

ચોપાધ

ગુઠઆરજ ! એ મોટો આલોચ, એ જ સ્થળે ઉદિયો છે શોચ;
 ઘણી સંગ જાળવણી પુત્ર ! તેથી વસ્તુ પ્રીછે સૂત્ર. ૧૯

૧૪. ભોગભાવના=વિષયભોગ ભોગવવાની વાસના. જ્યારે જીવની વિષયભોગ ભોગવવાની વાસના શમી જાય છે, ત્યારે આપોઆપ દ્વૈત શાન્ત પડે છે. પછી, એક બ્રહ્મ જ રહે છે. ૧૬. પતિતપુરંજન=દેહરૂપી ઉપાધિમાં પડેલો જીવ; શરીરાત્મા. પુરંજનના રૂપક માટે જુઓ ભાગવત, સ્કંધ ૪, અધ્યાય ૨૫-૨૯. ૧૭. ચિદ્રૂપ... અજાગી કરી=જ્યારે જીવ અવિદ્યાને સ્વીકારી એસે છે, ત્યારે તેની ચિદ્રૂપ અવસ્થા ઉલટાઈ જાય છે. પછી, જીવ કર્મ અને ઉપાસના વગેરે ઉપાયો કરે છે, તેથી એનું જીવપણું જાડેરા (ગાઠ) થાય છે. ૧૮. આવયો=ઢાંકયો. ભૂપ=રાજા. ભિક્ષુક=ભિખારી. ૧૯. આરજ=આર્ય, સુસંસ્કૃત. આલોચ=જોવાની વાત. ઉદિયો=ઊઠ્યો, ઊઠ્યો. સૂત્ર=સૂઝ.

વસ્તુવૈરાગ્ય હોય જો મન, તો વસ્તુ પ્રીતી લે જન;
અંતે સૂક્ષ્મ સમજવી તાત ! તે જ બુદ્ધિ હોય સાક્ષાત. ૨૦
પ્રત્યક્ષ વસ્તુ ન દેખે તેહ, જેને દશ્ય ઘણી છે દેહ;
દશ્ય નિવારે તો છે રામ, સ્વે પદ આપ તુરીયા ધામ. ૨૧

દોહરો

૩૫ વસ્તુ વૈરાગ્યનું, સાંભળ કહું તુજ તન;
અચંચુ આપ વિચારતાં, નામ ટળે પુરંજન. ૨૨

ચોપાઇ

અચંચુ આપ જાણી જે એહ, પિંડપ્રહ્લાંક ન દીસે દેહ.
સોહંલગી જે અધ્યાસ, તે જેવો જી-પુષ્પનો વાસ. ૨૩
જહાં અહંભાવ નહિ લવલેશ, આપ વિના ત્યાં શો ઉદેશ ?
ગર્ભ નથી કોઈ આવ્યો જન, તેનું શું કદ્યે કહો મન ? ૨૪
તજજતણે લક્ષ એવો હોય, સ્વપરભાવથી નહીં ત્યાં લોય;
વણુ સંકદ્યે લક્ષ એ નિત્ય, જ્યાં નહિ કાળકર્મની વૃત્ય. ૨૫

૨૧. દશ્ય=જગત. નિવારે=અટકાવે, દૂર કરે. તુરીયા ધામ= તુરીયાવસ્થાનું સ્થાન. ૨૨. અચંચુ=ચવાયા વિનાનું, અચ્યુત. પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો પુરંજન (જીવ) નામ ટળી જાય-ત્યાં નિરંજન આત્મા આવે. ૨૩. સોહંલગી=સઃ અહં-તે હું છું-એવો અદ્વૈતનો અનુભવ જાગે ત્યાં સુધી. અધ્યાસ=મિથ્યાત્વનું રૂપ. જીવપુષ્પ=આકાશમાંનું ફૂલ. આ ફૂલ જ નથી, તો તેની વાસ ક્યાંથી ? તેમ આ જગતાદિ જન થી, તો પછી એનાં નામરૂપ ક્યાંથી ? ૨૪. અહંભાવ=હુંપણનો ભાવ, અભિમાન. ગર્ભ... મન=જે માણસ ગર્ભમાં જ આવ્યો નથી-જન્મ્યો જ નથી, તેને વિષે મન શું કદ્યવાનું હતું ? ૨૫. સ્વપરભાવ=પોતાનું અને પારકું એવો ભાવ. લોય=જીએ. વૃત્ય=વૃત્તિ.

તેહતાણું તુજ કહું દષ્ટાંત, જુઓ વિચારી મનશું સંત !
જેમ નર એક બેઠો મહાતમ, તે નિજ દેહ ન દેખે જેમ. ૨૬
ભૂષણભૂષિત સઘળું અંગ, અશનવસન નાનાવિધ રંગ;
તેમ બુદ્ધનેત્ર છે વર્ધમાન, પણ કાંઈ ન દેખે તે રજમાન. ૨૭

દોહરા

શિવતજ્જતણું ત્યાં વપુ અશું, જ્યાં અચું ન દીસે આપ;
ખીજો નહિ કોય તેહને, તો કોણ કરે નિજ થાપ ? ૨૮

ચોપાઈ

શુવતજ્જતણી તે વાત અગાધ, સ્વદય બુદ્ધે તે નાવે સાધ;
કુશાગ્ર બુદ્ધે કરીને તાત, સ્થિતપ્રજ્ઞની સાંભળ વાત. ૨૯
પદારથ પદ્ધતી નહિ ભિન્ન, નહી સમાધી ન મળે મન;
તેને વાક્ય બોલતો ગણો, તે ઉપર જ દષ્ટાંત જ સુણો. ૩૦
મહા સુભટ ભણ્યા હોય ભોમ, હિંકવાનાદ રહે તે વ્યોમ;
જદપિ કાળ અતિક્રમ મધ્ય, તોય સ્ત્રૂણી મહીમાં કે વધ્ય. ૩૧
અણુલિંગીનું એવું ધામ, પ્રપંચપ્રલય કરે નહિ કામ;
સમ્યક કાઢી ન શકે કોય, વસ્તુરૂપનો મહિમા જોય. ૩૨

૨૭. ભૂષણ ભૂષિત=ધરેણીથી શણગારેલું. અશનવસન=ખાન-
પાન અને વસ્ત્ર. નાનાવિધ=જાતજાતના. બુદ્ધનેત્ર=જ્ઞાનની આંખવાળો.
વર્ધમાન=વધતુ. રજ=રજા પણ. ૨૮. વપુ=શરીર. અશું=એવું.
૨૯. અગાધ=ગંડી. બુદ્ધે=બુદ્ધિથી. સાધ=સાધ્ય. કુશાગ્ર બુદ્ધે=દર્ભની
અણી જેવી તીણી બુદ્ધિથી. તાત=પ્રિય પુત્ર! સ્થિતપ્રજ્ઞ=જેની પ્રજ્ઞા
(બુદ્ધિ) સ્થિર છે, તે. સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો માટે જુઓ ભગવદ્ગીતા-
ના ખીજા અધ્યાયના છેલ્લા ૧૭ શ્લોકો. ૩૧. મહાસુભટ... વ્યોમ=
કોઈ મહાન સુભટ ભોમ (પૃથ્વી) ઉપર મોટેથી ભણે અને તેનો
હોકારો (હિંકવાનાદ) આકાશમાં ફરી વળે, તેમ સ્થિતપ્રજ્ઞ બોલે છે.
જદપિ=યદાપિ, જોકે. અતિક્રમ=ઉલ્લંઘન.

વસ્તુવૈરાગ્યનું એ ત્યાં રૂપ, જે વેત્તા તે વસ્તુસ્વરૂપ;
વસ્તુવૈરાગ્ય ન રોગ્યું અંગ, હવે કહું તેં જે પૂછ્યું વ્યંગ. ૩૩

દોહરા

શિ૦ સ્વામી ! તમે એમ ઓચર્યા, સાખ્ય વસિષ્ઠ સહિત;
જે છડું કાંઈ મળે નહીં, સર્વે પંચભૂત અદ્વૈત. ૩૪

તો સ્વામી ! વૈકુંઠને, કેમ બેસાયું ઘાટ ?
કેમ પંચભૂત બાણી રહું, જેમ પ્રભુ દેખાડો વાટ. ૩૫

ચોપાઈ

ગુ૦ આરજ ! તુજને શો સંદેહ, શબ્દે કરી બોલીજે જેહ;
મન સંકટપી શકે જે વરત, મન મરતે તે પામે અસ્ત. ૩૬
મન ભારીને બેને તાત ! પછી કેજે મને તેની વાત;
શિષ્ય કે વાચારંભણુતાણું, ગુરુ કહે વાત વિચારે ઘણું. ૩૭
સાંભળ તુજને કહું વૈકુંઠ, જ્યારે મન ભાંગી ઉત્કંઠ;
નૈરાશી મન નિલિંગનિરાળ, જહાં ન લાધે કર્મ ને કાળ. ૩૮

૩૩. વસ્તુ વૈરાગ્ય=પરમ વસ્તુ-બ્રહ્મ-સચ્ચિદાનંદ એકરસ છે, અને છવ-ઈશ્વરનો ભેદ વાસ્તવિક નથી. આવી સમજણ સાથે સર્વ પ્રપંચમાં વૈરાગ્ય સિદ્ધ કરવો, તે વસ્તુ-વૈરાગ્ય છે. આ વૈરાગ્ય ઉપર તત્ત્વજ્ઞાનની નિષ્ઠા છે. ખીજા ખંડમાં કવિએ જ્ઞાનનિર્વેદ—પાંચ ભૂતોના વિકારોનું જ્ઞાન થવાથી થતો વૈરાગ્ય-કલ્પો છે. એ ખંડમાં જે વૈરાગ્ય કલ્પો છે, તે વિવેકથી આવે છે અને એના ઉપર તત્ત્વજ્ઞાનના ઉદયનો આધાર છે. આમ, જ્ઞાનનિર્વેદ અથવા અપર વૈરાગ્ય અને વસ્તુવૈરાગ્ય અથવા પરમ વૈરાગ્ય એ બે વિના તત્ત્વજ્ઞાન ઊગતું નથી, અને ટકતું નથી. વેત્તા=જાણનાર. વ્યંગ=કટાક્ષ. ૩૪. સાખ્ય=સાખ, સાક્ષી. ૩૮. ઉત્કંઠ=ઉત્કંઠા. નૈરાશી=આશારહિત. નિલિંગી=લિંગ વિનાનું. નરાળ=નિરાળું.

કાળ ન લાગે તે નિજધામ, બાહર વાચારંભણુ નામ;
જગત બાણે તે વૈકુંઠનોય, તહાં તો ગુણની વૃત્તિ જ હોય. ૩૯
એ જ્યવિજ્ય જહાંથી પડ્યા, તે જીવ થે પૃથ્વી રડવડ્યા;
સાથે હરિએ ધર્યો અવતાર, એમએ ત્યાં લિંગતણો વ્યાપાર. ૪૦

દોહરા

શિં હે સ્વામી ! સદ્ગુરુ તમો, અંતરબામી રામ;
લિંગ તે શું ? લિંગ કેમ ટળે ? તે દેખાડો મુજ ઠામ. ૪૧

ચોપાઈ

ગું શિષ્ય ! હવે સુણી લે તું વિચાર, એ કથતાં લિંગ કહિયે ચાર;
ઉગ્ર બુદ્ધે જે ગ્રહે છે તેહ, વેદે આડ્ય કહી છે જેહ. ૪૨
કારણને મહાકારણ લિંગ, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ એ ચાર પ્રસંગ;
કહું એક સમરસ રે' મળી, ઉગ્ર બુદ્ધે લિલ કાઢે કળી. ૪૩
મહાકારણ કૈવલ્યદેહ સદા, જેને અસિપદ વેદે વધાં;
કારણદેહ ઈશ્વર તું બાણ, જે પરમાત્મા નામ પ્રમાણ. ૪૪

૩૯. જગત... હોય=જ્યારે મન મરી જાય છે અને સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે, ત્યારે વૈકુંઠ છે. જગત જેને વૈકુંઠને નામે ઓળખે છે, તેમાં તો ત્રણ ગુણની વૃત્તિ અથવા પરિણામે છે. જે વિષ્ણુનું પરમ ધામ છે, તે વૈકુંઠમાં ગુણોનું રૂપ જ નથી. ૪૦. જ્યવિજ્ય=વિષ્ણુલોકના એ દારપાળો. એમને હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુ થઇને અવતરવું પડ્યું હતું. એ સાથે હરિને પણ નરસિંહ અવતાર લેવો પડ્યો હતો. જીઓ ભાગવતમાં આ વિષેની કથા. ૪૧. ઉગ્રબુદ્ધે=ઉગ્ર બુદ્ધિથી. ૪૩. કહું... કળી=સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ. કારણ અને મહાકારણ એ ચાર દેહ. આમાં છેલ્લું મહાકારણ એ કૈવલ્યપદ છે. આ દેહમાં બ્રહ્મ-ચૈતન્ય સમરસભાવે રહેલું છે. અને તીણી બુદ્ધિવાળાઓ તેને જીદું તારવી સમજી શકે છે. ૪૪. અસિપદ='છે'નું પદ.

સૂક્ષ્મદેહ જીવાત્મા નામ, જેને ધર્માર્થ મોક્ષ ને કામ;
ચોથું કહિયે સ્થૂળશરીર, જે ક્ષણભંગ પ્રમાણે ધીર. ૪૫
ચારે દેહ સમજે ધીમંત, સમજે આવે લિંગનો અંત;
પંચીકરણનો જાણે સંચ, પ્રીછ પડીને પડ્યો પ્રપંચ. ૪૬

દોહરા

શિ૦ મંદબુદ્ધિ મહારાજ હું, અને એ તો વાત અગાધ;
વિધે કરીને વિકાસિએ તો, કાંઈ હોય બુદ્ધ સાધ. ૪૭

ચોપાઈ

ગુ૦ લલીપેરે મેં તુજને કહ્યું, હું જાણું છું તે તેં લહ્યું;
ખીજે પક્ષે કહું થું વળી, ઉગ્ર બુદ્ધે લેજે સાંભળી. ૪૮
પહેલો કહ્યો જે કેવળદેહ, તે સ્વતંત્ર નિઃસંદેહ;
પરમ ચેતનની શી કહું જુક્તિ, ઈશ્વરદેહ જેની સહજ શક્તિ;
ઈશ્વરદેહ તે ચેતન અંગ, તેની છાયા વાસનાલિંગ;
વાસનાથી તે ભૌતિક પિંડ, જે નાનાવિધ દીસે ખંડ. ૫૦
પંદર તત્ત્વની ભૌતિક કાય, નવ તત્ત્વે વાસનાલિંગ થાય;
ચૈતન્યમાત્ર તે ઈશ્વરવપુ, ષડ્વિંશક મહાવિષ્ણું જપુ. ૫૧
મહાકારણ પરમ ચૈતન્યદેહ, વાણીમાંહી ન આવે તેહ;
પરાતપર પરબ્રહ્મ અગાધ, કેમ હોય મનબુદ્ધિ સાધ્ય. ૫૨

૪૫. ધર્માર્થ=ધર્મ અને અર્થ. ક્ષણભંગ=ક્ષણમાં ભાંગે એવું.
૪૬. ધીમંત=બુદ્ધિમાન. ૪૭. વિધે કરીને=વિધિપૂર્વક, સમજ પાડીને
વિકાસિએ=વિકસાવીએ, સ્પષ્ટ કરીએ. ૫૧. પંદર...જપુ=સ્થૂળ દેહમાં
પંદર, લિંગદેહમાં નવ, કારણમાં એક અને મહાકારણમાં એક એમ
છવીસ તત્ત્વો છે. ચૈતન્યમાત્ર=કારણ-દેહ. કેવલ દેહમાં મહાવિષ્ણુ છે.

૩૯૮

દોહરા

શેઠ ચારે દેહે એક દેહ જે તે, તમો દેખાડી વિધ્ય;
આપે આપ જાણે નહીં, એ શું પ્રગટયું મધ્ય. ૫૩

ચોપાઈ

૫૦ હવે શિષ્ય તું તત્પર થા, વસ્તુ વિચારતણે ધર જા;
વિનાવિચારે રે' છે આજ્ય, થા તત્પર ને સંશય કાઢ્ય. ૫૪
વસ્તુતણી પક્ષેથી કહું, જેવું હું બુદ્ધિમાને લહું;
આ મારે તો જગત જ નથી, તો અજ્ઞાન કેને કહું કથી? ૫૫

દોહરા

૫૦ ઠીકપણે કરીને કહું, બાળકબુદ્ધે પ્રશ્ન;
અનુભવસાગર રાય છો, ત્યાં ટાળવા હીંકું ઉખ. ૫૬
૫૦ પૂછી પુત્ર નિઃશંક થા, શંકે કાં તું વીર !
મહા અનુભવ તો ઊપજે જો, કહિયે સુણિયે ધીર ! ૫૭
શેઠ રાય ! કહો છો તહાં નથી, જગતતણે લવલેશ;
તો શિષ્યગુરુ ક્યાંથી થયા, ક્યાંથો ફળ્યો ઉપદેશ ? ૫૮

ચોપાઈ

૫૦ પહેલો જે વધ્યાસુત કહ્યો, તે શું તુજને વીસરી ગયો;
મિથ્યાને માન્યું છે સત્ય, તેણે તને ઊકલે છે બુક્કા. ૫૯
સોળે અંશે જૂઠો થાય, અન્ય ન રે'તો ક્યાં મન જાય;
મિથ્યાને મિથ્યા થયું સત્ય, તેને અનોપું માન્યું નિત્ય. ૬૦

૫૩. ચારે...તે=એ ચારે દેહમાં એક મહાવિષ્ણુ જ છે-તેની જ સત્તા છે. ૫૬. ઠીકપણે=શરમ છોડીને. બાળક બુદ્ધ્યે=બાળકના જેવી નાદાન બુદ્ધિથી હીંકું=ચાકું. ઉખ=ઉકળાટ. ૫૭. શંકે=શંકા કરે.

દોહરા

શિ૦ મિથ્યાની જે મન વિષે, ખરી બંધાણી જાય;
પ્રભુ પધારી અંતરે કાંઈ, કૃપા કરીને કાઢ્ય. ૬૧

ચોપાઈ

ગુ૦ સંતજનોનો કરતાં સંગ, સાહસપણું ઔ ભપજે અંગ;
સાધુપુરુષની સંગત સાર, મનવૃત્તિ હોય પ્રહ્લાકાર. ૬૨
જ્ઞાતાને સંગે નિર્ધાર, ઉજ્જવળ ખુદ હોય વણપ્રતીકાર;
લોભ મોહાદિક મળે છે જેહ, ઉજ્જવળને ત્યાં ન છબે તેહ. ૬૩
શીતતણી વ્યાપત હોય ઘણી, સંગત કીજે વહ્નિતણી;
તો હિમે કંપે નહિ અંગ, એમ કરે સજ્જનનો સંગ. ૬૪
તજ્જતણે સાંભળ મહિમાય; કીજે સંગ તો શું શું થાય;
ખટ ધાતુ પારસને મળે, મૂળરૂપ તેનું નવ ટળે. ૬૫
હલકે મૂલ્ય હતું જે લોહ, કુંદનનો દેખાણો મોહ;
કઠણ લોહ જે ભયાનક હતું, તે સર્વાંગે થયું શોભતું. ૬૬
જેમ પારસ તેમ જ્ઞાતા જન, મૂળગાં તે મુકાવે ચેન;
જીવ ટાળીને સ્વે શિવ કરે, તજ્જ પુરુષ એ મહાતમ ધરે. ૬૭
જે કરે આપસરીખો તાત, એ પ્રહ્લવેતાની મોટી વાત;
તે માટે કરવો સત્સંગ, તો સમજીએ વસ્તુ પ્રસંગ. ૬૮

દોહરા

શિ૦ તજ્જપુરુષ તે કહો ક્રિયા, અને તજ્જતણી કાંઈ જાત;
શે એંધાણે ઓળખું, તેની કયા ચિહ્નની ભાત? ૬૯

૬૧. જાણ=જડતા. ૬૩. વણપ્રતીકાર=ઉપાય વિના, સહજ રીતે. છબે=અડે. ૬૪. વ્યાપત=વ્યાપ્તિ ફેલાવો. હિમે=હંડીથી. ૬૫. ખટધાતુ=છ ધાતુ. ૬૬. કુંદન=સોનું. ૬૭. ચેન=ચિહ્ન.

ગુ૦ તત્ત્વદર્શી મહાપુરુષની, નાત નોય નોય વર્ણ;

પ્રપંચ પક્ષે પેખતાં, બુદ્ધિ ન પામે ધર્ણ.

૭૦

ચોપાઈ

જેશે એ'ધાણુ જે દેહતણાં, તેા તું ભટકીશ હજી ધર ધણાં;
દેહધરીને ચિહ્ન જ ઘટે, મૂકી બ્રહ્માંડ તજજ આઘો વટે. ૭૧

પ્રપંચને યોજતાં પુત્ર, નહિ પામે જ્ઞાતાનું સૂત્ર;
સંશય ઊપજે તેા વળી દાખ્ય, એ ઉપર કહું તુજને સાખ્ય. ૭૨
શિષ્ય જેને શુક જોગી હવા, તત્ત્વદર્શી મહામોક્ષ પાકવા;
કૃષ્ણ ભોગીમાં પહેલાં ખરા, તત્ત્વદર્શી તે થયા ઉદ્ધરા. ૭૩

રામ જનક તે કર્તા રાજ, તત્ત્વદર્શીનાં કીધાં કાજ;
કર્મકાંડમાં મુખ્ય વસિષ્ઠ, તત્ત્વદર્શી માંહી તે શિષ્ઠ. ૭૪

શુર કહે શિષ્ય ! સાંભળ તાત, પાંચેની જે વિચારી વાત;
લક્ષ એકને વિચરણુ અલગ, થાય ધીમંત તે ગ્રહે સળંગ. ૭૫
તજજ નામ તે માટે વીર, જેને લક્ષમાં નથી શરીર;
સ્વપ્નમાત્ર જ્યાં નથી પ્રપંચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે અંચ ? ૭૬

તેહતણું તુજ કહું દષ્ટાંત, જે તું મન આણુ એકાંત;
ગૌર શ્યામ પાંડુવર્ણી પુરુષ, તેની છાય નોય દેહસદૃશ. ૭૭

૭૦. ધર્ણ=ધરણી. ૭૩. શુક=શુકદેવ. તત્ત્વદર્શી=બ્રહ્મતત્ત્વને જ્ઞાનારા. મહામોક્ષ=મોટો મોક્ષ. પાકવા=પાકા. ભોગીમાં પહેલાં=સૌથી વડા ભોગી. તે કૃષ્ણ સૌથી ઉપરના (ગિદ્ધરા) તત્ત્વદર્શી થયા. ૭૪. શિષ્ઠ=ઉત્તમ. ૭૫. લક્ષ...સળંગ=શુકદેવ (યોગી) કૃષ્ણ (ભોગી) રામ (દેહી) જનક (વિદેહી) અને વસિષ્ઠ (કર્મકાંડ) એ પાંચે જુદીજુદી પ્રવૃત્તિ (વિચરણુ) કરતા હતા, છતાં તે બધાનું લક્ષ એક બ્રહ્મમાં જ હતું. આવી સમજણ બુદ્ધિમાનને જ હોય છે, અને તે સળંગ-સૂત્ર બ્રહ્મને જાણે છે. ૭૬. અંચ=આંચ. ૭૭. ગૌર=ગોરા. પાંડુવર્ણી=પીળા રંગનો. દેહ સદૃશ=દેહના જેવી.

વસ્ત્ર અલંકૃત છે બહુ રંગ, પણ છાયાનું એક જ અંગ;
છાયા તેમ જ્ઞાનીનો લક્ષ, લક્ષણ કરી શકે કેઈ દક્ષ. ૭૮

દોહરા

શિ૦ મહાનુભાવ મહંત ગુરુનો, કરવો જે સત્સંગ;
તેનાં કાંઈ લક્ષણ નહીં, તો કેમ મળે પ્રસંગ ? ૭૯
ગુ૦ સત્સંગને કાંઈ શિંગ નોહો, યાં તો ગ્રહવો યોજ;
સંત શાસ્ત્ર સદ્ગોષ્ઠની, જાણી લેજો યોજ. ૮૦

ચોપાઈ

તે ઉપર દષ્ટાંત અદ્ભુત, જે કેમ નિપન્યા દત્ત અવધૂત;
તેણે ચોવીશ ગુરુ કર્યા હતા, નિજબુદ્ધિથી ગ્રહેતા જતા. ૮૧
વિચાર કરતાં લાધી વસ્ત્ર, દ્વૈત સકળ ત્યાં પામ્યું અસ્ત;
યાજ્ઞવલ્ક્ય ધ્રુવજ્ઞાની હવા, તેણે પ્રતિબોધ કીધા નવા. ૮૨
ભણ્યા વૈશંપાયન સૂરજ કને, શું બીજા ભણતા નહિ તે કને ?
તે માટે શિષ્ય ! સાંભળ વચ્છ, થૈ મુમુક્ષુ ને ભીડવો કચ્છ. ૮૩

દોહરા

શિ૦ સ્વામી ! કહો છો તજજને, ચિહ્ન નહીં લવલેશ;
પણ ઉદ્ધવ પ્રત્યે ઓચર્યા, લક્ષણ ત્રીશ દેવેશ. ૮૪

૭૮. અલંકૃત=શણગારેલું વસ્ત્ર ગમે તે રંગમાં શણગારેલું હોય, તોપણ તેની છાયા તો કાળી જ પડે. તે જ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિનો રંગ ગમે તેવો હોય, તોપણ જ્ઞાનીઓમાં-જીવન્-મુક્તોમાં-સ્વરૂપ અનુભવનું લક્ષણ છાયાની જેમ એકસમાન હોય છે. દક્ષ=ચતુર. લક્ષણ કરી શકે=લક્ષણથી સમજી શકે. ૮૦. શિંગ=શિંગડું. યાં તો... યોજ=યાં તો યોજ-સંજ્ઞા, ધિશારો, સમજવો. સદ્ગોષ્ઠ=સંતજનો સાથેની ગોષ્ઠી-વાત. યોજ=તપાસ. ૮૨. પ્રતિબોધ=ઉપદેશ. ૮૩. વત્સ=હે પુત્ર ! મુમુક્ષુ... કચ્છ=મોક્ષની ધચ્છા રાખીને કચ્છ ભીડવો-કમર કસવી. ૮૪. દેવેશ=દેવોના ઈશ્વર, શ્રીકૃષ્ણ. ભાગવતમાં એ ઉપદેશ છે.

તે સ્વામી ! કેને કહ્યાં, તે જે લક્ષણ ત્રીશ;
તે વિવિધ વચને પ્રીછવો, જેમ પામું પદ જગદીશ. ૮૫

ચોપાઈ

ગુ૦ મુમુક્ષુને સર્વે એ કહ્યું, જેને કાંઈ પામવા રહ્યું;
પણ તજ્જનું છે પદ આરૂઢ, તેને અંતરભાવ ન ગૂઢ. ૮૬
જે જનને ઊતરવું પાર, નાવનાવિકનો કરે નિર્ધાર;
બ્યારે નર પારંગત થયો, ત્યારે જળનો સાજ ત્યાં રયો. ૮૭
મુમુક્ષુને સર્વે એ ઘટે, જેનું મન પામવા રટે;
વણ પામ્યે નહિ શીતળ હોય, તેણે ઉપાય કરવો સહુ કોય. ૮૮
હવે પદાર્થનું કહું દષ્ટાંત, તે ચિત્ત દૈ સાંભળજે શાંત;
જેમ લક્ષણ બત્રીશનો જન, તેને પગલે પગલે ધન. ૮૯
સ્વતઃસિદ્ધ ઉપનો ધનવંત, તેને ભોગતણો નહિ અંત;
સ્થાને કાળે કરે ઉપાય, રહ્યો ચરણે લક્ષ્મીધર થાય. ૯૦
ભોગે ભયો રહે દિનરાત, તે કેમ લહે દરિદ્રની વાત ?
તેણે દરિદ્ર દીકું ન સાંભળ્યું, જહાં તહાં મન ભોગે ભળ્યું. ૯૧
તે ઉપાય કરે નહિ કશેા, ધન દેખી જાએ નહિ ધસ્યો;
એમ પદાર્થ પદને વિશે, મગ્ન થયો તે અન્ય નવ લખે. ૯૨
તે મન દરિદ્રી નહિ કોઈ વળી, મહાભોગે જેની મત ઢળી;
ચિદ્રૂપને ત્યાં અન્ય જ નથી, સુણ તું મુમુક્ષનું કહું મથી. ૯૩

૮૬. આ ક્રીમાં અને પછી જે સમ લક્ષણો બતાવવામાં આવે
છે તે મુમુક્ષુઓ માટે સાધનરૂપ છે અને જીવન્મુક્તોને માટે સિદ્ધરૂપ
છે. આરૂઢ=સિદ્ધ. અંતરભાવ=અંતરનો ભેદ ગૂઢ-દૂષ્ણો નથી. ૮૭.
નાવ નાવિક=હોડી અને હોડીવાળો. પારંગત થયો=સામે પાર ગયો.
સાજ=હારો. ૮૮. રટે=રટણ કરે. ૮૯. લક્ષણ બત્રીશનો=બત્રીસ-
લક્ષણો. ૯૦. સ્વતઃસિદ્ધ=આપોઆપ રીતે. લક્ષ્મીધર=લક્ષ્મીવાળો.
૯૩. દરિદ્રી=ગરીબ. મહાભોગે=મહાન ભોગરૂપ બ્રહ્મમાં. મત=મતિ.

મુમુક્ષુ તે સાધારણ જન, તેને આતુરતા ઊપની મન;
 લક્ષણ ત્રીશ ધરીને તાત ! જેમ તેમ લેવું પદ સાક્ષાત. ૯૪
 જે જન જાણે છે સંસાર, હું ખંધાણો છાં નિર્ધાર;
 તે જાણે મન છૂટું સહી, વારંવાર એ અવસર નહીં. ૯૫
 એ અજ્ઞાની કદ્યો ન જાય, જ્ઞાની નહિ જેવો રધુરાય;
 તેને શાસ્ત્રતણા અધિકાર, શોધી ને ઉતારવો પાર. ૯૬
 સંતતણાં લક્ષણ સુણ તાત, જે અનુભવતાં થાય સાક્ષાત;
 આદરતાં ત્રાંખું હેમ થાય, લક્ષણ ગ્રહતાં બદલી જાય. ૯૭
 તે માટે એ લક્ષણ સાર, જે સાધે તે પામે પાર;
 પેલું તે સત ભાષણ કરે, બીજું ક્ષમા મનમાંહી ધરે. ૯૮
 ત્રીજું લક્ષણ દ્રોહબુદ્ધ ટાળ્ય, ભૂત ઉપર કૃપા કરી ન્યાળ;
 આત્મભાવ હૃદેને વિષે, સમાન દષ્ટે સહુને લખે. ૯૯
 પ્રિય અપ્રિય કેને નવ ગણે, સર્વ ભૂત પર કરુણા ધણે;
 ધીર બુદ્ધિ હોએ તે જન, કામક્રોધપરાભવ નહિ તન. ૧૦૦
 લોહુ સુવર્ણ ન ગણે લેશ, જેનું મન ગળ્યું છે શેષ;
 બાહ્યાભ્યંતર અતિપવિત્ર, એકાદશ રાખે તે સૂત્ર. ૧૦૧
 કોમળભાવ હૃદેને વિષે, પ્રાપ્ત ભોગ આવે તે ભણે;
 નૌકા તે ભવસાગરતાણું, રહિત વિકારે મન આપણું. ૧૦૨
 નિષ્કંચન જાણવા જન, મુક્તિસંગે ઇચ્છા થૈ મન;
 પ્રહ્લયથ હરિ સેવે સદા, અલ્પ આહાર સંતોષી મુદા. ૧૦૩

૯૫. અવસર=પ્રસંગ. ૯૭. આદરતાં=પ્રયત્ન કરતાં. હેમ=સોનું.
 ૯૮. સતભાષણ=સત્ય ભાષણ. ૯૯. દ્રોહબુદ્ધ ટાળ્ય=દ્રોહબુદ્ધિને
 અભાવ, અદ્રોહ. ન્યાળ=નિકાળ. ૧૦૦. કામ ક્રોધ પરાભવ=કામ અને
 ક્રોધ તેમને પરાજય આપતા નથી. ૧૦૧. શેષ=પૂરેપૂરું. બાહ્યા-
 ભ્યંતર=બહાર અને ભીતર. એકાદશ=મન અને દશ ઇન્દ્રિયો. સૂત્ર=
 સૂતરના જેવું સરખું અથવા પ્રહ્લમાં. ૧૦૨. પ્રાપ્ત ભોગ=પ્રારબ્ધને
 લીધે આવતા. ભોગ. નૌકા=હોડી. ૧૦૩. નિષ્કંચન=કંઈ પણ ન
 રાખવાવાળા, અપરિગ્રહી ને અસ્તેથી. મુદા=આનંદ, પ્રસન્નતા.

લેલીન હોય દેહે વૈરાગ, જાણે સકળ તત્ત્વના ભાગ;
 સ્થિરભાવે હરિ ચરણે રહે, શીતળ શુદ્ધ અંતઃકરણ વહે. ૧૦૪
 મતપણું નહિ અતિદીનતા, ઉદ્ધિધિકેરી ગંભીરતા;
 મરાળકેરી મન ચાતુરી, પય ગ્રહી નીર દિયે પરહરી. ૧૦૫
 ખટ ભિમિં લોપી નવ શકે, નિરભિમાની સહુ ભૂતને વિષે;
 નિજઆત્મ દેખે સહુમાંય, કલ્પદ્રુમના જેવી છાંય. ૧૦૬
 હુઃખ હરે શરણે આઘ્યાનું, નિજજ્ઞાન આપે આઘ્યાનું;
 આત્મસુખ આપે તે સંત, મિત્રભાવ જાણે ભગવંત. ૧૦૭
 પ્રદાભાવ કરુણા મન ધરે, સંગી ખાદ્ય અસંગી ફરે;
 ફળ નહિ ઇચ્છે હરિને ભજે, અનન્યભાવે પામે વિજે. ૧૦૮
 તે સમદર્શી કહાવે જન, જેને રાગદ્વેષ નહિ તન;
 ધરમાં ન રહે વન ન જાય, લેલીન થૈને સમે સમાય. ૧૦૯
 નિશ્ચળ ધ્યાન એવું તે ધરે, સમખુદ્ધે ભક્તિ આદરે;
 લક્ષણ ત્રીશ કહ્યાં ભગવંત, તે ગ્રહી લેજે એકે ચંત. ૧૧૦
 મુક્તમુમુક્ષુવું લક્ષણ કહ્યું, જેવું મેં યુધમાને લહ્યું;
 વળી ઊપજે તો પૂછે પ્રશ્ન, કહીશ હું જો કે'વરાવશે કૃષ્ણ. ૧૧૧
इति श्री गुरुशिष्यसंवादे मुक्तमुमुक्षुलक्षणनामतृतीय खंडः ॥३॥

૧૦૪. લેલીન=લયલીન. તેમને દેહ વિષે સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય હોય છે. ૧૦૫. મતપણું=મતનો અગ્રહ, મમત. અતિદીનતા=અત્યંત નાપણું. ઉદ્ધિધિ=દરિયો. મરાળ=કંસ. પય=દૂધ. નીર=પાણી. પરહરી=છોડી. ૧૦૬. કલ્પદ્રુમ=ઇચ્છેલું આપનારું વૃક્ષ. ૧૦૭. મિત્રભાવ=મૈત્રી. ૧૦૮. અસંગી=નિઃસંગ. અનન્ય ભાવે=એકનિષ્ઠાથી. વિજે=વિજય. ૧૦૯. સમે સમાય=સમભાવે-સમરસે હરિમાં સમાય-ડૂબી જાય. ૧૧૦. સમખુદ્ધિ=સમાન બુદ્ધિથી. એકે ચંત=એક ચિત્તથી. યુધમાને=બુદ્ધિ પ્રમાણે.

ચતુર્થ ખંડ-તત્ત્વજ્ઞાનનિરૂપણ

દોહરા

- ગુરુ ગુરુ કહે છે શિષ્ય સુણો, ખંડ કદ્દા મેં ત્રણ;
તે તારા ચિત્તમાં વસ્યા, સુણી લીધું કાંઈ કર્ણ. ૧
- ગુરુકૃપાળુતા મન ધરી, શિષ્યે વિચાર્યું મન સાથ;
કોઈ ભાગ્યવાન નહિ મુજ સમો, જે સદ્ગુરુએ સાંચો હાથ. ૨
- શિં શિષ્ય કહે છે મહંત ગુરુ ! મારે સર્વસ એહ;
તમો કહો હું સાંભળું, જેથી ટળે સર્વ સંદેહ. ૩
- મારે સર્વસ રાય છો, તીર્થ વ્રત પુણ્ય દાન;
પ્રભુ કહો હું સાંભળું, તમો મૂર્તિમંત ભગવાન. ૪
- સ્વામી ! એટલું સાંભળીને, પદ્ધતિ લઈ પ્રભુરાય;
હવે કૃપાનાથ ! કૃપા કરો, તો કાંઈક સમજાય. ૫
- સ્વામી ! સંશય મોટો મને, જે છે આ પંચભૂત;
તે જડ સરખાં ભાસે ખરાં, તે તમો કદ્દાં અદ્ભુત. ૬
- જે દષ્ટે મહાનિધિ તમે, જોઈ કહ્યું મહારાજ !
તે દષ્ટિ આપી પ્રીછવો તો, સદા સમજું હું આજ. ૭

ચોપાઈ

- ગુરુ દષ્ટિ શી તુજ આપું વીર ! સમજે સાન કહું જે ધીર;
ચોવીશ તત્ત્વ તુજ મુજ દેહ, તેમાં જો ન કશો સંદેહ. ૮

તત્ત્વજ્ઞાનનિરૂપણ=તત્ત્વના જ્ઞાન વિશેની ભાળ. ૨. ગુરુ-
કૃપાળુતા=ગુરુની દયા. સાંચો=સાચો; પકડ્યો. ૩. સર્વસ=સર્વસ્વ.
૭. મહાનિધિ=અક્ષ. દષ્ટે=દષ્ટિથી.

જે બુદ્ધિ વડે કહું છું હું, તે બુદ્ધિ વડે ગ્રહે છે તું;
 જે મન વડે તેં માન્યો ગુરુ, તે મન વડે હું ઉત્તર કરું. ૬
 માયે તો માને છે બે, મનવો'ણું કાંઈ જુડું છે;
 તું શિષ્ય હું મૂકી દે માન, મને ન જાણીશ ગુરુ નિદાન. ૧૦
 બે માનિનતા બેથી ગઈ, ચેતનતા ત્યાં મૂળગી રઈ;
 તે ચેતનતા જે છે તેહ, એમાં નથી કશો સંદેહ. ૧૧

શિ૦ સ્વામી ! ઈયાં તો બોલવા નથી,
 ગુ૦ મેં એમાંથી વાણી કથી;
 શિ૦ તો સ્વામી ! હું તું ત્યાં નો'ય,
 ગુ૦ એમ એક ગાંઠે ફરે છે સોય. ૧૨

દોહરા

શિ૦ એ તો વાત આધી પ્રભુ, ધન્ય ધન્ય મહારાજ !
 કોણ કહે સદ્ગુરુ વિના, સહજ બોધ એ આજ. ૧૩

ગુ૦ તેં જે કહ્યું કૃપા કરો, પણ વચનતણું નહિ ઠામ;
 એ તો આરોપીને બોલવું, પણ સે'જે છે રામરામ. ૧૪

શિ૦ પ્રભુ એ વાતને પ્રીછવા, મેં કીધા અનંત ઉપાય;
 મહાનુભાવ અંતરથકી, કીણી કૃપા ગુરુરાય. ૧૫

એ પક્ષે શ્રીગુરુ તમે, ચિદ કહ્યાં પંચભૂત;
 ચમત્કારની વારતા, જેમ હૃદે તમારું હેત. ૧૬

કે'તાં મુણતાં અતિ ઘણું, આજલગે ગુરુદેવ;
 તેજ વાતે મહાનિધે કાંઈ, અળગો પ્રગટયો લેવ. ૧૭

ગુ૦ કેમ કહે છે મહંત તું, મહા ગહન ગતિ જીવ;
 તુજ મુજમાં અંતર કશો, જેમ દીવેથી પ્રગટે દીવ. ૧૮

---

૧૦. માયે=માયાથી. ૧૧. માનિનતા=માનવાપણું અભિમાન.
 ૧૮. દીવ=દીવો.

ચોપાઈ

પાંચ ભૂત હીસે ચિદ્રૂપ, ત્રણ ભુવન ભાસે તદ્રૂપ;
 મહાજ્ઞાન હવું મુજને આજ, તેણે ચિદ હીકું મહારાજ ! ૧૯
 ક્રિયાં જાઉં ને ક્યાં હું રહું? શેને ત્યાગું ને શું ગ્રહું?
 આત્મા ભરભરી પૂરી રહ્યો, કલ્પાંતે એકાર્ણવ થયો. ૨૦
 અંબુવિના હીસે નહિ અન્ય, આત્માવિણ ભાસે નહિ મન;
 એમ વસિષ્ઠને યોદ્યા રઘુનાથ, શિષ્ય કહે સાંભળો ગુરુનાથ ! ૨૧
 દોહરા

શિઁસ્વામી ! જે હીસતું જેમ હતું, તેમાં પડિયો ફેર;
 જેમ ભવ પ્રગટે અભિનવો, તેમ ફેરે અનુભવની લે'ર. ૨૨
 ગૃહની ગ્રથલતા ઊપજે, જેમ માદક ભક્ષણે ભૂર;
 શ્યા સરખું મહારાજ ! છે, શું ચઢી આવ્યું પૂર. ૨૩

ચોપાઈ

ગુઁ નો'યે શિષ્ય ! ગ્રથલતા પુત્ર, જાણી લે એ આત્મસૂત્ર;
 જીવખુદ્ધિનો થયો વિનાશ, આત્મતાનો થયો પ્રકાશ. ૨૪
 અણુહવો હોય જેમ અવતાર, તેની પ્રકૃતિ રહે તે ઠાર;
 જ્યારે પ્રગટયું અનુભવ અંગ, તારે ફરિયા સઘળા રંગ. ૨૫
 શરદઋતુનો હવો પ્રકાશ, ત્યારે નિર્મળ જળ આકાશ;
 દષ્ટિતત્ત્વ પ્રકટયું જ્યાં જ્ઞાન, તારે ટળ્યું પ્રકૃતિનું માન. ૨૬

૨૦. ભરભરી=ભરપૂર. કલ્પાન્તે=કલ્પના અંતે, પ્રલયની પછી.
 અથવા સંકલ્પો શમી ગયા પછી. એકાર્ણવ=એક અર્ણવ, એક સાગર.
 ૨૨. અભિનવો=તદ્દન નવો. ગ્રહની ગ્રથલતા=ગ્રહની અસરથી આવતી
 જડતા અથવા ઉન્મત્તતા. ભૂર=ભૂરિ, પુષ્કળ. ૨૫. અણુહવો હોય=થયા
 વિના થતો. ૨૬. દષ્ટિતત્ત્વ=સાચું જ્ઞાન. પૈરાગ્યના પ્રભાવથી જ્યાં
 ચિત્તની અવિદ્યારૂપી અંધારી અને રાગદ્વેષરૂપી ચશમાં દૂર થાય છે,
 ત્યારે આ દષ્ટિતત્ત્વ ઊઘડે છે. આ દષ્ટિતત્ત્વ વસ્તુને-અહને-વળગે છે.

દોહરા

શિંદૃષ્ટિતત્ત્વ સ્વામી કહો, દૃષ્ટિતત્ત્વ શું નામ;

દૃષ્ટિતત્ત્વ પ્રગટ્યે હોય શું, જેમ બુદ્ધિ બેસે ઠામ. ૨૭

ચોપાઈ

ગુંદૃષ્ટિતત્ત્વ કહું તે જાણુ, તારી દૃષ્ટિતત્ત્વ એંધાણુ;

જહાં જહાં વિચરણુ જેવી વિધ, સર્વે ચિદ્રૂપ દીસે નિધ. ૨૮

અગમ અગોચર કહે છે વેદ, તે પ્રત્યક્ષ દેખે છે વેદ;

પંડિત કહે પ્રકૃતિને પાર, તે દેખે આ દૃષ્ટિ ખાર. ૨૯

ત્રિલોકી રંગભૂમિ સદા, ચિદ્રૂપી નટ નાચે મુઠા;

નાના ગુણ કર્મ રૂપનામ, સચરાચર સ્વેં આતમરામ. ૩૦

દોહરા

કહ્યામાંહિ આવે નહિ, તો હું શું કહું હરિરૂપ;

જેમ છે તેમ એ વસ્તુ છે, આડ્ય સ્વરૂપી કૂપ. ૩૧

તેં પૂછ્યું જે દૃષ્ટિતત્ત્વ કહો, તેનો ઉત્તર એહ;

દૃષ્ટિતત્ત્વ એનું નામ શું, તેનો ટાળું હવે સંદેહ. ૩૨

ચોપાઈ

દૃષ્ટિતત્ત્વ તે એનું નામ, જે દેખીજે દષ્ટે ધામ;

દષ્ટે દેખે તે જ અસત્ય, બાકી તે અનુમાને નૃત્ય. ૩૩

એથી મહાઅનુભવ અથવા સૂઝ આવે છે, અને જીવન્-મુક્તને અણુ-લિંગી અવસ્થા પ્રકટે છે. માન=માપ, અભિમાન. ૨૮. વિચરણુ=પ્રવૃત્તિ. વિધ=જાત. નિધ=નિધિ. ૩૦. ત્રિલોકી રંગભૂમિ=ત્રણ લોકોનો સમૂહ-એ રંગભૂમિ છે અને ચિદ્રૂપી નટ આનંદભરે નાચ્યા કરે છે. ૩૧. જેમ છે...કૂપ=ગ્રહવસ્તુ તો સદા એવી ને એવી અખંડ છે. એના સચ્ચિદાનંદ અખંડ પ્રવાહમાં કૂવો કરો, તો આડ-મર્યાદા થાય. આમ, જીવોના ભેદ ઉપાધિને લીધે જ છે. ૩૩. દષ્ટે=દૃષ્ટિથી. ધામ=ગ્રહ. નૃત્ય=નાચ. એ દૃષ્ટિ જે અસત્ય મિથ્યા-પ્રપંચ જુએ છે, તેને એ ચિદ્શક્તિના નૃત્યરૂપે અનુમાને છે.

ણંને ભાતનું કહિયે જ્ઞાન, સાંભળ કહું તેનું નિદાન;
 એક જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, બીજું તે અનુમાને બાણ. ૩૪
 એ ઉપર હું કહું દૃષ્ટાંત, ધાર્યે મનને કરી એકાંત;
 આયુધ પડ્યાં દેખીને જેમ, મન વિચાર આણીને તેમ. ૩૫
 આ છે જીવદતણું હથિયાર, અહિંયાં કોઈક હશે નિર્ધાર;
 ઉપકરણ દેખી કલ્પે અનુમાન, એનું નામ અનુમાની જ્ઞાન. ૩૬
 એવું જ્ઞાન ઘણાને વિષે, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તે થોડા લખે;
 દેખી ઈશ્વર આંચે વિશ્વાસ, અનુમાનજ્ઞાની કહિયે દાસ. ૩૭
 પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની સુણ કહું વાત, હસ્તામળ દીસે સાક્ષાત;
 હસ્તે કંકણ હાટકતાણું, અવલોકતાં શોભિત ઘણું. ૩૮
 શેનું હશે એમ ચિત્તે ચડયું, એટલે સુવર્ણ દૃષ્ટે પડયું;
 પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બાણે એહ, કારજસંબંધી ન મળે દેહ. ૩૯
 પ્રત્યક્ષ અનુમાનનો ભેદ કહ્યો, કેજે સંદેહ સમૂળો ગયો;
 શિંશિખ્ય કહે હા ગુરુમહારાજ, ત્રીજું પ્રશ્ન ચરચો તમે આજ. ૪૦
 ગુરુગુરુ કહે શિષ્ય! સાંભળને ખરું, ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર કરું;
 તેં કહ્યું દૃષ્ટિતત્ત્વ પ્રગટે શું થાય, હવે તે કહું ગ્રહેને મનમાં. ૪૧
 જ્યારે પ્રગટયું અદૃષ્ટિતત્ત્વ, શૂન્યકેરું કહિયે તે સત્ત્વ;
 પરાત્પર પરબ્રહ્મ ચૈતન્ય જેહ, વસ્તુ નામ ત્યાં કહિયે તેહ. ૪૨

૩૪. નિદાન=કારણ. ૩૫. આયુધ=હથિયાર. ૩૬. નિર્ધાર=
 નક્કી. ઉપકરણ=સાધન. અનુમાની=અનુમાનથી થતું. ૩૭. લખે=લક્ષે,
 જીએ. ૩૮. હાટકતાણું=સોનાતું. અવલોકતાં=જોતાં. ૪૧. ગ્રહેને=
 લેને. ૪૨. અદૃષ્ટિતત્ત્વ=રાગદ્વેષને લીધે ચિત્તની સ્થિતિ વસ્તુને યથાર્થ
 રીતે બતાવી શકતી નથી. અંતઃકરણમાં અવિદ્યાએ અંધારી બાંધી
 છે. તેથી રાગદ્વેષ વસ્તુને ખોટા રંગમાં બતાવે છે. આવી જે અંતઃ-
 કરણની સ્થિતિ થાય છે, તે અદૃષ્ટિતત્ત્વ છે. આ અદૃષ્ટિ-તત્ત્વ શૂન્ય-
 નું સત્ત્વ છે-શૂન્યને વળગે છે. ત્યારે દૃષ્ટિતત્ત્વ પરાત્પર પરબ્રહ્મ ચૈતન્ય
 જે વસ્તુ છે, તેને વળગે છે.

વસ્તુતા પ્રગટે ને અંગ, ત્રણ દૈતનો તેને થાય ભંગ;
પ્રાયે વસ્તુનો છે સ્વભાવ, ટળે દૈત ને થાએ સાવ. ૪૩

દોહરા

શિ૦ ત્રણ દૈત સ્વામી! કહ્યાં ત્રણ દૈત શું નામ;
અને તે ટળ્યે તે હોય શું, તે દેખાડો ઠામ. ૪૪

ગુ૦ હું તો બાપ કહીશ ખરો, મોટી વાત અગાધ;
મોટાનો અનુભવ મહા, તે નહિ છીલરને સાધ્ય. ૪૫

ચોપાઈ

પહેલું તે ભાવાદૈતનામ, બીજું ક્રિયાદૈત છે સ્વામ;
દ્રવ્યાદૈત નામ ત્રીજાતણું, સુણ લક્ષણને વિચારી ભણું. ૪૬
એકમેવ અદૈત જ બ્રહ્મ, કાયાભાવે જુગવાં કર્મ;
ખરો અધ્યાસ ભિન્ન ભિન્ન થયો, કહ્યા પૂછ્યાનો ઉત્તર રયો. ૪૭

૪૩. વસ્તુતા=વસ્તુત્વ. ત્રણ દૈત=ભાવદૈત, ક્રિયાદૈત અને દ્રવ્ય-
દૈત. આ દૈતોની સમજ પછીની કડીઓમાં આવશે. ૪૫. છીલર=
છાછરો. ૪૬. ભાવાદૈત, ક્રિયાદૈત અને અદ્રવ્યાદૈત એ ત્રણ પ્રકારનાં
અદૈત છે. આ ત્રણેની સમજૂતી પણ પછીની કડીઓમાં છે.
૪૭. એકમેવ...બ્રહ્મ=બ્રહ્મ એક જ અદૈત છે. કાયાભાવે=કાયાના
ભાવથી. અધ્યાસ=મિથ્યા આરોપણ. એકમેવ અદૈત બ્રહ્મને સ્થાને
પંચ મહાભૂતો, તેના ચૌદ લોકવાળાં ભોગસ્થાનો, તે તે લોકમાં ભોગ
ભોગવનાર મનુષ્ય, દેવ, પક્ષી વગેરે અનેક ભોક્તાઓ વગેરે દ્રવ્યદૈત
ગણ થાય છે. એ દ્રવ્યદૈતના ઉપર ભાવદૈત ઘડાય છે. દરેક પિંડના
જુદાજુદા રંગો, અકારણ રાગદ્વેષો, ચિત્તના ધર્માધર્મ. જ્ઞાન-અજ્ઞાન,
વૈરાગ્ય-અવૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય-અનૈશ્વર્ય એમ આઠ ભાવોના ભેદ વડે એક
તરફ ધર્મ, જ્ઞાનવૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યની પરાકાષ્ટાવાળા બ્રહ્મેવની અને
બીજી તરફ અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય અને અનૈશ્વર્યની પરાકાષ્ટાવાળા
શ્વદ્ર જંજીની ભેદભાવના ગિભી થાય છે. આમ ભેદભાવનામાં ફસા-
યેલાં પ્રાણીઓ ભાવદૈતથી હણાઈને તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી શકતાં નથી.

ત્રણ દૈતનો કહું વિસ્તાર, ધારીશ તો તે બેસશે ઠાર;
 દ્રવ્ય કેનાં તે પંચમહાભૂત, લોક ચૌદ નાના અદ્ભુત. ૪૮
 સચર અચર ચોરાશી લક્ષ, દ્રવ્યસ્વભાવે જુજવી પક્ષ;
 મનુષ્ય દેહ પશુ પક્ષી બહુ, એક કે'તાં બાણવા સહુ. ૪૯
 વિચરણ સમાધિ નહિ એક રીત, એનું નામ તે દ્રવ્યાદૈત;
 ભાવાદૈતની સુણ કહું વાત, સમઝી લેજે મર્મે ધાત. ૫૦
 ભાવાદૈત બણ્યે તું પુત્ર ! જે પિંડ સકળ નોહે એક સૂત્ર;
 પશુ પંખી ચક્ષુ કિન્નર નાગ, પિંડસ્વભાવે જુજવા રાગ. ૫૧
 હેતુવિનાનાં કારણ વેર, સહજસ્વભાવે જુજવી પેર;
 મુષક માર્જર વ્યાઘ્ર ગૌતણે, સહેલો સર્પ હસ્તિ સિંહ હણે. ૫૨
 પ્રીત્યાદિકની બણે પેર, સહજ સ્વભાવ ન કારણ વેર;
 માનવ દાનવ તિર્યક જાત, સકળ પિંડે નોહે એક ભાત. ૫૩
 ભાવાદૈત એ સમજ એ તાત, ક્રિયાદૈતની સુણ કહું વાત;
 કોઈ જળચર કોઈ થળચર ઠરે, કોઈ પંખી આકાશે ફરે. ૫૪
 કોઈક ભખે બળતા અંગાર, કોઈક દષદૂતણો કરે અહાર;
 શાખામૃગ શાખાએ રમે, અનળ આકાશે મીન જળ ભમે. ૫૫

આ એ દૈતો ઊભાં થયા પછી ક્રિયાદૈત ઊભું થાય છે પ્રત્યેક પિંડના
 જુદા ભાવો અને જુદી વાસનાઓ હોય છે, તેથી તેની ક્રિયા નિયમે
 કરી જુદી પડે છે. એ ક્રિયાથી સર્વ પ્રાણીપદાર્થો વસ્તુતઃ જુદા
 છે, એમ માની લેવામાં આવે છે. આ ત્રણ દૈત છે. ૪૮. દ્રવ્ય
 સ્વભાવે=દ્રવ્યના સ્વભાવથી. ૫૦. વિચરણ=પ્રવૃત્તિ. સમાધિ=સ્થિરતા.
 ૫૧. કિન્નર=અર્ધમનુષ્ય અને અર્ધ પશુ જેવી યોનિ. ૫૨. મુષક=
 ઊંદર. માર્જર=ખિલાડી. વ્યાઘ્ર=વાઘ. ગૌ=ગાય. સહેલો=શેળો. ૫૩.
 પ્રીત્યાદિક=પ્રીતિ વગેરેની. ૫૪. થળચર=ચળમાં ફરનારો. ૫૫.
 ભખે=ભક્ષે. અંગાર=અગ્નિ, અંગારા. દષદૂ=પથ્થર. અહાર=આહાર.
 અનળ=અનલ પંખી. મીન=માછલું.

તેમ માનવમાં ક્રિયા જુજવી, કોય કેની ન શકે અનુભવી;
 પંખીગત પશુએ નવ થાય, પશુગત દુમે કરી નવ જાય. ૫૬
 વૃક્ષ પૃથ્વીથી આકર્ષે તોય, માનવ દેવે તે નવ હોય;
 પ્રત્યેકે ક્રિયા છે જુજવી, વછ ! વિવેકે જો અનુભવી. ૫૭
 ત્રણ દ્વૈત દેખાડ્યાં તાત ! વળી ઊપજે તો પૂછે વાત;
 ચિત્ત દે જોતાં દીસે એહ, મહા અનુભવથી ભાગે તેહ. ૫૮

દોહરો

શિ૦ શિષ્ય કહે છે હે પ્રભુ ! સંશય મને મહારાજ !
 કૃપા કરો તો દાખલું, એ સંદેહ ટાળો આજ. ૫૯
 સ્વામી ! મેં સાંભળી હતી, કોઈકને મુખ વાત;
 જોગસિદ્ધિ પ્રગટે થકે, અસંભાવ્ય કૃત્ય થાત. ૬૦
 તે અન્ય દેહનાં કૃત્ય કરી શકે, તો ગયું ગણીજે દ્વૈત;
 તેને કેવલ્ય પરઠવો તે, કેવો પ્રભુ ! અદ્વૈત. ૬૧

ચોપાઇ

ગુ૦ કેવલતા પરઠી નવ જાય, પરઠી જે તે સર્વે માંય;
 સિદ્ધિ સકળ માયાનું રૂપ, મુરદાનવ મોહ્યા મુનિભૂપ. ૬૨
 વ્યસની જીવ માયાવશ પડ્યો, કરે ઉપાય સંકલ્પે ચડ્યો;
 સંકલ્પે ચડિયું મન જેહ, પરપંચો દેખે ખહુ તેહ. ૬૩
 એક બે વાર કાંઈકે તે થાય, ચટક દેખાડી સર્વે જાય;
 જેમ વેશ્યા નિર્ધનને તજે, વંઠી તે પુનરપિ નવ ભાજે. ૬૪
 સિદ્ધિ સાધકનો કરે એમ અંત, માટે સંત ન ધારે અંત;
 બીજો પ્રકાર કહું સુણ વીર ! મૂળ મરમ સમજે એમ ધીર. ૬૫

૫૬. પંખીગત=પંખીની ગતિ. ૫૭. વછ=વત્સ ! ૬૦. અસંભાવ્ય=અદ્ભુત, અશક્ય. ૬૨. મુરદાનવ=મુર નામનો રાક્ષસ. શ્રીકૃષ્ણે તેને માર્યો હતો, તેથી તે 'મુરારિ' કહેવાયા. ૬૪. પુનરપિ=ફરી પણ. ૬૫. અંત=ચિત્ત.

એકમેવ અદ્વૈત કહે વેદ, જ્યાં ખીજો તે ભેદાભેદ;
 વાસના લિંગવિના નો'ય કૃત્ય, કૃત્યે થાય વાસના સત્ય. ૬૬
 સત્ય વાસના જીવ કે'વાય, ભરમે જમણુ કરે ભવમાંય;
 તે માટે મિથ્યા અધ્યાસ, કેવલતામાં સર્વે નાશ. ૬૭

દોહર

શિ૦ સ્વામી! હું એમ જાણતો, જે છે એમજ તે સિદ્ધિ;
 કેવલતા જે તમે કહી, એ તો છે મહાનિધિ. ૬૮
 સ્વામી! એટલું મેં લહું, જે નામરૂપ પ્રપંચ;
 કાળકર્મની પ્રેરણા, તે જાણ્યો માયા સંચ, ૬૯
 જ્યાં રહ્યા ભાસે સકળ, મિથ્યા રૂપ ને નામ,
 તે સ્થૂળ કાંઈ કહી શકો, તો તે દેખાડો ઠામ. ૭૦

ચોપાઈ

ગુ૦ લક્ષાલક્ષવિવર્જિત જેહ, પક્ષાપક્ષવિવર્જિત તેહ;
 મન વાણી પામે વિશ્રામ, કોણુ કેને દેખાડો ઠામ. ૭૧

૭૧. લક્ષા... તેહ=જે લક્ષ અને અલક્ષથી વિવર્જિત છે અને પક્ષ અને અપક્ષથી વિવર્જિત છે તે. રાગદ્વેષથી હણાયેલું અંતઃકરણુ જે અનુભવ મેળવે છે તે લક્ષાલક્ષવાળો તથા પક્ષાપક્ષવાળો હોય છે. ચિત્ત આવું લક્ષાલક્ષવાળું અને પક્ષાપક્ષવાળું જ્ઞાન મેળવે છે ખરું, પણ તે જ્ઞાન અપૂર્ણ અને એક વિભાગનું હોય છે. તાકિ'કોનું જ્ઞાન આવા પ્રકારનું છે. એ જ્ઞાન ભેદાભેદને વળગે છે અને કાર્ય-કારણના વાદમાં જકડાય છે, એ જ્ઞાનવાળો માણસ પરમતત્ત્વને બાજુએ મૂકી દેધને જ સત્ય માની વ્યવહાર કરે છે. લક્ષાલક્ષવાળું, પક્ષાપક્ષીવાળું અને ભેદાભેદવાળું જ્ઞાન 'દષ્ટિ-અદષ્ટિ તત્ત્વ' કહેવાય છે અને તે વડે એક અદ્વૈત બ્રહ્મ ઉપર દ્રવ્યાદિ દ્વૈતોના આરોપો ઊભા થાય છે. આ ત્રણુ દ્વૈતોને વળગનારી જીવની સમજણુ લક્ષા-લક્ષવાળી, પક્ષાપક્ષવાળી અને દષ્ટિ-અદષ્ટિ તત્ત્વવાળી છે. તેની દષ્ટિ વ્યવહાર સાધે છે, પરંતુ પરમાર્થને જોઈ શકતી નથી-આધાર

હું નહિ તું નહિ ત્યાં છે તેહ, જ્ઞાન નહિ જ્ઞાતા ને જ્ઞેય;
 જ્યાં કાંઈયે કહ્યું નવ જાય, ઝુકારાદિક વર્ણ સમાય. ૭૨
 તે ગુરુ શિષ્યને શું કરી કહે, મનવાણીથી અગોચર રહે;
 મન કલ્પે તે પ્લીભું થાય, મને તહાં હું કયું ન-જાય. ૭૩
 માટે શિષ્ય કહું સુણ વાત, સમસ્યાથી તું સમજે ધાત;
 એક વસ્તુ ખીભું કાંઈ નથી, હું છું એમ કેને કે કથી. ૭૪
 સામું ત્યાં પ્રતિબિંબ નવ મળે, વેત્તાવિણ કોણ કેને કળે ?
 પોતે કહે ને કહે હું સત્ય, શિષ્ય કરી જો એનું નૃત્ય. ૭૫

દોહરો

શિ૦ હું ને તમે ક્યાંઈયે નથી, જેમ છે તેમનું તેમ;
 શું થૈ શું દેખી કહું જે, આ વાતનું તે કેમ. ૭૬
 જેમ છે તેમ એ મહાનિધિ, પરાત્પર પરિબ્રહ્મ;
 અણુછતો હું તો માનતો, જેમ થયું હતું તેમ. ૭૭
 એમ કહી શિષ્ય લય થતો, પ્રેમે કરે પ્રણામ;
 હું હુંને પ્રણમી કહું, નમો નમો નિજધામ. ૭૮
 મહા અનુભવ મહાપુરુષનો, સાર ગ્રહી કર્યો ગ્રંથ;
 પરમ પદ છે તે વિષે, જે ચાલે એ પંથ. ૭૯
 સંસાર દીર્ઘ રોગને, ટાળવા હીંડે જેહ;
 તેને ઔષધ આ ઘટે, હોય જીવન્મુક્તા વિદેહ. ૮૦

ચૈતન્યને જોતી નથી. તેને સ્મૃતિ રહેતી નથી કે આ દ્વૈતો તો
 ચૈતનની પીઠ ઉપરના નાટારંગ છે-ચામખેડાના જેલ છે. પણ જ્યારે
 મોહ ચાલ્યો જાય છે અને સ્મૃતિ લાગે છે, ત્યારે બ્રહ્મવસ્તુનો સાચો
 અનુભવ થાય છે. તે અનુભવ લક્ષ્ય (લક્ષણથી સમજાય એવો)
 તથા અલક્ષ્ય (લક્ષણથી ન સમજાય એવો)થી પર છે. અને તેમાં
 આ પક્ષ ખરો ને પેલો પક્ષ ખોટો એવો વાદ રહેતો નથી. ત્યાં
 મન અને વાણી વિશ્રામ પામે છે-એ મૌનનો પૂરો અનુભવ છે.

મોહકળણે કળ્યો કંઠલગી, મનની તજવા ધાંખ;
તેને હરિ હીંડે કાઢવા, તો તેને એ પાંખ. ૮૧

અજ્ઞાન અર્ણવે માનવી, ડૂબ્યો ભટકે ભૂર;
હીંડે નિજ ગૃહ પામવા, તો તેને આ સૂર. ૮૨

અંતર આશય મુગતનો, મુમુક્ષુને ઉપાસ્ય;
મૂરખને કાંઈએ નહીં, શ્રીકૃષ્ણ વાનરપાસ. ૮૩

ગુરુ-શિષ્યનામે ગ્રંથ એ, જેમાં ખંડ છે ચાર;
હરિચરણે જેને વાસ કરવો, હોય તે સુણો નરનાર. ૮૪

અંતરજામીએ જે કહ્યું, તે અખે કીધો વિવેક;
દૂષણ ભૂષણ હરિભણી, એંશી ઉપર વળી એક. ૮૫

इति श्रीगुरुशिष्यसंवादे तत्त्वज्ञाननिरूपणनाम चतुर्थं स्कन्धः ॥४॥

૮૧. મોહકારણે કળ્યો=મોહરૂપી કળમાં ખૂંત્યો. કંઠલગી=ગળા-
સુધી. ધાંખ=જંખના. હીંડે=ઘસે. ૮૨. સૂર=સૂર્ય. ૮૩. મુગત=મુક્ત.
શ્રીકૃષ્ણ વાનરપાસ=વાંદરાની પાસે નાળિયેર. ૮૫. દૂષણ ભૂષણ=દોષ
અને શોભા; સારુનરસુ. આ સંવાદ ૮૧ કડીનો છે, પછીની ચાર
કડીઓ દલશ્રુતિની છે.

પંચીકરણ

ચોપાઠ

પિંડપ્રહ્માંડનો કરું વિવેક, હરિજન તે જે દેખે એક;
પંચ ભૂતતણે વ્યાપાર, કરતા દીસે દેહાકાર. ૧
સમગ્રી લેતાં એ અનુક્રમ, સળંગસૂત્ર દીસે પરપ્રહ્મ;
અવ્યક્તથી નભ ઊપનું સાર, નભે પવનનો હવે વિસ્તાર. ૨
પવને તેજ હવું ઉત્તમ, તેજતાણું તે પાણી તંન;
પાણીથકી મહી પરગટ હોય, જેમ ઉત્પત્તિ પ્રલય તેમ જોય. ૩
વસ્તુવિષે સ્વભાવે શૂન્ય, તેમાં પ્રણવની ઊઠે ધૂન્ય;
તે ઓંકાર જાણે ત્રિવર્ગ, તત્ત્વ બધાં તેનાં ઉપસર્ગ. ૪

૧. વિવેક=ભેદ, તપાસ. દેહાકાર=દેહરૂપ. ૨. સળંગસૂત્ર=સૂત્રાત્મા, હિરણ્યગર્ભ. પરપ્રહ્મ ન્યારે ભૂતમાત્રામાં અને તેનાં પરિણામોમાં પ્રવેશ પામેલું સમગ્રજ છે, ત્યારે તે મણિઓની માળામાં પરેવાયેલા સૂત્ર-સૂતરના તાર જેવું સળંગ અનુભવાય છે. અવ્યક્ત=માયા. ૩. તન=સંતાન. ૪. વસ્તુ વિષે=વસ્તુ વિષય, પ્રહ્મ. શૂન્ય=ખાલી. પ્રણવ=ઊઠકાર. ધૂન્ય=ધૂન. પ્રહ્મ વસ્તુ સ્વભાવે શૂન્ય અને સ્પન્દ વિનાનું કેન્દ્રમાં રહેલું બિન્દુ જેવું તત્ત્વ છે. અનાદિ અને સચ્ચિદ્ધન તત્ત્વ ન્યાં ધનીભાવને પામે, ત્યાં શૂન્યબિન્દુ જાગે છે. આ શૂન્યબિન્દુ તે પ્રણવની બિન્દુ નામની પાંચમી માત્રા અનુરણન પછી શમી જાય છે, તેનું પારિભાષિક નામ છે. શૂન્ય હોવા છતાં તેમાં અદ્ભુત જ્ઞાન, ક્રિયા અને ઇચ્છાશક્તિનું ગુપ્ત બળ એકત્રિત હોય છે. આથી, એ બિન્દુનું

તેહતણે હું કહું વિસ્તાર, રાખી લેજો મન નિર્ધાર;
 તમેગુણતણાં પંચમહાભૂત, રજના દેવ ઇંદ્રિય અદ્ભૂત. ૫
 સત્ત્વના ચતુષ્ઠય ને પંચવિષે, તત્ત્વ ચોવીસ એ ભાગવત લખે;
 પચીસમી માયા સર્વદા, છવીસમા મહાવિષ્ણુ સદા. ૬

બીજું નામ કારણબિન્દુ છે અને તેને સદૃશ્ય તથા સદાશિવ પણ કહેવામાં આવે છે. હાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં ઐશ્વર્ય શન્યર્થી દ્વૃડું પાડવા માટે એને ‘પરાદેવતા’ કહેવામાં આવ્યું છે. અવ્યક્ત ભૂમિકાના ચિદાકાશમાં અથવા પ્રણવની કક્ષામાં આ સચ્ચિદધન બિન્દુ તરે છે, રમે છે અને શમે છે. આ કારણબિન્દુ ભેદાતાં જે નાદ કક્ષા જન્મે છે, તે ધૂન છે. આમ કારણબિન્દુ સચ્ચિદધન ચિદાકાશમાં પ્રથમ ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરી કારણભૂમિકામાંથી કાર્યભૂમિકામાં પ્રકટ થાય છે. કાર્ય કરવાને ઉન્મુખ એવા આ બિન્દુને ધ્વિરતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. સદાશિવની અપેક્ષાથી તે અપર છે, તેને અપરબ્રહ્મ અથવા કાર્યબિન્દુ કહે છે. એ જ શબ્દબ્રહ્મ, ઝંકાર અથવા પ્રણવ છે. આ રીતે પ્રણવ શબ્દ પરમેશ્વરનો સહજ વાયક છે. પ્રણવની બિન્દુમાત્રા (પાંચમી) અને નાદકક્ષા ચોથી (અર્ધમાત્રા) ઉચ્ચારના ક્રમ વડે સમન્વયા પછી આ સમસ્ત પ્રણવ અથવા ‘એકાક્ષર’ બ્રહ્મ વ્યસ્ત પ્રણવ એટલે ભેદ પામતો અક્ષર થાય છે. એ ભેદાતા રૂપને અકાર, ઉકાર અને મકાર એવી ત્રણ માત્રાઓ કહે છે. તે અનુક્રમે આદિ (સૃષ્ટિ માત્રા) ઉન્મેષ (સ્થિતિ માત્રા) અને માન (ક્ષય માત્રા) કહેવાય છે. આ ભેદાતું રૂપ એ પ્રણવનો ત્રિવર્ગ છે અને ત્રિવર્ગમાંથી જે તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપસર્ગ કહેવાય છે. ત્રિવર્ગની સૃષ્ટિ કહેવાય છે અને તત્ત્વોની વિસૃષ્ટિ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રણવની વ્યસ્ત ત્રણ માત્રાઓ તે અકાર, ઉકાર અને મકાર. તેમનો વેદ ત્રિવર્ગ ઋગ, યજુષ અને સામ. તેમનો ભોગ્ય ત્રિવર્ગ બુલોક, ભુવલોક અને સ્વલોક. તેમનો ભોક્તૃ ત્રિવર્ગ વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાણ. તેમનો અવસ્થા ત્રિવર્ગ જગત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ. તેમનો ભોગ ત્રિવર્ગ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. તેમનો ગુણ-

નશાભળ અમિષ ને અસ્ત, શેમ ચર્મ એ પાંચે વસ્ત;
પિંડતણે એમ કરતાં વિવેક, પાંચે ભાગે પૃથ્વી એક.

૭

ત્રિવર્ગ સત્ત્વ, રજ અને તમ. છેલ્લો, તેમનો દેવ ત્રિવર્ગ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર. આ ત્રિવર્ગો અથવા ત્રિપુટીઓ પરસ્પર સંકળાયેલ છે. તેમાં સમસ્ત (અણુભેદાયેલાં) પ્રણવની ચોથી (તુરીય) નાદમાત્રા અને પાંચમી (તુરીયાતીત). ગિન્દુમાત્રા ઈશ્વરપદ અને સદાશિવપદને લગતી ગૂંથાયેલી હોય છે. પણ તે પદોના અનુભવો જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારા જીવને સ્ફુટ થતા નથી તેથી તે અનુભવો નિમેષકલામાં રહે છે.

ઉપર જે ગુણત્રય જણાવ્યા છે, તેની સામ્ય-સરખી-અવસ્થાને પ્રકૃતિ શક્તિ કહે છે. નાદમાત્રાની અવસ્થા તે માયાશક્તિ, શૂન્ય-સ્વામિની અથવા ગિન્દુપાદ (ઈશ્વર)ની પત્ની કહેવાય છે. ગિન્દુમાત્રાની શક્તિને ચિદ્શક્તિ કહેવામાં આવે છે. આ ત્રણ શક્તિમાંની પ્રકૃતિ શક્તિમાંથી ગુણત્રયના ક્ષોભથી ચોવીસ તત્ત્વો ઉદય પામે છે. તમેગુણના ક્ષોભથી પૃથ્વી આદિ પાંચ મહાભૂતો; રજગુણના ક્ષોભથી દશ ઇન્દ્રિયો અને તેમના દેવતા અને સત્ત્વગુણના ક્ષોભથી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર એ ચાર અંતઃકરણો તેમજ શબ્દાદિ પાંચ તન્માત્રાઓ એમ કુલે ૨૪ તત્ત્વો ઉદય પામે છે. આ ચોવીસ તત્ત્વો પ્રકૃતિશક્તિના ગર્ભાશયમાં છે. પણ આ પ્રકૃતિ-શક્તિનો ગર્ભાશય જેના દેહમાં અથવા પિંડમાં છે, તે પચીસમી માયાશક્તિ છે. એ માયાશક્તિના સ્વામી, અધ્યક્ષ, પરમેશ્વર, નારાયણ, મહાવિષ્ણુ એવા અનેક નામવાળા પુરુષોત્તમ છે. તે છવીસમા છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના બીજા સ્કંધના છવીસમા અધ્યાયમાં તેમજ એ જ પુસ્તકના અગિયારમા સ્કંધના બાવીસમા અધ્યાયમાં આ તત્ત્વોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અખાએ સાંખ્ય અને વેદાન્તની એકવાક્યતા કરનારા એ ભાગવતના નિરૂપણને અહીં અનુસર્યું છે.

૭. નશાભળ=નસો-નાડીઓની-જાળ. આમિષ=માંસ. અસ્ત=અસ્થિ, હાડકાં.

શુક શોણિત પ્રસ્વેદ ને લાળ, મૂત્ર આંસુ ને કફ જ'નળ;
 પિંડતણા એમ કરતાં વિવેક, પાંચે ભાગે ઉદક જ એક. ૮
 ક્ષુધાપિપાસા કામનો ભોગ, ક્રોધાવસ્યતણા સંભોગ;
 પિંડતણા એમ કરતાં વિવેક, પાંચે ભાગે તેજ જ એક. ૯
 શ્વાસોશ્વાસ નાડી હેડકી, છીંક બગાસાં વાયુથકી;
 પિંડતણા એમ કરતાં વિવેક, પાંચે ભાગે મારુત એક. ૧૦
 શબ્દ કરે ને શબ્દ જ ગ્રહે, દેહ વિકાશ સચરાચર રહે;
 પાકવિમર્દન થાયે નાશ, પાંચે ભાગે છે આકાશ. ૧૧
 કઠણુ ભાગ તે અવનીતણા, કલેદન તે પાણીનો ગણા;
 ઉષ્ણુ જ્યોતિ તે જાણા તેજ, પ્રસરણુ તે વાયુનું હેજ. ૧૨
 સ્થિર વિવર આકાશના ધર્મ, એ પંચમહાભૂતનો જાણો મર્મ;
 એ ચૈતન્યભોગે જીવતા, જેમ સૂરજવડે કિરણુ છે છતાં. ૧૩
 એવી બુદ્ધિ કરી આલોચશે, તે નર બ્રહ્મમાં ભોગો થશે;
 જીવપણું એમ પામે અસ્ત, અખા વિચારેં જિગરે વસ્ત. ૧૪
 પે'લું ભૂત આકાશ કહાય, ખીનું ભૂત તે કહિયે વાય;
 ત્રીનું ભૂત તે તેજ જ તાપ, ચોથું ભૂત તે પાણી આપ. ૧૫
 પાંચમું ભૂત તે કહિયે પૃથિવી, એ પાંચ ભૂત જોએ અનુભવી;
 પાંચ કર્મેન્દ્રિય મનશું જાણ્ય, પે'લું પગ ને ખીનું પાણ્ય. ૧૬
 ત્રીનું ગુહ ને ચોથું લિંગ, પાંચમું મુખ તે વાણી પ્રસંગ;
 કર્મેન્દ્રિયો કહ્યાં એ પંચ, હવે જ્ઞાનેન્દ્રિયની કહું સંચ. ૧૭

૮. શુક=નીર્ય. શોણિત=લોહી. પ્રસ્વેદ=પરસેવો. ઉદક=પાણી.
 ૯. ક્ષુધાપિપાસા=ભૂખતરસ. ક્રોધાવસ્ય=ક્રોધ અને આળસ. ૧૦.
 હેડકી=અટકડી. મારુત=પવન. ૧૧. દેહવિકાશ=પ્રકાશ. ૧૨. કલેદન=
 ભેજ, ભીનાપણું. ઉષ્ણુ=ઉષ્ણતા, ગરમી. પ્રસરણુ=પ્રસરણું તે. હેજ=
 સ્વાભાવિક ગુણ. ૧૩. વિવર=છિદ્ર. એ બધા ચૈતન્યના યોગથી જીવે
 છે-જેમ સૂર્ય છે, તે તેથી કિરણુ છે. ૧૪. આલોચશે=જોશે. જિગરે
 વસ્તુ=બ્રહ્મ શેષ રહે. ૧૬. પાણ્ય=પાણિ, હાથ.

પે'લું કંઈને ખીજું ચર્ણ, ત્રીજું નેત્ર ચોથો રસ મર્મ;
 પાંચમી ઇન્દ્રિય નાસા બાણ, એ જ્ઞાનેન્દ્રિય પંચ પ્રમાણ. ૧૮
 અનુભવ ન વધે સમજ્યા પખે, હવે કહું તન્માત્રાવિષે;
 શબ્દ વિષય છે કર્ણ જ તણો, સ્પર્શ વિષય તે ત્વચાનો ગણો. ૧૯
 રૂપ તેજ નેત્રોના વિષે, રસના રસ નાનાવિધ ભખે;
 ગંધ વિષય નાસા બાણવો, અખા ચતુષ્ઠય હવે અનુભવો. ૨૦
 પે'લું મન ખીજું બુદ્ધિ વિચાર, ત્રીજું ચિત્ત ચોથો અહંકાર;
 અંતઃકરણ ચતુષ્ઠય નામ, એ સમજે બુદ્ધ્ય ખેસે ઠામ. ૨૧
 એટલે તત્ત્વ થયાં ચોવીસ, માયાસહિત ગણો પંચવીસ;
 હવે કહું ચૌદે દેવતા, ચૌદે ઇન્દ્રિયને સેવતા. ૨૨
 કરણ શબ્દ પાલક દિગરાય, ત્વચા સ્પર્શ મારત કે'વાય;
 નેત્ર રૂપનો પાલક બાણ, રસના રસનો વરુણ જ બાણ. ૨૩
 નાસા ગંધની પાલક મહી, એ જ્ઞાનદેવ દેખાડ્યા કહી;
 હવે કહું કર્મેન્દ્રિયપાળ, ચરણ ગતિ વિષ્ણુ ભૂપાળ. ૨૪
 ઇન્દ્રદેવ બ્રહ્મણ કહાવે પાણ, મુખ અગ્નિ અધિષ્ઠાતા વાણ;
 ગ્રુહ અંતર અધિષ્ઠાતા મૃત્યુ, કામ લિંગ બ્રહ્માતું કૃત્ય. ૨૫
 એક કર્મેન્દ્રિય કૃત્ય ને દેવ, હું કહું અંતઃકરણનો ભેવ;
 મને મનન અધિષ્ઠાતા શશી, બુદ્ધિ બોધ બ્રહ્મા રહ્યા વશી. ૨૬
 બહુનામી ચિત્ત ચિંતનતણો, શેષ દેવ અહંકૃતનો ગણો;
 ચૌદેન્દ્રિયનાં કૃત્ય ને દેવ, પંચીકરણનો બાણો ભેવ. ૨૭
 નિપજે આતમહરશી જેહ, સમઝી વિચારી રાખે તેહ;
 અવની ગળી બાય જળવિષે, જળને ત્યારે તેજ જ ભખે. ૨૮

૧૮. ત્વચા=ચામડી. અનુભવ=અપરોક્ષ જ્ઞાન. સમજણ=પરોક્ષ જ્ઞાન. ૨૦. ચતુષ્ઠય=ચાર અંતઃકરણો. ૨૩. દિગરાય=દિશાપતિ. કરણ=કાન. વરુણ=જળદેવતા. ૨૪. કર્મેન્દ્રિયપાળ=કર્મેન્દ્રિયોના પાલક. ૨૬. અધિષ્ઠાતા=ઉપરી. મનન=વિચારણા. ૨૭. શેષ=શેષનામ. અહંકૃત=અહંકાર.

તેજ જઈ લય થાએ વાયુ, અનિલ આકાશ વિષે લે થાય;
 જ્યારે નિઃસત્ત્વ થયું આકાશ, ત્યારે ઘૌનો કહાવે નાશ. ૨૯
 પહેલી ઉત્પત્તિ પાછળ લે, તત્ત્વસંખ્યા એમ બાણી લે;
 બુદ્ધિગોચર રાખે લેખ, કેને સંશય ન રહે રેખ. ૩૦
 ઇંદ્રી ને ઇંદ્રીના દેવ, પંચભૂતનાં કરતવ લેવ;
 સાંખ્યયોગે દેહો નિજ પિંડ, એક પિંડ તેમ સઘળી મંડ્ય. ૩૧
 સર્વ રૂપ જે ચૈતન્ય થયો, અગમ અગ્રાધ જેમનો તેમ રયો;
 નિર્ગુણ તે સ્વસ્વામી આપ, સગુણ નિમિત્તે સઘળે વ્યાપ. ૩૨

૨૯. ઘૌ=આકાશ. ૩૦. પહેલી... લે=પ્રથમ ઉત્પત્તિ અથવા વિકાસક્રમ, પછીથી લય અથવા સંકોચક્રમ. લેખ=લક્ષ. રેખ=રેખા. ૩૧. કરતવભેવ=કૃત્યભેદ. મંડ્ય=ગોડવણ. ૩૨. નિર્ગુણ... વ્યાપ=ગુણથી અતીત-પર એવું મહાવિષ્ણુચૈતન્ય પોતાના મૂળ રૂપમાં જ છે, અને તે સગુણરૂપે સકળ વિશ્વમાં પ્રસરી રહ્યું છે. આ મહાવિષ્ણુનું ચૈતન્ય-સ્વરૂપ પિંડના તેમજ બ્રહ્માંડના ચાર પ્રકારના દેહમાં કેવી રીતે વ્યાપ્યું છે, તે અખો હવે સમજાવે છે. મહાકારણ (કૈવલ્ય), કારણ, વાસના (લિંગ), અને સ્થૂળ એમ ચાર પ્રકારના દેહો પરસ્પર કાર્યકારણના નિયમથી ગૂંથાયેલા છે. આમ, સ્થૂળનું કારણ લિંગશરીર છે, અને લિંગનું કારણ 'દેહચૈતન્યધામ' એટલે કારણદેહ છે. આ કારણદેહમાં અવિદ્યા, કામ અને કર્મનાં બીજડો રહે છે, અને તે વાસના દ્વારા અંકુર પામીને સૂક્ષ્મદેહ રચે છે. આ સૂક્ષ્મ શરીર સ્થૂળદેહમાં પરિણામ પામે છે. સ્થૂળ દેહનાં ઘટક તત્ત્વો પાંચ મહાભૂતનાં અણુઓ, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો મળીને પંદર છે. સૂક્ષ્મ દેહનાં ઘટક તત્ત્વો પાંચે શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ (અપંચીકૃત પાંચભૂતો) અને ચાર અંતઃકરણ મળી નવ છે. કારણ શરીરનું ઘટક તત્ત્વ તે ચૈતન્યમાત્રા છે. ઉપનિષદમાં તેને પ્રજ્ઞામાત્રા કહી છે. આ ચૈતન્ય-માત્રા અવિદ્યાની અંધારીવાળી, બહાર નીકળવાના વેગવાળી, અને ઇન્દ્રિયોને ક્ષેપ પમાડનારી (કર્મના સંસ્કારોના બળવાળી) એમ ત્રણ અશુદ્ધ ધાતુથી બગડેલી છે. મહાકારણ તે કૈવલ્ય છે, અને મહા-

ચારે દેહતણે હવે એક, સમઝી લેવો વસ્તુવિવેક;
 કારજ કારણ એકએકનું, કૈવલ્ય કારણ છે છેકનું. ૩૩
 પરમ ચૈતન્ય દેહ કૈવલ્ય નામ, તેનું કાર્ય દેહચૈતન્યધામ;
 ચૈતન્યકાર્ય વાસનાલિંગ, વાસનાકાર્ય દેહથૂળ પ્રસંગ. ૩૪
 સ્થૂળનું કારણ વાસનાલિંગ, વાસનાનું કારણ ચૈતન્ય સુચંગ;
 ઈશ્વર કારણ કૈવલ્ય દેહ, સમઝી રહે તો થાય વિદેહ. ૩૫
 નિર્ગુણ સગુણ એમ ગોચર થાય; લોભપ્રતિલોભજ પ્રીછયો જાય;
 કાર્ય કારણ તે સગુણ જ ગણે, કારણ કાર્યથી નિર્ગુણ લણે. ૩૬

વિષ્ણુનું નિર્માણ સ્વરૂપ છે. તેમાં અવિદ્યા, કામ અને કર્મના બળ-
 વાળા સંસ્કારો નથી. આમ, સ્થૂળનાં પંદર, સૂક્ષ્મનાં નવ, કારણનું
 એક અને મહાકારણનું શુદ્ધચૈતન્ય એક એમ છવીસ તત્ત્વોની પિંડમાં
 વ્ય્રાપ્તિ છે. બીજી રીતે કહીએ તો, કૈવલ્યદેહમાં ઈશ્વરચૈતન્ય રહેલું છે.
 તે જોડામાં જોડું ઈશ્વરચૈતન્ય પ્રથમ દેહચૈતન્યનારૂપે અજ્ઞાન અથવા
 અવિદ્યાના અણુમાં જીવરૂપે ભાસે છે, અને સવાસન લિંગદેહનો
 વિકાસ કરે છે. તે લિંગદેહ સ્થૂળ દેહનાં ઘટક આણુઓમાં પ્રવેશ પામી
 જન્માદિ વિકારોને પ્રકટ કરે છે આ રીતે, કારણદેહ (દેહચૈતન્ય
 ધામ), વાસનાલિંગ (સૂક્ષ્મદેહ) અને સ્થૂળદેહ એ ત્રણેમાં મૂળ પરમ-
 ચૈતન્ય એકધારાની પેઠે ઊતરી આવે છે, જેઓ ઈશ્વરચૈતન્યની પીડમાં
 રહેલા કાર્યકારણભાવ વિનાના શુદ્ધ પરમચૈતન્યને અનુભવે છે, તેઓ
 સદેહ છતાં વિદેહ છે. વાસના ન્યારે દૃઢ ભાવનાવડે, પૂર્વાપર વિચાર
 ક્યાં વિના, ઇન્દ્રિયો અને મન વિષયના સંસ્કારને પકડે છે, સારે
 ચિત્તના તે વલણને વાસના કહે છે. વાસનાઓ ત્રણ પ્રકારે હોય છે :
 કર્મના સંસ્કારરૂપે, રાગાદિ કલેશના સંસ્કારરૂપે, અને જ્ઞાનના સંસ્કાર-
 રૂપે. એ વાસનાઓથી રંગાયેલું ચિત્ત સંસારી દશાને ટકાવી રાખે
 છે. ન્યાં સુધી વાસનાયુક્ત લિંગશરીર હોય છે. ત્યાં સુધી જન્મ-
 મરણની પરંપરા ચાલુ રહે છે. પણ ચિત્ત ન્યારે ‘અણુલિંગી’ બને
 છે, ત્યારે દેહ હોવા છતાં વિદેહભાવ અનુભવાય છે. ૩૩. છેકનું =
 છેવટનું. ૩૬. લોભપ્રતિલોભ=આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ.

નિર્ગુણ સગુણ બુદ્ધિગોચર થાય, બ્રહ્મજ્ઞાનનો એ જ ઉપાય;
 લેખ વિના અલેખ નવ્ય જડે, અલેખ જાણ્યાવિના ભમવું પડે. ૩૭
 પંદર તત્ત્વનો દેહ જ તે સ્થૂળ, નવ તત્ત્વનું વાસના લિંગ મૂળ;
 ચૈતન્યમાત્ર તે ત્રીજું વપુ, ચોથું દેહ તે કૈવલ્ય કહી જપું. ૩૮
 એમ જ ચાલે કૃત્ય વિરાટ, સમજે તે સમગ્રી લે ઠાઠ;
 કાનતણા પાળક દિગરાય, શબ્દ પહોંચાડે લૈ વાસનાય. ૩૯
 વાસના પહોંચાડે ચૈતન અંગ, એમ જ ચાલ્યો જાય પ્રસંગ;
 ચોથાના સામરથનાં ત્રણ, જે એમ સમજે તે નર ધન્ય. ૪૦
 ત્વચાતણા સ્વામી છે વાય, સ્પર્શ પહોંચાડે છે વાસનાય;
 વાસના તે છે ચૈતન વડે, તે તે સર્વ કૈવલ્યને ચડે. ૪૧
 નેત્રતણા સ્વામી છે સૂર, રૂપ વાસના કરે હજૂર;
 ઇશ્વરને પહોંચાડે તેહ, કૈવલ્યમાં ચાલ્યું જાય એહ. ૪૨
 રસનાનો સ્વામી છે વરુણ, તે રસ વાસનાને કરે શરણ;
 કારણને પહોંચાડે ભોગ, કૈવલ્ય સાથે સહુનો ભોગ. ૪૩
 નાસાનો સ્વામી છે મહી, તે ગંધ પહોંચાડે વાસના જઈ;
 વાસના લિંગ છે કારણ ભણી, મહાકારણ સર્વેનો ધણી. ૪૪

૩૭. બુદ્ધિગોચર=બુદ્ધિનો વિષય. લેખા વિના=લક્ષણાથી જાણી શકાય એવા લક્ષ વિના. અલેખ=લક્ષણાથી જાણી ન શકાય તે. ૩૮. વપુ=શરીર. ૪૧. વાસના...ચડે=દરેક ઇન્દ્રિયનો અધિષ્ઠાતા દેવ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારને મદદ આપે છે. અને તે વડે ઇન્દ્રિયો સંસ્કારોને વાસનાપુરીમાં લાવે છે. એ વાસનાપુરીમાં સૂતેલો ‘પુરુષ’ તેને ભોક્તા થઈ ભોગવે છે. પણ તે જો પોતાના સ્વરૂપને ઓળખે છે, તો તે ભોક્તાના અભિમાનવાળો થતો નથી અને સંસ્કારનાં ફલોને મૂળ-ચૈતન્યને અર્પે છે. વાસના ચૈતન્ય વડે છે, એટલે કે પુરુષના-જીવના-પ્રયોજન અર્થે છે. જો ભોગવાસના છૂટી જાય, તો આ સંસ્કાર ઇશ્વરાર્પણ થાય, અને તેથી તે કૈવલ્યને ચડે. ૪૨. સૂર=સૂર્ય. ૪૪. મહી=પૃથ્વી,

વાસના જીવ ને જીવ વાસના, તે ચૈતન્ય ધધિરની આભાસના;
 તે ભોગવાવે અવસ્થા ચાર, જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ વ્યાપાર. ૪૫
 તુર્યાને મળે ત્યારે જીવ ટળે, કૈવલ્યમાંહી તે ત્યાં ભળે;
 ત્રણ અવસ્થા સૂધો ભોગ, હવે તેહનો કહું છું ભોગ. ૪૬
 જાગ્રત ભોગવે નેત્રે રહી, સ્વપ્ન ભોગવે કંઠે જઈ;
 હૃદે લીન સુષુપ્તિ ભોગવે, ભ્રમરગુફા તુર્યા ભોગવે. ૪૭
 સંત વિવેકી જાણે એહ, દેહથેક છે તેહ વિદેહ;
 સકળ ઘટમાં એવો ઠાઠ, સંત કહાવે સમજ્યા માટ. ૪૮
 એ અનુભવ તે સ્વે જાણવો, ઇયાં ઉપાય નથી કરવો નવો;
 આપે આપ પ્રીછયો જાય, ખીજો ઇયાં ન કોય સહાય. ૪૯
 શરદ્રક્તે જેમ નીતરે નીર, આપે આપનું પામે હીર;
 એ સમજ્યાવીણ જે અધ્યાસ, તેથી સ્વરૂપનો હોયે નાશ. ૫૦

૪૫. આભાસના=આભાસ. ૪૬. તુર્યાને...ભળે=આપણું રૂપ જાગ્રત,
 સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળું છે. ત્યાં આ ભાવ કાયમ રહે છે, ત્યાં
 સુધી જીવપણું રહે છે. ચોથી અવસ્થા તુર્યાની છે. ત્યાં સાક્ષીપદે સ્ફુરતું
 ચૈતન્ય હું છું એવું જ્ઞાન પ્રકટે છે. એમ થતાં જીવત્વ ટળી જાય છે, અને
 કૈવલ્યપદમાં વાસ થાય છે. પહેલી ત્રણ અવસ્થાના મનને 'સમના'
 સ્થિતિ કરે છે. ચોથી તુર્યાવસ્થાના મનની 'સમના' અને 'ઉન્મની'
 એ બેની વચ્ચેની સ્થિતિ હોય છે. પણ તુર્યાથી પાર ગયેલું મન ઉન્મની
 ભાવવાળું હોય છે અને તેમાં જરાય ભેદભાવના સંકલ્પવિકલ્પ રહેતા
 નથી. ૪૭. હૃદે=હૃદયમાં. ભ્રમરગુફા...ભોગવે=જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ.
 અને તુર્યા એ અવસ્થાઓની વિશેષ અભિવ્યક્તિ અનુક્રમે આંખમાં
 કંઠના પાછળના ભાગમાં, હૃદયમાં અને ભ્રમરની મધ્યે (ભ્રમરગુફામાં
 -ડાંકની ઉપરના ભાગમાં રહેલા ચક્રમાં) થાય છે. યોગમાર્ગે ધારણા
 કરનારને આ વિશેષ ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ થતી સમજાય છે.
 ૫૦. નીતરે=નિર્મળ-સ્વચ્છ-થાય. હીર=સત્ત્વ.

એ છે પંચીકરણ મહાવાક્ય, તેની કોઈ ન પૂછશે સાખ્ય;
પોતાનું સમજે જો પોત, એણે સ્વયં હોય ઉદ્યોત. ૫૧

ખટ ભૂમિ છે દેહને વિષે, કોય દેહ નોય ભૂમિ પખે;
ઉચ્ચ શીત તે સ્થૂળ ભોગવે, ક્ષુધા પિપાસા પ્રાણ ભોગવે. પર
હર્ષ શોક તે મનનો ધર્મ, ષડ્ ભૂમિનો જાણો મર્મ;
સ્થૂળ સૂક્ષ્મ છે એનો ભોગ, કાર્ય કારણમાં રહે અભોધ. ૫૩

હર્ષ શોક વળી પુણ્ય ને પાપ, દેવ પિતૃ ગૃહનો આલાપ;
ગતે જાય અવગતિયો થાય, વાસનાલિંગનો એહ ઉપાય. ૫૪
વાસનાલિંગે મહા સ્થૂળ લિંગ, વાસના ભંગ તો સ્થૂળનો ભંગ;
વાસનાની દૃષ્ટિ સ્થૂળ ઉપરે, તહાં લગી જીવજે ને મરે. ૫૫
વાસના કારણ સામી થાય, દૃષ્ટિ કૈવલ્ય દેહે જાય;
સંપુટ જિઘટે જાય ખરાસ, તેમ કૈવલ્યમાં સહુનો વાસ. ૫૬
ત્યારે પાછું વળવા કોણ, જેમ સાગરમાંહી મળ્યું લૂણ;
વાસના લીન થયા પછી દેહ, જેમ પર્વત પર વરસે મેહ. ૫૭

૫૧. સ્વયં ઉદ્યોત=આપમેળે ઉજાશ. પર. ભૂમિ=જાગણી, મોજાં. ૫૪. આલાપ=અડપડાટ. ગતે...ઉપખ્ય=કર્મ, કલેશ અને જ્ઞાન-ના સંસ્કારો જે આશ્રયમાં રહે તે લિંગ. વાસનાલિંગનો, બહારનો પ્રદેશ સ્થૂળ દેહ તરફ છે, અને અંદરનો પ્રદેશ મહાકારણ-મૂળ કૈવલ્ય-તરફ છે. વાસનાલિંગ ત્યારે બહિર્મુખ વેગવાળું થાય છે, ત્યારે જન્મમરણ થાય છે. ત્યારે તે અંતર્મુખ વેગવાળું થઈ કૈવલ્ય-પદમાં શમે છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે. આમ, મૂળ ચૈતન્ય ત્યારે લિંગાત્માની પીઠમાં રહેલું જિઘટે છે, ત્યારે વાસના જીડી જાય છે, અને જન્મમરણ પ્રકટતાં નથી. ૫૬. સંપુટ=દાબડી. દાબડી ઉઘાડતાં ખરાસ જીડી જાય છે, તેમ વાસના જીડી જાય છે. ૫૭. લૂણ=મીઠું. વાસના લીન-શમી જાય, ત્યારે દેહ એ તો પર્વત ઉપર વરસતા મેહના જેવો થઈ જાય છે. આવા મુક્તપુરુષનો

ભરાણું નીર ઝરી નીસરે, પાછળ ઉમેરો કેાણુ જ કરે ?
 તેમ ચાલે જ્ઞાનીની કાય, જીવ ચિહ્ન ત્યાં સરવે જાય. પદ
 ઇશ્વર ચિહ્ન જીપજે કઢાય, તહાં ન પહોંચે વૈખરી વાય;
 દેવચરિત્ર ન આવે હાથ, જીવ ન પહોંચે તેને સાથ. પદ
 પરાપશ્યંતી મધ્યમા વૈખરી, ત્રણ લિંગની સત્તા ખરી;
 કારણ વાસના લિંગને સ્થૂળ, ત્રણ લિંગ વાસનાનું મૂળ. ૬૦

દેહ જીવતો વ્યાપાર કરતો રહે છે, પણ તે તો વ્યાપાર ખપી જવા અર્થે હોય છે—નવા વ્યાપારને માટે નવા દેહને પ્રકટ કરવાને માટે—હોતો નથી. ઘડો ઝરી જાય, અને નવું પાણી એમાં ભરવામાં ન આવે. તો જે સ્થિતિ—પાણી વિનાની રહે, તેના જેવું આ છે. વાસનાનો લય થયા પછી, આ મુક્તપુરુષનો દેહવ્યાપાર ચાલે છે અને તેની પ્રવૃત્તિમાં ઇશ્વરનાં ચિહ્ન (ઐશ્વરી શક્તિ) ક્યારેક ઝળકી રહે છે. પણ આ શી રીતે થાય છે, તેનું વર્ણન ચામડાની જીભ કરી શકે એમ નથી. ૬૦. પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી એ વાણીના (વાચકશબ્દના) પ્રકાર છે. પરામાં શબ્દ (વાચક) અને અર્થ (વાચ્ય) સંયુક્ત દશામાં હોય છે. આ પરાવાણી જ્યારે બુદ્ધિના મથનથી ક્ષોભ પામે છે, ત્યારે શબ્દ અને અર્થ એવા બે દળમાં પ્રકટે છે, એટલે જીવ વાચકશબ્દ અને વાચ્યઅર્થને બુદ્ધિમાં સમજી શકે છે. શબ્દની સાથે આમ જેમાં અર્થનું સ્ફુરણ થાય છે, તે પશ્યંતી વાણી છે. પછી આ વાણી આગળ વધીને પ્રાણના વેગથી મુખનાં વાણીનાં સ્થાનને અંદરથી ક્ષોભ આપે છે, અને જીવ અંદરથી અર્થમય વિચારને ઉચ્ચરિત શબ્દના રૂપથી સમજે છે. આ ત્રીજી વાણી તે મધ્યમા. છેલ્લે, આ મધ્યમાવાણી બહારનો માણસ સમજી શકે તેવી વર્ણ, પદ, અને વાક્યના રૂપમાં કંઠાદિ સ્થાનો સાથે અથડાઈ વૈખરીરૂપે બહાર આવે છે. આ વૈખરીવાણીમાં ઘોષ એટલે નાદ વેરાય છે. હવે બ્રહ્મચૈતન્ય અર્થરૂપે છે અને શબ્દરૂપે વ્યક્ત થાય છે. તેમાં શબ્દબ્રહ્મ વાચક છે, અને અર્થબ્રહ્મ વાચ્ય છે. પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો શબ્દબ્રહ્મ બ્રહ્મચૈતન્યને વિસ્તારવા

પરાપારથી કારણ લિંગ, તે પોષતાં આવે તુરંગ;
 બાહર આવે ઘોષ વેરાય, ઉત્તમ મધ્યમ શબ્દ આલ્યા બાય. ૬૧

પણ સમજવો છે દેહનો ઠાઠ, ખીજાં સાધન માયાનો ઘાટ;
 આહર વોણી પામે મુક્તિ, જો રૂડી પેરે સમજે જુક્તિ. ૬૨

વૈકુંઠ સુધી એક માંડણી, ત્રૈલોક સુધી જો જો ગણી;
 ત્રૈલોકનાથ ધરી આવે દેહ, ઠાઠ સકળમાં તેહનો તેહ. ૬૩

અવાચ્ય કહાવે કૈવલ્યનામ, તે અવ્યાકૃત માયાનો વિશ્રામ;
 અવ્યાકૃત વિષે કૈવલ્યનું બાન, તે જ ધરે દધિરનું માન. ૬૪

મથે છે, અને એ વાયકબળ તે વાણી છે. જ્યાં સુધી લિંગશરીર છે, ત્યાં સુધી આ ચારે વાણી જીવ સાથે જોડાયેલી રહે છે. તેમના વેગ પાંચ તન્માત્રાના દ્રવ્યમાં અને ચાર અંતઃકરણમાં વહે છે, તેથી લિંગની તે ખરી શક્તિ છે. પશ્યંતી એ જીવના કારણ શરીર સાથે, મધ્યમા એ વાસનાલિંગ સૂક્ષ્મ શરીર સાથે, વૈખરી એ સ્થૂલ શરીર સાથે, અને પરાવાણી મહાકારણ સાથે જોડાયેલી છે. પરાવાણીની પારથી એટલે શુદ્ધબ્રહ્મચૈતન્યના ન્યોતિર્મય વેગથી કારણલિંગ પોષાય છે, અને તેના પોષણથી વિચારના તરંગો ઊછળે છે. આ તરંગોનું વહન નાદ અથવા ઘોષ કરે છે, અને તે વૈખરી વાણીમાં પ્રકટે છે. આ શબ્દબ્રહ્મનો વિસ્તાર નાના જીવથી તે ઠેઠ વૈકુંઠવાસી વિષ્ણુ સુધી એક જ નિયમથી થાય છે. ત્રૈલોકનાથ=ભગવાન-દેહધારી થઈને આવે, તોપણ આ દેહબ્રમ જેવો ને તેવો જ દેખાય છે અને અનુભવાય છે. ૬૪. અવાચ્ય=વચનાતીત. પરાવાણીની પારનો પ્રદેશ. તે કૈવલ્ય-બ્રહ્મચૈતન્ય-છે. અવ્યક્ત=અવ્યાકૃત એટલે વિકાર નહિ પામેલી માયા; તેમાં નામ, રૂપ અને કર્મ ગુણ ખીજરૂપે રહેલાં હોય છે. એ માયા ચૈતન્યના આભાસને પકડી રાખે છે. શુદ્ધ બ્રહ્મચૈતન્ય માયામાં વિશ્રામ પામીને તેને વ્યક્ત-વિકારી-કરવા મથે છે. આમ અવ્યક્તને વ્યક્ત કરનારું જે ચેતન છે, તે દધિર છે. શુદ્ધ બ્રહ્મ વાણીથી પાર છે. ત્યારે સગુણ બ્રહ્મ વાણીથી વાચ્ય છે.

ધશ્વરને અવસ્થા ત્રણ, જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિઆવર્ણ;
 ધશ્વરને જ્યારે સુષુપ્તિ થાય, માયાઉપહિત નામ ધરાય. ૬૫
 તેને જ્યારે સ્વપ્ન જ થયું, ત્યારે હિરણ્યગર્ભ નામ પામિયું;
 તે ધશ્વર જ્યારે જાગ્રત ભોગવે, ત્યારે વૈરાટ નામ સંભવે. ૬૬
 વિદ્યામાં પડતો આભાસ, એટલે ધશ્વર સર્વાવાસ;
 અવિદ્યામાંડિ પડ્યો આભાસ, એટલે હવે જીવ પ્રકાશ. ૬૭

૬૫. આવર્ણ=આવરણ, ઢાંકણ. જે ચૈતન્ય માયારૂપ ઉપાધિમાં મર્યાદિત થાય છે, તે માયા ઉપહિત છે. સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન અને જાગ્રત એ ત્રણ અવસ્થાઓમાં માયા ઉપહિત ચેતન અનુક્રમે ધશ્વર, હિરણ્યગર્ભ અને વિરાટ એમ નામે ધારણ કરે છે. જેમ બ્રહ્માંડમાં માયા ઉપહિત ચેતન છે, તેમ પિંડમાં અવિદ્યા ઉપહિત ચેતન છે. જેમ માયા ઉપહિત ચેતનમાં પરમેશ્વરની યોગનિદ્રા (સુષુપ્તિ) છે, તેમ અવિદ્યા ઉપહિત ચેતનમાં જીવની ભોગનિદ્રા (સુષુપ્તિ) છે. જેમ બ્રહ્માંડનો લય માયામાં થાય છે, તેમ આપણા મર્યાદિત નિશ્ચયનો લય અવિદ્યામાં થાય છે. જેમ બ્રહ્માંડનો જાંખો ઉદય થાય છે, તેમ પિંડમાં આપણા મર્યાદિત અનુભવોની છાયા સ્વપ્નમાં પ્રકટ થાય છે. જેમ બ્રહ્માંડનો સ્થૂલ ઉદય થાય છે, તેમ પિંડમાં ઈંદ્રિયો વડે સ્થૂલ વિષયાનુભવ જાગ્રત થાય છે. જેમ ત્રણ અવસ્થામાં માયા ઉપહિત ચેતન ધશ્વર, હિરણ્યગર્ભ અને વિરાટ એમ નામે ધારણ કરે છે. તેમ અવિદ્યા ઉપહિત ચેતન પ્રાણ, તૈજસ અને વિશ્વ એવાં નામે ધારણ કરે છે. પણ જે ચોથી અવસ્થા-તુરીયપદ છે, તેમાં ધશ્વરચૈતન્ય અને જીવચૈતન્ય જાગ્રત વગેરે અવસ્થાઓથી વિખૂટું પડી સાક્ષીચૈતન્યનું સ્વરૂપ ભોગવે છે, અને તે સ્થિતિમાં અદ્વૈતનો અનુભવ જાગે છે. ૬૭. વિદ્યા=આ જાગ્રતનું મૂળ કારણ અને આપણામાં આત્મરૂપે રહેલું બ્રહ્મતત્ત્વ શી રીતે સંસારી જીવના અનુભવમાં આવે, તે રીત અથવા પદ્ધતિ. તેના ક્ષર અથવા અપરા અને અક્ષર અથવા પર એ બે ભાગો છે. ઋગ્વેદાદિ ક્ષર વિદ્યા છે અને પ્રણવ અક્ષરવિદ્યા છે. સર્વાવાસ= સર્વવ્યાપી.

તેનું નામ ધરાણું જીવ, તે ત્રણ અવસ્થા લોગવે સદૈવ;
 સુષુપ્તિ સ્વપ્ન ને જાગ્રત, તેનો જીવ સાક્ષી અવિગત. ૬૮
 અવસ્થા લોગવે સાક્ષી રહ્યો, તે ત્રણ આભાસે ભાસી રહ્યો;
 જાગ્રતમાં જે પડ્યો આભાસ, વિશ્વ નામ તેહનો પ્રકાશ. ૬૯
 તેને જ્યારે સ્વપ્ન જ હવું, તૈજસ નામ ત્યારે અનુભવ્યું;
 તેને જ્યારે સુષુપ્તિ હવી, પ્રાણ સંજ્ઞા ત્યારે અનુભવી. ૭૦
 આભાસ લોગવે છે એ ત્રણ, પોતે સાક્ષીવત રહ્યો અન્ય;
 સત્તર તત્ત્વની ઇશ્વરકાય, પંચપ્રાણ દશ ઇન્દ્રિય થાય. ૭૧
 મન બુદ્ધિ સહિત સત્તરે તત્ત્વ, સૂત્રાત્માનું તેમાં મહાસત્ત્વ;
 અપંચીકરણ ઇશ્વરનો દેહ, પંચીકરણ જીવ જે તેહ. ૭૨
 પંચીકૃત્યનું જીવશરીર, પંચભૂત દશમાંહિ સમીર;
 કર્મેન્દ્રિય જ્ઞાનેન્દ્રિય જ્ઞાન, પંચ વિષય તન્માત્રા ભાન. ૭૩

૬૮. અવિગત=અવ્યક્ત બ્રહ્મ. ૭૧. સત્તર તત્ત્વ=પરમેશ્વરની કાયા પાંચ પ્રાણ, દશ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ એમ સત્તર તત્ત્વની છે. આ દ્રવ્યો અપંચીકૃત અવસ્થાનાં છે. તેથી સર્વ સ્થૂલ પદાર્થોમાં તેના વ્યાપારો ચાલી શકે છે. સૂત્રાત્મા=બ્રહ્માંડના લિંગ શરીરનું અધ્યક્ષ ચેતન. તેને મહાસત્ત્વ અથવા મુખ્ય જીવ પણ કહે છે. ૭૩. પંચીકરણ જીવ=જીવની કાયામાં ૪૯ તત્ત્વો પ્રવેશ પામે અને તેઓ પંચીકૃત અવસ્થાવડે મિશ્ર ભૂમિકાનાં હોય છે, એ ૪૯ તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે: ૫ મહાભૂતનાં આણંબો, ૧૦ પ્રાણો (સમીર), ૫ કર્મેન્દ્રિયો, ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, ૫ શબ્દાદિ માત્રાઓ, ૪ અંતઃકરણ (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર), ૧ સર્વને પોતાના ગર્ભમાં રાખતી ઇશ્વરની માયાશક્તિ અને ૧૪ દશ જ્ઞાન તથા કર્મેન્દ્રિયોના તેમજ ચાર અંતઃકરણના ઇન્દ્રિયગણના અધ્યક્ષ દેવો. દશ સમીર= દશ વાયુ:-પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન, નાગ, કૂર્મ, કૂકટ દેવદત્ત અને ધનંજય. પહેલા પાંચ વાયુ અનુક્રમે હૃદય, ગુદા, સર્વ શરીર, કંઠ, અને નાભિમાં છે. ઉદ્દગાર વખતે નાગની કલા જાગે છે. એ

મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકારને માય, ચૌદે દેવ તેના અધિષ્ઠાય;
 સર્વ મળી ઓગણપંચાસ, દશ વાયુનો કહું વિસ્તાર. ૭૪
 પ્રાણવાયુ જિંચી ગત્ય કરે, અપાન તે નીચો સંચરે;
 ઉદાન જળને તાણે કંઠ, વ્યાને સકળ શરીરની ગંઠ. ૭૫
 સમાન સકળ રસ વેચે ભાગ, દેવદત્ત ત્વચાને લાગ;
 કૂર્મ રહ્યો ધરણીને ધરી, નાગ રહ્યો કુંડળી આવરી. ૭૬
 ધાવનગમન ધનંજય કરે, સકળ સાંધામાં કુર્કટ ફરે;
 દશ વાયુનાં કૃત્ય ને નામ, પંચકોશ કહું જીવનું ઠામ. ૭૭
 અન્નમયકોશ એકનું નામ, પ્રાણમયકોશ બીજનું ઠામ;
 ત્રીજો કોશ મનોમય એહ, ચોથો કોશ જ્ઞાનમય તેહ. ૭૮
 પંચમ છે આનંદમય કોશ, નામ ધરે જીવ અભિનિવેશ;
 ત્રણ વિશેષણ ઈશ્વરતણાં, સત્ ચિત્ આનંદ નામે લખ્યાં. ૭૯
 તે જ વિશેષણ જીવને વિશે, નામ ફેર કરી નવ ઓળખે;
 અસ્તિ ભાતિ પ્રિય એ છે ત્રણ, એ એકતાનું કહું આચર્યું. ૮૦
 અસ્તિ કે'તાં સદા સતનું નામ, ભાતિ કહેતાં ચિદ્રનું ઠામ;
 આનંદ તે જે પ્રિય બાણવો, એમ જીવ ઈશ્વર એકતા અનુભવો.
 જિઠ હાથ નામ જીવને વિષે, ચૌદ લોક ઈશ્વર ઓળખે;
 તે માટે જીવ ઈશ્વર બે, બેઉ વિષે સૂત્રાત્મા રહે. ૮૨

વાયુ કુંડલિની શક્તિને વળગી રહ્યો છે. કૂર્મ આંખોને ઉઘાડવાનો
 વ્યાપાર કરે છે, અને તેનું સ્થાન મૂત્રાધારમાં અહીં ગણ્યું છે. કુર્કટ
 એટલે કુર્કટ. તે વાયુ ભૂખ ઉત્પન્ન કરે છે. દેવદત્ત બગાસું ખાવાના
 વ્યાપારમાં પ્રકટે છે. ધનંજય સમગ્ર શરીરમાં વ્યાપેલો રહે છે, અને
 તેની ઉપયોગિતા દોડવા વગેરેમાં છે. ૭૪. પરચાર=પ્રચાર, ફેલાવ.
 ૭૫ ધાવનગમન=દોડવું અને જવું. ૭૮. જ્ઞાનમય=વિજ્ઞાનમય. ૮૦.
 અસ્તિ=છે (સત્) ભાતિ=પ્રકાશમય (ચિદ્) પ્રિય=આનંદ, જીવ અને
 ઈશ્વરનાં વિશેષણો એક જ અર્થને બતાવે છે. ૮૨. જિઠ=સાડા ત્રણ.

સુષુપ્તિ ભોગવે હૃદયે રહી, સ્વપ્ન ભોગવે કંઠે જઈ;
 જાગ્રત તે નેત્રે ભોગવે, તુર્યાનુસ્યૂત સહુને ભોગવે. ૮૩
 જીવેશ્વરની સરખી વર્ત્ય, ઈશ્વરશું હોયે એક સુત્ય;
 જીવભાવના જીવથી જાય, અનુસંધાન ઈશ્વરથી થાય. ૮૪
 એટલામાં જો રહે અભાસ, તો સાલોક્યે વૈકુંઠવાસ;
 વિશ્વાભિમાન વિરાટશું મળ્યું, સ્થૂલપણું સ્થૂલમાંહે ભળ્યું. ૮૫
 તૈજસને રે' સ્વપ્નઅભિમાન, હિરણ્યગર્ભમાં થયું એકસાન;
 તે જ ઈશ્વરતાણું છે સ્વપ્ન, તેમાં તૈજસ પામ્યો પતન. ૮૬
 સામીપ્યમુક્તિ તેનું નામ, પ્રાજ્ઞાભિમાની સુષુપ્તિને ઠામ;
 માયાઉપહિત પ્રાજ્ઞ જ મળ્યો, સાઙ્ગ્યે એકતામાં ભળ્યો. ૮૭
 તુર્યાવસ્થા ઈશ્વરતાણી, સાયુજ્યમુક્તિ તેની ભણી;
 સૂત્રાત્માશું અનુસંધાન, જીવેશ્વર જોઉનું નિદાન. ૮૮
 જીવેશ્વર કે'વા નવ રહ્યો, ત્યારે અપંચીકરણને પારે ગયો;
 એ પ્રપંચ કદપી કીધો સમાવ, સદા નિરંતર છે તે સાવ. ૮૯

૮૩. તુર્યાનુસ્યૂત=તુર્યાવસ્થા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે
 અવસ્થામાં અને તેમનાં અભિવ્યક્તિનાં સ્થાનોમાં અનુસ્યૂત—ગૂંથા-
 ચેલી હોય છે. ભોગવે=ભોગ કરે. ૮૪. જીવેશ્વર=જીવ અને ઈશ્વર.
 સુત્ય=સુરતી, ધ્યાન અનુસંધાન જોડાણ. ૮૫. અભાસ=આભાસ.
 જીવની ઉપાધિઓને એટલે પિંડનાં તત્ત્વોને ઈશ્વરની ઉપાધિઓ
 સાથે એટલે બ્રહ્માંડનાં તત્ત્વો સાથે એકતાર કરવાથી તે બે ચૈતન્યો
 એકવત્ અનુભવાય છે. આ એક થવાપણાનો ક્રમ આવો છે;
 સાલોક્યમુક્તિ, સામીપ્યમુક્તિ, સાઙ્ગ્યમુક્તિ, અને સાયુજ્યમુક્તિ.
 આ ચારે મોક્ષ સોપાધિક છે. નિરુપાધિક મોક્ષ તે કૈવલ્ય છે;
 અને તેમાં જીવ-ઈશ્વરનો ભેદાભાસ સંપૂર્ણ રીતે શમી ગયો હોય
 છે. ૮૬. જીવેશ્વર...ગયો=પંચીકૃત તત્ત્વોની જીવકાયા અને અપંચી-
 કૃત તત્ત્વોની ઈશ્વરકાયા એ બન્ને ભાવો શમી જાય છે, ત્યારે જીવ
 ઈશ્વરપદમાં સાયુજ્ય પામે છે. ત્યારે તે પંચીકરણની પાર ગયો કહે-

પરા પશ્યંતી મધ્યમા વૈખરી, પિંડબ્રહ્માંડ વિષે ચારે ખરી;
સોહં શબ્દ વૈરાટને વિષે, એક સૂત્ર પિંડમાંહી લખે. ૬૦

લેતાં શ્વાસથી ઊઠે સકાર, મૂકે શ્વાસે થાય હકાર;
સકાર હકારનો હોયે લોપ, ત્યાં ઝોંકાર રહે વણુઓપ. ૬૧

તે ઝંકાર અચિંત્ય અંકાર, ત્રિધા થાય અવાચ્યને જોર;
પરા તે જ અવ્યક્ત છે માય, પશ્યંતી વિષ્ણુ સત્ત્વગુણ થાય. ૬૨

મધ્યમા બ્રહ્મા રજોગુણરૂપ, વૈખરી રુદ્ર સાધારણ ભૂપ;
ચારે વેદ ને ચારે વાણ્ય, સકળ શબ્દતાણું મંડાણ.

મંત્ર જંત્ર સર્વ શબ્દનો ઘાટ, શબ્દે બાંધ્યો સઘળો ઠાઠ;
એણી પેરે શોધે આપ, ત્યારે જાય અહંતા થાપ. ૬૪

ચૌદ લોકે એકે વૈરાટ, તેમાં ચાર ખાણના ઘાટ;
જેમ ઉદંબર વૃક્ષ થડથો ફળે, મૂળટોચ સુધી ફળ નીકળે. ૬૫

તેમ ચૌદ લોક સુધી સૌ જંત, એમ વૈરાટ ફળ્યો છે તંત;
એ વિરાટ કહાવે બ્રહ્માંડ, રચ્યો પિંડ અસંખ્યાત માંડ. ૬૬

સ્થૂળને જોતાં નાવે પાર, અંતર ઊતરે લાધે સાર;
એ લેખે દેહાભિમાન, જીવેશ્વરનું ટાળો ભાન. ૬૭

વાય છે. પણ જ્યારે તે ઇશ્વરપદમાંથી સાક્ષીપદમાં કૈવલ્યભાવે રહે છે, ત્યારે તે અપંચીકરણની પાર ગયેલો કહેવાય છે. ૬૧. વણુઓપ=સ્વીભાવિક રીતે. ૬૨. ત્રિધા=ત્રણ રીતે. પરા તે જ માય (માયા) છે. ૬૩. વાણ્ય=વાણી. આ પ્રણવની સમન્વૃત્તી માટે જુઓ કોઠો, અને 'અખેગીતા.' ૬૫. આ ચૌદે લોકમાં એક વિરાટ જ છે. તેના શરીરમાં જરાયુજ આદિ ચાર દેહયોનિઓ છે. થડથો=થડમાંથી. ૬૬ વિરાટને જિંબરાના ઝાડ સાથે સરખાવી તેના અસંખ્ય ફળરૂપ પિંડ બતાવ્યા છે. માંડ=ગોઠવણ. ૬૬. સ્થૂલને... પાર=વિરાટરૂપી જિંબરાના વૃક્ષને જોવાથી પાર આવે એમ નથી. એ તો અંતરમાં ઊતરીને વિરાટના વ્યાપક શરીરમાંની ચૈતન્યની ચેષ્ટા જોઈએ તો જ સાર લાધે.

એ પંચીકરણ છે મહાવાક્ય, એણે થાય અનુભવ પરિપાક;
જ'તપણું જેને છે સત્ય, તેણે કરવું એવું નૃત્ય. ૯૮
વેદતણું વચન છે એહ, નિઃસંદેહ થાય સમજે તેહ;
જીવન્મુક્ત તે તેનું નામ, જેણે સાંભળ્યું મૂળગું ધામ. ૯૯
નૈં અવતરિયાસરખો તેહ, જેણે એમ ન સંભાળી દેહ;
મુક્તિખંધનું નહિ અભિમાન, જ્યાં જ્ઞાતા નહીં જ્ઞેય ને જ્ઞાન. ૧૦૦
ત્રિપુટીરહિત તે છે જ અવાચ્ય, તત્ત્વમસિપદ શોધ્યું સાચ;
શાસ્ત્રારથ તેણે પામ્યું જ્ઞાન, આત્માનુભવ હવું વિજ્ઞાન. ૧૦૧
મહાપદમાં કહ્યું એ દ્વૈત, તે સમજ્યાથી થયું અદ્વૈત;
અહંબ્રહ્મ છે શબ્દ જ વિના, એ સમજે અખા વેત્તા આપના. ૧૦૨

---

૯૮. પરિપાક=પરિણામ. ૧૦૦. જ્ઞાતા (જાણનાર) જ્ઞેય (જાણ-
વાનો વિષય) અને જ્ઞાન એ ત્રિપુટીથી રહિત અને વાણીથી પર એવું
જે તત્ત્વમસિતું પદ છે, તે જીવન્મુક્તનું મૂળગું ધામ છે. તેમાં મોક્ષ
નથી, ખંધન નથી. તેમાં આત્માનુભવનું વિશુદ્ધ વિજ્ઞાન છે. આવો
અનુભવી પુરુષ અહંબ્રહ્મ 'હું બ્રહ્મ છું' એમ ખોલ્યા વિના મૌનપણે તેનો
અનુભવ કરે છે. તેઓ વેત્તા આપના આત્માના વેત્તા છે, બ્રહ્મનિષ્ઠ છે.

શ્રીઅખેગીતા

કડવું ૧ લું-હરિગુરુસંતની સ્તુતિ

રાગ ધન્યાશ્રી

ૐ નમો ત્રિગુણપતિ રાયજી, સર્વે પહેલા જે પૂજાયજી;
અગમઅગોચર જેને શ્રુતિ ગાયજી, ચરણચિંતવી હું લાગું પાયજી.

પૂર્વછાયા

ચરણ ચિંતવીને સ્તુતિ કરું, ચિદ્શક્તિ પ્રહ્લાનંદની;
અણછતો અખો અધ્યારોપ કરે, તે કથા નિજનંદની. ૧

ગુરુ ગોવિંદ ગોવિંદ ગુરુ, નામ યુગલ રૂપ એક;
તેને સ્તવું નીચો નમીને, કરું બુદ્ધિમાન વિવેક. ૨

પરાત્પર પરપ્રહ્મ જે, તે મન-વાણીને અગમ્ય;
તેનો લક્ષ આપી શકે, તે માટે ગુરુ તે પ્રહ્મ. ૩

કડવું ૧. ત્રિગુણપતિ રામજી=ત્રણ ગુણ-સત્ત્વ, રજ અને તમના સ્વામી; પ્રકૃતિના નિયામક. ચિદ્શક્તિ=ચૈતન્ય શક્તિ. નિજનંદ=પોતાનામાં રહેલો સ્વાભાવિક પ્રહ્લાનંદ. યુગલ=જોડી. બુદ્ધિમાન=બુદ્ધિ પ્રમાણે. પરાત્પર પરપ્રહ્મ=વિકારી તત્ત્વ એટલે ક્ષર અને તેનું નામ અપર, અથવા કાર્યપ્રહ્મ. તેનું કારણભૂત તત્ત્વ તે અક્ષર, અથવા

શ્વાન શૂકર ખિડાલ ખર, તેના ટોળાનો જે જતં;
તેને મૂકે હરિ કરી, જેને મળે સદ્ગુરુ સંત. ૪

ગુરુમહિમા છે અતિઘણી, કેા સમજે સંત સુબાણુ;
તે ગુરુ-ગોવિંદ એકતા ભજે, જેને લાઘ્યાં સદ્ગુરુ-બાણુ. ૫
જેમ રવિ દેખાડે રવિધામને, તેમ ગુરુ દેખાડે રામ;
તે માટે હરિ તે ગુરુ, ગુરુ ગોવિંદ એવું નામ. ૬

ચિહ્ન શમ્યું તે સંતનું, જે ગુરુ-ગોવિંદ એકતા ભજે;
જેમ બીબામાંહે રસ ભર્યો, તે વણુઘડયે રૂપ નીપજે. ૭

જેમ સુવર્ણકેરી મોહોરમાંહે, અન્ય મુદ્રા છે અતિઘણી;
તેમ ગુરુ-ભજનમાં સર્વ આવે, જો મન વળે ગુરુચરણુ ભણી. ૮
જેમ બધિર ન જાણે નાદસુખને, સ્વાદ ન હોયે રસના વિના;
તેમ ગુરુ વિના હરિ નવ મળે, જેમ ભોગ ન પામે નિર્ધના. ૯

કહે અખો સહુ કોએ સુણો, જો ટાળવા હીંડો જતને;
એ આરતશું ઉરમાં ધરો, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

અવ્યાકૃત, અથવા પર. એ 'પર' થી ચડિયાતો પરાત્પર એટલે પુરુષોત્તમ. તેનાથી આગળ મન તથા વાણીને અગોચર એવું પર-બ્રહ્મ. આ પ્રમાણે બ્રહ્મ વસ્તુની ચાર ભૂમિકા થાય છે. ગુરુ આ બ્રહ્મવસ્તુની સમજ અને અનુભવ અપાવે છે. તેથી તે બ્રહ્મ છે. શ્વાન=કૂતરો. શૂકર=ભૂંડ. ખિડાલ=ખિલાડો. ખર=ગધેડો. 'રવિધામ=સૂર્યનું' ધામ. જેમ સૂર્ય પોતાની અંદરના ધામને-હિરણ્યમય પુરુષને સૂર્યમંડળના સાચા તેજને સ્ફુરાવે છે, તેમ ગુરુ અંતરમાં રહેલા રામને પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. આ રવિધામને ગાયત્રીમંત્રમાં 'અર્ગ' નામ આપવામાં આવ્યું છે. મુદ્રા=છાપ, સિક્કો. બધિર=બહેરો. નાદસુખ=અવાજનું સુખ. રસના=જીભ. નિર્ધના=ધનહીન. હીંડો=ચાહો. જતને=જીવભાવને. આરત=ઉમળકો, પ્રીતિ.

કડવું ૨ જી—વેદાંતી કવિઓની સ્તુતિ

રાગ ધન્યાશ્રી

કવિજને આગે અંથ બહુ કયાંજી, વિધવિધકેરા જીગતે વિસ્તયાંજી;
ષડ્દશનના મત બહુ ઓચર્ચાંજી, પૂર્વના કવિઓ નામે ઊધયાંજી

પૂર્વછાયા

ઊધયાં બહુ સ્તુતિ કરીને, એવી અંથકારની રીત છે;
સૂર્યઆગળ ખદોત કશો, એવી જોલવાની નીત છે. ૧
જાહ્નવી આગળ જેમ વોહોકળો, સુરતરુ આગળ બહરી યથા;
પારિજાતક પાસે અરણી, મહાકવિ આગળ હું તથા. ૨
ગરુડ આગળ યથા કૂરરી, સાગર આગળ કૂપ;
મેઘ આગળ યથા ઝાકળ, કયાં તેલ ને કયાં તૂપ ? ૩
બાવનાચંદનની બેહેક આગળ, કશો શોભે કરીર ?
કશું નીર નવાણું, કિહાં રસકૂપિકાનું નીર ? ૪
પારસના પરતાપ આગળ, અન્ય વિદ્યા કોણ માત્ર ?
કિહાં ક્ષુદ્ર દેવઉપાસના, જેને કરે અક્ષયપાત્ર. ૫

કડવું ૨ જી : વિધવિધકેરા=જાતજાતના. જીગતે=યુક્તિથી.
ષડ્દર્શન=છ દર્શન-ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, પૂર્વમીમાંસા અને
ઉત્તરમીમાંસા. કવિએ 'ચિત્ત-વિચાર-સંવાદ'માં કડી ૬૨ થી ૮૨
સુધીમાં તેમજ આ અંથના કડવા ૩૦ માં આ દર્શનોના વિવિધ મત
ખતાવ્યા છે. ઊધયાં=ઊગયાં. ખદોત=આગિયો. નીત=નીતિ. જાહ્નવી=
ગંગા. વોહોકળો=વોંકળો, નાનો ઝરો. સુરતરુ=સ્વર્ગમાંનું કદપવૃક્ષ.
બહરી=ભોરનું ઝાડ. યથા=જેમ. પારિજાતક=હારસિંગારનું વૃક્ષ. અરણી=
એક દુર્ગંધયુક્ત વૃક્ષ. એમાંથી અગ્નિ પ્રકટાવાય છે. તથા=તેમ. કૂરરી=
ટિટોડી. તૂપ=ઘી. બાવનાચંદનબેહેક=બાવના ચંદનની ઉત્તમ સુગંધ.

એહવા કવિજન ગ્રંથ આદે, ગલિત વચન બોલતા હવા;
 કહું કેાપ કોધ કરેા રખે, હીંડીશ બાલક-બુદ્ધિ બોલવા. ૬
 તેણે ગ્રંથ પહેલું એમ બાણું, અમો મગણુ જગણુ નથી બાણુતા;
 તુક ચોઝ ચાતુરી ઝડઝમકેા, અમો લહા વિના નથી આણુતા. ૭
 એમ ગલિતપણે ગરુઆ થયા, કરુણા ઉપબવી કવિજને,
 હું એટલું જ કહીને સ્તવું, જો કવિ બાણુ મુજને. ૮
 હું તો જેમ દારુકેરી પૂતળી, ચાળા કરે અપાર;
 પણુ કાષ્ઠમાંહે કાંઈ નથી, એ તો કલ ચાંપે સૂત્રધાર. ૯
 કહે અખો સહુકેા સુણો, એમ સમજો નિજ તાંતને;
 ઇચ્છો પરમપદને પામવા, તો સેવો હરિ—ગુરુ—સંતને. ૧૦

કડવું ૩ જી—વેદાંતના પ્રાચીન શ્રોતાવક્તાનાં નામ

રાગ ધન્યાશ્રી

અણુછતો આત્મા તેશું ઓચરેણ, આપનું વણું ન તે આપે કરેણ;
 જીવતણું પદ જોતાં જે નીસરેણ, સાંખ્યયોગ જોતાં જે હરિ ભગરેણ

કરીર=કેરડાનું ઝાડ. રસકૂપિકા=લોહાને સોનું બનાવી દેનારા રસની કુખી. ક્ષુદ્ર=નાના, પામર. ઉપાસના=સેવા. અક્ષયપાત્ર=જેમાંનો પદાર્થ કદી ન ખૂટે એવું પાત્ર. ગલિત=ટપકેલા. બાલકબુદ્ધિ=નાદાન બુદ્ધિ. મગણુજગણુ=પિંગળ. તુક=ચરણ, કડી. ચોઝચાતુરી=છબારતની ચતુરાઈ. ઝડઝમક=પ્રાસાનુપ્રાસનો રણકાર. અખો કહે છે, ‘અમને પિંગળનું જ્ઞાન નથી, અલંકારની આવડત નથી અને કળાની કારીગરી નથી. અમે કવિ નથી!’ આ તો એનાં નમ્ર વચનો છે. ગલિતપણે=ઉપરટપકે. ગરુઆ=મોટા. દારુ=લાકડું. કાષ્ઠ=લાકડું. કલ=કળ, ચાંપ. સૂત્રધાર=સૂતરના દોરને ધારણ કરનાર, સુતાર. તાંત=તાંતુ, સ્વરૂપ.

કડવું ૩ જી : સાંખ્યયોગ=જ્ઞાનયોગ-પુરુષપ્રકૃતિના જ્ઞાનનો

પૂર્વખંડ

- ઊગરે જે વિચાર કરતાં, બ્રહ્માદિક જે ગ્રહી રહ્યા;
તે હરિને તમે ઓળખો, જે આઘપુરુષે અજને કહ્યા. ૧
- જે પદ શિવના તન પ્રત્યે, દત્તે કહ્યું વિશદ કરી;
આકાશવત કેરી કથા, પડાનને ઉરમાં ધરી. ૨
- વિધિ વસિષ્ઠે કહી કથા, રઘુનંદન આગળ જેહ;
અર્જુન બ્રહ્મ-વિદ્યાતણો, ભાઈ દેખાડ્યો છે તેહ. ૩
- અનંત પ્રકારે અચ્યુતે, કહ્યું ભારતને જ્ઞાન;
ગીતા ગાઈ ગોવિંદે, કર્મ-યોગ નિદાન. ૪
- સમજાવ્યા સાને કરી, જનકે જે શુકદેવને;
મહાસુક્ત થઈને પરવર્યા, જ્યારે પ્રીછ્યો અંતરભેવને. ૫
- ભીષ્મે ભગવાન-સાન્નિધ્ય, પાંડવપ્રત્યે જે કહ્યું;
શાંતિપર્વે શાતા કીધી, હત્યાનું હારદ ગયું. ૬
- વેદવ્યાસે વેદ વહેંચ્યા, કર્મ ધર્મ પોષ્યા જીવને;
તેની દાઝે દાવ્યા દાઝવા, જે જાણ્યા નહિ નિજ શિવને. ૭

યોગ. ઊગરે=અરે. આઘપુરુષ=નારાયણ. અજ=બ્રહ્મા. ચતુઃશ્લોકી ભાગવત (ભાગવત, સ્કંધ ૨ જે, અધ્યાય ૯ મે)માં નારાયણે બ્રહ્માને આપેલો ઉપદેશ છે. શિવના તન પ્રત્યે=કાર્તિકસ્વામીને. ગુરુ દત્તાત્રેયે 'ગુરુગીતા'માં આ ઉપદેશ આપ્યો છે. વિશદ=સ્પષ્ટ. આકાશવત કેરી=આકાશના જેવા બ્રહ્મની. પડાનન=જી આનન-મુખવાળા, કાર્તિકસ્વામી. રઘુનંદન આગળ=યોગવાસિષ્ઠમાં વસિષ્ઠે રઘુનંદન-રામને આપેલો ઉપદેશ. અર્જુન=સમુદ્ર. અચ્યુત=શ્રીકૃષ્ણ. ભારત=અર્જુન. ભગવદ્-ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આપેલો ઉપદેશ. કર્મયોગ=નિષ્કામ કર્મ. કર્મયોગ—જે કર્મથી બ્રહ્મની સાથે યોગ-જોડાણ-થાય, તે કર્મયોગ. અંતરભેદને=અંતરના રહસ્યને, અંતરના સ્વરૂપને. ભગવાન સાન્નિધ્ય=શ્રીકૃષ્ણની હાજરીમાં. પિતામહ ભીષ્મે યુધિષ્ઠિર પાંડવને મહાભારતના શાંતિપર્વમાં આપેલો ઉપદેશ. હત્યા=સગાંસહોદર

પછી નારદે નારાયણ કેરું, નિજ જ્ઞાન કહ્યું મહાદ્વિજને;
 ત્યારે દ્વિપાયનની દાઝ ભાગી, જ્યારે કૃપા કીધી સંતજને. ૮
 શિવે કહ્યું શિવાપ્રત્યે, નિરાલંબ નિજધામ;
 અમર કીધો આત્મા, અઘાપિ સહસ્ર નામ. ૯
 કહે અખો વસ્તુજ્ઞાન વિના, કુશળ ન હોય જંતને;
 નિજધામ હીંડો ભણવા, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૪ થું-અજ્ઞાની જીવની દુઃખદશા

રાગ ધન્યાશ્રી

જે જંતે ન ભણ્યો નિજઆતમાજી,
 તે ભટક્યો ભમ્યો માયાના સાથમાંજી;
 રચણીનો ભૂલ્યો ધર પામે પ્રાતમાંજી,
 પણ દિવસે દિશમોહ્યો ઘણું ભમે રાતમાંજી. ૧

પૂર્વછાયા

રાત્રમાંહે રડવડે, અજ્ઞાને આવયો હતો;
 તે નિજ આત્માથી ઓતળીને, વિચરતો માયાવતો. ૧

વગેરેની હત્યા કરવાથી યુધિષ્ઠિરને હૃદયમાં જે શક્ય લાગ્યું હતું, તે
 ભીષ્મના ઉપદેશથી દૂર થયું. વેદ વહેંચ્યા=વેદના વિભાગ કર્યા. દાઝ=
 બળતરા. શિવ=શિવ-બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા. નારદે મહાદ્વિજ-મહા-
 બ્રાહ્મણ-વ્યાસને નારાયણનું આત્મજ્ઞાન આપ્યું. ભાગવત, સ્કંધ ૧ લો,
 અધ્યાય ૪ થી ૬ માં આ ઉપદેશ છે. દ્વિપાયન=દ્વીપ-એટ-માં અયન-
 સ્થાનવાળા, વ્યાસ. શિવા=પાર્વતી. નિરાલંબ=આધારરહિત. અઘાપિ=
 આજે પણ. સહસ્ર=હજાર. વસ્તુજ્ઞાન=બ્રહ્મજ્ઞાન.

કડવું ૪ થું : ભમ્યો=ભરમાઈ. રચણી=રાત. પ્રાત=સવાર.
 દિશમોહ્યો=દિશાને ભૂલેલો. આવયો=ઠંકાયો. ઓતળી=ગિતરી, વિમુખ

જેમ સૂતો નર નિદ્રા વિષે, માયા બહુ બીજી રચે;
 કારજકારણ પોતે થઈને, નિદ્રાવશમાંહે પચે. ૨
 આપથી ઓતળેથકે, અસંભાવના ઊપજે;
 પછે તે વિપરીતભાવના આચરે, ને દુઃખ પામે થોડે ગજે. ૩
 પંચપવાં માયા-અવિદ્યા, હું મારું આદે સહી;
 તે ફરે ફેરા ભવવિષે, જ્યમ મણિ નિગમે આંધળો અહિ. ૪
 તે ભોગ દેખી ભૂર થાયે, લડાવા ઈંદ્રિ-વિષે;
 સંસારનાં સુખ સત્ય જાણી, કર્મ-મોહક નિત્ય ભજે. ૫
 કર્મજડને કર્મ વાહાલાં, મર્મ ન સમજે પ્રદ્વનો;
 ફરી ફરી તે આચરે, પણ ટળે નહીં દેહ ચર્મનો. ૬
 પરમાત્માને પૂંઠ દઈ, આત્મા ઈંદ્રિ જીવે;
 ઈંદ્રિની દૃષ્ટિ વિષે સામી, એમ આપોપું નર ખૂવે. ૭
 વિષય વિરક્ત કરે હરિથી, નીચપણું દે જીવને;
 અજ્ઞાને અવળો ફરે, તે સંમુખ ના હોય શિવને. ૮
 સંસારનાં સુખ અધિક દેખી, કૃપા માને ઈશ્વરી;
 અંતરમાંહેનું જ્યાંન ન જાણે, જે પ્રાણુપતિ ગયો વીસરી. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, જે આણો જીવના અંતને;
 હીંડા પરમપદને પામવા, તો સેવો હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

થઈ. માયાવતો=માયાથી. માયા=મિથ્યા રચના. કારજ કારણ=કાર્ય-
 કારણ. પચે=રંધાય, અનુભવ કરે. ઓતળેથકે=ઓતળવાથી, વિમુખ
 થવાથી. અસંભાવના=સંદેહ. વેદાન્તનાં વાક્યો-ઉપનિષદનાં પ્રમાણ-
 વાક્યો-જીવબ્રહ્મના અભેદને ખતાવે છે કે બીજા કોઈ તાત્પર્યને, એવો
 જે સંદેહ તે પ્રમાણને લગતી અસંભાવના. જાણવા યોગ્ય જીવબ્રહ્મ-
 ના અભેદ વિશેનો-એટલે કે પ્રમેય વિશેનો-સંદેહ તે પ્રમેયને લગતી
 અસંભાવના. વિપરીત ભાવના=અવળી ભાવના; મિથ્યા જ્ઞાન. આ
 બંને નિદિધ્યાસન અથવા શુદ્ધ જ્ઞાનયોગથી દૂર થાય છે. થોડે ગજે=

પદ ૧—અજ્ઞાનથી જીવદશાની પ્રાપ્તિ

રાગ સામેરી

જીવની આઘ વિચારો રે પાંડિતો, આઘ જોતાં તે અનાઘ દીસે;
દેહતણી છાયા સમાયે દેહ વિષે, જ્યારે મધ્ય આવે સૂર શીશે જીવ૦ ૧
તનમનને ઓળખ્યા વિના આફળે, જેમ સૂત્રધાર નિજ નાવ નિર્મે;
તે જ સૂત્રધાર તે નાવે બેઠો થકો, પછે પરવશ પડ્યો પાંચ કર્મે જીવ૦ ૨

થોડા અંતરમાં. પાંચપર્વા=પાંચ પેર—ભાગ—વાળી. મૂળ માયા—અવિદ્યા-
ના પાંચ વિભાગ છે. પહેલો વેદો અવિદ્યાનો છે. પછીના વેદોને
અહંકાર અથવા અસ્મિતા કહે છે. આ અસ્મિતા ‘હું કોઈ જીવો
પદાર્થ છું’ એવી ભાવનાના સ્ફુરણથી થયેલો હોય છે, એ અહંકાર.
અનુકૂલ તે રાગ અને પ્રતિકૂલ તે દ્રેષ. આમ ચાર પેર થયા. પાંચમું
પર્વ અભિનિવેશ કહેવાય છે, તેમાં હું સ્વતંત્ર અભિમાની અનરામર
થાઉં એવી ભાવના પ્રકટેલી હોય છે. આ પ્રમાણે અવિદ્યા, અસ્મિતા,
રાગ, દ્રેષ અને અભિનિવેશ એમ પાંચ ભાગવાળી માયા—અવિદ્યા છે.
(જીવો શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ, અધ્યાય ૧-૫.) નિગમે=ચાલ્યો
જવાથી. અહિ=સાપ. મણિ ચાલ્યો જવાથી જેમ સાપ આંધળો થઈ
ભટકે છે, તેમ બ્રહ્મતત્ત્વ વીસરવાથી—સ્વસ્વરૂપ ખોવાથી—જીવ સંસાર-
ના ફેરાઆંટામાં ભટક્યાં કરે છે. ભૂર=ભૂર્ષ, ગાંડો. ઇન્દ્રિ વિષે=
ઇન્દ્રિયોના વિષયો. કર્મભોદક=કર્મરૂપી લાડુ. ભખે=ભક્ષે. કર્મજડ=
કર્મમાં જડ થઈ ગયેલો. મર્મ=રહસ્ય. ચર્મ=ચામડું. પૂંઠ દર્મ=પાછળ
રાખી. આત્મા ઇન્દ્રિયને જીવો છે અને ઇન્દ્રિયોની દૃષ્ટિ વિષયમાં
રહે છે. આથી આપોપું (પોતાનું સ્વરૂપ) ખોવાઈ જાય છે. વરકત=
વિરકત, અળગો. સંબુખ=સામે. જ્યાંન=હાનિ. પ્રાણુપતિ=આત્મા.
જીવના=જીવભાવના.

પદ ૧ હું : આઘ=આદિ. અનાઘ=અનાદિ. સૂર=સૂર્ય. શીશે=
માથા ઉપર. આફળે=આફળે, અથડાય. નાવ નિર્મે=હોડી બનાવે.

તનમન નૌકા જીવ ગણે માહરું, પણ ભવસાગર-મધ્ય કાલ ખેડે;
કર્મના વાયુને વશ પડ્યો લાગ્યો ડોલવા, જ્યારે હાથથી વાત વટકી જ
નેડે. જીવ૦ ૩

જમણાએ ભટકે ઘણા ભવ વિષે, ગુરુ ગોવિન્દના શરણુ પોખે;
માયારૂપણી મા જ વહાલી અખા, તે જાણીને જનની લેદરાખે. જીવ૦ ૪

કડવું ૫ મું—જીવ ઉપર માયાનો દગો

રાગ ધન્યાશ્રી

મર્મ ન સમજે જે માયા તણેજી, તે નર જાણે હું ઘણું ખોલણેજી;
તેહને જાણે જનની આપણેજી, તે ભવ ભટકે સહુથી અતિ ઘણેજી.

પૂર્વછાયા

ભવમાંહે ભટકે ઘણું, પોતાનો કરીને ઠગે;
જ્યમ વિશ્વાસીને વધે વેરી, દીન થઈ મારે દગે. ૧
જેમ પાળે ખેરીને ખાટકી, તેને ભક્ષ્ય લોજ્ય આપે ઘણું;
પછી વધ કરે વારું કરીને, એ લક્ષણુ અજાતણું. ૨
તે મેંઠા જાણે માહરો; પાલક પોષક છે ઘણી;
તેને આપ જાય અરપવા, મોટમ મનમાં અતિ ઘણી. ૩

પંથ કર્મે=કર્મના માર્ગે. નૌકા=હોડી. ભવસાગર=સંસારરૂપી સાગર-
માં જીવ તનમનની હોડી લઇને કાળને ખેડે છે. ત્યાં કર્મના વાયુ
ઊલટ છે અને એની હોડી ડોલવા લાગે છે. વટકી=ખસી ગઈ. નેડે=
પાસે. જમના=જમણા, બ્રાંતિ. પાખે=સિવાય. માયારૂપણી... રાખે=
માયા એ માતા છે અને એના ઉપર જીવને અત્યંત વહાલ છે.
આથી, તે જનની-માતા-ભેદ-અંતર રાખે છે.

કડવું ૫ મું : ખોલણે=ખોલતો. વિશ્વાસી=વિશ્વાસ ઉપજાવી-
ને. વધે=મારે, વધ કરે. વેરી=શત્રુ. દીન=રાંક, ગરીબ. ખેરી=ધેટા.

વાતસલ્ય જાણી વામ-દક્ષિણ, વણદોર્યો કેડે ફરે;
 તેને મહાજન મુકાવા કરે, તોય તે જવન કેડે સંચરે. ૪
 હાથ ફેરવે તેથકે, મનમાંહી હેતુ જાણે તેહને;
 પણ સૂનીને મન વાત અજાણી, તે ભારે ભાળે દેહને. ૫
 અજાણા આશય બેઠિતણા, લોભે લાગ્યો અજ હળે;
 તે યવન જાણે ભક્ષ કરું, જો ઘણેરું વપુએ વળે. ૬
 પછે ચરણ ઊંચે અધો મુખે, નેટ તે રાખે સરે;
 માયા કેરી રીત એહવી, અંતે જીવને એમ કરે. ૭
 વિષય દેખાડે વિશ્વના, ચિત્રવિચિત્ર તે ચિત્ત ધરે;
 પછે પંડિતને પૂછે પ્રભુ, મહાભોગ કેમ પામીશ સરે. ૮
 ત્યારે પંડિતરૂપે બોલે માયા, કર્મની કીરત ઘણી;
 વિત્ત હરિને વાટ દેખાડે, નાનાવિધ કહે ભણીભણી. ૯
 કહે અખો રુચિ ઊપજે, જો એહેલું પોષે જંતને;
 કર્મ ગહન હીંડો વામવા, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

વારું=અહાનું, વહારું. અજ=માયા. મેટો=ધેટો. આપ... અરપવા=
 ધેટો પોતાની મેળે ખાટકીને હાથે હોમાઈ જવા જાય છે. વાતસલ્ય=
 વહાણ. વામદક્ષિણ=ડાબેજમણે. વણદોર્યો=હાંકયા વિના, આપો-
 આપ. કેડે=પાછળ. મહાજન=દયાળુ વૈશ્ય, કેઈ મોટો માણસ,
 વેપારીસંઘ. જવન=યવન, ખાટકી. હેતુ=હેતવાળો, હિતેચ્છુ. સૂની=
 ખાટકી. ભારે... દેહને=ખાટકી તો ધેટાનું શરીર કેટલું ભારે—
 ભરાઉ થયું છે, તે જ જુએ છે. આશય=હેતુ. અજ=અકરે. અથવા
 ધેટો. હલે=હળે, ટેવાઈ જાય. વપુએ વલે=શરીરે વળે—શરીરે ભરાવદાર
 થાય. અધો=નીચે. નેટ=નક્કી. સરે=છેવટે. ખાટકી જેમ ખેરીના પ્રત્યે
 કરે છે, તેમ જ માયા જીવના પ્રત્યે કરે છે. વિષે=વિષય. ધરે=ધારણ
 કરે. મહાભોગ=મોટા ભોગ, ઊંચા ભોગ. કીરત=કીર્તિ. વિત્ત=સત્ત્વ.
 વાટ=રસ્તો. નાનાવિધ=ઘાતઘાતની. જંતને=જીવને. કર્મગહન=કર્મ-
 ઘેન; કર્મનું ઘેન. વામવા=ફર કરવા.

કડવું ૬ ઠું-માયાથી જીવને સંસારબંધન

રાગ ધન્યાશ્રી

એમ માયા વેષ નાના ધરેજી, કર્મધર્મના શબ્દ નાના ઓચરેજી;
જીવ કેરા મનને અતિધણું આવરેજી, તેણે પુરંજન ભવ ફેરા ફરેજી.

પૂર્વછાયા

- ફરે ફેરા બહુ ભવ વિષે, વિષયનો તાણ્યો વહે;
પ્રત્યક્ષ ભોગ દેખે લલા, વળી પંડિતને પોષતો રહે. ૧
- કર્મનાં ફળ લખે માયા, વળી માયા બેઠી તે કથે;
શબ્દ કેરે બાંધણે ભાઈ, બાંધી જીવ રાખે જથે. ૨
- અંતરમાંથી મનફે, સંકલ્પ-વિકલ્પ સુત જણે;
નિમેષમાંહે નવા નવા, જ્યમ ઇન્દ્રજાળ ગુટિકા ગણે. ૩
- કર્મ-ફળ ને જીવ-કેરો, જોગ માયા મેળવે;
વિષય-તૃષ્ણામાંહે મૂકી, એમ જંતુને ભેડવે. ૪
- સ્વર્ગ-ભોગ દેખાડે, વળી બીક દેખાડે નકંની;
તે કામનાએ લાગ્યો ફરે, ભાઈ ગતિ જેવી કૂપચક્રની. ૫

કડવું ૬ ઠું : નાના=જાતજાતના. તાણ્યો=ખેંચ્યો. લખે=લક્ષે, જુઓ. કથે=કહે. બાંધણે=બંધ. રાખે જથે=જથામાં રાખે. સુત=પુત્ર. જણે=જન્મ આપે. નિમેષ=આંખનો પલકારો. ઇન્દ્રજાળ-ગુટિકા=જેમ જાદુગર ઇન્દ્રજાળ (જાદુ) ની ગુટિકા (ગોળી) એક ઉપર એક બતાવે છે, તેમ મન સંકલ્પવિકલ્પરૂપી પુત્રોની નવીનવી ગોળીઓ બતાવે છે. જોગ=જોડાણ, સંબંધ. મેલવે=મેળવે, મેળ બેસાડે. વિષયતૃષ્ણા=વિષયની તરસ, વાસના. ભેડવે=શરતમાં ઉતારે. કૂપચક્ર=કૂવામાંનો રહેંટ. જેમ કૂવાનો રહેંટ પાણીની માટલીઓને ચડ-ઝિતર કરાવે છે, તેમ માયા જીવને સ્વર્ગમાં ઉપર અને નરકમાં નીચે ચડ-ઝિતર કરાવે છે. ધામ=ધર. દારા=સ્ત્રી. બાંધવા=બંધુઓ. મુદ્રા=છાપ,

કામ ધામ ને ધન દારા, માત પિતા સુત બાંધવા;
 વર્ણ વેષ ને રૂપ મુદ્રા, નમણુ ઠમણુ દેવ વંદવા. ૬
 આત્મચાતુરી ચૌદ વિદ્યા, અવિદ્યા સર્વ સાધના;
 પંડિત, કવિ ને શુણી દાતા, સર્વ માયા ફેરી આરાધના. ૭
 રમે રમાડે આપ માયા, નીચો ઉચો લઈ ચડે;
 જેમ મર્કટ હીંડે માગતો, પેલા ભિક્ષુ કેડે; રડવડે. ૮
 એમ ભમે બહુ ભવ વિષે, પણ લેહ કાચે લહે નહી;
 દોરીસંચારો માંહિ માયાતણો, ભુલવણુ મોટી એ સહી. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, તમે જુઓ અંતરના તંતને;
 એ જાળમાંહેથી તો જ નીસરો, જે સેવો હરિ-શુર સંતને. ૧૦

કડવું ૭ મું—માયાથી પ્રહ્લાંડની ઉત્પત્તિ

રાગ ધન્યાશ્રી

માયા મોટી જગમાંહે નટીજ;
 તે આગળ કોઈ ન શકે ખટીજ;
 હરિહર અજથી આગળ વટીજ,
 સમઝી ન જાણે એવી માયા અટપટીજ. ૧

અથવા પૂજનમાં અમુક પ્રકારનો આંગળીઓનો વિન્યાસ. નમણુ=
 દેવપૂજનું જલ. ઠમણુ=પોથી માટેની ઘોડી. વંદવા=પૂજવા. અવિદ્યા-
 સાધના=આ બધી અવિદ્યા-અજ્ઞાનની સાધના એટલે ઉપાસના છે.
 જાણુ=જાણુકાર, જ્ઞાની. દાતા=દાન આપનાર. આરાધના=પૂજન. મર્કટ=
 વાંદરો. હીંડે=ચાલે. ભિક્ષુક=ભિખારી. રડવડે=રખડે. ભુલવણુ=ભુલવણી.
 કડવું ૭ મું : નટી=નાચનારી. ખટી=ખાટી. વટી=દૂર ગયેલી.
 અજવતી=અજવાળી. ચૌદ લોક=ભૂ, ભુવ, સ્વ, મહ, જન, તપ તથા
 સત્ય એ સાત ઉપરના લોક અને અતલ, વિતલ, સુતલ, રસાતલ,

પૂર્વછાયા

- સમગ્રી ન જાય એવી માયા, દીસે નહીં ને બલવતી;
 ચૌદ લોકની આદિ માતા, ઝંકારથી પહેલી હતી. ૧
- ત્રિગુણ પહેલી શૂન્ય-સ્વામિની, તેણે ગુણ જનમી ઊભા કર્યો;
 પછે જનની થે યોષિતા, બલ પોષી પોતે વર્ચો. ૨
- ચિદ્રશ્મિત ચતુરા ચરાચર, ગુણ સાથે ભજે વળી;
 દેવ દાનવ નાગ માનવ, રમે રમાડે એકલી. ૩
- ઊર્ણનાભ જેમ ઊર્ણા મૂકી, તે મૂકીને પાછી ભણે;
 તેમ માયા ચિદ્રશ્મિત માટે, મોહોદુઃ સામર્થ્ય એ વિષે. ૪

તત્કાલ, મહાત્મ તથા પાતાળ એ સાતતીએના લોક. ઝંકારથી... હતી=આ માયાશક્તિ ઝંકાર-પ્રણવથી પણ પહેલાંની છે અને ચૌદ લોકની એ પહેલી માતા છે. અહીં અખાએ પારિભાષિક ચર્ચા કરી છે. દી. બ. નર્મદાશંકરના 'અખાકૃત કાવ્ય'—ભાગ ૧ ના પૃ. ૬૬ થી ૭૫ સુધી આ આખા ભાગની સમજૂતી આપી છે. અહીં તેનો સારાંશ જ લીધો છે. પ્રાણીઓના શ્વાસોચ્છવાસ સાથે સોડહમ (તે હું છું) એવો સ્વાભાવિક ધ્વનિ ચાલ્યાં કરે છે. આ નૈસર્ગિક મહાવાક્ય અજપાજપ છે. એમાં જે વ્યંજનવાળો ભાગ છે, તે બાદ કરવામાં આવે, એટલે કેવળ ધ્વનિ રહે છે અને એ કેવળ ધ્વનિ ઝંકારનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ ઝંકારને પ્રણવ કહેવામાં આવે છે. તેની વાયકશક્તિ બરાબર ઉદ્ભવમાં આવે તો તે સગુણ બ્રહ્મ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મના સ્વરૂપને સમજાવે છે. પરમેશ્વરના નવાનવા વૈભવને તે દર્શાવે છે; તેથી તેને પ્રણવ (પ્ર+નવ) કહેવામાં આવે છે. આનું બીજું નામ શબ્દબ્રહ્મ અથવા અપરબ્રહ્મ છે. તે વેદનો આદિ છે; સાર છે અને પરમબ્રહ્મ તેનો વાચ્યાર્થ છે. આ પ્રણવ આદ્ય-બીજ અક્ષર કહેવાય છે. એ બીજની માત્રાઓ વગેરે માટે જુઓ આ પુસ્તકની છેવટે આપેલો કેડો.

શૂન્યસ્વામિની=માયાશક્તિ. આ માયાશક્તિ પ્રણવની અર્ધ-

ત્રિગુણ થઈને ચોવીશ રૂપે, તેહનો ભેદ કહું કથી;
 જ્યમ જલ જમાયે શીતયોગે, તેહને જડતા પ્રગટે માંહેથી. ૫
 સત્ત્વ રજ તમ રૂપે થઈ માયા, પછે એકએકના બહુ થયા;
 પંચભૂત ને પંચમાત્રા, તામસના નિપજી રહ્યા. ૬
 રાજસનાં ઇંદ્રિ દશે, અને દશે તેના દેવતા;
 ઇન્દ્રિયેઃ ઇન્દ્રિયેં તે વશ્યા, આપ આપણું સ્થલ સેવતા. ૭
 મન બુદ્ધિ ચિત્ત અહંકાર જે, તે સત્ત્વગુણથી જીવના;
 એ સૃષ્ટિનાં ચોવીસ કારણ, માયા-સમલિત રૂપના. ૮
 પ્રકૃતિ તે પંચવીશમી, પરિવાર સર્વ તેહેનો કહ્યો;
 પણ છવીશમો પરમાત્મા, તે યથારથ જ્યમ-ત્યમ રહ્યો. ૯
 કહે અખો સહુ કેા સુણો, એ કહ્યું છે ધીમંતને;
 એ સમજે તો કામ સરે નરનું, જો સેવો હરિ-ગુરુસંતને. ૧૦

માત્રારૂપ છે અને તે પ્રણવની પહેલાંની છે તેથી ત્રિગુણથી પહેલી છે. શૂન્ય એટલે પ્રણવનું અપરબિન્દુ અને એ શૂન્ય સંજ્ઞાવાળા અવ્યાકૃત એટલે ભેદભાવ વિનાના પુરુષની પત્ની તે શૂન્યસ્વામિની. આ માયા-શક્તિ ગુણજન્મી એવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને જન્મ આપે છે. પણ આવરણના પ્રભાવથી તે જ જનેતા તે ગુણજન્મીઓની યોષિતા (પત્ની) થાય છે—એટલે અનુક્રમે સરસ્વતી, લક્ષ્મી અને કાલીના રૂપે પલટાઈ તે તે દેવોને સર્જન, પાલન અને સંહાર કરવામાં સહાય આપે છે. આ શૂન્યસ્વામિનીથી પર જે ચિદ્શક્તિ છે, તે બ્રહ્મચૈતન્યની સ્વભાવશક્તિ છે. એ ચિદ્શક્તિ પ્રણવની છટ્ટા આંકવાળી શક્તિ છે. એ ચિદ્શક્તિ અથવા સ્ફુરણશક્તિ પરબિન્દુની પત્ની છે, અને તેને ‘પરબ્રહ્મ મહિમી’ કહેવામાં આવે છે. તે ચિદ્શક્તિ બહિર્મુખ વેગવાળી થઈ અપરબિન્દુમાં જામે છે. ત્યાં એ ‘શૂન્યસ્વામિની’ થાય છે અને એ ચતુરા સાથે ચરાચર ગુણોને ભજે છે. પછી અપરબિન્દુનું કેન્દ્ર તૂટતાં સત્ત્વ, રજ અને તમ એવાં ગુણખીજકો પ્રકટે છે. તેમાંથી પ્રથમ ગુણમયી શક્તિઓ વ્યક્ત થાય છે અને ગુણ-

કડવું ૮ મું—માયાથી ઉત્પત્તિ ને નાશ

રાગ ધન્યાશ્રી

એણે અનુક્રમે જગતને જાણીએજી, ત્રણુલુવનમાં હે માયા પ્રમાણીએજી,
સ્થૂલ સૂક્ષ્મ જે કહ્યું જાણવાણીએજી, તેટલું સર્વે માયા વખાણીએજી. ૧

પૂર્વછાયા

માયા વખાણીએ માટ એણે, દૃષ્ટ્ય પદારથ જેટલો;
દૃષ્ટ્ય પદારથ જે જે કહાવે, પાછો વણસશે તેટલો. ૧

જિપન્યું તે અળપાય નિશ્ચયે, બ્રહ્મા-આદે કીટ જે;
જે જાન્યું તે જાણ જાણો, અમર સંશય મેટ જે. ૨

જન્મીઓની યોપિતા થનારી પ્રકૃતિ શક્તિને પ્રકટાવે છે. આ પ્રકૃતિ શક્તિનાં ત્રણ ગુણમય રૂપોમાંથી પાંચ મહાભૂતો, પાંચ શબ્દાદિ તત્ત્વો, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો (તે તે અધ્યક્ષ દેવતા સાથે) અને મન આદિ ચાર અંતઃકરણો એમ ચોવીસ પરિણામોમાંથી પંચભૂતાદિ કાર્યો થાય છે. આ ચોવીસ વૈભવવાળી પ્રકૃતિ-શક્તિ ‘માયાશક્તિથી શબ્દિત’ પરમેશ્વરના વિદ્યાસો છે, આ ચોવીસ પરિણામો અને પચીસમી ગુણમયી પ્રકૃતિ શક્તિ એ અપર-બિન્દુથી સંયુક્ત થયેલા અને અર્ધમાત્રવાળા ત્રણુવ સમજતા પરમેશ્વરના ચમત્કારો છે. આ પચીસ તત્ત્વોમાં અંતર્યામી પેડેલો ચિદ્-શક્તિવાળો પરમાત્મા છવીસમો પદાર્થ છે, તે જેવો ને તેવો પરિણામોમાં નિર્વિકાર છે. આના તત્ત્વવિભાગ માટે વાચકે દી. બ. નર્મદાશંકરનું પુસ્તક જોવું. જીર્ણનાભ=કરોળિયો. જીર્ણ=જ્ઞાણ. પંચ-માત્રા=પાંચ શબ્દાદિ તન્માત્રાઓ. માયા-સમલિત=માયાશબ્દિત, માયાથી મળેલા.

કડવું ૮ મું : દૃષ્ય પદાર્થ=દૃષ્ટિમાં-અનુભવમાં-આવતા પદાર્થો. એ અમર છે એવો સંશય. મેટજે=દૂર કરજે. જાણ વલે=મૂંડા હાલ પામે, મરી જાય. અણંગ... સાધક=આઠ અંગવાળા યોગને સાધ-

યમર દાનવ ધ્રુવ તારા ચંદ્ર, સૂરજ જાયે વીલે;
 જય જોગ અષ્ટાંગ સિદ્ધ સાધક, તે પ્રાકૃત જીવ કેટલે ભલે. ૩
 લીલા-વપુ જે ધરે નિર્ગુણ, તોય નેટ પાછો વળે;
 કાળ માયાનું નાટક એહલું, જે ઉપજાવી અહર્નિશ ગળે. ૪
 જેમ કરસણી ઉછેરે કરસણ, તે કાચું પાકું સર્વ ભળે;
 જેમ જગત કરસણ કાળ માયાનું, તે ન મૂકે ખાધા પખે. ૫
 જેમ મેઘનાં ખિંદુ નાનાં મોટાં, રેલાઈ પૃથ્વીએ પડ્યાં;
 જેમ માયાને મન સહુ જ સરખું, જે પ્રાય પોતાનાં ઘડ્યાં. ૬
 જેમ અર્જુન ન જાયે ઊછળી નવસેં નવાણું નહી ભળે;
 સેંધુ થયો સરિતા સ્વરૂપે, તે માટે ખાધી ગળે. ૭
 જેમ માયાનું આ જગત નિરમ્યું, કાલયોગે સર્વથા;
 પરમાત્મા તે વતરેક કારણ, તેની કહ્યામાં નાવે કથા. ૮
 મહાલે માયા અનંત રૂપે, પણ અપત્યને ભાસે ભલી;
 જેમ ખાલકીનાં ઢીંગોલિયાં, રમે રમાડે એકલી. ૯
 કહે અખો સઉકે સુણો, જે આણો માયાના અંતને;
 તે આપોયું આળખો, જે સેવો હરિ-શુરુ-સંતને. ૧૦

૧૧. સિદ્ધ પુરુષ. યોગનાં આઠ અંગ આ પ્રમાણે છે. યમ, નિયમ,
 માસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ. પ્રાકૃત=
 સામાન્ય. લીલાવપુ=લીલા-વિનોદમાં ધારણ કરેલું. શરીર. જીવનાં
 શરીર કર્મજન્ય હોય છે, પણ વિશ્વની વ્યવસ્થા અર્થે જગતના
 મારંભમાં જે શરીર પ્રકટ થઈ બ્રહ્મદેવને આજ્ઞાચક્રના સ્ફુરણ વડે
 પ્રોધ આપે છે, તેવા ઈશ્વરના શરીરને લીલાવપુ કહે છે. જે અવ-
 ૧૨. શરીરો થાય છે તેના પૂર્ણ, અંશ અને કળા એમ ત્રણ વર્ગો
 હોય છે. કોઈ પ્રસંગે ઈશ્વરનું સાંકેતિક શરીર પ્રકટે છે. અહર્નિશ=
 ૧૩. સદૈવસ. કરસણી=કર્ષણ કરનાર, ખેડૂત. કરસણ=ખેતી, ધાન્યના
 ૧૪. સરૂપે=સ્વરૂપે. ખાધી=આખી. વતરેક કારણ=વ્યતિરેક કારણ.
 ૧૫. માટી એ ઘડાનું અન્વયી અથવા ઉપાદાન અથવા સમવાયી કારણ
 ૧૬. ખારી ભૂમિમાં ઝાંઝવાનું જળ દેખાય છે, ત્યાં ખારી ભૂમિ એ

પદ ૨-બંધનથી છૂટવા સારુ સદ્ગુરુનું ઉપાસન

રાગ આશાવરી

માયા પીડતી જાણી પરબ્રહ્મને આરાધિયે;

સાધિયે સ્વામીને ચિત્ત પૂરે;

સદ્ગુરુ કેરા ચરણ આહર કરી,

માર્ગ જાણિયે મન સૂરે.

માયા૦ ૧

મન કર્મ વચને ગુરુ તે ગોવિન્દ ખરા,

ભિન્ન ન જાણિયે ભાવ ખીજે;

જાત ને અધ્યયન આશ્રમતાણું,

માન મૂકી બ્રહ્મદ્રવ્ય પીજે.

માયા૦ ૨

જેમ અગ્નિ સંગે શીત વ્યાપે નહિ,

જ્યોતિ દેખાડે ને તિમિર ત્રાસે;

તેમ ગુરુપ્રતાપે પરબ્રહ્મ ભેટિયે;

માયારૂપિયું ગેહન નાશે.

માયા૦ ૩

જ્યમ કાષ્ઠ આવી પડે વર્ષિજવાલા વિષે,

તે દારુ ફીટીને અનલ થાયે;

તેમ અનન્ય આરાધના જે કો કરશે અખા,

તેહના માયા ફરી ચરણ સહાયે.

માયા૦ ૪

વ્યતિરેક અથવા વિવર્ત કારણ છે. માયા એ જગતનું ઉપાદાન કારણ છે અને પરમાત્મા એ વ્યતિરેક કારણ છે. અપત્ય=પુત્ર, બાળક. ઢિંગોલિયાં=ઢિંગણાં.

પદ ૨ જી : આરાધિયે=સેવીએ, પૂજાએ. મનસૂરે=મનની સુરતાથી-ધ્યાનથી. અધ્યયન=ભણતર, આશ્રમ=બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ. જાત=બ્રહ્મણ આદિ વર્ણ. માન=અભિમાન. બ્રહ્મદ્રવ્ય=બ્રહ્મરૂપી દ્રવ્ય-પ્રવાહી. અનલ=અગ્નિ. અનન્ય આરાધના=કું ને દેવ જીદા નથી એવી આત્મભાવનાથી કરેલી આરાધના; પરાભક્તિ. ચરણ સહાયે=વશ વર્તે, અધીન રહે.

કડવું ૯ મું—વૈરાગ્યાર્તિ તીવ્રતાનું ૩૫

રાગ ધન્યાશ્રી

નરને ઊપજે દહ વૈરાગજી, આરત કેરી મન વિષે આગજી;
તેહેના ટળે દ્રેષ ને રાગજી, નહીં આતુરતા કહેવા લાગજી. ૧

પૂર્વછાયા

આતુરતા મન અતિઘણી, જેમ મીન વીછડ્યું નીરથી,
અજ્ઞાન સિંચાણો લેઈ ચઢ્યો, તેણે દૂર નાખ્યું તીરથી. ૧

તડકડે તલપે અતિઘણું, વિરહ-સૂરજ શિર તપે;
સંસારરૂપી ભૂમિ તાતી, નીર નીર અહોનિશ જપે. ૨

કાલ સિંચાણો શિર ભમે, તે તેહની દષ્ટે પડે;
નીર-વોહોણું વપુ દાઝે, ઝાળ લાગે ને તડકડે. ૩

નયણે તે નીર દેખે નહીં, કળકળે કાળજ બળે;
પેટ પૂઠે પાસુ વાળે, જેમ પડે તેમ દાઝે જળે. ૪

કામધેનુના પય વિષે, જો કોઈ મૂકે તેહને;
તોયે આપદા ન ટળે મકરને, વારિ વહાલું જેહને. ૫

વૈરાગ ઘણુ ઉપરનો શરીરે, તેણે કાલજ કોયું માંહેથી;
ઘેહેતણો તાપ તપે તનમાં, તે નર જીવે ક્યાંહેથી ? ૬

કડવું ૯ મું : વૈરાગ્યાર્તિ=વૈરાગ્ય અને આતુરતા. આરત=પર-
માત્માને પામવાની આતુરતા. આગ=અગ્નિ. મનમાં વૈરાગ્યની સાથે
આતુરતાપૂર્વકની વિરહવેદના. આ આતુરતાપૂર્વકની વિરહવેદના એ જ
ભક્તિ છે. વીછડ્યું=વિખૂટું પડ્યું. સિંચાણો=બાળપક્ષી. તીર=કાંઠો.
અજ્ઞાનરૂપી બાળપક્ષી મનરૂપી માછલાને જળમાંથી છૂટું પાડી ઉપર
ચડી ગયું અને પછી તે માછલાને તેણે કિનારેથી દૂર નાખી દીધું.
વિરહસૂરજ=વિરહરૂપી સૂર્ય. તાતી=તપેલી. ઉપર માથે કાળને રૂપે
સિંચાણો ભમે છે, તે પરમેશ્વરરૂપી જળથી છૂટા પડેલા જીવરૂપી

નાના વિધનાં ભક્ષ લોજન, તેને હીઠાં નવ ગમે;
 સંસારરૂપી ભૂખ ભાગી, ઊભા થાતાં તન ભમે. ૭
 નિર્વેદ ઊપનો નર વિષે, તે જીવપણે જીવે નહીં;
 તે મરી જીવે મન વડે, જેમ કીટ ભમરી હોયે સહી. ૮
 જેમ ઊધઈ ખાયે કાષ્ટને, તેનું કૃષ્ણાગર થૈ પરવરે;
 તેમ વિરહ વૈરાગ્ય જેહને ભખે, તે નર હરિ થાયે સરે. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, નિર્વેદ ટાળે જતને;
 જે નરને ઊપજે ચેતના, તે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૧૦ મું—ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યનું માહાત્મ્ય

રાગ ધન્યાશ્રી

વિરહવૈરાગે જેહનું મન તપેજી, તે રુંડુંમાંહે હરિ હરિ જપેજી;
 સદ્ગુરુ ચરણે આપોપું અરપેજી, પરબ્રહ્મ રહે ને પોતે ખપેજી. ૧

માછલાને દેખાયાં કરે છે. નીરવોહોણું=પાણી વિનાનું. વપુ=શરીર.
 પાસું=પડખું. મકર=મગર. વાન્નિ=પાણી. પછી ઘણો વૈરાગ્ય ઊપજે
 છે, અને તેથી અંદરનું કાલજ-કાળજી-કોરાઈ જાય છે. વ્રેહ=વિરહ.
 નિર્વેદ=વૈરાગ્ય. કીટ ભમરી=કીડાને ભમરીનો ડાંખ લાગે છે, તો
 ભમરીની ભાવના આંધવાથી તે કીડો ભમરી થઈ જાય છે. તે જ પ્રમાણે
 જીવ શિવના સ્પર્શથી શિવ થાય છે. કાષ્ટ=કાકડું. કૃષ્ણાગર=કૃષ્ણા
 ગરુ; કાળું અગર ચંદન. તે જ પ્રમાણે જે માણસ વિરહવૈરાગ્યથી
 ખવાય છે, તે હરિરૂપ થાય છે. વિરહવૈરાગ્ય=પરમેશ્વરને સર્વ-સમ-
 ર્પણ કરવું અને પરમેશ્વરના વિરહથી વ્યાકુળ રહેવું. નારદસ્તુ
 તદર્પિતાશિલાચારતા તદ્વિસ્મરણે પરમાકુલતા (નારદ-
 ભક્તિસૂત્ર ૧૮.) ચતના=ભાન.

કડવું ૧૦ મું : આપોપું=પોતાપણું. ખપે=વિલય પામે, ઉવે-
 ખતો=ઉપેક્ષા કરતો. અચિરકાલે=ટૂંક વખતમાં. ભક્તિ એ પંખણી
 છે. તેને જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બે પાંખો છે. તેને સદ્ગુરુરૂપી આંખ છે,

પૂર્વછાયા

- પરબ્રહ્મ રહેને પોતે ખર્ષ, તેહનો ભેદ કહું તે સુણો;
તે વચન માને ગુરુતણું, ભાવ ભરોસો અતિઘણો. ૧
- ગુરુ કહે રામ રમે સકલમાં, સર્વાવાસ સ્વામી ભર્યો;
એવું સાંભળતાં મહાવચન માન્યું, અને ભક્તિ ઉપર આદર કર્યો. ૨
- તે હરિ હરિ દેખે સકલમાં, જેહનેં જીવ જીવ કરી દેખતો;
હરિ જાણી હેત કરે સકલમાં, પહેલાં જે ઉવેખતો. ૩
- હરિ જાણે થકે ભક્તિ થાએ, તેજ ભક્તિ જાણો ખરી;
અજાણે જે આચરે, તેને દ્રોહ થાએ પાછો ફરી. ૪
- સદ્ગુરુનાં વચન સુણીનેં, ભક્તિ જેહનેં જીવજે;
અચિરકાલે તે પામે આત્મા, સદ્ગુરુ વચનેં જો ભજે. ૫
- ભાઈ ભક્તિ જેહવી પંખણી, જેહનેં જ્ઞાનવૈરાગ્ય ખેઉ પાંખ છે;
ચિદાકાશમાંહે તે જ જીડે, જેનેં સદ્ગુરુરૂપી આંખ છે. ૬
- દેખે નેત્ર પરબ્રહ્મનાં, પરબ્રહ્મના કર્ણુ માત્ર;
પાદપાણિ પરબ્રહ્મનાં, પરબ્રહ્મ દાતા નેં પાત્ર. ૭
- જળે પરબ્રહ્મ, સ્થળે પરબ્રહ્મ, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલ;
ગિરિ ગર્જ્વર વન વાટિકા, પરબ્રહ્મ જાલ ને માલ. ૮
- પરબ્રહ્મ વિના નહિ ઠામ ઠાલું, એમ દેખે ભરપૂર;
જિહાં તિહાં દેખે હરિ ભાઈ, જેનાં પડળ થયાં દૂર. ૯
- કહે અખો સહુકો સુણો, ભક્તિ આવીને જંતનેં;
એવા શુદ્ધ ભજનનેં પામવા, તમે સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

અને તે ચિદાકાશમાં (ચૈતન્યરૂપ આકાશમાં) જીડે છે. એ પંખણીને
ન્યાં ત્યાં જલસ્થલમાં પરબ્રહ્મનાં જ દર્શન થાય છે. કર્ણુ=કાન.
પાદપાણિ=પગ અને હાથ. દાતા=દાન આપનાર. પાત્ર=દાન લેનાર.
ગિરિગર્જ્વર=પર્વત અને પર્વતની ગુફાઓ. વાટિકા=વાટી. જાલ ને
માલ=જાળિયાં માળિયાં. એ ભક્તને સર્વ સ્થળે પરબ્રહ્મ જ અનુભ-
વાય છે. પડળ=પડદો. આવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ વડે માણસ નારા-
યણનો રાસ અનુભવે છે-તેનો સંસાર સાવ શમી ગયો હોય છે.

કડવું ૧૧ મું—સર્વાત્મભાવ તે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી વળી કહું છું ભક્તિ વિશેષજી, જેહ ન દેખે હરિ વિના શેષજી,
પેખે સઘળા હરિના વેષજી, તે જન ન કરે કેહનો ઉવેખજી.

પૂર્વછાયા

ઉવેખ ન કરે કોયનો, આત્મા વિલસી રહ્યો;
જેહને શ્રીભાગવત ગાયે, ગીતા ઉપનિષદે જે કહ્યો. ૧
ભાઈ ભક્ત તે જે એમ જાણે, જાણીને હૃદયે ધરે;
સ્વામી માહરો રહ્યો સઘળે, અહર્નિશ ચિંતન એમ કરે. ૨
ભુવન ત્રણમાં રહ્યો પૂરી, પૂરણુ સ્વે પરમાત્મા;
પોતે તો પિયુજી નિરંતર, પણ ભેદ દેખે ભાતમાં. ૩
માહરો રામ રમે છે સર્વ વિષે, એમ હેતે હીસે મન;
હરિ કહે એ સાંભળે હરિ, હરિને સોંપે તન. ૪
નિત્ય રાસ નારાયણનો, દેખે તે અનંત અપાર;
જિહાં જેવો તિહાં તેહવો, નારાયણુ નર નાર. ૫
ગદ્ગદ કંઠ ગાતે થકે, રોમાંચિત હોયે ગાત્ર;
હર્ષ આંશુ બહુ હેત હૃદય, પ્રેમકેરું તે પાત્ર. ૬

કડવું ૧૧ મું : આગળ ખતાવેલી ભક્તિથી ભક્તને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ભાગવતાદિમાં કહેલા આત્માને વિલસી રહેલો અનુભવે છે. પિયુજી=પ્રિયતમ પરમાત્મા. હીસે=આતુર થાય. નારાયણુ...નરનાર=પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ વડે એ ભક્ત સર્વ સ્થળે નર ને નારને નારાયણુસ્વરૂપ જ અનુભવે છે—એના સર્વ ભેદભાવો ઓગળી ગયા હોય છે. રોમાંચિત=રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં હોય એવું. ગાત્ર=શરીર. ભક્તની આ જુદીજુદી દશાઓ છે. આ માટે ‘નારદભક્તિસૂત્ર’ જોવું. વેધ્યું=વીધાયું. શિથલ=શિથિલ, ઢીલું. નવનીત=માખણ. જાર

- ખાતો પીતો બોલતો, દેખતો તે સઘળે રામ;
 વેધ્યું મન રહે તેહનું, શીતલ સંસારી કામ. ૭
- નવનીત સરખું હૃદે કોમલ, કહ્યું ન બાંધે હેત;
 - આંખમાંહે અમૃત ભરિયું, હરિભક્તિ કેરું ક્ષેત્ર. ૮
- જેમ જારે લુખધી યુવતી, તેનું મન રહે પ્રિતમપાસ;
 અહર્નિશ રહે આલોચતી, બાઈ એહવું મન હરિદાસ. ૯
- કહે અખો સહુકો સુણો, હરિલક્ષ લાગ્યો ચિંતને;
 મનન તેહને મહાવનું, તે સેવે હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

કડવું ૧૨ મું—સર્વાત્મભાવ જ્ઞાનતુર્ય પદ

રાગ ધન્યાશ્રી

ઉદય ઉબળો દે જેમ ચંદ્રમાળ,
 કિરણ તેહનાં પસરે વન વીથિ મંદિરમાંળ;
 તેમ સરખો આત્મા ભાસે કીટ ઇંદ્રમાંળ,
 એહવો પ્રકટ્યો હૃદયકંદ્રમાંળ.

પૂર્વછાયા

- હૃદે શુદ્ધામાં રામ પ્રગટ્યા, તેણે પાલટો મનનો થયો;
 - માયાને ઠામે પ્રહ્લ ભાસે, સંસારનો સંભવ ગયો. ૧

=યાર પુરુષ. લુખધી=લોભાયેલી; લપટાયેલી. યુવતી=યુવાન સ્ત્રી. ઠાઈ
 યુવતી યારમાં લોભાયેલી હોય, તો એ ધરનું કામકાજ આલોચતી—
 જોતી-હોય છતાં તેનું મન તો પોતાના પ્રિતમ-જાર-પાસે જ હોય
 છે. તે જ પ્રમાણે ભક્તનું મન હરિમાં હોય છે, અને ત્યાં મન રાખી-
 ને એ સંસારમાં જોતો હોય છે. ચિંત=ચિત્ત. મહાવ=માધવ,
 શ્રીકૃષ્ણ.

કડવું ૧૨ મું : ઉબળો=ઉબળ, પ્રકાશ. વનવીથિ=વનની શેરીઓ.

જેમ રવિને તેજે ઓગળે, પાલો તે પાણી થૈ વહેં;
 તેમ જેહનેં પ્રગટે આતમા, તે માયાદોષ સહેજે દહે. ૨
 ભાઈ માયાનું બળ તિહાં લગે, જિહાં આતમા જાણ્યો નહીં;
 જેમ ગત યૌવન થઈ યુવતી, તે પ્રસવલગી વાધી રહી. ૩
 જેમ ગોરસમાંથી આભ્ય કાઢે, તે જેમ તકં થયું દહીં;
 આતમા જાણે એમ માયા, વિચારે દીસે નહીં. ૪
 ભાઈ કર્મ ગહન તે તિહાં લગે, જિહાં સદ્વિચાર નથી ઊપનો;
 નવનીત ત્યાં લગે વણસતૂં, જ્યહાં ભેદ ન જાણ્યો તૂપનો. ૫
 તાવ્યું માંખણુ ઘૂત થયું, પછી તે વણસે નહિં ક્યમે;
 તેમ આતમા જાણે નોહે પરાભવ, અણુજગે માયા દમે. ૬
 અંધારું દુઃખ દે ઘણું, અર્કવિહોણું જેમ ચક્ષુનેં;
 તેમ આતમા ઉદયે ગહન પલાયે, માયા દમે નહીં પુરુષને. ૭
 નિદ્રાવાનને સ્વપ્ન હોયે, ભોગ નાના ભોગવે;
 અણુછતા આણી તે કરે ઊભા, ગહન માયા જોગવે. ૮
 જાગ્યો ત્યાં થઈ ચેતના, નિદ્રા સાથે સર્વે પળ્યું;
 ત્યમ તુરીયાવડે તિમિર ત્રાસે, ચિત્ત ચમક્યું હું તું તે ટળ્યું. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, જેમ દારિદ્ર્ય નથી શ્રીમંતને;
 જો મહાધન હીંડો પામવા, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

તેમ કીડામાં અને ઇન્દ્રમાં આતમા એકસરખો ભાસે છે. હૃદયકન્દ્ર= હૃદયરૂપી કન્દરા, હૃદયની ગુફા. પાલટો=પલટો. માયા વેરાઈ ગઈ, અને ત્યાં બ્રહ્મનાં દર્શન થયાં. સંસારનું નામનિશાન ત્યારે ઊડી ગયું. પાલો=ખરક; વરસાદનો કરો. દહે=પાળે. ગત યૌવન=ગુવાનીમાં આવેલી. પ્રસવ=પ્રસૂતિ. ગોરસ=દહીં. આભ્ય=ધી. તક=છાશ. ગહન=ઘેન. તૂપ=ધી. કિમે=કેમે. અણુજગે=જ્ઞાન જાગ્યા વિના. દમે=દુઃખ આપે. અર્ક-વિહોણું=સૂર્ય વિના. પલાયે=દૂર થાય. તુરીયા...ટળ્યું=તુર્યાવસ્થામાં આવતાં સર્વ અંધકાર દૂર થાય છે, ચિત્તમાં ઉજાસ થઈ રહે છે, અને હું-તું ના ભેદ ઓગળી જાય છે.

પદ ૩—સદ્ગુરુની કૃપાથી જ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય

રાગ સામગ્રી

જે ગુરુભેવ પામ્યો, ગુરુભેવ પામ્યો, તે નર માયાનું બલ વામ્યો,
જેમ પારસ પરસે જઈ ધાતુને, આપ ટળીને થાય સોનું;
તેમ ગુરુ પારસવડે નર નીપના, કારણ પ્રીછું જેણે ગુરુનું. ૧
શબ્દરૂપી વંદોલ છે વાયુના, તેમાં પડ્યાથકા જીવ ભરમે;
રાજસ તામસતણી રજ પડી આંખમાં સદ્ગુરુ બોલ તે દૂર વિરમે. ૨
આપ વિના ઉદ્દેશ કહેવો કરે, જે ઇશ અન્નતણો માંહી દીઠો;
સદ્ગુરુ કલા તે નાવે કહ્યા વિષે, મુખ વિના સ્વાદ, કહે ખારો કે મીઠો.
જાણે કોઈ જન જે આપ ટાળી રમે, પ્રેમે પ્રીછે જે વાત ગુરુની;
જે જેમ તે તેમ લહેજ અખા, જે પરનાલિકા પ્રીછે ધરની. ૪

કડવું ૧૩ મું—જીવન્મુક્તની દશા—૧

રાગ ધન્યાશ્રી

જે નર સમજ્યા તેણે એમ લહુંજી, આપ વિષયથી આપોયું ગયુંજી;
બ્રહ્મઅગ્નિમાં દ્વૈત સર્વે દહુંજી, મરમ સમજ્યાથી હતું તેમ થયુંજી.

પૂર્વછાયા

થયું તેમ જેમ હતું આગે, જાણણહારો જાણિયો;
જે ઝંકારની આઘ હતો, વળી વેદ પુરાણે વખાણિયો. ૧

પદ ૩ જી : ગુરુભેદ=ગુરુનું રહસ્ય. જલ=જળ, વામ્યો=દૂર
કર્યો. ભરમે=બ્રમમાં પડે. વિરમે=દૂર કરે. ઇશ અન્નતણો=માયાપતિ.
પરનાલિકા=પ્રણાલિકા, માર્ગ. ધર=આત્મસ્વરૂપ.

કડવું ૧૩ મું : બ્રહ્મઅગ્નિમાં સર્વ દ્વૈતભાવ બળી ગયા છે.
મરમ=રહસ્ય. હતું તેમ=હતું તેમ; યથાર્થિત. ઝંકારની આઘ=ઝં-

ક્યારે દેખે ધ્યેય ને ધ્યાતા, ક્યારે ધ્યેય રહે ને ધ્યાતા ટળે;
 તટસ્થ ઊપનું જ્ઞાન જોહને એમ સુરત ચળે વળે. ૨
 ક્યારે ઈન્દ્રિ-આરામ વરતે, ક્યારે વર્તવોણી સુત્ય છે;
 તટસ્થકેરું એ જ લક્ષણ, જ્ઞાન કેરી તે મૂલ્ય છે. ૩
 જીવન્મુક્ત તેહ જ કહાવે, જોહને એહ વૃત્તિ ઊપની;
 આકાશવત્ તે રહે સદા, ક્યારેક સ્થિતિ તે રૂપની. ૪
 જેમ મહાજલમાંહીલો મકર મોટો, અંબુ-મધ્ય આઘો રહે;
 ઊંચો આવી અદ્ય વરતે, વળી મહાનિધિ જાતો રહે. ૫
 જીવન્મુક્ત તે યોગીશ્વર, એમ વર્તે દેહવિષે;
 જેમ નાગને અંગ જરા પાકી, તે અળગી થઈ રહી નખશિષે. ૬
 તે ચલણ-વલણ કરે ખરી, પણ અંગથી એકતા ટળી;
 તેમ જીવન્મુક્તને દેહ જાણો, જેમ ભુજંગને કાંચળી. ૭
 ઊપની તે સહજમાંહે, અનાયાસે અંગથી;
 જ્યારે વિરમીને થયો વેગળો, ત્યારે ભિન્ન દીડી ભુજંગથી. ૮
 એમ જીવન્મુક્તને જાણજો, ભાઈ દેહનો છે સંગ;
 છે ને છે ને નથી સરખી, જેમ દષ્ટાન્ત કૃષ્ણંગ. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, એમ જાણો જીવન્મુક્તને;
 એ દશાને હીંડો પામવા, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કારથી પહેલો. ધ્યેય=ધ્યાનનો વિષય. ધ્યાતા=ધ્યાન ધરનાર. સુરત=મનોવૃત્તિ, ધ્યાન. તટસ્થ=નિષ્પક્ષ. ઇન્દ્રિઆરામ=ઇન્દ્રિયનું સુખ-પ્રીતિ. વર્ત્ય=વૃત્તિ. મૂલ્ય=મૂર્તિ. જીવન્મુક્ત=નિષ્પક્ષ જ્ઞાની, તટસ્થ જન; દેહે જીવતાં છતાં મોક્ષ પામેલો. આકાશવત્=આકાશ જેવો નિર્લેપ. મહા-જલ=મહાન પાણી. મકર=મગર. અંબુ=પાણી. અદ્ય=થોડો. મહા-નિધિ=મોટો જલ-સાગર. સરખાવો: તદ્યથા મહામત્સ્ય ઉમે કુલેડનુસંચરતિ પૂર્વં ચાપરં ચ પવમેવાયં પુરુષ પતાકુભા-વન્તૌ અનુસંચરતિ સ્વાનાંતં ચ બુદ્ધાન્તં ચ । (શુદ્ધદા૦ ૩૫૦ ૩, ૧૭). યોગીશ્વર=યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ. જેમ મગર પાણીમાં અને

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું સાચા સંત સુખજી, જેહને ઉદ્યો અંતરભાજી;
હરિને ખોલે જેહની વાજી, જે ઘટ ઊઘડી વસ્તુની ખાજી. ૧

પૂર્વછાયા

ખાજી ઊઘડી વસ્તુકેરી, તેણે ન્યૂનતા સઘળી ટળી;
અંતર માંહેલો આશય મોટો, તેણે વસ્તુમાંહે જઈ રહે મળી. ૧
જેમ અગ્નિમાંહે લોહ પેકું, તે લોહમાં અગ્નિ આવિયો;
ત્યારે શિવ શિવ થયું સર્વે, જ્યારે શિવમાં જીવ સમાવિયો. ૨
ભાઈ છતે અણુછતો થઈ રહે, કોઈક જાણે વિરલા સંત;
આપાપર વિના પ્રીછ અળગી, તે મહાનુભાવ મહંત. ૩
ભૌતિક ભાવના ટળી તેહને, ભાસ્તું ચિદ્રઆકાશ;
રોધ ન પામે મીન જેમ, તેહને નીરમધ્ય આકાશ. ૪
નેત્ર ઉઘાડે ને ગતિ કરે, ભરે તે શ્વાસોશ્વાસ;
તેને નીર પ્રીટીને નભ થયું, જે આપ રહે અવકાશ. ૫

પાણીની બહાર રહી ફરી પાણીમાં વર્તે છે, તેમ જીવન્મુક્ત યોગી-
શ્વર પોતાના દેહને વિશે વર્તે છે. જરા=ઘડપણ. નખશિખે=નખથી
શિખા સુધી—સર્વાંગે. ભુયંગને (ભુયંગ-ભુજંગને)કાંચળી=સાપને
જેમ કાંચળી છે, તેમ જીવન્મુક્તને દેહ છે. કાંચળી અંગથી અળગી
થતી હોવા છતાં ચલનવલન કરે છે. અન્નાયાસે=અનાયાસે; તકલીફ
વિના. ફણંગ=ફણીન્દ્ર, સાપ.

કડવું ૧૪ મું : અંતરભાજી=અંતર્જાનરૂપી સૂર્ય. વાજી=વાણી.
વસ્તુ=અલ્પ. આપાપર=આપ અને અપર; પોતે અને પરાયો. રોધ=
અટકાયત. અવકાશ=ખાલી જગા. હિમ=અરધ. મૂષક=ઉદર. ખણ્યા-

જેમ હિમના પર્વતવિષે મૂષક ચાલે મધ્ય;
 તેણે ખણ્યા વોહોણી ખાણ થાય, એહવી ઉષ્ણતાની સિધ્ધ. ૬
 અદ્રિમાં આકાશ તેહને, મહાકલા મૂષકવિષે;
 તેમ ભૌતિક ભાવના તિહાં નહી, જે અણુલિંગી આતમ લખે. ૭
 ભાઈ લિંગ તિહાં લેખાં ઘણાં, અણુલિંગે લેખું કશું;
 એ સહજ-કેરી સાધના, સમજે તે દેખે અશું. ૮
 ભાઈ તત્ત્વદર્શી તત્ત્વમાંહે, દેખે સર્વ સમાસ;
 જેમ અરૂપમાંથી રૂપ બંધાએ, પાછું અરૂપ થાય બરાસ. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, એવી અકલ કળા મહંતને;
 એ પદને હીંડો પામવા, તો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

વોહોણી=ખણ્યા-ખોણા કે ખોતર્યા વિના. ખાણ=ખાડો. ઉષ્ણતા=ગરમી. સિધ્ધ=સિદ્ધિ. અદ્રિ=પર્વત. અણુલિંગી=ભોગલિંગ (ધૃતિલિંગ), યોગલિંગ (પ્રાણલિંગ) અને જ્ઞાનલિંગ (ભાવલિંગ) એ ત્રણથી રહિત એવું મોક્ષલિંગ. આમાં લિંગ કારણ છે, ત્યારે દેહ કાર્ય છે. છેલ્લું મોક્ષલિંગ તે શિવનું લિંગસ્થળ છે. તે જ મહાવિષ્ણુનું અથવા મહામુક્તનું દેખાતું શરીર છે. વેદાંત પ્રમાણે મોક્ષલિંગ તે મહાકારણલિંગ છે. તેની શક્તિ સહજ અથવા સ્વતંત્ર ચિદ્શક્તિ છે. તેનું અંગસ્થલ કૈવલ્ય માણુનારા જ્ઞાનીનો દેહ છે. એ મહાકારણમાંથી કારણલિંગ (જ્ઞાનલિંગ) થાય છે. તેની શક્તિ ચેતના છે, અને તેનું અંગસ્થળ ધૃત્વરનો દેહ છે. કારણલિંગમાંથી સૂક્ષ્મલિંગ (યોગલિંગ) થાય છે, અને તેનું અંગસ્થળ જીવનો દેહ છે. તેની શક્તિ તે વિષયોની વાસના છે. આ સૂક્ષ્મલિંગમાંથી સ્થૂલલિંગ (ભોગલિંગ) થાય છે. તેની શક્તિ વિષયોને ભોગવવાની ભાવના છે, અને તેનું અંગસ્થળ આપણો પ્રત્યક્ષ દેહ છે. આ ચાર પ્રકારનાં લિંગોમાં જે પિંડ છે, તેમાં છવીસ તત્ત્વો સમાયેલાં છે. જીવન્મુક્ત પુરુષ મહાકારણલિંગમાં અથવા મોક્ષલિંગમાં વર્તે છે. તે જ અણુલિંગી આત્માનું સહજ સ્વરૂપ છે.

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું જીવન્મુક્ત દશાયજી, નિશ્ચે જેનો પરવત-પ્રાયજી;
જેણે પ્રીછયો વસ્તુમહિમાયજી, તે અનુભવતાં પાછો ન થાયજી.

પૂર્વછાયા

અનુભવ જે મોટાતણો, આપાપર નહી જે વિષે;
આપ ગળિયું આપ માંહે, દ્વંદ્વાતીત રહ્યા સુખે. ૧
તેહની કલા પ્રીછી નવ પડે, મતો તે અગમ અગાધ;
વારિધિ-કેરાં વારિ જેમ, લાઈ નહિ તરવા સાધ્ય. ૨
જેમ સૂર્ય તપે નિદાધનો, તોયે તે ઉષ્ણ ન થાય;
તેમ તત્ત્વદર્શી પુરુષને, દોષ ન લાગે કાંય. ૩
જેમ વાયુ વહે બહુ ગંધને, ઉત્તમ અધમ અપાર;
પણ રહે અસંગી તે થકો, સ્પર્શે નહિ લગાર. ૪
તત્ત્વદર્શી પુરુષને, એમ જાણે દેહભાવ;
વહે પણ વળગે નહીં, જે જાણે સહજ-સ્વભાવ. ૫
જેમ વિચિત્ર ભાતિના રંગ મૂકિયે, સ્ફટિકમણિની પાસ;
તે ભળ્યા સરખા ભાવ દેખાડે, પણ આપ રહે ઉદાસ. ૬
જેમ અશ્માના પડ વિષે, રોધ ન પામે દષ્ટ;
તેજ અધિક પોષે આંખને, તેમ અણલિંગી ઉત્કૃષ્ટ. ૭

કડવું ૧૫ મું : પરવતપ્રાય=પર્વતના જેવો. પાછો ન થાય=
પુનર્જન્મ ન પામે. દ્વંદ્વાતીત=એના જોડકાથી-દ્વિતીયી-પાર. મતો=
મત, અભિપ્રાય. વારિધિ=સમુદ્ર. સાધ્ય=સહેલાં. નિદાધનો=ઉનાળાનો.
ભાતિ=જાત. રોધ=અટકાવ. દષ્ટ=દષ્ટિ. અશ્માના પડમાં આંખની
દષ્ટિ અટકાવ પામતી નથી. એ પડ તો આંખને પોષણ આપે છે.

તેમ અનુભવી પુરુષને, આપોપું અંતર નથી;
 અમલ આશય તેહનો, લાઈ ભાગી ભમિં ઉરથી. ૮
 સંગીને સિદ્ધાંત પોખે, પ્રેમેશું પાવન કરે;
 ઉપદેશ આપે આત્મવિદ્યા, સેહેજ શબ્દ તે ઉચરે. ૯
 કહે અખો સહુને વિષે, માન ન હોય મહંતને;
 એ ઉત્કૃષ્ટ દશાને તેજ પામે, જે સેવે હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

કડવું ૧૬મું—જીવન્મુક્તનો મહિમા—૨

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું તત્ત્વદર્શીં પુરુષજી, સેહેજ સ્વભાવે જેવા કલ્પવૃક્ષજી;
 જેહને અહંતા ગયો અમર્ષજી, કલ્પાંતકાળે સદા સન્મુખજી.

પૂર્વછાયા

સન્મુખ રહે કલ્પાંતકાળે, મહાપુરુષ મોટી દશા;
 તે અન્ય દેહની પરે જાણે, જે માંહે પોતે વશ્યા. ૧
 પોતાનો દેહ આદ્ય દેહને, મિથ્યા દેખે સર્વને;
 ચૈતન્ય તો સઘળે જ સરખું, તો કોણુ ધરે દેહગર્વને? ૨
 કીટ પતંગ બ્રહ્મા લગે, પૂરણુ દેખે આતમા;
 દષ્ટતત્ત્વ જીવનું જ્ઞાન જેહને, તે ભૂલા ન પડે ભાત્યમાં. ૩
 જન્મઅંધ જેમ રૂપને, જાણે નહિ નિરધાર;
 અધ્યાસ નહિ તેહને દેહવિષે, સુણે શબ્દના ભણુકાર. ૪

ઉત્કૃષ્ટ-જિયો-અણુલિંગી તે જ પ્રમાણે તેજનું પોષણ કરે છે. અમલ= નિર્મળ. આશય=અભિપ્રાય...પોખે=પોષે, આપે. પાવન=પવિત્ર. સંગી=સાથે રહેનાર.

કડવું ૧૬ મું : અમર્ષ=રોષ, ઇર્ષ્યા. કલ્પાન્તકાળે=કલ્પના-બ્રહ્માના દિવસના-અંતસમયમાં. દેહગર્વ=દેહનું અભિમાન દષ્ટતત્ત્વ=

તેમ જ્ઞાતાને પિંડ જ નહિ, નહિ ત્યાં પર ને આપ; ૫
 દેહદર્શી જે હોય ભાઈ, તેહને તો પુણ્ય ને પાપ.
 જેમ અંજનવિદ્યા હોય જે કને, તે જ્યાં ત્યાં દેખે ધન;
 વિદ્યાવિના ઘર-મધ્ય દાટયું, ન જાણે કેા જન. ૬
 ધનદર્શી જેમ ધન દેખે, પણ મધ્ય ન દેખે લોભ્ય;
 આવરણ છે પણ આજ્ય ન કરે, તેને સાવ નિરંતર વ્યોમ. ૭
 તેમ મહાકળા છે મહાપુરુષને, અણુલિંગી અભ્યાસ;
 સ્થૂલતા દર્શન-શરીરે, સેહેજે થયો સમાસ. ૮
 દેહઅધ્યાસે દોષ સઘળા, દેહ તેજ સંસાર;
 દેહ તેને સર્વ સાચું, પાપ પુણ્ય અવતાર. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, લક્ષ મોહોટો મહંતને;
 જેણે મનસા વાચા કર્મણા, સેવ્યા હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

પદ ૪-તત્ત્વદર્શીનો મહિમા

રાગ કાનડો

અકલ કલા ખેલત નર જ્ઞાની,

જેસેહી નાવ હિરે ફિરે દશે દિશ;

ધ્રુવ તારે પર રહત નિશાની, અકલ કલા ખેલત નરજ્ઞાની. (ટેક.)

આત્મતત્ત્વ. (જુઓ ગુરુશિષ્ય—સંવાદ, ખંડ ૪ થો, કડી ૨૭ થી ૪૩). ભાંત્યમાં=નામરૂપની ભ્રમણામાં. પર=પારકાં. અંજનવિદ્યા=સિદ્ધાંજનની વિદ્યા. ઘરમાં ધન દાટયું હોય, તોપણ માણસ નિર્ધન રહે છે. પણ જેને આ સિદ્ધાંજન વિદ્યા આવડતી હોય, તે ધનને તુરત જ શોધી કાઢે છે. (જુઓ છાંદો. ઉપ. પ્રકરણ ૮, ખંડ ૩, મંત્ર ૨.) ધનદર્શી=ધન જોનાર. આવરણ=ઢાંકણ. સાવ...વ્યોમ=તેને સર્વ સ્થળે સંપૂર્ણ આકાશ જ લાગે છે. દર્શન શરીરે=આત્મારૂપ શરીરમાં.

પદ ૪ થું : જ્ઞાની પુરુષ અકળકલા ખેલે છે. હિરેફિરે=હરેફરે.

ચલનવલન અવની પર વાકી, મનકી સુરત આકાશ ઠેરાની;
તત્ત્વસમાસ લયો હે સ્વતાંતર, જેસે હિમ હોત હે પાની.

અકલ્પ ૨

છૂટી આદ્ય અંત નહિ પાયો, જઈ ન સકત જહાં મન-ખાની;
તા ઘર સ્થિતિ ભઈ હે જિનકી, કહી ન જાત એસી અકથ

કહાની. અકલ્પ ૩

અજબ ખેલ અદ્ભુત અનુપમ, જાકું હે પહિયાન પુરાની;
ગગનહીં ગેએ લયા નર ખોલે, એહી અખા જાનત કોઈ

જ્ઞાની. અકલ્પ ૪

કડવું ૧૭ મું—પ્રહ્લવરત્નનિરૂપણ—૧

રાગ ધન્યાશ્રી

વસ્તુને વાણી ખોલી નવ શકેજી, મન તણી સુરત
જિહાં જાતાં થકેજી;
સદ્ગુરુ-કેરો જો લક્ષ આવે તકેજી, તે નર સ્વે હરિ થાય
તેણી પલકેજી.

પૂર્વછાયા

હરિ થાય તે હેત સમજે, દેહાતીત છે આતમા;
પરાત્પર પરબ્રહ્મ કેવળ, તે ન આવે વાતમાં. ૧

તેની નિશાની ધ્રુવના તારા ઉપર રહે છે. હિમ=અરક. મન-ખાની=
મન અને વાણી. અકથ=કહી ન શકાય એવી. પહિયાન=પિછાન,
પરિચય, પુરાની=પ્રાચીન. ગગનહીં ગેએલયા=આકાશમાં-ચિદાકાશમાં
લીન થયો.

કડવું ૧૭ મું : તકે=સમયસર. અજરઅમર=અજરામર સનાતન.

- અમલ આતમ એક પૂરણ, અખંડિત અવિનાશ;
અજર અમર અનામ અવ્યય, પૂરણ જ્યોતિ-પ્રકાશ. ૨
- તેને આદ્ય અંત્ય ને મધ્ય નહિ, નહિ જોડને દેશ-કાળ;
છાયા-માયા-વયુ-વર્જિત, માપરહિત વિશાળ. ૩
- અધો ઊર્ધ્વ મધ્ય નહિ, નહિ દિવસ ને રાત;
ખાલ-યૌવન વૃદ્ધ નહિ, ભાઈ તે વડે સર્વે ભાત. ૪
- ત્યાં વારિ વાયુ વસુધા નહિ, નહિ અનલ ને આકાશ;
સર્વમાંહી ને સર્વવર્જિત, નહિ ઉત્પત્તિ નહિ નાશ. ૫
- માનવ દાનવ દેવ પન્નગ, નાગ નહિ નર નાર;
સર્વ કેરું જીવન સદા, પણ સ્પર્શે નહિ લગાર. ૬
- તત્ત શીતલ સુભગ સુંદર, કહ્યા ન જાયે તેહ;
મૂલ માપ થાય ન થાય, નહિ પ્રેહ નિસ્પ્રેહ. ૭
- ક્ષાર ખટરસ મધુર મોળું, તીક્ષ્ણ મિષ્ટ ન કહેવાય;
દીર્ઘ લઘુ કે દામ દક્ષિણ, સર્વ વર્જિત ને માંય. ૮
- નીલ પીત કે શામ ઉન્નત્યગ, રહિત અવસ્થા ચાર;
દૂર નિઃકટ કે મધ્ય છેડે, થાય નહિ નિરધાર. ૯
- કહે અખો સહુકો મુણો, તેનો લક્ષ મહંતને;
એ અવાચ્ય વસ્તુ તે જ પામે, જે સેવે હરિ-શુરુ-સંતને. ૧૦

અનામ=નામરહિત. અવ્યય=વિકારરહિત. છાયા...વર્જિત=છાયા,
માયા અને શરીરથી રહિત, વસુધા=પૃથ્વી. પન્નગ=સાપ. નાગ=હાથી.
તત્ત=તપેલો. સુભગ=માગ્યશાળી પ્રેહ=છઠ્ઠા. નિસ્પ્રેહ=છઠ્ઠા વિનાનો.
સાર=ખારો. તીક્ષ્ણ=તીખો. મિષ્ટ=મીઠો. વામ=ડાખો. નીલ=આસ-
માની. પીત=પીળો. શામ=કાળો. અવસ્થા ચાર=જાગ્રત આદિ ચાર
અવસ્થા. અવાચ્ય=વાણીથી પાર,

કડવું ૧૮ મું—બ્રહ્મવસ્તુનિરૂપણ—૨

રાગ ધન્યાશ્રી

જે પ્રભુ વાણીસે ન કહેવાયજી, પામણહારે સેહેજે પદાયજી;
અગમ અગોચર જેહને વેદ ગાયજી, અટપટે આશય સેહેજે-

સમજાયજી. ૧

પૂર્વછાયા

સેહેજમાં સાધન લાગે, અણુદિંગી અનુભવ એહવો;
વંધ્યાસુત જેમ સુખ સરાહે, અચળ્યો રસ પીવો નવો. ૧
સુખ વિના રસપાન કરવું, એહવું તે બ્રહ્મજ્ઞાન;
શ્રવણ વિના તે શબ્દ સુણવો, નેત્રવોહણું જેમ ધ્યાન. ૨
વસ્તુગતે સેવક નહિ, અને સ્વામીને નહિ રૂપ;
ગ્રાહ્ય-ગ્રાહક-ભાવ નહિ, એહવું તે ધામ અનુપ. ૩
જેહને વર્ણ વેષ ન રૂપ મુદ્રા, તેહતણા સર્વ રંગ;
છાયા માયા નહિ જેહને, તેહના જાણો સર્વ ઢંગ. ૪
સ્થાન માન જેહને નહિ, અકલ રૂપ અપાર;
તે વડે એ સર્વ શોભે, આપે જાણણહાર. ૫

કડવું ૧૮ મું : પદાય=દૂર થાય. સરાહે=વખાણે. સુખ વગેરે ઇન્દ્રિયોથી પર એ બ્રહ્મજ્ઞાન છે. વસ્તુગતિ=વસ્તુની-બ્રહ્મની-ગતિએ વસ્તુની સમજણથી. ગ્રાહ્ય-ગ્રાહક=લઈ શકાય એવો વિષય અને લેનાર. મુદ્રા=છાપ, ચિહ્ન. કૂટસ્થ=ઐરણની જેમ અવિકારી. ઐરણ ઉપર ગમે તેટલા ઘાટ ધડાય, તોપણ તેને એ ઘાટનો કોઈ વિકાર અડતો નથી. જીઓ બગવદ્ગીતા અધ્યાય ૧૫, શ્લોક ૧૬ થી ૧૮. આ લોકનાં બે પુરુષો છે. એક વિનાશી એવો ક્ષર પુરુષ અને બીજો તેનો કારણ એવો અક્ષર પુરુષ. ક્ષર એટલે વિકારી જૂતો, અને અક્ષર એટલે સંસારના બીજરૂપે કાયમ રહેનાર કૂટસ્થ. પરમાત્મા આ બેથી જુદો

વાણી માંહે જેહ ન આવે, તેહતણી સર્વ વાણ્ય;
 નેતિ નેતિ કરી સો કહીએ, તેહની જાણે સર્વ જાણ. ૬
 કૃતસ્થ આત્મા પ્રજ્ઞ કેવલ્ય, તેહનો સર્વ પ્રસાર;
 જેહને વિશેષણ એકે ન લાગે, તે વિલસી રહ્યો સંસાર. ૭
 જે કેહેવો એ કહેવાય નહિ, શબ્દાતીત સદાય;
 અનિર્વાચની વચન બોલે, તે નાવે વાણીમાંય. ૮
 એ તો પ્રીછણહાર વિના પ્રીછવું, પદાર્થ-વોહોણી જે પ્રીછ;
 આપે આપનું જે નિરીક્ષણ, ઇચ્છા-વોહોણી જે ઇચ્છ. ૯
 કહે અખો એ વાણ્ય-વર્જિત, નિજસ્કુર્ણ મહંતને;
 એ સમસ્યા તેણે લહી, જેણે સેવ્યા હરિ-ગુરુ-સંતને ૧૦

કડવું ૧૯ મું—સ્તુતિ કરતા જીવની પ્રજ્ઞ સાથે એકતા

રાગ ધન્યાશ્રી

વસ્તુકેરું હારદ વસ્તુ જ જાણેજી, શું એ જાણીને દ્વૈત ઉર આણેજી;
 અદ્વૈતનું દ્વૈત કરે કોઈ સજાણેજી, આપકેરું રૂપ તે આપ-
 વખાણેજી. ૧

પૂર્વછાયા

વખાણે વિગતે કરીને, આપે કહે આપે સુણે;
 જેમ ગારુડી મોહર વિષે, સ્વર દીએ ને ભાષા બાણે. ૧

છે અને તે ઉત્તમ પુરુષ છે. તે પુરુષોત્તમ છે. કાર્યપ્રજ્ઞ, કારણપ્રજ્ઞ,
 પુરુષોત્તમ, અને પરપ્રજ્ઞ આ ભૂમિકાની સમજૂતી અગાઉ આપી છે.
 કેવલ્ય=માયા અને માયાનાં કાર્યોથી રહિત. અનિર્વાચનીય=વચનથી
 કહી નહિ શકાય એવા, વચનાતીત.

કડવું ૧૯ મું : હારદ=હાર્દ, રહસ્ય. સજાણે=સજ્ઞાન; જાણીને
 ગારુડી=મદારી. મોહર=મોરલી. ચિદ્રૂપ=ચૈતન્યરૂપ. અંગીકૃત=સ્વીકારેલ.

સ્વામીપિંડમાંહે તે જીવ કયાંથી, અને જીવને કયાંથી પિંડ,
 એ ચલણ-વલણચિદ્રૂપ તાહરી, આપમાંહેથી મંડ્ય. ૨
 તું તે હું ને હું તે તું, ધ્યેય ધ્યાતા તું રામ;
 ઊંડું વિચારી આપ નીરખે, આપે આપનાં કામ. ૩
 છો કૈવલ્ય સ્વામી તમે, દિશેા ઈશ્વર માયા જીવ;
 એ ત્રણ પ્રકારે થાઓ તમે, પણ સ્વભાવે તમે શિવ. ૪
 અણુછતી અબ્જ તમારી, અંગીકૃત-સરખી અશી;
 તે મધ્ય પડિયું ધામ તમારું, ત્યારે ઈશ્વર થઈને વિલસી. ૫
 તે ઈશ્વરના ઐશ્વર્ય વિષે, અનંત જીવ જીવજે સમે;
 ચૈતન્ય ચાલ્યું આવે તમારું, તેમ તેમ માયા પરવરે. ૬
 જેમ કાચનું મંદિર રચ્યું, નીલ પીત શુભ્ર શ્યામનું;
 તે ઉપર તખો સૂર જ્યારે, ત્યારે વિચિત્ર રૂપ થયું ધામનું. ૭
 કૈવલ્ય સૂરજ તપે સદા, માયા તે મંદિર કાચ;
 ઈશ્વર નામ તે તેહનું, ભાઈ જીવ થઈ માન્યું સાચ. ૮
 અધિષ્ઠાન તે તમે સ્વામી, તેણે એ ચાલ્યું જાય;
 અણુછતો જીવ હું હું કરે, પણ ભેદ ન પ્રીછે પ્રાય. ૯
 કહે અખો તમે નાથ નિર્ગુણ, થયા સગુણ વેષે જતને;
 એ કલા તમારી પ્રીછવા, જીવ સેવે હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

પરવરે=ફેલાય. શુભ્ર=ઉજ્જવળ; સફેદ. અધિષ્ઠાન=કલ્પિત આધાર.
 અહીં સુંદર ઉપમા આપીને કવિએ બ્રહ્મ અને જીવનું સાચું સ્વરૂપ
 સમજાવ્યું છે. કૈવલ્ય અથવા નિત્યમુક્ત બ્રહ્મપદ ઈશ્વરરૂપે, માયારૂપે
 અને જીવરૂપે ભાસે છે. શુદ્ધ કૈવલ્યપદ તે સાચો નિર્ગુણ સૂર્ય છે.
 તેનાં કિરણો માયારૂપી પરચંચી કાચના મંદિરમાં જીતરી જીવના
 અનેક આભાસો દેખાડે છે. આમ જે કિરણજનનો જીતરી સૂર્યબિંબ
 પલટાય છે, તે સગુણ ઈશ્વર છે અને તે ઈશ્વરના અનેક રંગોમાં
 સાચાપણું માન્યા કરે એવો આભાસ તે જીવ છે. આમ જીવનું જીવત્વ

કડવું ૨૦ મું—શિવમાં જીવનું તત્ત્વારોપણ

રાગ ધન્યાશ્રી

એમ એ નાટક આલ્યું જાયજી, જેહના સ્વામી તમે પ્રભુ રાયજી;
કૈવલ્ય ઈશ્વર ભૌતિક રાયજી, અણુછતો જિભો મધ્યે જીવ થાયજી.

પૂર્વછાયા

અણુછતો જીવ થાય જિભો, તે જાય હરિને જાણવા;
નરને ઓછાચો કેમ કળે, તે હીંડે બુદ્ધ્યમાં આણવા. ૧
જેમ છો તેમ તમે પ્રભુજી, કાયા માયા સ્વેં આપ;
બિંબ-પ્રતિબિંબ થાયે દર્પણે, તેમ તમારો તે વ્યાપ. ૨
કૈવલ્યપદ તમે નિજ સ્વરૂપે, ઈશ્વરપદ છે અનંત;
મોહું સામર્થ્ય માયા-કેરું, જ્યાં જીવજે મિથ્યા જાંત. ૩
તે જાંતને બહુ કામના, રસના માટે તે જીવ;
દેહ-આસક્તિ તેને અતિઘણી જાણે આયુ વધે થૈયે શિવ. ૪
તે પિંડને બહુ પરભવે, અને કરે તે કર્મકલેશ;
ચિરંજીવ થાવા હીંડે, મોટો મન ઉદેશ. ૫
ભૂત ભવિષ્યની વાત લહેવા, ઘણું માન ને કોડ;
ઈશ થાવાને આશ મોહોટી, સાચે પિંડ મનમોહોડ. ૬

ખરી રીતે ચૈતન્યના આભાસરૂપ છે. કવિ કૈવલ્યબ્રહ્મપદ, ઈશ્વરપદ અને જીવપદ, એ ત્રણને અનુક્રમે પરમ સત્ય, વ્યવહાર સત્ય અને પ્રાતિભાસિક સત્ય કહે છે. એ પરમસત્ય તે નિજસ્વરૂપ, વ્યવહારસત્ય તે ઈશ્વરનું અનંત ઐશ્વર્ય અને પ્રાતિભાસિક સત્ય તે મિથ્યા જાંત એટલે કલ્પિત જીવો.

કડવું ૨૦ મું : ઓછાચો=પ્રતિબિંબ. કળે=કળી શકે. બુદ્ધ્ય=બુદ્ધિ. દેહઆસક્તિ=દેહમાં પ્રીતિ-વળગણ. આયુ=આવરદા. પરભવે

સિદ્ધિકાજે તે કરે, અતિ ઘણા ઉપાય;
 અહંતા વાધે અતિ ઘણી, તેણે જીવ જાડેરા થાય. ૭
 માયા સાધે મનવડે, જાણે એ જ પરમાત્મપદ,
 મમતાતણાં તેણે પડળ ચડે, તેમ તેમ વાધે મદ. ૮
 એહવા પ્રકાર અજાતણા, સાધે જીવ અપાર;
 નાટકમાં નર નાય નાચે, એમ સરાહે સંસાર. ૯
 કહે અખો પદ-મૂલગે, પહોંચ નહિ એ જંતને;
 મર્મ મૂલગો તે જ પામે, જે સેવે હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

પદ ૫ મું—જીવ ને મનનું સ્વરૂપ

રાગ ભૈરવ

મર્મ સમજ રે મનવા મેરા, તામે સમાસ જળ રાએ તેરા;
 મન જગતકા ધારણહારા, મન મૂએ નીવડ્યા સંસારા. મર્મ ૦ ૧
 લોક ચૌદ સ્કુચાં હે મનકું, તાતે મન પાવે બંધનકું,
 મન મૂઆ તખ હે સખ રામા, એહ લોક પરલોકકી ભાગી
 કામા. મર્મ ૦ ૨

મન મૂએ તે રહે જે મનવા, સો હરિરૂપ જાણીજે જનવા;
 કહે અખો રહ્યા નહિ બાકી, જળ હિકમત ખૂઝી ઘરવાકી મર્મ ૦ ૩

=કાયર કરે. ચિરંજીવ=જાંખી આવરદાવાળો. માન=અભિમાન. ક્રોડ=
 ઉમંગ. મનમોહોડ=મનનાં નખરાં. જાડેરા=જાડો, માયાગ્રસ્ત. સિદ્ધિ
 અને જીવની જડતા માટે જીવો ગુરુશિષ્યસંવાદ, ખંડ ૪, કડી
 ૫૯-૬૭. અજાન=માયા. પદ-મૂળગે=મૂળ-વ્રક્ષ-પદમાં.

પદ ૫ મું : મનવા ! =હે મન ! હે માનવી ! તાતે=તેથી.
 પાવે=પામે. કામા=ઇચ્છા. એહ લોક=આ લોક. જનવા=હે જન !
 જખ=જ્યારે. હિકમત=યુક્તિ. ખૂઝી=ખણી. ઘરવાકી=વ્રક્ષની.

કડવું ૨૧ મું—પ્રભુ-ધર્મ ને જીવની એકતા

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું પૂરણપદ મહિમાયજી, કોટિ પ્રહ્લાંડ જે નવાં રચાયજી;
પણ અધિક ઓછું કાંઈ નવ થાયજી, જોતાં જોતાં તે વિલે જાયજી.

પૂર્વછાયા

વિલઈ જાતાં વણસે નહીં, અને નવાં થાતાં નવ વધે;
પ્રાય વસ્તુ અરૂપ અણુલિંગી, હેતુવિના કારણ-નિધે. ૧
હેતુવિના કારણતાણું, કહું દષ્ટાંત વિધે કરી;
આકાશવિષે જેમ અબ્જ નાનાં, થાય જાય પાછાં ફરી. ૨
નીલ પીત ને શ્યામ ઉજ્જવલ, રક્ત ભાત અનંત;
વિચિત્ર પેરે વિલસે વળી, ત્યાંહાં જ આવે અંત. ૩
પણ વ્યોમ તેમનું તેમ થાતાં, જાતાં તેમનું તેમ;
વારક પ્રેરક નહિ અબ્જને, વસ્તુ જાણવી એમ. ૪
એ તો અરૂપીકેરું રૂપ બંધાએ, પાછું રૂપ અરૂપ થઈ જાય;
જપના પછી તેહનાં નામ પાડે, પણ થયું શાનું પ્રાય. ૫
એ વિચારી જોતે થકે, જેહવો એ ધનસાર;
રૂપ બંધાઈ રમે રમાડે, પણ ક્ષણ ક્ષણ ખગાકાર. ૬

કડવું ૨૧ મું : વિલે=વિલાઈ, બિડાઈ. કારણનિધે=કારણ-
નિધિ. જે પદાર્થ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ થાય, તે 'રૂપી' કહેવાય.
તેથી જણાવે 'અરૂપી'. હેતુથી અથવા સાધનથી કાર્યનું અથવા
સાધ્યનું અનુમાન થાય, તે લિંગ. તેમાં કાર્ય અથવા સાધ્ય તે લિંગી.
ધુમાડો અને અગ્નિ એમાં ધુમાડો લિંગ છે અને અગ્નિ લિંગી છે;
પણ જે અનુમાનથી પણ પકડી શકાતો નથી, તે અણુલિંગી છે.
જે વસ્તુ પોતે વિકારી થઈને-પલટાઈને નવું રૂપ દેખાડે તે કારણ છે.
બીજા પલટાઈને અંકુર થાય છે, તેમાં બીજા કારણ છે. પણ જેમાં

ભાઈ જગતનાં કારણ ઘણાં, પણ થયા પછે ધરે નામ;
 કહે પંચભૂતનાં પૂતળાં, એ બ્રહ્માદેરાં કામ. ૭
 પણ વિરંચીઆદે વિશ્વ સઘળું, ધણ્યો કેહેનો ઘાટ;
 એ વિચારે બુદ્ધિ ખૂડે, અતિ નિરાળો નાટ. ૮
 ભાઈ જે છે તે તો એ જ છે, બીજો વિચાર મનનો ધણ્યો;
 કરતા કેણુ કહું કેહતણે, જો અન્ય પદાર્થ નવ જણ્યો. ૯
 કહે અખો એ કળા મોટી, તો જ ભપજે જંતને;
 રૂપ અરૂપી આપ દેખે, જો સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૨૨ મું—બ્રહ્મ અને માયાની એકતાથી જીવ
 અને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ—સદ્દષ્ટાંત

રાગ ધન્યાશ્રી

અનુભવ મોટો મોટા જાણેજી, બુદ્ધ્ય તે બાપડી થયું પ્રમાણેજી;
 દીકું સાંભળ્યું સહુએવખાણેજી, પણ અણુચળ્યું કોઈક ઉરમાં આણેજી.

પૂર્વછાયા

ચળ્યું નથી તેનાં ચરિત્ર શેનાં, એ તો આભાસે છે અણુછતાં;
 અણુલિંગી એ અર્થ સમજે, કહું દષ્ટાન્ત જે પહોંચતાં. ૧

આવી કારણતા નથી અને છતાં જેના વિના કાર્ય અનુભવાતું નથી,
 તે વસ્તુ હેતુ વિનાનું કારણ કહેવાય છે. ખારી જમીનમાં ઝાંઝવાનાં
 જળ દેખાય છે, તેમાં ખારી ભૂમિ આયું હેતુ વિનાનું કારણ છે.
 અભ્ર=વાદળાં. રક્ત=સ્રાવ. વિસ્રસે=વિશ્વાસ કરે. કાળાં ધોળાં વાદળાં
 વિશ્વાસ કરે છે, છતાં આકાશ તો અવિકારી જ છે. એ આકાશ
 હેતુ વિનાનું કારણ છે. વારક=અટકાવનાર. પ્રેરક=પ્રેરનાર. ધનસાર=
 કપૂર. ખગાકાર=ખગ-આકાશમાં વિચરનારનો આકાર. વિરંચી=બ્રહ્મા.
 નિરાળો=નોખો, ભિન્ન. નાટ=નાટક.

કડવું ૨૨ મું : આભાસે=દેખાય. આક્રણી=આપોઆપ. પ્રોઠી

અધિષ્ઠાન ઉત્કૃષ્ટ માટે, ચૈતન્યતા ત્યાં અતિ ઘણી;
 તેણે અરૂપ ભાસે રૂપ સરખું, તેણે અહંતા બૈઠે આદ્વૈતી. ૨
 તે અહંતા થાય અનંતરૂપે, પ્રાદી થઈને પાંગરે;
 તેનો લક્ષ નરને કહું, કે ધીમંત હૃદયમાં ધરે. ૩
 ભાઈ દૃષ્ટાન્ત આવે બુદ્ધિમાં, તો સિદ્ધાન્ત સમજે સહી;
 તે દૃષ્ટાન્ત સમજી નવ શકે, તેને ઉકેલ હોયે નહીં. ૪
 જેમ દર્પણ મૂકિયે સામસામાં, તે પ્રતિબિંબે એકએકમાં;
 તે અન્યોઅન્ય અનંત થાયે, દૃષ્ટ પહોંચે છેકમાં. ૫
 તે દર્પણદર્પણમાંહે રચના, દીસે પ્રગટ પ્રમાણ;
 એકએકમાં અળગા અળગા, ચંદ તારા બહુ ભાણ. ૬
 અનંત ભાસે સામસામા, એકના ઉદરમાં એક;
 સિદ્ધાંતને તમે એમ જાણો, કહું વસ્તુ-વિવેક. ૭
 આદર્શ નિર્મલ અતિઘણું, પરબ્રહ્મસ્થાની તેહ;
 તેહમાં અજ્ઞ આછી અણુછતી, ભાઈ આવી ભાસે એહ. ૮
 તે અજ્ઞમધ્ય ઉપાધ્ય બોહળી, તે જાણે અહંકૃત્ય;
 જેમ મુકુરમાં અનંત દીસે, રૂપની સંસૃત્ય. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, સંસૃત્ય ન ભાસે જંતને;
 એ ગીતાનું તે હારદ સમજે, જો સેવે હરિ-શુર-સંતને. ૧૦

=પ્રાદી. પાંગરે=વિકસવા માંડે. છેકમાં=છેવટમાં. ભાણ=સૂર્ય. આદર્શ=આરસો. ઉપાધ્ય=ઉપાધિ. બોહળી=બહોળી. અહંકૃત્ય=અહંકાર. મુકુર=આરસો. સંસૃત્ય=સંસૃતિ, સંસાર. પરબ્રહ્મને સ્થાને આરસો છે. તેમાં અણુછતી આછી માયા પ્રતિબિંબ પાડે છે. આખી ઉપમા કવિએ ખૂબ સરળતાથી અને સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરી છે. પરમાર્થ બ્રહ્મ પોતાના અંતઃસામર્થ્યથી ઇન્દ્રિય, માયા અને જીવરૂપે ભાસે છે, તેનું એમાં સુંદર વર્ણન છે.

કડવું. ૨૩ મું—પ્રભવસ્તુનિરૂપણ

- રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું પૂરણપદ નિર્વાણજી,
જ્યાંડાં ન પહોંચે મન ને વાણજી;
ત્યાંડાં નવ હોએ ઉત્પત્ય હાણજી,
સ્વસ્વરૂપની જ્યાંડાં છે જાણજી.

પૂર્વછાયા

સ્વસ્વરૂપની જાણ એહવી, જ્યાંડાં જાણણહારે સ્વેં રહે;
અણછતું તે છતું થાયે, છતો પ્રદ્મ અગ્નિ દહે. ૧
ભાઈ સિદ્ધાંતનું સિદ્ધાંત એહ જ, મહાનુભાવની સ્થિતિ જ્યાંડાં;
આકાશથી આધેરું જે પદ, તે કહું ન જાણે પરું અહાં. ૨
વેત્તા વિણ વેદ્યા વિના, પૂરણપદ નિર્વાણ;
જેને ગ્રાહ્યગ્રાહકભાવ નહિ, જાણ્ય વિહોણી જાણ. ૩
તેને ઉપમા દીજે કશી, જો તે વડે સર્વ ક્રોધ;
જે કહીએ તે અણછતું, ભાઈ તે તો તેહ ન હોય. ૪
દષ્ટાંત ઉપમા જે જે દીજે, તે તો સર્વ રહે ઓહરું;
શું કરે એ બુદ્ધિ બાપડી, જો આલ્યાથી દસ ડગલાં પરું. ૫
જેમ આકાશમાં ઊડે વિહંગમ, એકથી એક આઘા વટે;
બળ દેખાડે બહુ પરે, શિરે સામર્થ્ય તે ઘટે. ૬
જેમ અગમ અગાધ અનંત અંબર, તેમ વસ્તુ અનંત અપાર,
તેને શા સરીખો કહે કવિજન, કહેવું બુદ્ધિ અનુસાર. ૭

કડવું ૨૩ મું : ઉત્પત્ય હાણ=ઉત્પત્તિ અને હાનિ-નાશ.
જાણ=જ્ઞાન. મહાનુભાવ=મહાન જ્ઞાની. પરું=દૂર. વેદ્યા=જાણ્યા. નિર્વાણ
=જેમાં માયા અને તેનાં કાર્યો શાંત થઈ જાય એવું મોક્ષનું પૂર્ણપદ.
જાણ્યવિહોણીજાણ=જેય વિનાનું જ્ઞાન. સામા વિષય કે પદાર્થ વિનાનું,

જેમ મૃતકની ગત જાણે મૃતક, જે જન જીવિતથો ટળ્યો;
 તેમ જ્ઞાનીની ગત જાણે જ્ઞાતા, જે અંતરમાં પાછો વળ્યો. ૮
 ભાઈ સાને સમજે સંત શૂરા, પણ કર ગ્રહીને નથી આલવા;
 એ તો પોતે હુંકારો દે પોતાને, તો જાણ કેહને આલવા? ૯
 તો કહે અખો સહુકો સુણો, અકળ કળા મહંતને;
 મરી જીવ્યાનો મર્મ લેવા, સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૨૪ મું—જીવને અહંકારસ્વરૂપની ઉત્પત્તિ .

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું એક અપૂર્વ સારજી, વણકમે હોય પંથનો પારજી;
 જહાં ન લાગે શબ્દ ઉચ્ચારજી, તે જાણવો બોલણહારજી. ૧

પૂર્વછાયા

બોલણહારાનું બોલવું તે, જાણજો જીગતે કરી;
 એમ સમજે સિદ્ધાન્ત થાય, જો જીએ જન પાછો કરી. ૧
 ભાઈ પરાપરથી શબ્દ ઊઠે, તે જીગતે જાડો થાય;
 પાજ છે પરમાત્મા તે, સ્વેં ચૈતન્ય ધનરાય. ૨
 તે મન દ્વારાએ મહાત્મ ધરે, તે મનને ઊઠે કલ્પના;
 કલ્પનામાં કામના છે, તે કરે બહુ જલ્પના. ૩
 પરાતીતથું હોય પોષણ, તે શબ્દરૂપ પરા કરે;
 તે પશ્યંતીએ થાય જાડો, અરૂપ ક્ષીટી રૂપ ધરે. ૪

સ્વતઃસંપૂર્ણ જ્ઞાન. અણછતું=કલ્પિત. ઓહરું=પાસે. વિહંગમ=પક્ષી.
 શિરે=છેવટે. અંબર=આકાશ. મૃતક=મૃતક. જીવિતથો=જીવિત-આયુ-
 પ્યથી. સાને=અણસારામાં. કર=હાથ, આલવા=આપવા. આમ આને
 સમજનારો મહાયુક્ત એટલે વિદેહી છે.

કડવું ૨૪ મું : વણકમે=કમ વિના. અકમ બોધમાર્ગથી;
 અજપાજપ અથવા પ્રાણવના અનુસંધાનથી. પરાપારથી=પરાવાણીથી

મધ્યમાએ ઘાટ ઘડાએ, અને વૈખરી થઈ વીખરે;
 સંસ્કૃતિ વાઘે શબ્દ કેરી, અનંત પ્રકારે ઓચરે. ૫
 અક્ષર બાવન અનંત રૂપે, વેદ પુરાણ સ્મૃતિ લખે;
 મંત્ર ચંત્ર ને વિદ્યા અવિદ્યા, કાંઈએ ન હોય વાણીપણે. ૬
 ષટ્ઠરશનના મત નાના, એ સર્વે મનવાણી તણા;
 પશુ પંખી નર નાગ લગે, લેઈ સર્વ એહના ઘણા. ૭
 પરાત્પર તે પર રહ્યું, એ રમત્ય વાણી મનતણી;
 મધ્યે માની લીધું જીવડે, અણહુતો થયો ઘણી. ૮
 મોટું સામર્થ્ય મહાપ્રભુનું, વણ ચલાવ્યું ચળે વળે;
 જેમ સૂર્ય વડે સર્વ કામ ચાલે, પણ કિરણ કેમાંહે નવ ભળે. ૯
 કહે અખો એ મર્મ મોટો, એમ સમજે અનંતને;
 એમ સમજેથી સ્વેં જ થઈએ, જે સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

પદ ૬ હું-જ્ઞાતાજ્ઞેયની જ્ઞાનથી એકતા

રાગ કેદારે

મર્મ મોટો પરબ્રહ્મનો, રસનાએ નાવે;
 શબ્દવેધી સુરતા ખરા, તેહને લક્ષ આવે. મર્મ ૦ ૧

પારના પ્રદેશમાંથી. હવે નાદબ્રહ્મ વાચક છે અને અર્થબ્રહ્મ વાચ્ય છે. પરાવાણીથી પારનો શબ્દ ચૈતન્યદ્વારા પરબ્રહ્મનો બોધ કરે છે. પરા-વાણી કલ્પનાદ્વારા અરૂપી કામ અથવા સંકલ્પ પ્રકટ કરે છે. પરચંતી વાણી કામનાદ્વારા અરૂપી કામરૂપી ભાવને પ્રકટ કરે છે. મધ્યમા વાણી જલ્પના (બડબડાટ) દ્વારા રૂપીભાવ રૂપવાળા અનેક શબ્દોના ઘાટ ઘડે છે. છેલ્લી વૈખરી વાણી ઉચ્ચારોદ્વારા અનેક ઘાટવાળા પદાર્થોની સમજણથી તેને સમજવાનો વેગ આપે છે. ચૈતન્યધનરાય= એકરસ ચૈતન્સ. મહોત્તમ=મોટાઈ. પરાતીતથી=પરાને પારથી. શીટી=મટી. પરાત્પર=પરાથી પાર. અણહુતો=કલ્પિત. કેમાંહે=કોઈમાં પણ.

પદ ૬ હું : રસનાએ નાવે=જીભથી ન સમજાય. શબ્દવેધી=

જેણે સ્થલ કોઈએ નથી, તેણે સ્થલ સ્વામી;
 ધ્યાતા ન રહે શેષ જે, તેણે વસ્તુ પામી. મર્મં ૨
 શબ્દ વિના સોહં સદા, વેત્તા વિના વેવું;
 જાણે કે સંત સાધી કલા, આકાશ વશેવું. મર્મં ૩
 ગુરુ-શિષ્ય વિનાની સંજ્ઞા, જો સુધો શિષ્ય પ્રીછે;
 તે સદ્ગુરુ કહી શકે, જે ગુરુપણું નવ ઈચ્છે. મર્મં ૪
 જે વાચા જોલે અવાચ્યને, તે વાચા ન હોય;
 સ્વસંવેદ જાણે અખા, જો ગુરુગમ હોય. મર્મં ૫

કડવું ૨૫ મું—પરબ્રહ્મનો ભેદ

રાગ ધન્યાશ્રી

હવે કહું મોટો પરબ્રહ્મ ભેદજી, જેણે કરી હોય દ્વૈતનો ઉચ્છેદજી;
 જેને કહે અગમ અગોચર વેદજી, તે પદ જાણો સ્વસંવેદજી. ૧

પૂર્વછાયા

સ્વસંવેદ તે પદ સદા, આપેં લહે તે આપને;
 જેમ ધૂંધૂતો અગ્નિ અચાનક, થાય શિખા તેજ તાપને. ૧
 તેહને જોત્ય જવાળા અતિઘણી, દીસે જાણુદ્યમાન;
 ફટકીને થયો ફરફરો, તેણે કાઢ્યું રૂપ નિહાન. ૨
 પરબ્રહ્મ વહ્નિ એમ જાણો, ઘટઘટ રહ્યો સમાય;
 જેમ છે કાષ્ટ પાપાણુ માંય, તે દેહ સાથે થયો જાય. ૩

શબ્દ સાંભળીને નિશાન વીંધનારા. સુરતા=સારી રીતે બ્રહ્મમાં રત-
 રતિ-વૃત્તિવાળા. વેવું=જાણવું. વશેવું=વસવું. સંજ્ઞા=સંકેત, અણુસાર.
 સુધો=સીધો, સરળ. સ્વસંવેદ=સ્વયંજ્ઞાનરૂપ. વાચા=વાણી.

કડવું ૨૫ મું : ધૂંધૂંવતો=ધૂંધવાતો. તાપને=સળગવાથી. શિખા-
 તેજ=તેજસ્વી—પ્રકાશયુક્ત—ઝાળવાળો. જોત્ય=જવાળો=પ્રકાશની ઝાળ.

ધૂધવાતો ઘોખે ભયો, તે શૂન્યવાદીનો વાહ;
 ધૂમ્ર ભયો અતિ ધૂખલો, તે ચાલ્યો જાય અનાદ. ૪
 તે કાષ્ટ નોહો કૃશાનું નોહો, કરે તે ઘોર અંધાર;
 દારુનાં દલથકી ટળ્યો, અને ઝળક્યો નહિ ઝાતકાર. ૫
 તેમ શૂન્યવાદીને સત્તા ખરી, પણ આતમ નહિ ઉઘોત;
 કથે પણ તેહનો કલેશ ન ટળે, જેહવી ચિત્રામણીની જ્યોત. ૬
 જેમ ચિત્રદીપ દીસવા લાગે, પણ અજવાળું નવ થાય;
 તેમ શૂન્યવાદી સર્વનાસ્તિ કહે, પણ મૂલ-મહિમા ન પ્રિછાય. ૭
 તે પ્રપંચને મિથ્યા કહે, પરમાત્માને કહે નથી;
 કર્મ ધર્મને તે પરઠે, કહે જગત સર્વે શૂન્યથી. ૮
 કહે શૂન્ય ઊપજે શૂન્યે સમાયે, શૂન્યમાંહે સહુ સ્થિતિ કરે;
 શૂન્યમાં આશય છે તેહનું, કહે મૂઝો ફરી નહીં અવતરે. ૯
 કહે અખો શૂન્યવાદી, ન પામે મૂલ-તંતને;
 પ્રભુ પરમારથ તેહ જ પામે, જે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

જગતુલ્યમાન=જગતુલ્યમાન, ઝળહળતી. ફટકાને=ખસાને. ફરફરો=ફરતો.
 અગ્નિ મૂળ જગ્યાએથી ચળિત થઈને ખીજે પસરવા લાગ્યો; ત્યારે
 તેને ખરેખર રૂપ મળ્યાં. પરબ્રહ્મ પણ વહ્નિ-અગ્નિ-જ છે. તે ઘટ-
 ઘટમાં રહેલો છે. જેમ તે લાકડામાં અને પથ્થરમાં છે, તેમ દેહમાં
 પણ છે. ચોથી કડીથી કવિ જૌહ શૂન્યવાદને ઝપાટામાં લે છે, અને
 આગળ વેદાન્તના બ્રહ્મવાદ સાથે એની તુલના કરી બ્રહ્મવાદને સુસ્થા-
 પિત કરે છે. ઘોખે=કલેશમાં. ધૂખલો=ધુમાડિયા રંગનો. અનાદ=
 અનાદિ કાળથી. દારુ=લાકડાં. દલ=સમૂહ. ઝાતકાર=ઝળહળ. ઉઘોત=
 પ્રકાશ. ચિત્રામણી=ચિત્રામણમાં ચીતરેલી. ચિત્રદીપ=ચિત્રમાં ચિત-
 રેલો દીવો. સર્વનાસ્તિ=કશું જ નાસ્તિ-નથી. મૂળમહિમા=મૂળ વસ્તુ-
 નો મહિમા. મૂલ-તંતને=મૂળ તંતુ—સ્વરૂપને. જૌહ શૂન્યવાદીઓ
 વિશે અહીં સંક્ષેપમાં જાણવું જરૂરી છે. જૌહ દર્શન ચાર શાખામાં
 છે: સૌત્રાંતિક, વૈભાષિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક. તેમાં ભગવાન

કડવું ૨૬ મું—શૂન્યવાદીનો વિતંડાવાદ

રાગ ધન્યાશ્રી

હવે કહું અધમ એ શૂન્યવાદીજી, જેને શૂન્યની શુદ્ધ ન લાધીજી;
પ્રપંચ ન ટળ્યો નિંદા વાધીજી, તેણે મિથ્યા બુદ્ધિ સાધીજી. ૧

બુદ્ધનાં વચનનાં સૂત્ર ઉપર અંધાયેલો મત તે સૌત્રાંતિક અને તેમની વિભાષા અથવા વિવરણ ઉપર અંધાયેલો મત તે વૈભાષિક. આ બંને મતો બાહ્ય અને આંતર વસ્તુઓને સત્તાવાળી માને છે, તેથી તેઓ સર્વાસ્તિવાદી કહેવાય છે. સૌત્રાંતિકો માને છે કે બાહ્ય અર્થ માત્ર અનુમાનથી ગ્રહણ થાય છે, અને વૈભાષિકો માને છે કે બાહ્ય અર્થ પ્રત્યક્ષ ગ્રહણ થાય છે. આ બંને મતો બૌદ્ધ હીનયાન સંપ્રદાયના છે. યોગાચાર મત પ્રમાણે બાહ્ય કોઈ વસ્તુ સાચી નથી, પરંતુ વિજ્ઞાનનાં વિચિત્ર રૂપો બાહ્ય અર્થરૂપે ભાસે છે. આ મતને વિજ્ઞાનવાદ પણ કહેવામાં આવે છે. માધ્યમિક મતે વિજ્ઞાન અર્થરૂપે રૂપાંતર પામે છે એ વિચાર પણ ત્યજી દીધો છે. તે મતે શરીરની અંદર (પુદ્ગલમાં) કોઈ પુરુષ અથવા સાચો સ્થિર આત્મા નથી, તેમ બાહ્ય ધર્મ એટલે અર્થમાં પણ કોઈ સ્થિર વસ્તુતત્ત્વ નથી. આમ બાહ્ય અને આંતર નૈરાભ્યવાદનું સ્થાપન કરનારો એ સિદ્ધાંત શૂન્યવાદ કહેવાય છે. વિજ્ઞાનવાદ અને શૂન્યવાદ એ બંને બૌદ્ધ મહાયાનના સંપ્રદાયો છે. આ ઉપરથી જણાશે કે મહાયાન મતના આ બંને વાદોમાં માયાવાદ અથવા જગતનો વૈતથ્યવાદ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. પણ શાંકર વેદાન્ત બાહ્ય અને આંતર સર્વ ભાસમાન પદાર્થોની પીડમાં સદૃશ્ય વસ્તુ છે અને તે કૃટસ્થ નિત્ય પદાર્થ છે એમ સ્વીકારે છે. ત્યારે મહાયાન સંપ્રદાય એ ભાસમાન પદાર્થો કાંતો વિજ્ઞાનના ક્ષણભંગુર વિદાસો છે, અથવા વસ્તુશૂન્ય બ્રહ્મ છે એવું માને છે.

કડવું ૨૬ મું : વિતંડાવાદ=અડઅડાટ. શુદ્ધ=સાચી સમજ.
ઓસરે=પાછા હાકે. દેહઆસક્ત=દેહમાં પ્રીતિવાળા. પોતાપ્રતે=પોતામાં.

પૂર્વછાયા

- તે પ્રપંચને મિથ્યા કહે, પણ હું જગત સાચું સહી;
અધમ નામ તે માટે એહનું, જે શૂન્યવાદીએ પૂરા નહિ. ૧
- તે કરતવ્યથી નવ ઓસરે, ઉત્તમ તજે ને મધ્યમ ભજે;
દેહઆંસકત રહે સદા, સુખદુઃખ પામે જયવિજે. ૨
- જુગતે જગતના દોષ દેખે, પોતાપ્રતે તે વસે;
અજ્ઞાનને તે જ્ઞાન માને, ઈંદ્રિના સુખને ધસે. ૩
- ક્યારે કહે એ આત્મા, ક્યારે કહે એ શૂન્ય છે;
ક્યારે કહે એ જગત સાચું, ક્યારે કહે એ મુન્ય છે. ૪
- વાદ કરે એ તે સહુ જ સાથે, નિંદે પણ લક્ષ નવ લહે;
બ્રહ્મવિદ્યાનો ભેદ ન જાણે, વેદ વિટલ તેહને કહે. ૫
- નાસ્તિ કહે નારાયણને, પણ પ્રપંચ ન છૂટે મનથી;
સંસારનાં સુખ અતિ વલ્લભ, મન ગયું પાપપુણ્યથી. ૬
- નમે નહિ મહાપુરુષને, દોષ હીએ છે અણુછતા;
અજ્ઞાનને આગળ કરીને, પ્રભોધે પોતે હુંતા. ૭
- આચાર્ય થઈને અન્યને, વાત કહે તે નાસ્ત્યની;
ભાવભરોસો નહીં જ કેહનો, જુગત ન સમજે આસ્ત્યની. ૮
- અધમ શૂન્યવાદીનાં એ જ લક્ષણ, તે શૂન્યવાદી પૂરા નહી;
ખરા શૂન્યવાદી તેહને કહીએ, જે વસ્તુ વિશ્વ જે ન કરે સહી. ૯
- કહે અખો સહુકો સુણો, એ સમજે સુખ બહુ જંતને;
સમી સમજણ તેહ સમજે, જે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

મુન્ય=મૌન-ન કરી શકાય એવું. વિટલ=મૂર્ખ. નાસ્તિ=નથી. પ્રપંચ
જગત. વલ્લભ=પ્રિય. નાસ્ત્ય=નાસ્તિ, નથી; બ્રહ્મ નથી એમ માનનાર
નાસ્તિક-આસ્ત્ય=અસ્તિ, છે. બ્રહ્મ છે એમ માનનાર આસ્તિક. આ
શૂન્યવાદીઓ પૂરા નથી, અધૂરા છે. ખરા શૂન્યવાદી તો વિશ્વ અને
વસ્તુને અદ્વૈતરૂપ જ જુએ છે. ખરા શૂન્યવાદી એટલે વેદાન્તના
બ્રહ્મવાદી.

કડવું ૨૭ મું-જ્ઞાનીના અનુભવનો લક્ષ

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી કહું આઘો અનુભવ જેહજી, જેજે સમજ્યા પુરુષ વિદેહજી;
કોઈક જાણે મર્મ તો એહજી, જે જઈ નીસરે શૂન્ય છે હજી. ૧

પૂર્વછાયા

શૂન્ય મધ્યે છે વાટ એહવી, પરમાતમપદ તે સદા;
અગમ અગાધ મત મહા મનોહર, જ્યાં ન મળે દ્વૈતની આપદા. ૧
તેહને જગત નહીં તો શૂન્ય શું કહે, ગુણદોષ તે કેના ગણે;
પરમાર્થ આવ્યું પ્રીછમાં, તો આપવિના અન્ય શું ભણે? ૨
જેમ રતાંબરને રાત્રી ન મળે, તો દિવસ પરઠે શા વડે?
એ તો કાલ માપે ભૂતલવાસી, પણ સૂર્યને કાંઈ નવ અડે. ૩
તેમ વિશ્વ દેખી મિથ્યા કહે છે, આશ જાણીને જગતની;
નિકાલ તેહને નથી જડતો, તેણે પેર્યાં બાંધી મુગતની. ૪
ભાઈ અણુલિંગીને આપ ન મળે, તો વ્યાપક પરઠે કેહતણો;
અણુચવ્યું આપ અનાદિ વર્જિત, એવો લક્ષ આઘો ઘણો. ૫
શૂન્યવાદી તે શરીર દેખે, પણ કૃત્ય ન માને દેહનું;
અંધ લક્ષ આઘો ન ચાલે, ન સમજે કારણ છેહનું. ૬
જેમ કાષ્ઠ મથતાં ઉજળતા, પ્રથમ પ્રગટે માંહેથી;
પછે પ્રગટે ધૂમ્ર તેહનું, મૂલ અગ્નિને દાહથી. ૭
ઉજળતા તેહ જ અગ્નિ જાણીએ, પણ આઘો આદર નવ લહ્યો;
તેમ જગત જગતનાં કૃત્ય દીઠાં, પણ આતમા અણુભણ્યો રહ્યો.

કડવું ૨૭ મું : છેહ=છેડો. રતાંબર=આકાશમાં રહેનાર. પરઠે=નક્કી કરે. ભૂતલવાસી=પૃથ્વી ઉપર રહેનાર. નિકાલ=છેવટનો ઉકેલ. પેર્યાં=રીત. મુગત=મુક્ત. આપ=પોતાપણું. કેહતણો=કોનો કૃત્ય=કર્મ.

શૂન્યવાદી તે એમ જાણે, દેહસૂધી તેહની દષ્ટ છે;
 પણ પરમારથમાં પોંચ ન હોય, જેહની પૂઠે પુષ્ટ છે. ૯
 કહે અજો જે લક્ષણ સમજે, તેહ જ પામે અંતને;
 પરપંચ-પાર તે રહ્યો જાણે, કલા મોટી સંતને. ૧૦

કડવું ૨૮ મું-વિદેહીનાં ચિહ્ન

રાગ ધન્યાશ્રી

વળી વિદેહીતણાં કહું ચિહ્નજી, જ્યાં નવ પોંહોંચે વાણી મનજી;
 જેને વિષે ન મળે રચણી દિનજી, જે વેત્તા તે તનમય તનજી. ૧

પૂર્વછાયા

તનમય તન તે માટ એણે, તે કહું દષ્ટાંતે કરી;
 જેમ ભાસકર ભાસ્યો તોય-ભાંડે, પણ ત્યાંનો ત્યાં જોતે કરી. ૧
 તે વારિમાંહેથી વાયુ-યોગે, ડાલતો દીસે ઘણું;
 પણ તરણિ તેમનો તેમ પ્રાપ્ત, અચલ મંડળ આપણું. ૨
 તે તમ જળમાંહે તમ ન હોએ, શીતળ ન હોએ શીતથી;
 રક્ત જળમાં ન હોએ રાતો, પીળો ન હોએ પીતથી. ૩
 તે અશુચિ જળમાં ભાસ્યો માટે, અશુદ્ધતા પામે નહીં;
 વારિ વિષધરમાંહે દીઠો, અંતરમાં આમે નહીં. ૪
 સુરસરીકેરા નીરમાંહે, પવિત્ર ન હોએ દિનમણિ;
 સુધારસમાં ભાસ્યો માટે, અમર ન થાય અહર્ધણી. ૫

અંધ=આંધળો. મથતાં=ધસતાં. ઉજળતા=ગરમી. ધૂમ્ર=ધુમાડો. દાહથી=દાહવાથી, સળગવાથી. દષ્ટ=દષ્ટિ, જ્ઞાન. પુષ્ટ=પુષ્ટિ, પરમાત્મા.

કડવું ૨૮ મું : રચણી=રાત. તનમય=અલ્પમય. ભાસકર=ભાસકર, સૂર્ય. તોયભાંડે=પાણીના વાસણમાં. જોતે=જ્યોતરૂપે. તરણિ=સૂર્ય. રક્ત=રાતો. પીત=પીળો. અશુચિ=અપવિત્ર. વિષધર=સાપ. આમે=આમય, રોગ, કષ્ટ. સુરસરી=સુરતદી ગંગા. દિનમણિ=દિવસનો

પાત્રમાંહે હેઠો હીઠો, પાતાલમાંહે નથી પડ્યો;
 અણલિંગી પદ એમ જાણે, વ્યતિરેક કારણ પરવડ્યો. ૬
 અર્ક ત્યાં ઉપાધ્ય ન મળે, ઉત્તમ અધમ અવનીતણી;
 મહાપદનું તાં મહાતમ એહવું, જ્યાં પક્ષ ન મળે અન્ય આપણી.
 વિશેષણ જેટલાં કહ્યાં, તે રહ્યાં ભૂનાં ભૂવિષે;
 વ્યતિરેક નાવે વાણ્યમાંહે, અન્યપદમાં એ લખે. ૮
 અતિ આઘો લક્ષ વપુવિના, સમજ્યા સરખું સાર છે;
 વિદેહકેરી વાત મોટી, શબ્દકેરે તે પાર છે. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, એ સમજ છે મહંતને;
 એ અર્થને જે સમજે, તે રહે પાર વેદાન્તને. ૧૦

પદ ૭—મહાપદવર્ણન

રાગ સારંગ

સંતો ખાત બડી મહાપદકી, શબ્દ શ્યાન કછુ નહિ લાગત;
 એસી સ્થિતિ બેહદકી, સંતો ખાત બડી મહાપદકી. ૧
 દ્વંદ્વાતીત દ્વૈતસો ભાસે, કહા કહું કોબિદકી;
 આપ અવાચ્ય વાચ્ય કહી બોલત, અજબ કલા મહાનિધકી. ૨
 જહાં કછુ નાહીં તાહીમેં તકિયા, હામ નહિ જહાં હદકી;
 શબ્દાતીત સુત્યકી લગના, ચોજ ગ્રહી ચિદ્ધન કી. સંતો ૦ ૩
 ગ્રાહક ગ્રહણ ગ્રાહ્ય નહિ તામેં, વાણ્ય ખૂટી જહાં શ્રુત્યકી;
 રૂપ અરૂપી આપ અખા હે, ખૂઝ બડી એ ગત્યકી. સંતો ૦ ૪

મણિ, સૂર્ય. સુધારસ=અમૃતનો રસ. અહર્ધણી=અહર (દિવસ) નો
 ધણી, સૂર્ય. પાત્ર=વાસણ. વ્યતિરેક કારણ=પરમાત્મા જગતનું
 વ્યતિરેક અથવા વિવર્ત કારણ છે. મહાપદ=બ્રહ્મ. ભૂ=પૃથ્વી. વ્યતિરેક=
 અભાવ. અન્યપદ=કાર્ય કારણના પરસ્પર સંબંધનું પદ. લખે=લક્ષે.

પદ ૭ મું : શ્યાન=સાન, ઇસારો. બેહદ=પ્રપંચપાર પરમાત્મા.

કડવું ૨૯—પદ્મશાસ્ત્ર, પદ્મઉપશાસ્ત્ર અને પદ્મ- દર્શનનું વર્ણન

રાગ ધન્યાશ્રી

જે ઘટ ઉપનું એવું જ્ઞાનજી, ત્યાં તેહ થયું સર્વ સમાનજી;
જીવધર્મરતું પામ્યું નિહાનજી, ત્યાંથી ટળીયું પ્રકૃતિનું ભાનજી. ૧

પૂર્વછાયા

પ્રકૃતિ ભાન ટળ્યું ત્યાંથી, યથારથ જેમ તેમ થયું;
હવે કહું દરશન ખટ જે, અપૂરવ અમથું રહ્યું. ૧
ન્યાય પાતંજલ મીમાંસા, વૈશેષિક સાંખ્ય વેદાંત;
દરશન ઉપદરશન લેહ કીધા, તે જાણજો તમે સંત. ૨
શૈવ સાંખ્ય મીમાંસક, ચાર્વાક બૌદ્ધ ને જૈન;
એ ઉપદરશન લેહને જાણો, શરીરસંખધી ચિહ્ન. ૩
જટિલ મુંડિત માલાધારી, કરે હુંચન કેશ;
કો વાલાંગરડાં શીશ વીંટે, કંઠે લિંગ શિવઉપદેશ. ૪
છ દરશન તે મૂલગાં, ભાઈ શાસ્ત્રકેશ નામ;
તેહનાં થયાં પાખંડ છનું, તે આલ્યાં ગામોગામ. ૫

દ્વૈત સો=દ્વૈત-એ-જેવો. કાબિદ=નિષ્ણાત, તજ્ઞ. મહાનિધ=મહાન
ભંડારરૂપ પરમાત્મા. તકિયા=વિશ્રામ. ળગના=ળગની. ચાંજ=સૂક્ષ્મ
સમજ. શ્રુત્ય=શ્રુતિવેદ. ખૂઝ=સમજણ.

કડવું ૨૯ મું : છ શાસ્ત્રો, છ ઉપશાસ્ત્રો અને છ દર્શનનું
વર્ણન કરતાં અખાએ સાંખ્ય અને મીમાંસાશાસ્ત્રને ઉપદર્શનમાં
ગણ્યાં છે. ખરી રીતે એ ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, પૂર્વમીમાંસા
અને ઉત્તરમીમાંસા આ છ આસ્તિક-દર્શનો છે. ચાર્વાક, ચાર
બૌદ્ધમતો, અને જૈન એ છ દર્શન નાસ્તિક ગણાય છે. આસ્તિક
એટલે વેદને પ્રમાણરૂપ માનનાર અને નાસ્તિક એટલે વેદને ન
માનનાર. શૈવઉપદર્શનમાં અખાએ પાશુપતમત પણ ગણ્યો છે, અને

પાખંડનાં બહુ ફડસૂઆં, ગણતાં તે નાવે છેક;
 તે મત ભાળે જૂજવા, પણ ચાલ્ય ન મળે એક. ૬
 એક એક નિંદે એ માંહોમાંહે, અને પોતાને કહે સાર;
 એમ ખટહરશન ખટપટે, પણ ન કરે મૂલવિચાર. ૭
 ભણી ભણીને ભેદ પાડે, અક્ષરતણી લે ઓટ;
 સિદ્ધાન્ત નાવે સમજમાંહે, બાંધી રહ્યા ખટકોટ. ૮
 છએ કરે વાદ માંહોમાંહે, ત્યારે સહુને પોષે માય;
 સમાય માયા આપે સરખો, હાર્યો કોએ ન જાય. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, મત ન હોયે મહંતને;
 નિરદાવે નારાયણ મળશે, જો સેવો હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૩૦ મું—શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણ-શાસ્ત્રના મત

રાગ ધન્યાશ્રી

શ્રુતિસ્મૃતિ તે એમ વખાણેજી, જીવ ને જીવનાં કર્મ પ્રમાણેજી;
 કર્મ અનુસારે જીવને જાણેજી, એહવું સિદ્ધાંત અઢારે પુરાણેજી. ૧

એ મત વેદવાદી નથી. સાંખ્ય ઉપદર્શનમાં સાત્યત અથવા પંચરાત્ર
 વૈષ્ણવમત પણ ગણ્યો છે. મીમાંસકના કેવલ નિરીશ્વર કર્મવાદી અને
 સેશ્વર મીમાંસક એમ બે ભેદો છે. આ રીતે પહેલાં છ આસ્તિક
 દર્શનમાં જો સેશ્વર મીમાંસક ગણીએ, તો નિરીશ્વર મીમાંસક ઉપ-
 દર્શનમાં આવે. નિદાન=કારણ. જટિલ=જટાવાળો, પાશુપત મતવાળો.
 મુંડિત=મૂંડિયો, ત્રિદંડી સંન્યાસી. માલાધારી=માલાને ધારણ કર-
 નાર શૈવ અથવા વૈષ્ણવ. વાલાગરડાં=પકરાના વાળની દોરીઓ. જટા-
 ધારી સાધુઓ અથવા ગોંસાઇઓ આ પ્રમાણે માથે જટા વીટે છે.
 કંકે લિંગ=ગળામાં શિવલિંગ રાખે. વીરશૈવો અથવા લિંગાયતો આ
 પ્રમાણે કરે છે. ફડસૂઆં=ફડાયાં. ઓટ=ઓથ, આધાર. ખટકોટ=છ
 કિલ્લા. માય=માયા. નિરદાવે=પક્ષાપક્ષીથી મુક્ત થવાથી, ચોક્કસ રીતે.

કડવું ૩૦ મું : પ્રમાણે=નક્કી કરે. કર્મ અનુસારે=કર્મ

પૂર્વછાયા

સિદ્ધાંત કીધો વેદપુરાણે, કર્મ ને વળી જીવનો;
 કહે કર્મ ને જીવ ચાલ્યા જાય, એ ઠાઠ છે સદૈવનો.
 જથો પરડી ચાલે આઘા, કર્મને જડાં કરે;
 કર્મ ત્યાં તો જીવ સાચો, એમ જગત જ પરવરે.
 વેદે થાપ્યો જીવ સાચો, સ્મૃત્યે પિંડ પરઠ્યો ખરો;
 કર્મધર્મ આચરણ લખિયાં, પ્રોઠો પ્રપંચ પરવર્યો.
 પણ આઘ ન કાઢી જીવની, જે પ્રાય જંત શાનો ઘડ્યો?
 નિયંતા કોણ ને નિમિત્ત શાથી, એવડો ખેલ કરવો પડ્યો?
 એ પરંપરા કોણે નવ જીએ, અને જીએ તે જંત નવ રહે;
 જેમ વાંચે વાંસ ઘસાય માંહોમાંહે, વહ્નિ વન આખું દહે.
 નૈયાયિકનો ન્યાય સાચો, તે ન્યાય જીવ પરઠે ખરો;
 તે કૃત્ય જ દેખી જીવ દેખે, તે દીઠા માટે ઉચર્યો.
 દેખે તે તાં કહે ખરું, ન્યાયવાદી નામ-એહનું;
 હવે પાતંજલિ તે પ્રાણુ સાધે, કૃત્ય માને દેહનું.
 દેહ પ્રાણુને કહે સાચા, કહે જીવ વિના દેહ કેમ રહે?
 પિંડ દેખી જીવ પરઠે, પાતંજલિ તો એમ કહે.
 મીમાંસા કહે જો જીવ નોહે, સ્વર્ગલોગ કોણુ લોગવે?
 પુરંજન પ્રાયે જ છે, તો સંસારને રહ્યો જોગવે.
 કહે અખો શાસ્ત્ર સઘળાં, સત્ય થાયે જંતને;
 નિર્વાણપદ તો જ પ્રગટે, જો સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

પ્રમાણે. વેદે જીવ સ્થાપ્યો અને સ્મૃતિએ પિંડ નક્કી કર્યો. નિયંતા= નિયમમાં રાખનાર. નિમિત્ત=કારણ. દહે=પાળે. પાતંજલિ=યોગસૂત્રના રચનાર. પ્રાણુ=વાયુ; પ્રાણુયામ સાધે.

કડવું ૩૧ મું—શાસ્ત્રોના મતો

રાગ ધન્યાશ્રી

વૈશેષિક કહે જંત વિશેષજી, જંત વિના નોહો નાના વેષજી;
એમ તે ગણે ગુણના લેખજી, કોણે ન હોય જીવનો ઉવેખજી. ૧

પૂર્વછાયા

નોહો ઉવેખ એહનો, સહુ જ દેખે દેહને;
હવે કહું સિદ્ધાંત મોટું, સાંખ્ય બોલે તેહને. ૧

સાંખ્ય સંખ્યા કાઢે તત્ત્વની, જીવકેરું રૂપ કહે;
કહે માયા એ મલિન ધ્રુવ છે, કર્મભારને તે વહે. ૨

માયા કેરો સંગ છૂટે, તો પ્રાય શિવ તે છે સદા;
આવર્ણના વિક્ષેપ માટે, ભોગવે છે આપદા. ૩

વેદાંત કહે છે વાત મોટી, એ તો અજ્ઞ રમે છે અણછતી;
કર્તા કારયિતા એ જ માયા છે, દીસે છે જતી આવતી. ૪

એ તો માયાને માયા કૂરી છે, કર્મ જીવ ને કુળ અજ્ઞ;
જે જે કર્તવ્ય તે માયાનું, જો ધર્મની બાંધે ધજા. ૫

એ મૂલ્ય મત ખટ દરશનનું, શાસ્ત્રકેરું કહિયું રહે;
અર્વાકી તેહના ઉપાસક, તે તો મનના મત બહોળા વહે. ૬

જીવ થાખ્યો મત સઘળો, પછે આચરણ અળગાં આચર્યાં;
જીવરૂપે માના ઉદરથી, અળગા કો નવ નીસર્યા. ૭

સાંખ્યને આંખ્ય પા વસાની, જો ચાલે તો ચાલી શકે;
વેદાંતને વાટ સૂઝે સુધી, જો માયા મુખથી નવ બકે. ૮

એક એક માંહોમાંહે ખટપટે, હારદ હેત મળે નહીં;
મધ્યે બેઠી માયા મોટી, તે અપત્યને રાખે અહીં. ૯

કડવું ૩૧ મું : મલિન=મેલો. વિક્ષેપ=ખટકો; બહાર જતી
વૃત્તિને લીધે આવતો આઘાત, કારયિતા=કરાવનાર. કૂરી=સુકૂરી.

કહે અખો સહુકો સુણો, એમ સમજ છે મહંતને;
એહનું હારદ તો હાથ આવે, જો સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૩૨ મું-મુમુક્ષુને સત્સંગની તૃપ્તિ

રાગ ધન્યાશ્રી

સંતનો અતિ મોટો મહિમાયજી, સીજે કારજ સંતપસાયજી;
સંતના જશને ગીતા ગાયજી, સાધુ સેવતાં કારજ થાયજી. ૧

પૂર્વછાયા

કારજ થાય ને ગહેન પળાયે, જ્ઞાન યથાર્થ ઊપજે;
નિર્મળ નેત્ર તે કરે હરિજન, જો લાવે સંતજનને લજે. ૧

ભાઈ ભાવ ન ઊપજે જ્યાંહાં લગે, તૃષાવંતને જેમ તોયનો;
ભાવવિના પુંશ્રદ્ધી-તન-જેવો, કહાવે નહી તે કોયનો. ૨

ભાઈ રતિવિના રામ નવ મળે, ખરી કીધા વિના ખેપ;
જેમ પિપાસા જાયે પાન કીધે, શું હોય કીધે જળલેપ. ૩

ભાઈ આદરવિણુ આવે નહીં, સ્વેં આત્માનું જ્ઞાન;
સંતને સેવી કામ સાધો, સુખે પામો નિજધામ. ૪

સંતસંગ કીધા વિના, જેહવો વનનો હોય પશુ;
ઊપજે ખપે તે વનનો વનમાં, તેહને વસ્તીનું નહિ સુખ કશું. ૫

સંતસંગે સર્વ સમજે, પશુ ટળી થાય પાત્ર;
સંતકૃપાદષ્ટિ કરે તો, નવપદ્મવ થાય ગાત્ર. ૬

અર્વાકી=અર્વાચીન. સાંખ્યની દષ્ટિ પા વસાની-અધૂરી ખરી છે.
પણ વેદાન્તની સૂઝ સીધી ને પૂરી છે. અપત્ય=સંતાન,

કડવું ૩૨ મું : સીજે=સિદ્ધ થાય. સંતપસાય=સંતના પ્રસા-
દથી. ગહેન=ધેન. તૃષાવંત=તરસ્યો. તોય=પાણી. પુંશ્રદ્ધી-તન=વેશ્યા-
નો છોકરો. રતિ=પ્રીતિ. ખેપ=મજલ. પિપાસા=તરસ. જળલેપ=
પાણીને ચોપડવું તે, આદર=પ્રયત્ન, સત્કાર. નવપદ્મવ=નવાં પાંદડાં-

કામ ક્રોધ લોભ મોહ તાપે, બળી રહું જે મન;
 તે જીવને ટાઢો થવાને, સંત તે પરજન્ય. ૭
 મમતાધાણીએ જોતયાં, જીવ ચઢ્યા કાળને હાથ;
 તેહને સંત કૃપાદષ્ટિ કરીને, કાપી મૂકે નાથ. ૮
 જેમ કેસરીકેરા ગંધથી, ભાઈ કરી પલાયે ક્રોડ;
 તેમ સંતકેરા શબ્દ સુણતાં, બંધન બચ બહુ મોડ. ૯
 કહે અખો એ કામ મહોટો, ઠરવાનો છે જંતને;
 ઠરી જીવ ત્યારે કામ બેસે, જ્યારે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

પદ ૮-હરિ-ગુરુ-સંતનું માહાત્મ્ય

રાગ સિંધુડો

હરિ હરિજન અલગા કરી રખેગણો, સંત સેવ્યા તેણે સ્વામી સેવ્યા.
 નિર્ગુણ પ્રહ્મ ને સગુણ સંત જાણવા, જેમ વહ્નિ તેજથી થાય દીવા.૧
 અગ્નિથી દીપ થાય બહુ આદર કર્યે, દીપથી દીપ તે થાય સેહેલો;
 જ્ઞાનીની મૂર્તિ તે જાણો ગોવિંદની, તહાં ભગવાન ભેટેજ વહેલો.૨
 દષ્ટિઉપદેશ આપે મોહોટી કળા, જે થકી જંતનાં કાજ સીજે;
 સેવતાં સુખ હોય અતિશે ઘણું, જો સદ્ગુરુ કેરું મન રીજે. ૩
 પ્રત્યક્ષ રામ તે તત્ત્વવેત્તા વિષે, જેમ કુંડલ વિષે કનક દીસે;
 મન કર્મ વચને સંત ભજશે, અખા તેનું દ્વૈત દેખી મન નહિજ હીસે.૪

વાળું, નવીન ભાવનાવાળું. ગાત્ર=શરીર. પરજન્ય=વરસાદ. નાથ=નાકમાં પરાવેલી દોરી. કેસરી=સિંહ. કરી=હાથી. ક્રોડ=કરોડ. બંધન...મોડ=અનેક બંધનો મોડાઈ-મરડાઈ-ગળ્ય.

પદ ૮ મું : દષ્ટિઉપદેશ=દષ્ટિનો-જ્ઞાનનો ઉપદેશ. ‘ગુરુશિષ્ય-સંવાદ’માં આ દષ્ટિઉપદેશ છે. ત્યારે ‘ચિત્ત-વિચાર-સંવાદ’માં સદષ્ટિઉપદેશ છે. કુંડલ=કાનનું ધરણું. કનક=સોનું. તેનું... રીસે=જો મનુષ્ય સાચા સંતને મન, કર્મ અને વચનથી ભજશે તેનું મન દ્વૈતમાં કદીય આતુર થશે નહિ.

કડવું ૩૩ મું—સતસંગનું માહાત્મ્ય અને દુર્જનનું દુર્ભાગ્ય

રાગ ધન્યાશ્રી

સતસંગ કીજે વળીવળી જનજી, અનુભવ વાઘે આઘોઠનઠનજી;
માયા ઉપરથી બિતરે મનજી, હરિશું ટળશે ભિન્નાભિન્નજી. ૧

પૂર્વછાયા

ભિન્ન ટળે વસ્તુ મળે, મોટો મહિમા હરિજનનો;
ચૈતન્યસાગરમાંહે લેળે, અધ્યાસ ટાળે એ તનનો. ૧
શોભે જીવિતવ્ય સંતજનકેરું, ભવમાંહે તે અત્ય;
સુખદાયક તેહને હોય સહુકો, જેહને સંત સાથે રત્ય. ૨
આપ સરીખો કરી મૂકે, એહવી સંતની પ્રીત,
જેમ વેહેરો ન કરે વરસતાં, એવી છે ધનની રીત. ૩
સિંચે સરખા સહુજને, તેણે ફળે ભાર અઢાર,
હરિ હરિ તે કરી મૂકે, એહવી સંત-સંગત સાર. ૪
સુકે જવાસો તેણી રતે, તો મેઘનો શો વાંક?
પરજન્ય પાયે પય ઘણું, પણ પી ન શકે એક ટાંક. ૫
તેમ અસંત સંત-સંગત કરે, પણ લાગે નહિ તેહને સંગ;
મેળ ન દે એ માયા મધ્યથી, જેમ તેમ થાએ ભંગ. ૬
જેમ તેલ કુસુમે કરી વાસિયે, તેણે સઘળે તે લાગે વાસ;
તે મધ્ય આવે કાંકરી, તેને ન આવે આભાસ. ૭

કડવું ૩૩ મું : ઠનઠન=રોજરોજ. ભિન્નાભિન્ન=ગુદું અને એકનો ભાવ. જીવિતવ્ય=આવરદા. અત્ય=અતિ. રત્ય=રતિ. વહેરો=ભેદ. ધન=વરસાદ. અઢાર ભાર=૭ મણ, છવીશ શેર ને ૨૬૩ રૂપિયા-ભાર. જવાસો=એક જાતનું તૃણવૃક્ષ. રતે=ઝડપમાં. પય=પાણી. ટાંક=

જેમ સલિલ-મધ્યે શિલા રહે, પણ અંતર ન ટળે આગ્ય;
તો નીર તેહને શું કરે, જો લેદવા નહિં જાગ્ય. ૮

જેમ ચંદનને ગંધે કરી, થાએ ચંદન આક પલાશ;
પણ ગાંઠ હોયે રુદ્ધે વાંસને, તેહને લાગે નહિ વાસ. ૯

કહે અખો હરિ-કૃપા હોએ, તો સમું પડે તે જાંતને;
દોષ-દરશન નવ હોએ, જે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૩૪ મું—સત્સંગની આર્તિ અને સંતના ગુણ

રાગ ધન્યાશ્રી

સંત સંગત કરતાં વિલંબ ન કરીજેજી જેમ તેમ કરીને હરિસ પીજેજી;
મહાજન સંગે કારજ સીજેજી, વસ્તુ-રૂપ થઈને તો જીવી જજેજી. ૧

પૂર્વછાયા

વસ્તુ-રૂપે થઈ જીવિયે, તે કળા જાણે મહંત;
તત્ત્વ સઘળાં એમ દીસે, જેમ પટરૂપે તંત. ૧

જેમ છીપને રત ખરી ઊપજે, તો ઉપર આવે જળમાંહેથી;
સુરત્યનો તાણ્યો તે પરજન્ય, આવી વરસે ક્યાંહેથી. ૨

તેહનાં મુખ વિકસી રહે, લેવા કાજે જિંદુને;
તો મુક્તાક્ષ નીપજે મનોહર, પામે નિજ આનંદને. ૩

પૈસાભાર. મેળ=મેળાવો. ભંગ=ભેદ, ભાંગી જવું તે. કુસુમે કરી=ફૂલથી. વાસિયે=સુગંધનો પાસ આપીએ. સલિલ=પાણી. શિલા=પથ્થર. જાગ્ય=જગા. આક=આકડો. પલાશિ=ખાખરા.

કડવું ૩૪ મું : વિલંબ=વાર. વસ્તુરૂપ=વ્રત્તરૂપ. પટરૂપે તંત=વસ્ત્રમાંના તંતુ-તાર. રત=રતિ. સુરતનો=ઉત્કટ મનોવૃત્તિ, ધ્યાન. વિકસી=ખૂલી. મુક્તાક્ષ=મોતી. મહેરામણ=દરિયો. વૃષા=વરસાદ.

જે મહેરામણથી બહાર નાવે, તે ત્યાં ઠાલી રહે ખરી;
 તેમ હરિગુરુ સંતને જે ન સેવે, તે ન પામે નિશ્ચે હરિ. ૪
 તે જ વૃષાનાં ખિંદુ ખીન્ન, પડે અહિના સુખવિષે;
 તેહ હલાહલ થઈ નીવડે, તેણે મૃત્યુ પામે જેકો ભખે. ૫
 સંતવચન તે કહે ચથારથ, વાંકુ ગ્રહે બલબુધવડે;
 પાત્રયોગે ભલું ભૂંડું, ક્ષેત્રનો વેહેરો પડે. ૬
 નિર્મલ બુધે સંત સેવિયે, તો ઊપજે નિર્મલ જ્ઞાન;
 મનસા વાચા કર્મણાએ, રાખો હરિવિષે ધ્યાન. ૭
 જેમ કુંઝી મૂકે ઇંડાંને, તે દૂર જઈ ચારો કરે;
 તેની સુરત્ય રહે માંહોમાંહે, તો અપત્ય ત્યાંથી ઊછરે. ૮
 વણસેવે સેવાય બાલક, જેને કૃપા આવે ગુરુ તણી,
 તેમ સુલક્ષણને મળે શ્રીહરિ, તેનું મન રહે ગુરુચરણભણી. ૯
 કહે અખો સહુકો સાંભળો, એ કહ્યું છે બુદ્ધવંતને;
 જે સુણતાંમાંહે ઝડપે વચનને, તે સેવે હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

કડવું ૩૫ મું—સતસંગના ફળનું વર્ણન

રાગ ધન્યાશ્રી

સંત સેવે તે સર્વ સુખ પામે જી, મન ન લાગે બીજે ભામેજી;
 જન્મમરણ ને સુખદુઃખ વામેજી, જેમ જલ ઢળી આવે
 નીચે ખામેજી. ૧

અહિ=સાપ. હળાહળ=કાળકૂટ ઝેર. બલબુધ વડે=દુષ્ટ બુદ્ધિથી.
 કુંઝી=કુંઝડી. વણસેવે=સેવ્યા વિના. બુદ્ધવંતને=બુદ્ધિમાનને.

કડવું ૩૫ મું : ભામે=ભ્રમણામાં. વામે=દૂર કરે, ખામે=
 ખામણામાં. ભોમે=ભૂમિ ઉપર. સકામે=કામનાપૂર્વક. અણુલિંગીની...

પૂર્વછાયા

જેમ નીચી ભોતમે જલ ઢળી આવે, તિહાં ખામામાં તે રહે ભયું;
તેમ રામ હૃદયમાંહે વસે, ગુરુ ગોવિંદ ત્યાં ઘર કર્યું. ૧

જેમ ભક્તને ભગવાન વાહલા, તેમ ભક્ત વાહલા ભગવાનને;
અંતર માંહેલો આશય જાણી, શકે ન મૂકી ધામને. ૨

જેવા ભક્તને ભગવાન હુલ્લ, એવા ભક્ત હુલ્લ રામને;
ભક્ત ખીજ છે ઘણા, ઇચ્છે ધર્મ-અર્થ-મોક્ષ-કામને. ૩

સકામે સ્વામીને લજે, આશ્ચર્ય એહનું નહિ કશું;
નિષ્કામ વહાલા નાથને, હેત તેહનું મન વસ્યું. ૪

અણુલિંગીની ભક્તિ ખ્યાસિમી કોઈક જાણે તે કરી;
ત્યાં ધ્યેય-ધાતાનું કારણ ન રહે, તે જાણે જેણે આચરી. ૫

ભાઈ સંતસંગ પ્રતાપ મોટો, રસના તે ખાપડી શું કહે;
જેહને વીતશે તે જાણશે, અખો તો એટલું કહે. ૬

જેહને કૃપાનિધાન કૃપા કરે, તે સંતને સદ્ગુરુ મળે;
તે સદ્ગુરુ મળતે પાર પામે, જીવ બ્રહ્મમાંહે લળે. ૭

જીવ બ્રહ્મમાં લખ્યાનો, અખેગીતામાં લેદ છે;
એ અનુભવતાં અદ્વૈત થઈએ, અવિચલ વાણી વેદ છે. ૮

કાંઈ કલેશ કીધા વિના, કૃષ્ણમાં તે જન ભળે;
એ ગીતાનો લેદ સમજે, તે નર જીવ તતક્ષણ ટળે. ૯

કહે અખો એ ગીતાકેરી, ગમ્ય થાએ જે જાંતને;
તેહને રામ હૃદયમાં રાખે, પ્રતાપ હરિ-ગુરુ-સંતને. ૧૦

ખ્યાસિમી=ચિત્ત-વિચાર-સંવાદ'માં ૮૧ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે.
તે સગુણ પરમેશ્વરની છે. ખ્યાસિમી ભક્તિ નિર્ગુણ પરમેશ્વરને લગતી
છે. કૃપાનિધાન=કૃપાના ભંડાર. ગમ્ય=ગમ, સમજ.

કડવું ૩૬ મું—અદ્વૈતપદની દહતા

રાગ ધન્યાશ્રી

અદ્વૈતપદ તે વાણીમાં ન આવેજી, જે આવે તે દ્વૈત કહાવેજી;
એ ગીતા તે દ્વૈત સમાવેજી, વાકબલ વામે ત્યારે લક્ષ આવેજી. ૧

પૂર્વછાયા

વાકબલ તે વિશ્વમાંહે, અણુછતું જાણે સહુ;
નાના વિધિની વાણુ ચાલી, મનના મત ખોલ્યા બહુ. ૧

વસ્તુ વિચારે વિશ્વ નહિ, તો આચરણુ તેહનાં શાં ખરાં;
એ તો વંધ્યાપુત્રે પોતાકેરાં, ચિહ્ન લખી સાચાં કર્યાં. ૨

સંસાર સુત વંધ્યાતણો, તમે જાણજો નિરધાર;
પોતે કહે ને પોતે સાંભળે, એ વાણ્યનો વિસ્તાર. ૩

ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ લખિયા, ભૂત લવિધ્ય ને વર્તમાન;
બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ સંન્યાસી, એ વંધ્યાસુત નિદાન. ૪

અંડજ, ઉદ્ભિજ્જ, સ્વેદજ, જરાયુજ, ચાર ખાણુ ચોરાસી લક્ષ;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ દિશે દશ, સર્વ વંધ્યાસુતની પક્ષ. ૫

જન્મમૃત્યુ ને દેહ કર્મ, ગુણ નથી કાંઈ પ્રાય;
મંત્ર યંત્ર ને યજન યાજન, વંધ્યાસુતની કાય. ૬

દાતા ભોક્તા દેશ કાળ, કર્મફળ સર્વે જાણો એહ;
થયું નથી તેનું થાય શાનું? એ તો મિથ્યા પુરુષનો દેહ. ૭

વસ્તુ વિચારે કાંઈ નથી, તે અણુછતું રહે જાય;
શિવ તો તેમનો તેમ સદા, જેહને લિંગ નહિ પ્રાય. ૮

કડવું ૩૬ મું : વાક્બળ=વાણીની બળ. અંડજ=ઈંડામાંથી થનાર. ઉદ્ભિજ્જ=જમીન ફેડીને થનાર. સ્વેદજ=પરસેવાથી થનાર. જરાયુજ=ગર્ભાશયમાંથી ઉત્પન્ન થનાર. યજનયાજન=યજ્ઞ કરવો ને

જેને ગ્રાહ્ય-ગ્રાહક-ભાવ નહિ, અન્ય વિના ગ્રહે તે કૌણ;
 આરોપણ એ વિશ્વ સઘળું, એ તો સ્કુર્યા છે ત્રણ ગુણ. ૯
 કહે અખો એ વસ્તુ વિચારે, ન મળે સ્થળ કાંઈ જતને;
 જેમ છે તેમ એ શિવ સદા, નિજસ્કુરણ મહંતને. ૧૦

પદ ૯-અદ્વૈતપદનું વર્ણન

રાગ મારુ

એ ચિદ્ જ્યુંકા ત્યું સદાઈ, જીહાં આપાપર ન મિલે અહનિંશ;
 ખેહદ હદ ન કહાઈ, એ ચિદ્ જ્યુંકા ત્યું સદાઈ. ૧
 દંદ્રાતીત અસ્પર્શ નિર્ગુણ, એ સખ કહત તાંઈ;
 આપાપરખિચ રમત નિરંતર, નહિ પંચભૂતન કાંઈ. ૨
 જાત અજાત નહિ તીહાં રેહેની, ગયા સક્ત નહિ આઈ;
 થોભ અથોભ સ્થિર બિન સ્થિરતા, નાં ઇછક નાં ઇછાઈ. ૩
 જ્ઞાતા જ્ઞેય જ્ઞાન બિન જે ઘર, જીહાં પહોંચત નાંહી ગિરાઈ;
 લક્ષાલક્ષ અખા જીહાં નાંહી, સદા સદોદિત સાંઈ. ૪

કરાવવો. મંત્રયંત્ર=ઉપાસનાનાં ઉપયોગી અંગો. ભુક્તા=ભોગવનાર, જમનાર.

પદ ૯ મું : ચિદ્=ચૈતન્ય. જ્યુંકા ત્યું=જેમનું તેમ. આપાપર= પોતે અને પારકો. ખેહદ=હદ-પ્રપંચની પાર. તાંઈ=તેને. જાત=જન્મેલું. અજાત=ન જન્મેલું. રેહેની=રહેવું, સ્થિતિ. ત્યાં અલ્પચૈતન્યમાં ગયેલો માણસ પાછો જન્મમરણમાં આવતો નથી. થોભ=અટકાવ. અથોભ= અટકાવ ન હોવો તે. ત્યાં કશું સ્થિર નથી, છતાં ત્યાં સ્થિરતા છે. એ ચૈતન્યનો આધાર શોધી શકાતો નથી. ઇછક=ઇચ્છક, ઇચ્છા કરનાર. ઇછાઈ=ઇચ્છા. ગિરાઈ=વાણી. સદોદિત=સદા પ્રકાશિત. સાંઈ=સ્વામી.

કડવું ૩૭ મું—વસ્તુનું માહાત્મ્ય

રાગ ધન્યાશ્રી

વસ્તુકેરું વક્તવ્ય નવ કીધું જાયજી, જેહનો મહિમા મોટો પ્રાયજી;
જેમ અર્ણવનું નીર જમાયજી, પણ ખાંધ્યો સાયર તેમ રહ્યો—

જાયજી. ૧

- પૂર્વછાયા

સાયર તેમનો તેમ છે, તેમ મહાપદની મોટમ ઘણી;
તીરે કહીં એક લવણુ જમ્યું, તો શી ઓછપ સાગરભણી. ૧

જમાતે કાંઈ જન ન હોયે, નીર નથી ઓછું થતું;
સેહેજ ઐશ્વર્યમાંહે નીપજે, ન જણાય જાતું આવતું. ૨

તેમ જગત જગદીશમાંહે, ઉત્પત્તિ લય દીસે ખરી;
ઓછું અદકું કાંઈ ન થાય, સાગર દષ્ટાન્તે કરી. ૩

મહા મોટપ સ્વામીકેરી, રસનાએ નથી કહી જતી;
સુત્ય જે સમઝી શકે છે, તે વાણીમાં નથી આવતી. ૪

ભાઈ મોટી દિશા જે પ્રગટે, તો કાંઈક મોટમ લહે;
મોહોટા અનુભવ પાખે, એ બુધ કાંઈનું કાંઈ કહે. ૫

જે અનંત કોટિ અહ્માંડ છે, તો તેણી મેલે તિલ નથી;
મહા મોટમ મહારાજકેરી, જે ચાલી શકે બુદ્ધિ હદથી. ૬

રસનાએ કહિયાથી, જાણવામાં ભાર ઓછો ઘણો;
અહ્માંડકેરી ભાવના મૂકી, કરે વિચાર જે એ તણો. ૭

કડવું ૩૭ મું : વક્તવ્ય=કથન, વર્ણન. સાયર=સાગર. તીરે=કાંડા ઉપર. લવણુ=મીઠું. જન=હાનિ. મોટી દિશા=અભિજ્ઞાનની દષ્ટિ. આ અભિવસ્તુનું જ્ઞાન થાય, તેને મહાપુરુષો અનુભવ કરે છે. પણ એનું વર્ણન બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. બુદ્ધિ તો એને વિશે ગમે તેવું કહી નાંખે છે. અનંત કોટ=અનંત કોટિ. તેણીમેલે=એ અભિજ્ઞાન મેળ-માં-હિસાબમાં. તિલ=તણ. એ અહ્માંડ અભિજ્ઞાની આગળ તો તણ જેટલા

જે પદમાં સ્થિતિ કરેને પછે જીએ પ્રહ્માંડને;
 તો પ્રહ્માંડને ઠામ આણુ ન હીસે, તે શું પ્રમાણે-પંડને. ૮
 જેમ આકાશે કાઈ નર ચઢે, અતિશે તે આધો જાય;
 અવનિના અંકુર નાના, તે ન દેખે પ્રાય. ૯
 કહે અખો સહુકો સુણો, આકાશ કૂચો મહંતને;
 પિંડ પ્રહ્માંડ સ્વતંત્ર થઈને, દેખે તેહના અંતને. ૧૦

કડવું ૩૮ મું-વસ્તુની અદ્વૈતતા

રાગ ધન્યાશ્રી

એ અનંતને યોલ્યા ન જાયજી, મહતા નાવે વાણીમાંયજી;
 વચન ન લાગેતો કેમ કહેવાયજી, મહા ચૈતન્યધન નહિ મનકાયજી.

પૂર્વછાયા

કાયા મન કોણુ કહે તેહને, જીહાં કહણુહાર કહેવું નથી;
 અધો બધ્વં તે શું શાથકી, જીહાં ગ્રહણુહારો ગ્રહવું નથી. ૧
 દૂર નિકટ તે શાથકી શું, જો મધ્યે પહારથ નહિ કશો;
 સદા નિરંતર છે જ સરખું, વસ્તુ વિચારે એ અશો. ૨
 પૂરણુ પ્રહ્મ પૂરી રહ્યો છે, જગત નથી નિરધાર;
 પરંણુહારે પરંથું નથી, નહિ વિચાર અવિચાર. ૩
 ચક્રાતીત ચિતવે થકે, ભાઈ રહે તે અદ્ભુત વસ્ત;
 અતુલ આશે અનંત મોટો, જીહાં નહિ ઉઠે ને અસ્ત. ૪

તુચ્છ છે. ઠામ=સ્થાને. પંડને=પિંડને, પોતાને. પ્રમાણે=નક્કી કરે.
 અવનિના અંકુર=પૃથ્વીના ફણુગા.

કડવું ૩૮ મું : મહતા=મોટાપણું, મહત્તા. કહણુહાર=કહેનાર.
 અધોગિર્ધ=નીચેઉપર. પરંણુહાર=પરંનાર, નક્કી કરનાર. ચક્રાતીત=
 શરીરમાંનાં છ ચક્રોથી પાર. મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અના-

ઉઠે અસ્ત પ્રહ્લાંડમાંહે, દિનકરવડે દિનરાત્ય;
 દિનરાત્ય કરી કાલમાપના મરણુ જીવન બહુ બાત્ય. ૫
 એ સ્થૂલભોગ પ્રહ્લાંડમાંહે, ઐહ લોકકેરી વૃત્ય;
 અનિર્વચની તીહાં વાણી ન પહોંચે, નહિ તીહાં સંસત્ય. ૬
 સ્વતંત્ર સ્વામી સદા, તીહાં જેમ છે તેમનું તેમ;
 થયું ગયું કાંઈએ નથી, સહજેજ એ છે એમ. ૭
 આપાપર કોએ નથી, જીવાજીવ વિગ્રહ કશે;
 પૂર્વ પશ્ચિમ નથી કહેવા, કાર્ય-કારણ-વિણુ અશે. ૮
 જ્ઞાન-જ્ઞેય-જ્ઞાતા-વિના, જેમનું તેમ સદાય;
 એ પૂરણની પૂરણતા, વેત્તા-વેદ્ય-વિનાય. ૯
 કહે અખો પ્રહ્લ અનિર્વચની, વચન નહિ અનંતને;
 અક્ષરાતીત આનંદપદની, ગમ્ય છે મહંતને. ૧૦

કડવું ૩૯ મું-સદ્ગુરનું માહાત્મ્ય

રાગ ધન્યાશ્રી

સંતસયાણા મહાપદબજેજી, તે આપ ન દેખે અન્ય શું વખાણેજી;
 આપ અણુચળ્યું તે પ્રમાણેજી, ગુણ-નિર્ગુણને ઉરમાં નાણેજી. ૧

હત, વિશુદ્ધ અને આત્મા એમ છ ચક્રો છે. તેમનાં અનુક્રમે સ્થાન,
 પાતુ, ઉપસ્થ, નાભિ, છાતી, કંઠમૂલ અને બ્રૂમધ્ય છે. તેમનાં અનુ-
 ક્રમે ૪, ૬, ૧૦, ૧૨, ૧૬ અને ૨ એમ ફોર કલ્પવામાં આવ્યાં
 છે. આ ચક્રમય ચિદ્રશ્મિતની ઉપાસનાથી પ્રપંચનો સર્વ વિસાસ
 સમજાય છે. પણ પ્રપંચાતીત બ્રૂમિકામાં એટલે પ્રહ્લરન્દ્રાદિ આકાશ-
 સ્થાનમાં પરબ્રહ્મનો અનુભવ થાય છે. દિનકર=સૂર્ય. માપના=માપવું
 તે. વસ્ત્ય=વૃત્તિ. જીવાજીવ વિગ્રહ=જીવ અને અજીવનો કલેશ. વેદ્ય=
 જાણવાયોગ્ય વસ્તુ, અક્ષરાતીત=અક્ષરથી પાર, માયાથી પાર.

કડવું ૩૯ મું : સયાણા=શાણા. નાણે=ન આણે. રજીવ=

પૂર્વછાયા

શુભ નિશુભ કાંઈએ નથી, સમતત્ત્વ સમભ્યા સહી;
 પ્રાચે નહીં તેહને પરાભવ શાનો, રજ્જુ નહીં તો શો અહિ. ૧
 એ તો અણુછતાને અણુછતું, ભાસ્તું ભરમે કરી;
 તે યથારથ જેમ તેમ થયો, પ્રાચે જેમ છે તેમ હરિ. ૩
 પરપંચકેરું પેખવું, તે મરીચિજલ્લવત સદા;
 તે ઉલ્લેચે ઓહું ન થાય, સમજે શ્રમ ગયો તદા. ૩
 સમજે સાધન થાયે સધળાં, પાર આવે પંથનો;
 જેમ રંચક વહ્નિ વન દહે, તેમ મહા વિચાર મહંતનો. ૪
 એ અંધધંધ ત્યારે ટળે, જ્યારે ગુરુગમ હોએ ખરી;
 પ્રહ્લવેત્તા મળે જ્યારે, ત્યારે જ મન યેસે ઠરી. ૫
 સદ્ગુરુવિના બહુ મળે કાચા, આપ ઉદ્યોત થયા વિના;
 સંત-સંગ પ્રતાપ મોટો, અવયવ ફરી જાય જંતના. ૬
 જેમ શરદકાલે અંખર ઓપે, નીર નિર્મળ હોય ઘણું;
 સદ્ગુરુ સંત પ્રતાપ પ્રાચે, ઓહું કરે મન જંતતણું. ૭
 ભવદુઃખ વામે મહાસુખ પામે, અંતરથી આમય ટળે;
 જીવ શિવ તે એમ હોય, જેમ સરિતા સાગરમાં ભળે. ૮
 નારનારાયણ એક વર્તે, વંદનીય તે નર સદા;
 દુસ્તર તારક નાવ હરિજન, નિષ્કારણમાંહે સુદા. ૯
 કહે અખો સુખે હોય, યોગક્ષેમ મહંતને;
 હેહધારી સરખા ફીસે, પણ રહે પદ અનંતને. ૧૦

દોરી. અહિ=સાપ. મરીચિજલ્લવત=ઝાંઝવાનાં પાણીની જેમ. તદા=ત્યારે. રંચક=રજ જેટલો, થોડોક. અંધ ધંધ=અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનું ધમસાણું. ઉદ્યોત=પ્રકાશ. અંખર=આકાશ. ઓપે=શોભે, ઝળકે. આમય=રોગ, દોષ. નરનારાયણ=નર અને નારાયણ; જીવ અને શિવ, આત્મા અને પરમાત્મા. વંદનીય=વંદના-નમસ્કારને યોગ્ય. દુસ્તર=

કડવું ૪૦ મું—આ ગીતાનું ૬૫

રાગ ધન્યાશ્રી

એ અખેગીતા જે નર ગાયજી, અણુઆયાસે તે નર હરિ થાયજી;
સાંભળતાં મહાગદેન પદાયજી, એવો ગ્રંથનો છે મહિમાયજી. ૧

પૂર્વછાયા

- ગ્રંથનો મહીમાય મોટો, સાંભળતાં તે સદ્ય કહે;
મનસા વાચા કર્મણાએ, જે સુરત્ય દધને સાંભળે. ૧
- રામ તારકમંત્ર જે, તે અખેગીતાનો ભાવ;
જન્મ છેહલો હોય જેહને, તેહને મળે પ્રસ્તાવ. ૨
- સંસારરૂપી મોહનિશાને, નિવૃત્તાવા કાજ;
દિનમણિ છે અખેગીતા, પામે સદા સદોદિત રાજ. ૩
- એમાં જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ્ય છે, માંહે માંચા નિરીક્ષણ દષ્ટિ;
જીવન્મુક્ત ને મહામુક્તના, ચેહને ને વળી પુષ્ટિ. ૪
- પદ દશ ને ચાલીસ કડવાં, છે પરમપદની વાટ;
સંસારસાગર ઉપરે, એ સેતુ બાંધ્યો ઘાટ. ૫
- એણે ઘાટે જે આવી ચડશે, તે સુખે પામશે પાર;
ન ખૂટે તે બિરહ બાંધી, કહે અખો નિરધાર. ૬
- બારે જીણાં પાંચસે છે, અખેગીતાનાં ચરણ;
ચરણે ચરણે આત્મવિદ્યા, અશરણકેરું શરણ. ૭

તરવી મુશ્કેલ. તારકનાવ=તારનારી હોડી. યોગક્ષેમ=ન મળેલી વસ્તુ
મળવી અને મળેલી સચવાવી. દેહધારી=દેહને ધારણ કરનારા. મુદા=
આનંદ. નિષ્કારણ=બ્રહ્મ.

કડવું ૪૦ મું : સદ્ય=તરત. પ્રસ્તાવ=પ્રસંગ. મોહનિશાને=
મોહરૂપી રાત્રિને. નિવૃત્તાવા=દૂર કરવા. ચેહને=ચિહ્ન. પુષ્ટિ=પરમાત્મા.

નાથ નિરંજન અંથકરતા, અખો તે નિમિત્તમાત્ર;	
જેમ વાળું દીસે વાંજતું, પણ વળડે ગુણપાત્ર.	૮
જે પૂરણપ્રહ્લ પૂરી રહ્યો છે, ઘટઘટ બોલણહાર;	
તેણે આપે આપનું વરણન કીધું, સ્વસ્વરૂપ નિરધાર.	૯
સંવત સતર પચ્ચોતરો, શુકલપક્ષ ચૈત્રમાસ;	
સોમવાર રામનવમી, પૂરણ અંથપ્રકાશ.	૧૦
કહે અખો નિરંજનગીતા, સ્વસ્વરૂપ નિજ સંતને;	
અખાને શિર નિમિત્ત દેવું, ઇચ્છા હુતી અનંતને.	૧૧

પદ ૧૦ મું—પરમાનંદનું વર્ણન

રાગ ધવલધન્યાશ્રી

અભિનવો આનંદ આજ, અગોચર ગોચર હવો એ;	
પરપંચપાર મહારાજ, તે પૂરણપ્રહ્લ હું સ્તવું એ.	૧
હરિહર અજ ભુવનેશ, તેતણો ઇશ અભપતિ એ;	
તે બણો અંગ ઇશ, જેહને ગાય નિત્ય શ્રુતિ એ.	૨
સ્વે ચૈતન્ય ધનરાય, શૂન્યમાં સોહામણો એ;	
તે નાવે વાણીમાંહે, તે નહિ વિરાટને વામણો એ.	૩
તે બએ ન આવે ક્યાંહી, સ્થિર પૂરણ અવિનાશ છે એ;	
લિંગ ભગ તેમાં નહિ, જેવડે આકાશ છે એ.	૪
એ બણે ગયો જંબલ, યથારથ જેમ તેમ થયું એ;	
જીહાં કર્મન લાગે કાલ, સભર ભરાઈ તે રહ્યું એ.	૫

સેતુ=પુલ. ગણા=ઓછા. અશરણુ=શરણુ વિનાનો. સત્તર પંચલોતરો=૧૭૦૫.

પદ ૧૦ મું : અભિનવો=તદ્દન નવો. અગોચર=ઇન્દ્રિયથી ન પમાય એવો; ન સમજાય એવો. ગોચર=સમજાય એવો. અજ=પ્રહ્લા.

તીહાં હવું મન લેલીન, જઈ ચૈતન્ય સભર ભયું એ;
 નહિ કેા દાતા હીન, તનમન સહજે સહજ થયું એ. ૬
 પ્રકટ્યાં કેાટિ કલ્યાણ, આપાપાર વિણસે રહ્યું એ;
 સદા સદોદિત ભાણ, ઉદે અસ્ત આ કારણ ગયું એ. ૭
 કહે અખો આનંદ, અનુભવીને લેહવા લણે એ;
 એહવો પૂર્ણ પરમાનંદ, નિત્ય સરાઈ અતિ થણે એ. ૮

ભુવનેશ=ભુવનપતિ. અજ્ઞપતિ=માયાના પતિ. અંગ=હે પ્રિય! શન્ય=
 માયા ને માયાનાં કાર્યોના અભાવમાં. વિરાટ=અત્યંત મોટો. વામણો
 =વામ જેટલો ટૂંકો. ભગ=સ્ત્રીની યોનિ. લેલીન=લયલીન; તદ્દ૩૫.
 વિણસે=વણસતાં, નાશ પામતાં. સરાઈ=સ્તુતિ કરું.

પ્રાણ-આધાર-નો-કોહો

[illegible]

પ્રીતમદાસની વાણી

પાન ૫૬૦, કદ ૫x૭ા, મૂલ્ય. રૂ. ૨ા

મહાત્મા પ્રીતમદાસનું ઉત્તમ વૃત્તાંત તથા તેમનાં અત્યંત રસિક અને ઔપદાયક ભજન, ઘોળ, ગરબા, ગરબી, સાખી, છપ્પા, કક્કા, મહિના, તિથિઓ, વાર વગેરેનો આ સર્વથી મોટો સંગ્રહ.

ભજનસાગર

પાન ૬૮૮, કદ ૫x૭ા, મૂલ્ય. રૂ. ૨ા

૮-૧૦ વર્ષ પર નીકળેલી આવૃત્તિ કરતાં આ પુસ્તક ઘણું મોટું હોઈ નીચે જણાવેલા અનેક ભક્તોનાં પદ, ભજનો ઇત્યાદિ-નો સર્વથી મોટો સંગ્રહ છે.

અખો	કબીર	ગણપતરામ
અમીચંદ	કમાલ	ગોપીચંદ
આશારામ	કેશવ	ગોવિંદરામ
ઈચ્છાદાસ	કૃષ્ણદાસ	ગોરખનાથ
છોટમ	જીવણ	તાનસેન
તુલસીદાસ	તોરલદે	દયારામ
દલપતરામ	દેવાનંદ	દેવોસાહેબ
ધીરો	નઝીર	નરસિંહ મહેતો
નાનક	નિબકુલાનંદ	

વગેરે વગેરે ૯૦ અગ્રગણ્ય ભક્તોનાં પસંદ કરેલાં મોઢે કરવા લાયક ઉત્તમ ભજનોનો સંગ્રહ.

ગુજરાતની ગઝલો

પાન ૧૮૦, કદ ૫x૭ા, મૂલ્ય. રૂ. ૧)

આપણા પ્રાચીન કાળના ભક્તોનાં હૃદયગાનનો મુખ્ય વિષય જેમ પ્રભુભક્તિ છે તેમ સૂફીઓની ગઝલો પણ જીવાત્મા અને પર-માત્માનો સંબંધ જ ગાય છે. સાક્ષરશ્રી દી. બ. કૃષ્ણલાલ મોઠાએ સંપાદિત કરેલી એવી ૮૯ ગઝલોનો આ સંગ્રહ છે.

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય } અમદાવાદ
ને મુંબઈ-૨

છેલ્લી અગ્રવી સદીમાં મહા-
ગુજરાતે મહર્ષિ દ્વૈ ૬ સર-
સ્વતી, મહાત્મા ગાંધીજી
અને લિશ્તુ અખંડાનંદ, એ
ત્રણ મહાપુરુષો આપ્યા છે.

એ ત્રણ મહાપુરુષોએ જન-
તાના હિતને મહાન સિદ્ધાંત
વિચાર્યો, જાહેર કર્યો ને પોતાના
જ જીવન દ્વારા અનેક મુશ્કેલો-
ઓનો સામનો કરીને ક્રિયા શા-
પ્રદેશમાં એ સિદ્ધાંતને સફળ કર્યો.

સંત અને કમચિત્તી એવા
લિશ્તુ અખંડાનંદે જનસે-
વાનો ઉચ્ચ નકાર દેવા છે.

તેમણે આજનારૂપી અંધાપો
દૂર કરવા માટે પુસ્તકોદ્ધારા ઉત્તમ
વાચનરૂપી રસાનુસારે ગુજ-
રાતીઓને પૂરું પાડ્યું છે.

તેમણે ઋષિવૃત્તિઓની શાસ્ત્રી અને વિદ્વાન લેખકોના વિચારોનો
પ્રચાર કરી જનતાને નહું જીવન આપ્યું છે. તેમણે સાહિત્યના મહાન
ક્ષેત્રમાંથી ત્રણસો જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકો ચૂંટીને, સર્વ વિશે શુદ્ધ કરીને,
સરળ અને સહેલાઈથી પાઠ્ય શકાય તેવા મોટા અક્ષરોમાં છપાવ્યાં અને
તેની લાખો પ્રતો ગરીબમાં ગરીબ માણસને પોસાય એવી રાશી કિંમતે
ગુજરાતના ઘરેઘરમાં પહોંચાડી છે.

આ અગ્રગણ્ય સંતપુરુષે ‘કથયન્તાં માં નિત્યં’ એ ગીતાસૂત્ર
પ્રમાણે, છેક છેવટની ઘડી સુધી ગુજરાતના જીવનમાં અનેક શુભ
સંસ્કરણો રેખા છે.

તે શ્રેષ્ઠ કાર્ય જનતાના આજનાં ચાલુ રહે તેવી અવસ્થા પણ તેમણે કરી છે.

જાતનું જન એ સોવી જિયું ના છે અને તે પ્રદેશમાં પહેલી
પંક્તિએ એસનાર દાતા લિશ્તુ અખંડાનંદનું સ્થાન ગુજરાતના ગૌરવમાં-
હિન્દના રાષ્ટ્રજીવનમાં અપ્રતિમ રહેશે.

